BIBLIOTEKA LOGOS

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL

OSNOVNE CRTE FILOZOFIJE PRAVA

S HEGELOVIM VLASTORUČNIM MARGINAMA U NJEGOVU PRIRUČNOM PRIMJERKU FILOZOFIJE PRAVA

»VESELIN MASLESA« - »SVJETLOST«
SARAJEVO

Naslov originala:
Georg Wilhelm Friedrich Hegel

GRUNDLINIEN DER PHILOSOPHIE DES RECHTS

Mit Hegels eigenhändigen Randbemerkungen in seinem Handexemplar der Rechtsphilosophie

Herausgegeben von Johannes Hoffmeister

Vierte Auflage

Verlag von Felix Meiner
in Hamburg (1955)

Preveo:

Danko Grlić

Prvo izdanje redigovao

Viktor D. Sonnenfeld

Prevod novog teksta (dodaci)
i redakcija

Sulejman Bosto

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna i univerzitetska biblioteka I i i Hercegovine,
Sarajevo

UDK 340.12

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich
Osnovne crte filozofije prava: s Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovu priručnom primjerku filozofije prava/ Georg Wilhelm Friedrich Hegel;/preveo Danko Grlić; prevod novog teksta (dodaci) i redakcija Sulejman Bosto]. - 2. izd. - Sarajevo: »Veselin Masleia«: »Svjetlost«, 1989. - 300 str.; 20 cm. - (Biblioteka Logos)

Prevod djela: Grundlinien der Philosophie der Rechts: mit Hegels eigenhändigen Randbemerkungen in seinem Handexemplar der Rechtsphilosophie/Georg Wilhelm Friedrich Hegel. - Bilješka o piscu i djelu: str. 493 - 495

ISBN 86-21-00312-0

PREDGOVOR

Neposredni je povod za izdavanje ovog Nacrta potreba da svojim slušačima pružim rukovođ uz predavanja koja sam, u skladu sa svojom službom, držao o *filozofiji prava*. Ovaj je udžbenik šire i, napose, sistematičnije izvođenje istih temeljnih pojmova koji su o tom dijelu filozofije već sadržani u *Enciklopediji filozofijskih znanosti* (Heidelberg, 1817)[1], koju sam inače odredio za svoja predavanja.

To, pak, što se ovaj Nacrt trebao da pojavi u štampi pa da time do4e pred širu publiku, bio je povod da se *primjedbe* - koje su, ponajprije, ukratko trebale da označe srodne ili različne predstave, dalje zaključke i slično što bi u predavanjima dobilo svoje odgovarajuće razjašnjenje - ponekad već ovdje dalje izvedu, kako bi se s vremena na vrijeme razjasnio apstraktni sadržaj teksta i opširnije razmotrile lako pojmljive uobičajene predstave onog vremena. Tako je nastao izvjestan broj primjedbi, opsežnijih nego što inače donosi sa sobom svrha i stil jednog kompendija. Pravom kompendiju ipak je predmet onaj opseg znanosti koji se smatra gotovim, a osebujno mu je, izuzev tu i tamo možda, neki mali dodatak, poglavito spajanje i sređivanje bitnih momenata nekog sadržaja, koji je odavna isto tako priznat i poznat kao što onaj oblik ima svoja odavna gotova pravila i manire. Od jednog filozofijskog nacrta ne očekuje se ovaj kroj već zato što sebi predstavljaju da je ono što filozofija proizvodi onakvo preko noći urađeno djelo kao Penelopino tkanje koje se svaki dan nanovo započinje.

Ovaj se Nacrt, u svakom slučaju, razlikuje od običnog kompendija prije svega po metodi, koja sačinjava u njemu ono vodeće. Da se, pak, filozofijski način kroćenja od jedne materije k drugoj i način znanstvenog dokazivanja, taj spekulativni način

[1] Paragrafi koje navodi Hegel uvijek se odnose na ovo prvo **izdanje. U** fusnotama će biti navođeni odgovarajući paragrafi 3. izd. (1830) (Bd 8, SS 1-244; Bd 9, §§ 245-376; Bd 10, §§ 377-577). Bilj. njem. izd.

spoznavanja uopće, bitno razlikuje od drugog načina spoznavanja, to se ovdje pretpostavlja. Samo uvid u nužnost jedne takve različnosti omogućiti će filozofiji da se istrgne iz sramotne propasti u koju je zagrezla u naša vremena. Doduše, spoznala se nedostatnost oblika i pravila negdašnje logike - definiranja, dijeljenja i zaključivanja - koji sadržavaju pravila razumske spoznaje, nedostatnost za spekulativnu znanost, ili se tek više osjećala nego spoznala, pa su tada ta pravila odbačena samo kao okovi da bi se proizvoljno govorilo po srcu, mašti, slučajnu nazoru. Budući da, međutim, ipak moraju nastupiti i refleksije i misaoni odnosi, postupa se nesvjesno po prezrenoj metodi sasvim običnog zaključivanja i rezoniranja. Prirodu spekulativnog znanja opširno sam razvio, u svojoj *»Znanosti logike«,* stoga je u ovom Nacrtu tek ovdje-ondje dodano neko razjašnjenje o toku i metodi. Pri konkretnom i u sebi tako raznolikom sastavu predmeta zanemarilo se, doduše, da se pokaže i istakne logičko provođenje u svakoj i svim pojedinostima; djelomice se to pri pretpostavljenom poznavanju znanstvene metode može smatrati suvišnim, a djelomice će samo od sebe udariti u oči da se cjelina, kao i obrazovanje njenih članova, osniva na logičkom duhu. Prvenstveno, bih htio da se s te strane shvati i prosudi ova rasprava. Jer, ono o čemu je u njoj riječ jest *znanost,* a u znanosti je sadržaj bitno vezan uz *oblik.*

Od onih koji su to, čini se, najtemeljitije shvatili može se, doduše, čuti kako je oblik nešto spoljašnje i za stvar sporedno, a da sve zavisi od stvari; nadalje se može smatrati kako je posao pisca, naročito onoga filozofskoga, u tome da otkriva *istine,* govori *istine,* širi *istine* i ispravne pojmove. Ako se sada razmotri kako se takav posao zaista običava vršiti, vidi se dijelom k?ko se uvijek iznova prepričavaju i na sve strane dijele iste stare priče - posao koji je, zacijelo, također zaslužan za obrazovanje i buđenje duša, premda bi se više mogao smatrati promećurnom suvišnošću - »jer oni imaju Mojsija i proroke, neka ih slušaju«. Naročito je česta prilika da se čudimo tonu i pretenziji, koja se pri tome pokazuje, kao da su, naime, svijetu nedostajali samo još ti revni širitelji istine i kao da prepričane priče donose nove i nečuvene istine, pa bi se napose uvijek »u sadašnje vrijeme« uglavnom one trebale uvažiti. U drugu se ruku, međutim, vidi da se takve istine, koje se daju s jedne strane, potiskuju i odnose upravo isto takvim istinama podijeljenima s druge strane. Što,

pak, u toj zbrci istina nije ni staro ni novo, nego postojano, kako da se to istakne iz tih razmatranja koja se bezoblično komešaju - kako da to drukčije razlikujemo i sačuvamo nego s pomoću *znanosti?*

Ionako je *istina o pravu, običajnosti*, državi toliko stara koliko je u javnim zakonima, javnom moralu i religiji javno izložena i poznata.* Što je dalje potrebno toj istini ukoliko misaoni duh nije zadovoljan što je ima na taj najbliži način - ako ne zahtjev da je i *pojmi* i da sadržaju, koji je već po sebi samom uman, pribavi umni oblik da bi se na taj način pokazao oprav-, danim za slobodno mišljenje, koje se ne zadržava na *danome* - bilo da je ono potpomognuto spoljašnjim pozitivnim autoritetom države ili suglasnošću ljudi, bilo autoritetom unutarnjeg čuvstva i srca te uvjerenja duha, koje neposredno odobrava - nego polazi od sebe i upravo time zahtijeva da u najdubljoj unutrašnjosti bude sjedinjeno š istinom?

Jednostavno vladanje prostodušne duše jest da se ona, s uvjerenjem koje je puno povjerenja, drži javno priznatih istina hoteći da na tom čvrstom temelju gradi svoj način postupanja i čvrsti položaj u životu. Protiv tog jednostavnog vladanja iskrsava već tobožnja teškoća kako se iz beskonačno *različitih mnjenja* dade izlučiti i pronaći ono što je u njima općenito priznato i važeće; a ta se neprilika lako može uzeti kao prava i istinska zabrinutost za stvar. No doista je s onima koji se ponose tom neprilikom taj slučaj da od drveća ne vide šumu, pa opstoji samo neprilika i teškoća koje su sami priredili; dakako da je njihova neprilika i teškoća, štaviše, dokaz da hoće nešto drugo od onoga što je općenito priznato i važeće, od supstancije prava i običajnosnoga. Jer, kad bi se istinski radilo o tome, a ne o *taštini* i *posebnosti* mnjenja i bitka, onda bi se oni držali supstancijalnog prava, naime zapovijedi običajnosti i države pa bi prema tome uredili svoj život. - No dalja teškoća dolazi s te strane što čovjek *misli* i u mišljenju traži svoju slobodu i temelj običajnosti. Ovo pravo, koliko god bilo visoko, koliko god božansko, okreće se u nepravo ako kao mišljenje važi samo to i ako mišljenje sebe zna kao slobodno samo onda ako *odstupa* od onoga što je *općenito priznato i važeće* pa je sebi znalo pronaći nešto *posebno.*

*** Njemačku riječ »Sittlichkeit« prevodio sam, iz posebnih razloga, sa »običajnost«. Vidi Hegelovo objašnjenje u § 33. (konac kao i bilješke uz §§ 151. i 296, te »Riječ prevodioca«. - Bilj. prev.**

Predstava - kao da sloboda mišljenja i duha uopće pokazuje sebe samo s pomoću odvajanja od javno priznatoga, čak s pomoću neprijateljstva prema njemu - u naše je vrijeme, čini se, mogla biti ukorijenjena u pogledu *države* i da, prema tome, posebno filozofija o državi, ima bitnu zadaću da pronađe i dade također i *teoriju* o njoj, i to upravo novu i posebnu. Ako čovjek razmotri tu predstavu i njoj primjereni posao, onda mu se čini kao da na svijetu još nije bilo nijedne države i državnog uređenja ni da sada opstoji, nego kao da *sada* - *a* to *sada* traje neprekidno dalje - treba da počne sasvim iz početka, i da je običajnosni svijet čekao samo takvo *sadašnje* pronalaženje, pronicanje i utemeljivanje. Priznaje se da filozofija mora spoznati prirodu *kakva ona jest,* da kamen mudraca leži *negdje,* ali da je u *samoj prirodi* skriven, da je ona u sebi *umna,* i da znanje ima istražiti i pojmovno shvatiti taj u njoj prisutni, *zbiljski* um, ne obličja i slučajnosti, koji se pojavljuju na površini, nego njenu vječnu harmoniju, ali kao njoj *imanentan* zakon i imanentnu bit. *Običajnosni svijet,* naprotiv, država, taj svijet, um kako se ozbiljuje u elementu samosvijesti, ne treba da uživa sreću da je um ono što se zaista domoglo snage i vlasti u tom elementu, da se u njemu afirmira i da u njemu stoluje.* Štaviše, trebalo bi da

*** *Dodatak*[2] postoje dvije vrste zakona, zakoni prirode i zakoni prava: Zakoni prirode su opći i važe onakvi kakvi jesu: oni ne podnose nikakvo iskrivljavanje premda se u pojedinim slučajevima o njih možemo ogriješiti. Da bismo znali šta je zakon prirode mi ga moramo upoznati jer ovi zakoni su tačni; pogrešne mogu biti samo naše predstave o njima. Mjerilo ovih zakona je izvan nas i naše spoznavanje im ništa ne pridodaje, ne podstiće ih: proširiti se može samo naše saznanje o njima. Poznavanje prava je s jedne strane isto, s druge strane nije. Mi također upoznajemo zakone onako kako oni postoje općenito. Tako ih manje ili više ima građanin, a pozitivni pravnik ostaje ne manje kod onoga što je dato. Ali razlika je u tome da se kod zakona prava duh uzdiže posmatranju i već različitost zakona upozorava na to da oni nisu apsolutni. Zakoni prava su ono što je *postavljeno, ono što potječe* od čovjeka. Sa ovim u unutrašnju koliziju nužno može stupiti unutarnji glas ili mu se priključiti. Čovjek ne ostaje kod postojećeg nego tvrdi da u sebi ima mjerilo o onome što je pravo; on može biti potčinjen nužnosti i vlasti vanjskog autoriteta, ali nikad kao nužnosti prirode jer mu njegov interes uvijek govori kako bi trebalo biti, i on u sebi samom nalazi potvrdu ili opovrgavanje onoga što važi. U prirodi je najviša istina da neki zakon *uopće jest;* u zakonu prava stvar ne važi zato što ona jest, nego svako zahtijeva da ona mora odgovarati njegovom vlastitom kriteriju. Ovdje je dakle moguć sukob onoga što jest i onoga što treba da bude po sebi i za sebe postojećeg prava, koje ostaje nepromijenjeno, i samovoljnosti određenja onoga što bi trebalo da važi kao pravo. Ovakvo razdvajanje i ovakva borba nalazi se samo na tlu**

je duhovni univerzum prepušten slučaju i proizvoljnosti, od *boga napušten,* tako da se po tom ateizmu običajnosnog svijeta ono *istinito* nalazi *izvan* njega, a istovremeno, budući da ipak i um treba da bude u njemu, da je ono istinito samo problem. No u tome bi ležalo ovlaštenje, upravo obaveza za svako mišljenje, da također uzme svoj zalet, ali ne zato da *traži* kamen mudraca, jer je filozofiranjem našeg vremena prišteđeno traženje, pa će svatko, onakav kakav jest, zacijelo imati taj kamen u svojoj vlasti. Sada se, dakako, zbiva da se oni koji žive u toj zbilji države i koji smatraju da je u njoj zadovoljeno njihovo znanje i htijenje - a tih je mnogo, upravo više nego što se misli i zna, jer zapravo to su svi - da se, dakle, bar oni koji sa *sviješću* imaju svoje zadovoljstvo u državi smiju onim zaletima i uvjeravanjima, smatrajući ih čas veselijom ili ozbiljnijom, čas zabavnom ili opasnom, praznom igrom. Onaj nemirni posao refleksije i taštine, kao i prihvaćanje i susretanje što ih on doživljava, bio bi samo stvar za sebe, koja se na svoj način u sebi razvija; ali upravo je *filozofija* uopće ta koja je tim poslom sebe dovela do raznoliko«[2] prezira i rđavog kredita. Najgori je od tih prezira taj što je, kao što je rečeno, svatko, onakav kakav jest, uvjeren kako se razumije u filozofiju uopće i kako je kadar da o njoj sudi. Ni prema jednoj

duha, a posto se ćini da se time nadmoć duha vodi ka razdoru i kobi, onda se često iz samovolje života vraćamo nazad promatranju prirode i u njoj treba da se nađe uzor. Ali baš u ovim suprotnostima prava koje postoji po sebi i za sebe i onoga šta samovolju čini pravom, leži potreba da se temeljito uči spoznavati ono pravedno. Njegov um mora čovjeku izići u susret u pravu; on, dakle, mora promatrati umnost prava, a ovo je stvar naše znanosti u suprotnosti sa pozitivnom pravnom znanošću, koja često ima posla samo sa protivrječnostima. Suvremeni svijet za to ima još jednu prijeku potrebu, jer je u starim vremenima još postojalo uvažavanje i strahopoštovanje postojećeg zakona; ali sada je obrazovanje doba dalo stvarima drugi obrt, a misao se postavila na vrh svega onoga što treba da važi. Teorije se suprotstavljaju onom postojećem i žele da se pokažu kao tačne po sebi i za sebe. Sada nastaje specijalna potreba da se spoznaju i pojme misli prava. Budući da se misao uzdigla do bitne forme onda se mora nastojati da se i pravo shvati kao misao. Čini se da ovo otvara vrata i kapiju slučajnim mnijenjima, ako misao treba da dođe iznad prava; ali istinska misao nije nikakvo mnijenje o stvari, nego pojam stvari same. Pojam stvari nam ne dolazi od prirode. Svaki čovjek ima prste, može imati kist i boje, ali zato još nije slikar. Isto tako je sa mišljenjem. Misao prava nije možda ono šta svako ima iz prve ruke, nego je pravo mišljenje, znanje i saznavanje stvari, a naša spoznaja stoga mora biti znanstvena.

2 Ovaj dodatak kojeg je uključio Gans, potječe iz predavanja o *Naturrecht und Staatswissenschaft,* iz zimskog semestra 1822/23.

«

drugoj umjetnosti i znanosti ne pokazuje se ovaj posljednji prezir da se misli kako se ona bez daljega zna.

Doista, ono što smo vidjeli da se iz filozofije novijeg vremena s najvećom pretenzijom raširilo o državi zacijelo je svakome tko je imao volje da i on govori davalo prava na uvjerenje da bez daljega sam od sebe može činiti to isto i da time sebi može pružiti dokaz kako on zna filozofiju.

Ionako je filozofija, koja sebe naziva tako, izričito izrekla da se *sämo ono istinito ne može spoznati,* nego da je istinito ono za što svatko o običajnosnim predmetima, naročito o državi, upravljanju i ustavu, može dati da se *uzdigne iz njegova srca, duše i oduševljenja.* Što se sve nije govorilo o tome, poglavito omladini? Omladina je to, zacijelo, dobro i upamtila. *On to daje svojima dok spavaju* - primijenjeno je na znanost i time je svatko tko spava ubrojio sebe u *njegove;* pojmovi što ih je on tako dobio u snu bili su, dakako, i odgovarajuća roba tome. - Jedan od vojskovođa te plitkosti, koja sebe naziva filozofiranjem, gospodin *Fries*,* nije se ustručavao a u jednoj svečanoj, javnoj prigodi, koja je postala razvikanom, u govoru o predmetu države i državnog uređenja pruži ovakvu predstavu: »U narodu u kojem bi vladao pravi zajednički duh svakom bi radu oko javnih poslova dolazio *život odozdo iz naroda,* živa bi se društva, nerazdvojno povezana *svetim lancem prijateljstva,* posvetila svakom pojedinačnom djelu narodnog obrazovanja i narodske službe« - i tome slično[3] - To je glavni smisao plitkosti da se znanost, umjesto na razvoj misli i pojma, postavlja, naprotiv, na neposredni opažaj i slučajno uobražavanje, a isto tako da se bogata raščlanjenost običajnosnoga u sebi, raščlanjenost kakva je država, arhitektonika njene umnosti, koja određenim razlikovanjem krugova javnog života i njihovih ovlaštenja te strogošću mjere, u kojoj se drži svaki stup, luk i težnja, čini da snaga cjeline proizlazi iz harmonije njenih članova - da se dade da se ta oblikovana zgrada slije u kašu »srca, prijateljstva i oduševljenja«. Kao

*** O plitkosti njegove znanosti dao sam i inače potvrde; vidi Znanost logike (Nürnberg, 1812), Uvod,str. XVII. (Bd 5, S.47)**

[3] Jakob Friedrich Fries, 1773-1843, kao profesor filozofije i matematike Hegelov prethodnik u Heidelbergu, 1817. godine je na svečanosti grada Wartburga održao govor a potom je privremeno suspendiran iz nastavničke službe; Vidi »Feierrede des Prof. Fries an die Teutschen Burschen...«, *Oppositionsblatt oder Weimarische Zeitung,* 1817, NR. 257.

što je, po Epikuru, svijet uopće, tako bi prema takvoj predstavi običajnosni svijet trebalo predati subjektivnoj slučajnosti mnjenja i proizvoljnosti, a tome, dakako, nije tako. Jednostavnim domaćim lijekom da se na osjećaj postavlja ono što je višetisućugodišnji posao uma i njegova razuma uštedjela se, naravno, sva muka umskog uvida i spoznaje, koje vodi misaoni pojam. *Mefisto* kod Goethea - dobar autoritet - kaže o tome otprilike ono što sam ja i inače naveo:

»Verachte nur Verstand und Wissenschaft,
des Menschen allerhöchste Gaben -
so hast dem Teufel dich ergeben
und musst zugrunde gehn.«[4]

Sasvim je blizu da takav nazor prihvati i lik *pobožnosti;* jer čime se sve nije pokušala autorizirati ta rabota! Pobožnošću i Biblijom mislila je ona sebi dati najviše ovlaštenje da prezire običajnosni red i objektivitet zakona. Jer, zacijelo je i pobožnost ono što istinu, koja je u svijetu razbijena na organsko carstvo, uvija u jednostavniji zor osjećaja. No ukoliko je od prave vrste, ona napušta pojam te religije čim iz unutrašnjosti stupi napolje, na svjetlo razvoja i objavljenog bogatstva ideja, pa donosi sa sobom iz svoje unutarnje službe božje poštivanje zakona i jedne istine koja po sebi i za sebe bitkuje i koja je uzvišena iznad subjektivnog oblika osjećaja.

Ovdje se može istaći poseban oblik zle savjesti koji se pokazuje u načinu rječitosti, u koju se razapinje ona plitkost; i to prije svega što on tamo gdje je *najneduhovniji* najviše priča o *duhu,* gdje govori najmrtvije i najdosadnije upotrebljava riječi *život i uvoditi u život,* gdje se pak pokazuje najveća sebičnost prazne oholosti, tamo najviše upotrebljava riječ *narod.* A osebujni znak, koji nosi na čelu, jest mržnja spram zakona. Što pravo i običajnost, te zbiljski svijet prava i običajnosnoga shvaća

[4] »Verachte nur Vernunft und WissenschafcDes Menschen allerhöchste Kraft,... Und hätt er sich auch nicht dem Teufel übergeben, Er müsste doch zugunde gehn!« Goethe, Faust, I. Teil, Studeierzimmer, V. 1851-52, 1866-67.
Prevod: »Čim nauku i razum prezre tko
- A najveća je ljudska snaga to - /...../...
Pa da i nije đavlu dušu pređo već,
Svejedno morao bi propasti!«
(prevod Tita Strozzija: Goethe, Faust, MH-Zora; Zgb. 1970, str. 85/86).

sebe s pomoću *misli,* što s pomoću misli daje sebi oblik umnosti, naime općenitost i određenost, to, taj je zakon ono što onaj osjećaj koji sebi pridržava proizvoljnost, onu savjest koja ono pravo stavlja u subjektivno uvjerenje, s razlogom smatra kao ono što je sebi najneprijateljskije. Oblik prava kao *dužnosti* i kao *zakona* osjeća kao *mrtvo, hladno slovo,* kao *okov;* jer osjećaj ne spoznaje u njemu sam sebe; on u njemu nije slobodan, jer je zakon um stvari, a ovaj ne dopušta osjećaju da se ogrije na vlastitom partikularitetu. Zakon je stoga, kao što je tokom ovog udžbenika negdje zabilježeno[5], prije svega šibolet po kojemu se odvajaju lažna braća i prijatelji takozvanog naroda.

Pošto se sada rabulisterija proizvoljnosti domogla imena *filozofije* i širu publiku zavela na mnjenje da je takva djelatnost filozofija, postalo je gotovo nečasnim da se još filozofski govori o prirodi države; i ne treba zamjeriti ispravnim ljudima ako postanu nestrpljivi čim čuju da se govori o filozofskoj znanosti o državi.

Još manje se valja čuditi ako vlade na takvo filozofiranje konačno uprave pažnju, jer se kod nas ionako filozofija ne vježba, kao privatno umijeće, npr. kao kod Grka, nego ima javnu egzistenciju koja djeluje na publiku posebno ili samo u državnoj službi. Ako su vlade svojim učenjacima koji su se posvetili toj struci poklonile povjerenje time što su se u pogledu izgradnje i sadržaja filozofije potpuno pouzdali u njih - da ovdje-ondje, ako se baš hoće, nije bilo toliko povjerenja koliko ravnodušnosti prema samoj toj znanosti i da se njena nastavna služba nije samo tradicionalno zadržala (kao što je, koliko je meni poznato, u Francuskoj katedre metafizike bar dopušteno uvesti) - onda im se to povjerenje mnogostruko loše uzvratilo, ili gdje se, u drugom slučaju, vidi ravnodušnost, onda bi bio posljedak da se propadanje temeljitih spoznaja smatra ispaštanjem za tu ravnodušnost. Prije svega, zacijelo se čini da je plitkost možda najpodnošljivija, u najmanju ruku za spoljašnji red i mir, jer ona ne dolazi do toga da se dotakne, pa čak ni da nasluti supstanciju stvari; ona na taj način prije svega, bar policijski, ništa ne bi imala protiv sebe, ukoliko država još ne osjeća potrebu dubljeg obrazovanja i uvida zahtijevajući od znanosti zadovoljenje te potrebe. No plitkost sama od sebe vodi u pogledu običajnosnoga, prava i dužnosti uopće do onih osnovnih načela koja u toj

[5] Str. , fusnota uz § 258, primjedba

sferi sačinjavaju plitkost, do principa *sofista,* koje tako izrazito upoznajemo kod *Platona* - do principa koji ono što je pravo postavljaju na *subjektivne svrhe i mnjenja, na subjektivni osjećaj i partikularno uvjerenje* - do principa iz kojih slijedi razaranje isto tako unutarnje običajnosti i čestite savjesti, ljubavi i prava među privatnim osobama, kao i razaranje javnog reda i državnih zakona. Značenje koje takve pojave moraju poprimiti za vlade neće se moći odbaciti nekakvom titulom koja bi se oslanjala na samo poklonjeno povjerenje i na autoritet službe da se od države zahtijeva da ona zajamči i dopusti da vlada ono što kvari supstancijalni izvor djela, opća načela, pa čak i njezin prkos, kao da bi tako trebalo da bude. *Kome bog daje službu, tome daje i razum* - stara je šala, koja se u naše vrijeme zacijelo ne želi čak ozbiljno tvrditi.

U važnosti vrste i načina filozofiranja, koja je osvježena okolnostima u vladama, ne da se osporavati momenat zaštite i potpore, koji je studiju filozofije, čini se, potreban prema mnogim drugim stranama. Jer, kad čovjek u tolikim proizvodima iz struke pozitivnih znanosti, kao i u proizvodima religiozne nabožnosti i u drugoj neodređenoj literaturi čita kako se u njima pokazuje ne samo prije spomenuti prezir prema filozofiji da takvi koji ujedno posvjedočuju da su potpuno zaostali u stvaranju misli i da im je filozofija nešto posve strano ipak postupaju s njome kao s nečim što je kod njih svršena stvar - nego kako se ovdje čak izričito obaraju na filozofiju i kako se njezin sadržaj, *pojmovna spoznaja boga* te fizičke i duhovne prirode, *spoznaja istine,* proglašava ludom, štaviše, grešnom drskošću, i kako se *um,* i opet *um,* i u beskonačnom ponavljanju *um* optužuje, ponižava i proklinje - ili kako se, u najmanju ruku, daje do znanja kako su u velikom dijelu djelatnosti, koja bi trebala da bude znanstvena, neugodni zahtjevi pojma koji se ipak ne dadu odbiti - kad čovjek, velim, ima pred sobom takve pojave, mogao bi gotovo pomisliti da s *te strane* tradicija nije više ni dostojna štovanja ili dostatna da filozofijskom studiju osigura *toleranciju* i javnu egzistenciju.* - U naše vrijeme uobičajene deklamacije i

*** Isto takvi nazori pali su mi na pamet pri jednom pismu od Joh. v. Müllera (Djela Tübingen 1810-19) dio VIII, str. 56), gdje se o prilikama *Rima* godine 1803, kad je taj grad bio pod francuskom vlašću, među ostalim, kaže: »Upitan kako stoji s javnim naučnim ustanovama, neki je profesor odgovorio: *'On les tolere comme les bordels «.* - Može se, doduše, čuti kako se takozvana nau-**

drskosti prema filozofiji pružaju neobičan prizor stoga što, s jedne strane, zbog one plitkosti na koju je ta znanost degradirana imaju pravo, a s druge se strane same korijene u tom elementu, protiv kojega su nezahvalno upravljene. Jer, time što je ono nazovifilozofiranje proglasilo spoznaju istine ludim pokušajem, ono je, kao i despotizam *Rimskog Carstva, izjednačilo* plemstvo i ropstvo, vrlinu i porok, čast i nečast, znanje i neznanje, *niveliralo* sve misli i svu gradu - tako da pojmovi istinitoga, zakoni običajnosnoga također nisu više ništa drugo nego mnjenja i subjektivna uvjerenja, a najzločinačkija načela stavljena su kao *uvjerenja* u isti položaj s onim zakonima, a isto su tako svaki ma kako prazan i partikularan objekt i ma kako bljutava materija stavljeni u isti položaj s onim što sačinjava interes svih misaonih ljudi i veze običajnosnog svijeta.

Stoga valja smatrati *srećom* za znanost - doista je to, kao što je spomenuto, *nužnost stvari* - što se ono filozofiranje koje se u sebi moglo raspredati kao *školska mudrost* stavilo u bliži odnos prema zbilji, u kojoj nema šale s načelima prava i dužnosti i koja živi u svjetlu svijesti o tim načelima, te što je, na taj način, došlo *do javnog* raskida. Upravo se taj *položaj filozofije prema zbiljnosti* nije razumio, a time se vraćam na ono što sam prije spomenuo, da je filozofija, budući da je *pronicanje umnoga,* upravo zato *shvaćanje prisutnoga i zbiljskoga,* a ne postavljanje nečega *onostranoga,* koje bi bogzna gdje trebalo biti - ili o čemu se, u stvari, zacijelo može kazati gdje je, naime da je u zabludi jednostranog, praznog rezoniranja. U toku rasprave koja slijedi primijetio sam da je čak *platonska* republika, koja poslovično važi kao *prazan ideal,* u biti shvatila samo prirodu grčke običajnosti, i da je *Platon* zatim u svijesti o dubljem principu, koji prodire u nju i koji se mogao pojaviti kod nje samo još kao nezadovoljena čežnja, a, prema tome, samo kao zator, morao upravo iz te čežnje tražiti pomoć protiv toga, ali nju, koja je morala doći iz visine, mogao je prije svega tražiti samo u nekoj *vanjskoj* posebnoj formi one običajnosti, s pomoću koje je smislio da svlada onu propast, a čime je upravo najdublje povrijedio njen dublji nagon, slobodnu beskonačnu ličnost. On se, međutim, pokazao kao veliki duh time što je upravo princip oko kojega se okreće ono po čemu se razlikuje njegova ideja, onaj stožer oko kojega se [tada][6] okretao predstojeći preokret svijeta.

ka o *umu,* naime *logika,* čak još preporučuje, možda u uvjerenju da se njome kao suhom i neplodnom znanošću ili ionako nitko više ne bavi, ili ako se to ovdje-ondje dogodi, čovjek dobiva u njoj samo besadržajne formule, koje niti što daju niti što kvare i da, prema tome, preporučivanje ni u kojem slučaju neće škoditi kao što ništa neće ni koristiti.

Što je umno, to je zbiljsko;
a što je zbiljsko, to je umno

To je uvjerenje svake nepristrane svijesti, kao i filozofija, pa odavle ova polazi isto tako u promatranje *duhovnoga* univerzuma kao i *prirodnog.* Ako refleksija, ili osjećaj, ili kakav god lik imala subjektivna svijest, smatra *sadašnjost* nečim *ispraznim,* ako je iznad nje i ako ono isprazno bolje zna, onda se ona nalazi u ispraznome, a kako ona zbilju ima samo u sadašnjosti, to je ona tako sama sämo ispraznost. Ako, obratno, ideja važi kao ono što je tek neka puka ideja, neka predstava u mnjenju, onda filozofija, naprotiv, pruža uvid da nije ništa zbiljsko osim ideje. Tada stoji do toga da se u prividu vremenskoga i prolaznoga spozna supstancija, koja je imanentna, i ono vječno, koje je sadašnje. Jer umno, što je sinonim ideje, time što u svojoj zbiljnosti ujedno stupa u spoljašnju egzistenciju, javlja se u beskrajnom bogatstvu oblika, pojava i likova, te obavija svoju jezgru šarenom korom, u kojoj svijest ponajprije prebiva, a koju probija tek pojam kako bi našao unutarnje bilo i isto ga tako osjetio kako u spoljašnjim likovima još kuca. No beskonačno raznoliki odnosi koji se u ovoj spoljašnjosti, sjajem biti, stvaraju u njima* - taj beskonačni materijal i njegovo reguliranje nisu predmet filozofije. Ona se time miješala u stvari koje se nje ne tiču; ona sebi može uštedjeti trud da o tome dade dobar savjet; *Platon* je mogao izostaviti preporučivanje dojiljama da s djecom nikad ne smiju stajati mirno, nego da ih uvijek ljuljaju na rukama, kao što je *Fichte* mogao izostaviti da se usavršavanje *pasoške policije konstruira,* kako se to nazivalo dotle, da onima koji su sumnjivi treba staviti u pasoš ne samo znak nego da u njemu treba naslikati i portret. U takvim se izvodima ne da više vidjeti ni traga filozofiji, i ona može utoliko više napustiti takvu ultramudrost ukoliko bi trebalo da se pokaže upravo najliberalnijom prema tom beskonačnom mnoštvu predmeta. Time će se znanost

[6] Ovu je riječ u **Hegelovu priručnom primjerku on sam dodao.**
* Tj. u oblicima, pojavama i likovima. - Bilj. **red.**

također pokazati najdaljom od mržnje, koju taština, iz uobraženosti da stvar bolje zna od drugih, baca na mnoštvo okolnosti i institucija - mržnje u kojoj se sebi sitničavost najviše sviđa, jer samo time dolazi taština do nekog samoosjećaja.

Tako ova rasprava, ukoliko sadržava znanost o državi, ne treba da bude ništa drugo do pokušaj da *državu shvati i prikaže kao nešto u sebi umno.* Kao filozofijski spis ona mora biti najdalje od toga da treba konstruirati *državu kakva bi ona trebala da bude;* pouka koju bi ona mogla u sebi sadržavati ne može ići za tim da pouči državu kakva treba da bude, nego, naprotiv, kako nju, običajnosni univerzum, treba spoznati.

Ιδού Ρόδος, ιδού και το πήδημα.

Hie Rhodus, *hie* saltus.

Pojmiti ono *što jest* zadaća je filozofije, jer ono *što jest* - jest um. Što se tiče individua, to je ionako svaka individua *čedo svog vremena;* tako je i filozofija svoje *vrijeme mislima obuhvaćeno.* Isto je tako ludo misliti da neka filozofija prelazi preko svog sadašnjeg svijeta, kao što je ludo misliti da individua preskače svoje vrijeme, da skače preko Roda. Ako njegova teorija doista ide preko njegova vremena, ako on sebi gradi neki svijet *kakav* ovaj treba da bude, onda on, doduše, egzistira, ali samo u njegovu mnjenju - nekom elementu u koji se dade utisnuti što god mu drago.

S malo izmjene ona bi izreka glasila:

Ovdje je ruža, *ovdje* pleši.

Ono što leži između uma kao samosvjesnog duha i uma kao opstojeće zbilje, ono što onaj prvi um rastavlja od ovoga drugoga i što mu ne da da u ovome potonjemu nade zadovoljenje jest okov nekog apstraktuma koji nije oslobođen u pojam. Da se um spozna kao ruža u križu sadašnjosti i da se čovjek na taj način njoj raduje, taj je umni uvid *pomirenje* sa zbiljom što ga filozofija pruža onima kojima se jednom javio unutarnji zahtjev da pojme i da u onome što je supstancijalno isto tako dobiju subjektivnu slobodu, kao i da sa subjektivnom slobodom ne stoje u onome što je u posebnome i slučajnome, nego u onome što je po sebi i za sebe.

To je također ono što sačinjava konkretniji smisao onoga što je gore apstraktnije bilo označeno *kao jedinstvo oblika i sadržaja,* jer je *oblik* u svom najkonkretnijem značenju um kao pojmovno spoznavanje, a *sadržaj* - um kao supstancijalna bit običajnosne i prirodne zbilje; svjesni identitet obojega jest filozofska ideja. Velika je svojeglavost, svojeglavost koja čovjeku čini čast, ne htjeti ništa priznati kao nazor što nije opravdano mišlju - a ta je svojeglavost ono što karakterizira novije vrijeme, inače osebujni princip protestantizma. Ono čime je *Luther* kao vjerovanje otpočeo u čuvstvu i u svjedočanstvu duha, jest isto što je dalje sazreli duh težio da shvati u *pojmu;* pa da se tako u sadašnjosti oslobodi i da na taj način u njoj nađe sebe. Kao što je postala glasovita izreka da polovična filozofija odvodi od Boga - a to je ona ista polovičnost koja spoznavanje čini *približavanjem* istini - dok prava filozofija vodi k Bogu, isto je tako i s državom. Kao što se um ne zadovoljava približavanjem koje nije ni vruće ni hladno, pa je stoga bljutavo, isto se tako malo zadovoljava hladnim očajanjem koje priznaje da je u ovoj vremenitosti, doduše, loše ili, u najboljem slučaju, osrednje, ali da se u njoj upravo ništa bolje ne može dobiti, da stoga valja održavati mir sa zbiljom. Mir s njome, koji pribavlja spoznaja, topliji je.

Da o *poučavanju* kakav treba da bude svijet kažemo još jednu riječ, filozofija ionako dolazi uvijek prekasno do toga. Kao misao svijeta javlja se ona tek u vrijeme pošto je zbiljnost ispunila svoj proces razvoja i dovršila se. To što uči pojam, pokazuje nužno isto tako i povijest - da se tek u zrelosti zbilje ono idealno javlja nasuprot realnome i da ono idealno sebi u liku intelektualnog carstva gradi isti svijet, shvaćen u njegovoj supstanciji. Kad filozofija svojim sivilom slika na sivome, onda je jedan lik života ostario, a sivilom na sivome ne može se pomladiti, nego samo spoznati; Minervina sova počinje svoj let tek u suton.

No vrijeme je da se završi ovaj predgovor; kao predgovor on ionako može govoriti samo površno i subjektivno o stajalištu spisa kojemu on prethodi. Ako u jednom sadržaju treba filozofski govoriti, onda on podnosi samo znanstvenu, objektivnu obradu, kao što i piscu svako prituvrječenje druge vrste nego što je rasprava o samoj stvari, mora važiti samo kao subjektivan prigovor, pa mu ono mora biti ravnodušno.

Berlin, 25. juna 1820.

UVOD

§1.[1]

Predmet je *filozofijske pravne znanosti ideja prava,* pojam prava i njegovo ozbiljenje.

Filozofija ima posla s idejama, i s toga ne s onim što se uobičajilo nazivati *zgoljnim pojmovima;* štaviše, ona pokazuje njihovu jednostranost i neistinitost, kao i to da je *pojam* (ne ono što se često tako naziva, a samo je apstraktno razumsko određenje) jedino ono što ima *zbiljnost,* i to tako da on sebi ovu sam daje. Sve što nije ta, samim pojmom postavljena zbiljnost, jest prolazno *opstojanje,* spoljašnja slučajnost, mnjenje, pojava bez biti, neistina, obmana itd. *Oblikovanje* koje pojam sebi daje u svojem ozbiljenju drugi je bitni moment ideje za spoznaju samog *pojma,* a od *oblika* valja ga razlikovati samo kao *pojam.*

• [uz§ 1] 30. X 1822
Priroda stvari. Ne: imamo ove i ove pojmove i sadržaj, pravo, slobodu, vlasništvo, državu itd., i sad o ovom pojmu također razgovijetno mislimo; - formalno obrazovanje ništa ne pomaže odlučivanju o stvari. - Već: promatrati upravo prirodu stvari same, to je pojam stvari - a ono je nešto samo dano, bogzna odakle shvaćeno, predstavljeno itd.

[1]: U narednom tekstu (do paragrafa 180) paragrafima i (umetnutim) primjedbama uz paragrafe priključene su rukopisne bilješke koje su pisane prorijeđeno **u Hegelovom** priručnom primjerku (obilježene znakom •); kraće primjedbe **koje se** odnose na pojedine izraze stoje u fusnotama. - Usmeni *dodaci* iprema bilješkama sa predavanja) slijede izdanje Filozofije prava u VIII tomu ***Djela.*** - Vlastoručne bilješke kao i usmeni dodaci su odvojeni od glavnog teksta i **označeni uglastom** zagradom ili napomenom »dodatak«.

Ne takozvani zgoljni pojmovi; filozofija zna najbolje da su takozvani zgoljni pojmovi nešto ništetno - nego bitno njihovo ozbiljenje - realiziranje. Zbiljnost je samo jedinstvo unutarnjega i spoljašnjega - da pojam nije neko zgoljno unutarnje, nego također realno - a da spoljašnje, realno, nije neki bespojmovni realitet, opstanak - egzistencija, nego da je bitno određen s pomoću pojma. - Ovo u općoj razlici pojma i ideje; - za nefilozofski smisao - pret(hodno), historijski - ono pobliže odlažem do pojma prava - pojma ove ideje same - jer pravo je posve samo kao ideja -

Dodatak. Pojam i njegova egzistencija su dvije strane razdvojene i sjedinjene kao duša i tijelo. Tijelo je isti život kao i duša a ipak se oboje mogu nazvati kao da leže jedno izvan drugog. Duša izvan tijela ne bi bila ništa živo a isto tako je i obrnuto. Tako je postojanje pojma njegovo tijelo kao što se ono pokorava duši koja ga je proizvela. Klice u sebi imaju stablo i sadrže cijelu njegovu snagu, premda one još nisu ono samo. Stablo posve odgovara jednostavnoj slici klice. Ako tijelo ne odgovara duši, onda je to nešto upravo bijedno. Jedinstvo postojanja i pojma, tijela i duše, jest ideja. Ono nije samo harmonija nego potpuno prožimanje. Ne živi ništa što nije na bilo koji način ideja. Ideja prava je sloboda i da bi bila istinski shvaćena ona se mora spoznati u njenom pojmu i njegovom postojanju.

§2.

Pravna je znanost *jedan dio filozofije.* Stoga ona *ideju,* koja je um nekog predmeta, mora razviti iz pojma ili, što je isto, promatrati vlastiti imanentni razvoj same stvari. Kao dio ima ona određenu *početnu tačku,* koja je *rezultat* i istina onoga što *prethodi* i što sačinjava njen takozvani *dokaz.* Stoga pojam prava, po svom *nastajanju* pada izvan znanosti prava, njegova se dedukcija ovdje pretpostavlja i kao *danog* valja ga prihvatiti.

Dodatak. Filozofija obrazuje krug. Ona ima nešto prvo, neposredno, budući da uopće mora početi, ima nešto što nije dokazano, nešto što nije nikakav rezultat. Ali ono čime filozofi-

ja počinje jest neposredno relativno, budući da se to mora pojaviti na jednoj drugoj krajnjoj tački kao rezultat. Ona je jedan niz koji ne visi u zraku, koji nije nešto što neposredno počinje, nego ona kruži u sebi.

Po formalnoj, nefilozofskoj metodi znanosti traži se i zahtijeva prvo *definicija,* u najmanju ruku poradi spoljašnjeg znanstvenog oblika. Pozitivnoj pravnoj znanosti, uostalom, i ne može biti do toga, jer ona prije svega želi označiti što je pravno, tj. koja su to posebna zakonska određenja zbog kojih se za opomenu reklo: *omnis definitio injure civili periculosa.* I doista, što su nepovezanija i u sebi protivurječnija određenja nekog prava, to su manje u njemu moguće definicije, jer one treba da sadržavaju upravo opća određenja, a ova, pak, čine neposredno vidljivim ono protivurječno, ovdje ono nepravo, u njegovoj golotinji. Tako npr. u rimskom pravu ne bi bila moguća nikakva definicija o *čovjeku,* jer se rob ne bi mogao supsumirati pod nju; u njegovu je stanju onaj pojam, štaviše, povrijeđen; isto tako činilo bi se kao opasna za mnoge odnose definicija o vlasništvu i vlasnicima. - No dedukcija definicije izvodi se uglavnom iz etimologije, prije svega iz toga što se ona apstrahira iz posebnih slučajeva i što se pri tome čini osnovom čuvstvo i predstava ljudi. Ispravnost definicije dovodi se onda u suglasnost s opstojećim predstavama. Pri toj se metodi odstranjuje ono što je jedino znanstveno bitno, u pogledu sadržaja *nužnost stvari* po sebi i za sebe samu (ovdje prava), a u pogledu oblika *priroda pojma.* Štaviše, u filozofskoj je spoznaji glavna stvar *nužnost* nekog pojma, a da kretanje postane *rezultat,* to je njegov dokaz i dedukcija. Dok je tako njegov *sadržaj za sebe* nuždan, valja, kao drugo, potražiti ono što njemu odgovara u predstavama i jeziku. Kakav je, međutim, ovaj pojam za sebe u svojoj *istini* i kakav je on u *predstavi,* to ne samo da međusobno može nego i mora biti različno i u obliku i liku. Ipak, ako predstava nije i po svom sadržaju lažna, može se pojam zacijelo pokazati kao sadržan u njoj i, po svojoj biti, kao opstojeći u njoj, to znači: predstava može biti uzdignuta do oblika pojma. No ona je tako malo mjerilo i kriterij pojma, koji je za sebe sam nuždan i istinit, da

ona, naprotiv, svoju istinu iz njega mora uzeti, sebe njime ispraviti i spoznati. - Ako je, međutim, onaj način spoznaje sa svojim formalnostima definicija, zaključivanja, dokazivanja i sl., s jedne strane, manje ili više iščezao, onda je to, naprotiv, loš nadomjestak što ga je dobila s pomoću jedne druge manire, naime da treba neposredno prihvatiti i tvrditi ideje uopće, a tako i ideju prava i njegova dalja određenja kao *činjenice svijesti,* i da prirodni ili neki uzvišeni osjećaj, *vlastite grudi i oduševljenje,* valja učiniti izvorom prava. Ako je ova metoda od svih najudobnija, onda je ujedno i najnefilozofskija - da ovdje ne spominjemo druge strane takva nazora koji se ne odnosi samo na spoznavanje, nego neposredno na djelovanje. Ako prva, doduše formalna, metoda ipak još zahtijeva *oblik* pojma u definiciji, a u dokazu *oblik nužnosti* spoznavanja, onda manira neposredne svijesti i osjećaja čini principom subjektivitet, slučajnost i proizvoljnost znanja. U čemu se sastoji znanstveni postupak filozofije, valja ovdje pretpostaviti iz filozofske logike.

• [uz §2]

a/ Način kako bismo ovdje morali postupati - u određenju pojma prava.

a/ Običan način da se stvore određenja iz predstave o pozitivnim pravnim određenjima.

β/ Pojam prava po sebi i za sebe samoga - nužnost; inače pak mogu ležati u predstavi drugih određenja, koja se žele - Sin [=] stvar, nešto što otac može prodati, ne slijedi iz pojma prava, - dakle ako definicija ne odgovara ovoj predstavi, to je utoliko gore za predstavu, pozitivno pravno određenje, - ne definicija,

β/ Iz pojma razviti -*konzekventno* - prema pojmu stvari.

Definicija. Do takvih formalnih općih stvari ne stoji u praktičnom pravu, nego do detalja - što je učeniji *subjekt,* to više vlada detaljima. No nešto je drugo *stvar,* koja je utoliko gora ukoliko je proziran detalj, a ne ono općenito.

Hvala Bogu, u našim se državama može definicija čovjeka - kao pravno sposobnoga - staviti na čelo zakoni-

V

ka - a da se ne upadne u opasnost da će se naići na određenja o čovjekovu pravu i dužnostima čovjeka koja protivurječe pojmu čovjeka.

Sprijeda se, doduše, dadu staviti također po pojmu ispravne definicije ako se pri tome odričemo konzekvencije, toga da dalja određenja ne protivuriječe tom pojmu. -

Ako nekonzekventne definicije [nisu] ni za što - također samo neka učenost. -

U starom rimskom pravu to nije tako - rob, sin nije pod to supsumiran.

Hein [eccius, *Elementa Tuns, Civilis* 1728] § 75. Homo cuicunque mens* *ratione* praedita in corpore humano contigit. Persona est homo, cum quodam statu consideratus. § 76. Status est qualitas, cuius ratione homines diverso jure utuntur. § 77. Servus itaque est homo, est etiam, persona, quatenus mm statu naturali consideratur, sed ratione status civilis est απρόσωπος.

§ 89. Ingenuus est, qui statim, ut natus est, liber est - a ipak ga je otac mogao prodati - ranije ubiti. -

§ 130. Filii familias erant quidem ingenui, sed non patres familias /također ne kad je oženjen -/ et hine personae quidem censebantur, sed ratione aliorum civium et ingeniorum, non ratione patris, cujus respectu res maneipi aeque ac servi habebantur.[2]

§3.

Pravo je *pozitivno* uopće a) po *obliku,* što ono u nekoj državi važi, a taj zakonski autoritet princip je za njegovo pozna-

*** ali tada je ratio prazna riječ a njegov pojam ništa ne označava**

2 » § 17. Čovjek je onaj kome je uvijek bio dodijeljen razumom obdaren duh u jednom ljudskom tijelu. Osoba je čovjek posmatran u jednom određenom statusu. § 76. Status je svojstvo na osnovu kojeg ljudi uživaju različita prava. § 77. Rob je prema tome čovjek, a on je i osoba ukoliko se promatra u prirodnom stanju, ali je on s obzirom na građansko stanje ‚bez lica'.

§ 89. Slobodno roden je onaj koji je u trenutku svog rođenja slobodan...

130. Potčinjeni (djeca) bili su doduše slobodno rođeni ali ne nepotčinjeni (otac porodice) -, stoga su oni bili posmatrani doduše kao osobe, ali samo obzirom na druge građane i slobodno rođene, ne s obzirom na oca u pogledu kojega su se tretirali kao stvari (vlasništvo).«

vanje, *pozitivna pravna znanost,* b) Po *sadržaju* dobiva ovo pravo pozitivan element; a) po posebnom *nacionalnom karakteru* nekog naroda, po stupnju njegova *povijesnog* razvoja i povezanosti svih odnosa koji pripadaju *prirodnoj nužnosti,* β) po nužnosti da jedan sistem zakonskog prava sadržava *primjenu* općeg pojma na posebnu kakvoću predmeta i slučajeva koja je dana izvana - primjenu koja nije više spekulativno mišljenje i razvoj pojma, nego supsumcija razuma; γ) u *posljednjim* određenjima koja su potrebna za *odluku* u zbilji.

Ako se pozitivnom pravu i zakonima suprotstavi osjećaj srca, nagnuće i proizvoljnost, onda u najmanju ruku filozofija ne može priznavati takve autoritete. - Da sila i tiranija mogu biti element pozitivnog prava, to je za nj slučajno i ne tiče se njegove prirode. Kasnije će se, u §§ 211-214, pokazati mjesto gdje pravo mora postati pozitivno. Ovdje su određenja, koja će se pokazati, samo navedena da bi se naznačile granice filozofskog prava i da bi se odmah odstranila eventualna predstava ili čak zahtjev, kao da bi se sistematskim razvijanjem tog prava trebao dobiti pozitivan zakonik, tj. takav kakav je potreban zbiljskoj državi. - Bio bi velik nesporazum ako bi se to što su prirodno pravo i filozofsko pravo različita od pozitivnoga preokrenulo u to da su ona međusobno suprotstavljena ili protivna; ono je, prvo, naprotiv, prema ovome drugome u odnosu Institucija prema Pandektama.*U pogledu povijesnog elementa u pozitivnom pravu, koje se prvo spominje u pređašnjem §, dao je *Montesquieu* istinski historijski nazor, pravo filozofsko stajalište da zakonodavstvo uopće i njegova posebna određenja ne valja promatrati izolirano i apstraktno, nego, naprotiv, kao ovisan momenat *jednog* totaliteta, u povezanosti sa svim ostalim određenjima koja sačinjavaju karakter jedne nacije i jednog vremena; u toj povezanosti dobiva ono svoje istinsko značenje, a time i svoje opravdanje. - Da bi se razmatrali pojavljivanje i razvijanje pravnih određenja koja su se *pojavila u vremenu* - ovo *čisto povijesno* nastojanje, kao i spoznaja njegove razumske konzekvencije, koja proizlazi iz njihova uspoređi-

*** Institucije *(Institutiones)* udžbenik prava, *Pandekte* - pravo (rimsko), koje je važilo i u srednjem i novom vijeku (pandektarno pr.). - Bilj. prev.**

vanja s pravnim odnosima koji već opstoje, ima u svojoj vlastitoj sferi svoju zaslugu i svoju valjanost pa stoji izvan odnosa s filozofskim promatranjem, ukoliko se, naime, sam razvoj iz historijskih osnova ne zamjenjuje s razvojem iz pojma i ukoliko se povijesno objašnjenje i opravdanje ne proširuje do značenja opravdanja koje važi *po sebi i za sebe.* Ta razlika, koja je vrlo važna i koju valja zapamtiti, istovremeno je vrlo jasna; jedno pravno određenje dade se na osnovu *prilika i opstojećih* pravnih institucija, pokazati kao savršeno *obrazloženo i konzekventno,* a po sebi i za sebe ipak može biti nepravedno i neumno, poput mnoštva određenja rimskog privatnog prava, koja su sasvim konzekventno proisticala iz takvih institucija kao što su rimska očinska vlast, rimski brak. No ako pravna određenja i jesu pravedna i umna, ipak je nešto sasvim drugo da se to o njima pokaže, što se istinski može dogoditi samo s pomoću pojma, a nešto drugo da se prikaže povjesnost njihova nastupanja, prilike, slučajeve, potrebe i događaje koji su doveli do njihova ustanovljivanja. Takvo prikazivanje i (pragmatičko) spoznavanje iz bližih i daljih povijesnih uzroka nazivaju često *objašnjenjem* ili, još radije, *poimanjem,* u mnjenju da se s pomoću tog pokazivanja povjesnosti zbiva sve ili, štaviše, ono bitno do čega jedino stoji da bi se zakon ili pravna institucija *pojmila;* dok, naprotiv, ono istinski bitno, pojam stvari, pri tome gotovo nije ni došlo do riječi. - Tako se običava govoriti i o rimskim, germanskim *pravnim pojmovima,* pravnim *pojmovima* kako su određeni u ovom ili onom zakoniku, dok se pri tom ne javlja ništa od pojmova, nego samo opća *pravna određenja, razumske postavke,* načela, zakoni i si. - Zapostavljanjem one razlike uspijeva da se poremeti stajalište i da se pitanje o istinskom opravdanju pretvori u opravdanje na osnovu okolnosti, konzekvencije iz pretpostavki koje po sebi uglavnom isto tako malo vrijede itd., i uopće da se ono relativno stavlja na mjesto apsolutnoga, spoljašnja pojava na mjesto prirode stvari. Povijesnom opravdanju, ako zamijeni spoljašnje nastajanje s nastajanjem iz pojma, događa se onda da nesvjesno čini protivno od onoga što namjerava. Ako se nastajanje jedne institucije pod njenim određenim okolnostima pokaže potpuno svrsishodnim i

nužnim, i ako se time ispunilo ono što je zahtijevalo historijsko stajalište, onda naprotiv, ako to treba da važi kao opće opravdanje same stvari, slijedi protivno, naime da je institucija, budući da takve okolnosti više ne opstoje, time, štaviše, izgubila svoj smisao i svoje pravo.* - Tako, ako se npr. za održavanje *samostana* smatra važnim njihova zasluga za obrađivanje i naseljavanje pustinja, za održavanje učenosti poukom i prepisivanjem itd., i ako se ta zasluga smatra razlogom i određenjem za njihovo dalje opstojanje, onda iz toga, štaviše, slijedi da su oni u sasvim promijenjenim prilikama, bar utoliko, postali suvišni i nesvrsishodni. - Budući da su, pak, povijesno značenje, povijesno pokazivanje i objašnjavanje nastajanja i filozofski nazor, također o nastajanju i pojmu stvari, kod kuće u različnim sferama, zato oni utoliko mogu zadržati međusobno ravnodušan stav. No kako oni ni u onom što je znanstveno ne zadržavaju uvijek taj ravnodušni stav, navodim još nešto što se toga tiče kako se javlja u *Udžbeniku povijesti rimskog prava* (1799) gospodina [Gustava] *Hugoa,* odakle ujedno može proizaći dalje objašnjenje one manire suprotnosti. Gospodin *Hugo* navodi tu (5. izdanje [1818] § 53) »da *Ciceron* hvali dvanaest ploča s *prijekim pogledom* na filozofe«, ali »filozof Favorin obrađuje ih potpuno isto onako kao što je odonda već mnogi veliki filozof obradio pozitivno pravo«. Jedanput zauvijek gotov odgovor na takvu obradu izražava tu gospodin *Hugo* u razlogu »što je *Favorin isto tako malo razumio* dvanaest ploča kao ti filozofi pozitivno pravo«. - Što se tiče prijekora pravnika Seksta Cecilija filozofu Favorinu, kod Gelija, *Noctes Atticae.* XX, I [22] to taj prijekor izriče prije svega trajni i istinski pricip opravdanja onoga što je po svom sadržaju prosto pozitivno. »Non ignoras« vrlo dobro kaže Cecilij Favorinu »legum *opportunitates* et medelas pro *temporum* moribus et pro rerum publicarum *generibus,* ac pro utilitatum *praesentium* rationibus, proque *vitiorum,* quibus medendum est, *fervoribus, mutari ac flecti, neque uno statu consistere,* quin, ut facies coeli et maris, ita *rerum* atque *fortunae tempestatibus varientur.* Quid salubrius visum est

*** [rukopisno:] Engl[eska] - Mudrost predaka**

rogatione illa Stolonis ..., quid utilius plebiscito Voconio ... quid tarn necessarium existimatum est..., quam lex Licinia ...? Omnia *tarnen* haec *obliterata et operta* sunt civitatis opulentia«[3]... - Ti su zakoni pozitivni utoliko ukoliko imaju svoje značenje i svrsishodnost u *okolnostima,* a, prema tome, imaju uopće samo historijsku vrijednost, stoga i jesu prolazne prirode. Mudrost zakonodavaca i vlada u onome što su učinili za opstojeće okolnosti i odredili za tadašnje prilike, jest stvar za sebe i pripada ocjeni povijesti, koja će onu mudrost utoliko dublje priznati ukoliko takvu ocjenu više podupiru filozofska gledišta. Međutim, o daljim opravdanjima dvanaest ploča protiv *Favorina* želim navesti jedan primjer, jer *Cecilij* pri tome iznosi besmrtnu prijevaru metode razuma i njegova rezoniranja, naime da se *za lošu stvar navede dobar razlog* pa da se misli da se ona time opravdala. Za odvratni zakon koji vjerovniku nakon proteklog roka daje pravo da ubije dužnika ili da ga proda kao roba, a ako je bilo više vjerovnika, da *od njega odrežu komadiće* i da ga na taj način *razdijele međusobno,* i to tako da ne bi *kome, ako bi suviše ili premalo odrezao, iz toga trebala da nastane pravna šteta* (klauzula koja je *Shakespeareovu Shylocku u »Mletačkom trgovcu«* dobro došla i koju je on najzahvalnije akceptirao) - za sve to Cecilij navodi *dobar razlog* da će se time vjernost i vjera utoliko više osigurati i da [bi] upravo zbog odvratnosti tog zakona nikad neće trebati doći do njegove primjene. Njegovoj nepromišljenosti pri tome ne izmiče samo refleksija da je upravo tim određenjem uništena ona namjera, osiguravanje vjernosti i vjera nego i on sam neposredno zatim navodi primjer djelovanja zakona o lažnim svjedočanstvima koje je promašeno svojom neumjerenom kaznom. - Što, međutim, gospodin *Hugo* hoće time da Favorin nije

[3] »Ti vrlo dobro znaš da se pomoćna sredstva i lijekovi zakona, ukoliko trebaju biti djelotvorni, uvijek moraju preobraziti i promijeniti, bilo prema običajima vremena i vrstama državnog ustrojstva kao i prema zahtjevima i okolnostima savremenosti i prema nedostacima koji se moraju spriječiti, i da oni ne smiju istrajavati u jednom stanju a da kroz obilje događaja i slučaja ne budu podvrgnuti mnijenju kao što je oblik i izgled neba i mora. Sto bi moglo biti zdravije od onog Stolonijevog prijedloga zakona..., šta korisnije od Voconiusove zajedničke odluke..., šta se smatra tako nužnim kao što je Licinijev zakon...? A ipak su svi pali u zaborav i bačeni u sjenu izvanrednom imućnošću države...«.

razumio zakon, ne da se uvidjeti; svako je đače zacijelo kadro da ga razumije, a najbolje bi spomenuti Shylock razumio još i navedenu, za njega tako povoljnu klauzulu; - pod *razumijevanjem* mora da je gospodin Hugo mislio samo tvorbu razuma, koja se s pomoću dobrog razloga umiruje kraj jednog takvog zakona. Jedno drugo nerazumijevanje, koje je Cecilij upravo ovdje predbacio Favorinu, filozof, uostalom, već može priznati a da baš ne pocrveni od stida, naime da je *iumentum* koji se, »a ne *arcera«,* samo bolesniku po zakonu treba da dade da bi se kao svjedok doveo pred sud, značio ne samo konja nego također i kočiju ili kola. Cecilij je iz tog zakonskog određenja mogao izvući dalji dokaz o izvrsnosti i tačnosti starih zakona, naime da se oni upuštaju čak u to da se za pozivanje bolesna svjedoka pred sud bave određivanjem ne samo razlike između konja i kola nego također i kola i kola pokrivenih i postavljenih, kako Cecilij objašnjava, i takvih koja nisu tako udobna. Time bismo imali izbor između krutosti onog zakona ili između beznačajnosti takvih određenja, ali iskazati beznačajnost takvih stvari i njihovih učenih objašnjenja uz to, bila bi jedna od najvećih pogrešaka prema ovaj i drugim učenostima.

Gospodin *Hugo,* međutim, govori u navedenom udžbeniku i o *umnosti,* s obzirom na rimsko pravo; na što sam naišao, jest ovo: Pošto je on u raspravljanju *o razdoblju nastajanja države do dvanaest ploča,* § 38. i 39, rekao »da su (u Rimu) imali mnogo potreba i da je čovjek bio prinužden da radi, pri čemu je kao *pomoćnika* upotrebljavao tegleće i tovarne životinje, *kao* što ih *kod nas* ima, da se tlo izmjenjivalo brežuljcima i dolinama, a da je grad ležao na brežuljku itd.« - navođenja kojima je možda trebao da bude ispunjen *Montesquieov* smisao, ali čime teško da bi se našlo da je pogođen njegov duh - on sada, doduše, navodi, § 40, »da je *pravno* stanje, bilo još vrlo daleko od toga da zadovolji *najviše* zahtjeve uma« (sasvim ispravno; rimsko porodično pravo, ropstvo itd. ne zadovoljava ni vrlo male zahtjeve uma); ali u idućim razdobljima gospodin *Hugo* zaboravlja da naznači u kojem je razdoblju i da li je u bilo kojemu od njih rimsko pravo *zadovoljavalo najviše zahtjeve uma.* O jurističkim klasicima u *raz-*

dobiju najviše izgradnje rimskog prava kao znanosti ipak se kaže, u § 289, »da se već dugo zapaža da su juristički klasici bili filozofski obrazovani«, ali »malo ih zna (iz mnogih izdanja udžbenika gospodina *Hugoa* zna to sad ipak više njih) da ne opstoji vrsta pisaca koji bi zbog konzekventnog zaključivanja iz načela toliko zaslužili *da se* stave o bok matematičarima, a u jednoj posve upadljivoj osobitosti razvijanja pojmova novijem tvorcu metafizike, kao što to zaslužuju rimski pravni učenjaci; ovo posljednje potvrđuje *značajna* okolnost da se nigdje ne javlja tako mnogo *trihotomija* kao kod jurističkih klasika i kod Kanta«. - Ona konzekvencija koju je Leibniz toliko hvalio zacijelo je bitno svojstvo pravne znanosti, kao i matematike i svake druge razumske znanosti; ali sa zadovoljenjem zahtjeva uma i filozofskom znanošću ta razumska konzekvencija nema još nikakve veze. Osim toga valja, dakako, *inkonzekvenciju* rimskih pravnih učenjaka i pretora poštivati kao jednu od njihovih najvećih vrlina kad su njome odstupali od nepravednih i odvratnih institucija, ali videći se prinuždenima da *callide* izmisle prazne razlike riječi (da se ono što je takode bilo baština nazove *bonorum possesio),* i čak lude izgovore (a ludost je također inkonzekvencija) da bi se spasio slovo tablica, kao s pomoću fikcije, ὑπόχςισις, da je *filia filius* (Heineccius Antiquitatum Romanorum .... liber I (Frankfurt 1771), tit II § 24). - Smiješno je, međutim, da se juristički klasici zbog nekoliko *trihotomijskih* razdioba - sasvim po primjerima navedenima na tom mjestu u bilj. 5 - vide izjednačeni s *Kantom* i da se takvo nešto naziva razvojem pojmova.

• [Uz §3]

Primjena općeg na posebnu prirodu predmeta - β Krađa; preštampavanje, zbirke, plagijat umetnut u djelo [?] , muzičke zbirke, - umjetnička djela, bakrorez, ovoj litografiran - kazališni komadi - prijepisi ili kopije - ako su već štampani, vlasništvo izvodiočevo.

γ/ Posljednje određenje - ide dalje, do spoljašnosti, - tj. određenja *kvantiteta* - također kvaliteta, da li batinanje ili zatvor, ili novčana kazna. Rok od šest sedmica; poziv da se valja odazvati za 1 godinu i 1 dan.

a/ *Postavljeno* - a/ Znanje - pravo države da kažnjava.

β/ *Određeno* - čovjek svijest - prema čuvstvu (- dirljivo - pod starim hrastovima - na način očeva, pravedni muževi u ovom smislu, tradicija - suprotstavljena pojmu idealizma), prema slučajnosti mnjenja, također samovolji, časovitom osjećaju.

Pozitivno ovdje ne suprotstavljeno onome *negativnome,* nego pozitivno: ono je *postavljeno, važi.*

Kasnije, u svoje vrijeme - na različitim tačkama, gdje pravo stupa *u ono pozitivno* a/ mora biti *pozitivno.*

Može se, možda, misliti da ima neki pravni sistem i pravno stanje koje bi bilo *čisto umno* - samo umno - ideal, - zahtijeva se da bi to tako *trebalo* biti - najviši zahtjev. On ima u sebi nešto ispravno, ali i nešto neispravno - Ispravno: um treba da bude vladajući, i on je to u obrazovanoj državi - u cjelini također - ima više uma u tome nego što se misli, o tome je već bilo govora; sadašnjost se pojavljuje refleksiji, naročito ubraženosti kao križ, doduše s nužnošću - a ružu, tj. um u tom križu uči spoznavati filozofija. A ono neispravno iz također već navedenoga. Um u zbiljnosti stupa u spoljašnjost opstanka - primjena, *oblik* pozitivnog - dalja sfera, *gdje samo razum* ima svoju vlast, koja je oslobođena uma, svejedno tako ili ovako - vladaju prirodne okolnosti itd. - Među ovima također i vlastito *svojstvo duha* - naime biti određen s pomoću slobode - ali kao neposredna *svijest spoljašnjega,* a također i *unutarnjega,* svijest o pravu dužnosti - da u sebi samom dade *da* što *važi, jer važi* - država, zakoni imaju sami ovu dvostruku stranu - da budu u sebi umni ili razumni i da tako odgovaraju vlastitom uvidu u pojam, tako da ih individua može slušati, jer ih ona sama spoznaje kao dobro - ali također i stranu da oni *važe,* vidi a). Oni moraju važiti; *subjektivni je uvid* ujedno nešto slučajno, i važenje prava ne može se učiniti o tome ovisnim da li je tko tako mislio i želio - ili ovako. Jer upravo oni [su] ono ne-slučajno, ono u čemu je, štaviše, slučajnost ukinuta. - Ljudi se vladaju tako prema zakonima iz *straha* - a svjesni je strah lukavost s oprečnim unutarnjim *uvjerenjem,* iz *vjere, povjerenja* - za-

tim također pri svemu umu i uvidu - velik dio zakonskih određenja iz *zdravog ljudskog razuma,* koji, međutim, ima pravi smisao da opstoji jedna beskonačna sfera u kojoj se može odlučivati ovako ili onako; - ali gdje je glavna stvar da je odlučeno; to mora biti zapovjeđeno u svijetu, čisto zapovjeđeno; tj. u religiji i umu ne može se prosto zapovijedati - no [može] upravo na strani beskrajne slučajnosti.

• [uz § 3 primjedb.]

a/ historijski postupak - spoljašnje okolnosti, razlozi.

αα/ u *nekada,* - u čistoj prošlosti; ono umno pravo, jest [ono] sadašnje, mora u sadašnjosti biti umno, ne iz neke okolnosti koja je jednom postojala - ne dobri razlozi, tj. određenja uzeta iz ovog, onog obzira. - Um je sadašnji - siromašni carski slobodni grad - jaki kontingent.

β β/ u jednom drugom pozitivnom - bračno pravo - institucija.

Objasniti. To je vrlo česta pojava [pojava koja je sada učinjena znanošću] kad se pita o *razlogu* ove uredbe, zakonske dispozicije - npr. zašto su izborni kneževi Falačke patroni kotlokrpa - pravo da se patenti izlože - vitez zapovijeda konjicom - nad trubačem i bubnjarom - bubanj od mjedi - oni koji su izrađivali bubnjeve izrađivali su i kotlove - svuda smjeti raditi - državni izrađivač bubnjeva. - Ovo je vječna priča, koja stalno traje - *zakonska* dispozicija - u rimskom ili njemačkom pravu - *Razlog,* dvoznačnost - da li razuman razlog njegova spoljašnjeg nastajanja, postajanja važećim - i unutarnji umni razlog, razlog u misli *stvari - pojam.*

Oni koji posve ništa ne razumiju pitanje - bit će na to vrlo bijesni i nezadovoljni; jer to je sasvim drugo područje, na koje se stvar prenosi, - područje pojma - Uobičajeno odgovaranje biva obično - ne razumije se stvar. - Odatle

β/ rečeno u primjedbi - shvaćeno - uvidjeti smisao pozitivnih pravnih dispozicija posve je lako. - No pod razumijevanjem razumije se

αα/ poznavanje svih beskonačnih detalja - posve bespotrebno za umni uvid; - učenjak, kaže se, razumije stvar - kao učenjak on je pritiješnjen uz te historijske detalje; i samo odatle može važiti da onaj razumije pravo koji je uglavnom, kao što također kaže gospodin Hugo, posjećivao kolegije o tome, univerzitet. - Kao da time svi građani koji nisu slušali nikakve jurističke kolegije ne bi ništa razumjeli o pravu - takvi juristi gledaju ostale ljude kao svoje *pravne robove.* Pripada metieru - oVo pravo na umno poimanje ne može sebi uzeti nikakav narod - nikakvi *laici* - ovdje još manje nego u religiji. Laici ne razumiju ništa od *religije* - a došlo je vrijeme da se pita za um stvari.

ββ/ ne spoznaje se važnost takvog poznavanja; o njemu o njegovu području radi se - ne razumije se stvar, ne zna se o čemu se rad;; tj. ne ostaje se pri tom o čemu oni misle *da je riječ* - naime upravo o *historijskom znanju* i dobrim *razumskim razlozima;* - ne razumjeti znači [:] *oni stoje na jednom drugom stanovištu* - i ovo treba da bude isključivo jedino - ne priznaju da postoji također i umno stanovište.

γ/ Ovo nepoznavanje umnog stajališta - bezbrižnost -zbog toga, oholost da se misli kako se kod učenog poznavanja već ima za sebe umna spoznaja - osvećuje se zatim također - ne može se, opstoje mjesta gdje se radi o mislima; - ne može se odoljeti a da se ne dođe i do onoga općenitoga - tada izlazi na vidjelo čitava golotinja - tako je to naročito kod gospodina Hugoa, žalosno je kako to tu izgleda -

Rotten boroughs* - *objasniti, razum* - mudrost *predaka* - u čemu se ova sastojala? - da se poziva na velike gradove ili poznatija mjesta -

Tada ispravni razum - ali sada druge *okolnosti* - ne više *veza* s ovim -

• [uz § 3 primjed. str. 25, prvi redovi]

Uobičajene riječi [sa] Institu[cije] Pandekte zaobići [kako] Heinecc [ins] Fav[orinus].

* *Rotten boroughs,* eng. - ne imati više pravi ustav. - Bilj. **prev.**

Razumijevanje α/ smisao riječi; β/ [ius], razlog, veza; αα/ *Nerazumijevanje:* ne znati ovaj razlog, dakle ne imati razum stvari; ββ/ ne dopustiti da važi takva vrsta razloga, tj. takav *razum* koji je ovdje jedino upotrijebljen.

p- [uz § 3, primjed., str. 26, posljednji redovi]

Favof, govori na osnovu prirode stvari nasuprot tome - Caecrl[ius] opravdava zakon na osnovu posljedice - da valja zastrašiti. - Na osnovu posljedice? - nema li je - treba da je ipak ima - posljedica, štaviše, da se kazna neće izvršiti, zločinstvo bi, ukoliko se može zastrašiti s pomoću kazne, utoliko bilo zazorno - utoliko odvažnije.

Gell [ius], Noctes Atticae] XX, I Dissectum esse antiquitus neminem equidem neque legi neque audivi, quoniam saevitia poenae contemni non quitast.

(No, da je bez obzira na to učinjeno mnogo dugova - a da nisu bili plaćeni, proizlazi iz pređašnjega. - Više puta kazano. Tertiis nundinis capite poenas dabant /s onim atrocitetom/ aut trans Tiberim peregre venum ibant.) An putas, Favorine, si non ilia etiam ex XII tabulis de tesdmoniis falsis poena abolevisset (?) et si nunc quoque ut antea qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio deiceretur, mentituros fuisse pro testimonio tarn multos quam videmus?"

Na krivokletstvo se u Engleskoj rijetko podnosila tužba, jer je kazna oštra smrtna kazna. -

• [uz § 3. primjedb. str. 26]

Favorin je ipak morao razumjeti latinski; objašnjenje jumentuma /leksika valja provjeriti/ za kola moglo je lako biti tako objašnjeno da bi, budući da bi zgoljno do-

[4] »Da u starim vremenima niko nije bio raskomadan, o tome u svakom **slučaju** nisam niti šta čitao niti čuo - pogotovo se to ništa ne tiče toga da se s nipodaštavanjem izrazimo o oštrini kazne. (... Na treći pazarni dan plaćali su svojim životom ili su bili prodani s one strane Tibra u tuđinu). Ili vjeruješ li, Favorinuse, ako i kazna za lažnog svjedoka ne bi bila brisana iz Dvanaest tablica, i ako bi još i danas kao nekoć, jedan od lažnih iskaza onih koji su dovedeni iz Tarpej**skog** krša bio oboren, da bi tada bilo mnogo onih koji su u statusu svjedoka spremni **lagati,** kao što mi to doživljavamo?«

puštenje tovarne životinje bilo neadekvatno za bolesnog svjedoka, *iz toga* moglo ili moralo biti *zaključeno* da bi jumentum također morao značiti i kola - nepokrivena.

§4.

Tlo je prava uopće ono *duhovno,* a njegovo pobliže mjesto i ishodište *volja,* koja je slobodna, tako da sloboda čini njegovu supstanciju i određenje, a pravni je sistem carstvo ozbiljene slobode, svijet duha proizveden iz njega samoga kao druga priro* da.

Dodatak. Slobodu volje najbolje je objasniti upućivanjem na fizičku prirodu. Sloboda je, naime, isto tako temeljno određenje volje kao što je težina temeljno određenje tijela. Kada se kaže da je materija teška moglo bi se misliti da je ovaj predikat samo slučajan; ali to nije tako jer na materiji nije ništa bez težine. Ona je štaviše težina sama. Težina sačinjava tijelo i jest tijelo. Isto je tako sa slobodom i voljom. Jer ono slobodno je volja. Volja bez slobode je prazna riječ kao što je sloboda zbiljska samo kao volja, kao subjekt. Ali šta je ono što pogađa povezanost volje sa mišljenjem, o tome treba primijetiti slijedeće. Duh je mišljenje uopće i čovjek se od životinje razlikuje mišljenjem. Ali ne mora se predstaviti da je čovjek s jedne strane misleći, s druge strane onaj koji ima htijenje i da u jednom držanju ima mišljenje a u drugom htijenje, jer ovo bi bila prazna predstava. Razlika između mišljenja i volje samo je razlika između teorijskog i praktičkog držanja, ali to nisu dvije sposobnosti nego je volja poseban način mišljenja: kao mišljenje koje sebe prevodi u postojanje, kao poriv da sebi da postojanje. Ova razlika mišljenja i volje može se izraziti ovako. Time što ja mislim neki predmet ja ga pravim mišlju i uzimam mu ono osjetimo; ja od njega pravim nešto što je suštinski i neposredno Moje: jer tek u mišljenju ja sam kod sebe, tek je poimanje probijanje predmeta koji mi više ne stoji nasuprot i kojemu sam ja uzeo ono što mu je vlastito, ono što je on imao za sebe prema meni. Kao što Adam kaže Evi, ti si meso moga mesa i kost moje kosti, tako kaže duh, to je duh moga duha, i stvarnost je iščezla. Svaka predstava je jedno upu-

ćivanje a ovo pripada mišljenju. Učiniti nešto općim znači to misliti. Ja je mišljenje a isto tako i ono opće. Kad kažem Ja, onda dopuštam da u tome padne svaka posebnost, karakter, ono prirodno, znanja, starost. Ja je posve prazno, punkualno, jednostavno, ali djelatno u ovoj jednostavnosti. Šarena slika svijeta je ispred mene: ja mu stojim nasuprot i u ovom držanju ukidam suprotnost, ovaj sadržaj činim svojim. Ja je u svijetu kod kuće ako ga zna, još više, ako ga je pojmilo. Toliko o teorijskom držanju. Praktično držanje, naprotiv, počinje mišljenjem, kod samoga Ja, i najprije se pojavljuje kao suprotstavljeno, jer se naime odmah postavlja jedno razdvajanje. Time što sam praktičan, djelatan, to znači djelujem, ja sebe određujem, a sebe odrediti znači upravo postaviti razliku. Ali ove razlike koje postavljam tada su ponovo moje razlike, određenja dolaze meni, a svrhe, zbog čega sam ja pokrenut, pripadaju meni. Ako ja sada ispustim i ova određenja i razlike, to znači stavim ih u takozvani vanjski svijet, one ipak ostaju moje: one su ono što sam učinio, šta sam napravio, one nose tragove moga duha. Ako je ovo sada razlika teorijskog i praktičnog držanja, onda sada treba pokazati njihov odnos. Ono teorijsko je bitno sadržano u onom praktičnom: Ovo ide protiv predstave da su oboje razdvojeni, jer ne može se imati nikakva volja bez inteligencije. Naprotiv, volja sadržava u sebi ono teorijsko: volja određuje sebe; ovo određenje je najprije neki interes: ono što ja hoću ja sebi predstavljam, to je predmet za mene. Životinja djeluje po instinktu, pokrenuta je nečim unutarnjim pa je i ona praktična ali ona nema volje, jer sebi ne predstavlja ono o čemu žudi. Ali isto tako malo se može teorijski držati ili misliti bez volje, jer time što mislimo mi smo upravo djelatni. Sadržaj mišljenog svakako čuva formu bivstvujućeg, ali je ovo bivstvujuće nešto posredovano, ono što je postavljeno našom djelatnošću. Ove razlike su dakle nerazdvojine: one su jedno i isto, i u svakom činjenju kao i u mišljenju kao htijenju nalaze se oba momenta.

U pogledu slobode volje može se podsjetiti na negdašnji postupak spoznavanja. Pretpostavljala se, naime, *predstava* volje, i pokušavalo da se iz nje dobije i utvrdi defincija volje, zatim se po načinu negdašnje empirijske psihologije iz različitih osjeta i pojava obične svijesti, kao što su kajanje, krivica i si., za koje je trebalo dati *objašnjenje* samo na osnovu *slobodne* volje, naveo takozvani *dokaz* da je volja slobodna. Ugodnije je, među-

tim, držati se prosto toga da je sloboda dana kao *činjenica* svijesti i da se u nju mora *vjerovati.* Da je volja slobodna i što je volja i sloboda - dedukcija o tome može se izvršiti, kao što je već spomenuto (§ 2), samo u povezanosti cjeline. Osnove te premise - da je *duh* ponajprije *inteligencija* i da su određenja kroz koja ona u svom razvitku prolazi, od *čuvstva* preko *predstavljanja* do *mišljenja,* put da sebe proizvede kao *volju,* koja je, kao praktični duh uopće, najbliža istina inteligencije - to sam prikazao u svojoj *Enciklopediji filozofskih znanosti* (Heidelberg, 1817) § 363-399 pa se nadam da ću jednom moći da dadem njihovo dalje izvođenje. To je za mene utoliko više potreba, ukoliko ću time, kako se nadam, dati svoj prilog temeljitoj spoznaji prirode duha, budući da se, kao što tamo, u § 367, bilj.,[5] napominjem, ne nalazi lako jedna filozofska znanost u tako zanemarenom i lošem stanju kao što je *nauka o duhu,* koja se obično naziva psihologijom. - U pogledu momenata pojma volje, navedenima u ovom i u idućim §§ Uvoda, koji su rezultat one premise, može se čovjek, uostalom, u svrhu predstavljanja pozvati na samosvijest svakoga. Svatko će ponajprije naći u sebi da se od svega, ma što to bilo, može apstrahirati i isto tako sam sebe odrediti, da svaki sadržaj s pomoću sebe može postaviti u sebe i da za dalja određenja isto tako ima primjer u svojoj samosvijesti.

• [uz § 4. primjedba]

Inteligencija

Praktično	Teorijski
kao s pomoću mene postavljeno, negativno određenje - praktično se nasuprot tome ponašati, to promijeniti	Bitkujući, pozitivno prisutno - Promatrati, to dopustiti i - spoznavati kako je to, to znati kao *općenito*

[5] 3. izd. § 444

Teorijski i praktično
α/uopće ne 2 moći - Praktična predstava
αα/subjektivna svrha, što ja hoću ßß/ da to jest
ß/u volji - svijet, priroda, nužnost - vječno građeni hram - Vječno opstojeći - nađen.

§5.

Volja sadržava u sebi a) element *čiste neodređenosti* ili čiste refleksije »ja« u kojoj je razriješeno svako ograničenje, svaki sadržaj koji neposredno opstoji s pomoću prirode, potreba, požuda i nagona ili koji je, bilo čime, dan i određen; bezgranična beskonačnost *apsolutne apstrakcije* ili *općenitosti,* čisto *mišljenje* sebe same.

Oni koji promatraju mišljenje kao posebnu, osebujnu *moć,* odijeljenu od volje, kao također jedne osebujne *moći,* i koji nadalje mišljenje smatraju čak štetnim za volju, osobito za dobru volju, pokazuju odmah unaprijed da ne znaju gotovo ništa o prirodi volje; primjedba koju će valjati još češće učiniti o istom predmetu. - Ako je *jedna* ovdje određena *strana* volje - ta *apsolutna mogućnost* da se može *apstrahirati* od svakog određenja u kojemu se ja nalazim ili koje sam ja u sebe postavio, bijeg iz svakog sadržaja kao ograde - ono za što volja sebe određuje ili što predstava čvrsto drži kao slobodu za sebe, - onda je to *negativna* sloboda ili sloboda razuma. - To je sloboda praznine, koja je ovdje uzdignuta do zbiljskog lika i do strasti, i to - ostajući prosto teorijska, u religioznosti fanatizam indijske čiste kontemplacije, a obraćajući se k zbiljnosti, u politici kao i u religioznosti - fanatizam razaranja svakog opstojećeg društvenog poretka, uklanjanje individua koje su sumnjive za neki poredak, kao i uništenje svake organizacije koja hoće ponovo da se pojavi. Samo ukoliko što razara, ima ta negativna volja osjećaj svog opstojanja; ona, dakako, misli da hoće nekakvo pozitivno stanje, npr. stanje opće jednakosti ili općeg religioznog života, ali ona doista ne želi njegovu pozitivnu zbiljnost, jer

ova odmah donosi sa sobom nekakav red, nekakvo oposebljavanje*, kako uredaba tako i individua, a oposebljavanje i objektivno određenje jest ono iz čijeg uništenja proizlazi za tu negativnu slobodu njena samosvijest. Tako ono što ona misli da želi, može već za sebe biti apstraktna predstava, a njeno ozbiljenje samo furija razaranja.

• [uz §5]
1. Volja uopće
postaviti sebe kao opće - Mišljenje postavljanje *općeg* uopće, htijenje *mene* kao općega - Ja predmet mišljenja. - Ja kao *biće* - Tko sebe nije mislio, nije slobodan - Tko nije slobodan, nije sebe mislio, tj. ne tako da bi ovo mišljenje sebe, da je ono *opće* - bio upravo njegov bitak -

• [uz § 5 primjed.]
α/Životinja propušta ovo, ono iz straha, dopušta da nešto drugo u njoj vlada. - Čovjek određenjem iz sebe samoga zbog svrhe koja je njegova - zbog nečega pozitivnoga, koje on hoće - čovjek može sebe ubiti -
Životinja [ima] negativan sadržaj, - ostaje negativna - njoj strano određenje, na koje se ona samo navikava - potištena je, nevjerna svojoj prirodi -

Čovjek, budući da odriče - zbog jedne svrhe - ostavlja ovo što je želio imati - ali on ostaje on sam, neslomljen - Može također biti bez volje, može se dopustiti prisiliti, o tome kasnije, ukoliko prisilnost -
β/ formalno promatranje - ne zbog svrhe i zbog *sadržaja* - *o sadržaju* tek kasnije -
γ/ Sloboda praznine, koja sebe fiksira, u ovoj apstrakciji *jedino* postavlja svoj *bitak* - razumska sloboda - jest sve određeno - granica; ograničenje.
Formalno zanošenje nekom [?] određenošću. Drugo, *pojava - za sebe* izolirana - u primj. napomenuto - Određenost, pojavu, muku [?] odrediti.

* ***Besonderung*** sam ovdje i prevodio kao »oposebljavanje«, u smislu specifikacije. - Bilj. prev.

Dodatak. U ovom elementu volje leži to da se mogu osloboditi od svega, da mogu napustiti svrhe, da mogu apstrahirati od svega. Čovjek sam može sve napustiti pa i svoj život: on može počiniti samoubojstvo; to životinja ne može, ona uvijek ostaje samo negativna; u jednom njoj stranom određenju na koje se ona samo navikla. Čovjek je čisto mišljenje samoga sebe, i samo kao misleći čovjek je ova moć da sam sebi da općenitost, to znači da svaku posebnost, svaku određenost ugasi. Ova negativna sloboda ili ova sloboda razuma je jednostrana, ali ovo jednostrano uvijek sadrži jedno bitno određenje u sebi: ona se stoga ne smije odbaciti ali nedostatak razuma je da on jedno jednostrano određenje uzdiže do jedinog i najvišeg. Ova forma slobode se povijesno često javlja. Kod Indijaca, na primjer, smatra se najvišim da se istraje u znanju svog jednostavnog identiteta sa sobom, da se ostane u ovom praznom prostoru svoje unutarnjosti, kao bezbojno svjetlo u čistom zoru, i da se napusti svaka djelatnost života, svaka svrha, svaka predstava. Na ovaj način čovjek postaje *brahmanom:* to nije više nikakva razlika konačnog čovjeka i brahmana; svaka diferencijacija je, štaviše, iščezla u ovoj općenitosti. Ova forma se konkretnije pojavljuje u djelatnom fanatizmu političkog kao i religioznog života. Tome, na primjer, pripada **teror** francuske revolucije u kojoj su trebale biti ukinute sve razlike talenta, autoriteta. Ovo vrijeme je bila strepnja, potres, nepodnošljivost svega posebnog; jer fanatizam hoće nešto apstraktno i nikakvo raščlanjivanje: tamo gdje se ističu razlike, on ih smatra suprotstavljenim svojoj neodređenosti i ukida ih. Stoga je i narod u revoluciji ponovo razorio institucije koje je sam napravio, jer je svaka institucija protivna apstraktnoj samosvijesti jednakosti.

§6.

β) Isto tako je *ja* prelaženje iz nediferencirane neodređenosti na *diferenciranje, određivanje* i postavljanje neke određenosti kao sadržaja i predmeta. - Taj bi sadržaj, nadalje, bio kao dan prirodom ili stvoren iz pojma duha. Tim postavljanjem samoga sebe kao *određenoga* stupa *»ja«* u opstanak uopće; - apsolutni momenat *konačnosti* ili *oposebljavanja »ja«.*

Taj drugi momenat *određenja* isto je tako *negativitet,* ukidanje kao i prvi - on je, naime, ukidanje prvog apstraktnog negativiteta. Kao što je posebno sadržano uopće u općemu, tako je taj drugi momenat sadržan već u prvom i stoga samo *postavljanje* onoga što prvi *po sebi već jest;* - prvi momenat, naime, kao prvi za sebe nije istinska beskonačnost ili *konkretna* općenitost, pojam - nego samo nešto *određeno,* jednostrano. Budući da je on, naime, apstrakcija svake određenosti, zato on sam nije *bez* određenosti; a biti nešto apstraktno, jednostrano, to sačinjava njegovu određenost, nedostatnost i konačnost. - Razlikovanje i određenje dvaju navedenih momenata nalazi se u *Fichteovoj* filozofiji, isto tako u *Kantovoj* itd.; samo stoje, da ostanemo kod Fichteova prikaza, »ja« kao ono bezgranično (u prvoj postavci Fichteove »Nauke o znanosti«) uzeto sasvim kao ono *pozitivno«* (tako je ono općenitost i identitet razuma), tako da taj apstraktni »ja« treba da *za sebe* bude *ono istinito* i da stoga, nadalje, (u drugoj postavci) *pridolazi ograničavanje* - ono *negativno* uopće, bilo kao dana, spoljašnja ograda, bilo kao vlastita djelatnost »ja«. - Shvatiti imanentni *negativitet u* općemu ili identičnome, kao u »ja«, bio je dalji korak koji je trebala da učini spekulativna filozofija; - potreba o kojoj ne slute oni koji *dualizam beskonačnosti* i *konačnosti* ne shvaćaju čak ni u imanenciji i apstrakciji, kao Fichte.

• [uz §6]

Nešto - određeno kao ono *moje.*

Ovdje još ne: ja hoću nešto - nego *upravljenost volje na nešto* - oposebljavanje - refleksija - izbor - Kod biranja pred sobom imati ovo i ono β/αα/ Ja ne samo *hoću* nego hoću *nešto,* tj. nešto *posebno* - kao različito od općenitosti - s obzirom na općenitost - *odrediti* - ograničava me - ovo zatim pobliže promatrati u njegovoj suprotnosti

ββ *Ograničavanje* - negacija - kao nedostatak - *bolje* ono neograničeno - kao granica - napušta se svoja sloboda - spušta se iz svoje visine - čim se čuje o granicama, čežnja za izlaskom - apstrakcija - Pitanje je u čemu leže granice? - kao stvar *nužde,* konačnosti.

γγ/ Neka se kaže nekom čovjeku - on treba da smatra sVoju volju bezgraničnom, a ne da hoće nešto određeno - novac, kuću, svoju dobrobit, sreću ljudi, države - uvijek nešto posebno - ti se ograničavaš - moraš ostati pri pukom čistom htijenju, a ne stupiti u *konačnost.* - .

Poniženje - Nezadovoljan - on ne treba ništa htjeti - . . . .

δδ/ on ima pravo - jer upravo ona *apstrakcija* je granica

εε/ Neodređeno kao *određeno* - beskonačno kao. konačno - prelaženje amo-tamo od jedne granice (ali samo) do druge - Oboje razum - Negacija ovog razuma sama beskonačna.

Dodatak. Ovaj drugi momenat se pojavljuje kao suprotstavljen; njega treba shvatiti na njegov opći način; on pripada slobodi ali ne sačinjava cijelu slobodu. Ovo Ja ovdje prelazi iz bezrazlične neodređenosti ka razlikovanju, ka postavljanju jedne određenosti kao nekog sadržaja i predmeta. Ja neću ništa naprosto nego ja hoću *nešto.* Neka volja, onako kako je razmatrana u prethodnim paragrafima, koja hoće samo ono apstraktno općenito, neće *ništa* i stoga nije volja. Ono posebno šta volja hoće, jedno je ograničenje, jer volja da bi bila volja mora se uopće ograničiti. To da volja hoće *nešto* jeste ograničenje, negacija. Uposebljenje je tako ono što se u pravilu naziva konačnošću. Obično refleksija prvi momenat, naime ono određeno, drži za ono apsolutno i više, a ono ograničeno, naprotiv, za puku negaciju ove neodređenosti. Ali ova neodređenost i sama je jedna negacija prema onom određenom, prema konačnosti: Ja je ova samost i apsolutna negacija. Utoliko je neodređena volja isto tako jednostrana kao i ona koja puko stoji u određenosti.

§7.

γ) Volja je jedinstvo tih obaju momenata; - u sebe reflektirana i time *općenitosti* vraćena *posebnost - pojedinačnost; samoodređenje* onog *Ja* da u jednome postavi sebe kao ono negativno samoga sebe, naime, kao *određenoga, ograničenoga,* i da ostane kod sebe, tj. u svom *identitetu sa sobom* i općenitosti, i da se u određenju spoji sa samim sobom. - *Ja* sebe određuje ukoliko je on odnos negativiteta prema sebi samome; kao taj *odnos* prema *sebi* on je isto tako ravnodušan spram ove određenosti, zna je kao svoju *idealnu,* zna je kao zgoljnu *mogućnost,* kojom nije vezan, nego u kojoj je on samo zato što on sebe postavlja u njoj. To je *sloboda* volje, sloboda koja tako sačinjava njegov pojam ili supstancijalitet, njegovu težinu, kao što težina sačinjava supstancijalitet tijela.

Svaka samosvijest zna sebe kao nešto općenito - kao mogućnost da apstrahira od samog određenja - kao posebnost s određenim predmetom, sadržajem, svrhom. Ta oba momenta ipak su samo apstrakcije; ono konkretno i istinito (a sve istinito je konkretno) jest općenitost, koja ima kao suprotnost ono posebno, koje je, pak, svojom refleksijom u sebi izjednačeno s općenitim. - To jedinstvo je *pojedinačnost,** ali ne u svojoj neposrednosti kao Jedno, kao što je pojedinačnost u predstavi, nego prema svom pojmu (Enciklopedija filozof, znanosti, § 112-114[6]) - ili, ta pojedinačnost nije zapravo ništa drugo nego pojam sam. Ona oba prva momenta, da volja može od svega apstrahirati i da je *također* određena s pomoću sebe ili nečega drugoga - lako će se priznati i shvatiti, jer su oni za sebe neistiniti i razumski momenti; ali ono treće neistinito i spekulativno (a sve istinito, ukoliko se poima, može se pomišljati samo spekulativno) jest ono u što odbija da se upušta razum, koji uvijek upravo pojam naziva onim nepojmljivim. Dokaz i pobliže tumačenje o tome što je najunutarnjije spekulaciji, beskonačnosti, kao o negativitetu koji se odnosi na sebe, tom posljednjem ishodištu svake djelatnosti, života i svijesti, pripada *logici* kao čisto spekulativnoj filozofiji. - Ovdje se može samo još primijetiti da se volja, ako se govori ovako: *volja* je opća, *volja* određuje sebe, izriče već kao pretpostavljeni *subjekt* ili *supstrat,* ali ona nije nešto gotovo i općenito prije svog određivanja i prije ukidanja i idealiteta tog određivanja, nego ona je volja tek

*** [u rukopisu:] bolje subjektivitet**

[6] 3. izdanje § 163-165

kao ova djelatnost, koja sebe u sebi *posreduje,* i kao povratak u sebe.

• [uz §7]

a/ Ono oboje *a),b)znači slobodu* - samo su njeni momenti i momenti volje.

a/Ovo treće [γ] nije apstrakcija, nego konkretno, zdrav ljudski razum, te spekulacija. Apsolutan oblik - u svakom pogledu i svuda - božanski ritam svijeta i metoda apsolutnog spoznavanja - jednom zauvijek zapažena - time se zadobilo zasad veliko znanje

β/ što je spekulativno? - Ono konkretno, zor, zdravi ljudski razum - izobličavanje refleksija - filozofija natrag zdravom ljudskom razumu - *Neposredna* pojedinačnost - pojam, pojedinačnost - kao spekulativni.

Razrješenje - a/ Oposebljavanje - Razlikovanje β/ Ukidanje tog razlikovanja - kod sebe, tj. identično

β/ Negacija je *po sebi* neodređenost, - oposebljavanje je *po sebi* negacija, - ova negacija sa sobom, samosvijest - U idućem promatranju - pojava - αα/ neodređenost ββ/ Određenje *prva* pojavna negacija -

Draž života - samosvijest - sadašnjost.

a/ Sadržaj, interesi - posao - ono posebno

ß/ Ja, međutim, samo *iznad toga* - oposebljavanje samo kao negativno, kao granica -

Često pitanje kako se mogu ljudi zadovoljiti takvim poslovima?

αα/ Sadržaj pozitivan, supstancijalan, ali uvijek ograničen.

ßß/ Prezencija - samosvijest

To ne formalno, sadržaj doista supstancijalan. - Stupnjevi, stepeni u ovom supstancijalitetu.

Općenitost - jesam kod sebe - prožimajući - sasvim kroz subjekt i objekt - istinita općenitost ide kroz *sasvim* apstraktnu općenitost i kroz posebnost. - Subjekt *za mene* jest općenitost, samo s postavljenim negativitetom.

Zaključak - volja.

1. Odlučiti se - *sam sebe* - pojedinačnost - sebe u spoljašnjem - (stvoriti) posebno - ili zaključivati - αα/ još *neodređeno* - mnogostruko, posebno; - ukinuti ovu razlućenost

2. Ovo treće ßß/ je tek ono istinito tako da oni momenti imaju i samo to u sebi - ono općenito - ukidanje oposebljavanja - jest isto tako povratak u sebe - no neodređen - i ono posebno - određenje - jest isto tako subjektivitet - Ukidanje apstraktnog - drugobitak* spram određenosti.

3) Taj povratak volje u sebe jest *ono formalno* - ponajprije uopće - bitak koji treba da bude - osjeća se odmah da se dolazi do *prirode posebnoga* - da li je ja doista u tome kod sebe samoga; - Ono posebno je svrha - dakako da je *moja* svrha formalna, ali može imati sadržaj, koji mi je inače bilo otkuda dan, a koji je različit od ja.

Dodatak. To što mi zapravo zovemo voljom, u sebi sadrži oba prethodna momenta. Ja je prije svega kao takvo čista djelatnost, ono opće koje je kod sebe; ali ovo opće se određuje, i utoliko više nije kod sebe nego se sebi postavlja kao drugo i prestaje da bude opće. Ono treće je sada to da je ono kod samoga sebe u svom ograničenju, u ovom drugom, da, time što se određuje, ipak ostaje kod sebe i ne prestaje da se drži onog općeg: ovo je tada konkretni pojam slobode, dok su oba prethodna momenta pronađeni posve apstraktno i jednostrano. Ali, ovu slobodu mi imamo već u formi osjećanja, na primjer, u prijateljstvu i ljubavi. Ovdje nismo jednostrano u sebi nego se sada ograničavamo u odnosu na nekog drugog, ali u ovom ograničenju sebe znamo kao sami sebe. U određenosti se čovjek ne treba osjećati određenim nego time da se drugo promatra kao drugo, tek se u tome ima svoj samoosjećaj. Sloboda dakle ne leži niti u neodređenosti niti u određenosti, nego je oboje. Volju koja se samoograničava na jedno ovo, ima onaj svojeglavac koji zamišlja da je neslobodan ako nema *ovu* volju. Ali volja nije vezana za nešto ograničeno, nego mora ići dalje jer priroda volje nije svojeglavost i vezanost nego sloboda je to da se hoće nešto određeno, ali da u ovoj određenosti bude kod sebe i da se ponovo vrati u ono opće.

§8.

Ono što je dalje određeno u *oposebljavanju* (β. § 6) sačinjava razliku oblika volje: a) ukoliko je određenost *formalna* suprotnost *subjektivnoga* i *objektivnoga* kao spoljašnje neposredne egzistencije, utoliko je to *formalna* volja kao samosvijest koja *zatiče* spoljašnji svijet, a kao pojedinačnost koja se u određenosti vraća u sebe ona· je proces *prevođenja subjektivne svrhe u objektivitet* posredovanjem djelatnosti i nekog sredstva. U duhu, kakav je on po sebi i za sebe, u kojemu je određenost apsolutno *njegova* i istinska (Enciklop. § 363[7]) sačinjava odnos svijesti samo *onu stranu pojave* volje koja za sebe ovdje ne dolazi više u obzir.

• [uz §8]

1. *Volja uopće.* Oblik *svrhe* - suvišan za dalje raspravljanje.

Materijal - dani, zatečeni predmet, promjena, sredstvo - oblik *neposrednosti* - kao *neposrednost* spram *neposrednosti .- osjetilni opstanak.*

2. Određenost volje - Određenost, oposebljavanje ponajprije uopće - svaki nešto posebno - bez razlike. *Povratak* iz subjektiviteta i spoljašnjosti ovdje je izvršavanje; - Ukidanje suprotnosti.

a)Ono apstraktno općenito djelatnosti volje. Djelatnost samosvijesti ako suprotnost ima ovu određenost. Osjetilni način izvršavanja - U svim i svakom voljnom aktu - Izvršavanje prava isto - Posjedovanje - kazna - rad, država - i bez toga duh se obraća duhu - volja volji. Izvršavanje - da druga volja dopusti da to važi.

Odnos svijesti dodaje ovu stranu - Ovdje se promatraju *određenja volje* - kao takva, dakako, valja tako realizirati - ali određenja - po njihovu svojstvu i sadržaju - da li subjektivno ili objektivno - Ovdje *važenje* a/ umno po sebi i za sebe β/ u njegovoj osebujnoj građi, medijum, tj. u *subjektivnoj volji* - ukoliko je ova *suprotno* ili još nije primjerena onom umnom. - Suprotnost samo općenito umne i subjektivne volje. Suprotnost unutar volje same - ne svijesti. *Obje* strane *duhovne.* - Ovdje objektiviranje volje u sebi - pojam, misao.

[7] **U 3. izdanju § 440**

Sva određenja volje mogu se nazvati *svrhama,* određenjima koja treba da važe - ali nema interesa tako ih promatrati, jer su *sadržaj svrhe* kao takve, koja još nije izvršena - i objektivna svrha jedan te isti sadržaj.

Što ovdje treba da bude izvedeno, jest pojam *slobode - on svrha;* njegovo izvršenje, objektiviranje jest njegovo razvijanje, postavljanje *momenata* (kao određenja slobode, koja su u njemu sadržana), - momenti *koji* pojam - objektiviranje znači ovdje ovo razlikovanje - jedanput u pojmu zatvoren, drugi puta razdvojen -

Lik *svijesti* - također, čast, slava, strah, nada, zavist - svijest drugi[h] o meni - Jelo - kako je predmet određen, nedostatak -

Dodatak: Promatranje određenosti volje pripada razumu i najprije nije spekulativno. Volja uopće nije određena samo u smislu sadržaja nego i u smislu forme. Određenost po formi je svrha i izvođenje svrhe: Svrha je najprije samo nešto meni unutarnje, *subjektivno,* ali ona treba postati i *objektivna,* mora odbaciti nedostatak puke subjektivnosti. Ovdje se možemo pitati: zašto je ona ovaj nedostatak? Ako ono šta ima nedostatak ujedno ne stoji iznad svog nedostatka, onda za njega nedostatak nije nedostatak. Svrha, ukoliko je ona samo tek naša, za nas je jedan nedostatak, jer sloboda i volja su nama jedinstvo subjektivnog i objektivnog. Svrha se dakle treba postaviti objektivno i time ne dospijeva u jedno novo jednostrano određenje nego samo do svoje realizacije.

§9.

b) Ukoliko su određenja volje *vlastita* određenja volje, njeno u *sebe* reflektirano oposebljavanje uopće, utoliko su ta određenja *sadržaj.* Taj sadržaj, kao sadržaj volje, jest njoj prema obliku navedenome pod a) *svrha,* dijelom unutarnja ili subjektivna svrha u htijenju predstavljanja, dijelom ostvarena, izvedena svrha posredovanjem djelatnosti, koja ono subjektivno prevodi u objektivitet.

• [UZ§9]

b. Oposebljavanje kao u njoj postavljeno - *njen sadržaj* - sa strane svijesti pojedinačne volje, dakle, svrha. Sva su određenja volje utoliko svrhe - ovdje samo kao određenja.

Stoji do tog *posebnog sadržaja*.

Ponajprije formalno, ili uopće postavljen voljom - formalna sloboda - prirodni nagon - srdžba - također ja činim to, hoću to ako sam pred strašću *izvan sebe,* također formalno moja volja - Upravo trpnja, pasivna volja, *izvan sebe* -

Ovdje razlučivanje *zbiljske* slobodne volje - tj.

a/ volja uopće, ono unutarnje -

β/ volja u svojoj svrsi, svojem određenju, *ispoljavanju,* tj. određenost - sobom i kod sebe - njen *sadržaj* posve njen.

10.

Taj sadržaj ili razlučeno određenje volje jest ponajprije *neposredno.* Tako je volja samo *po sebi slobodna,* ili *za nas,* ili to je uopće volja u *svom pojmu.* Tek kad je volja samoj sebi predmet*, ona je *za sebe* što je *po sebi.*

Konačnost se po tom određenju sastoji u ovome: što je što *po sebi* ili po svom pojmu, jest različna egzistencija ili pojava od onoga što je ono *za sebe;* tako je npr. *po sebi* prostor ono apstraktno jedno van-drugoga (Aussereinander) prirode, a *za sebe* vrijeme. O tome valja primijetiti ovu dvostrukost: prvo, ako neki predmet ili određenje shvatimo samo kakvo je *po sebi* u pojmu, onda ga još nemamo u njegovoj istini, jer je ono istinito samo ideja; zatim, da nešto *kakvo* je kao *pojam* ili *po sebi* također egzistira i da je ta egzistencija vlastiti lik predmeta (kao maloprije prostor); rastavljanje bitka po sebi i bitka za sebe, koje opstoji u konačnome, sačinjava istovremeno njegovo zgoljno opstojanje ili *pojavu* (kako neposredno [zatim]) dolazi

* [u rukopisu:] tj. ima za sadržaj i svrhu.

kod prirodne volje i onda [kod] formalnog prava). Razum ostaje i dalje pri zgoljnom *bitku po sebi* i tako on slobodu po tom bitku po sebi naziva *moć,* dok je ona tako uistinu samo *mogućnost.*

No on promatra to određenje kao apsolutno i trajno pa usvaja njezin* odnos spram onoga što ona hoće, uopće spram njenog realiteta, samo kao *primjenu* na jednu danu građu koja ne pripada biti same slobode; na taj se način bavi razum samo apstraktumom, a ne njezinom idejom i istinom.

• [uz§ 10]

Neposredna volja - volja *po sebi* - u svojem pojmu samo je neposredna. Ovo (je) vrlo važna spekulativna opaska - ono istinito samo kretanjem - njegova drugobitka - i vraćenosti u sebe - i ova *neposredna* volja je sama *drugobitak* volje.

** Jest subjektivitet pojma - (ova refleksija čini je onim neposrednim) jest *prva volja,* zato *neposredno* - još nije dalje otišla. No to je upravo samo u pojmu da je volja - ono što reflektira, što ide iznad sebe, a ovo što ukida njen drugobitak.

Kao prije: ono neograničeno je apstraktno, upravo je ono samo ograničeno, jedno od ograničenja] - jer ograničenju] pripada dvoje -

Neposredno

a/ ono što posreduje kao ukinuto suprotstavljeno puko onom što *posreduje* uopće, tj. relativnom - odnosnom - kontraktu - vlasništvu - β idealnom - § 10. Što je *istinska* volja; slobodna volja, koja je sama *sebi* predmet - njena sloboda - samo nju hoće - nju kao svoj opstanak - npr. upravo u *pravu* -

Dodatak. Volja koja je volja tek po pojmu, po sebi je slobodna ali ujedno i neslobodna, jer istinski slobodna bi bila **tek** kao istinito određen sadržaj; ona je tada slobodna za sebe, ima slobodu za predmet, jest sloboda. Ono što je sada tek po svom

*** Tj. slobode. - Bilj. prev.**
**** Ta neposredna volja jest... - Bilj. red.**

pojmu, što je po sebi naprosto, jest samo neposredno, samo prirodno. Ovo nam je poznato i u predstavi. Dijete je *po sebi* čovjek, ima um tek *po sebi,* tek je mogućnost uma i slobode, i samo tako je po pojmu slobodno. Ono što je sada tako tek po sebi nije u svojoj zbiljnosti. Čovjek koji je *po sebi* uman, mora se kroz produkciju samoga sebe probiti izlaženjem iz sebe, ali isto tako kroz obrazovanje u sebi, da bi to postao i *za sebe.*

§11.

Samo tek *po sebi* slobodna volja jest *neposredna* ili *prirodna* volja. Određenja razlike koju u volji postavlja pojam, koji sam sebe određuje, pojavljuju se u neposrednoj volji kao sadržaj koji *neposredno* opstoji - to su *nagoni, želje, sklonosti* s pomoću kojih je priroda odredila volju. Taj sadržaj uz svoja razvijena određenja dolazi, doduše, od umnosti volje pa je tako po sebi uman; međutim, *otpušten* u takav oblik neposrednosti, on još nije u obliku umnosti. Taj je sadržaj, doduše, za *mene Moj* uopće; ali i ovaj oblik i ovaj sadržaj još su različiti - volja je tako u *sebi konačna* volja.

Empirijska psihologija govori i opisuje ove nagone i sklonosti te na njima osnovane potrebe, kako ih nalazi u iskustvu ili kako misli da ih nalazi, i nastoji da na uobičajeni način klasificira tu danu gradu. Što je oblikovalo ono *objektivno* tih nagona i kako je oblikovano u svojoj istini bez oblika neumnosti, u kojoj je to nagon, te kako je ono ujedno oblikovano u svojoj egzistenciji, o tome će dalje biti govora.

• **[uz§ 11]**

Sebe *nalazim* tako i tako određenoga -*imam* ove nagone - također fizičke potrebe, jesti i piti - nuždu, nužnost kao životinja-

Da li (su) *osjetilni* nagoni samo u osjetu - ili duhovne prirode - samilost - čast, slava -

Sadržaj nagona i sklonosti pojavljuje se kasnije no dužnosti i prava - dužnosti za subjekt, prava po sebi i za sebe - Njihov sadržaj pribavlja sebi važenje.

Nagoni, dakako, bitno spoljašnji [?] oblik individ[ue kao] svijtest].

Ja različit od određenosti tih nagona - oni prirodno - određeni, pojavljuje se svaki kao samostalan - *također.*

Dodatak. Nagone, požude, sklonosti ima i životinja, ali životinja nema volju i mora se podčiniti nagonima, ako je ništa vanjsko ne sprečava. Ali čovjek iznad nagona stoji kao onom posve neodređenom i može ih odrediti i postaviti kao svoje. Nagon je u prirodi, ali da ga ja stavljam u ovo Ja, zavisi od moje volje, koja se dakle ne može pozvati na to da leži u prirodi.

§ 12.

Sistem tog sadržaja, kako se u volji neposredno *nalazi,* opstoji samo kao mnoštvo i raznolikost nagona, od kojih je svaki Moj *uopće* pored drugih, a istovremeno nešto općenito i neodređeno, što ima različne predmete i načine zadovoljavanja. [Time] što volja sebi u toj dvostrukoj neodređenosti *daje* oblik *pojedinačnosti* (§ 7), ona je ta koja zaključuje i samo kao volja koja uopće zaključuje ona je zbiljska volja.

Pored nešto zaključiti (beschliessen), tj. ukinuti neodređenost u kojoj je jedan, kao i drugi sadržaj ponajprije samo moguć, ima naš jezik *također izraz: odlučiti se (sich entschliessen),* budući da neodređenost same volje sadržava u sebi određenja i svrhe, kao što ono neutralno, ali beskonačno oplođeno, kao prazametak svakog opstanka, sadržava u sebi određenja i svrhe i proizvodi ih samo iz sebe.

• **[uz§ 12/13]**

§ Volja je formalna - njen sadržaj nije sloboda - vidi § 13. mnogostrukost pojedinačnog.

Ovdje ponovljeno - odozgo - već opstojalo - zaključivanje - jer ovdje (je) tek pobliže određeni sadržaj - nagon, sklonost je svrha mojom voljom; tome pripada odlučivanje, zaključivanje.

Pojedinačnost - isključujući neposredni subjektivitet.

§ 13. *neposredna volja.* - Povratak u sebe, subjektivitet je neposredna pojedinačnost ove individue, - apstraktni] negativitet - isključujući - ne idealno, u meni samome

§ 13.

Zaključivanjem postavlja volja sebe kao volju jedne određene individue i kao volju koja se izvan sebe razlikuje od drugoga. Izvan te *konačnosti* kao svijesti (§ 8) neposredna je volja, međutim, zbog razlikovanja njenog oblika i njenog sadržaja (§ 11), *formalna,* pripada joj samo *apstraktno zaključivanje* kao takvo, a sadržaj još nije sadržaj i djelo njene slobode.

Inteligenciji kao *misaonoj* ostaje predmet i sadržaj nešto *opće,* ona sama vlada se kao opća djelatnost. Opće ima u volji istodobno bitno značenje Mojega kao *pojedinačnosti,* a u neposrednoj, tj. formalnoj volji, kao apstraktnoj, ima značenje pojedinačnosti koja još nije ispunjena slobodnom općenitošću volje. U volji stoga počinje *vlastita konačnost* inteligencije, i samo time što se volja ponovo uzdiže do mišljenja i svojim svrhama daje imanentnu općenitost, ukida ona razliku između oblika i sadržaja i postaje objektivnom, beskonačnom voljom. Zato malo razumiju prirodu mišljenja i htijenja oni koji misle da je čovjek beskonačan u volji uopće, a da je u mišljenju on, ili čak um, ograničen. Ukoliko su mišljenje i htijenje još različiti, istinito je, štaviše, ono obratno, i misaoni um kao volja jest to da se odluči za *konačnost.*

Dodatak. Volja koja ništa ne zaključuje nije zbiljska volja; ono što je bez karaktera nikad ne dolazi do odluke. Razlog oklijevanja može ležati u nježnosti ćudi, koja zna da se u određivanju upušta u konačnost, sebi postavlja granice i izdaje beskonačnost: ali ona neće da se odrekne totaliteta kojeg ima u vidu. Jedna takva ćud je nešto mrtvo i kada hoće nešto lijepo. Onaj , ko hoće nešto veliko, kaže Goethe, mora se moći ograničiti. Samo kroz odluku čovjek stupa u zbiljnost, kako god da mu je to tegobno, jer lijenost neće izaći iz mozganja o sebi, u kojemu se

ona drži jedne opće mogućnosti. Ali mogućnost još nije zbiljnost. Volja koja je sigurna u sebe, zato se još ne gubi u onom određenom.

§ 14.

Konačna volja kao *beskonačni* »ja«, koji se reflektira u sebe samo po obliku i koji bitkuje kod sebe samoga (§ 5), *stoji iznad* sadržaja, različitih nagona, kao i iznad različitih vrsta njihova ozbiljenja i zadovoljenja, kao što je on istovremeno, kao samo formalno beskonačan, *vezan* uz taj sadržaj, kao uz određenja svoje prirode i svoje spoljašnje zbiljnosti, ali kao neodređen nije vezan uz ovaj ili onaj sadržaj (§ 6 i 11). Utoliko je volja za refleksiju jastva u sebe samo Moguća da bude Moja ili pak ne, a »ja« je *mogućnost* da sebe odredim za ovo ili za drugo - da *izaberem* između tih, za nj s te strane, spoljašnjih određenja.

• **[uz § 14]**

Djelatnost i način volje. Uvid, ne magnet ili nagon divlje životinje.

Ne može se držati u aps[olutnoj] neposrednosti oblika i sadržaja - nego rastavljanjem.

Sadržaj ovisan - samo je posredovanjem volje moj sadržaj.

Formalno posredovanje leži odmah u volji. Sadržaj je *Moj, jer ga ja hoću.* - Pobliže, što jest u tom htijenju - Ne 2 posebna u tom rastavljanju, jedno je ono opće, ja - drugo ono posebno -

1/ Općenitost, ja - 2/ Posebnost, određenost

Put izlaženja - ponajprije samo odnos spram općenitosti.

§15.

Sloboda je volje po tom određenju *proizvoljnost* u kojoj je sadržano ovo oboje, slobodna refleksija, koja apstrahira od svega, i zavisnost od unutarnje ili spoljašnje danog sadržaja i gra-

de. Budući da je taj, *po sebi* kao svrha nužni sadržaj ujedno određen spram one refleksije kao moguć, proizvoljnost je *slučajnost* kakva je kao volja.

Najobičnija predstava koju čovjek ima o slobodi jest predstava *proizvoljnosti* - sredina refleksije između volje koja je određena prosto prirodnim nagonima i po sebi i za sebe slobodne volje. Kad se čuje da se govori kako je sloboda uopće to da *se može činiti što se hoće,* tada se može takva predstava uzeti samo kao potpuni nedostatak obrazovanosti misli, u kojoj nema još ni slutnje o onome što je po sebi i za sebe slobodna volja, pravo, običajnost itd. Refleksija, *formalna* općenitost i jedinstvo samosvijesti, jest *apstraktna* izvjesnost volje o njenoj slobodi, ali ona još nije njena *istina,* jer još nema samu sebe kao sadržaj i svrhu; subjektivna je strana, dakle, još nešto drugo nego predmetna; sadržaj tog samoodređenja ostaje stoga također upravo nešto konačno. Proizvoljnost je, umjesto da je volja u njenoj istini, naprotiv volja kao *protivrječje.* - U raspravi, koja se naročito vodila za vrijeme *wolfovske* metafizike, da li je volja uistinu slobodna ili je značenje o njenoj slobodi samo obmana, imala se pred očima proizvoljnost. *Determinizam* je izvjesnosti onog apstraktnog samoodređenja s pravom suprotstavljao *sadržaj,* koji kao *zatečen* nije sadržan u onoj izvjesnosti i stoga *joj* dolazi *izvana,* premda je to vanjski nagon, predstava i uopće, na bilo koji način, tako ispunjena svijest da sadržaj nije ono vlastito u djelatnosti kao takvoj, koja sebe određuje. Budući da je time samo formalni element slobodnog samoodređenja imanentan proizvoljnosti, a drugi element, međutim, njoj dan, to se, svakako, može proizvoljnost, ako treba da bude sloboda, nazvati obmanom. *Sloboda* u svim filozofijama refleksije, kako u Kantovoj filozofiji, tako i u *Friesovoj* potpunoj vulgarizaciji Kantove filozofije, nije ništa drugo nego ona formalna samodjelatnost.

• uz § 15]

Naklapanje samovolje - razmetati se dosjetkama - Nešto što jest, određeno samo kao moguće, jest nešto slučajno - može biti i ne biti -

Determinizam
Jedan dio zadržava formalna refleksija volje.

Dodatak. Budući da ja imam mogućnost da se odredim ovdje ili tamo, to znači, da mogu birati, tako posjedujem samovolju, što se obično zove slobodom. Izbor koji imam leži u općenitosti volje da ovo ili ono mogu učiniti Mojim. Ovo Moje, kao posebni sadržaj meni nije primjereno, a razdvojeno je dakle od mene, i samo u mogućnosti da bude Moje kao što sam ja mogućnost da sebe povezem s njim. Izbor stoga leži u neodređenosti Ja i u određenosti nekog sadržaja. Volja, dakle, za volju ovog sadržaja nije slobodna, premda formalno na sebi ima stranu beskonačnosti; njoj ne odgovara ni jedan od ovih sadržaja: ni u jednom ona istinski nema samu sebe. U samovolji je sadržano to da sadržaj nije određen prirodom moje volje da bude moj, nego *slučajnošću;* ja sam dakle isto tako zavistan od ovog sadržaja a ovo je protivrječnost koja leži u samovolji. Obični čovjek vjeruje da je slobodan kada mu je dopušteno da djeluje samovoljno, ali upravo u samovolji leži to da on nije slobodan. Ako hoću ono umno onda ne djelujem kao partikularni individuum nego prema pojmovima običajnosti uopće: u nekom običajnom djelovanju ja ne činim važećim samoga sebe nego stvar. Ali čovjek time što čini nešto naopako najčešće dopušta da se istakne njegova partikularnost. Ono umno je drum kojim svako ide, gdje se niko ne ističe. Kad veliki umjetnici završavaju neko djelo može se reći: *Tako* mora biti; to znači, umjetnikova partikularnost je posve iščezla i u tome se ne pojavljuje nikakv *manier.* Fidija nije imao nikakav manier; samo obličje živi i istupa. Ali što je lošiji umjetnik, to se više vidi on sam, njegova partikularnost i samovolja. Ostanemo li kod shvatanja da u samovolji čovjek može htjeti ovo ili ono, onda je ovo svakako njegova sloboda, ali ostanemo li pri mišljenju da je sadržaj dat, onda je čovjek time određen u upravo po ovoj strani više nije slobodan.

§ 16.

Ono što je izabrano u odluci (§ 14) može volja isto tako opet napustiti (§ 5). No s tom mogućnošću da se isto tako iziđe iz svakog drugog sadržaja, koji volja stavi na to mjesto, i da da-

lje izlazi u *beskonačnost,* ona ipak ne izlazi iz konačnosti, jer je svaki takav sadržaj nešto različito od forme, dakle nešto konačno, a ono oprečno od određenosti, neodređenost - neodlučnost ili apstrakcija - samo je drugi, također jednostrani moment.

§ 17.

Protivrječje, koje je proizvoljnost (§ 15), ima kao *dijalektika* nagona i sklonosti tu *pojavu* da ti nagoni i sklonosti smetaju jedno drugome, da zadovoljavanje jednoga zahtijeva podređivanje ili žrtvovanje zadovoljavanja drugoga itd. Kako je, pak, nagon samo jednostran pravac svoje određenosti, a na taj način on nema mjere u samome sebi, određivanje je to koje podređuje ili žrtvuje, slučajno odlučivanje proizvoljnosti, bilo da ona pri tome postupa s proračunljivim razumom kraj kojega nagoni *dobivaju* više zadovoljenja, ili prema kojem god drugom obziru.

• **[uz§ 17]**

Nagon je slučajan, mora se postaviti također i njegova negiranost.

Prepustiti se *nekom* nagonu - je razorno - to je njegova dijalektika - promatrati ga kao ono čisto pozitivno - ništa negativno, ništa što valja ograničiti, njegova je jednostranost.

Ograničavanje - ne ostaviti u njegovom bitku -

Dodatak. Nagoni i sklonosti su najprije sadržaj volje, i samo refleksija stoji iznad nje; ali ovi nagoni sami postaju nagonski, uzajamno se potiskuju, ometaju i hoće da svi budu zadovoljeni. Ako ja sada zapostavljanjem svih drugih sebe stavim u jedan isti, onda se nalazim u jednoj razarajućoj ograničenosti, jer ja sam izdao svoju općenitost upravo time, koja je sistem svih nagona. Ali isto tako malo pomaže puko podređivanje nagona, na šta razum često dolazi, jer se ovdje ne može dati nikakva mjera sređivanja i zahtjev otuda obično završava u dosadi općih izraza.

§ 18.

U pogledu *prosuđivanja* nagona imamo kod dijalektike pojavu da su kao *imanentna,* prema tome kao *pozitivna,* određenja neposredne volje *dobra; čovjek se tako od prirode* naziva *dobrim.* Ukoliko su nagoni, pak, prirodna određenja, dakle protiv slobode i pojma duha uopće, te ono *negativno,* valja ih *iskorijeniti; čovjek se tako od prirode* naziva *zlim.* Ono što je odlučno za jednu ili drugu tvrdnju, na tom je stajalištu također subjektivna proizvoljnost.

• **[uz§ 18]**

Prosuđivanje - supsumirati pod *opća* čvrsta određenja

Dobro -

a/ dobro, što se slaže s nekom svrhom, npr. mojim osjećajem - uzorom -

β/ *Dobro* - slaganje volje sa samom sobom - Pozitivno]

Zlo - *Prirodna* određenja - protiv slobode volje.

Dodatak. Kršćansko učenje da je čovjek zao po prirodi, stoji više nego drugo učenje koje ga smatra za dobrog; treba ga se dakle shvatiti na osnovu njegovog filozofskog tumačenja. Kao duh čovjek je slobodno biće koje je u položaju da ne dopušta da se odredi kroz prirodne impulse. Čovjek, kao u neposrednom i neobrazovanom stanju, stoga je u položaju u kojemu ne treba da bude i od kojeg se mora osloboditi. Učenje o naslijeđenom grijehu, bez kojeg kršćanstvo ne bi bilo religija slobode, ima ovo značenje.

§ 19.

U zahtjevu *čišćenja nagona* leži opća predstava da će se oni osloboditi od *oblika* njihove neposredne prirodne određenosti i od onoga subjektivnoga i slučajnoga u *sadržaju* i da će biti svedeni na njihovu supstancijalnu bit. Ono istinsko ovog ne-

određenog zahtjeva jest da nagoni budu kao umni sistem voljnih određenja; shvatiti njih tako iz pojma, sadržaj je znanosti prava.

Sadržaj te znanosti može se po svim njenim pojedinačnim momentima, npr. pravu, vlasništvu, moralitetu, porodici, državi itd., izložiti u tom obliku da čovjek u prirodi *ima nagon* za pravom, *također nagon* za vlasništvom, za moralitetom, *također* nagon za spolnom ljubavi, nagon za druževnošću itd. Ako čovjek umjesto ovog oblika empirijske psihologije na otmjen način želi imati filozofski lik, onda on taj lik, prema onome što je u novije vrijeme, kako je prije primijećeno, važilo i još uvijek važi kao filozofija, treba *jeftino* da dobije time da kaže: čovjek nalazi u sebi kao *činjenicu svoje svijesti* da on hoće pravo, vlasništvo, državu itd. Nadalje će nastupiti jedan drugi oblik istog ovog sadržaja, koji se ovdje javlja u liku nagona, naime oblik *dužnosti.*

• **[uz§ 19]**

Oblik postaje također sadržaj.

Čišćenje - neodređena riječ - ne prekomjernost, modus - i t. si. - Ponajprije *samo* druge ne uznemiravati - međusobno se *podređivati*

a/ no nije s istim stupnjem jedna svrha kao druga - na *isti* način zadovoljavati - *prazna* je riječ, golo r[ezonirauje]. Nagon za slavom zahtijeva sasvim drugi napor, vrijeme, utrošak duha - ali drugi nagoni -

β/ Podređivanje - pretpostavlja preimućstvo - u *sebi* bitno - po *pojmu* volje; jer po prirodi *jest* svaki - ne poznaje [?] nikakvo [?] preimućstvo - svrha po sebi i za sebe.

§20.

Refleksija koja se odnosi na nagone, kao takva koja ih predstavlja, procjenjuje, uspoređujući ih međusobno, a zatim s njihovim sredstvima, posljedicama itd., te s cjelinom zadovoljenja - *blaženstvom* - donosi *formalnu općenitost* toj građi pa je na taj spoljašnji način čisti od njene sirovosti i barbarstva. To izdizanje općenitosti mišljenja apsolutna je vrijednost obrazovanja (uspor. § 187).

• **[uz §20]**

Cjelina zadovoljavanja.

Opća svrha - blaženstvo - ali besadržajno u sebi, neodređeno - jer doista je jedan pojedinačni *ugodni* osjećaj, zadovoljenje *pojedinačan* nagon, - ne onoga općega - opće, koje u *svojoj određenosti* ostaje *općenito.*

a/ Sprečavanje - β/ opće mišljenje

pojam neposredno

Dodatak. U blaženstvu misao već ima jednu moć nad prirodnom silom nagona. Time što nije zadovoljna onim što je trenutno, nego od sreće iziskuje cjelinu. To zavisi od obrazovanja utoliko što ono na isti način čini važećim nešto općenito. U idealu blaženstva, leže, međutim, dva momenta: najprije nešto općenito koje je više nego sve posebnosti; ali budući da je sada sadržaj ovog općenitog ponovo samo opći užitak, onda se ovdje još jednom rađa ono pojedinačno i posebno, dakle nešto konačno, pa se mora vratiti na nagon. Time što sadržaj blaženstva leži u subjektivnosti i osjećanju svakog pojedinca ova opća svrha sa svoje strane je partikularna, i u njoj dakle ne postoji nikakvo istinsko jedinstvo sadržaja i forme.

§21.

No istina ove formalne, za sebe neodređene općenitosti, koja svoje određenje nalazi u *onoj* građi, jest *ona općenitost koja određuje sebe samu, volja, sloboda.* Budući da volja ima kao svoj sadržaj, predmet i svrhu općenitost, samu sebe kao beskonačni oblik, zato ona nije samo *po sebi,* nego isto tako *za sebe* slobodna volja - istinska ideja.

Samosvijest volje kao prohtjev, nagon, jest *osjetilna,* kao što ono osjetilno uopće označuje spoljašnjost i time

bitak-izvan-sebe (Aussersichsein) samosvijesti. Volja koja reflektira ima dva elementa, ono osjetilno i misaonu općenitost; volji koja *jest po sebi i za sebe* predmet je volja sama kao takva, dakle ona u svojoj čistoj općenitosti - općenitosti koja je upravo to da je u njoj ukinuta *neposrednost* prirodnosti i *partikularitet* kojim je prirodnost isto tako obuzeta kao što je refleksija i proizvodi. To ukidanje, međutim, i uzdizanje u ono opće naziva se djelatnošću *mišljenja.* Samosvijest koja svoj predmet, sadržaj i svrhu čisti i uzdiže do ove općenitosti čini to kao *mišljenje* koje u volji *postiže* svoj cilj. Ovdje je *tačka u kojoj postaje jasno* da je volja samo kao *misaona* inteligencija istinska, slobodna volja. Rob ne zna svoju bit, svoju beskonačnost, slobodu, on sebe ne zna kao bit - a on sebe ne zna tako, to će reći da on sebe ne *misli.* Ta samosvijest koja sebe mišljenjem shvaća kao bit pa se upravo time odvaja od slučajnoga i neistinitoga sačinjava princip prava, moraliteta i svake običajnosti. Oni koji filozofski govore o pravu, moralitetu, običajnosti i pri tome hoće da isključe mišljenje, upućuju na osjećaj, srce i grudi, na oduševljenje, izriču time najdublji prezir u koji je pala misao i znanost, budući da tako čak sama znanost, utonuvši u očaj nad sobom i u najveću iznemoglost, čini sebi principom barbarstvo i besmislicu pa je čovjeku, koliko bi bilo do nje, otela svaku istinu, vrijednost i dostojanstvo.

• **[uz §21]**

Obrazovanje - oblik - općenitost i time određeno razlikovanje.

Oblik općenitosti - jednome drugome podređen [?]

Prijelaz od principa blaženstva u princip slobode - oba momenta općenitost i određenost - misaono sjedinjenje. U blaženstvu ostaje samo *određenost* u općemu, ne ovaj ili onaj nagon - po sebi i za sebe bitkujuća određenost - *Opća* određenost, koja je ipak određenost - jest sloboda - volja - idealna određenost -

a/ Blaženstvo je svrha - predmet

i β/ zadovoljavanje - užitka - općenitost prelazi u općenitost u sebi -

Užitak je a/ kao osjećaj - samo je oblik, svakako je u svemu - moment, dodatak, da ja jesam ono u toj svojoj posebnosti

β/ *Stanje,* trajni opstanak - ali treba da bude *jedno* trajno, čvrsto, tj. samo u sebi *opće* u svako vrijeme - neovisno

αα/ tako ne jedan pojedinačni *neposredni* način stanja

ββ/ bezbolno kao Krez - bez rada [?] bogat itd. - jest protivno duhu; mogućnost *spoljašnje* promjene - naprotiv djelatnosti pomoću sebe - općenitost kao zahvatanje subjektiviteta nad objektivitet.

γ/ Zadovoljavanje - koji sadržaj, kako određen, time nestaje - samo oblik nagon[a].

• **[uz § 21, primjed.]**

Držati samo *opći* pojam - ne htjeti još *pri tome misliti* - tj. to htjeti imati u njegovoj konkretnoj predstavi -

a/ Imati za predmet - htijenje nečega - volju samu u njenoj općenitosti - Obrazovanje - jest uzdizanje do općenitosti.

Neposrednost prirodnosti i partikulariteta ukinuta, tako da ostaje određenost -

Dodatak. Istina u filozofiji znači to da pojam odgovara realitetu. Neko tijelo (Leib) je, na primjer, realitet, a duša pojam. Ali duša i tijelo moraju biti primjereni sebi; mrtav čovjek stoga je još neka egzistencija, ali ne više istinita, jedno bezpojmovno postojanje; stoga mrtvo tijelo (Körper) trune. Tako je istinska volja da ono šta ona hoće, njen sadržaj, jest identično s njom, da dakle sloboda hoće slobodu.

§ 22.

Volja koja bitkuje po sebi i za sebe jest *istinski beskonačna,* jer je njen predmet ona sama; dakle, on za nju nije drugo ili *granica,* nego se volja u njemu, naprotiv, samo vratila u sebe. Ona, nadalje, nije puka mogućnost, dispozicija, *moć* (potentia),

nego ono *zbiljsko beskonačno* (infintum actu), jer opstanak pojma, ili njegova predmetna spoljašnjost, jest unutrašnjost sama.

Ako se stoga govori samo o slobodnoj volji, kao takvoj, bez određenja da je ona po sebi i *za sebe* slobodna volja, onda se govori samo o sposobnosti za slobodu, ili o prirodnoj ili konačnoj volji (§ 11), a upravo time, bez obzira na riječi i mnjenje, ne o slobodnoj volji. - Budući da razum shvaća ono beskonačno samo kao negativno i time kao nešto *onostrano,* misli on da će onome beskonačnome utoliko više iskazati čast ukoliko ga dalje gura od sebe i odstranjuje kao nešto tuđe. U slobodnoj volji ono istinski beskonačno ima zbilju i prisutnost - ona je sama ta u sebi prisutna ideja.

• **[uz §22]**
U ovu suprotnost pada ropstvo

Dodatak. Beskonačnost se s pravom predstavila pomoću slike kruga jer prava linija izlazi i sve dalje izlazi i označava puko negativnu lošu beskonačnost koja u sebi nema povratka u samu sebe kao što to ima istinska. Slobodna volja je istinski beskonačna jer ona nije puka mogućnost i nakana, nego njeno vanjsko postojanje je njena unutarnjost, ona sama.

§ 23.

Samo u toj slobodi volja je upravo *kod sebe,* jer se ne odnosi ni na što drugo doli na sebe samu, tako da time otpada svaki odnos *ovisnosti* o nečemu *drugome.* - Ona je istinita, ili, štaviše, *istina* sama, jer se njeno određivanje sastoji u tome da bude u svojem *opstanku,* tj. da bude kao ono što stoji naspram sebe (sich Gegenüberstehendes), što je njen pojam, ili da čisti pojam zor samoga sebe imao kao svoju svrhu i realitet.

§24.

Ona je *opća,* jer je u njoj ukinuto svako ograničenje i posebna pojedinačnost, koja leži samo u različitosti pojma i njegova predmeta ili sadržaja, ili po drugom obliku, u različitosti njegova subjektivnog bitka za sebe - i njegova bitka - po - sebi, njegove *isključivalačke* i zaključivalačke pojedinačnosti - i njegove općenitosti same.

Različita određenja *općenitosti* pokazuju se u Logici (vidi Enciklop. filozof, znanosti, § 118-126)[8]. Kod tog izraza predstavljanju pada na pamet ponajprije apstraktna i spoljašnja općenitost; ali kod općenitosti koja bitkuje DO sebi i za sebe, kao što je ona sebe ovdje odredila, ne treba misliti ni na općenitost refleksije, *zajedništvo* ili *cjelokupnost,* ni na *apstraktnu* općenitost, koja stoji izvan pojedinačnoga, a na drugoj strani, na apstraktno razumski identitet (§ 6, primj.). To je ona u sebi konkretna općenitost koja tako bitkuje za sebe i koja je supstancija, imanentni rod ili imanentna ideja samosvijesti; - pojam slobodne volje, kao ono *opće,* koje *zahvaća preko* svog predmeta i koje ga potpuno *prožima svojim određenjem,* u kojemu je identično sa sobom. - Opće koje po sebi i za sebe bitkuje jest uopće ono što se naziva umnim i što se može shvatiti samo na ovaj spekulativni način.

• **[uz §24]**
Sadržaj sam općenit - dakle u *sebi* općenit

§ 25.

Ono *subjektivno* znači, s obzirom na volju uopće, stranu jedne samosvijesti, pojedinačnosti (§ 7), za *razliku* od njenog* pojma što *po sebi* bitkuje, stoga znači njen subjektivitet: a) *čisti oblik, apsolutno jedinstvo* samosvi-

[8] **U 3. izdanju § 169-178**
*** Tj. slobode. - Bilj. prev.**

jesti sa sobom, u kojemu je ona kao ja - ja upravo iznutra i *apstraktno* počivanje na sebi - čista *izvjesnost* sebe same, različita od istine; β) *posebnost* volje kao proizvoljnost i slučajni sadržaj kojih god svrha; γ) uopće jednostrani oblik (§ 8) ukoliko je ono što se htjelo, kakvo je po svom sadržaju, tek sadržaj koji pripada samosvijesti, te neizvedena svrha.

• **[uz §25]**
Jer objektivitet - totalitet po sebi - svi se *momenti* istog nazivaju [?] subjektivnim kao u *slobodi* vidi g. - *subjektivitet* - samo svijest pojedinca - i opći pojam - jedinstvo - ja i umne volje.

a/ po sebi je identično s apsolutno objektivnom voljom - jer bez moje subjektivne posebnosti: ličnost boga - apsolutni idealitet - u moralitetima - uvid, uvjerenje, subjektivna sloboda - zločinac upućen - biti pri tome sa svojim razumom.

β/ Subj. suprotnost posebnosti - ograničenost - apstraktni oblik onoga mojega - samo subjektivno - *posebni* interes, mnjenje -

γ/ Suprotnost subjektiviteta spram spoljašnjeg objektiviteta - Tako i pojam - »dijete« - nerazvijeno - ne njegov objektivitet na njemu samome

§ 26.

Volja a) ukoliko sebe samu ima kao svoje određenje i ukoliko je na taj način primjerena svom pojmu i istinita, jest *apsolutno objektivna volja;* β) *objektivna* volja, međutim, kao ona koja je *bez beskonačnog oblika* samosvijesti jest volja koja je utonula u svoj objekt ili stanje, kakve god bila kakvoće po svom sadržaju - dječja, običajnosna, kao i ropska, praznovjerna itd. -γ) Objektivitet je, konačno, jednostrani oblik u suprotnosti sa subjektivnim određenjem volje, na taj način neposrednost opstanka, kao *spoljašnja* egzistencija; volja postaje sebi u tom smislu *objektivna* tek izvođenjem svojih svrha.

Ta logička određenja subjektiviteta i objektiviteta ovdje su posebno izvedena s namjerom da bi se u pogledu njih, budući da će se nadalje često upotrebljavati, izričito primijetilo da se njima, kao i drugim razlikama i suprotstavljenim određenjima refleksije, događa to da, zbog svoje konačnosti i stoga svoje dijalektične prirode, prelaze u svoju suprotnost. Drugim takvim određenjima suprotnosti ostaje ipak postojano njihovo značenje za predstavu i razum, budući da je njihov identitet još kao nešto *unutarnje.* U volji, naprotiv, takve suprotnosti - koje treba da su apstraktne i istovremeno određenja o *njoj,* koja se može znati samo *kao ono konkretno* - vode same od sebe na taj njihov identitet i na zamjenu njihovih značenja - zamjenu na koju razum samo nesvjesno nailazi. Tako je volja kao sloboda koja u *sebi bitkuje* sam subjektivitet: ovaj je time njen pojam i tako njen aktivitet; konačnost je, međutim, njen subjektivitet, u suprotnosti prema objektivitetu; no upravo u toj suprotnosti volja nije kod sebe, s objektom spletena, a njena konačnost sastoji se isto tako u tome što nije subjektivna itd. Kakvo značenje stoga u onome što slijedi treba da ima subjektivitet ili objektivitet volje, valja svaki puta osvijetliti povezanošću koja sadržava položaj u odnosu prema totalitetu.

• **[uz §26]**
a/ Ideja jedinstvo subjektivne volje i njene biti, pojam -

Ja hoću svoju opću bit - umna volja - običajnost -

β/ bez subjektivne slobode - Heteronomno - Kant - ono *samo* reflektirano spoznati kao ograničenje - dopusti ti sebe odrediti od objekta kao podražaja itd.

- Ovaj subjektivitet, apsolutni princip - kao moment naših vremena

Dodatak. Obično se vjeruje da su ono subjektivno i ono objektivno *čvrsto* uzajamno suprotstavljeni. Ali to nije slučaj budući da, štaviše, jedno prelazi u drugo, jer oni nisu nikakva apstraktna određenja, kao pozitivno i negativno, nego već imaju jedno konkretno značenje. Ako najprije promatramo izraz subjektivno, onda on može da znači neku svrhu koja je samo svrha

jednog određenog subjekta. U ovom smislu je neko vrlo loše umjetničko djelo, koje ne doseže stvar, nešto puko subjektivno. Ali, nadalje, ovaj izraz može ići i na sadržaj volje i tada otprilike jednako znači što i ono samovoljno: subjektivni sadržaj je onaj koji puko pripada subjektu. Tako su, na primjer, loše radnje puko subjektivne. Ali tada se isto tako i ono čisto prazno Ja može nazvati subjektivnim, koje sebe ima samo kao predmet i posjeduje snagu da apstrahira od sveg daljnjeg sadržaja. Subjektivitet dakle ima dijelom jedno posve partikularao, dijelom jedno visoko opravdano značenje, time što sve što ja treba da prizna, također ima za zadaću da postane nešto moje i da u meni postigne važenje. Ovo je beskrajna lakomost subjektiviteta da sve sažme u ovaj jednostavni izvor čistoga ja i da to proždere. Ništa se manje različito ono objektivno ne može shvatiti. Pod tim možemo razumjeti sve što sebi pravimo predmetom, bilo to zbiljske egzistencije ili puke misli, koje sebi stavljamo nasuprot; ali isto tako se pod time poima neposrednost postojanja, u kojem se treba realizirati svrha: ako je svrha i sama posve partikularna i subjektivna, onda je mi ipak nazivamo objektivnom ako se ona pojavljuje. Ali objektivna volja je i ona u kojoj je istina. Tako je i volja Boga, ćudoredna volja, objektivna. Konačno, objektivnom voljom može se nazvati i ona koja je posve utonula u svoj objekt, dječija volja koja stoji u povjerenju, bez subjektivne slobode, kao i robovska volja koja sebe još ne zna kao slobodnu i zato je bezvoljna volja. Objektivna je u onom smislu svaka volja koja djeluje vođena stranim autoritetom i još nije ostvarila beskonačni povratak u sebe.

§27.

Apsolutno je određenje ili, ako se hoće, apsolutni nagon slobodnog duha (§ 21) da mu je predmet njegova sloboda - objektivno, isto tako u smislu da je sloboda kao umni sistem njega samoga, kao i u smislu da je to neposredna zbiljnost (§ 26) - da bi kao ideja bila za sebe, što je volja po sebi; - apstraktni pojam ideje volje jest uopće *slobodna volja* koja *hoće slobodnu volju.*

• **[uz §27]**

Umni sistem - razvijen pojam

neposredna zbiljnost - a/ u subjektu - β/ *općenito* važenje u svim subjektima

§28.

Djelatnost volje da ukine protivurječja subjektiviteta i objektiviteta, pa da svoje svrhe prevede iz onog određenja u ovo i da u objektivitetu ujedno ostane kod *sebe,* jest izvan formalnog načina svijesti (§ 8), u kojemu je objektivitet samo kao neposredna zbilja, *bitni razvoj* supstancijalnog sadržaja ideje (§ 21), razvoj u kojemu pojam *ideju,* koja je prije svega *sama apstraktna,* određuje kao totalitet njenog sistema, koji je totalitet, kao ono supstancijalno, nezavisan od protivurječja prosto subjektivne svrhe i njezina realiziranja, isti u obje te forme.

• [uz § 26-28]

Duh hoće da bude *ideja* - Pojam i opstanak.

U pređašnjem se § [26] nakon razjašnjenja - općih logičkih određenja - vratilo na § 21.

Objektivitet - je naivan [?] smisao ovoga - uz γ/ u pređašnjem § - spoljašnjost kao posebnost. Utoliko se može reći samo [?] neobrazovano stanje. Ljudi, narodi još su subjektivni, što je u § 17. i [§ 26] β/ bilo.

U § 28 istaknuto je jedno određenje koje je u § 27. samo umetnuto, naime ovaj način objektiviranja pojma - koje je oposebljavanje, razvoj pojmovnih određenja. § 32 pripada ovamo.

• [uz § 28, *»Totalitet njenog sistema«]*

Naime, čitava znanost - zgrada pravnog svijeta, zavisi od postavljanja, načina opstanka - Kod apstraktnog pojma volje, §§ 6, 8, 9, oposebljavanje se sastoji u sadržaju uopće, da li nagoni ili sklonosti prelaze u određenja - ovdje kao *određenja* ideje, onoga umnoga -

Treći moment, zaključivanje, zbiljnost - ovdje je samosvjesni duh, § 24 (vidi si. str.)

- potrebno je ovo jedinstvo subjektivne svrhe i njene realizacije - ono umno neovisno je o tome - ali kao suprotnost svijesti -

- ovdje formalno - u umnim određenjima ponavlja-ju se sama suprotnost subjekta i pojma - samosvijesti subjektivne volje spram njenog pojma -

§29.

To da je opstanak uopće *opstanak slobodne volje,* jest *pravo.* Ono je time uopće sloboda, kao ideja.

Kantovsko (Kantova Nauka o pravu, Uvod) a i općenitije prihvaćeno određenje u kojemu je glavni moment[9] *»ograničenje* moje slobode, ili proizvoljnosti da bi po jednom općem zakonu mogla zajedno opstojati sa svačijom proizvoljnošću« - sadržava dijelom samo *negativno* određenje, određenje ograničenja, a dijelom se ono pozitivno, opći ili takozvani umni zakon, suglasnost proizvoljnosti jednoga s proizvoljnošću drugoga, svodi na poznati formalni identitet i načelo protivurječja. Navedena definicija prava sadržava nazor koji se nakon *Rousseaua* naročito proširio, a po kojemu supstancijalni temelj i ono prvo ne treba da bude volja kao ona što po sebi i za sebe bitkuje, kao umna, duh ne kao *istinski* duh, nego kao *posebna* individua, kao volja pojedinca u njenoj vlastitoj proizvoljnosti. Po tom jedanput prihvaćenom principu može, dakako, ono umno proizaći samo kao ono što ograničava tu slobodu, isto kao što ne može proizaći kao ono što je imanentno umno, nego samo kao spoljašnje, formalno opće. Taj je nazor isto tako bez svake spekulativne misli, a od filozofijskog pojma odbačen, kao što je u glavama i u zbiljnosti proizveo pojave čija se strahota uspoređuje samo s plitkoćom misli na kojima su se te pojave osnivale.

* upor. *Metaphysik der Sitten,* I dio: Metafizičke početne osnove nauke o pravu, Uvod u učenje o pravu, § B.

• **[uz §29]**

Veliki položaj *prava* - duh učiniti sebi zbiljskim; - Priroda je ono što ona jest; shvaća se - da je duh - kao *priroda* - kao sistem jednog *svijeta* - običaj, red [neke] *predstave,* nužno ideja - za sebe. Da li je to što je u ideji nužno određenje, ono što ljudi nazivaju *pravom* -

Pravo se pojavljuje u idućoj predstavi kao *mogućnost* da se čini ili ne. Ja ne činim ništa nepravo ako ja svoje pravo ne učinim *važećim* - viša, konkretna određenja nisu samo p[rava] već također i dužnosti -

Slučajnost da li to *važi* ili ne - samo ne povrijediti pravo drugoga. Pravo treba da *važi* - a/ *Ja hoću,* β/ *valjano,* γ/ Zašto valjano? Općenitost sloboda -

a/ Nepravo ß/ od moje volje; a/ volja jedini razlog važenja - da joj se *dopusti da važi* -

Konkretno pravo apsolutna *nužnost* duha a/ Opstanak - *Ja mogu ovo* ili *ono* pravo učiniti važećim, pravo na to čak napustiti - pokloniti - ali *nužno* je da sam ja *pravna* osoba - da imam pravo - da to također egzistira - volja, subjektivno, može biti da to ne važi. No to treba da važi, jer volja, što ja činim - to nije prosto neko ovlaštenje ili dopuštenje. Ne zato što je to pravo, nego jer (je) formalno. To sačinjava stranu njegove slučajnosti - Apsolutno (je) pravo i po svom sadržaju određeno. - Običajnost ima neko pravo, - Opstanak*

a/ u spoljašnjoj stvari, vlasništvo

β/ Ideja, supstancijalni odnos u *meni; Subjekt,* uvidu, uvjerenju ovdje se ne daje prednost, navika, običaj, - može biti bitni moment ideje - dopuštenje - da li treba da bude ovaj ili onaj opstanak slobode, *to* je ovdje samosvijest -

γ/ -

To je nužni moment a/ sa strane običajnosnoga - njegov opstanak β/ sa strane samosvijesti njena bit, njen pojam da sebe učini idejom.

Da duh dođe do svog prava, tj. da izloži svoja umna određenja, razvijena - da ne ostanu skrivena - to je slučaj kod jednostavnog naroda - i to *važi,* tj. da je kao ova volja

* Opstanak je subjektivna volja - za nj dužnost - *ovaj* realitet - subjektivna samosvijest je nužni bitni moment ideje.

i običaj samosvijesti - duhovno carstvo u svojim zakonima - Zakoni supstancije - samosvijest realitet.

Što je pravo - definicija - ne mora se obraćati juristima - pravo iz zakona

Ovdje: što je po sebi i za sebe pravo, tj. kako može biti *zakon ?*

Ograničenje - ogromna zabluda - *ropstvo,* svuda se govori o tome - Cortes u Lisabonu.

• [uz § 29, primjed.]

a/ Sloboda - njen opstanak - po sebi i za sebe je nužna,

a/ Sloboda za sl[obodne], ali β/ kao nešto predmetno - tj. ono spoljašnje također određenje i razlika

γ/ *Način ovih razlika, čini podjelu*

β/ Da li je to ono što nazivamo pravom? - Osjećaj, predstava u formalnom mišljenju - Moja sloboda u tome

γ/ Ova definicija mogla bi se naći također na genetski način.

No u predstavi prava - mnoga druga određenja koja su samo konzekvencije i na koja refleksija prvo pada da bi ih uzela kao bitno određenje - Uvid da posljedica

a/ Na što ja imam pravo, to ja *smijem,* ovlašten, dopušteno je - ali to nije zapovjeđeno - ali *drugi* ne - zašto ne? - jer moja volja - sloboda - apsolutno - No već *drugi* ne pripada ovamo - ljubav i uzvraćena ljubav. Djeljivost stvari kao spoljašnje od moje volje - no u onome višemu državi - što je pravo, također je i dužnost,

β/ *Ograničenje* slobode - konzekvencija sama ponovo u odnosu prema drugima - i to sasvim jedino u obliku slobode - koja još ima proizvoljnost za svoju determinaciju u pogledu posebnoga -

§30.

Pravo je nešto *sveto uopće,* samo zato što je opstojanje apsolutnog pojma, samosvjesne slobode. - *Formalizam* prava (i nadalje, dužnosti) nastaje međutim iz razlike razvoja pojma slobode. Spram formalnijeg, tj. *apstraktnijeg* i stoga ograničenijeg prava imaju sfera i stupanj duha, u kojima je on dalje momente sadržane u svojoj ideji doveo u sebi do određivanja i zbiljnosti, kao *konkretniji,* u sebi bogatiji i istinskije opći, upravo time također i više pravo.

Svaki stupanj razvoja ideje slobode ima svoje vlastito pravo, jer je on opstojanje slobode u jednom njenom vlastitom određenju. Ako se govori o suprotnosti moraliteta, običajnosti prema *pravu,* onda je pod pravom shvaćeno samo prvo formalno pravo apstraktne ličnosti. Moralitet, običajnost, interes države, svako od njih je vlastito pravo, jer je svaki od tih likova određenje i opstojanje *slobode.* Oni mogu doći u *koliziju* samo ukoliko stoje na istoj liniji da budu prava; kad moralno stajalište duha ne bi također bilo pravo, sloboda u jednom od svojih oblika, tada ona uopće ne bi mogla doći u koliziju s pravom ličnosti ili nekim drugim, jer jedno takvo pravo u sebi sadržava pojam slobode, najviše određenje duha, prema kojemu je drugo nesupstancijalno. No kolizija sadržava istovremeno taj drugi moment: da ograničava i da je time također jedno drugome podređeno; samo je pravo svjetskog duha, neograničeno apsolutno pravo.

• [uz §30]

Pravo - sloboda u njenim različitim određenjima

Ograničenje - uskogrudno, - u uskoći sebe - kako je to ograničeno, i zatim se to opet mora ograničiti.

§31.

Metoda kako se u znanosti pojam sam iz sebe razvija i kako je on samo *imanentno* napredovanje i proizvođenje svojih određenja, napredovanje koje se ne zbiva s pomoću uvjerenja da *opstoje* različiti odnosi, a zatim s pomoću *primjenjivanja* općega na takvu, inače odnekud uzetu građu, ovdje se također pretpostavlja iz logike.

Pokretački princip pojma koji ne samo da razrješava nego i proizvodi osposobljavanja (die Besonderungen), nazivam ja *dijalektikom* - dijalektikom, dakle, ne u smislu da ona predmet, postavku itd., koja je dana osjećaju, neposrednoj svijesti uopće, razrješava, brka, nateže ovamo i onamo, imajući posla samo s izvođenjem njihove* suprotnosti - to je negativni način, kao što se on često javlja i kod *Platona*. Tako ona može svojim posljednjim rezultatom smatrati suprotnost jedne predstave, ili izrazito, poput starog skepticizma, njeno protivurječje, ili i bljedunjavo *približavanje* ka istini, modernu polovičnost. Viša je dijalektika pojma da se određenje ne proizvede i shvati prosto kao granica i suprotnost nego da se iz njega proizvede i shvati *pozitivni* sadržaj i rezultat, po čemu je ona jedino *razvoj* i imanentno napredovanje. Ta dijalektika, onda, nije *spoljašnji* čin subjektivnog mišljenja, nego *vlastita duša* sadržaja, koja organski tjera svoje grane i plodove. Mišljenje, kao subjektivno, samo je svjedok tog razvoja ideje kao vlastite djelatnosti i njezina uma a da sa svoje strane ništa ne dodaje. Umno nešto promatrati ne znači da treba um unijeti u predmet izvana i na taj ga način obraditi, nego je predmet sam za sebe uman; ovdje je to duh u svojoj slobodi, najviši vrhunac samosvjesnog uma, koji sebe ozbiljuje i koji sebe proizvodi kao egzistentni svijet; posao je znanosti samo to da taj vlastiti rad uma stvari dovede do svijesti.

§32.

Određenja u razvoju pojma i sama su, s jedne strane, pojmovi, a s druge strane, budući da pojam bitno jest kao ideja, ona jesu u obliku opstanka, a niz pojmova koji proizlaze na taj je način ujedno niz *obličja;* tako ih treba promatrati u znanosti.

U spekulativnom su smislu *način opstanka* nekog pojma i njegova *određenost* jedno te isto. Valja, međutim, primijetiti da momenti čiji je rezultat jedan dalje određeni oblik njemu prethode kao određenja pojma u znanstvenom razvoju ideje, ali da mu ne prethode u vremenskom razvoju kao obličja. Tako ideja kako je ona određena kao porodica ima kao pretpostavku određenja pojma, a u idućemu će se ona prikazati kao njihov rezultat. No što te unutarnje pretpostavke također za sebe već opstoje kao *obličja,* kao pravo vlasništva, ugovor, moralitet itd., to je druga strana razvoja, koji je samo u višem savršenijem obrazovanju doveo, do osebujno oblikovanog opstojanja svojih momenata.

*** »Njihove« se odnosi na riječi »predmet, postavka itd.« - Opaska red.**

• **[uz § 32]**

Pravo je u svojoj neposrednosti vlasništvo.

Duh ne neposredno - *Posredovanje.* - Dvije stvari, dijeljenje,

a/ Ja u *sebi* β/ spram spoljašnje egzistencije γ/ Ja, kao ono *posebno* spram pojma.

Neposrednost je ovdje pojmovno određenje - vlasništvo duha apstraktno. *Neposredno* je a/ ova *pojedinačna* osoba; - *Neposredno* β/ neka spoljašnja stvar.

Ova sloboda, koja je tako neposredna - jednostavni pojam - da je od mene različita i tako kao određenje mene, koje je u sebe reflektirano, - razlika posebnog subjektiviteta spram ove općenitosti - moral.

• **[uz § 32, primjed.]**

Ako se povijesno prijeđe na djelu - što nalazimo prvo - možda porodice, rasute - kakvu državu? Porodičnu običajnost - i više [?] porodice na način jedne porodice - Patrijarhalni odnos - još ne pravo - ni moralitet.

Dodatak. Ideja se mora sve više određivati u sebi, budući da je na početku samo tek apstraktni pojam. Ovaj početni apstraktni pojam nikad, međutim, neće biti napušten nego on u sebi postaje sve bogatiji, a posljednje određenje time je najbogatije. Određenja koja su ranije postojala samo po sebi, time dolaze do svoje slobodne samostalnosti, ali tako da ostaje pojam duše koji sve drži na okupu i koji do svojih vlastitih razlika dospijeva samo kroz jedno imanentno postupanje. Stoga se ne može reći da pojam dolazi do nečeg novog, nego se posljednje određenje ponovo u jedinstvu slaže sa prvim. Premda se čini da se tako po-

jam rastavio u svom postojanju, to je upravo samo privid koji se u napredovanju pokazuje kao takav, time što se sve pojedinosti konačno opet vraćaju u pojam onog općenitog. U empirijskim znanostima obično se analizira ono šta se nalazi u predstavi, a ako se sada ono pojedinačno svelo na ono zajedničko onda se ovo zove pojam. Tako mi ne postupamo jer hoćemo samo vidjeti kako se pojam sam određuje i prisiljava nas da ništa ne dodajemo od našeg nauma i mnijenja. Ali ono što dobijamo na ovaj način jest jedan niz misli i jedan drugi niz postojećih obličja, kod kojih se može dodati da je poredak vremena u zbiljskoj pojavi dijelom drugačiji od poretka pojma. Tako se, na primjer, ne može reći da je vlasništvo postojalo prije porodice, a uprkos tome ono je razmatrano prije nje. Ovdje bi se, dakle, moglo postaviti pitanje zašto mi ne počinjemo sa onim najvišim, to znači sa onim konkretno istinitim. Odgovor će biti: zato što ono istinito hoćemo vidjeti upravo u formi rezultata, a tome bitno pripada to da se najprije pojmi sam apstraktni pojam. To što je zbiljsko, oblik pojma, nama je time tek ono što slijedi i što je dalje, premda bi to u samoj zbiljnosti bilo ono prvo. Naš napredak se sastoji u tome da se apstraktne forme pokazuju ne kao one koje postoje za sebe nego kao neistinite.

PODJELA

§33.

Po stupnjevitosti razvoja ideje po sebi i za sebe slobodne volje volja je -

A. *neposredna;* njen pojam otuda apstraktan - *ličnost* - a njen *opstanak* neposredna spoljašnja stvar; - sfera *apstraktnog* ili *formalnog prava;*

B. volja iz spoljašnjeg opstanka, u *sebe* reflektirana kao subjektivna *pojedinačnost* određena spram onoga *općega* - a ovo, pak, dijelom kao ono unutrašnje, *dobro,* dijelom kao spoljašnje, jedan *opstojeći svijet,* i obje te strane ideje kao samo *međusobno posredovane,* ideja u svojoj podvojenosti ili *posebnoj* egzistenciji, *pravo subjektivne volje* u odnosu prema pravu *svijeta i pravu* ideje, ali koja samo *po sebi bitkuje; - sfera moraliteta;*

C. *jedinstvo i istina* tih dvaju apstraktnih momenata - pomišljena ideja realizirana u *volji,* reflektiranoj u *sebe,* i u *spoljašnjem svijetu** - tako da sloboda kao supstancija egzistira isto toliko kao *ozbiljnost* i *nužnost* koliko kao *subjektivna* volja; - *ideja* u svojoj po sebi i za sebe općoj egzistenciji; *običajnost.*

Običajna supstancija međutim, također je

a. *prirodni duh; porodica,*
b. u svojoj *podvojenosti* i *pojavi; - građansko društvo,*
c. *država,* kao isto tako opća i objektivna sloboda u slobodnoj samostalnosti posebne volje; - koji zbiljski i objektivni duh α jednog naroda β kroz odnos posebnih narodnih duhova γ u svjetskoj povijesti

*** Priručni primjerak: tj. drugi subjekti**

postaje zbiljski i očituje se kao svjetski duh čije je pravo *najviše.*

Da jedna stvar ili sadržaj koji je postavljen tek prema svom *pojmu,* ili kakav je po *sebi,* ima lik *neposrednosti* ili *bitka,* pretpostavlja se iz spekulativne logike; drugo je pojam koji je u *obliku pojma* za sebe; ovaj nije više nešto neposredno. Na isti se način pretpostavlja princip koji određuje podjelu. Podjela se također može smatrati kao *historijska* prednajava dijelova, jer se različiti stupnjevi moraju kao razvojni momenti ideje sami proizvesti iz prirode sadržaja. Filozofska podjela uopće nije spoljašnja klasifikacija neke opstojeće građe, stvorena po bilo kojem ili mnogim prihvaćenim osnovima podjele, nego imanentno razlikovanje samog pojma. *Moralitet* i *običajnost,* koji obično važe nekako kao istoznačni, ovdje su uzeti u bitno različitom smislu. Međutim, čini se da ih i predstava razlikuje; Kantova jezična upotreba služi se prvenstveno izrazom *moralitet,* kao što se praktički principi te filozofije posve ograničavaju na taj pojam pa čak onemogućuju stajalište *običajnosti,* štaviše, čak ga izričito poništavaju i ustaju protiv njega. No kad bi moralitet i običajnost po svojoj etimologiji i bili istoznačni, to tad ipak ne bi smetalo da se te, najzad, različite riječi upotrebljavaju za različite pojmove.

• [uz §33]

A. Sloboda uopće obraća se ponajprije *neposrednom* spoljašnjem opstanku - u njemu, a/ Određenost - *neposredna* sloboda - β / Opstanak - stvar

B. *po sebi* samoj - biti u sebi, *za sebe* - U mojoj unutrašnjosti volje - misli - nešto opće - sloboda kao subjekt volje s *određenjem* subjektiviteta, isto je ona opstanak - određenje momenata prava.

Pravo se ne tiče *posebne* unutrašnjosti - uvid, uvjerenje, nakana, *savjest* -

Volja - ja, subjektivna refleksija u meni, sloboda kao ono opće, neposredni pojam, -

a/ *Opstanak* slobode uopće. Ja i sloboda *neposredno* identični - neposredno zahvaćanje - nerazlučeno - *ja hoću, jer ja hoću* - ja sam *poseban* ja i *opći* - kao *slobodan* još ne-razlučen. Imam pravo - stoga što sam slobodan.

β/ Lična sloboda, tj. *pojam* ono opće i ja - razlučeno

Dijeljenje u općenitost i pojedinačnost.

Bitnost obih strana.

Općenitost i pojedinačnost /subjektivna posebnost/ imaju različita određenja kao

a/ Znanje - uvid - uvjerenje, odnos prema *dobru,*

β/ Posebne potrebe postaju predmet,

αα/ Objektiviranje dobra - *dužnost* za mene. Pravo *dobrog* na mene - čini meni dužnost

ββ/ Subjektivno pravo da ja to znam da je uvjereno, da sam suglasan - pravo *subjektiviteta* - znanja, mojeg htijenja, mojih potreba, dobrobiti

β/ posebna dobrobit

αα/ Opća dobrobit - supsumirana pod

αα/dobro ovdje

samo *apstraktno.*

Jest - istina, - tj. jedinstvo obaju određenja - koja su određena, razlučeno postavljena.

Posebne osobe, a ipak u Jednome.

Običajnost -

a/ Apstrakcija, misli	a/ Dobro. -
β/ moja posebnost, moja volia	b s ovim općim identična posebnost - dobra volja - slučajna veza.
γ/ *Neposrednost* - kao pravo	γ/ Supstancijalni odnos - *zbiljski* - kao odnos, veza koja opstoji za *sebe.*

Napuštanje - posebnog subjektiviteta pojedinca. Ne više moja proizvoljnost u *osjećaju,* nego objektivna veza - Da je za mene ovo jedinstvo prisutno kao *bitkujuće,* kao valjano, nezavisno od mojeg subjektiviteta, ne samo misao u meni, u mojoj izvjesnosti - u mojoj savjesti.

[C] Dobro, *općenito,* u sebi bitno određeno - Određenost prihvaćena u ono opće - određeno dobro.

Pojava kao supstancijalno jedinstvo više njih [?] - Sopstvo kao sebi zadano - kao u identitetu - *duh* - Inače nikakav drugi sadržaj.

Razvoj određuje pojam dalje - mijenja stoga također prvi lik - Hugo se čudi da svjetska povijest pod državom [biva supsumirana][10] -

Pravo *duha* - Tek ovdje duh - naime, ne više samo ja, *um,* jedinstvo subjekta i realiteta, pojma i ja, - i ne samo *po sebi, općenito* - već samosvijest, koja zna.

a/ Tek u *obitelji* konkretni početak - običajnosno-zbiljski *duh - penati*

b/ Međusobni odnos mnogih porodica; ne može za sebe opstojati - sistem *potreba,* tj. *spoljašnja,* neduhovna povezanost, *posredovani* odnos - relativitet - identitet razlog - sebičnost - veza - potrebe. Često se razumijeva pod državom - *nužda* kao slučajna nužnost. Također odnos veza - potrebe, posebnosti

c/ Duh jednog naroda - njegov *svijet* - Sunčani sistem. Odnos prema duhu svijeta.

Pravo duha

a/ Zakoni

Pravo supstitucije

β/ Pravo individua; njihovo najviše pravo supstancijalni opstanak njihove slobode -

Dodatak. Kada ovdje govorimo o pravu onda ne mislimo na puko građansko pravo koje se obično pod tim razumije, nego na moralnost, običajnost i svjetsku povijest, koji ovdje isto tako spadaju, jer pojam sastavlja misli po istini. Slobodna volja, da ne bi ostala apstraktna, sebi najprije mora dati neko postojanje, a prvi čulni materijal ovog postojanja su stvari, to znači vanjske stvari (Dinge). Ovaj prvi način slobode je onaj kojeg trebamo poznavati kao *vlasništvo,* sfera formalnog i apstraktnog prava, čemu ne manje pripada vlasništvo u njegovom posredovanom obliku kao *ugovor,* i pravo u njegovom povređivanju kao *prestup i kazna.* Sloboda koju ovdje imamo je ono što zovemo osobom, to znači subjekt koji je slobodan i to slobodan za sebe i sebi daje postojanje u stvarima. Ova puka neposrednost postojanja, nije, međutim, primjerena slobodi, a negacija ovog određenja jeste sfera *moraliteta.* Ja više nisam puko slobodan u ovoj neposrednoj stvari nego sam to i u ukinutoj neposrednosti, to znači ja sam to u samom sebi, u onom subjektivnom. Ovo je u sferi u kojoj se to tiče mog uvida i namjere i moje svrhe, time što se spoljašnjost postavlja kao ravnodušna. Ali, dobro koje je ovdje opća svrha, ne treba da ostane samo u mojoj unutarnjosti nego se treba realizirati. Subjektivna volja, naime, zahtijeva da njen interes, to znači njena svrha, sadrži vanjsko postojanje, da dakle ono dobro treba da se ispuni u vanjskoj egzistenciji. Moralitet kao i raniji formalni moment formalnog prava jesu apstrakcije čija je istina tek *običajnost.* Običajnost je tako jedinstvo volje u njenom pojmu i volje pojedinca, to znači subjekta. Njeno prvo postojanje je ponovo nešto prirodno, u formi ljubavi i osjećaja: *porodica;* individua je ovdje ukinula svoju krhku personalnost i sa svojom sviješću se nalazi u nekoj cjelini. Ali na slijedećem stupnju treba vidjeti gubitak osebujne običajnosti i supstancijalnog jedinstva: porodica se raspada a članovi se ponašaju jedan prema drugom kao samostalni tako što ih obuhvata veza uzajamnih potreba. Ovaj stupanj *građanskog društva* često se smatrao državom. Ali *država* je tek ono treće, običajnost i duh, u kojemu se nalazi čudovišna udruženost samostalnosti individualiteta i općeg supstancijaliteta. Pravo države je stoga više nego drugi stupnjevi: ono je sloboda u njenom najkonkretnijem obličju, koje pada samo još pod najvišu apsolutnu istinu svjetskog duha.

[10] **Upor. recenziju koju je o *Filozofiji prava* napisao Gustav Hugo u *Gottingenschen Gelehrten Anzeigen* (br. 61, 16. aprila 1821, S.601. i dalje) i Hegelov odgovor (u Dodatku ovog sveska str.).**

PRVI DIO

APSTRAKTNO PRAVO

§34.

Po sebi i za sebe slobodna volja, kakva je u svojem *apstraktnom* pojmu, jest u određenosti *neposrednosti.* Po toj neposrednosti ona je spram realiteta svoja negativna zbiljnost, koja se spram sebe odnosi samo apstraktno, - u *sebi pojedinačna* volja nekog *subjekta.* Po momentu *posebnosti* volje ona ima jedan dalji sadržaj određenih svrha i kao *isključna pojedinačnost* ima ujedno ovaj sadržaj pred sobom kao spoljašnji, neposredno zatečeni svijet.

• [uz §34]

Apstr. Pridržavati se onoga o čemu je riječ a/ Slobodna volja, koja sebe hoće, apstr. β/ Izvan nje B. Posebnost]

§ 34. *Apstr. još ne u sebi* određena misao - Takvo nešto egzistira također - tako je to *bitak* koji još nije u kretanju, koji se nije odnosio na ono drugo - tako *neposredno.*

Slobodna volja, koja *sebe* hoće, beskonačno se na sebe odnosi, negativitet - jedno, pojedinačnost -

Njen realitet, predmetnost još nema nikakvog vlastitog sadržaja, koji bi bio sobom samim određen - naprotiv za *sebe* - realitet, dakle, sam neposredan -

a) djelomice subj. poticala, potrebe

β) djelomice isklj[učivo] spoljašnji svijet.

Predmetnost - *ono* što ja hoću dalje odrediti - ovo negativno uzeti u volju.

§ 34. Ovi su *momenti* u idućem § 35. itd.

Još bez određenja, bez suprotnosti, u sebi samome -

Ovo apstraktno je *određenost* ovog stajališta.

Dodatak. Kada se kaže da je volja koja je slobodna po sebi i za sebe, onako kako je ona u svom apstraktnom pojmu, u određenosti neposrednosti, onda se pod tim mora razumjeti slijedeće. Dovršena ideja volje bilo bi stanje u kojemu bi se pojam potpuno realizirao i u kojemu njegovo postojanje ne bi bilo ništa drugo nego razvitak njega samog. Ali na početku je pojam apstraktan, to znači da su sva određenja sadržana u njemu, ali također samo sadržana: ona su samo po sebi i još nisu razvijena do totaliteta u samom sebi. Kada kažem da sam slobodan, onda je Ja još ovaj bespredmetni bitak u sebi, a tome nasuprot u onom moralnom već postoji jedna suprotnost, jer sam tu kao pojedinačna volja a ono dobro je ono općenito, premda je ono u samom meni. Ovdje, dakle, volja u samoj sebi već ima razliku pojedinačnosti i općenitosti i time je određena. Ali u početku jedna takva razlika ne postoji, jer u prvom apstraktnom jedinstvu još nema nikakvog napredovanja i nikakvog posredovanja: volja je tako u formi neposrednosti, bitka. Bitni uvid kojeg bi ovdje trebalo postići sada je, tada je ova prva neodređenost sama jedna određenost. Jer, neodređenost leži u tome da u između volje i njenog sadržaja još nema nikakve razlike; ali ona sama, suprotstavljena onom određenom, pada u određenje da bude nešto određeno; apstraktni identitet je ono što ovdje sačinjava određenost; volja time postaje pojedinačna volja - persona.

§35.

Općenitost je ove za sebe slobodne volje formalni, samosvjesni, inače besadržajni *jednostavni* odnos spram sebe u svojoj pojedinačnosti - subjekt je utoliko *lice.* U *personalnosti* leži da sam ja kao *ovaj,* potpuno sa svih strana (u unutrašnjoj proizvoljnosti, nagonu i požudi, kao i po neposrednom spoljašnjem opstojanju) određen i konačan, ali upravo čist odnos spram sebe, pa tako u konačnosti znam sebe kao ono *beskonačno, opće i slobodno.*

Personalnost počinje tek onda kad subjekt raspolaže ne samo samosviješću uopće o sebi kao konkretnom, na bilo koji način određenom ja, nego, naprotiv, samosviješću o sebi kao potpuno apstraktnom ja, u kojemu su sva konkretna ograničenost i važenje negirani i bezvrijedni. U personalnosti je stoga poznavanje *sebe* kao *predmeta,* ali kao predmeta uzdignutoga mišljenjem u jednostavnu beskonačnost, a na taj način sa sobom potpuno identičnog predmeta. Individue i narodi još nemaju personalnost, ukoliko još nisu došli do tog čistog mišljenja i znanja o sebi. Duh koji po sebi i za sebe bitkuje, razlikuje se od pojavnog duha time što mu je u istom određenju u kojemu je ovaj samo *samosvijest* - svijest o *sebi,* ali samo po prirodnoj volji i njenim još spoljašnjim suprotnostima (»Fenomenologija duha«, Bamberg i Würzburg, 1807, str. 101. i dalje, i Enciklop. filozof, znan., § 344)[1] - predmet i svrha on sam kao apstraktan, i to slobodan »ja«, pa je tako *lice.*

• **[uz §35]**

Sto znači osoba ?

Uzvišenost osobe, one najuzvišenije personalnosti - božje personalnosti - Može se vjerovati u Boga - odrediti kako se želi, nedostaje li personalnost, tada nedostatno.

Osoba i subjekt različiti su - subjekt je također individua. Samostalna pojedinačnost uopće *po sebi,* idealitet određenja -

Osoba, ovlaštenje u slobodnoj volji

a/ Ja hoću ovo ili ono, potrebe, raspoloženje, pomisao. Nitko nema pred tim respekta, posebna volja.

ß/ Da moja posebna volja važi, respektira se - biti *ovlašten,* - posebna volja također (je) ovlaštena

αα/ Ako je sadržaj pravan, ako sam ja ovaj ili onaj naslov itd. tako i tako stekao, kupio - Okolnosti, određenja koja već opstoje kao *pravna* - uopće s pomoću konkretnog daljeg određenja - tako i tako osvojena, kupljena - pri tome nam padaju na pamet takva određenja - ali pitanje: otkuda su sama ova određenja pravna? Sva konkretna stanja zaboravljena

ßß/ Dalje je određenje moje volje /posebne volje neodređeno, volje *uopće,* koja je time, također posebna/ da ona hoće sebe, svoju slobodu - svakako, posebnu svrhu - ali s (te) strane da ona samo sebe hoće. Određenost je moja općenitost.

[1] Fenomenologija - Bd 3. S. 137 ff.; Enciklopedija, 3. Aufl. § 424

• **[uz § 35, primjed.]**

Ja hoću - a/ neodređeno - volja uopće, određenost je općenitost, sloboda - β/ posebno, određeno - neodređeno, - općenito slobodno - misaono - Moja općenitost - ovo apsolutno ovlaštenje, o kojem ovisi sve drugo - Ne titule itd., da tek moja volja njima primjerena, oslonac na njih kao ograničenja, volja koja bi se mogla ograničiti na takve titule - već one tek kao određenja koja su posljedice

Određenost volje, čime je ona pravo, da ovo posebno »Ja hoću ovo ili ono« pridolazi slobodi, - a ja u tome, i u mojoj slobodnoj volji ne želim biti *ograničen.*

Osoba - ono loše, ono puno prezrenja, jer apstraktna samosvijest - prohtjev - također ono moje - ali ne određenje onoga općega

Plodnost ovog pojma o pravu.

Dodatak. Volja koja postoji za sebe ili apstraktna volja jest osoba. Ono što je najviše čovjekovo jeste da bude osoba, ali uprkos tome je gola apstarkcija osoba već u izrazu nešto prezrivo. Osoba je bitno različita od subjekta, jer je subjekt samo mogućnost personalnosti, budući da je svako živo biće uopće subjekt. Osoba je dakle subjekt za kojeg je ona subjektivitet, jer u osobi sam ja uopće za mene: ona je pojedinačnost slobode u čistom bitku za sebe. Kao ova osoba ja sebe znam kao slobodnog u meni samom i mogu apstrahirati od svega, budući da ispred mene ne stoji ništa nego čista personalnost, a ipak sam ja kao ovaj, nešto posve određeno: toliko star, toliko visok, u ovom prostoru, i sve šta još mogu biti partikulatnosti. Osoba je dakle u nečemu ujedno i ono visoko i posve nisko; u njoj leži ovo jedinstvo beskonačnoga i uopće konačnoga, određenih granica i onog posve bezgraničnog. Uzvišenost osobe je ono šta

može izdržati ovu protivrječnost, koju[2] u sebi nema niti bi moglo izdržati ništa prirodno.

§36.

1. Personalnost (Persönlichkeit) sadržava uopće pravnu sposobnost pa predstavlja pojam i sam apstraktni temelj apstraktnog i stoga *formalnog* prava. Stoga je pravna zapovijed: *budi osoba* (Person) i *poštuj druge kao osobe.*

§37.

2. *Posebnost* je volje, dakako, moment cijele svijesti volje (§ 34), ali još nije sadržana u apstraktnoj personalnosti kao takvoj. Stoga ona, doduše, opstoji, ali od personalnosti, određenja slobode, još različita, požuda, potreba, nagoni, slučajno nahođenje itd. Zato se u formalnom pravu ne radi još o posebnom interesu, *mojoj* koristi ili mojoj dobroti - isto tako ne o posebnom temelju određivanja moje volje, o uvidu (Einsicht) i namjeri (Absicht).

• **[uz § 37]**

Totalitet *nazočan,* još neprihvaćen - upravo osoba *neposredno* - neposredna *refleksija,* ali apstraktno *posredovana* - tako sama u obliku neposrednosti.

Ovo - moje, kao onoga koji uživa, koji treba - kuću, plodove itd. za svoju egzistenciju - svoju dobrobit, korist, zadovoljstvo, duhovnu potrebu; ne sačinjava pravo - Pri svakom pravu neki interes - no samo *pri* istome. - Spram te strane pokazuje se zatim formalizam prava - da bi se utvrdilo moje pravo, premda nikakav interes na stvari - parničenje, - on* povreduje lako druge time što se usredotočuje rta ovu apstraktnu stranu - apstraktnu volju - praznu, besadržajnu.

[2] W: »koja«

* Tj. formalizam prava. - Bilj. red.

Dodatak. Pošto posebnost u osobi još *ne postoji,* kao sloboda, onda je sve što se tiče posebnosti ovdje nešto *ravnodušno.* Ako neko nema interesa kao svoje formalno pravo, onda ovo može biti čista svojeglavost, kao što to često pripada nekom ograničenom srcu ili ćudi; jer se sirov čovjek najčešće upinje u svom pravu tako što veličanstven smisao vidi u onome što inače predstavlja naličje stvari. Apstraktno pravo je, dakle, samo tek gola mogućnost i utoliko prema cijelom bogatstvu odnosa nešto formalno. Stoga pravno određenje daje jedno ovlašćenje, ali nije apsolutno nužno da ja slijedim svoje pravo jer je to samo jedna strana cijelog odnosa. Mogućnost je, naime, bitak koji ima značenje i da ne bude.

§38.

U pogledu *konkretnog* djelovanja i moralnih i običajnosnih odnosa apstraktno je pravo, spram njihova daljeg sadržaja, samo *mogućnost,* a pravno određenje otuda samo *odobrenje* ili *ovlaštenje.* Nužnost se tog prava iz istog razloga njegove apstrakcije ograničava na ono negativno, da se *ne povrijedi* personalnost i ono što iz nje slijedi. Stoga opstoje samo *pravne zabrane,* a u osnovu pozitivnog oblika pravnih zapovijedi, po njegovu posljednjem sadržaju, leži zabrana.

• **[uz §38]**

Ne suglasnost volje: samo za sebe, negativno. *Odobrenje,* jer je određenost samo za mene spoljašnja stvar, ne identična s pravom samim; za drugog sam ja ovdje u stvari; dakle nikakva samo puka mogućnost za nj -

a/ Konkretnije još nešto sasvim drugo - ovdje odmah njegova *mogućnost* - refleksije o višim odnosima - može tako, a također i ovako - može se ovo ili ono pravo napustiti; ali ne pravna sposobnost, tj. sama ova *mogućnost.* U pojedinačnom pravu također ono opće.

Pozitivno *činjenje* je proizvođenje *predmetnosti sadržaja.*

β/ Pravna zapovijed - u odnosu prema drugima - prelaženje od onoga mojega na nj

Izvršavanje - čini se pozitivno - činjenje - iz ugovora - Ugovor svakako zaplet s drugima - identitet s njima - ne naprosto ostaviti ih -

To je uopće tako - samo je ono prvo posve primjereno pojmu.

U posredovanju sam, radim bitno u odnosu prema nekome drugome, tj. ja postavljam nešto - iz razloga zajedništva.

Ja radim *za nj,* - neko »*treba* da«, koje mu ja koristim.

a/ ja *mogu* ugovor usvojiti ili ne

pV Izvršavanje je stavljati u posjed drugoga u njegovo vlasništvo [?].

β/ Tiče se odnosa, obzira spram drugih - što strogo još ovamo ne pripada - ali taj odnos spram drugih pripada uopće /kao kasnije ugovor i nepravo/ realitetu, koji je dalje određen - U § 37. u *mojem* interesu - Odnos spram drugih jest u *njihovu* (interesu), biti djelatan za *njihov* interes, to čuvati i si.

§39.

3. Zaključivalačka i *neposredna* pojedinačnost osobe odnosi se prema nekoj zatečenoj prirodi kojoj na taj način stoji nasuprot personalnost volje kao nešto *subjektivno,* ali ograničenje da bude samo subjektivna njoj je, kao u sebi beskonačnoj i općoj, protivurječno i *ništavno.* Ona je ono djelatno da to ograničenje ukine i da sebi dade realitet, ili, što je isto, da onaj opstanak postavi kao svoj.

• [uz §39]

3) Čovjek gospodar nad svim u prirodi - samo s pomoću njega opstanak kao sloboda - Ne opstoji nikakva duša za sebe, nije samo - svrha - čak ne živa priroda - samo čovjek kao slobodan - ne kao živ.

Život svakako samosvrha - ne za sebe -

§40.

Pravo je ponajprije neposredno opstojanje koje sebi daje sloboda na neposredan način:

a) *Posjed,* koji je *vlasništvo;* - sloboda je ovdje sloboda apstraktne volje *uopće,* ili upravo time sloboda *jednog pojedinačnog* lica koje se odnosi samo prema sebi.

b) Osoba razlikujući se od sebe, odnosi se prema jednoj *drugoj* osobi, tj. oba samo kao vlasnici opstoje, jedno za drugo. Njihov identitet, koji *po sebi* bitkuje, dobiva egzistenciju prelaženjem vlasništva jednoga u vlasništvo drugoga zajedničkom voljom i održavanjem njihova prava - u *ugovoru.*

c/ Volja kao /a/ u svom odnosu spram sebe, ne različita od neke druge osobe /b/, nego u sebi samoj, ona je kao *posebna* volja, od sebe različita i sebi suprotstavljena kao takva koja po *sebi i za sebe bitkuje - nepravo i zločinstvo.*

Podjela prava u osobno *stvarno* pravo i pravo na *akcije* ima, kao i mnoge druge takve podjele, prije svega tu svrhu da mnoštvo neorganske građe, koja predleži, dovede u neki spoljašnji red. U tom dijeljenju poglavito leži zabuna da se šaroliko miješaju prava koja imaju za svoju pretpostavku supstancijalne odnose, kao što su porodica i država, i prava koja se odnose na golu apstraktnu personalnost. Toj zbrci pripada Kantova podjela koja je i inače postala omiljena, podjela u *stvarna, personalna* i *stvarno-personalna* prava. Predaleko bi odvelo da se razvije ono što je krivo i bez pojma u podjeli na *osobno i stvarno pravo,* a to leži u osnovu rimskog prava (pravo na akcije tiče se pravosuđa i ne pripada u taj red). Već je ovdje jasno toliko da samo *personalnost* daje pravo na *stvari* i da je stoga lično pravo u biti *pravo stvari* - stvar u općem smislu, kao ono što je uopće spoljašnje slobodi, u što pripada i moje tijelo, moj život. To stvarno pravo jest pravo *personalnosti* kao *takve.* Što se tiče, međutim, u rimskom pravu takozvanog *osobnog prava,* čovjek promatran s jednog određenog *statusa,* tek treba da bude osoba (Heineccius Elementa, Juris, Civilis), [1728], §75, u rimskom je pravu na taj način čak sama ličnost, nasuprot ropstvu, samo *stalež, stanje.* Sadržaj rimskog takozvanog osobnog prava tiče se

zatim osim prava na *robove,* u što u neku ruku pripadaju i djeca, i osim stanja *bespravlja* (capitis diminutio) porodičnih *odnosa.* Kod Kanta su porodični odnosi na *stvaran način osobna* prava. - Rimsko osobno pravo stoga nije pravo osobe kao takve, nego u najmanju ruku *posebne* osobe - kasnije će se pokazati da porodični odnos, naprotiv, ima kao svoj supstancijalni temelj napuštanje personalnosti. Obrađivanje prava *posebno određenog* lica prije općeg prava presonalnosti ne može se pojaviti drukčije nego kao pogrešno. - *Osobna* su *prava* kod Kanta ona prava koja nastaju iz ugovora da ja nešto dajem, učinim - *jus ad rem* u rimskom pravu, koje izvire iz obligacije. Na svaki je način samo jedna osoba koja treba da što izvrši na osnovu ugovora, kao što također samo jedna osoba stiče pravo na takvo izvršenje, ali takvo se pravo zato ne može nazvati osobnim; *svaka* vrsta prava pripada samo jednoj osobi, a pravo na osnovu ugovora objektivno nije pravo na osobu nego samo na nešto njemu spoljašnje, ili na nešto što ono treba da pospolji*, uvijek na neku stvar.

• **[uz §40]**

Ovo osnovna određenja - apstraktno - plodnost ovog pojma u idućemu - rezultati samo s pomoću njih - bez njih ništa određivati u idućemu - čak ono konkretno - njihova posljedica.

a/ Kako postaje nešto moje? Kako ja *stječem* vlasništvo uopće? b/ Kako vlasništvo *nekoga drugoga,* kako vlasništvo nekoga drugoga postaje mojim? c/ Kako postaje moje vlasništvo ponovo mojim, kako ja *zadobivam* ponovno svoje povrijeđeno pravo - ili, štaviše, kako se obnavlja povrijeđeno pravo? Ponovno stjecanje vlasništva, ali također prava kao pravo.

ili a/ Sloboda daje sebi na *prirodni,* neposredni način opstanak - b/ *Posredovanjem,* i to volje nekoga drugoga, c/ *Posredovanjem neprava* - protiv posebne volje; - ovdje rastavljanje posebne volje i njenog

* »Veraüssem« sam prevodio sa »pospoljavati«, a ne otuđivati (kako sam morao, radi jasnoće, prevesti entäussern) da bih u toj riječi zadržao ausser - spoljašnji. Vidi bilj. uz §§ 43, 53, i 65. - Bilj. prevod.

pojma - Slobodno [:] ono *opće* istupa tako za sebe.

Stoga je riječ o tome da se pojmu dade realitet i da se ujedno očisti od *neposrednosti* i pojedinačnosti - Opće, ovo zbiljski - ili zbiljnost koja je sama opća a/ opće b/ sredstvo c/ ukinuto. Ovo je značenje onih pitanja a/ b/ c/, pri čijem se daljem smislu misli na nešto sasvim drugo,

a/ Pojed[inačnost] - i spram pojed[inačnosti] samo negativno. Postati širi - diferencija upravo time njihovo jedinstvo,

b/ Međusobna *veza* pojed[inaca]*, utoliko pozitivni odnos, *identitet* - Ja činim s obzirom na druge;

a/ po sebi identično

β/ *postavljeni* identitet *v[olje]* nad posebnim vlasništvom svakoga - samo postavljeni, a ipak svaki za sebe povezan, u slobodi drugoga u jedinstvu -

c/ *Identitet prava sa sobom* - ostvaren posredovanjem negacije prava.

a/ Odnos ne više prema spoljašnjosti kao apstraktnim stvarima, već kao vlasništvu nekoga drugoga.

β/ Identitet u ovome - i izoliranje [?] onoga osobnoga.

Opće, slobodno za sebe, u razlici *sebe postavljajući* [ne apstraktna misao] zbiljski - u razlici od njegove *neposredne* zbiljnosti - jest namjera, predložak - dobro - u *moralitetu.*

Nepravo, zločinstvo sadržava bitak-u sebi, tj. u sebi samom razlučenu unutrašnjost - isto tako kazna - osveta [,], zločina - Pravo sebe čini važećim kao *opće,* daje sebi realitet u jednoj posebnoj volji i spram nje

Ovdje pravo postaje kao opće - jer (je) suprostavljeno] posebnoj volji -

a/ Vlasništvo je ono što se provlači kroz a, b, c.

β/ Neposrednost se mora očistiti, nestati; - negirati - i rezultat da je to *pravo* kao *takvo,* kojemu se daje opstanak [Kriminalno pravo - ne spoljašnje vlasništvo].

γ/ a/ Predmetno je moja *neposredna pojedinačna* volja, u stvari, b/ moja volja kao potvrđena voljom nekoga drugoga; jedinstvo dviju volja, refleksija], općenitost. c/ Opstanak slobodne volje kao takve; pravo kao pravo, a/ *jest* pravo; u c/ to pravo postaje predmet i ja, oso-

* [napisano između:] V[olja])

ba kao opstanak zajedničke volje, ne kao s posebnim interesom, već s interesom prava; ili *subjektivna* strana je sama opće određena kao *pravo.*
Isto tako u b. Ja, subjektivno, neću samo svoju volju nego i volju drugoga.

• [uz § 40, primjed. str. 56, red. 12]
Prethodno je napomenuto u rimskom pravu /može se reći/: tko je sposoban za vlasništvo? Građanin. Ne robovi, ne djeca uopće. - I kod nas ne djeca, također ni žene - a ipak više njih nema posjeda - i dispoziciju nad njim
To određenje i ograničenje prava vlasništva ovisno je o jednom višem odnosu - to tek kasnije - i također nije osobno pravo - već, štaviše, dijete - još ne osoba.
U djeci je moment bezličnosti, pravne nesposobnosti, za apstraktnog prava vlasništva; nešto više što disponira mojim vlasništvom.

Prvi odsjek

VLASNIŠTVO

§41.

%

Osoba mora sebi dati neku spoljašnju *sferu svoje slobode* da bi bilo kao ideja. Budući da osoba po sebi i za sebe bitkuje kao beskonačna volja u tom prvom, još sasvim apstraktnom određenju, zato je od nje odvojeno ono što može sačinjavati sferu njene slobode, a ujedno je određeno kao ono što je od nje *neposredno različito* i *odjeljivo.*

• [uz §41]
Vlasništvo uopće - *osoba* i *stvar,* međusobni odnos obiju.
a/ Posjedovanje - Moje; *stalni, opći* predikat uopće.
b/ Upotreba stvari - proces stvari, time što je ona moja.

c/ Otuđenje - udaljivanje stvari.

Dodatak. Ono umno vlasništva ne leži u zadovoljenju potreba nego u tome da se ukine puka subjektivnost personalnosti. iTek u vlasništvu osoba postoji kao um. Ako je i ovaj prvi realitet moje slobode u nekoj vanjskoj stvari, i time jedan loši realitet, onda apstraktna personalnost, upravo u njenoj neposrednosti ne može imati nikakvo drugo postojanje nego određenje u neposrednosti.

§42.

Ono što je neposredno različito od slobodnog duha jest za njega i po sebi *ono spoljašnje* uopće - neka *stvar,* nešto neslobodno, nelično i bespravno.

Stvar [Sache] ima, poput onoga objektivnoga, oprečna značenja; jednom, ako se kaže: *to je stvar,* radi se o *stvari* a ne o osobi - značenje *supstancijalnoga;* drugi put spram osobe /naime, ne posebnog subjekta/ stvar je *suprotnost supstancijalnoga,* po svojem određenju samo ono spoljašnje. - Što je za slobodni duh, koji zacijelo moramo razlikovati od zgoljne svijesti, ono spoljašnje, jest to po sebi i za sebe, stoga je pojmovno određenje prirode ovo: biti ono *spoljašnje po sebi samoj.*

• [uz §42]
Spoljašnjost - priroda - njihov mnogostruki način - ovdje posebna građa - *Već primjena.* Pozitivna znanost ima da prođe ovu posebnu vrstu - s koje strane.

• [uz § 42 primjed.]
Stvar, vlasništvo - a/ koje kao spoljašnje moje - osobe - jest β/ duha - kao ne spoljašnja - već upravo ukinuta spoljašnjost i meni unutrašnje prisvojena -
Stvar koja je to *neposredno;* - u ovom prvom odnosu zapravo trojaka stvar - vrste spoljašnjega
a/ takva neposredno samo spoljašnje apstraktna, spoljašnje spram mene bitkujuća;

ß/ *prirodnoj* egzistenciji *spoljašnje* i *ujedno* meni bez suprotnosti pripadna;

γ/ Duhovno, - a pomoću mene sniženo do spoljašnjosti. Ovo posljednje činim ja samo spoljašnje, da bih ga pospoljio.*

Ovdje odnos. Stjecanje vlasništva - ono spoljašnje čini to onim mojim.

Dodatak. Budući da se od stvari odvaja subjektivitet, ona nije ono vanjsko samo subjektu nego i samoj sebi. Prostor i vrijeme su na ovaj način vanjski. Ja, kao čulan, sam jesam vanjski, prostoran i vremenski. Ja, time što imam čulne opažaje, imam ih o nečemu što je samo sebi vanjsko. Životinja može opažati ali duša životinje nema dušu, nema samu sebe za predmet nego nešto vanjsko.

§43.

Osoba ima kao *neposredni pojam,* a time i [kao] ono bitno pojedinačno, *prirodnu* egzistenciju dijelom samo po sebi, dijelom kao takvu, prema kojoj se ona odnosi kao prema spoljašnjem svijetu. - Samo o tim stvarima koje su to neposredno, a ne o određenjima koja to mogu postati posredovanjem volje, riječ je ovdje kod osobe koje je samo još u svojoj prvoj neposrednosti.

Duhovne vještine, znanosti, umjetnosti, čak ono religiozno (propovijedi, mise, molitve, blagoslovi u posvećenim stvarima), pronalasci itd. postaju predmeti ugovora, izjednačeni s općepriznatim *stvarima* u načinu kupovanja, prodavanja itd. Može se pitati; da li je umjetnik, učenjak, itd. u jurističkom posjedu svoje umjetnosti, znanosti, svoje sposobnosti da drži propovijed, čita misu itd., tj. da li su takvi predmeti *stvari?* Čovjek će se ustručavati da takve vještine, znanja, sposobnosti itd. naziva *stvarima:* budući da se o takvom posjedu, s jedne strane, pregovara i kontrahira kao o stvarima, a s druge strane on je nešto unutrašnje i duhovno, zato razum u pogledu njegove jurističke kvalifikacije može biti u neprilici, jer mu lebdi pred očima samo protivustav: da je nešto *ili* stvar ili ne-stvar (kao *ili* beskonačno, *ili* konačno). Znanja, znanosti, talenti itd. svojstveni su, dakako, slobodnom duhu, pa su ono njegovo unutrašnje, a ne spoljašnje, ali isto tako može im on ispoljavanjem dati spoljašnji opstanak i tako ih *pospoljiti** (vidi dolje), čime su i oni stavljeni pod određenje *stvari.* Oni, dakle, nisu ponajprije nešto neposredno, nego postaju to tek posredovanjem duha, koji svoju unutrašnjost snižava na neposrednost i spoljašnjost. - Po nepravnom i neobičajnosnom određenju rimskog prava djeca su bila *stvari* za oca pa je on time bio u jurističkom posjedu svoje djece, a ipak je, dakako, stajao prema njima i u običajnosnom odnosu ljubavi (koji je, naravno, onim nepravom morao biti vrlo oslabljen). U tome se, dakle, dogodilo sjedinjenje obaju određenja stvari i nestvari, ali sjedinjenje koje je posve nepravno. - Duhovne vještine, znanosti itd. jedino po svom jurističkom posjedu dolaze u obzir u apstraktnom pravu, koje ima kao predmet samo osobu kao takvu, a time i ono posebno što pripada opstanku i sferi njegove slobode tek utoliko ukoliko je to nešto od njega odjeljivo i neposredno različito, ukoliko sačinjava njegovo bitno određenje, ili ukoliko to može zadobiti samo tek posredovanjem subjektivne volje; ovdje ne treba raspraviti posjed tijela i duha, koji se stječe obrazovanjem, studijem, navikavanjem itd. i koji je *unutarnje vlasništvo* duha. No o *prijelazu* takvog duhovnog vlasništva u spoljašnjost, u kojoj ono pada pod određenje jurističko-pravnog vlasništva, može se govoriti tek kod *pospoljavanja.* **

* Odnosno: otuđio (veräussern). - Bilj. prev.

* U originalu »... nicht ein Äusserliches, aber ebensosehr kann er ihnen durch die Äusserung ein äuserliches Dasein geben und sie veräussern«. U ovom kontekstu postaje jasna važnost korijena ovih riječi kod Hegela, pa smo zato »veräussern« i preveli sa »pospoljiti«, a ne otuđiti. Vidi bilješku uz § 40. i uz § 65. - Bilj. prev.

** [u rukopisu:] —bilo bi bolje da se ovdje izvede kao vrsta spoljašnjega - *pospoljavanje* je napuštanje nečega *već spoljašnjega* koje je moje vlasništvo - ne tek *ispoljavanje.* Bilj. njem. izd.

• **[UZ § 43]**

Rad-

Znanstvena djelatnost - tek *se čini* nečim spoljašnjim

Sto je neka stvar? - traži se neka zaokružena čitava stvar -

da li je znanost, vještina neka stvar? Stvar može biti neka strana, mogućnost nečega -

Vještina itd. postaju stvari tek mojim otuđenjem, tj. spoljašnjost koju im ja dajem u ispoljavanju, koju one zadržavaju u ispoljavanju /vrijeme/ - u vezi da ih ja prepuštam za upotrebu nekome drugome, ili ih činim za njegovu korist (npr. molim, - misu - čitam), - isto tako tjelesni radovi - /u vremenu/ - pripadaju stoga otuđenju vlasništva, jer oni samo u tom otuđenju postaju spoljašnjost, stvari.

§44.

Osoba ima pravo da svoju volju stavi u svaku stvar, koja je time *moja,* dobiva moju volju kao svoju supstancijalnu svrhu budući da ona takve nema u sebi samoj kao svoje određenje i dušu - apsolutno *pravo* ljudi na *prisvajanje* svih stvari.

Ona takozvana filozofija koja neposrednim pojedinačnim stvarima, onome neosobnome pripisuje realitet u smislu samostalnosti i istinskog bitka za sebe i bitka u sebi, isto kao i ona koja uvjerava da duh ne može spoznati istinu i znati što je stvar *po sebi,* neposredno se opovrgava vladanjem slobodne volje spram tih stvari. Ako takozvane *spoljašnje stvari* za svijest, za zrenje i predstavljanje imaju privid samostalnosti onda je, nasuprot tome, slobodna volja idealizam, istina takve zbiljnosti.

• **[uz § 44]**

Ništa nije samosvrha - *živo* nije

Ne *krv, Židovi* - ne životinje, Indijci, Egipat (?)-

Nešto je drugo da li i što ja mogu uzeti u posjed - naime samo pojedinačne, a ne opće stvari - ne elementarne -

Ja se sam odnosim samo prema pojedincima - u zbiljskom, fizičkom posjedu - u tom sam ograničen, s obzirom na to što je također kao opći odnos - Ono opće - kao takvo - uzimam misaono u posjed.

Dodatak. Sve stvari mogu postati vlasništvo čovjeka jer je on slobodne volje i kao takav je po sebi i za sebe ali ono što stoji nasuprot nema ovo svojstvo. Svako, dakle, ima pravo da svoju volju učini stvarju ili stvari svojom voljom, to drugim riječima znači, da ukine stvari i da ih pretvori u svoje; jer stvar kao spoljašnjost nema samosvrhu, nije beskrajan odnos nje same prema samoj sebi, nego je samoj sebi nešto spoljašnje. Jedna takva spoljašnjost također je ono živo (životinja) i utoliko i sama jedna stvar. Samo je volja ono beskonačno, prema svemu drugom ono *apsolutno,* dok je ono drugo sa svoje strane samo *relativno.* Pripisivati što sebi, u osnovi znači manifestirati i pokazati uzvišenost moje volje prema stvari da ona nije po sebi i za sebe, da nije samosvrha. Ova manifestacija događa se time da je u stvar postavljam drugačiju svrhu nego što ju je ona neposredno imala; onom živom kao mom vlasništvu ja dajem jednu drugu dušu nego što ju je imalo; dajem mu moju dušu. Slobodna volja je time idealizam koji stvari, onakve kakve jesu, ne drži za stvari po sebi i za sebe, dok ih realizam objašnjava kao apsolutne, premda se one nalaze samo u formi konačnosti. Već životinja više nema ovu realističku filozofiju jer ona stvari ždere i time dokazuje da one nisu apsolutno samostalne.

§45.

Da ja imam nešto u svojoj čak spoljašnjoj vlasti, u tome se sastoji *posjed,* kao što je posebna strana da ja nešto činim svojim iz prirodnih potreba, nagona i proizvoljnosti, poseban interes posjeda. No ta strana da sam ja sebi kao slobodna volja u posjedu predmetan, a time također tek zbiljska volja, sačinjava ono istinsko i pravno u tome, određenje *vlasništva.*

Imati vlasništvo, pojavljuje se kao sredstvo s obzirom na potrebu, budući da je ova učinjena onim prvim; is-

tinsko je stanje, međutim, da je sa stajališta slobode vlasništvo, kao njen prvi *opstanak,* bitna svrha za sebe.

• [uz §45]
Dvije strane vidi gore.
Interes zakoni sredstvo.

§46.

Kako mi u vlasništvu moja volja kao osobna, dakle kao volja pojedinca, postaje objektivna, ona dobiva karakter *privatnog vlasništva,* a zajedničko vlasništvo, koje se po svojoj prirodi može posjedovati pojedinačno, postaje određenjem jedne *po sebi razrješive* zajednice, pa je za sebe stvar proizvoljnosti da u njoj ostavim svoj udio.

Nije podobno da se iskorišćivanje upotreba *elementarnih* predmeta, po svojoj prirodi partikularizira na privatni posjed. - *Agrarni zakoni* u Rimu sadržavaju borbu između zajedništva i privatne vlastitosti zemljišnog posjeda. Ova potonja morala je zadržati nadmoć kao umniji moment, premda na štetu drugog prava. - Porodično fideikomisarno vlasništvo* sadržava jedan moment kojemu stoji nasuprot pravo ličnosti i time privatnog vlasništva. No određenja koja se tiču privatnog vlasništva moraju se moći podvrgnuti višoj sferi prava, zajednici, državi, kao što je, s obzirom na privatnu vlastitost, slučaj kod vlasništva takozvane moralne osobe, vlasništva u mrtvoj ruci*. No takvi izuzeci ne mogu biti zasnovani na slučajnosti, na privatnoj proizvoljnosti, privatnoj koristi, nego samo na umnom organizmu države. - Ideja *platonske države* sadržava kao opći princip nepravo spram osobe da je nepo-

* Fideikomis - imovina koja po volji osnivača mora neotuđivo ostati nekoj porodici. Uživanje ove imovine (posjeda, gotovine i sl.) pripada članovima porodice po utvrđenom redu (uglavnom prvorodstvu, senioratu i sl.) - Bilj. prev.

* »Mrtva ruka« - naziv (iz kan. prav.) za jurističke osobe kao posjednike, posebno samostanske i crkvene posjednike - ne prelazi u nasljedstvo. - Bilj. prev.

dobna za privatno vlasništvo. Predstava pobožnog ili prijateljskog, ili čak iznuđenog bratstva ljudi sa *zajednicom dobara* i isključenjem principa privatnog vlasništva može se lako pružiti uvjerenju koje ne poznaje prirodu slobode duha i prava ne shvaćajući je u njenim određenim momentima. Što se tiče moralnog ili religioznog obzira, to je *Epikur* svoje prijatelje koji su namjeravali da osnuju takav savez zajednice dobara spriječio u tome upravo stoga što to dokazuje nepovjerenje, a oni koji su međusobno nepovjerljivi nisu prijatelji (Diog[enes] Laert[ios] I, X. [TJ. VI).

• **[uz §46]**
Pobliže određenje.
Ja kao pojedinac; - zajednica samo proizvoljnost - Tako svaki stupa u državu - kao *slobodan* - kao po sebi ideja - apsolutna pretpostavka svake države - Pojedinačno društvo slobodnih - moja je zbiljnost privatno vlasništvo - država ne treba da se brine za namjeru - inače - porodični fideikomisi, tutorstvo - u ono vječno - slobodna volja individua - W. [?] - tako su proizvoljnošću jedne individue raskinuti - Mrtva ruka, općina, Crkva ima privatno vlasništvo, jest priznata.

Ja privatni vlasnik - pravo mene kao osobe

Napuštanje osobe - ne ne imati nikakvo privatno vlasništvo - već više -

a/ Privatno vlasništvo, jer osoba treba da bude pojedinačno i ja kao takav treba da budem tu*

β/ Porodično vlasništvo ukoliko i dok je realna patrijarhalna porodica, ne ako se ona raspala

γ/ Općina - crkve, samostani - bitno priznati od države. - Općina je zajednica - vrelo, pašnjaci - ne neotuđivo - ovisnost o *svrhama,* određenju - isto tako onom moralnom osobe. Engleska Crkva - naročito u Irskoj - odmjeravanje posjeda po svrsi, *ne* po apstraktnoj ličnosti - Ova svrha podliježe višem prosuđivanju i određenju.

a/ Svrha podliježe kontroli β/ Izvođenje ove svrhe

Engleska [Crkva] nema privatnog vlasništva - Vlasništva zašto? jer joj (je) dao kralj William

* U originalu: »... und Ich als solches sein, dasein soll« pa sam stoga na **ovom mjestu dasein preveo sa »budem tu«,** umjesto »opstojim«. - Bilj. prev.

Tako sama ne postupa.
Robovi, kmetovi - dobro su zbrinuti - Nekad javni magazini - vidi Gagliani.
Za razvoj - istinski realitet, zbiljnost slobode - da bi njena ideja bila *pojam i realitet* - da bi sama postala slobodna.
O pojmu za sebe (ovdje još ne) - Realitet je personalnost.
Čovjek, što je on s pomoću svoje subjektivne volje - subjektivna volja jest volja osobe - personalnost je samo zbiljska volja - subjektivna volja je samo zbiljska volja kao vlasnik.
Vlasništvo: kolizija, zavist, neprijateljstvo, spor, ratovi.
Bijeda (osim drugih strasti) - otpasti - ljudi u miru i ljubavi - i svi braća [?] potrebuju vlasništvo. Mir - samo duha - proizvodeći sebe iz beskonačne suprotnosti.

Dodatak. U vlasništvu je moja volja osobna, ali osoba je jedno Ovo; dakle, vlasništvo postaje ono osobno ove volje. Budući da ja svojoj volji dajem postojanje kroz vlasništvo, onda vlasništvo mora imati i određenje da bude Ovo, ono Moje. Ovo je najvažnije učenje o nužnosti *privatnog vlasništva.* Ako se izuzeci mogu praviti posredstvom države, onda je ipak ona sama ona koja ih može praviti: ali, ona je često, naime u našem dobu, ponovo proizvela privatno vlasništvo. Tako su, na primjer, mnoge države s pravom ukinule samostane, jer neka zajednica napokon nema nikakvog takvog prava na vlasništvo kao osoba.

§47.

Kao osoba ja sam sam *neposredno pojedinac* - to u svom daljem određenju ponajprije znači: Ja sam *živ* u ovom *organskom tijelu,* koje je moj, po sadržaju *opći* nepodijeljeni spoljašnji opstanak, realna mogućnost svakog dalje određenog opstojanja. No kao osoba imam ja ujedno svoj *život i tijelo,* kao i druge stvari, samo *ukoliko je to moja volja.*

Da sam ja, sa strane po kojoj ja ne egzistiram kao onaj što po sebi bitkuje, nego kao neposredni pojam, *živ* i da imam organsko tijelo, počiva na pojmu života i pojmu duha kao duše - na momentima koji su prihvaćeni iz filozofije prirode (Enciklop, filozof, znan., § 259 i dalje, usporedi §§ 161, 164 i 298) i antropologije (isto to 318)[3].
Ja imam ove udove, život, samo *ukoliko ja hoću;* životinja se ne može sama osakatiti ili ubiti, ali čovjek može.

• [uz §47)
Privatni vlasnik kao *ovaj* - a upravo kao ovaj ja sam u prirodnom životu.
a/ *moje tijelo*
a/ u odnosu prema meni - ja sebe nalazim *u posjedu.* Tako također po potrebama *pribavljam ja* sebi spoljašnje stvari -
Životinje nemaju prava na svoje tijelo

Dodatak. Životinje, doduše, imaju sebe u posjedu: njihova duša je u posjedu njihovog tijela; ali one nemaju prava na svoj život jer one to pravo neće.

§48.

Tijelo, ukoliko je ono neposredan opstanak, nije primjereno duhu; da bi bilo njegov voljni organ i nadahnuto sredstvo, mora ga on tek *posjedovati* (§ 57).
- No za *druge* ja sam bitno nešto slobodno u svom tijelu kako ga neposredno imam.

Samo zato što sam ja kao ono slobodno živ u tijelu, ne smije se taj živi opstanak zloupotrijebiti poput tovarne životinje. Ukoliko ja živim, moja duša (pojam, a više ono slobodno) i tijelo nisu rastavljeni, tijelo je opstanak slobode i ja osjeća u njemu. Stoga samo bezidejan, sofistički razum može da pravi razliku da *stvar po sebi,* duša, neće biti taknuta ili okrnjena ako se *tijelo* zlostavlja i *egzistencija* lica podvrgava nasilju nekoga drugoga. *Ja* sebe mogu iz svoje egzistencije u sebe povući i učiniti je spoljašnjom -

3. izd. § 366 i dalje., 213, 216, 376; 388

posebni osjećaj upraviti izvan sebe i u okovima biti slobodan. No to je *moja* volja, za *drugoga* sam ja u svojem tijelu; identična je postavka: *slobodan* sam *za druge* samo kao slobodan u *opstanku* (vidi moju Znanost logike, I sv., str. 49 i dalje"). Nasilje koje je drugi učinio *mojem tijelu* jest nasilje učinjeno *meni.*

To što »ja« osjećam da diranje i nasilje spram mog tijela diraju mene neposredno kao *zbiljskoga i prisutnoga* sačinjava razliku između lične uvrede i između povrede mog spoljašnjeg vlasništva u kojemu moja volja nije u toj neposrednoj prisutnosti i zbiljnosti.

• [uz §48]

U § 48. *Konkretan* posjed; - ali ovdje lični posjed uopće.

β/ *U odnosu prema drugima* -

Posebna vrsta vlasništva. Opstanak moje personalnosti.

Čast *vlasništvo predstave* - također spoljašnjost - mnjenje, predstava *drugih* /pripada predstavi/. Ovo ./a *hoću da budem* u predstavi *drugih* - ne ispuniti svoju proizvoljnost.

To kao kakvoga ja sebe drugima prikazujem, kakav hoću da budem za njih - premda posve moj hir

Ovi drugi, krug meni jednakih, kojima je to nešto što ja hoću da budem - pa makar to bilo samo ovo da ja hoću da budem nešto, nešto takvo što ima čast -

Pri tome se ne mogu upuštati u objektivni sadržaj, jer on nije čisto ono lično.

Ovo pripada u njegov sud, (to) je slobodna, istinska čast -

§49.

U odnosu prema spoljašnjim stvarima *umno* je da ja posjedujem vlasništvo; strana *posebnoga,* međutim, obuhvaća subjektivne svrhe, potrebe, proizvoljnost, talente, spoljašnje prilike

*** I. izd., 1812. U drugom izdanju (1832/33) ovo je mjesto prerađeno; Bd 5, str. 125 i dalje**

itd. (§ 45); o tome ovisi posjed prosto kao takav, ali ta posebna strana u toj sferi apstraktne personalnost još nije identično postavljena sa slobodom. *Što i koliko* ja posjedujem, otuda je pravna slučajnost.

U personalnosti (Persönlichkeit) *više* je osoba (Personen) jednako, ako se ovdje gdje još ne opstoji takva razlika želi govoriti o više. No to je prazna tautologijska postavka; jer osoba kao ono apstraktno upravo još nije ono što je oposebljeno i što je postavljeno s određenom razlikom. *Jednakost* je apstraktni identitet razuma na koji ponajprije pomišlja mišljenje što reflektira, a time i osrednjost duha uopće, kad mu se odnos jedinstva pojavi u nekoj razlici. Ovdje bi bila jednakost samo apstraktnih osoba kao takvih, jednakost *izvan koje* pada upravo time sve što se tiče posjeda, to *tlo nejednakosti.* - Zahtjev za jednakost u podjeli zemljišta ili čak u šire opstojećoj imovini koji se katkada postavlja utoliko je praznije i površnije razumijevanje ukoliko u tu posebnost pada ne samo spoljašnja prirodna slučajnost nego i cijeli opseg duhovne prirode u njenoj beskonačnoj posebnosti i različnosti kao i u njenom do organizma razvijenom umu. - Ne može se govoriti o *nepravednosti prirode* u pogledu nejednake razdiobe posjeda i imovine, jer priroda nije slobodna, a stoga ni pravedna ni nepravedna. Da svi ljudi treba da imaju ono čime bi podmirivali svoje potrebe, to je dijelom moralna i, izrečena u toj neodređenosti, doduše, dobronamjerna *želja,* ali ta *želja,* kao uopće ono što je dobronamjerno, nije ništa objektivno, a dijelom je ta dostatnost za opstanak nešto drugo nego *posjed* i pripada jednoj drugoj sferi, građanskom društvu.

• **[uz §49]**

Jednakost /identitet/ ljudi po svojoj personalnosti

b/ *Spoljašnje stvari*

Legitimitet - Jednakost u beskonačnome, ne u konačnome - ogromna razlika -

Pobjeda pravnog - građanskog društva - prednost, korist -

\

Dodatak. Jednakost koja se.možda želi dovesti u odnos prema podjeli dobara bila bi, budući da imovina zavisi od marljivosti, za kratko vrijeme ponovo razorena. Ali ono šta se ne da izvesti to ni ne treba izvoditi. Jer, ljudi su svakako jednaki, ali samo kao osobe, to znači, s obzirom na izvor njihovog posjeda. Sljedstveno tome svaki čovjek bi morao imati vlasništvo. Ako se odatle hoće govoriti o jednakosti onda je to ova jednakost koja se mora razmotriti. Ali izvan nje pada određenje posebnosti, to jest, pitanje koliko ja posjedujem. Ovdje je pogrešna tvrdnja da pravednost zahtijeva da vlasništvo svakog pojedinca treba da bude jednako; jer ovo zahtijeva samo to da svako treba da ima vlasništvo. Posebnost je mnogo više ono gdje upravo nejednakost ima svoje mjesto, a jednakost bi ovdje bila nepravo. Posve je tačno da ljudi često dobivaju želju za dobrima drugih; ali upravo je to nepravo, jer pravo je ono šta ostaje ravnodušno prema posebnosti.

§50.

Samo je po sebi razumljivo, i suvišno je određenje da stvar pripada onome po vremenu *slučajno prvome* koji je zaposjeda, jer drugi ne može zaposjesti ono što je već nečije vlasništvo.

• [uz §50]

Razlika vremena - Ne zbog toga što je on prvi, nego što je on to uzeo u posjed - Dođe li sad neki, to je on, dakako, drugi, a onaj prvi - spoljašnja određenja - onaj je vlasnik.

Dodatak. Dosadašnja određenja poglavito su se ticala stava da personalnost mora imati postojanje u vlasništvu. Iz onoga što je rečeno proizilazi da sada onaj ko prvi zaposjeda jest i vlasnik. Prvi time nije i vlasnik koji je više u pravu jer je prvi, nego jer on ima slobodnu volju, jer tek time da neko drugi dolazi poslije njega on postaje prvi.

§51.

Za vlasništvo kao *opstanak* personalnosti nije dovoljna moja *unutarnja* predstava, kao ni volja da nešto treba da bude *moje,* nego se za to zahtijeva *zaposjedanje. Opstanak* što ga time dobiva ono htijenje sadrži u sebi spoznatljivost za druge. - Da stvar koju ja mogu zaposjesti treba da bude *bez vlasnikß,* jest (§ 50) po sebi razumljivi negativni uvjet, ili se, štaviše, odnosi na anticipirani odnos prema drugima.

• [uz § 51]

Nužno - zaposjedanje - na nekoj stvari moju volju - *prikazati.* To ovdje *stjecanje* uopće. *Moje tijelo* neposredno moje - *stvari ne* - način da se one učine mojima.
Način opstanka.

Dodatak. To da osoba svoju volju stavlja u stvar tek jest pojam vlasništva, a ono što slijedi je upravo njegova realizacija. Moj unutarnji akt volje koji kaže da je nešto moje, mora biti shvatljiv i za drugog. Ako neku stvar činim mojom onda joj dajem ovaj predikat koji se na njoj mora pojaviti u vanjskoj formi a ne samo ostati u mojoj unutarnjoj volji. Djeca se odgajaju tako da se protiv zaposjedanja drugog ističe ranije htijenje; ali za odrasle ljude ovo nije dovoljno, jer se forma subjektiviteta mora odstraniti i izgraditi prema objektivitetu.

§52.

Zaposjedanje čini *materiju* stvari mojim vlasništvom, budući da materija za sebe njoj nije svojstvena.

Materija mi pruža otpor (i ona je samo to: da mi pruža otpor), tj. ona svoj apstraktni bitak za sebe pokazuje meni samo kao apstraktnom duhu, naime kao *osjetilnome* (pogrešnim načinom drži osjetilno predstavljanje osjetilni bitak duha onim konkretnim, a umno onim apstraktnim), ali u odnosu prema volji i vlasništvu, nema taj materijalni bitak za sebe nikakve istine. Zaposjedanje kao *spoljašnji*

čin kojim se ostvaruje opće pravo prisvajanja prirodnih stvari nastupa pod uvjetima fizičke snage, lukavstva, spretnosti, uopće posredovanja, kojim se na tjelesni način dolazi do nečega. Po kvalitativnoj različnosti prirodnih stvari ima prisvajanje i posjedovanje tih stvari beskonačno raznolik smisao i isto tako beskonačno ograničenje i slučajnost. Rod i ono elementarno, kao takvi, ionako nisu *predmet osobne pojedinačnosti,* da bi to postali i da bi mogli biti prisvojeni, moraju tek postati pojedinačni (udisaj zraka, gutljaj vode). U nemogućnosti da se posjeduje spoljašnji rad kao takav i ono elementarno, ne treba smatrati spoljašnju fizičku nemogućnost kao posljednju, nego da osoba kao volja sebe određuje kao pojedinačnost i da je kao osoba istovremeno neposredna pojedinačnost, pa da se time također kao takva odnosi prema spoljašnjem kao prema pojedinačnostima (§ 13, bilj., § 43). - Prisvajanje i spoljašnje posjedovanje postaje stoga također na beskonačan način više ili manje neodređeno i nepotpuno. No materija nije uvijek bez bitnog oblika i samo s pomoću njega ona je nešto. Sto ja više sebi prisvajam taj oblik, to više dolazim i *u zbiljski* posjed stvari. Trošenje prehrambenih sredstava je prožimanje i promjena njihove kvalitativne prirode, po kojoj su prije trošenja ono što jesu. Obrazovanje mog organskog tijela u spretnosti, kao i obrazovanje mog duha, također je više ili manje potpuno posjedovanje i prožimanje; duh je ono što sebi mogu najpotpunije prisvojiti. No ta *zbiljnost prisvajanja* različita je od vlasništva kao takvoga koje je izvršeno slobodnom voljom. Spram njega nije stvar zadržala za sebe nešto svoje, sve ako u posjedu, kao spoljašnjem odnosu, još i preostane neka spoljašnjost. Misao mora ovladati praznom *apstraktnošću materije* bez svojstava, koja treba da ostane vlastita u vlasništvu izvan mene i stvari.

• [uz §52]

Oblik i materija mogu biti rastavljeni - Materija srebro - oblik moj rad - Ako je materija već vlasništvo, ostaje vlasništvo - s pomoću oblika uzimati u posjed, drugi već na drugi način posjednik.

Oblik uopće način kako je on za mene - on može biti na više načina, po jednome pripada ovaj, drugome drugi način.

• [uz § 52 primjed.]

a/ Materija nije ništa protiv volje

β/ U tome što ja uzimam u *posjed* preostaje nešto što nisam uzeo u posjed - ali ne kao materija - jer zaposjedanje je spoljašnji čin -

Dodatak. Fichte je postavio pitanje da li je materija, kad je ja formiram, također moja[5]. Po njemu, ako sam od zlata napravio čašu neko drugi mora biti slobodan da uzme zlato samo ako time ne oštećuje moj rad. Koliko se ovo može razdvojiti u pretstavi, toliko je ova razlika faktički jedno prazno cjepidlačenje; jer ako ja u posjed uzmem jedno polje i obrađujem ga, onda moje vlasništvo nije samo brazda nego ono šire, zemlja koja tu spada. Ja, naime, hoću da u posjed uzmem ovu materiju, cjelinu: ona stoga ne ostaje bez gospodara, ne svoja vlastita. Jer ako materija ostaje izvan forme koju sam dao predmetu, onda je forma upravo znak da stvar treba biti moja; ona stoga ne ostaje izvan moje volje, ne izvan onoga što sam ja htio. Stoga ne postoji ništa što bi neko drugi trebao uzeti u posjed.

§53.

Bliža su određenja vlasništva u odnosu volje prema stvari; taj je odnos a) neposredno *zaposjedanje* ukoliko volja opstoji u stvari, kao nečemu *pozitivnome,* β) ukoliko je stvar nešto negativno spram nje, volja opstoji u njoj kao u nečemu što valja negirati - *upotreba,* γ) reflektiranje volje u sebe iz stvari - *pospoljavanje* (otuđivanje)*; - *pozitivni, negativni i beskonačni sud volje* o stvari.

[5] **Temelji prirodnog prava, 1796 (§ 19 A)**

*** Veräusserung - vidi bilješke uz §§ 40, 43. i 65. - Bilj. prev.**

• uz§53]

A. Vlasništvo u posjedovanju neke pojedinačne stvari.

B. Vlasništvo - time što se stvar dijeli u pojedinačno i opće - Dijeljenje, diferencija

Interes posjed nekog *općeg* i na *opći* način, time u elementu opće volje. Ovaj interes valja slijediti.

Uzimanje u posjed *pojedinačnoga* i *općega,* cjeline
Stjecanje *cjeline.*

u/ Uzimanje u posjed pojedinačnoga znak je uzimanja u posjed cjeline - upotrijebljene] kao cjeline.

Puka razlučenost pojedinačnoga ili posebnoga - i općega.

β/ Ukoliko je oboje, vlasništvo upotrebe i vlasništvo cjeline, razlučeno.

Stjecanje pojedinačnoga s pomoću cjeline, polazeći od općega, koje ja - kao ja - imam.

γ/ No ja samo također *ono opće* - uzimanje u posjed, njegova upotreba.

C Vlasništvo na nekog općeg, s ravnodušnošću njegova specifičnog svojstva. Vrijednost - i *moja* unutrašnjost. Time mogućnost pospoljavanja specifične pojedinačne stvari - budući da ja ostajem vlasnik.

Izdvajanje, raspadanje posjeda pojedinačnoga] i općega.

- Opće se pri tome samo dijeli u dvostruko opće a/ opće spoljašnje stvari i β/ opće moje, moje vještine, talenti itd.

Tako *pojedinačnost* u B., *upotreba,* djelatnost, jest *a./* potrošnja β/ ona koja proizvodi. Pojedinačnost je prolazna strana, te C. djelatnost realiziranja razlike - jest pospoljavanje, kao *negativni* moment - afirmativni je ugovor.

Način ujednačavanja ja i stvari -

a/ moja volja i moja fizička snaga - spoljašnji sintetični način i oblik - Apstrakcija da je nešto moje -

β/ Ujednačenje - je nužno da propadne samostalnost stvari - upotreba tek ovo pravo svladavanje

a/ i ß/ je apstraktno.

γ/ *Pospoljavanje,* ponovno rastavljanje, negiranje, napuštanje njegove specifične osebujnosti, te ostajanje u posjedu općega, vrijednosti**

- Proizvodnje iz neposrednog posjeda

Pospoljavanje po β/ njegovoj specifičnoj osebujnosti, a njenom održavanju po a/.

Odvajanje posebnoga i općega - Ja mogu ponajprije zadržati samo opće. Ostaje da a/ jest nešto moje - ostaje *uopće,* tj. *kao* opće - i β/ ja prestajem posjedovati posebno. /Već se u upotrebi pokazuje ova razlika/

A. Zaposjedanje

§54.

Zaposjedanje je dijelom neposredno *tjelesno* uzimanje, dijelom *formiranje,* dijelom puko *označivanje.*

Dodatak. Ovi načini zaposjedanja sadrže napredovanje od određenja pojedinačnosti prema određenju općenitosti. Tjelesno zahvatanje može se događati samo na pojedinačnim stvarima, a tome nasuprot, označavanje je zaposjedanje pomoću predstave. Ja se pri tom ponašam pretstavljajući i mislim da je stvar u njenoj cjelosti moja, ne samo dio kojeg mogu tjelesno uzeti u posjed.

§55.

a) *Tjelesno* je uzimanje po osjetilnoj strani, budući da sam ja u tom posjedu neposredno prisutan i da je time moja volja isto tako spoznatljiva, najpotpuniji način; ali uopće samo subjektivan, privremen i po opsegu, kao i po kvalitativnoj prirodi predmeta, nadasve ograničen. - Opseg se tog zaposjedanja nešto proširuje vezom u koju ja mogu dovesti nešto sa stvarima,

** [dodano olovkom:) γ u [?] upotrebi [iznad toga: snaga], koja je neposiedno neko zaposijedanje

već na drugi način mojima, ili u koju inače nešto slučajno dolazi drugim posredovanjima.

Mehaničke sile, oružje, instrumenti proširuju područje moje vlasti. - Veze kao mora, rijeke, koje plaču moje zemljište, zemljište koje je podobno za lov, pašu i drugu namjeru, a koje graniči s mojim čvrstim vlasništvom, kamenje i drugo ležište minerala pod mojom njivom, bogatstva u mom zemljištu ili pod mojim zemljištem itd. - ili veze koje tek dolaze s vremenom i slučajno (kao jedan dio takozvanih prirodnih akcesija, aluvija i tome slično, također nasukavanje) -, *foetura* je, akcesija mojoj imovini, ali kao organski odnos nije nikakvo spoljašnje pridodavanje drugoj stvari koju posjedujem, pa je stoga sasvim druge vrste nego ostale akcesije - te su veze dijelom lakše, dijelom isključive *mogućnosti* da se nešto uzme u posjed ili da se upotrijebi za jednog posjednika spram drugoga, a djelomice se ono pridošlo može smatrati nesamostalnom *akcidencijom stvari* kojoj je pridošla. Uopće, to su *spoljašnje sveze* koje nemaju pojam i životnost za svoje karike. One stoga pripadaju 'ažurnu za iznošenje i odmjeravanje razloga i proturazloga, te pozitivnom zakonodavstvu - za donošenje odluke o većoj ili manjoj bitnosti ili nebitnosti odnosa.

• [uz §55]

Spoljašnje je uzimanje u posjed nesavršeno, nepotpuno uopće. - Čovjek uzima u posjed, ima vlasništvo - kao *misaon* čovjek. - Što on kao misaoni *hoće,* jest *cjelina, opće* - također ne za sada - kao ovo na ovom mjestu (mojoj ruci), kao što štap imam u ruci samo na jednom mjestu. Sto ja kao opću stvar imam u posjedu, mogu samo s pomoću *opće* volje - Ja bivam subjektivno određen kao *opća* volja - Prijelaz - u ugovor -

Sve pojedinačno odmah dalje dosiže - spoljašnja veza - ili organska - Foetura - voće - mladunčad životinja.

Nadalje ja posjedujem stvar - *s čitavim opsegom uvjeta* njene upotrebe - servitus luminum - oranica usred drugih - mora imati put - spoljašnju vezu u kojoj je ona jedino upotrebljiva, jer je upotreba glavna stvar - vidi zatim - prava posljedica nužnosti upotrebe.

Dodatak. Zaposjedanje je posve pojedinačne vrste: ja u posjed ne uzimam više nego što dotičem svojim tijelom ali ono Drugo je odmah u tome da vanjske stvari imaju širu rasprostrtost nego što je ja mogu zahvatiti. S time što ja nešto takvo imam u posjedu u vezi je i nešto drugo. Zaposjedanje izvršavam pomoću ruke ali se njegova oblast može proširiti. Ruka je onaj veliki organ kojeg nema životinja a ono što njom obuhvatim može i samo postati sredstvom kojim zahvatam dalje. Ako nešto posjedujem onda razum odmah prelazi na to da je moguće ne samo ono što je neposredno zaposjednuto nego i ono što je s njim povezano. Ovdje pozitivno pravo mora postaviti svoja određenja jer se iz pojma ne može izvesti ništa više.

§56.

Određenje da je nešto moje dobiva *formiranjem* spoljašnjost koja za sebe opstoji, te prestaje biti ograničeno na moju prisutnost u *ovom* prostoru i *ovom* vremenu i na prisutnost mog znanja i htijenja.

Formiranje je utoliko posjedovanje najprimjernije ideji, jer u sebi ujedinjuje ono subjektivno i objektivno, inače beskonačno različito po kvalitativnoj prirodi predmeta i različitosti prirodnih svrha. - Ovamo pripada i formiranje organskoga, kod kojega ono što ja na njemu činim ne ostaje kao nešto spoljašnje, nego se asimilira; obrađivanje zemlje, kultura bilja, pripitomljavanje, krmljenje i gajenje životinja; - nadalje, posredne pripreme za iskorišćavanje elementarnih tvari ili sila, pripremljeno djelovanje jedne tvari na drugu itd.

• [uz §56]

β/ Moja je volja prikazujući se objektivno - predstavljajući objektivno - u znakovima subjektivno predstavlja.

Formiranje čini a/ moju volju objektivnom, spoljašnjom, postojanom i β/ pušta stvar objektivnom - pušta da stvar ostane.

• [uz § 56. primjed.]

Uzimanje u posjed dovršeno samo potrošnjom prohtjeva - u β/ brigu - za buduću upotrebu.

Gajenje, krmljenje životinja - to* prerađuje oblik - ne ostaje spoljašnji oblik ovdje uopće, da ja nešto na njoj činim - na njoj ukoliko je to živo, samostalno. - Gajenje, tj. ribe, divljač ne strijeljati, za istrebljenje - ne loviti mladunčad riba. - Pripitomljavanje - u njima proizvesti naviku -

Mlinovi; - vjetrenjače

Dodatak. Ovo formiranje može empirijski poprimiti najrazličitije oblike. Njiva koju obrađujem se time formira. U odnosu na ono anorgansko formiranje nije uvijek direktno. Kada, na primjer, gradim vjetrenjaču onda nisam formirao vazduh ali pravim jednu formu za iskorištavanje vazduha koji mi ne smije biti oduzet zato što ga ja säm nisam formirao. I to da pošteđujem divljač može se smatrati jednom vrstom formiranja, jer je to ponašanje s obzirom na održanje predmeta. Svakako je samo dresura životinja jedno direktnije formiranje koje više polazi od mene.

§57.

Čovjek je *neposrednom* egzistencijom po samome sebi nešto prirodno, spoljašnje svom pojmu: tek *obrazovanjem* svog vlastitog tijela i duha, uglavnom time što njegova *samosvijest sebe shvaća kao slobodnu,* počinje on sebe da posjeduje i postaje vlasništvo sebe samoga i spram drugih. To je uzimanje u posjed, obrnuto, isto tako ozbiljavanje onoga što je on po svom pojmu (kao *mogućnost,* moć, sposobnost), čime je to isto tako tek postalo njegovim kao i predmetom te postaje različitim od jednostavne samosvijesti, a na taj način sposobno da dobije *oblik stvari* (usporedi primj. uz § 43).

Utvrđeno ovlaštenje *ropstva* (u svim njegovim bližim zasnivanjima fizičkom silom, ratnim zarobljeništvom, spa-

*** [iznad toga:] to jest. šta ja na njoj činim**

savanjem i održavanjem života, ishranjivanjem, odgajanjem, dobročinstvom, vlastitim pristajanjem itd.), kao i opravdavanje jedne vladavine kao pukog gospodstva uopće i sav *historijski* nazor o pravu ropstva i gospodstva, osniva na stajalištu da čovjeka valja uzeti kao *prirodno biće* uopće po nekoj *egzistenciji* (čemu također pripada proizvoljnost) koja nije primjerena njegovu pojmu. Tvrdnja o apsolutnom nepravu ropstva, nasuprot tome, drži se Čvrsto pojma čovjeka kao duha, kao *po sebi* slobodnoga, pa je jednostrana u tome što uzima čovjeka kao slobodnoga od *prirode,* ili, što je isto, pojam kao takav u svojoj neposrednosti, a ne ideju kao ono istinito. Ta *antinomija,* kao i svaka antinomija, počiva na formalnom mišljenju, koje fiksira i tvrdi oba momenta jedne ideje odijeljeno, svaki za sebe, a time neprimjereno ideji i u njihovoj neistini. Slobodan je duh upravo ovo (§ 21): ne biti puki pojam ili *po sebi,* nego ukinuti taj formalizam samoga sebe i time neposrednu prirodnu egzistenciju, pa dati sebi egzistenciju samo kao svoju, kao slobodnu egzistenciju. Ona strana antinomije, koja tvrdi pojam slobode, ima otuda prednost što može sadržavati apsolutno *polazište* za istinu, ali samo polazište, dok druga strana, koja ostaje pri bespojmovnoj egzistenciji, nikako ne sadržava gledište umnosti i prava. Stajalište slobodne volje, kojim počinje pravo i pravna znanost, već je iznad neistinitog stajališta na kojemu je čovjek kao prirodno biće i samo kao pojam koji po sebi bitkuje, a stoga podoban za ropstvo. Ta ranija neistinita pojava tiče se duha koji je samo tek na stajalištu svoje svijesti, dijalektika pojma i samo tek neposredne svijesti o slobodi prouzrokuje baš ovdje *borbu priznanja* i odnos *gospodstva* i ropstva (vidi *Fenomenologiju* duha, str. 115 i dalje, i *Enciklop. filozof,* znan. § 352)[6]. Da se, pak, objektivni duh, sadržaj prava, i sam opet ne shvaća samo u njegovu subjektivnom pojmu, a na taj se način to da čovjek po sebi i za sebe nije određen za ropstvo, ne shvaća opet samo kao puko *treba da* (Sollen, imperativ, obaveznost), to se zbiva samo u spoznaji da ideja slobode istinski opstoji samo kao *država.*

*** *Fenomenologija,* Bd 3. str. 145 i dalje; *Enciklopedija,* 3. izd. § 430 i dalje.**

• [UZ §57]

U § 57. spomenuto je - pri formiranju - je heterogeno.

Čovjek se mora sam formirati. Povijestan je, tj. pripada vremenu, povijesti prije slobode - tu je povijest.

Spomenuto je u pogledu ropstva, da bi se naznačilo kamo ono pripada, kako se mora prosuđivati - ropstvo je nešto povijesno - to znači ono pada, pripada *u stanje prije prava* - relativno je - Čitavo stanje ne treba da bude, jest stanje apsolutnog prava - ali unutar takvog stanja nužno (je) pravno. To znači, ona samosvijest slobode koja je na takvom stupnju opstoji. - Ako se kaže, ropstvo je po sebi i za sebe nepravo - posve je ispravno. *Nužnost* države. - No *objektivno* je pravo bitno isto tako subjektivno *za* sebe, tj. nije kamen, nešto spoljašnje, samo čvrsto, nego to je volja duha - općeg duha, općeg obrazovanja. - Nepravo je, dakle, *po sebi* i *za sebe,* tj. ono je vlastita opća samosvijest - ne htjeti biti rob - niti gospodar: nitko gospodar, nitko rob - ali isto tako nitko rob, nitko gospodar - To ne može biti krivica ove ili one individue - ne može biti riječ o ovome ili onome da su robovi - ali svih, cjeline. - U zapadnoj Indiji često su se bunili crnci, na otocima još sada čitamo svake godine i češće u toku godine o pobunama - ali oni postaju žrtve općeg stanja. - Ipak oni mogu umrijeti kao slobodni; stanje pojedinca uvjetovano onim općim.

- Pobune same dokaz pukog parcijalnog raspoloženja. - Isto tako ne može biti riječi o krivici ovoga ili onoga što su gospodari. - O čemu ovisi promjena općeg stanja -

Uopće prazno, protivurječno pitanje što je pravo u prirodnom stanju - pod uvjetom jednog nepravnog stanja. - Dokle god se pita samo za pojam po sebi, ne može se reći da je ropstvo nepravedno - jer pojam po sebi nije ideja, ne sadržava samosvijest po sebi i za sebe.

Formiranje je izlaganje nečega unutarnjega - Ovdje već razdvajanje - u spoljašnju općenitost i u unutarnju.

§ 57. a) Kod uzimanja u posjed uvijek dvovrsni predmeti - spoljašnjost i ja: - Ja - prema mojoj konkretnoj strani, razlika od mene kao apstraktuma. β/ Ono konkretno je neposredno žudnja sposobnosti, imovina - samo *prirodno;* - dakle *ne identično* sa subjektivitetom, tj. sa mnom koji znam, hoću, sa čistim subjektivitetom, ne u *mojoj* vlasti, prezenciji duha - Ja kao subjekt ono što vlada, upotrebljava; - dakle prisvojiti spoljašnje, to ukrotiti. Tako ovdje o tome utoliko valja *također govoriti* - i jer (su) ove *vještine* - kao razlučene od mene, postavljene su tako da se mogu razlikovati, tako da se mogu učiniti spoljašnje da se mogu također od mene otuđiti kao *stvari* - γ/ Predstava - sjećati se nečega spoljašnjega, usvojiti ga; isto tako, obrnuto, predstava - unutarnje učiniti spoljašnjim. Jer to je *po sebi* ono moje, dakle unutrašnje; Obrazovanje ona postavlja kao nešto od mene razlučeno - kao podvrgnuto mojoj prirodnoj volji -

Čovjek je sam *slobodan,* uopće u posjedu samoga sebe, samo s pomoću obrazovanja (vidi u primjed.). No sloboda ne može postati nečim što je pospoljivo, pa ovdje to ne treba spominjati. - Formiranje za slobodu samu (njeno realiziranje) i za njeno održanje jest država.

Dodatak. Ako se brani stanovište da je čovjek po sebi i za sebe slobodan, onda se time proklinje ropstvo. Ali to da je neko rob leži u njegovoj vlastitoj volji, kao što to u volji nekog naroda leži, ako je podjarmljen. To nije samo nepravo onih koji prave robove ili koji podjarmljuju nego nepravo robova i podjarmljenih samih. Ropstvo pada u prijelaz od prirodnosti čovjeka ka istinski običajnom stanju; ono pada u jedan svijet gdje nepravo još jest pravo. Ovdje *važi* nepravo i isto tako nužno se nalazi na svom mjestu.

§58.

γ) Zaposjedanje, koje nije za sebe zbiljsko, nego koje samo *predstavlja* moju volju, jest neki *znak* stvari, čije značenje treba da bude da sam ja u nju stavio svoju volju. To je zaposjedanje po predmetnom opsegu i značenju vrlo neodređeno.

• [uz §58]

Formiranje dijelom a/ neposredno posjedovanje za mene, moja volja kao takva objektivna - β/ dijelom *za druge* - tj. u ovaj objektivitet stupa jedan za druge -

Formiranje - općenito bez moje lične prisutnosti, tj. za druge (također za mene) - (Pripitomljene životinje ostaju sigurnije u mojoj zaštiti)

Posjed ima *fizikalnu* stranu i stranu predstave za druge.

§ 58. Znakovi. - Oba načina uzimanja u posjed zapravo [a i β] ih samo *predstavljaju,* - Formiranje nije, ili je malo neposredno - na svaki su način nepotpuno - prvi neposr. uvijek [uzima] samo jedan dio stvari zbiljski u posjed - drugi ne neposredno u povezanosti - isto tako formiranje. - Nije nužno - da se više čini, za mene - ili protiv stvari - ali *tu-bitak** je bitak za *drugo* - ovdje (je) glavna stvar ono *drugo moje* personalnosti - kao moje - druge personalnosti te spoznatljivost. - Za ove druge potreban je samo jedan *znak* - jer znak je opstanak - ne kao mojeg zbiljskog posjeda, već onog što sam predstavio, onoga što se htjelo - a to predstavljeno, to što se htjelo jest nešto opće. No znak, križ na nekoj obali, da je čitava zemlja moja, (jest) dvoznačan, neodređen. -

S jedne strane, dakle, jer znak predstavlja predstavu - [on je] dalekosežniji - vredniji, upravljen na predstavu, - s druge strane, dakako, neodređeniji -**

Neposredno uzimanje u posjed rijetko se zbiva a/ iz faktičnog spoljašnjeg razloga, jer je sve u posjedu, vlasništvu, dakle jer su drugi već vlasnici β/ *treba* s voljom drugoga, s općom voljom i u njoj da bude vlasništvo, γ/ može biti potpuniji nego ovdje, naime, a) čitava stvar kao a/ i b/ stalna.

Oznaka - pobosti znak u zemlju

Oblik sveden na znak, jer oblik- [ovdje] samo parcijalno uzimanje u posjed.

Znak /tome pripada također upotreba/ je predstava uopće - i *za* predstavu. Smisao drukčije nego neposrednost - uzimanje u posjed cjeline može biti samo s pomoću *predstave,* a moja volja treba da je ona koja predstavlja,

* »Dasein« sam ovdje preveo kao »tu-bitak«, a ne opstanak. - Bilj. prev.

** [iznad toga:] predstavljanje - *apsolutni* osim iz *[7] unutrašnjega* vječni *izvor.*

da se ponaša kao ona koja predstavlja - ujedno s određenjem da stvar ostane *objektivna. Potrošnja* je potpuno uzimanje u posjed.

a/ Oblik stvari β/ vrijednost potpunog uzimanja u posjed.

Moj je posjed nešto *predstavljeno* znakom; - ja ga činim samo nečim predstavljenim u upotrebi.

Spoljašnje stvari, koje treba da kao takve i dalje opstoje, mogu se samo po cjelini onoga što su one, s pomoću predstave uzeti u posjed.

Znakovi - dvije vrste a) nešto što ima *moj* oblik (stvar, da je to ovdje utvrđeno) potpuno je spoljašnja pojedinačnost: β/ opća, čitava *stvar* koja je moje vlasništvo onim parcijalnim posjedom. U znaku se priznaje da je neposredno *posjedovanje* nešto *parcijalno,* ili da /je/ otuda stvar *posve* moja; - moja volja u vlasništvu cjelina.

Ovo pojedinačno kao takvo, razlučeno od onoga općega stvari, tako egzistira; pojedinačno kao akcidencija koja nestaje. *Realno* označivanje.

Dodatak. Zaposjedanje označavanjem je najsavršenije od svih jer i ostali načini imaju, više ili manje, dejstvo *znaka* po sebi. Kada zahvatam neku stvar ili je formiram, onda je posljednje značenje isto tako jedan znak i to za druge, da bi se ovo isključilo ili da bi se pokazalo da sam ja svoju volju stavio u stvar. Pojam znaka je, naime, u tome da stvar ne važi kao to šta ona jeste, nego kao ono šta treba da znači. Značka, na primjer, znači biti građanin u nekoj državi, premda boja nema nikakve veze sa nacijom i ne prikazuje sebe nego naciju. Time da čovjek može dati neki znak i da preko njega može sticati, on pokazuje upravo svoju vlast nad stvarima.

B. Upotreba stvari

§59.

Zaposjedanjem dobiva stvar predikat, da je *moja, a volja* ima *pozitivan* odnos spram nje. U tom je identitetu stvar isto ta-

ko postavljena kao nešto *negativno,* a moja je volja u tom određenju *posebna,* potreba, nahođenje itd. No moja potreba kao posebnost jedne volje jest ono pozitivno što sebe zadovoljava, a stvar, kao ono po sebi negativno, samo je za tu potrebu i *služi* toj potrebi. - *Upotreba* je to realiziranje moje potrebe s pomoću promjene, uništavanja, trošenja stvari, čija se nesamosvojna priroda time očituje i koja tako ispunjava svoje određenje.

Da je upotreba *realna* strana i zbiljnost vlasništva, to predstava ima u vidu kad vlasništvo koje se ne upotrebljava smatra mrtvim i bez vlasnika, a za njegovo nezakonito prisvajanje navodi kao razlog da ga vlasnik nije upotrebljavao. - No vlasnikova volja, prema kojoj je neka stvar njegova, prvi je supstancijalni osnov, čije je dalje određenje - upotreba - samo pojava i posebni način koji dolazi poslije onog općeg osnova.

• [uz §59]

Određenje je stvari da se *upotrebljava* - izvršavanje mog vlasništva na nju - ozbiljenje toga da je ona *moja.*

Servitus (Hein [eccius] § 391, i d.,) pripada prijeko k res incorporates -

Također usufructus je servitus, -

Upotreba stvari ima realno značenje u pravnom smislu (osim trećega, zadovoljavanje mojih potreba) - naime a/ fizički neposredno zahvaćanje i potrošnja i ß/ da bude zahvaćanje općega - znak -

§ 59. Odnos se razlikuje kao afirmativni - stvar *cjeline,* općenitost - i negativni, - prazna pojedinačnost, kao moj posjed a/ cjeline ß/ s pomoću znaka na pojedinačnome.

Upotreba - *suprotnost pojedinačnosti* stvari - i nje kao *supstancije,* trajne. Iskorišćavanje izražava pobliže *održavanje* stvari.

Dodatak. Kada u znaku stvari uopće na općenit način uzimam u posjed, onda u upotrebi leži još jedan opći odnos, time što stvar nije priznata u njenoj posebnosti nego je negiram. Stvar je unižena na sredstvo zadovoljenja moje potrebe. Kada ja i stvar idemo zajedno, onda se, time što postajemo identični, jedan od njenih kvaliteta mora izgubiti. Ali ja sam živ, ja sam onaj koji hoće i koji je istinski afirmativan; stvar je, naprotiv, ono prirodno. Ona, dakle, mora propasti a ja se održavam, što je uopće prednost i um organskog.

§60.

Iskorišćavanje neke stvari u neposrednom prisvajanju jest za sebe *pojedinačno* zaposjedanje. Ukoliko se međutim, iskorišćavanje temelji na trajnoj potrebi i ukoliko je to ponovljeno iskorišćavanje jedne tvorevine koja se obnavlja, pa se otprilike ograničava radi održavanja tog obnavljanja, onda ove i druge okolnosti ono neposredno pojedinačno prisvajanje čine *znakom* da ono treba da ima značenje općeg zaposjedanja, a time zaposjedanja elementarnog ili organskog *osnova* ili inih uvjeta takvih tvorevina.

• [uz §60]

a/ § 60. - Iskorišćavanje kao znak zahvaćanja čitave stvari, - naime *pojedinačno* iskorišćuje -. Razlika stvari od iskorišćavanja - Jedinstvo *jest u znaku* vlasnika

β/ sva pojedinačna iskorišćavanja sačinjavaju stvar zbiljski - § 61.

Do sada pretpostavljeno neposredno pojedinačno u posjedu - sada općenito -

§ 60 sadržava opće određenje ove sfere.

a/ Neposredna upotreba - upotreba u općemu - jest zapravo fizička - spoljašnja - odnosi se na posebno - i ima ujedno viši smisao C - ili razlikovanje moje neposrednosti i općenitosti -

Uzimanje u posjed ispunjava svoje* određenje u neposrednoj upotrebi

β/ Trošenje - Uzimanje pojedinačnosti samo stvar - ali utoliko za predstavu - također *općenite* stvari - Moja potreba kao takva samo u *ovom* trenutku - ali čovjek kao misaon mora htjeti posjedovati nešto *opće* - *Briga*

*** [Iznad toga]: *dobiva* to. - Bili. njem. izd.**

ili trošenje je *znak* - znak i neposredno posjedovanje u jednome.

§61.

Kako je supstancija stvari za sebe koja je moje vlasništvo njena spoljašnjost, tj. njen nesupstancijalitet - ona spram mene nije konačna svrha u sebi samoj (§ 42) i kako je ta realizirana spoljašnjost upotreba ili iskorišćavanje što ga ia ostvarujem, *cijela upotreba* ili iskorišćavanje je *stvar* u *svom cijelom opsegu,* tako da sam ja, ako mi pripada upotreba, vlasnik stvari, od koje izvan cijelog opsega upotrebe ne preostaje ništa što bi moglo biti vlasništvo nekoga drugoga.

• [uz §61]
U upotrebi - kao uništavanju pojedinačnosti - pokazuje se objektivna priroda stvari.

Trošenje - Ja mogu ono opće uzeti u posjed samo u *predstavi,* ako to treba da bude moje - onda stoji posjedovanje samo *za druge* -

Ponajprije neposredni načini povlače se - k određenosti pojedinačnosti neposrednog opstanka - spram općega - k znaku uopće.

a/ Fizički odnos upotrebe prema vlasništvu cjeline; - Upotreba jest

a/ *Potrošnja* cjeline kod pojedinačnih stvari, β/ kod elementarnih i organskih stvari, zrak, bujica - nadomješta se - životinja - pera ptica - konjska snaga nadomješta se mirom - Rasplođivanje divljači, domaćih životinja - troši se individua, održava rod - γ/ Upotreba je *talenata* - talenti, vještine su po svojoj prirodi cjelina - αα/ *Obrazovanje,* njihovo *proizvođenje* ββ/ Proizvodnja - rad - ne puki rast - kao životinje, treba za to da žderu.

β/ *Pravni* odnos, *razlika* i *veza,* međusobni *odnos* pojedinačnosti i općenitosti. - Upotreba, potrošnja pojedinačnosti, ali a/ Pojedinačnost je β/ općenitost, snaga, imovina, supstancija, ono postojano. Posjed obojega, iskorišćavanja i cjeline, onoga postojanoga - vlasništvo može biti različito - ukoliko oboje djeljivo - (kao cjelina i dio) -

Dodatak. Odnos upotrebe prema vlasništvu isti je kao i odnos supstancije prema onom akcidentalnom, unutarnjeg prema spoljašnjem, sile prema njenom ispoljavanju. Sila jest samo onda ukoliko se ispoljava; njiva je njiva samo ukoliko ima prinos. Dakle, onaj ko upotrebljava neku njivu vlasnik je cjeline, a prazna je apstrakcija da se na predmetu prizna još neko drugo vlasništvo.

§62.

Otuda je *različita* od *vlasništva* same stvari samo *djelimična* ili *privremena upotreba,* kao i *djelomičan* i *privremen posjed* koji meni pripada (kao sama djelomična ili privremena *mogućnost* upotrebljavanja stvari). Kad bi čitav opseg upotrebe bio moj, dok bi apstraktno vlasništvo trebalo da bude nekoga drugoga, tada bi stvar, kao moja, bila potpuno prožeta mojom voljom (pređašnji § i § 52), a istovremeno bi u njoj bilo za mene nešto neprožimljivo, volja, i to prazna volja nekoga drugoga - ja bih sebi u stvari kao pozitivna volja bio objektivan i ujedno neobjektivan - odnos apsolutnog protivurječja. - Stoga je vlasništvo u bitnosti *slobodno, puno* vlasništvo.

Razlikovanje između prava na *cijeli opseg upotrebe* i između *apstraktnog vlasništva*[7] pripada praznom razumu, kojemu ono istinito nije ideja, ovdje kao jedinstvo vlasništva ili osobne volje uopće i njenog *realiteta,* nego kojemu važe kao nešto istinito oba ova momenta u njihovu međusobnom rastavljanju. Otuda, kao zbiljski odnos, to razlikovanje jest odnos praznog gospodstva koji bi se mogao nazvati ludilom personalnosti (kad se ludilo ne bi izricalo samoj pukoj predstavi, subjekta i njegove zbiljnosti, koje su zajedno u neposrednom protivurječju), jer bi ono *»moje«* u nekom objektu trebalo da bude neposredno moja pojedinačna isključiva volja i jedna druga pojedinačna isključiva volja. - U *Institutiones,* libr., II, tit. IV, rečeno je: »ususfructus est jus *alienis* rebus utenđi, fruendi salva rerum *substantia«.* Dalje se kaže na istom mjestu: »ne tarnen in Universum *inutiles* essent proprietates, *semper* ab-

[7] A: "Razlikovanje između prava... i apstraktnog vlasništva"

ili trošenje je *znak* - znak i neposredno posjedovanje u jednome.

§61.

Kako je supstancija stvari za sebe koja je moje vlasništvo njena spoljašnjost, tj. njen nesupstancijalitet - ona spram mene nije konačna svrha u sebi samoj (§ 42) i kako je ta realizirana spoljašnjost upotreba ili iskorišćavanje što ga ia ostvarujem, *cijela upotreba* ili iskorišćavanje je *stvar* u *svom cijelom opsegu,* tako da sam ja, ako mi pripada upotreba, vlasnik stvari, od koje izvan cijelog opsega upotrebe ne preostaje ništa što bi moglo biti vlasništvo nekoga drugoga.

• [uz §61]

U upotrebi - kao uništavanju pojedinačnosti - pokazuje se objektivna priroda stvari.

Trošenje - Ja mogu ono opće uzeti u posjed samo u *predstavi,* ako to treba da bude moje - onda stoji posjedovanje samo *za druge* -

Ponajprije neposredni načini povlače se - k određenosti pojedinačnosti neposrednog opstanka - spram općega - k znaku uopće.

a/ Fizički odnos upotrebe prema vlasništvu cjeline; - Upotreba jest

a/ *Potrošnja* cjeline kod pojedinačnih stvari, β/ kod elementarnih i organskih stvari, zrak, bujica - nadomješta se - životinja - pera ptica - konjska snaga nadomješta se mirom - Rasplođivanje divljači, domaćih životinja - troši se individua, održava rod - γ/ Upotreba je *talenata* - talenti, vještine su po svojoj prirodi cjelina - αα/ *Obrazovanje,* njihovo *proizvođenje* ββ/ Proizvodnja - rad - ne puki rast - kao životinje, treba za to da žderu.

β/ *Pravni* odnos, *razlika* i *veza,* međusobni *odnos* pojedinačnosti i općenitosti. - Upotreba, potrošnja pojedinačnosti, ali a/ Pojedinačnost je β/ općenitost, snaga, imovina, supstancija, ono postojano. Posjed obojega, iskorišćavanja i cjeline, onoga postojanoga - vlasništvo može biti različito - ukoliko oboje djeljivo - (kao cjelina i dio) -

Dodatak. Odnos upotrebe prema vlasništvu isti je kao i odnos supstancije prema onom akcidentalnom, unutarnjeg prema spoljašnjem, sile prema njenom ispoljavanju. Sila jest samo onda ukoliko se ispoljava; njiva je njiva samo ukoliko ima prinos. Dakle, onaj ko upotrebljava neku njivu vlasnik je cjeline, a prazna je apstrakcija da se na predmetu prizna još neko drugo vlasništvo.

§62.

Otuda je *različita* od *vlasništva* same stvari samo *djelimična* ili *privremena upotreba,* kao i *djelomičan* i *privremen posjed* koji meni pripada (kao sama djelomična ili privremena *mogućnost* upotrebljavanja stvari). Kad bi čitav opseg upotrebe bio moj, dok bi apstraktno vlasništvo trebalo da bude nekoga drugoga, tada bi stvar, kao moja, bila potpuno prožeta mojom voljom (pređašnji § i § 52), a istovremeno bi u njoj bilo za mene nešto neprožimljivo, volja, i to prazna volja nekoga drugoga - ja bih sebi u stvari kao pozitivna volja bio objektivan i ujedno neobjektivan - odnos apsolutnog protivurječja. - Stoga je vlasništvo u bitnosti *slobodno, puno* vlasništvo.

Razlikovanje između prava na *cijeli opseg upotrebe* i između *apstraktnog vlasništva*[7] pripada praznom razumu, kojemu ono istinito nije ideja, ovdje kao jedinstvo vlasništva ili osobne volje uopće i njenog *realiteta,* nego kojemu važe kao nešto istinito oba ova momenta u njihovu međusobnom rastavljanju. Otuda, kao zbiljski odnos, to razlikovanje jest odnos praznog gospodstva koji bi se mogao nazvati ludilom personalnosti (kad se ludilo ne bi izricalo samoj pukoj predstavi, subjekta i njegove zbiljnosti, koje su zajedno u neposrednom protivurječju), jer bi ono *»moje«* u nekom objektu trebalo da bude neposredno moja pojedinačna isključiva volja i jedna druga pojedinačna isključiva volja. - U *Institutiones,* libr., II, tit. IV, rečeno je: »ususfructus est jus *alienis* rebus utendi, fruendi salva rerum *substantia«.* Dalje se kaže na istom mjestu: »ne tarnen in Universum *inutiles* essent proprietates, *semper* ab-

[7] **A: "Razlikovanje između prava... i apstraktnog vlasništva"**

scedente usufructu *,placuit,* certis modis extingui usumfructum et ad proprietatem reverti.«[8] - *Placuit* - kao da bi bio tek hir ili odluka da se onom praznom razlikovanju ovim određenjem dade smisao. Proprietas *semper* abscedente usufructu bila bi ne samo inutilis, nego ne bi bila više ni proprietas. - Druga razlikovanja samog vlasništva, kao u res mancipi i nec mancipi, pretresanje dominium a Quiritarium i Bonitarium i tome slično, ne pripadaju ovamo, jer se ne odnose ni na kakvo pojmovno određenje vlasništva, pa su samo historijske delikatese tog prava. - No odnosi dominu directi i dominu utilis, *emfiteutski** ugovor i ostali odnosi feudalnih dobara prema svojim nasljednim i drugim nametima, primicima, nadnicama, itd. u njihovim različitim određenjima, kad su takvi nameti neotkupljivi, sadržavaju, s jedne strane, gornje razlikovanje, a, s druge strane, i ne, upravo ukoliko su nameti povezani s dominio utili, čime dominium directum ujedno postaje dominium utile. Kad takvi odnosi ne bi sadržavali ništa nego samo ono razlikovanje u njegovoj strogoj apstrakciji, tada u tome ne bi bila zapravo *dva gospodara* (domini), nego jedan *vlasnik* i prazni *gospodar* jedan iznad drugoga. No, zbog nameta to su *dva vlasnika* koji su u odnosu. Pa ipak, oni nisu u odnosu *zajedničkog* vlasništva. Takvom odnosu najbliži je prijelaz s *onoga;* - prijelaz koji je tada u tome već počeo kad je na dominium directum obračunan prinos, pa se smatrao kao ono bitno, tako da se ono neproračunljivo gospodstva nad vlasništvom, što se otprilike smatralo *plemenitošću,* dometnulo onome utile, što je ovdje ono umno.

Već je dobrih tisuću i po godina da je s kršćanstvom otpočela cvjetati *sloboda osobe,* pa je postala, unutar inače malog dijela ljudskog roda, općim principom. *Sloboda vlasništva,* međutim, od jučer je, može se reći, priznata ov-

[8] »Uživanje je pravo da se upotrebljava tuđa stvar i da se iz nje izvlače plodovi pri čemu se održava supstancija stvari« - »Time da bi posjednici kroz trajno razdvajanje od uživanja bili nepotrebni, bilo je utvrđeno da se uživanje pod određenim okolnostima gasi i vraća se posjedu«.

* bmfiteuza, stvarno pravo što ga ima nasljedni zakupac (emfiteut) na tuđoj zemlji. To je pravo nasljedno i emfiteut ga može prodati, a vlasniku zemlje plaća određenu svotu, te zato može iskorišćavati posjed potpuno za sebe. Taj oblik prava javlja se od cara Hadrijana (117-135). - Bilj. prev.

dje-ondje kao princip. Primjer iz svjetske povijesti o dužini vremena što ga treba duh za napredovanje u svojoj samosvijesti - i protiv nestrpljivosti mnjenja.

• [uz § 62. primjed.]

Gospodstvo ovdje nije ništa nego ovisnost o nekome drugome u upotrebi mojeg vlasništva. - Pristanak da se ono proda a da drugi ne bi imao koristi -

Ograničenje s dvije strane a/ Suvlasništvo - s obzirom na utile ß/ puka prazna dosjetka

Ograničenje s obzirom na...

R. [es] Mane. [ipi] Hein [eccius, *Antiquarum Romanorum liber* I (1772),] p. 439. 1) praedia in Italico solo, 2) jura praediorum rusticorum, velut actus, via, aquaeductus, 3) servi mancipio dati, 4) quadrupedes qui dorso collove domantur, asini, equi, non bestiae ut elephanti, cameli, 5) hereditas, v. familia - Posebni način prodaje s pomoću mancipacije, que more solenni tradebantur res quinque testes' među njima jedan lipripens, koji je morao držati mjedenu vagu - sinovi isto tako emancipirani. Otac je mancipirao sina nekome drugome, ovaj ga je remancipirao ocu - tek tada nakon trostruke mancipacije - otac ga je manumitirao

Domini Quiritarii re *usucapta* vacui erant a litibus; quod secus se habebat in dominis bonitariis, Hein str. 452. (usucapio - res immobiles biennio, mobiles anno usucapiebantur p. 475). Samo u Italiji, rec mancipi; u provincijama fundorum provincialium proprietatem nunquam adquirebat privatus, sed populus, adeoque in iis non procedebat usucapio.[10]

* »Zemljoposjedi, samoi i Italiji, 2. Prava zemljoradničkih dobara kao pravo ispaše, prava na put i pravo na navodnjavanje, 3. Robovi koji su stečeni kupovinom, 4. Četvoronožne životinje, koje se na leđima ili vratu vode hamovima, magarci, konji ali ne divlje životinje kao slonovi, kamile, 5. Nasljedstvo (vidi?) porodica.« - »Mancipacija, pri čemu se stvari predaju svečanom ceremonijom, pet svjedoka...«

[10] »Vlasnik jednog dominiuma quartirium (res mancipi) bio je, ako je stvari stekao zastarjevanjem, lišen svakog pravnog spora; drugačije kod vlasnika jednog dominiuma bonitiarum (res nec mancipi). - Sticanje zastarjevanjem; kod pokretnih stvari nakon dvije godine, kod nepokretnih nakon jedne godine.« - U provincijama »vlasništvo nikad nije bilo stečeno na tlu i zemljištu od nekog privatnika nego od zajednice, i stoga ovdje nije bilo nikakvog sticanja zastarijevanjem.«

a/ Ukidanje praznog gospodstva

β/ Dijeljenje gospodstva što je prešlo u udio.

Neodvojivo - neotuđivo - u proizvoljnosti drugoga - on mi može to oprostiti - protivno je *privatnom* vlasništvu, vidi gore - kao a/ protivno slobodnom punom vlasništvu; - ipak također neodoljivost, nesposobnost da se vlasništvo učini privatnim vlasništvom je nesloboda vlasništva - po onom određenju - Pri dijeljenju teško je odrediti udio ako je prinos zasnovan kazualno, kao u zgoljnom gospodstvu, eod, hvala, laudemium, nadnica -

Emphyteusis Hein. Antt. Vol. II p. 140. -agri permissi municipiis, ut ex eorum reditu onera municipiorum sustinerentur, aedesque publicae factae tectoque conservarentur. - Pensio, vectigal.

Et inculti agri hac lege fruendi, redeuntia inde vectigalia emphyteuseos et canonis nominibus insigniebantur:"

- Spor tko je od obaju vlasnik -

Nasljedno leno, zakupnina na nasljedno imanje - nasljeđivanje, otuđivanje

Sad dolazi § 64.

i § 63 uz C, vrijednost -

Po § 64 zastarijevanje - da se govori o općemu kao unutarnjemu - vidi margine pored § 62. [vidi str. 72 iz § 63]

Ovdje cjelina, moja vještina, okretnost; -

§63.

Stvar je u upotrebi pojedinačna, određena po kvalitetu i kvantitetu, i u vezi s jednom specifičnom potrebom. No njena specifična upotrebljivost ujedno je kao *kvantitativno* određena *usporediva* s drugim stvarima iste upotrebljivosti, kao što je specifična potreba kojoj služi ujedno *potreba uopće,* pa je u tome

[11] Emfiteuza (= pravo uživanja neke nepokretne stvari, pod uslovom melioracije i jednog godišnjeg plaćanja dadžbine) - »njiva koju je prepustila općina, da bi time od njenih prihoda mogle biti ispunjene obaveze općine i da bi se mogle održavati javne zgrade. Plaćanja; dadžbine.

Neobrađene njive, koje su se koristile na osnovu ovog prava, a iz toga tekući prihodi bili su označeni imenima emfiteuza i kanon.«

po svojoj posebnosti isto tako usporediva s drugim potrebama, a po tome je i stvar usporediva sa stvarima koje su upotrebljive za druge potrebe. Ta njena *općenitost,* čija jednostavna određenost proizlazi iz partikulariteta stvari tako da se ujedno apstrahira od tog specifičnog kvaliteta, jest *vrijednost* stvari, u čemu je *određen* njen istinski supstancijalitet i predmet je svijesti. Kao potpuni vlasnik stvari, ja sam vlasnik isto tako njene *vrijednosti* kao i njene upotrebe.

Nosilac lena razlikuje se u svom vlasništvu po tome što on treba da bude samo vlasnik *upotrebe,* a ne *vrijednosti* stvari.

• [uz §63]

Razvoj *misli* - Isticanje općega -

neposredna posjedovanja - u znaku razlikovanje neposredne pojedinačnosti i supstancije.

Što je za mene, - u upotrebi, jest specifični neposredni kvalitet stvari - ono opće - mogućnost upotrebe - a/ Upotreba razlikuje prolaznu pojedinačnost i supstanciju, ono opće stvari.

β/ Drugo razlikovanje. Upotreba je odnos spram *određene,* specifične potrebe - ovaj odnos sam predstavljen na opći način - kao upotrebljivost i specifična kvalitativna određenost pretvorena u kvantitativnu - (krug, elipsa, parabola - algebarski izraz, tako da specifična razlika pada u puku kvantitativnu razliku koeficijenta). - Specifična je stvar također ovdje znak, predstavlja *vrijednost* - bogatstvo u novcu ili oranicama.

- Zgoljna razlika između onoga što je više ili onoga manje - što je novac, može se razumjeti samo ako se zna što je *vrijednost* -

Mnogo toga postaje jasno - ako se ima čvrsto određenje onoga što je vrijednost.

Vrijednost, mogućnost koja se održava da se zadovolji jedna potreba.

Vrijednost - izražena u novcu - za sebe predstavljena. Novac ne može biti neposredno za sebe upotrijebljen, nego se mora pretvoriti - u specifične stvari.

Od čega je sastavljena *određena* vrijednost - nešto je drugo.

a/ nužna potreba - ali to najjeftinije - jer tako često [?] sredstvo zadovoljavanja - samo u vrijeme nužde.

Mnoštvo, rijetkost, - *vrijeme,* talent koji se zahtijeva da bi se proizvela neka stvar - tj. mnoštvo, kvantum sredstava koja to predstavlja -

Pretium affectionis - posebna potreba, nazor koji ja o tome imam - ne ono apstraktno, potreba uopće

§ 63. primjed. Posjed porodice za vječnost, ali ne prodati - ne na to kredit - život dandanas učinjen alodijem, već Friedrich Wilhelm I. - Ograničenje vlasništva da nije bio slobodan pojam realan, nije bio primjeren umu, tj. neslobodan - Ograničenje nije umno, još neumno

Dodatak. Ono kvalitativno ovdje iščezava u formi kvantitativnog. Time što, naime, govorim o potrebi, ona je naziv pod koji se mogu podvesti najrazličitije stvari a njihovo zajedništvo čini da ih ja onda mogu mjeriti. Napredovanje misli tako ide od specifičnog kvaliteta stvari do ravnodušnosti ove određenosti, dakle ka kvantitetu. Slično se događa u matematici. Ako, na primjer, definiram šta je krug, šta je elipsa i parabola, onda vidimo da se oni nalaze kao specifično različiti. Uprkos tome se razlika ovih različitih krivulja određuje puko kvantitativno, naime tako da se to tiče samo jedne kvantitativne razlike koja se odnosi na same koeficijente, na puko empirijske veličine. U vlasništvu je kvantitativna određenost, koja istupa iz kvalitativnog, *vrijednost.* Ono kvalitativno ovdje daje kvantum za kvantitet i kao takvo je isto tako očuvano kao i ukinuto. Posmatramo li pojam vrijednosti, onda će se sama stvar vidjeti samo kao znak i ona ne važi kao ona sama nego kao ono koliko je vrijedna. Mjenica, na primjer, ne pretpostavlja svoju papirnu prirodu nego je samo znak nečeg drugog općenitog, vrijednosti. Vrijednost neke stvari može biti veoma raznovrsna u odnosu na potrebu; ali ako se ne želi izraziti ono specifično nego ono apstraktno vrijednosti, onda je to *novac.* Novac reprezentira sve stvari, ali on time ne prikazuje samo potrebu nego je samo znak za nju, sam je ponovo određen specifičnom vrijednošću koju izražava samo kao ono apstraktno. Uopće se može biti vlasnikom neke stvari a da se ujedno ne bude vlasnikom njene vrijednosti. Neka porodica koja svoja dobra ne može prodati ili založiti nije gospodar vrijednosti. Ali, budući da je ova forma vlasništva neprimjerena njegovom pojmu, onda takva ograničenja (leno, fideikomisse) najčešće iščezavaju.

§64.

Oblik što je dan posjedu i znak sami su spoljašnje okolnosti, bez subjektivne prisutnosti volje, koja* jedino sačinjava njihovo zuačenje i vrijednost. Ta prisutnost, koja je upotreba, iskorišćavanje ili drugo ispoljavanje volje, pada u *vrijeme* s obzirom na koje je *objektivitet trajanje* tog ispoljavanja. Bez tog trajanja, stvar, kao napuštena od zbiljnosti volje i posjeda, ostaje bez gospodara; ja stoga gubim ili stječem vlasništvo *zastarjevanjem.*

Stoga zastarjevanje nije uvedeno u pravo prosto iz nekog spoljašnjeg obzira koji je u protivnosti sa strogim pravom, iz obzira da se prekinu sporovi i zapletanja koji bi zbog starih zahtjeva nastali oko sigurnosti vlasništva itd. Nego, zastarjevanje se temelji na određenju *realiteta* vlasništva, nužnosti, da se ispolji volja da se nešto ima. - *Javni* su *spomenici* nacionalno vlasništvo ili, zapravo, kao uopće umjetnička djela s obzirom na *iskorišćavanje,* oni s pomoću duše, koja u njima stoluje, važe kao sjećanja i časti, kao žive i samostalne svrhe; ali napušteni od te duše, ostaju oni s te strane, za neku naciju, bez gospodara i postaju slučajan privatni posjed, kao npr. grčka, egipatska umjetnička djela u Turskoj. - Pravo privatnog vlasništva porodice nekog *pisca* na njegove proizvode zastarijeva iz sličnih razloga; oni ostaju bez gospodara u tom smislu što (suprotno onim spomenicima) prelaze u opće vlasništvo i nakon njihova posebnog iskorišćavanja tih stvari - slučajni privatni posjed. - Gola *zemlja,* posvećena grobovima ili *neupotrebi* za sebe na *vječna vremena,* sadrži praznu neprisutnu proizvoljnost, čijim se povređivanjem ništa zbiljsko ne povređuje, ali čije se poštivanje stoga također ne može garantirati.

Subjektivna prisutnost volje. - Bilj. prev.

• [UZ §64]

Trajno izjašnjavanje volje - Inače uvidjeti da je stvar derelinkvirana.

64. Otuđivanje neupotrebom - 65/ izričito.

Ako je on samo za to smatrao da je bez gospodara - no ako to, međutim, nije zbiljski? - upravo zbiljnosti vlasništva pripada spoljašnjost i vidljivost.

• [uz § 64 primjed.]

Pripada *vrijednosti*

- zastarijevanje gubitkom vrijednosti - isto tako piščevo privatno vlasništvo - pokretna vrijednost - uopće promjena vrijednosti.

a/ fizikalno. Mramorne statue za pečenje kreča, metal, staro gvožde, zlatno i srebrno posude,

β/ duhovna vrijednost - oblik.

Zastarijevanje - *umjetničkih spomenika* - nemaju više svoje izvorne vrijednosti pretium affectionis, koja leži u specifičnoj potrebi koju ja time zadovoljavam - Božii likovi - Palladium, s neba pala stijena ἀχειροποίητογ [koja nije napravljena rukom] - beskonačne *vrijednosti* - uz ovo specifično je povezana dobrobit jednog naroda -

- Nacija čije su duhovno vlasništvo oni bili napustila ih je. Ako su ove prestale - npr. također znanstvene, s obzirom na fine instrumente, [-] nemaju više nikakve vrijednosti - ne više mogućnost - Drukčije Gajus

Crkvena dobra - *misne zadužbine* - *vječno* svjetlo - povlače se u značenje običnih dobara, stvari - nisu nikakvo određeno privatno vlasništvo, već općine, za upotrebu za njeno dobro.

Štampanu knjigu svatko ponovo također može napraviti - to je neka vrijednost [?], imovina, § 69, primjed., koju pisac neće da otuđi pojedinačnim primjerkom - moj je manuskript mene sasvim drukčije stajao - vremena, napora, itd. nego onog koji kupuje jedan primjerak; - ja prodajem - i ja hoću da vrijednost - u drugom liku, naime novcu - primim - To je pak neodredivo - ionako duhovna - vrijednost se meni preštampavanjem - otima -

Najlošiji roman može utoliko imati više vrijednosti nego najtemeljitija knjiga - vrijednost ovisi tek o prodaji, ukusu publike -

Moje *pobliže* (kvantitativno) *vlasništvo* - ono moje u tome jest moj duh, talent, -

Ja ostajem utoliko gospodar nad tim *da to poboljšavam, mijenjam* - ukoliko to ostaje još u vezi s *mojom najvlastitijom duhovnošću* - pa je moja stvar da ga tako pomnogostručavam, ili prerađujem - Sve dotle dok sam ja u životu, mogu ja to - Zatim za pobožnu svrhu -

Ako publika više voli staro izdanje a pisac je tvrdoglav pa daje samo svoje novo, onda može publika takvim sredstvom podmiriti svoju potrebu. Ovo bitno - da je ovdje *potreba* publike koja ima pravo da zahtijeva svoje zadovoljenje. - Ako sada samo roba, sredstvo da se zadovolji potreba - bez daljeg sudjelovanja ili mogućnosti duhovnog dodavanja, duhovne osebujnosti - to je ovo postala *puka stvar* - ako izlazi iznova, dokazuje da ja to sada još odobravam, da je [to] moj sadašnji stupanj duhovne izgradnje ja sebe sada tako dajem. To je *prikaz moje* umjetnosti i *vještine**.

Dodatak. Zastarijevanje počiva na pretpostavci da sam stvari prestao posmatrati kao moje. Jer, tome da nešto ostaje mojim, pripada trajanje moje volje a ovo se pokazuje kroz upotrebu ili održavanje. - Gubitak vrijednosti javnih spomenika u reformaciji se često pokazivalo prilikom misnih zadužbina. Duh starih konfesija, to znači misne zadužbine, bijaše iščezao i one su se stoga mogle uzeti u posjed kao vlasništvo.

*** Ispod toga: m[oj] pristanak da se tako pojavi. - Bilj. njem. izd.**

C. *Otuđivanje* vlasništva*

§65.

Ja se svog vlasništva mogu *odreći,* jer ono je moje samo ukoliko u nj stavljam svoju volju - tako da ja svoju stvar uopće puštam (derelinquere) od sebe kao stvar bez gospodara, ili je prepuštam volji nekoga drugoga za posjedovanjem - ali samo ukoliko je stvar po *svojoj prirodi* nešto *spoijašnje* (Äusserliches).

• [uz §65]

§ 65. Ne ukidanje potrošnjom, v[eć] dijeljenje uopće. Interes zbog idućih § određenja. Pri otuđivanju nastupa vlasništvo koje *nastaje* takvo kakvo postaje tek u ispoljavanju i s obzirom na otuđivanje. Zaposjedanje koje je upotreba.

Stvar mogu uzeti u posjed, učiniti je vlasništvom, jer je ona - po svojoj istini, po svojemu pojmu - stvar - Ja i onaj drugi učinili smo nešto protiv prirode stvari. Tek ukoliko sam ja sebe uzeo u posjed - nisam rob, mogu imati privatno pravo spram nekog drugog i on spram mene. - Ja nisam stvar bez sopstva - nego vlastita volja, koja ponajprije može sobom raspolagati - da je ovo apsolutno nužni uvjet -

Ukoliko ja sam sebe izdajem za roba, činim nešto suprotno samome sebi - biti slobodna volja koja nije nitko - ne biti nikakva slobodna volja, to je moja slobodna volja. Slobodna volja je samo ona koja sebe ima za sadržaj.

* Riječ *»Entäusserung«* preveo sam, kako je uobičajeno, kao *»otuđivanje«* samo zato da čitaoca, naviknutog na kolokvijalnu upotrebu te riječi, ne dovedem u zabunu u pogledu njenog smisla. Mislim da bi inače, možda, bilo bolje tu riječ prevesti sa *pospoljavanje,* jer bismo tako i u našem jeziku sačuvali njen prvotni korijen, pa bismo je mogli smisleno povezati sa ausser — spoljašnji, Äusserung «· ispoljavanje, äussern = ispoljavati, veräussern = pospoljavati. Doista je za puno razumijevanje filozofove misli izvanredno značajno upućivanje na izvorno jezično porijeklo riječi, ali mi smo, poradi razumljivosti, ipak morali, ostati pri *otuđivanju'},* tako donekle onemogućiti njeno filozofsko i lingvističko izvođenje iz ausser, Äusserung itd. Vidi također bilj. uz § 43. - Bilj. prev.

Običajnost, religija - slobodna samosvijest mojeg identiteta s onim što je u meni aposolutno, supstancijalno, bit - misaono, intelektualno, samo ukoliko sam ja ono misaono - čovjek - ne može me učiniti *nekim drugim* nego što ja jesam.

Dodatak. Ako je zastarijevanje jedno otuđenje sa ne direktno izraženom voljom, onda je istinsko otuđenje izjava volje da ja stvar više neću smatrati mojom. Sve to može biti shvaćeno i tako da je otuđenje jedno istinsko zaposjedanje. Neposredno zaposjedanje je prvi momenat vlasništva; isto tako se tako vlasništvo stiče upotrebom, a treći momenat je onda jedinstvo obojega, zauzimanje kroz otuđenje.

§66.

Neotuđiva (unveräusserlich) su stoga ona dobra, ili, štaviše supstancijalna određenja - kao i *nezastarljivo* pravo na njih - što sačinjavaju moju najvlastitiju osobu i opću bit moje samosvijesti, kao što su moja ličnost uopće, moja opća sloboda volje, običajnost, religija.

Da bi ono što je duh po svom pojmu ili *po sebi* bio također i u opstojanju i za sebe (time da bi bio lice, sposoban za vlasništvo, da bi imao običajnost, religiju), - ta je ideja sama njegov pojam (kao *causa sui,* tj. kao slobodan uzrok, on je takav, *cuius natura non potest concipi nisi existens,*[12] Spinoza, *Etika,* S. I., Def. I). U istom tom pojmu, da je on ono što on jest *samo s pomoću sebe samoga* i kao *beskonačno vraćanje* iz prirodne neposrednosti svog opstojanja *u sebe,* leži mogućnost suprotnosti između onoga što je on samo *po sebi* a ne i za *sebe* (§ 57), kao i obratno, između onoga što je on samo *za sebe* a ne *po sebi* (u volji zlo) - i u tome *mogućnost otuđivanja personalnosti* i njegova supstancijalnog bitka - bilo da se to otuđivanje događa na nesvjestan ili izričit način. - Primjeri otuđiva-

[11] »čija se priroda može pojmiti samo kao postojeća«[12]

nja personalnost su ropstvo, tjelesno ropstvo, nesposobnost da se posjeduje vlasništvo, nesloboda njegova itd., otuđivanje inteligentne umnosti, moraliteta, običajnosti, religije javlja se u praznovjerju, u autoritetu koji se priznaje drugim poznatim autoritetima i u neograničenoj moći da mi se određuje i propisuje koje poslove treba da uradim (ako se tko iznajmi izričito za razbojništvo, umorstvo ili za mogućnost zločinstva), da mi se određuje i propisuje što je dužnost po savjesti, religiozna istina itd. - Pravo na nešto takvo nepospoljivo* jest nezastarljivo, jer akt kojim ja uzimam u posjed svoju personalnost i supstancijalnu bit, čineći sebe nečim pravno sposobnim i uračunljivim, moralnim, religioznim, uzima ta određenja upravo od spoljašnjosti (Äusserlichkeit), koja im je jedino dala sposobnost da budu u posjedu nekoga drugoga. Tim ukidanjem spoljašnjosti otpada vremensko određenje i svi razlozi koji bi mogli biti uzeti iz mojeg ranijeg pristajanja ili dopuštanja. Taj moj povratak u sebe samoga, čime ja sebi omogućujem da egzistiram kao ideja, kao pravno i moralno lice, ukida dosadašnji odnos i nepravo koje sam ja i drugi učinio mojem pojmu i umu, da se dopustilo da se s beskonačnom egzistencijom samosvijesti postupa i ima postupati kao s nečim spoljašnjim. Taj povratak u sebe otkriva protivurječje da sam drugome dao u posjed svoju pravnu sposobnost, običajnost, religioznost, što ja sam nisam posjedovao i što, čim to posjedujem, egzistira upravo bitno samo kao moje, a ne kao nešto spoljašnje.

• [uz § 66]

Nepunoljetan nema nikakvo pravo - Punoljetnost je prvi uvjet svake pravne sposobnosti. Sva prava, po svojoj prirodi, ne mogu biti nekoga *drugoga.*

Ja sam vlasnik životinja, biljaka - i drugih stvari - pretpostavka da su oni vremenski, prolazni, smrtni - podvrgnuti prirodi - ovo je njihovo određenje; - Ja säm stvar - određenje da ja kao stvar, priroda, propadam i postajem *slobodan* - uskrsavam - ovo moje određenje.

* Unveräusserlich, neotuđiv. - Bilj. prev.

- Priroda povređuje tamo također vlasništvo - Tu se to pojavljuje a/ kao jednostrana volja kod čovjeka koji sebe oslobađa, sila - β/ spram njegove ranije volje; - isto tako kod prirode a/ jednostrani čin prirode β/ spram njenog ranijeg dopuštanja opstojanja stvari -

Vrste da se stječe vlasništvo - vrste, tok od spoljašnjega k unutrašnjemu.

A. Zaposjedanje kao *neposredno.* Nastaje razlikovanje zaposjednute pojedinačnosti i supstancije. Opća stvar, znak, *predstavljeno* zaposjedanje.

B. također predstavljeno zaposjedanje - *negacija* neposrednosti, ali *posredovana upotrebom,* tj. *ukidanjem* neposredne pojedinačnosti u kojoj imam stvar - Upotreba iznosi, označuje vlasnika - uzimam još u posjed nešto spoljašnje, ali ne ono neposredno.

C. Također zaposjedanje (upotreba koja nije samo zaposjedanje već također *proizvođenje stvari)* - Stjecanje vlasništva a/ apstraktno: otuđenje, ß/ ispoljavanje kao proizvodnja/ - Negacija koja je u sebi pozitivna. Ono *unutarnje moje* - refleksija u mene. *Upotreba* i neposredno *zaposjedanje* u jednome. -

Tok A. Negacija neposrednosti B/ Upotreba negacije neposrednosti i još posjed, vlasništvo nečega neposrednoga C/ Proizvođenje iz mene.

• [uz § 66 primjed]

Također je pravo da se živi neotuđivo, tj. za proizvoljnost. Netko se prodaje, za smrt; - Novac za njegovu porodicu ili neku drugu upotrebu - tko ga kupuje i ubija, osakaćuje, - ubojica. (Kastracija - učenje kirurških operacija - vađenje zuba).

>[Uz: »Ovaj povratak mene u mene samoga...«]

a) Što sam ja samo *po sebi,* ja sam spoljašnje; slobodan, religiozan, običajnostan itd., samo po sebi: dakle, neslobodan, nereligiozan itd.

b) Za mene, tako sam ja tek istinski - ali to postajanje za sebe čini vlasništvu, posjedu drugoga štetu - /Odšteta - pravedno u dobroj vjeri - Svećenik što služi misu,

koji živi od čitanja mise, za to je prihvaćen, namješten od drugih ili u ime drugih/.
On ima posla s nekim drugim.

Dodatak. U prirodi stvari leži to da rob ima apsolutno pravo da sebe oslobodi, da, ako je neko svoju ćudorednost iznajmio za razbojništvo i umorstvo, onda je ovo po sebi i za sebe ništavno i svako posjeduje ovlašćenje da povuče ovaj ugovor. Isto tako se postupa sa iznajmljivanjem religioznosti nekom svešteniku koji je moj ispovjednik, jer takvu unutarnjost čovjek treba srediti sa samim sobom. Religioznost kod koje je njen jedan dio stavljen u ruku nekog drugog, nije nikakva religioznost jer je duh samo jedan i on mora stanovati u meni; *meni* treba pripadati sjedinjenje onog bitka-po-sebi-i-za-sebe.

§67.

Od *svojih posebnih, tjelesnih i duhovnih vještina* i mogućnosti djelovanja mogu ja drugome pospoljiti* *pojedinačne* proizvode i neku *vremenski ograničenu* upotrebu, jer one tim ograničenjem dobivaju neki spoljašnji odnos prema mojem *totalitetu i općenitosti.* Pospoljavanjem [otuđenjem] ovog *cijelog,* s pomoću rada konkretnog vremena i totaliteta moje proizvodnje ja bih ono supstancijalno proizvodnje, svoju opću djelatnost i zbiljnost, svoju ličnost, učinio vlasništvom jednoga drugoga.

To je isti odnos, kao gore u § 61, između supstancije *stvari* i njenog *iskorišćavanja;* kao što je ovo iskorišćavanje različito od onoga samo ukoliko je ograničeno, tako je isto upotreba mojih snaga samo utoliko različita od njih samih i time od mene, ukoliko je kvantitativno ograničena; -*totalitet* ispoljavanja neke snage jest snaga sama, - totalitet ispoljavanja akcidencija jest supstancija - totalitet ispoljavanja oposebljavanjä (specifikacija) jest ono opće.

* [u rukopisu] tj. koju netko drugi može učiniti od toga.

• **[uz §67]**
Odnos apsolutno unutarnjeg prema njegovoj spoljašnjosti.

Dodatak. Ovdje razmotrena razlika je razlika između nekog roba i današnjeg sluge ili nadničara. Atinski rob bi možda imao lakše dužnosti i duhovniji rad nego u pravilu naša posluga, ali on je ipak bio rob jer cijeli je opseg njegove djelatnosti bio predan gospodaru.

§68.

Ono osebujno u duhovnom proizvodu može načinom ispoljavanja neku stvar neposredno preobratiti u takvu spoljašnjost koju sada isto tako mogu proizvesti drugi, tako da sadašnji vlasnik njenim stjecanjem, osim što on time sebi može prisvojiti priopćene misli ili tehnički pronalazak, koja mogućnost dijelom (kod književnih djela) sačinjava jedino određenje i vrijednost stjecanja, dolazi ujedno u posjed općeg načina da se tako ispoljava i da takve stvari mnogostruko proizvodi.

Kod umjetničkih je djela oblik kao stvar, koji u spoljašnjem materijalu slikovito prikazuje misao, u tolikoj mjeri osebujnost individue koja proizvodi da je njegovo imitiranje bitno proizvod vlastite duhovne i tehničke vještine. Kod književnog je djela oblik po kojemu je ono neka spoljašnja stvar, isto kao kod pronalaženja tehničke sprave, *mehaničke vrste* - ondje jer se misao prikazuje samo nizom pojedinačnih apstraktnih *znakova* a ne u konkretnom stvaranju, ovdje jer ona uopće ima mehanički sadržaj - pa način proizvođenja takvih stvari kao stvari spada među obične umješnosti. - Između ekstrema umjetničkog djela i zanatlijske proizvodnje opstoje, uostalom, prijelazi koji čas više čas manje imaju u sebi nešto od jednoga ili drugoga.

• [uz §68]
Slikarstvo - umjetničko djelo - ne *znak* - već prikaz - oponašanje - osjetilnost predstavlja što ono treba da znači.

§ 68. Ja hoću da dobijem za to vrijednost, ono koliko je mene to stajalo -

Duhovna je proizvodnja nešto u *sebi* opće - *Duh* -

Pojedinačni ručni rad - oranje - ne umješnost u tome kao u stroju, satu, koji se podražava - Tko stječe ono pojedinačne, također i vještinu, dosjetljivost, oštroumnost, talent - tj. *sposobnost* (opć.) da proizvodi isto, a ne sposobnost da iznalazi, tj. da ponovno učini nešto drugo, ali isto.

U spisateljskoj proizvodnji, doduše, ne vještina - ali isto tako sposobnost da se to proizvodi.

Kod umjetničkih djela ne - Modus proizvodnje sam ono osebujno - Znakovi *u jeziku;* da su znakovi, to ja također nisam učinio - opstoji već u narodu - također spoljašnje stvari. U *stroju* - sredstvo, spoljašnje stvari - samo kompozicija, oblik, osebujan - ali mehanički

§69.

Budući da stjecatelj takvog proizvoda posjeduje punu upotrebu i vrijednost primjerka kao onoga *pojedinačnoga,* on je njegov potpuni i slobodni vlasnik kao nečega pojedinačnoga, premda autor spisa ili pronalazač tehničke sprave ostaje vlasnik *općeg* načina umnožavanja takvih proizvoda i stvari, koji on opći način nije neposredno pospoljio [otuđio], nego ga sebi može zadržati kao vlastito pospoljavanje.

Ono supstancijalno u piščevu i pronalazačevu pravu ne valja tražiti prvenstveno u tome što on pri otuđivanju pojedinačnog primjerka hotimično čini uvjetom da mogućnost da drugi sada također proizvodi takve produkte kao stvari, mogućnost koja time dolazi u njegov posjed, ne postane vlasništvom toga drugoga, nego da ostane pronalazačevo vlasništvo. Prvo je pitanje da li je takvo rastavljanje vlasništva stvari od mogućnosti, koja je dana s njome da se ta stvar također proizvodi, dopustivo u pojmu i ne ukida li puno, slobodno vlasništvo (§ 62) - čime tek dolazi u proizvoljnost prvog duhovnog proizvođača da tu mogućnost zadrži za sebe ili da je kao neku vrijednost pospolji

I

[otuđi], ili da za sebe ne polaže nikakvu vrijednost na nju, napuštajući s pojedinačnom stvari također i nju. Ova mogućnost ima, naime, tu osobitost da je ona u stvari ona strana po kojoj ova nije samo posjed nego i *imovina* (vidi dolje § 170 i dalje), tako da to leži u posebnom načinu spoljašnje upotrebe stvari, pa je različito i odjeljivo od upotrebe za koju je stvar neposredno određena (ona nije, kao što se kaže, *takva accessio naturalis kao foetura).* Kako pak razlika pada u ono po svojoj prirodi djeljivo, u spoljašnju upotrebu, zato zadržavanje jednog dijela pri pospoljavanju [otuđivanju] drugog dijela upotrebe nije priudržaj jednog gospodstva bez utile. - Prosto negativno, ali prvotno unapređivanje znanosti i umjetnosti jest da se oni koji u njima rade osiguraju od *krađa* i da im se može pružiti zaštita njihova vlasništva; kao što je bilo prvo i najvažnije u unapređivanju zanata i industrije da se osiguraju od razbojništva na cestama. - Kako, uostalom, duhovni proizvod ima određenje da ga druge individue shvate i da ga njihova predstava, sjećanje, mišljenje itd. usvoje, zato njihovo ispoljavanje - kojim oni *ono naučeno* također čine *pospoljivom* [otuđivom] *stvari* (jer učenje ne znači samo pamćenjem napamet naučiti riječi - misli drugoga mogu se shvatiti samo mišljenjem, a to je po-mišljenje [Nachdenken] također i učenje), - ima uvijek[13] neki svojevrsni oblik, tako da oni moć [imovinu]* koja odatle izrasta mogu smatrati kao svoje vlasništvo i na osnovu toga braniti svoje pravo na takvu proizvodnju. Širenje znanosti uopće i određeno naučno zanimanje posebno po svom su određenju i dužnosti najodređeniji kod pozitivnih znanosti, učenja neke crkve, pravne nauke itd., *ponavljanje* misli koje se utvrđuju, koje su uopće već ispoljene i spolja prihvaćene, dakle i u spisima kojima je svrha to naučno zanimanje i širenje i rasprostranjivanje znanosti. Koliko pak *oblik,* koji se nameće u ponavljanom ispoljavanju, preobražava opstojeće znanstveno blago i pogotovu misli takvih drugih

[13] A: »da postane i njeno ospoljenje, cime ona... praviti, ima **uvijek.**« - Konjektura prema Lassonu

* Vermögen = *moć,* sposobnost, ali i *imovina,* imutak. **Hegel** na **nekoliko** mjesta, pa tako i ovdje, smisleno upotrebljava tu dvoznačnost te rijeci. - Bilj. prev.

koji su još u spoljašnjem vlasništvu svojih* duhovnih proizvoda, u specijalno duhovno vlasništvo individue koja reproducira, i koliko joj time daje ili ne daje pravo da ih također učini svojim spoljašnjim vlasništvom - koliko je takvo ponavljanje u jednom književnom djelu *plagijat,* ne može se označiti tačnim određenjem, a, prema tome, ne može se utvrditi pravno i zakonski. Plagijat bi stoga morao biti stvar *časti* i čast bi ga morala sprečavati. - Zakoni protiv *preštampavanja* ispunjavaju stoga svoju svrhu da se pravno osigura vlasništvo pisca i izdavača, doduše u određenom, ali u veoma ograničenom opsegu. Lakoća kojom se, u pogledu oblika, nešto može promijeniti ili kojom se, može pronaći mala modifikacija u velikoj znanosti, u opsežnoj teoriji koja je djelo nekoga drugoga, ili već nemogućnost da se u predavanju onoga što je već shvaćeno ostane pri riječima začetnika, dovode već za sebe, osim posebnih svrha za koje je nužno takvo ponavljanje, beskonačnu mnogostrukost promjena, koje stranom vlasništvu utiskuju više ili manje površan pečat *vlastitoga:* kao što stotine i stotine kompendija, izvadaka, zbornika itd., računica, geometrija, nabožnih spisa itd. pokazuje kako se također svaka misao nekog kritičkog časopisa, almanaha muza, konverzacionog leksikona itd. odmah može pod istim ili promijenjenim naslovom ponoviti, ali braniti kao nešto vlastito; - čime se piscu ili istraživaču-poduzetniku upropašćuje ili obostrano slabi, ili čak potpuno uništava dobitak koji mu je obećavalo njegovo djelo ili ideja. No što se tiče *djelovanja časti* protiv plagijata, pri tome pada u oči da se više ne čuje izraz *plagijat* ili čak *učena krađa* - bilo da je čast učinila svoje da se plagijat potisne ili da je on prestao biti nečastan i da je iščezao osjećaj o tome, bilo da neka idejica i promjena nekog vanjskog oblika sebe kao originalitet i samostalno produciranje tako visoko ocjenjuje da i ne dopušta da se u njoj pojavi pomisao o plagijatu.

• [uz §69]

To je dvostruko određenje - iskorišćavanje - što je direktno određenje prodaje jednog primjerka? Prodaje samo to što i ukoliko što predstavlja misli - ovu vrijednost - ne drugu vrijednost, koja u sebe uključuje pomnogostručavanje - ova vrijednost dalja imovina -

Tome pripada moja /ne prećutno nego/ izričito volja - ako se otuđuje također i ta strana -

Takva proizvodnja u *vezi s drugima* -

Uzeti u posjed jest moj rad, vještina - čini ovo moje spoljašnjim - (bitno) u vezi s drugim ili, to se pridružuje neposredno tome -

Kad se ono što je znak predstava proizvodi, prosto je u vezi s drugima -

Upotreba - stavlja pred moju volju da se nešto, neka stvar ima kao vlasništvo; zaposjedanje postaje predstava. Konačno, (spisateljska proizvodnja) [postati] same predstave kao stvari. Način jednog opstanka, posjeda koji se odnosi prosto na druge - Moje treba da ostane ono spoljašnje, vrijednost - za razmjenu - kao imovina.

* [u rukopisu:] svojih, tj. onih. - Bilj. njem. izd.

• [uz § 69. primjedb. str 78: *»u ono što je po svojoj prirodi djeljivo,...«]*

Vrsta i način upotrebe - jedna se vrsta upotrebe ustupa - druga vrsta ne - nasljedni zakup, leno - također jedna vrsta upotrebe - druga, naime da se to proda, ne. - ali ovo potonje nije vrsta upotrebe - već je vlasništvo vrijednosti stvari -

Zakoni protiv preštampavanja - a/ Zaštita pisca i izdavača - njihovi posrednici zajednički protiv preštampavanja - β/ izdavač spram preštampavača kao spram publike. Zajedničko vlasništvo nacije - svaki može to preštampavati - privilegij - Zbrinjavanje, osiguravanje izdavačkih poslova -

• [uz § 69 primjed. str. 78 i dalje]

Najveći dio njemačke literature postao je fabrikantstvo, čista industrija.

• [uz § 69 primjed. str. 79]

Almanah muza, geometrija nije nikakva *posebna* pomisao, - svakom je, dakle, dopušteno da eksploatira takvu pomisao.

Učene novine - Jutarnji, večernji listovi. Svi bogovi i božice - muze, Minerva, Hermes - pomisao.

§70.

Obuhvatni totalitet spoljašnje djelatnosti, *život,* spram personalnosti koja je sama *ova i neposredna,* nije ništa spoljašnje. Otuđivanje ili žrtvovanje života jest, štaviše, ono suprotno od opstanka *ove* personalnosti. Stoga ja za to otuđivanje uopće nemam nikakva *prava,* a samo običajnosna ideja, u koju je ova *neposredno* pojedinačna personalnost po sebi utonula i koja je njena *zbiljska* moć, ima pravo na to, tako da je, kao što je život kao takav *neposredan,* i smrt njegov *neposredni* negativitet, a zato se ona spolja, kao stvar prirode ili u službi ideje, mora primiti iz tuđe ruke.

• [uz § 70]

a/ Bijeda, čista, apstraktna nesreća - nesreća kao takva β/ Sramota; ovaj subjekt previsok.

Gubitak -

a/ spoljašnje mogućnosti staleža, časti

- može biti veoma ograničene vrste - Werhter

β/ republike, Rima;

γ/ užitka - interes od užitka - blazirani Englez

δ dobre savjesti - zločinstvom -

Prosuđivanje - a/ da li je pravno dopušteno - ß/ da li je običajnosno dopušteno - oteti se nesreći, sramoti, oduzimanju časti - i to nezasluženome -

Ako se čovjek spusti u tu dubinu - da svoj život, čitav opseg, dovodi do uspoređivanja i suprotstavljanja, te stavljanja u pitanje - onda time nastupa zahtjev đa se on spusti također u dubinu svog duha, prije nego što sudi ovaj život nema nikakve *vrijednosti.* - Ako u njemu* ništa ne opstoji čime bi mu on** mogao pribaviti neku vrijednost - onda on stoji na podređenom stupnju svoje običajnosne svijesti.

*** Tj. u životu. - Bilj. red.**
**** Tj. čovjek. - Bilj. red.**

Nazor specijalne individue - isto osuditi kao i kod svakog zločinstva - čovjek loše odgojen, nedostatak, nešto odbojno u njegovoj spoljašnjosti, manirama - često u sebi ozlojeđen - psihološko opisivanje - npr. »gostioničar kod Sunca« - u Schillern.

To se, dakako, može razumjeti, ali ne opravdati -

Dodatak. Pojedinačna osoba je svakako nešto podređeno, što se mora posvetiti običajnoj cjelini. Ako stoga država zahtijeva život onda ga individua mora dati, ali smije li čovjek sam sebi oduzeti život? Ovo samoubojstvo može se prije svega smatrati hrabrošću, ali kao loša hrabrost krojača i služavki. To se zatim može promatrati ponovo kao nesreća, ako tome vodi rastrganost onog unutarnjeg. Ali, glavno pitanje je: imam li na to pravo? Odgovor će biti da ja kao ova individua nisam gospodar svoga života jer obuhvatni totalitet djelatnosti, život, jest protiv osobnosti koja je sama ovo neposredno, ništa spoljašnje. Ako se dakle govori o nekom pravu koje osoba ima nad svojim životom, onda je to jedna protivrječnost, jer bi to značilo da osoba ima pravo nad sobom. Ali ona ga nema jer ona ne stoji iznad sebe i ne može sobom upravljati. Kada se Herkul zapalio, kada se Brut bacio na svoj mač, onda je to ponašanje heroja protiv svoje personalnosti; ali kada se radi o jednostavnom pravu da sebe ubijemo onda se to može poricati i herojima.

Prijelaz od vlasnika k ugovoru

§71.

Opstanak je kao određeni bitak bitno bitak za drugo (vidi gore bilj. uz § 48); vlasništvo, s obzirom da je ono opstanak kao spoljašnja stvar, jest za druge spoljašnjosti i u njihovoj vezi nužnost i slučajnost. No kao opstanak *volje* ono je, kao za drugo, samo *za volju* jedne druge osobe. Taj je odnos volje prema volji vlastito i istinsko tlo na kojemu sloboda *opstoji.* To posredovanje da se vlasništvo nema samo s pomoću neke stvari i moje subjektivne volje nego isto tako s pomoću jedne druge volje, i

da se ono, prema tome, može imati u jednoj zajedničkoj volji, sačinjava sferu *ugovora.*

Po umu je tako nužno da ljudi ulaze u ugovorne odnose - da poklanjaju, mijenjaju, trguju itd. - kao što je nužno da posjeduju vlasništvo (§ 45, bilj.)· Ako je za njihovu svijest potreba uopće, blagonaklonost, iskorišćavanje itd. ono što ih vodi ugovorima, onda je to po sebi um, naime ideja realnog, (tj. samo u volji opstojećeg) opstanka slobodne personalnosti. - Ugovor pretpostavlja da se oni koji stupaju u nj *priznaju* kao osobe i vlasnici; kako je on odnos objektivnog duha, to je u njemu već sadržan i pretpostavljen momenat *priznavanja* (usporedi §§ 35 i 57 bilj.).

• [uz §71]

Uvijek se *viša predstava* - svrha - suprotstavlja životu - veza s moralitetom - kod samoubojstva - viša ideja, u kojoj ja sebe činim sucem -

Hrabrost - nekog krojača, sluškinje, sluge; - Nedostatak, oskudnost sve do urođene [?] lijenosti - hrabrost samo kao spram nečega [?] strašnoga - velikoga - moćnoga - tj. ovdje spram moje veličine, - *moje* savršenosti - Bijednik se ubija, djevojka koja ima dijete *ne* zna *sebi pomoći,* ne može podnijeti sramotu - nepriličnost koja ne treba da se dogodi - nizašto se poštuje kao nešto veliko - ali Werther, inače uvelike misaon, uvelike osjećajan čovjek - tj. njegova veličina, kojom on treba da ovlada - To je isto - on je zapleten u svoj osjećaj, svoj položaj - takva ljubav, takav prirodni osjećaj treba da bude zadovoljen*** - treba da ima viši interes u sebi - *ne zna sebi pomoći* - to je to isto, šupljost, praznina života, duha - ono negativno - spram potrebe interesa -

Ja sam gospodar moga života - svaki drugi isto tako - *Hobbes:* svatko može drugoga ubiti - stoga (su) svi ljudi isti - Ja imam jedino *istinski* sud - Svatko sebi stvara neki sud da li ja zaslužujem da živim [Karl.L.] - *Nitko* i *ništa* - bijednik - da li *sam ja to* - treba samo da ja imam *istinski* sud. U najmanju ruku ja.

*****[iznad toga:] udovice u istočnoj Indiji**

Čast - Hanibal, Katon, Brut - velike individue - ova treba da bude izdvojena - ovim okolnostima koje ih obeščašćuju - pravo *časti individualiteta* spram *ovih okolnosti* - čast - spram *mene* u *ovim* okolnostima.

Herkul sebe spaljuje na lomači - otrovan Dejanirinom odjećom - preuzima sam sudbinu -

Ako se steklo jedno istinski visoko pravo, ove okolnosti nisu mu adekvatne, isuviše neprimjerene - *heroj* - svaki sebe čini takvim *herojem* -

Natežu se u suprotnostima

a/ Bijednik koji *ne zaslužuje* da živi - koji je isuviše bijedan za ovaj život - ovaj život je nešto bolje nego što ti zaslužuješ - β/ Visoki, *ovoga života ovaj život* - stalež - ove okolnosti - *nije dostojan* - i suviše sam savršen - ovaj moj život je ono odlično - Takva *taština,* oholost -

Hrabrost - više dužnosti - General na čelu - baca se na neprijatelja, biva ubijen - francuski brodski kapetani - kod Isle de France (?) dopustili su da ih ubiju - to nije ono što se od njih zahtijeva -

Nesreća uopće - nije mogla izdržati život. No drugo je pažnja, poštivanje.

• [uz § 71 primjed.]

Prijelaz

a/ Ja ostajem vlasnik - onoga *općega* - napuštan posebno

β/ Općenitost kao *zajedničkih* volja - nad posebnim - vrijednost se nalazi u onome posebnome -

γ/ Razmjena - proces - Stjecanje neke stvari koja pripada nekoj drugoj p[osebnoj] volji.

a/ Opstanak slobode - stvar moja

b/ No stvar je posebna - ukidanje njene posebnosti je - a/ ovu ja mogu sebi samo prisvojiti upotrebom - njenim uništenjem - β/ ukidanjem njene posebnosti - otuđenjem

U jednom i u drugom slučaju nisam ja više vlasnik. - Ostaje protivurječje da neposredna stvar treba da bude moje vlasništvo; - a ipak ja treba da budem vlasnik, moja sloboda da ima opstanak -

Prema neposrednoj pojedinačnosti stvari nemam drugog odnosa kao osoba nego da je trošim, upotrebljavam - ili da je se odreknem -

Strana opstanka a/ kao spoljašnja stvar β/ za drugu slobodnu volju -

Ovaj istinski opstanak slobodne volje za drugoga, s drugim - od njega priznat - Ja ostajem vlasnik.

Ovdje meni kao vlasniku u pravom elementu slobode - *predmetno* - ne zabrinuto, visoko cijenjeno - ostavlja to [?] mojoj vlasti -

nego predmetno a/ spoljašnjost, opstanak β/ dostojno opstojećeg elementa slobodne volje -

Ugovor - *realni opstanak* vlasništva.

Prijelaz - a/ Neposredno zaposjedanje

Nastupa odmah b/ posredno - s pomoću volje nekoga drugoga.

Prethodna su posredovanja subjektivna - s pomoću znakova, s pomoću moje djelatnosti.

Dodatak. U ugovoru ja imam vlasništvo kroz zajedničku volju: naime, interes je uma da subjektivna volja postane opća i da se uzdigne do ovog ozbiljenja. Određenje *ove* volje ostaje, dakle, u ugovoru, ali u zajedništvu sa jednom drugom voljom. Opća volja, naprotiv, ovdje se javlja samo još u formi i obličju zajedništva.

Drugi odsjek

UGOVOR

§72.

Vlasništvo čija *strana* opstanka ili *spoljašnjosti* nije više samo stvar nego sadržava u sebi moment jedne (a time i druge) volje ostvaruje se *ugovorom* - kao procesom u kojemu se prikazuje i izmiruje protivurječje da ja *jesam* i *ostajem* utoliko za mene vlasnik koji bitkuje za sebe i koji isključuje drugu volju, ukoliko ja *prestajem* biti vlasnik u jednoj volji koja je identična s drugom.

• [uz §72]

Ovo jedinstvo dvojice koji se priznaju kao slobodni - održava samo opstanak - proces - Priznavanje je samo ovo apstraktno jedinstvo - Stjecanje, uzimanje u posjed - unutar i s pomoću tog priznavanja. Priznavanje za sebe formalno.

Formalno, spoljašnja predstava

Stjecanje jedne stvari koja pripada jednoj *drugoj slobodnoj volji* - Tako određen ugovor ima interes da ja *nešto* posjedujem; - ovo interes posebnosti -

Interes uma. a/ da ja jesam i ostajem vlasnik - ß/ da je moj opstanak, kao vlasništvo, objektivitet - slobodna samosvijest nekog drugog -

moja volja kao opstojeća, tj. kao ono opće

§73.

Ja ne samo da *mogu* otuđiti od sebe neko vlasništvo (§ 65) kao spoljašnju stvar nego ja ga se *moram* s pomoću pojma odreći kao vlasništva, kako bi meni *moja* volja, kao ono što *opstoji* [daseind], bila predmetna. No po tom je momentu moja volja kao otuđena ujedno jedna *druga.* Dakle, to u čemu je ta nužnost pojma realna jest *jedinstvo* različnih volja, u kojemu se, na taj način, napušta njihova različnost i osebujnost. No u ovom je identitetu njihove volje (na ovom stupnju) sadržano isto tako i to da svaka volja jest i ostaje *neidentična* s drugom, za sebe vlastita volja.

• [uz §73]

Otuđenje mojeg vlasništva - tj. ne *posebne* stvari - to nije otuđenje moje volje - tj. ne strane po kojoj vlasništvo pripada meni kao slobodnoj volji, -

Da sam ja sebi kao *slobodnoj* volji *objektivan* - tj. kao druga slobodna volja.

Istinsko otuđenje volje - njeno objektiviranje

Otuđenje u kojemu ja ostajem vlasnik - i njegovo održanje kod mene

Ovaj pojam, određenost ove sfere. Isto tako vratiti mene

§74.

Taj je odnos, dakle, posredovanje jedne volje, koja je identična u apsolutnoj razlici vlasnika koji za sebe bitkuju, pa sadržava da svaki voljom svojom i voljom drugoga prestaje biti vlasnik, da to *ostaje* i da to *postaje* - posredovanje volje da se napusti jedno i to pojedinačno vlasništvo i volje da se jedno takvo vlasništvo, dakle vlasništvo nekoga drugoga, primi, i to u identičnoj vezi tako da jedno htijenje postaje odluka samo ukoliko opstoji drugo htijenje.

§75.

Budući da se oba dijela što se kontrahiraju međusobno odnose kao neposredne samostalne osobe, ugovor polazi a/ od proizvoljnosti; pY identična volja, koja ugovorom počinje da opstoji, samo je jedna s pomoću njih *postavljena,* prema tome samo *zajednička,* a ne po sebi i za sebe opća; γ/ predmet je ugovora *pojedinačna spoljašnja* stvar, jer je samo takva podvrgnuta njihovoj zgoljnoj proizvoljnosti da je otuđe (§ 65. i dalje).

Stoga se pod pojam ugovora ne može supsumirati brak; ta ja supsumcija u svojoj - sramoti, mora se reći, - postavljena kod *Kanta* (»Metafiz. počela pravne nauke, str. 106 i dalje«).[14] - Isto tako ne leži priroda *države* u ugovornom odnosu, bilo da se država uzima kao ugovor svih sa svima, ili kao ugovor tih sviju s vladarom i vladom. - Miješanje toga, kao i odnosa privatnog vlasništva uopće, u državni odnos proizvelo je najveće poremećaje u državnom pravu i zbiljnosti. Kao što su se u ranijim razdobljima državna prava i državne dužnosti smatrali i branili kao neposredno privatno vlasništvo posebnih individua spram prava vladara i države, tako su se u jednom novijem vremenskom periodu prava kneza ili države smatrala predmetima ugovora i osnovana na njemu kao nešto prosto *zajedničko* volje i kao nešto što je proizišlo iz proizvoljnosti onih koji su sjedinjeni u jednu državu. - Ukoliko su, s jedne strane, različita oba ona stajališta, utoliko im je zajedničko što su određenja privatnog vlasništva prenijeli u sferu koja je sasvim druge i više prirode. - Vidi dolje: običajnost i država.

[14] »Metafizika ćudoređa«, I dio, § 24-27. - Bilj. njem. izd.

• [uz § 75 primjed.]

Čitav prijelaz - starijeg u novo vrijeme - okreće se ovdje - revolucija u svijetu - tj. ne naprosto neka glasna - revolucija koju su doživjele sve države.

Država, opće, misao, svrha koja je po sebi i za sebe. - Ne više kneževsko privatno vlasništvo, kneževsko privatno pravo - filozofski kralj - Državna dobra postala su *državno vlasništvo* - pravednost - ne patrimonijalna sudska vlast: pojedinac je sebe zaštitio - Porez na ugovore pojedinaca: kamate, gilte - nego opće mjerilo. Razdjeljivanje općega, ne posebna obaveznost plemstva - nego svih.

Fridrih II - filozofski kralj - ne treba da se poštuju posebna prava i privilegiji - Njemačka državna konstitucija - Gosp. von Haller naprotiv - kod Fridriha II važilo je to kao domišljanje, oduševljenje umjetnosti, despotizam itd., pa su ga se bojali - imponirao je svojim djelima i karakterom. - Sasvim novo gledište u svijetu - postavljeno u zbiljnosti.

- Prije toga deduct, posjed -

U novije vrijeme mijenja se ugovor; - jednostrana volja, nikakvo pravo - nego sila - onaj je ugovor odavna učinjen - Ne, kazali biste vi, to nije ugovor, nego sila - tek *sada* ustanovljen ugovorni odnos - stari - nas ne veže - Svakako, o stvarima, također o potomcima - Sada ugovor ne stvar posebne volje, ako se pokorava - odmah opovrgnut u podvrgavanju majoritetu.

Dodatak. U novijem dobu bilo je vrlo omiljeno državu smatrati ugovorom svih sa svima. Svi, kaže se, zaključuju ugovor sa knezom a ovaj opet sa podanicima. Ovaj nazor dolazi otud da se površno misli samo na *jedno* jedinstvo različitih volja. Ali u ugovoru su dvije identične volje, obje osobe jesu i žele ostati vlasnici; ugovor, dakle, proizilazi iz samovolje osoba, a ovo ishodište zajedno sa ugovorom isto tako ima i brak. Ali kod države ovo je već drugačije, jer ne leži u samovolji individua da se odvoje od države, budući da smo već njeni građani po prirodnoj stvari. Umno određenje čovjeka je da živi u državi, a ako nema države onda je prisutan zahtjev uma da se ona osnuje. Neka država upravo mora dati dozvolu za to da se u nju stupi ili da je se napusti; ovo dakle nije ovisno od samovolje pojedinca, a država time ne počiva na ugovoru koji pretpostavlja samovolju. Pogrešfi» je kad se kaže da je u samovolji svih da osnuju državu: štaviše, za svakoga je apsolutno nužno da jest u državi. Veliki napredak države u novijem dobu je to da ista svrha ostaje po sebi i za sebe a ne, kao u srednjem vijeku, da svako smije postupati po svojoj privatnoj stipulaciji.

Ugovor je *formalan* ukoliko su obje privole, čime se ostvaruje zajednička volja - negativni moment otuđenja neke stvari i ono pozitivno njenog primanja - razdijeljene na oba kontrahenta - *darovni ugovor.* - No realnim se on može nazvati ukoliko je *svaka od obih* volja, koje kontrahiraju, totalitet tih posredovnih momenata, dakle ukoliko u tome isto tako postaje i ostaje vlasnik; - *ugovor o razmjeni.*

Dodatak. Ugovoru pripadaju dva pristanka o dvije stvari: ja, naime, hoću steći i ustupiti vlasništvo. Realni ugovor je onaj u kojem svako čini cjelinu, ustupa i stiče vlasništvo i u ustupanju ostaje vlasnik; formalni ugovor je onaj u kojemu samo jedan stiče ili ustupa vlasništvo.

§77.

Budući da u realnim ugovoru svatko zadržava *isto* vlasništvo s kojim on stupa u nj i koje ujedno napušta, ono se vlasništvo koje ostaje *identično* i koje u ugovoru bitkuje *po sebi* razlikuje od spoljašnjih stvari koje u zamjeni mijenjaju svog vlasnika. Ono je *vrijednost* u kojoj su predmeti ugovora međusobno *jednaki* uza svu kvalitativnu spoljašnju različitost stvari, ono njihovo *općenito* (§ 63).

Određenje da jedna laesio enormis* ukida obaveze koje su ušle u ugovor ima, prema tome, svoj izvor u pojmu ugovora, pobliže pak u momentu da Kontrahent otuđivanjem svog vlasništva *ostaje vlasnik,* a u pobližem određenju kvantitativno isti. Povreda, međutim, nije samo enormna (kao takva prihvaća se ako prelazi *polovinu* vrijednosti) nego i *beskonačna* ako je o neotuđivom dobru (§ 66) bio sklopljen ugovor ili neka stipulacija** uopće za njegovo pospoljavanje [otuđivanje]. - Stipulacija je, uostalom, prije svega po svom sadržaju (tako) različita od ugovora da ona znači bilo koji pojedinačni dio ili moment cijelog ugovora, zatim, također, da je ona *formalno* utvrđivanje, o čemu kasnije. Ona sadržava, u pogledu one strane, samo formalno određenje ugovora, pristajanje jednoga da nešto učini te da bude pristajanje drugoga da to prihvati; nju su stoga ubrajali u takozvane *jednostrane ugovore.* Razlikovanje ugovora kao jednostranih i dvostranih, kao i njihove druge razdiobe u rimskom pravu dijelom su površna sastavljanja po pojedinačnom, često spoljašnjem obziru, kao što način i vrsta njihove formalnosti često proističu iz sasvim spoljašnjih prilika i povređuju pojam prava, a dijelom miješaju među sobom također i određenja koja se tiču prirode ugovora samoga te takva koja se odnose tek na pravosuđe (actiones) i pravna djelovanja po pozitivnim zakonima.

• **[uz §77]**

a/ Vlasništvo *ostaje* - Općenitost razlučena od specifične posebnosti.

*** Prikrata preko polovine (vrijednosti). - Bilj. prev.**
**** Stipulacija - pogodba. - Bilj. prev.**

ß/ § 77 Dvovrsno ispoljavanje volje -
Stipulacija se tako supsumira pod ugovor - obrnuto, ugovor također pod obligaciju - ovo podijeljeno u a/ Ugovor iz jednog *licit,* postupka, ß/ obaveznost iz zločinstva, neprava... [?]

§78.

Razlika između vlasništva i posjeda, supstancijalne i spoljašnje strane (§ 45), postaje u ugovoru razlikom između opće volje kao *sporazuma* i njegova ozbiljenja s pomoću *izvršavanja.* Onaj ostvareni sporazum, za sebe različit od izvršavanja, jest nešto predstavljeno, čemu stoga, po svojstvenom načinu *opstanka predstava u znakovima* (Enciklopedija filozof, znanosti, §§ 379, i dalje[15], valja dati poseban *opstanak,* u izrazu *stipulacije* s pomoću formalnosti *pokreta* i drugih simboličkih radnja, posebno u određenom objašnjenju *govorom,* tom duhovne predstave nadstojnijem elementu.

Stipulacija je prema tom određenju, doduše, oblik kojim u ugovoru sklopljeni sadržaj tek kao *predstavljeni* ima svoj opstanak. No predstavljanje je samo oblik, pa nema taj smisao kao da bi time sadržaj bio još nešto subjektivno što bi ovako ili onako valjalo željeti i htjeti, nego je sadržaj sklapanje koje je o tome izvršeno voljom.

• [uz §78]
- Razlika između vlasništva i posjeda, supstancijalne i spoljašnje strane - također vrijednost - i specifična stvar -

Volja - kao *zajednička* po sebi - posebna volja od toga različita.
Volja kao takva, kao ono *unutrašnje* - spoljašnje učinjena spram jedne druge volje. - Volja ima posla s voljom.

Dodatak. Kao što smo u učenju o vlasništvu imali razliku između vlasništva i posjeda, između onog supstancijalnog i

" 3. izdanje, § 458 i dalje - Bilj. njem. izd.

onog puko spoljašnjeg, tako u ugovoru imamo diferenciju između zajedničke volje kao sporazuma i posebne volje kao izvršavanja. U prirodi ugovora leži da se ispoljava zajednička kao i posebna volja, jer se ovdje volja odnosi prema volji. Sporazum, koji se manifestira u jednom znaku, i izvršenje stoga su kod obrazovanih naroda razdvojeni, dok se kod primitivnih naroda mogu poklapati. U šumama Cejlona postoji jedan trgovački narod koji polaže svoje vlasništvo i mirno čeka dok ne dođu drugi da svoje stave nasuprot: ovdje nijemo izjašnjavanje volje nije različito od izvršavanja.

§79.

Stipulacija sadržava stranu volje, stoga *ono supstancijalno* pravnoga u ugovoru spram kojega, ukoliko ugovor još nije ispunjen, još opstojeći posjed za sebe jest samo ono spoljašnje, što ima svoje određenje samo u onoj strani*. Stipulacijom sam napustio vlasništvo i posebnu proizvoljnost nad njim, pa je već postalo *vlasništvo drugoga; ja* sam stoga njome neposredno pravno obavezan na *izvršavanje.*

Razlika između pukog obećanja i ugovora leži u tome što je u onom to što ja želim pokloniti, činiti, izvršiti izgovoreno kao nešto *buduće* i ostaje još *subjektivno* određenje moje volje, koje ja, prema tome, mogu još promijeniti. Stipulacija ugovora, naprotiv, već je sama *opstanak* moje voljne odluke u tom smislu da sam ja svoju stvar time otuđio pa je *sada* prestala da bude moje vlasništvo i da je već priznajem kao vlasništvo drugoga. Rimsko je razlikovanje između pactum i contractus loše, *Fichte*[16] je jednom ustvrdio da *obaveznost* držati se ugovora *otpočinje* za mene tek s *početnim* izvršavanjem drugoga, jer sam ja prije izvršavanja u neizvjesnosti o tome da li je drugi *mislio ozbiljno* svojom izjavom; obaveznost prije izvršavanja bila bi stoga samo *moralne,* a ne pravne prirode. Samo što

* Volje. - Bilj. red.
16 Prilozi za ispravljanje sudova publike o francuskoj revoluciji. - Sveuk. djela VI, str. 111. i dalje. - Bilj. njem. izd.

izjava stipulacije nije izjava uopće, nego sadržava ostvarenu *zajedničku volju,* u kojoj se ukinula proizvoljnost *raspoloženja* i njezine promjene. Stoga se ne radi o mogućnosti da li je drugi bio ili postao *unutarnje* drukčije raspoložen, nego da li on ima na to pravo. Ako drugi i otpočne izvršavati, ostaje mi isto tako proizvoljnost neprava. Onaj nazor pokazuje isto tako svoju ništetnost time što bi ono pravno ugovora bilo postavljeno u lošu beskonačnost, proces u beskonačno, u beskonačnu djeljivost vremena, materije djelanja itd. *Opstanak* što ga volja ima u formalnosti pokreta, ili u za sebe određenom govoru, potpuni je opstanak volje, već kao intelektualne, čije je izvršavanje samo posljedica. - Ne mijenja, uostalom, ništa na stvari što u pozitivnom pravu opstoje takozvani *realni kontrakti,* za razliku od takozvanih *konsenzualnih** kontrakata, u smislu da se oni smatraju punovažnima samo ako k pristajanju pridođe zbiljsko izvršavanje (res, traditio rei). Oni su dijelom posebni slučajevi gdje mene tek ta predaja stavlja u položaj da sa svoje strane mogu izvršavati, pa se moja obaveza da izvršim odnosi samo na stvar ukoliko je dobijem u ruke, kao kod pozajmice, zajmovnog ugovora i depozita (Što također može biti slučaj i kod drugih ugovora); - okolnost koja se ne tiče prirode odnosa stipulacije prema izvršavanju, nego se tiče načina izvršavanja - a dijelom stipuliranje u jednom ugovoru ostaje uopće prepušteno proizvoljnosti da nečija obaveznost za izvršavanje ne leži u samom ugovoru kao takvome, nego bi trebalo da je ovisna tek o izvršavanju drugoga.

• [uz §79]

Moja je volja *vezana,* zajednička volja - *postavljena u jedno* s voljom dwgoga - da jedinstvo ima *realitet* - a/ Izvršavanjem - ß/ Stipulacijom - načinom volje kao nečega duhovnoga s pomoću *znaka* - riječ, kretnja, pismo; ceremonijal, iscrpnost, rukovanje - zajednička je volja ovdje *za oboje* - moja volja ne više subjektivno *za mene.* Što je *ovdje,* otuđenje je moje volje i njeno povezivanje s jednom drugom; ja sam tom otuđenju dao opstanak, tako da nije

* Ugovori koji nastaju suglasnošću volje. - Bilj. prev.

više samo subjektivno; - nego *postupak* - postavljen *izvan mene* -

Stvar poslije (post.) kontrakta moja -

Moje vlasništvo a/ moje volje β/ mojeg posjeda - ona strana otuđena - stipulacija;

Teškoća leži, ili je ležala - u razlici izjave - naime, da moja volja - prije izjave kao izvršavanja - treba da je unutarnja, subjektivna, s moje strane, dakle, podobna da se mijenja; - samo mnjenje - Slično se javlja poziv na pobunu, klevetanje, psovanje - da je samo mnjenje koje sam ja iskazao, - i to također samo riječima - kretanje zraka, vjetar koji se već razletio kao što sam ga učinio - što ostaje - samo ono unutarnje i *moje* mnjenje, subjektivno, koje ostaje samo moje.

Takve riječi - su čini i djelovanja - U svijetu predstava ne tuče se batinom, ne trguje zlatom, srebrom itd. - isto tako ne kao ni mjenica, jer je samo riječ, doduše, napisana, ali samo na papiru, crnom tintom - zauzima posve mjesto novca, kao što novac mjesto robe - ne samo mjesto nego su zbog svog sadržaja punovažni novac i vrijednost.

Različita prava - na ispunjavanje i izvršavanje - poput akcija - koje su bile postavljene - žalosno, kljasto razlikovanje - konačno zajedno, srušeni - besmislenost - tj. ono opće nije istaknuto -

Pactum je rimski ugovor - *djelomice* sličan pukom obećanju - od kojega se, međutim, odvaja stipulacija - stipulacija, naime, kao svečani ceremonijal; - ipak su pretorsko pravo, malo po malo i, konačno, Justinijan ukinuli tu razliku; Thibaut, (Theorie der logischen Auslegung des romischen Rechts, 1799), v. str. 125.

- Fichte - isto tako u starijem rimskom pravu -: »kod *nenavedenih* kontrakata (tj. posebnih vrsta koje nisu navedene u civilnom pravu) obaveznost se gradila prosto na izvršavanju koje se zbilo; ali time je bio obavezan samo primalac; taj je mogao, dakle, akciju *usmjeriti na* ispunjavanje; ali on je također mogao, sve dok nije uslijedila protuusluga ili primalac u ispunjenju ugovora nije učinio nikakve *primjene,* koje su jednake primanju - zahtijevati natrag dano, naprosto zbog toga što se predomislio«. Thibaut, (1. c.) str. 124.

Contractus nomin fatusj proizvodio je svaki posebnu tužbu koju je on imenovao: *contractus innomin.* zahtijevao da u svakom pojedinačnom slučaju formula tužbe bude normirana po posebnom slučaju koji predloži; *actio praescriptis verbis.*

§80.

Podjelu ugovora i na njoj zasnovano razumno raspravljanje njihovih vrsta ne valja ovdje uzeti iz spoljašnjih okolnosti, nego iz razlika što leže u prirodi samog ugovora. - Te razlike jesu razlike formalnog i realnog ugovora, zatim vlasništva, te posjeda i upotrebe, vrijednosti i specifične stvari. Prema tome proizlaze *ove vrste* (ovdje dana podjela poklapa se u cjelini s Kantovom podjelom, »Metafiz. počela pravne nauke«, str. 120. i dalje", pa se odavna trebalo očekivati da se obična aljkavost podjele ugovora na realne i konsenzualne, imenovane i neimenovane kontrakte itd. zamijeni pametnom podjelom):

A. *Ugovor darovanja,* i to:

1. Neke stvari, zapravo takozvano *darovanje.*
2. *Pozajmljivanje* neke stvari, kao poklanjanje jednog *dijela* ili njenog *ograničenog uživanja i upotrebe;* pozajmljivao ostaje pri tome *vlasnik* stvari (mutuum i commodatum bez kamata). Pri tome je stvar ili *specifična* ili se pak, premda je takva, smatra općom ili važi (kao novac) kao za sebe opća.
3. *Darovanje nekog vršenja usluge* uopće, npr. zgoljno čuvanje nekog vlasništva (depositum); - darovanje neke stvari s posebnim uvjetom da će drugi postati vlasnik tek u *trenutku smrti* darovatelja, tj. u trenutku kad ovaj i onako nije više vlasnik; dispozicija *testamenta* ne leži u pojmu ugovora, nego pretpostavlja građansko društvo i pozitivno zakonodavstvo.

17 »Metafizika ćudoređa«, I dio, § 31. - Bilj. njem. izd.

B. *Ugovor razmjene*

1. *Razmjena* kao takva:
a/ neke *stvari* uopće, tj. neke *specifične* stvari za neku drugu sličnu;
β/ *kupnja* ili *prodaja* (emtio venditio); razmjena jedne *specifične* stvari za neku koja je određena kao opća, tj. koja samo kao vrijednost, bez drugog specifičnog određenja, važi za upotrebu - za *novac.*
2. Davanje pod *zakup* (locatio conductio), pospoljavanje (otuđivanje) privremene upotrebe nekog vlasništva za *zakupninu,* i to
a/ neke *specifične* stvari, pravi zakup - ili
β/ *opće stvari,* tako da posuđivač ostaje samo vlasnik te stvari ili, što je isto, vrijednosti - zajam (mutuum, također onaj commodatum sa zakupninom; - dalje empirijsko svojstvo stvari - da li je ona štap, sprava, kuća itd., res fungibilis ili non fungibilis, pridonosi (kao u pozajmljivanju kao darovanju, br. 2) druga, posebna, ali uostalom nevažna* određenja).
3. *Ugovor o djelu* (locatio operae), pospoljavanje (otuđivanje) mog *proizvođenja* ili *vršenja usluga* na jedno ograničeno vrijeme, ili inače po nekom ograničenju (vidi § 67), ukoliko je, naime, pospoljivo (otuđivo)
S tim je srodan *mandat* i drugi ugovori gdje se izvršavanje osniva na karakteru i povjerenju ili na višem talentu te nastupa *inkomensurabilitet* izvršenoga za spoljašnju vrijednost (koja se ovdje također ne zove plaća, nego *honorar).*

C. *Upotpunjavanje* jednog *ugovora* (cautio) s pomoću *zalaganja.*

Kod ugovora, gdje ja pospoljujem (otuđujem) iskorišćivanje neke stvari, ja nisam u njenom posjedu, ali sam još njen vlasnik (kao kod zakupa.) Nadalje mogu kod ugovora - razmjene, kupovanja, također i darovanja postati vlasnik a da ne budem u posjedu, kao što uopće ovo rastavljanje nastupa u pogledu bilo kojeg izvršavanja ako se

* **[u rukopisu:]** tj. ne važna za opća određenja. Bilj. njem. izd.

ne zbiva iz *ruke u ruku.* No da u jednom slučaju i ostajem u zbiljskom posjedu vrijednosti koja je još ili je već moje vlasništvo, ili da sam u drugom slučaju u nj postavljen a da nisam u posjedu *specifične* stvari koju ja prepuštam ili koja meni treba da bude prepuštena, to se ostvaruje s pomoću *zaloga* - specifična stvar koja je, međutim, moje vlasništvo samo po *vrijednosti* mog, u posjed prepuštenog ili dužnog mi vlasništva, ali po svojem specifičnom svojstvu i višku vrijednosti ostaje vlasništvo zalagačevo. Zalaganje stoga nije samo neki ugovor, nego samo stipulacija (§ 77), dopunski moment ugovora s obzirom na posjed vlasništva. - *Hipoteka, jamstvo* posebni su oblici toga.

• [uz §80]

a/ *formalni* i β/ *realni ugovor*

β/ Ugovor o stvari - vlasništvo ili posjed ili upotreba - ili samo privremeno.

Stvar koja već jest - ili koja tek mora postati kao moj proizvod putem mene - moje ospoljavanje*

γ/ Ja ostajem vlasnik - pri posuđivanju iskorišćavanja - ili sam postao vlasnik - kod kontrahiranog izvršavanja.

• [uz A. Ugovor o darivanju]

1. Stvari uopće - 2. Upotreba neke stvari - Ostajem vlasnik stvari u cjelini - darujem trošenje - a/ jedne pojedinačne stvari kao takve - jedan dio propada β/ Dopuštam da se besplatno u kući stanuje, da se oranica besplatno obrađuje - iskorišćuje - 3. Vršenje usluga - Ja ostajem vlasnik *vrijednosti,* onoga općega. Otuđenje mene - nije slučaj kod drugih darivanja.

• [uz B. Ugovor o razmjeni]

1. Prepuštanje *cjeline* - u razmjeni - Ostajem posjednik vrijednosti a/ *Vrijednost* kao slučajna.

2. Ostajem vlasnik cjeline αα/ kao specifične i moje (?) pojedinačne stvari, ali ne ostajem *posjednik* - ßß/ Iskorišćivanje ima također vrijednost - to je ono opće ugovora o razmjeni - prodajem iskorišćivanje - ßß/ samo kao *vrijednosti* - kao *specifično* određene u sebi: lihva *kamate,* na *novac,* jer inače kao takav nije upotrebljiv, ne kao kapital - danas drukčije -

* **Ausserlichmachen - ospoljavanje. Bilj. prev.**

npr. također žito, samo vlasnik vrijednosti - i također specifičnog kvaliteta, no ipak ne njega po njegovoj empirijskoj pojedinačnosti - ipak ponovno posebno žito, ječam - vrsta.

3. Ostajem vlasnik *apsolutne* vrijednosti.

Thib [aut, 1. c] 1, str. 192: *res fungibilis,* stvar, pri čemu je to u pravilu sporedno da li se ima upravo ovaj species /čini se, štaviše, da treba biti individualitet/ ili jedan drugi istog roda; *res non fungibilis* gdje to nema mjesta. Sumnjive su sve one stvari koje se obično otuđuju u svakovrsnoj trgovini po broju, mjeri i težini.

• [uz C]

Vlasnik i posjednik vrijednosti.

[»Kod ugovora gdje ja otuđujem iskorišćivanje neke stvari«] samo iskorišćivanje - ne u posjedu, ali njen vlasnik, *stvari*

Ovo je umna podjela ugovora - prema tome raspravljena - Dalje okolnosti, npr. između ugovora i izvršavanja kome šteta - kajanje - posljedice - *otezanja* - i beskonačno mnoštvo - prouzrokovano posebnim kvalit[etom], prirodom predmeta - ili *uvjetima* pri ugovoru - /psihičke - ovisno o volji - da li one koje odgađaju, razrješuju/ umetnute na njegovo mjesto.

Isto tako valja razlikovati čiste ugovore - i miješane, tj. s višom običajnosnom vrijednošću, - ugovor *također* kod braka, - ali samo *također* - civilna strana imovine -

Hipoteka - je formalno zalog

Jamstvo - je kredit, kod zajma uopće - ali ne moj kredit. Kod jamstva ne ostaje posuđivač u posjedu vlasništva.

Dodatak: Kod ugovora je napravljena razlika da kroz sporazum (stipulaciju), vlasništvo doduše postaje moje, ali ja nemam posjed i trebam ga dobiti tek kroz izvršavanje. Ako sam sada već odvajkada vlasnik stvari, onda je namjera zalaganja da ja u isto vrijeme dođem u posjed vrijednosti vlasništva i time već u

sporazumu koji bi izvršavanje osiguralo. Poseban način zalaganja je jamstvo kod kojeg neko ulaže svoje obećanje, svoj kredit za moje izvršenje. Ovdje se kroz osobu izvršava ono šta se kod zalaganja samo stvarno događa.

§81.

U međusobnom odnosu neposrednih osoba njihova je volja uopće isto tako *po sebi identična* i od njih u ugovoru *zajednički* postavljena kao što je i *posebna.* Zato što su one *neposredne* osobe, slučajno je da li je njihova posebna volja u skladu s voljom koja *bitkuje po sebi* i koja s pomoću one ima svoju egzistenciju. Kao posebna, *za sebe različita* od opće, nastupa ona u proizvoljnosti i slučajnosti uvida i htijenja protiv onoga što je *po sebi* pravo - ne *pravo.*

Prijelaz k nepravu sačinjava logičku višu nužnost: da su momenti pojma - ovdje pravo *po sebi,* ili volja kao *opća* i pravo u svojoj *egzistenciji,* koje je upravo *posebnost* volje - postavljeni kao *za sebe različiti,* što pripaila *apstraktnom realitetu* pojma. - No ova posebnost volje je za sebe proizvoljnost i slučajnost, koju sam ja napustio u ugovoru samo kao proizvoljnost o jednoj *pojedinačnoj* stvari, a ne kao proizvoljnost i slučajnost same volje.

• [uz §81]

Razlika opće volje prava od posebne volje. U ugovoru se ispoljava *pravo za sebe* - spram *posebne volje, postavlja* se kao određeno razlučeno od posebnoga.

Opstanak *volje* kao *opće* spram posebne -

Ono što je stipulirano u ugovoru jest *pravo* - kao takvo, tj. u općem određenju.

Prijelaz, a/ Određenje - opće volje, samo tek *kao postavljeno;* izvršavanje nužna posljedica - ali isto tako zavisna od proizvoljnosti -

To je meni predmetno - moja pojedinačna volja kao *opstanak,* i to u jednoj *drugoj* volji i putem nje - Dakle *pravo* - ali ovaj *opstanak* - kao volja - samo slučajno, samo određenje zajedničkosti - β/ treba da bude *opstanak* volje - *kao volja* - Volja se odnosi prema sebi samoj kao volja. *Pravo kao pravo;* k ovom razvijanje određenja prava - tj. *pravo* postavljeno, ne ovo pojedinačno, nego pravo u svojoj općenitosti - tj. s ukidanjem posebnog interesa - u subjektivnoj volji - i kao u nekoj posebnoj stvari; nego radi se o pravu kao takvome. - Ovo tlo, ovaj *opstanak* jest *subjektivna* volja - da se htjelo pravo kao takvo - uopće, da se hoće *opstanak* volje da bi bilo pravo realizirano. - Ja imam vlasništvo, tj. *ovu* i *onu stvar;* Ja hoću ovu stvar - ovaj *posebni* sadržaj - ali sad postaje *posebni* sadržaj samo pravo.

Ovdje polazište - *zajednička volja* - Vlasništvo je slučajno, spoljašnje - dovde samo prohtjev ili bilo koja spoljašnja slučajnost da mogu imati ovo ili ono, - u prirodi, - ili da li slučajna volja nekoga drugoga meni želi prepustiti stvar - ova njegova samovolja pogađa, međutim, samo *posebnu* stvar, pogađa moj prohtjev da li hoće ovaj zadovoljiti ili ne - još ne pravo kao takvo - On nema nikakvo apsolutno pravo da bude zadovoljen - tj. opstanak prohtjeva kao takvog nije opstanak volje -

No sada - moje pravo kao takvo - tj. opstanak moje volje ne sadržava naprosto neku stvar - nego *volju* nekoga drugoga -

Tako, volja u odnosu prema nekoj volji -

Ovdje počinje elemenat koji vodi k stajalištu moraliteta - jer moralitet je unutrašnjost volje - tj. volja koja *sebe hoće;* - *Volja sebi* samoj predmet - ali moralitet kao za sebe - *u sebe* vraćena volja -

Ovdje ponajprije odnos *volje* spram *volje,* ali prema jednoj *drugoj* volji, jer *neposredna* razlika volje od sebe same kao takve jest kao volja nekoga drugoga.

Uopće *pravo - po - sebi* - spram slučajne volje;

Vrijednost i *zajednička* volja - oboje slučajna općenitost. Ono povezano i ono što povezuje - u objema voljama - jest to da je u njima *biće po sebi** - *pravo po sebi* - tj. uopće opstanak volje - oboje su se u ugovoru ne samo odrekli svoje posebne volje nego također pretpostavili da važi opstanak volje *uopće* - pravo u toj stvari - to je unu-

* Biće po sebi - das Ansichseiende. - Bilj. prev.

tarnja bitna *pretpostavka* - Kidanje ugovora, neizvršavanje je *protiv prava uopće* - tj. ne samo protiv moje posebne volje kao *posebne;* - Priznanje ne samo što je ona u posjedu, - već njene volje kao takve - u *stipulaciji* - stoga je izvanredno važan uvid u prirodu stipulacije, da se ugovor kao stipuliran smatra važećim, jer u tome opstanak kao volje duhovnog opstanka - tako *pravo* uopće -

Apstraktni spoljašnji opstanak volje, ne puki empirijski, jer se u svojoj vlasti, i on će se braniti (- divlji narodi, Mauri, samo ta vrsta straha - refleksije lukavstva, dobitka, koristi, možda i religije, ljudskosti) - otuda toliko važno da narodi dođu do ugovornog odnosa unutar sebe i spram drugih -

Dodatak. U ugovoru smo imali odnos dviju volja kao jedne zajedničke. Ali ova identična volja samo je relativno opća, postavljena opća volja i time još u suprotnosti prema posebnim voljama. U ugovoru, u sporazumu, leži svakako pravo da se zahtijeva izvršenje; Ali ovo je opet stvar posebne volje koja kao takva može djelovati uprkos pravu koje postoji po sebi. Ovdje se dakle pomalja negacija koja je ranije već ležala u volji koja postoji po sebi, a ova negacija je upravo *nepravo.* Opći tok je da se volja očisti od njene neposrednosti i tako iz njenog zajedništva izazove posebnost koja nastupa protiv njega. U ugovoru oni koji se sporazumijevaju još zadržavaju svoje posebne volje, ugovor, dakle, još nije izvan stupnja samovolje i time ostaje izručen nepravu.

Treći odsjek

NEPRAVO

§82.

U ugovoru je pravo *po sebi* kao nešto *postavljeno,* njegova unutarnja općenitost kao nešto zajedničko proizvoljnosti i posebne volje. Ta *pojava* prava, u kojemu se ono i njegov bitni opstanak, posebna volja, neposredno, tj. slučajno poklapaju, ide u *nepravu* dalje, do privida - do suprotstavljanja prava po sebi i posebne volje u kojoj to postaje posebnim pravom. Istina je tog privida, međutim, da je on ništavan i da se pravo uspostavlja negiranjem te njegove negacije, kojim se procesom njegova posredovanja da se iz svoje negacije vrati k sebi određuju kao ono *zbiljsko* i *važeće,* jer je ono ponajprije bilo samo *po sebi* i nešto *neposredno.*

• [uz §82]

Činjenje važećim prava *po sebi* -

Ja ostajem vlasnik spram neprava - Ja empirijski imam ovo određenje ujedno kao slučajno - njegova je priroda, međutim, ono; bitni subjekt [nije] sada pojedinačna ličnost, nego pravo po sebi -

Posebna volja, jer volja također pravo - opstanak volje, slobode.

Posebnost - nužna - pada u slučajno, proizvoljnost - tačka gdje započinje moralitet, krivnja

Nužnost nije suprotstavljena krivnji - ona isključivo.

Privid - postavljanje općeg - kao neko *posebnoga* - što se obistinjuje ukidanjem posebne volje prema sebi.

Podatak. Pravo po sebi, opća volja kao bitno određena kroz posebnu volju, u odnosu je na nešto nebitno. To je odnos suštine prema njenoj pojavi. Ako je pojava primjerena i suštini, onda ona, viđena s druge strane, njoj opet nije primjerena, jer pojava je stupanja slučajnosti, suština u odnosu na nebitno. Ali u nepravu pojava napreduje do privida. Privid je postojanje koje je neprimjereno suštini, prazno odvajanje i postavljenost suštine, tako da je ona oboma razlika kao različitost. Privid je stoga ono neistinito koje iščezava, tako što hoće da bude za sebe, a na ovom iščezavanju suština se pokazala kao suština, to znači kao moć privida. Suština je negirala svoju negaciju i tako je ono što je osnaženo. Nepravo je jedan takav privid i kroz njegovo iščezavanje pravo sadržava određenje nečeg čvrstog i važećeg. Ono što smo upravo nazvali suštinom jest pravo po sebi, nasuprot čemu se posebna volja ukida kao neistinita. Ako je ono ranije imalo samo neposredni bitak, onda ono sada postaje *zbiljsko* time što se vraća iz svoje negacije; jer, zbiljnost je ono što djeluje i

što sebe sadrži u svom drugobitku, dok je ono neposredno prijemčivo za negaciju.

§83.

Pravo, koje kao nešto *posebno* i stoga raznoliko spram svoje općenitosti što *po sebi* bitkuje i jednostavnosti dobiva oblik *privida,* jest takav privid dijelom po *sebi* ili neposredno, dijelom se ono po *subjektu* postavlja *kao privid,* dijelom kao *upravo* ništavno - nepristrano ili građansko nepravo, prijevara i zločinstvo.

• [uz §83]

a/ Nepristrano nepravo: Priznanje prava - važi meni kao pravo za sebe - *nepravo po sebi.*

β/ *Nepravo* koje je *za sebe* ujedno još pravo - važi drugome, ne meni - privid prava, privid prigovora drugoga·

γ/ po sebi i za sebe - važi *pravo* za oboje; *i nepravo.*

a/ Nepravo kao pravo - je pravo za mene - Svatko hoće općenito pravo - drži pravo drugoga kao privid - po sebi je privid

β/ Pravo kao *privid* samo za druge

γ/ Nepravo po sebi i *za sebe,* također ne kao privid - važi kao nepravo za oboje -

Dodatak. Nepravo je dakle privid suštine koji se postavlja kao samostalan. Ako je privid samo po sebi a ne i za sebe, to znači, nepravo mi važi za pravo, onda je ono ovdje nepristrasno. Privid je ovdje za pravo ali ne za mene. Drugo nepravo je prevara. Ovdje nepravo nije privid za pravo po sebi, nego se događa tako da ja drugom poturam neki privid. Time što ja varam, pravo je za mene privid. U prvom slučaju za pravo je nepravo bilo privid. U drugom slučaju je meni samom, kao nepravu, pravo samo jedan privid. Treće nepravo konačno je zločin. To je po sebi i za mene nepravo: ali ja ovdje hoću nepravo i ne upotrebljavam privid prava. Drugi, protiv koga se događa zločin, ne treba da nepravo koje postoji po sebi i za sebe posmatra kao pravo. Razlika između zločina i prevare je u tome da u prevari u formi čina još leži priznavanje prava, što kod zločina nedostaje.

A. *Nepristrano* ***nepravo***

§84.

Zaposjedanje [§ 54] i ugovor za sebe i po svojim posebnim vrstama, ponajprije različite izjave i posljedice moje volje uopće, jesu u odnosu prema priznavanju drugih *pravni razlozi,* jer je volja ono u sebi opće. U njihovoj međusobnoj raznolikosti i spoljašnjosti[18] leži da oni u pogledu jedne te iste stvari mogu pripadati različitim osobama, od kojih svaka iz svojih posebnih pravnih razloga smatra stvar svojim vlasništvom; time nastaju *pravne kolizije.*

• [uz § 84]

a/ Pravni razlog je privid; β/ Pravo po sebi je privid γ/ Pravo jest *kao* privid - tako da bi bio privid *postavljen* kao ništavno postavljen - kao pravo; Privid se čini kao pravo -

Razlog - ono bitno - različitost takvog bitnoga - prava uopće - do sada različiti načini supsumcije -

Razlog jest kao privid; - Razlog, strana posebnosti, kao razlučeno postavljen od prava po sebi

Oboje hoće pravo, priznati da pravo treba da bude.

§85.

Ta kolizija, u kojoj se stvar traži *iz jednog pravnog razloga* i koja sačinjava sferu *građanskog pravnog spora,* sadržava *priznavanje* prava kao onoga općega i odlučujućega, tako da stvar treba da pripadne onome koji ima na to pravo. Spor se tiče samo *supsumcije* stvari pod vlasništvo jednoga ili drugoga; - *naprosto negativan* sud, gdje se u predikatu onoga mojega negira samo ono posebno.

[18] **U Hegelovu** primjerku ispravak: »U njihovoj spoljašnjosti **između sebe i raznolikosti.« - Bilj. njem. izdav.**

§86.

Kod stranaka je priznanje prava povezano sa suprotstavljenim posebnim interesom i isto takvim nazorom. Protiv tog *privida* istupa u njemu *samome* (pređašnji §) pravo *po sebi* kao predstavljeno i zahtijevano. No ono jest ponajprije samo kao neko *»treba da«,* jer volja još ne opstoji kao takva koja bi, oslobođena neposrednosti interesa, kao posebna imala za svrhu opću volju; ona je ovdje još određena kao takva priznata zbiljnost spram koje bi trebalo da se stranke odreknu svog posebnog nazora i interesa.

Dodatak. Ono šta je pravo po sebi to ima određeni razlog, a moje nepravo koje držim za pravo ja branim iz bilo kojeg razloga. Priroda je onog konačnog i posebnog da daje prostor slučajnostima; ovdje se, dakle, moraju dogoditi kolizije, jer mi smo ovdje na stupnju onog konačnog. Ono prvo nepravo negira samo posebnu volju, dok se opće pravo respektira, to je dakle najlakše nepravo uopće. Kada kažem da neka ruža nije crvena, onda ipak još priznajem da ona ima boju, ja stoga ne poričem vrstu i negiram samo ono posebno, ono crveno. Isto tako se ovdje priznaje pravo: svaka osoba hoće pravo i njoj samo treba nastati ono što je pravo. Njeno nepravo se sastoji samo u tome da ono što ona hoće drži za pravo.

B. Prijevara

§87.

Pravo *po sebi,* po svojoj razlici od prava kao posebnoga i opstojećega, jest kao *zahtijevano,* doduše određeno kao ono bitno, ali u tome ujedno *samo* zahtijevano, pa s te strane nešto subjektivno, dakle nebitno i samo prividno. Ono opće od posebne volje sniženo tako na samo prividno - prije svega u ugovoru na samo spoljašnje zajedništvo volje, jest *prijevara.*

• [uz §87]

Pravo - ono prividno - je odnos u sferi neprava uopće, - No *privid* je ovdje učinjen predikatom, određenjem prava samoga; - Ono subjektivno, privid za sebe, čini se važećim, pravo praznim opstankom.

Pravo kao apstraktno *za sebe* - bez i spram onoga po sebi - Naročito pravo *bez onog* po sebi - moja subjektivna sloboda, subjektivna strana moje volje: meni je pravo -

Ne ide protiv (posebne) volje drugoga, ali protiv prava po sebi i protiv stvari. Prijevara lišava mene stvari, ali ostavlja slobodnom moju subjektivnu volju

Nepristrano nepravo ide protiv subjektivne volje drugoga, ali ne protiv stvari -

Posebna volja poštivana

u nepristranom nepravu, poštivana opća volja po sebi

Dodatak. Posebna volja se u ovom drugom stupnju neprava respektira ali opće pravo ne. U prijevari se ne povređuje posebna volja time što se prevareni nabjeđuje da mu se događa pravo. Zahtijevano pravo je, dakle, postavljeno kao nešto subjektivno i puko prividno, što sačinjava prijevaru.

§88.

U ugovoru stječem neko vlasništvo zbog posebnog svojstva stvari, a ujedno po njenoj unutarnjoj općenitosti, dijelom po *vrijednosti,* a dijelom iz vlasništva drugoga. Proizvoljnošću drugoga može mi se o tome iznijeti lažan privid, tako da ugovor kao obostrani slobodni pristanak na zamjenu *ove* stvari, prema njenoj *neposrednoj* pojedinačnosti, ima svoju ispravnost, ali strana po sebi bitkujućega općenitoga nedostaje u tome.[r](Beskonačni sud po svom pozitivnom izrazu ili identičnom značenju. *V. Enciklop. filozof, znan.,* § 121[19])

[19] **3. izdanje, § 173 - Bilj. njem. izdav.**

§89.

Da je spram tog prihvaćanja stvari prosto *kao ove* i spram prosto mnijuće kao i proizvoljne volje ono objektivno i opće dijelom spoznatljivo kao *vrijednost,* dijelom važeće kao pravo, a dijelom da se ukida spram prava subjektivna samovolja - to je ovdje prije svega, također samo zahtjev.

Dodatak. Za građansko i nepristrasno nepravo nije uspostavljena nikakva kazna, jer ja ovdje nisam htio ništa protiv prava. Kod prijevare, naprotiv, javljaju se kazne jer se ovdje radi o pravu koje je povrijeđeno.

C. *Prisila i zločinstvo*

§90.

Da moja volja sebe u vlasništvu stavlja u neku *spoljašnju stvar,* to leži u tome da nju stvar isto tako obuzima i stavlja pod nužnost kao što se volja u njoj reflektira. Ona u tome dijelom može trpjeti *silu* uopće, dijelom joj se neka žrtva ili radnja može napraviti uvjetom posjeda ili pozitivnog bitka - njoj se može učiniti *prisila.*

• [uz § 90]

Prethodili su apstraktno nepravo - nepravo u pravu; djelomice negacije, - idealno nepravo - unutarnje u mnjenju, spor -

Realno nepravo - nepravo koje se tiče stvari.
Zbiljsko nepravo - volje i stvari -
Negacija a/ subjektivne volje drugoga -
β/ objektivne, po sebi bitkujuće volje.
Otuda napad, prisila.
Poštivana niti posebna niti opća volja.
- Stvarnost* volje.

* Stvarnost — Sachlichkeit - Bilj. prev.

Lupež izbjegava privid, ne daje privid prava, koji daje prijevara -

Privid je a/ negativan - spram prava, *puki, samo* privid - b/ Priznavanje

Dodatak. Osebujno nepravo je zločin gdje se, kako mi se čini, ne respektira niti pravo po sebi niti [pravo], gdje su, dakle, povrijeđene obje strane, objektivna i subjektivna.

§91.

Kao ono živo čovjek se na svaki način može *svladati,* tj. njegova fizička i inače spoljašnja strana dovesti pod vlast drugih, ali slobodna se volja ne može po sebi i za sebe *prisiliti* (§ 5), osim ukoliko *ona sama sebe ne povuče iz spoljašnjosti* koje se čvrsto drži, ili iz njene predstave (§7). Prisiliti na što moguće je samo onoga koji *hoće* da dopusti da ga *prisiljavaju.*

• [uz §91]

Htijenje - hoću da budem u spoljašnjemu

§92.

Budući da je volja, samo ukoliko opstoji, ideja ili zbiljski slobodna i budući da je opstanak, u koji je ona sebe stavila, bitak slobode, sila ili prisila razara neposredno sebe samu u svom pojmu kao ispoljavanje neke volje koje ukida ispoljavanje ili opstanak volje. Sila ili prisila stoga su, apstraktno uzeto, *nepravne.*

• [uz §92/93]

Prisila je sila spram prirodnog opstanka, u što je postavljena volja - ako je ta volja posebna volja spram opće, *onda je to po sebi* prisila - ili volja je tek po sebi

Preuzeti ovu po sebi bitkujuću volju, koja nije ona što zna - javlja se na putu k svjesnoj volji.

§93.

Prisila o *tome* što ona sebe u svom pojmu razara realno je prikazana time što se *prisila ukida prisilom,* ona je stoga ne samo uvjetno pravna nego i nužna - naime kao *druga* prisila, koja je ukidanje prve prisile.

Povreda nekog ugovora neizvršavanjem pogodbe, ili pravnih dužnosti spram porodice, države, vršenjem ili propuštanjem, jest utoliko prva prisila ili, u najmanju ruku, sila, ukoliko uskraćujem ili oduzimam vlasništvo nekoga drugoga ili dužno izvršavanje. - Pedagoška prisila, ili prisila vršena spram divljaštva i grubosti, javlja se, doduše, kao prva koja ne slijedi nakon prethođenja neke prve. No samo prirodna volja jest *po sebi* sila spram ideje slobode koja po sebi bitkuje i koju volja zaštiti od takve neobrazovane volje i u toj zaštiti pružiti joj važenje. Ili je običajnosni opstanak već stvoren u porodici ili državi, spram kojih je ona prirodnost nasilna djelatnost, ili opstoji samo prirodno stanje - stanje sile uopće, onda protiv njega ideja zasniva *pravo heroja."*

Dodatak. U državi više ne može biti heroja: oni se javljaju samo u neobrazovanim stanjima. Njena svrha je pravna nužna i državna, a heroji je izvode kao svoju stvar. Heroji koji su osnovali države, uveli brak i zemljoradnju, ovo svakako nisu činili kao priznato pravo, a ova djelovanja još su se pojavljivala kao njihova posebna volja; ali kao više pravo ideje, ova prisila heroja prema prirodnosti je pravo jer dobrotom protiv sile prirode malo se može postići i dobiti.

§94.

Apstraktno pravo jest *pravo prisile,* jer je nepravo prema njemu sila spram opstanka moje slobode u *spoljašnjoj* stvari; održanje tog opstanka protiv sile time je samo kao spoljasnja radnja i sila koja ukida onu prvu.

[20] **A: »pravo gospodara«**

Apstraktno ili strogo pravo odmah u početku definirati kao *pravo* na koje se smije prisiljavati - znači prihvaćati posljedicu koja nastupa tek na[21] zaobilaznom putu neprava.

• [uz §94]

Prisila spram neprava; - nameti, vojna služba - stavljeni su na dispoziciju državi. - Pita se: na što je dopušteno prisiljavati? Zašto ne na moralnu pomoć, vjerske obrede itd.? To bi također trebalo prepustiti nepravu; - moralno, religiozno nepravo, unutarnje nepravo; - također spoljašnji postupci, koji treba da bitno dođu iz moje *moralne* unutrašnjosti, inače nemaju razloga, tj. po svom sadržaju nisu ograničeni na ličnost i vlasništvo, spoljasnja izvršavanja službe, na koje sam ja obavezan; nisu naprosto ove apstrakcije. Također pravni postupci, pridržavanje ugovora, namet, vojna služba treba da [budu] moralni, da dođu iz moje moralne volje; ali razlog nije bitno uvjerenje, nego apstraktna ličnost - ova isto tako ne može biti direktno prisiljena, tj. ne može se nešto učiniti mojim vlasništvom, nego samo spram učinjenog neprava - spram već stečenog prava nekoga drugoga u jednoj spoljašnjoj stvari. Pravo na moralnu pomoć može se steći tek mojom samovoljom, koja je još nešto unutarnje; samovolja ovdje bitni moment; - stečeno pravo.

Jer je osobna volja apstraktna, iscrpena u spoljašnjoj stvari, i obratno, ona je samo spoljasnja volja, ne konkretna duhovna volja.

Stvarnost - prava vlasništva - slobode.

Striktno pravo - apstraktno pravo - još se ne tiče unutarnjeg - moralni zahtjev, običajnosti zahtjev na dušu (gemüt) ili ljubav - jer je ovdje svoj zahtjev - ili pravo, ako to tako želim nazvati - želim naći u duši (gemüt), u ljubavi drugoga - on treba da ima takvo raspoloženje spram mene - Zahtjev, pravo na samilost - tj. na njegov osjećaj - postupak samo njegova posljedica - ja nemam pravo, direktan zahtjev na jednu stvar samu - zahtjev na pravo bilo bi pravo na pravo - zahtjev uopće samo nepotpuno pravo -

[21] **A: »u«**

Dodatak. Ovdje poglavito treba uzeti u obzir razliku između onog pravnog i moralnog. Kod moralnog, to jest kod refleksije u meni, također postoji jedno dvojstvo, jer ono dobro je meni svrha, i prema ovoj ideji ja sebe trebam odrediti. Postojanje onog dobra moja je odluka i ja to ozbiljujem u sebi; ali ovo postojanje je posve unutarnje i stoga ne može postoj'ati nikakva prinuda. Državni zakoni ne mogu se, dakle, htjeti protegnuti na ubjeđenje jer u onom moralnom ja jesam za samog sebe i prinuda ovdje nema smisla.

§95.

Prva prisila koju je onaj slobodni izvršio kao silu koja povređuje opstanak slobode u njezinu *konkretnom* smislu, pravo kao pravo, jest *zločinstvo* - *negativno-beskonačni sud* u svom potpunom smislu (vidi moju »Logiku«, 2. sv., str. 99", kojim se ne negira samo ono posebno, supsumcija neke stvari pod moju volju (§ 85), nego ujedno i ono opće, ono beskonačno u predikatu onoga mojega, pravna *sposobnost,* i to bez posredovanja mog mnjenja kao u prijevari, (§ 88) te isto tako protiv ovoga - sfera *krivičnog iprava.*

Pravo čija je povreda zločinstvo ima, doduše, dosada samo tek one oblike koje smo vidjeli, a zločinstvo, prema tome, prije svega također samo bliže značenje koje se odnosi na ta određenja.* No ono supstancijalno u tim oblicima jest ono opće, koje u svom daljem razvoju i oblikovanju ostaje isto i otuda isto tako njegova povreda, zločinstvo, prema njegovu pojmu. Stoga se i određenje koje se uzima u obzir u idućem § tiče posebnog, dalje određenog sadržaja, npr. u krivokletstvu, državnom zločinstvu, falsificiranju novca i mjenica itd.

• [uz § 95]

pozitivno beskonačni sud, pojedinačno je pojedinačno - prazni privid jednog suda kod kojega u predikatu nedostaje ono opće -

[22] 1. Izd. - 2. izd.: svezak 6, str. 324 i dalje

* [u rukopisu:] naime na vlasništvo, kao u pojedinačnim stvarima - i **na tijelo, njegove** dijelove, život

Mene ne tretiraju pravnim - ne kao osobu -

Prisila: Židovi su morali u Rimu svake godine saslušati polemičku propovijed protiv sebe.

- u Švapskoj su zanesenjaci smatrali cara Napoleona - Mesijom - 1000-godišnje carstvo - nikakvi nameti itd., poslušnost spram vlasti - u tvrđavi zatvoreni i prisiljeni da posjete propovijed - Zatvorenik stavljen pod opću prisilu života - dopušteno i zadržano, što pripada uobičajenom životu; - također prisiljen da jede ukoliko tko želi sebe moriti glađu.

Lična volja apstraktna; stoga a/ moguće uopće da se bude prisiljen (s pravom i s nepravom) β/ pravno moguće, i nužno, ako je ona kao apstraktno ništavna, s pomoću subjektivne volje.

• [uz § 95 primjed.]

Više određenje /opstanka/ slobode samo kao ličnost - više pravo - postaviti također sebe *spoljašnje*

[Uz: »Zločinstvo ima... samo bliže značenje, što se odnosi na ta određenja«] - naime na vlasništvo, kao u pojedinačnim stvarima - i na tijela, njegove dijelove, život -

Primjena u nekom pozitivnom zakonodavstvu -

Na ovim stupnjevima još nema takvih odnosa vlasništva - pravnih obaveza - No zločinstvo uopće povreda po sebi bitkujuće volje, koja pada u jednu stvar - Država je ono običajnosno u zbiljnosti, opst[ojeća] egzistencija - ne u osjećaju, čuvstvu, raspoloženju - kao djelomice porodica - nemajući nekakve dovršenosti, što počiva na njoj, kolebljiva, neodređena - nego izrađena do zbiljskog prirodnog opstanka - nužnosti, fizičke organizacije - otuda prisila.

§96.

Ukoliko je to *opstojeća* volja, koja se jedino može povrijediti, ali koja je u opstanku ušla u sferu nekog kvantitativnog opsega, kao i kvalitativnih određenja, pa se, dakle, po tome razlikuje, utoliko sačinjava isto tako različitost objektivne strane zlo-

činstava to da li su takav opstanak i njegova određenost uopće povrijeđeni u svom cijelom opsegu, dakle u beskonačnosti, koja je jednaka svom pojmu (kao u ubojstvu, ropstvu, nasilnom priznavanju neke vjere itd.) ili samo u jednom dijelu, kao i to prema kojemu je kvantitativnom određenju povrijeđen.

Stoički nazor da opstoji samo *jedna* vrlina i *jedan* porok, drakonsko zakonodavstvo, koje svako zločinstvo kažnjava smrću, kao i sirovost formalne časti, koja beskonačnu ličnost uvaljuje u svaku povredu, imaju to zajedničko da ostaju pri apstraktnom mišljenju slobodne volje i ličnosti pa je ne uzimaju u njenom konkretnom i određenom opstanku, koji ona mora da ima kao ideja. - Razlika između *grabeža* i *krade* odnosi se na ono kvalitativno što je pri onom povrijeđen ja također i kao prisutna svijest, dakle kao *ova subjektivna* beskonačnost, i da je protiv mene izvršena osobna sila. - Neka kvalitativna određenja, kao *opasnost za javnu sigurnost,* imaju svoj razlog u dalje određenim odnosima, ali shvaćena su također češće tek zaobilaznim putem posljedica umjesto iz pojma stvari; - kao što je upravo opasnije zločinstvo za sebe u svom neposrednom svojstvu najteža povreda po opsegu i kvalitetu. - Subjektivni *moralni* kvalitet odnosi se na višu razliku ukoliko je neki događaj i djelo uopće radnja i tiče se samo njene subjektivne prirode, o čemu kasnije.

• [uz § 96.] *Određenost* zločinstva -
Određenost sama je nešto opće - sredina između pojedinačnog i općega - Posebnost - Vrijednost

• [uz § 96 primjed.]
Obrazovanje pobliže određuje ovu razliku, vrijednost, zločinstvo - pozitivno zakonodavstvo - mnogo neodređenosti, sumnja -
Krađa, koliko je velika; ali kvalitativno: provala, sila - krađa poljskih plodova, više povrijeđeno javno povjerenje i sigurnost. -
Promjena u pogledu zločinstva (djecoubojstvo - krađa - 5 ukradenih sousa u Francuskoj, krađa 40 šilinga u

Engleskoj) - ne više tako vrijedan kazne, štaviše, drugi nazor na kaznu

Svakako se ni zločinstvo ne smatra više tako visoko - zvjerokradica - još u Engleskoj za to najviša kazna -

Svakako povreda ne tako jaka ako je društvo od nje sigurno; - ono opće toliko čvrsto da se gotovo ne povređuje -

Razlika prijevare od pravog zločinstva -

Ako takvo zločinstvo ostane nekažnjeno, (ako je) ovome *takvo* korišten, onda propada društvo, (i) u njemu sigurnost vlasništva - (ovo) se tiče spoljašnje - ne unutarnje nužnosti kazne -

Opasnost - Zločinstvo je a/ *ova pojedinačna radnja,* β/ *općenitost* u sebi - kako kasnije ima veliki efekt s te strane αα/ u spoljašnjem realitetu: zapali se mali komad drveta, izgori čitav grad ββ/ *posredovanjem* općenitosti u *predstavi* - grabež na otvorenoj cesti, presijecanje komunikacija - krivotvorenje mjenice - γγ/ Strana onoga realnoga ideje kao važeće predstavljena u *realitetu:* ako prolazi slobodno, onda to smatraju dopuštenim svi (oni) - koji gledaju samo na povezanost onoga što po sebi važi prema empirijski važećemu -

Što važi u svijetu, jest pravo, *nama* je pravo što važi drugom; - Jednakost - upravo pretpostavka u državi. - Moralitet je postojan za sebe spram ovog važenja; ili ne čini pojedinačni slučaj važećim, tj. općenito bitkujućim, nego ograničenim na ovu individuu.

Otuda krađa među *moralnim* narodom nije tako opasna - nije zavodnička -

Subjektivna imputacija, stanje da grabež, zločinstvo važi; tj. da se zločinstvo vrši bez srama - zavodnički i opraštajući, da *važi;* nasuprot tome, međutim, vršeno s uvjerenjem, karakterom, *da ono važi,* izričito valja pokazati da ne važi.

Razlika da li da zločinac vrši kao nešto što *važi;* što on čini, *treba da važi,* ali ono što važi jest priznato, općevažeće.

Prisila, vid. g. § 93.

Dodatak. Kako da se kazni svaki zločin, ne može se pokazati pomoću misli nego su za ovo potrebna pozitivna određenja. Napredovanjem obrazovanja pogledi na zločine postaju međutim blaži, i danas se dugo već ne kažnjava tako oštro kao što se to činilo prije stotinu godina. Zločini ili kazne upravo i nisu ono što postaje drugačijim ali se mijenja odnos prema njima.

§97.

Dogođena povreda kao prava jest, doduše, *pozitivna,* spoljašnja *egzistencija,* ali koja je u *sebi* ništavna. *Manifestacija* te njene ništavnosti jest isto tako uništenje one povrede koje stupa u egzistenciju - zbiljnost prava, kao njegova nužnost, koja sebe sobom posreduje ukidanjem njegove povrede.

Dodatak. Zločinom se nešto mijenja a stvar egzistira u ovom mijenjanju; ali ova egzistencija je suprotnost nje same i utoliko u sebi ništavna. Ono ništavno je to da se pravo kao pravo ima ukinuti. Pravo, naime, kao ono apsolutno je neukidivo, dakle, ospoljenje zločina je po sebi ništavno, a ova ništavnost je suština djelovanja zločinstva. Ali šta je ništavno mora se manifestirati kao takvo, to znači, postaviti sebe kao samo povredivo. Čin zločinstva nije nešto prvo, pozitivno, prema čemu bi kazna došla kao negacija, nego nešto negativno tako da je kazna samo negacija negacije. Zbiljsko pravo sada je ukidanje ovog povređivanja koje svoje važenje pokazuje baš u tome i sebe obistinjuje kao jedno nužno posredovno postojanje.

§98.

Povreda kao povreda samo spoljašnjeg opstanka ili posjeda jest *zlo, šteta* u nekom načinu posjeda ili imovine; ukidanje povrede kao oštećenja jest civilno zadovoljenje kao *nadomjestak,* ukoliko takvoga uopće može biti.

U toj strani zadovoljenja mora već na mjesto kvalitativne specifične osobine štete, ukoliko je oštećenje razaranje i ukoliko se uopće ne može ponovo uspostaviti, stupiti njeno *opće* svojstvo, kao *vrijednost.*

• [uz §97/98]

a/ § 97. Apstraktni je opći pojam, ono što slijedi jest njegova konkretna predstava i dokazivanje -

Volja koja hoće nešto ništavno - njen predmet, sadržaj, svrha.

Povredu valja ukinuti; gdje ona egzistira? -

β/ § 98. Ponajprije ništetnost počinjene štete - nikakvo *pravno* zlo - Nešto spoljašnje uništeno, za moju potrebu. Ovo uništenje ponovo uništiti - je nadomjestak štete, da sam ja ponovno u svojem pređašnjem stanju, vlasništvu -

Kod naroda gdje se za umorstvo plaćala samo naknada u novcu, kao kod starih Nijemaca - ako je onaj novac imao samo taj smisao - ne zločinstvo - ne pravo kao takvo povrijeđeno - ispaštanje što je narušen mir

utoliko kao postavljen na *određenu* sumu, bespravnost - Pravo apsolutno, beskonačno.

γ/ Ovdje dvojaka volja - αα/ po sebi, ββ/ subjektivno

[nastavak nakon § 99]

§99.

Međutim, povreda koja se može dogoditi volji koja *po sebi* bitkuje (i to kako volji povrediteljevoj, tako i povrijeđenoga i svih) nema *pozitivne egzistencije* u toj volji koja bitkuje po sebi, isto tako kao ni u samom produktu. *Za sebe* je ta volja koja bitkuje po sebi (pravo, zakon po sebi) naprotiv ono što ne egzistira izvanjski, a utoliko je ono nepovredivo. Isto je tako povreda za posebnu volju povrijeđenoga i ostalih samo nešto negativno. *Pozitivna egzistencija povrede* jest samo kao *posebna volja zločinčeva.* Povreda ove potonje kao opstojeće volje jest, dakle, ukidanje zločinstva, *koje bi inače važilo,** pa je ponovo uspostavljanje prava.

* [u rukopisu:] to jest, imalo bi opću egzistenciju, jer je *pojedinačni* bitak ovdje opći - za sve.

Teorija kazne jedna je od materija koje su najlošije prošle u pozitivnoj pravnoj nauci novijeg vremena, jer u toj teoriji nije dovoljan razum, nego se u bitnosti radi o pojmu. - Ako se zločinstvo i njegovo ukidanje, koje se nadalje određuje kao kazna, smatra uopće samo kao neko *zlo,* onda se, dakako, može držati nerazumnim htijenje zla prosto zbog toga *što već opstoji neko drugo zlo* (Klein, Osn. nač. krivičnog prava, § 9 i dalje"). Taj se površni karakter nekog *zla* u različitim teorijama o kazni, u teoriji o sprečavanju, zastrašivanju, prijetnji, popravljanju itd., pretpostavlja kao ono prvo, a ono, naprotiv, što treba da proizade, isto je tako površno određeno kao nešto *dobro.* No niti se radi prosto o zlu niti o ovom ili onom dobru, nego *određeno o nepravu i pravednosti.* Onim se površnim gledištima" stavlja na stranu objektivno promatranje *pravednosti,* koje je prvo i supstancijalno gledište kod zločinstva, te po sebi slijedi da postaje bitnim moralno gledište, subjektivna strana zločinstva, pomiješana s trivijalnim psihološkim predstavama o razdraženosti i snazi osjetilnih pobuda protiv uma, o psihološkoj prisili i djelovanju na predstavu (kao da se ona slobodom ne bi isto tako snizila do nečega samo slučajnoga). Različiti obziri, koji pripadaju kazni kao pojavi i njenom odnosu prema posebnoj svijesti, te posljedice koje se tiču predstave (zastrašiti, poboljšati itd.), na svom su mjestu, i to prvenstveno s obzirom na *modalitet* kazne, zacijelo od bitnog značenja, ali oni pretpostavljaju obrazloženje da je kazna po sebi i za sebe *pravedna.* U tom se obrazloženju radi samo o tome da treba ukinuti zločinstvo, i to ne kao stvaranje nekog zla, nego kao povredu prava kao prava, a zatim kakva je to *egzistencija* koju ima zločinstvo i koju valja ukinuti; ona je istinsko izlo, koje valja ukloniti, a u čemu ona leži, bitna je tačka. Sve dok se pojmovi o tome određeno ne spoznaju, mora u nazoru o kazni vladati zbrka.

• [uz §99]

αα/ Pravo treba da bude, da se uspostavi - *po sebi* - *protiv* volje zločinca i

[23] **Ernst Ferdinand Klein, *Načela općeg njemačkog krivičnog prava,* Halle 1795**

[24] **u Hegelovom primjerku riječ »međutim« je precrtana**

ßß/ s njegovom voljom, - jer je zločinac ovo protivurječje u sebi samome - U pojavi -

a/ povrijeđeni β/ koji [rukopis prekinut]

Povreda je egzistencija - nepravna - *Povreda* prava gdje ona *egzistira* kao nešto pozitivno?

Pravo *po sebi* nije se povrijedilo

Nepravo treba da se ukine: *gdje* ono egzistira - gdje se ono može naći? Njegovo je mjesto posebna volja.

Pitanje gdje? može ponajprije udariti u oči -

Posebna volja zločinčeva jest egzistencija zločinstva; ona *posebna važi,* - tj. *priznata* egzistencija /tj. ne spoljašnji, nego od *volje postavljeni opstanak* - samo se o takvome radi: tvrđeni opstanak, u kojemu je volja *afirmativna* - strana onoga unutrašnjega - pravo/. Volju samu možemo shvatiti samo kao egzistentnu, po njenoj tjelesnoj strani, tijelo i život, spoljašnja sloboda prema prostoru.

Sva iz drugih uzeta određenja kazne ne tiču se volje čina, kao njegove *volje* - zao čovjeka popraviti - njegovu opću zlu volju - ne njegovu u *ovom* činu, kao u ovome zbiljsku volju -

αα/ volja zločinčeva koja *opstoji* - nešto što zločinac hoće da ima i zadrži kao svoje; - tako kad je kazna određena suma novca, pa se tako hoće da baci u trošak - i plaća to - /Rimljanin koji je šetao i građanima dijelio ćuške, htijući da je slijepi rob s kesom punom asova i polažući globu/ - ne kazna - kazna mora biti *osjetljiva* - tako već *sramota* da se bude osuđen; - to se u pravilu pretpostavlja. - Gdje su ispoljavanja, nasuprot tome, - pooštrena ili u drugo obrnuta. - Čak se rad ubojstva javlja da se izgubi život - dakle smrtna kazna nije osjetljiva - tako se dogodilo da se pretvorila u kaznu zatvora -

ßß/ {vidi zaključni stav § 99 i rukopisnu primjedbu uz to]

• [uz § 99 primjed.]

Sažaljenje, popravljanje, državni cilj, posebni ciljevi društva - obilje spram pitanja: što zahtijeva pravednost? - Ono je sve dobro i lijepo, ali različito. - Pravednost propada, kao i istina, ako se sa svime postupa na subjektivan način; - proizvoljnost, mnjenje -

Ako se takvo što uzima u pravosuđu kao bitno - tj. osnovna određenja, onda sudovi *vrše pomilovanja;* Pomilovati je nešto drugo nego suditi; - Miješanje, pometnja.

Oprostiti i opravdati dvije su različite stvari.

Radi se o pravednosti, tj. o umu - tj. da *sloboda* dobije svoj opstanak, - ne da se poštuju osjetilne pobude itd., izvode sažaljenja, osjećaj.

Dodatak. Feuerbachova teorija kazne zasniva kaznu na prijetnji i misli da ako neko uprkos njoj počini zločin, onda mora uslijediti kazna jer ju je zločinac ranije znao. Ali kako stoji sa pravednošću prijetnje? Ona ne pretpostavlja čovjeka kao slobodnog i hoće da izvrši prinudu predodžbom nekog zla. Ali pravo i pravednost svoje uporište moraju imati u slobodi i volji a ne u neslobodi kojoj se obraća prijetnja. Sa zasnivanjem kazne na ovaj način stvar stoji tako kao kad se na psa podiže batina, a čovjek se ne tretira po svojoj časti i slobodi nego kao pas. Ali prijetnja koja u osnovi može čovjeka pobuniti da svoju slobodu dokaže protiv nje, posve ostavlja po strani pravednost. Psihološka prinuda se može odnositi samo na kvalitativnu i kvantitativnu razliku zločina, ne na prirodu zločina samog, a zakonici, koji su možda proizišli iz ovog učenja, time su lišeni vlastitog fundamenta.

§ 100.

Povreda koja snalazi zločinca jest ne samo po sebi pravedna - kao pravedna ona je ujedno njegova volja koja *po sebi* bitkuje, opstanak njegove slobode, *njegovo* pravo, nego ona je i *pravo za zločinca* samoga, tj. *postavljena* u njegovoj opstojećoj volji, u njegovoj radnji. Jer, u njegovoj radnji klio *umnoga* leži da je ona nešto opće, da je njome postavljen jedan zakon, koji je on u njoj za sebe priznao, pod koji se, dakle, on smije supsumirati kao pod *svoje* pravo.

Beccaria" je osporio državi pravo na smrtnu kaznu, kao što je poznato, iz razloga što se ne može pretpostaviti

[25] Cesare Beccaria, Del Delitti e della pene, Monaco, 1764. - Bilj. njem. izd.

da je u društvenom ugovoru sadržan pristanak individua da se dadu ubiti, nego bi se, štaviše, moralo uzeti suprotno. No država uopće nije ugovor (vidi § 75) niti je *zaštita i osiguranje* života i vlasništva individua kao pojedinaca bezuvjetno njena supstancijalna bit, štaviše, ona je ono više, što također traži pravo na sam taj život i vlasništvo i zahtijeva njegovo žrtvovanje. - Nadalje, nije samo [ovo] pojam zločinstva, ono njegovo umno *po sebi i za sebe,* s pristankom pojedinčevim ili bez tog pristanka, ono čemu država ima da pribavi važenje, nego također i formalna umnost, *htijenje pojedinčevo,* leži u *radnji* zločinčevoj. Što se smatra da kazna sadržava u tome *njegovo* vlastito pravo, time se zločinac *poštiva* kao ono umno. - Ta mu čast ne pada u dio ako se pojam i mjerilo njegove kazne ne uzima iz samog njegova čina; - a isto tako ne pada mu ona u dio kad se on smatra samo štetnom životinjom koju treba učiniti bezopasnom, ili pod svrhama zastrašivanja i popravljanja. - Nadalje, s obzirom na način egzistencije pravednosti, ionako oblik koji ona ima u državi, naime *kao kazna,* nije jedini oblik, pa država nije uvjetna pretpostavka pravednosti po sebi.

• [uz] § 100. Ovdje je prisutna također *subjektivna volja;* i ovu valja uzeti u obzir.

Kazna područje slobode. - *Sa svojom voljom.*

Ne samo pojam stvari nego od njega samoga postavljen, - njegova subjektivna volja.

Njegov je čin

a/ Povreda volje,

β/ ako je on ono umno opće - postavio je zakon*

• [uz § 100 primjed.]

Beccaria: Ja sam uložio jedan dio svoje prirodne slobode - za održavanje svoje slobode i slobode svih - kojim drugi, država, ima da disponira, ali ne život -

subjektivna sloboda - bez obzira na sadržaj - danas princip uopće - također teologija - nije istina -

* Ispod toga olovkom: Ovaj čin... /T\ po sebi ništavan β) postavljen kao ništavan. - Bilj. njem. izd.

Njegovo pristajanje svakako opstoji - naime u njegovu činu.

Pristajanje - kao ovaj subjekt -

Izraziti pristajanje kao uvjerenje - moralno još različito od *čina* kao nečega misaonoga - prihvaćeno prema stvari - *postavljeno*

Čast, tj. kao volju koju je imao, još ima - po njenoj zbiljnosti - obrađenu - Obzir popravljanja jest mijenjanje volje -

Dodatak. Ono što zahtijeva *Beccaria,* da bi, naime, čovjek morao dati svoj pristanak na kažnjavanje, posve je tačno, ali zločinac ga već saopštava svojim činom. Isto je tako priroda zločina kao i vlastita volja zločinca daje ukinuto povređivanje koje iz nje proizilazi. Uprkos tome, ovo nastojanje Beccarie da dopusti da se ukine smrtna kazna, proizvelo je povoljno djelovanje. Ako niti Joseph II niti Francuzi, nisu mogli nikada posve provesti njeno ukidanje, onda se ipak počelo uviđati šta bi bili zločini koji zaslužuju smrt a šta ne. Smrtna kazna je time postala rjeđa kao što ovaj najviši vrh kazne i zaslužuje.

§ 101.

Ukidanje je zločinstva *odmazda* utoliko ukoliko je ona po svom pojmu povreda povrede, a po opstanku, ukoliko zločinstvo ima određeni kvalitativni i kvantitativni opseg, dakle ukoliko i njegova negacija kao opstanak ima upravo jedan takav opseg. Na taj identitet, koji se osniva na pojmu, nije *jednakost* u specifičnoj kakvoći povrede, nego u kakvoći koja bitkuje *po sebi* - prema njenoj vrijednosti.

Budući da u običnoj znanosti definicija nekog određenja, ovdje kazne, treba da se uzme iz *opće predstave* psihološkog iskustva svijesti, ta bi predstava zacijelo pokazala da jest i da je bio kod zločinstva opći osjećaj naroda i individua da ono *zaslužuje* kaznu i da *treba da se zločincu dogodi onako kako je on uradio.* Ne da se uvidjeti kako te znanosti, koje imaju izvor svojih određenja u općoj predstavi, drugi put prihvaćaju postavke koje su u protivurječju i s jednom takvom takozvanom općom *činjenicom* svijesti. - Glavnu je teškoću, međutim, unijelo u predstavu odmazde određenje *jednakosti;* ali pravednost je kaznenih određenja po njihovu kvalitativnom i kvantitativnom svojstvu ionako nešto što je kasnije nego ono supstancijalno same stvari. Ako bi čovjek poradi tog daljeg određivanja i morao potražiti druge principe a ne za ono opće kazne, ono ostaje što jest. Međutim, već sam pojam mora uopće sadržavati osnovni princip i za ono posebno. To određenje pojma, pak, jest upravo ona veza nužnosti da zločinstvo kao u sebi ništavna volja u samome sebi sadržava i svoje uništenje - koje se javlja kao kazna. Unutrašnji je identitet onaj koji se u spoljašnjem opstanku za razum reflektira kao *jednakost.* Kvalitativno i kvantitativno svojstvo zločinstva i njegovo ukidanje padaju sad u sferu spoljašnjosti; u ovoj je ionako nemoguće neko apsolutno određenje (uspor. § 49); to određenje *na polju konačnosti* ostaje samo zahtjev što ga razum sve više ima da ograničava, što je od najveće važnosti, ali taj zahtjev ide u beskonačno i dopušta samo *približavanje,* koje je trajno. - Ako se previdi ne samo ta priroda konačnosti nego ako se uz to ostane i pri apstraktnoj, *specifičnoj jednakosti,* onda nastaje ne samo neprebrodiva teškoća da se odrede kazne (potpuna ako psihologija još pridoda veličinu osjetilnih pobuda i ono što je s time povezano - *kako se hoće* - ili *to veću jakost* zle volje ili pak to *manju jakost* i slobodu volje uopće), nego veoma je lako da se odmazda kazne (kao krađa za krađu, grabež za grabež, oko za oko, zub za zub, pri čemu čovjek sebi može počinitelja predstaviti kao jednookoga ili krezuboga) prikaže kao apsurditet a s kojim pojam nema nikakve veze, nego ga je skrivila samo ona pridodana *specifična jednakost.* Vrijednost kao ono *unutarnje jednako* stvari koje su u svojoj egzistenciji specifično sasvim različite jest određenje koje dolazi već pri ugovorima (vidi gore), jednako u civilnoj tužbi protiv zločinstva (§ 95), i kojim se predstava iz *neposrednog* svojstva stvari prebacuje u ono opće. Kod zločinstva u kojemu je osnovno određenje ono *beskonačno* čina nestaje utoliko više puka spoljašnja specifičnost, a jednakost ostaje samo temeljno pravilo za ono *bitno* što je zločinac zaslužio, ali ne za spoljaš-

nji specifični oblik te plaće. Samo su prema obliku sasvim nejednaki krađa, grabež i kazne novcem, zatvorom itd., ali u tome da su povrede po svojoj vrijednosti, svojem općem svojstvu, oni su *usporedivi.* Zatim je, kao što je primijećeno, stvar razuma da potraži približavanje ove njihove vrijednosti k jednakosti. Ako se ne shvati veza zločinstva *i* njegova uništenja, koja bitkuje po sebi, i ako se zatim ne shvati misao o *vrijednosti* i usporedivosti obojega po vrijednosti, onda se može doći dotle da se (Klein, Osn. kazn. prava, § a) u nekoj pravoj kazni vidi samo *proizvoljno* povezivanje nekog zla s nekim nedopuštenim postupkom.

• [uz] § 101. Zdravi ljudski razum [:] kako je on učinio, tako treba da se njemu dogodi.

Sa zdravim ljudskim razumom juristi nisu višeuizašli na kraj; - bilo bi već ispravno ako bi se samo dalo pokazati, shvatiti -

Kako je on učinio, tako treba da se njemu dogodi - unutarnja povezanost - u općenitosti, umu - to u pređašnjem §

Odmazda to izražava. Strana u predašnjem §.

a/ Kako je on učinio, treba da se njemu dogodi - Postavljenost - to je *njegova* volja, *njegov* zakon. To što je on učinio postaje neka moć, neprijateljska spram njega, - on ju je izazvao - Eumenide spavaju - istupaju tek - pozvane. To je vlastiti čin, koji sebi u njemu pribavlja svoja prava - ono opće, čemu je on sada posebno - prije je on nekoga drugoga pod to supsumirao - sada je on pod tom supsumiran. Tako on to nije mislio - ali kao um, kao volja učinio - Svoju posebnost nije procijenio kao posebnost - obrtanje protiv njega.

Ovaj *argumentum ad hominem* - iz njegovih principa, argumenata -

Samo prividno - subjektivna posebna strana - stoga ne po sebi -

ß/ *Ad hominem* no da li po sebi? *

Naime

a/ jest pozitivna volja, zločinstvo, povreda slobode - To može u njegovu smislu važiti - No po sebi je upravo protivno. - *Iz istog se principa* on kažnjava - razlika je samo da je protiv njega - negativno - okrenut; - do njegove volje dolazi nešto *negativno* -

formalno da njegov čin postaje *opće* pravilo, i da je on pod njega supsumiran - ova povezanost, ova sveza pojavljuje se kao spoljašnja. - Ono *»po sebi«* jest sadržaj - ono *pozitivno* čina - obrat u *negativni* lik - pojava*.

Ali β/

po sebi, već je ponajprije postupak *ništavan - kiselina, kalij* - ono već *po sebi* neutralno, tako ovo.

Općenitost *određenosti* u čovjeku - Treba da određeno dobije što je učinio - ovaj opseg ništetnosti treba da se manifestira.

(Odmazda kao nešto *lično* nemoralno - samo zakon treba da kažnjava...)

• [uz § 101 primjed.]

Moralna strana - *krivica - sloboda* htijenje kao ono unutarnje postupka - *Njen* opseg u tom pogledu pripada ovamo -

Dodatak. Odmazda je unutarnji sklop i identitet dvaju određenja koja se pojavljuju kao različita i koja jedno prema drugom imaju različitu spoljašnju egzistenciju. Time što je nad zločincem izvršena odmazda ovo ima izgled jednog stranog određenja koje njemu ne pripada; ali kazna je ipak samo, kao što smo vidjeli, manifestacija zločinstva, to znači, druga polovina koja onu prvu nužno pretpostavlja. Ono šta odmazda najprije ima protiv sebe jeste to da se ona javlja kao nešto nemoralno, kao osveta, i da ona tako može važiti za nešto lično. Ali samu odmazdu ne izvodi ono osobno nego pojam. *»Osveta je moja«,* kaže Bog u Bibliji, i ako se u riječi *protiv - odmazda [Wider* -Vergeltung] možda htjela imati predstava jedne posebne proizvoljnosti subjektivne volje, onda se mora reći da to znači samo okretanje samog oblika zločina protiv sebe. Eumenide spavaju ali ih zločinstvo budi, i tako je ono vlastiti čin koji sebe čini važećim. Ako se sada kod odmazde ne može ići na specifičnu jednakost, onda je ovo ipak drugačije kod ubojstva, nad kojim nužno stoji smrtna kazna. Jer budući da je život cijelo bo-

* [Na rubu:] a/ je pojava zbog [?] suprotnosti - αα/ pozitivni čir volja ββ/ *negativni* zatim, onaj koji preko drugoga dolazi do njega. - Bilj. njem. izd.

gatstvo postojanja, onda kazna ne može postojati u jednoj *vrijednosti* koja za to ne postoji, nego opet postoji samo u oduzimanju života.

§ 102.

Ukidanje zločinstva u ovoj je sferi neposrednosti prava, prije svega, *osveta,* pravedna po *sadržaju* ukoliko je odmazda. No po *obliku* ona je postupak subjektivne volje, koja može *svoju beskonačnost* staviti u svaku učinjenu povredu, pa je njena pravednost stoga uopće slučajna, kao što je *ona za druge* također samo kao *posebna.* Osveta time što je ona pozitivni postupak jedne *posebne* volje postaje *jedna nova povreda:* ona kao ovo protivurječje zapada u progres u beskonačno i prenosi se s pokoljenja na pokoljenje u bezgranično.

Gdje se zločinstvo ne progoni i ne kažnjava kao crimina publica, nego kao privata (kao kod Židova, kod Rimljana krađa, grabež, kod Engleza još u nekim drugim stvarima itd.), ima kazna u sebi bar još jedan dio osvete. Od privatne je osvete različito osvećivanje heroja, pustolovnih vitezova itd., što pada u nastanak država.

• [uz§ 102]

Obrat - spram zločinca - njegova se pozitivna volja *pojavljuje, postavljena* je - samo kao *druga* pozitivna volja - isto tako proizvoljna, slučajna volja**.

Proizvoljnost individue da stvar podnese (sudu). - Gdje nema tužioca, nema suca; - javni tužilac -

Dodatak. U jednom stanju društva u kojemu nema niti sudaca niti zakona, kazna ima uvijek formu osvete, a ona ostaje manjkava utoliko što je djelovanje jedne subjektivne volje, dakle, nije primjerena sadržaju. Osobe suda su doduše i osobe ali njihova volja je opća volja zakona, i oni u kaznu neće staviti ništa šta se ranije već ne nalazi u prirodi stvari. Tome nasuprot se, onom ko je oštećen, nepravo ne javlja u svom kvantitativnom i

** uz to olovkom: osveta. - Bilj. njem. izd.

kvalitativnom ograničenju, nego samo kao nepravo uopće, u odmazdi on može sebi preuzeti ono što bi ponovo vodilo novom nepravu. Kod neobrazovanih naroda osveta je besmrtna, kao kod Arabljana, gdje ona može biti potčinjena samo višom silom ili nemogućnošću izvršenja; a u mnogim današnjim zakonodavstvima još je preostao jedan ostatak osvete tako što se individuama prepušta da li povredu hoće ili neće iznijeti pred sud.

§ 103.

Zahtjev da se razriješi to protivurječje (poput protivurječja kod drugog neprava, § 86, 89), koje ovdje opstoji u načinu ukidanja neprava, jest zahtjev neke od subjektivnog interesa i oblika kao i od slučajnosti moći oslobođene, dakle *ne osvetničke,* nego *kažnjavalačke pravednosti.* U tome leži *prije svega* zahtjev jedne volje koja kao posebna *subjektivna* volja hoće ono opće kao takvo. Taj pojam *moraliteta* nije, međutim, samo nešto zahtijevano, nego je sam proizišao u ovom kretanju.

Prijelaz od prava u moralitet

§ 104.

Zločinstvo i osvetnička pravednost prikazuju, naime, *lik* razvoja volje kao one koja je prešla u razlikovanje *opće* volje *po sebi i pojedinačne, za sebe* [bivstvujuće] nasuprot one postojeće [volje], te nadalje, da se volja koja po sebi bitkuje, ukidanjem te suprotnosti, vratila u sebe i time sama postala *za sebe i zbiljska.* Tako *jest i važi* pravo, obistinjeno spram puke pojedinačne volje što *za sebe bitkuje,* kao svojom nužnošću *zbiljsko.* - To je oblikovanje isto tako ujedno usavršena unutarnja pojmovna određenost volje. Po svom je pojmu njeno ozbiljenje u njoj samoj ovo: ukidanje" bitka po sebi i oblika neposrednosti, u kojem ona ponajprije jest i u apstraktnom pravu ga ima kao lik (§ 21) -

26 A: »ukinuto«. Izmjena po Lassonu. Bilj. njem. izd.

time postavljanje sebe ponajprije u suprotnosti opće volje *po sebi* i pojedinačne volje što *za sebe* bitkuje i zatim, ukidanjem ove suprotnosti, negacijom negacije, određivanje sebe kao *negativiteta* koji se odnosi na sebe, sebe kao volje u njenom *opstanku,* da ona nije samo slobodna volja po sebi nego / *za sebe samu.* Svoju *ličnost* kakva volja samo jest u apstraktnom pravu ima ona sada tako za svoj *predmet;* takav *za sebe* beskonačni subjektivitet slobode sačinjava princip *moralnog stajališta.*

Osvrnemo li se pobliže na momente s pomoću kojih se razvija pojam slobode iz ponajprije apstraktne određenosti volje, koja se prema sebi odnosi spram sebe same, a time prema *samoodređenju subjektiviteta,* to je ta određenost u vlasništvu *ono apstraktno »moje«* i stoga u nekoj spoljašnjoj stvari - ono moje što je u ugovoru posredovano voljama i samo *zajedničko* - u nepravu je volja pravne sfere, njen apstraktni bitak po sebi ili neposrednost, postavljena kao *slučajnost* pojedinačnom, također *slučajnom* voljom. U moralnom stajalištu ona je tako prevladana da ta slučajnost sama jest kao *u sebe* reflektirana i *sa sobom identična,* beskonačna, u sebi bitkujuća slučajnost volje, njen *subjektivitet.*

• [uz§ 104]

a/ Volja, sloboda, - objektivirati se - u jednom spoljašnjem neposrednom opstanku -

β/ Razlika, volja i volje - Apstr. ponajprije pravo, volja po sebi - i *posebna* volja u istom subjektu, *posebni* interes -

Značenje opstanka kao *odnos* spram neke volje, određeno -

γ/ Dvojake samostalne volje u ugovoru - istog određenja -

αα/ različite uopće

ββ/ suprotstavljene; ne prosto dvije različite volje uopće, nego *posebne* spram opće.

δ/ nejednakog suprotstavljenog određenja; nepravo spram prava -

ε/ apstraktna posebnost, - čisti subjektivitet.

a/ Volja *po sebi,* neposredni pojam volje;

β/ *Opstanak* je posebna subjektivna volja, tj. za - sebe - bitkujuća, beskonačna subjektivna volja.

Volja koja je *za sebe* slobodna - pojava opstanka - *za sebe,* ponajprije razlika, zatim beskonačna refleksija u sebe - Postavljanje ovih likova, momenata time što su pojmovna određenja kao za sebe bitkujuća volja. -

Ozbiljenje prava - je *beskonačno* kretanje volje iz njene suprotnosti k sebi samoj - tj. *subjektivitet* - beskonačna *posebnost.* Bitak-u-sebi* - protiv - razlučen od - objektivitet(a).

Posebnost, opstanak - po sebi bitkujuće volje - je subjektivna volja sama.

Pravo važi spram posebne, apstraktno *za sebe* bitkujuće volje.

Njegovo je važenje, međutim, samo bitak-za-sebe** negativ. *Formalno:* Ukidanje subjektiviteta. a/ ukidanjem *stvari* b/ moje *posebne* volje u toj stvari c/ ukidanjein suprotstavljene volje.

Razvoj pojma - a/ Neposrednost b/ ukidanje neposrednosti c/ povratak u sebe, ne više neposredno.

Volja *jest*

a/ Pravo; opstanaic slobode u nekoj spoljašnjoj pojedinačnoj stvari; - uzdizanje pojedinačnoga k općenitosti

b/ osloboditi se ove neposrednosti - posredovanje. Odnos spram druge volje, nastajanje unutrašnjosti volje. Stvar kao volja drugoga - pravo za mene i nekoga drugoga. Ugovor je odnos volje spram volje, ali nekoga drugoga. - Odnos volje spram same sebe, njen realitet kao unutar nje. Slobodan u toj stvari, slobodan u meni.

c/ *Pravo* kao *pravo, za sebe* - jest kao važeće; - kao nužni opstanak; što može stajati nasuprot pravu, samo je nepravo - Pravo je *važeće,* obistinjeno - ovo obistinjenje prava - kao njegovo određenje, ali ne samo određenje - nego kao zbiljnost - za sebe ponovo *volja u sebi.*

Pravo za sebe - beskonačno u sebe vraćeno, kao *takvo u sebi beskonačnost.*

*** Bitak-u-sebi - Insichsein. - Bilj. prev.**
**** Bitak-za-sebe = Fürsichsein. - Bilj. prev.**

Vraćeno ne prosto pojmovno određenje, nego egzistencija kao *subjektivitet,* volja u *sebi* samoj -

Volja kao za sebe

a/ u ugovoru - njen interes

β/ Srdžba, spram neprava - pojedinačni bitak-za-sebe osjećaja. No po sebi, u pravednoj volji ne više kao pojedinačno za sebe - *pravo za sebe* - Ponajprije apsf/takcija], bitak-za-sebe, *moralna* volja, volja u sebi, um.

• [uz § 104 primjed.]

Ponajprije

a/ neposredno *pojedinačna* /prohtjev/

β/ posebna - tj. zajednička,

γ/ volja po sebi

Pravo kao pravo *važi* - odnos prava prema sebi samome - samo posredovanjem - negacija slučajne pojedinačne volje. -

Pravo po sebi - u odnosu prema subjektivnoj volji /ne pedagoški, stega, stvaranje država/ nego prema *pravnoj \olji,* volji u sferi *prava* - /otuda osveta, kazna ne djece, neobrazovanih, - samo prisila kao takva, sila koja se obraća spoljašnjosti/.

Volja za sebe - u njemu; *formalna* općenitost - kod njega samoga *kao* kod njega -

Tri vrste oblika razvoja određenja a/ subjekta /osoba/, b/ stvari, c/ pojmovnog određenja [prava].

a/ Osobe /volje/ u svom predmetu sebi objektivno

a/ opstanak kao pojedinačna, postojeća volja hoće sebe, ovu,

β/ *pojedinačni* opstanak kao *ujedno* volja jednoga drugoga. Opstanak *zajedničke* volje u vrijednosti *y/ Pravo,* opstanak po sebi bitkujuće volje, po *sebi,* tj. istinske volje, jest *ideja.*

Volja je kao takva za sebe - ali kako - a/ kao prohtjev, pojedinačno, β)...

b/ *Stvari* a/ *ova* pojedinačna stvar β/ *zajednička* stvar - vrijednost - i vlasništvo svakog, te kao podijeljena među vlasnicima. Opstanak slobode; *Pojedinačna stvar*

nestaje. Sto hoće po-sebi-bitkujuća volja? pravo tj. opstanak slobode kao takav v/ *stvar sama, supstancija,* pravo; -

c/ pojmovno određenje prava,

a/ Pravo uopće neposredno, za nas, samo po sebi

β/ Pravo *postavljeno,* posebna postavljenost kao *zajednička volja* - obavezno, *kao* po sebi, ipak slučajno,

γ/ Pravo - postavljeno.

Interes, *objektivitet* prava - postavljenost - a) *neposredno* za nas β/ *postavljeno,* - samo *posebno* - *ovdje* kao subjektivna proizvoljnost γ/ postavljeno, - kako je to po sebi - *kao* pravo, - pravo *za sebe* -

Ovo određenje za nas ili po sebi - Pravo *za sebe* - je još kao pravo *subjektivitet* prava.

Subjektivitet je volja - kao takva u njemu samome - dakle pravo kao *u volji*

Da je pravo kao pravo bitno u volji - dakle u *njenoj svrsi,* njen uvid, namjera -

Subjektivna volja *kao opstanak* volje.

Dodatak. Istini pripada da pojam jeste i da ovo postojanje njemu odgovara. U pravu volja ima svoje postojanje u nečemu spoljašnjem; ali ono što je dalje, jeste to da ga volja ima u njemu samom, u nečemu unutarnjem: ona za samu sebe mora biti subjektivitet i samu sebe imati nasuprot sebe. Ovo držanje prema sebi jest ono *afirmativno,* ali ona ovo može dostići samo ukidanjem svoje neposrednosti. U zločinu ukinuta neposrednost kroz kaznu, to znači kroz ništavnost ove ništavnosti, tako vodi ka afirmaciji - ka *moralitetu.*

DRUGI DIO

MORALITET

§105.

Moralno stajalište jest stajalište volje ukoliko ona nije *prosto po sebi* nego *za sebe beskonačna* (predašnji §). Ta refleksija volje u sebe i njen za sebe bitkujući identitet spram bitka po sebi i neposrednosti i određenosti koje se u tom razvijaju, određuje *osobu* kao *subjekt.*

• [uz§ 105] 17. XII 1822.

Drugi stupanj - njemu je *prvi predmet* - Ja sam *za sebe* kao za mene bitkujuća volja, znam o meni kao za-mene-bitkujućemu - određen sam da budem *kao* subjektivno, određeno subjektivna volja - kao za mene - isključivo - razlučeno od objektivnog uopće. - Upravo volja kao *beskonačno* određena - ima *idealno* u sebi postavljeno biće po sebi* -

a/ Subjekt β/ Stvar γ/ Pojmovno određenje

a/ zna sebe kao slobodnu, tj. da *jest* sloboda *u* njemu, on njen postanak - ona *njegov* opstanak -

β/ volja hoće *sebe,* svoju slobodu, svoj bitak-u-sebi γ/ Volja *za sebe beskonačna - ideja - pravo* subjektivne volje da *opstoji,* važi -

Po sebi je čisto subjektivna volja i *po sebi* bitkujuća volja identična.

* Biće po sebi = das Ansichseiende. - Bili. prev.

Subjektivna sloboda - čisti odnos volje u sebi, spram sebe - i *po sebi,* upravo to - Sve kao ono njegovo - ono unutarnje -

Tako još nepostavljeno - ponajprije pojava - subjektivna volja različita od objektivnog, po sebi bitkujućeg pojma.

Unutrašnjost slobodne volje.

Pravo *važi,* ali *moja* namjera, moja svrha, naum, načelo, savjest.

Subjektivna volja - *ideja* na jednoj strani - volje -

Ja volja - u meni idealno -*opstanak* kao svrha, *naum, dobro* -

Ovaj se *subjektivni* moment slobode *zove za /sebe naročito i sloboda* -

naša sloboda - slobodno u sebi - zlo itd. ovdje stajalište

- Ne rob, ne kmet - slobodan čovjek, realni vlasnik, znači nezavisan čovjek - ingenuus - ali naročito postavlja ja - moderno -

Moja *sloboda* u tome, s mojim znanjem i *uvidom* i *namjerom* /koju sam namjeru imao, kako je stvar bila unutarnje u meni/ - Sud, pri tome da bude moja unutarnja suglasnost i smatranje da je dobro, npr. da se moje misli [smiju] ispoljavati.

Subjektivna volja je prije moralna /ili nemoralna/ nego primjerena pojmu -

Subjekt - razlikovati se od drugih, bitno određenje diferencije. Ja znam za sebe kao za mene koji bivstvuje**.

Subjektivitet volje jest

a/ Opstanak volje uopće, § 106.

β/ (jest *ideja* u sebi) ima sam opstanak - bitak, § 107.

γ/ jest ono formalno, § 108.

Apstraktna refleksija u sebi - odnos spram drugoga -

** Ispod toga: Unutrašnje nešto drugo nego spoljašnje. - Bilj. njem. izd.

§ 106.

Kako subjektivitet sada sačinjava određenost pojma i kako je različit od njega kao takvoga, od po sebi bitkujuće volje, i to time što volja subjekta ujedno *jest* kao volja za sebe bitkujućeg pojedinca (ima i neposrednost još na njemu), sačinjava on* *opstanak* pojma. - Time se za slobodu odredilo više *tlo;* u ideji je sada strana *egzistencije* ili njen realni moment - *subjektivitet* volje. Samo u volji kao subjektivnoj može biti zbiljska sloboda ili volja koja bitkuje *po sebi.*

Druga sfera, moralitet, prikazuje stoga u cjelini realnu stranu pojma slobode, a proces je ove sfere: ukinuti ponajprije samo za sebe bitkujuću volju, koja je neposredno samo *po sebi* identična sa *po sebi* bitkujućom ili općom voljom, prema toj razlici u kojoj se u sebi produbljuje, pa je postaviti za sebe kao *identičnu* sa po sebi bitkujućom voljom. To je kretanje, prema tome, obrađivanje ovog sadašnjeg tla slobode subjektiviteta da se on koji je ponajprije *apstraktan,* naime od pojma različit, učini jednakim njemu i da se time za ideju dobije njena istinska realizacija, da se subjektivna volja isto tako odredi u objektivnu, dakle istinski konkretnu.

Dodatak. U strogom pravu nije se radilo o tome šta je bilo moje načelo ili moja namjera. Ovo pitanje o samoodređenju i pobudi volje kao i o namjeri, ovdje se sada postavlja u onom moralnom. Time što čovjek hoće da bude prosuđen prema svom samoodređenju, on je u ovom odnosu slobodan, kako god se držala spoljašnja određenja. U ovo uvjerenje čovjeka u sebe ne može se prodrijeti; njemu se ne može dogoditi nikakvo nasilje, pa je moralna volja odatle nepristupačna. Vrijednost čovjeka se ocjenjuje po njegovom unutarnjem djelovanju i time je moralno stajalište sloboda koja postoji za sebe.

* Tj. subjektivitet. - Bilj. prev.

§ 107.

Samoodređenje volje ujedno je moment njezina pojma, a subjektivitet nije samo strana *njezina* opstanka* nego njeno, njeno vlastito određenje (§ 104) kao subjektivno određena za sebe slobodna volja, ponajprije kao pojam, da bi bila *ideja,* sama *opstoji.* Moralno je stajalište stoga u svom liku *pravo subjektivne volje.* Po tom pravu volja *priznaje i jest* samo nešto ukoliko je to *ono »njezino«,* ukoliko je ona sebi u tome kao nešto subjektivno.

Isti proces moralnog stajališta (vidi primj. uz pređašnji §) ima s te strane lik da bude razvoj *prava* subjektivne volje ili načina njenog opstanka - tako da ona to što spoznaje kao ono svoje u svom predmetu dalje odredi da bude njen istinski pojam, da bude ono objektivno u smislu njene općenitosti.

• [uz] § 107. Opstanak slobode - ona određena kao subjektivitet - njena bitna određenost - tlo opstanka uopće - Sloboda treba opstojati s *ovom* određenošću - Pravo subjektivne slobode -

Moje je moralno pravo - da je nešto - *moj* predložak, svrha - interes - od mene priznato, smatrano dobrim - *Interest mea, ut ego intersim.*

Da je taj momenat mojeg subjektiviteta - u *tom* da opstoji, jest njegovo *pravo* - pravo namjere - uvida - savjesti - beskonačno pravo.

Dodatak. Cijelo određenje subjektiviteta volje ponovo je jedna cjelina koja kao subjektivitet mora imati i objektivitet. Tek se na subjektu može realizirati sloboda, jer, on je istinski materijal za ovu realizaciju; ali ovo postojanje volje, koje smo nazvali subjektivitetom, različito je od volje koja postoji po sebi i za sebe. Volja se, naime, mora osloboditi od ove jednostranosti puke subjektivnosti, da bi postala voljom po sebi i za sebe. U moralitetu je ovo vlastiti interes čovjeka, koji dolazi u pitanje, a upravo je njegova visoka vrijednost u tome da on zna i da određuje samog sebe kao apsolutnog. Neobrazovan čovjek dopušta

* Tj. opstanka volje. - Bilj. prev.

sebi da sve nametne silom snage i prirodnih određenosti, djeca nemaju moralne volje nego puštaju da ih odrede njihovi roditelji; ali onaj ko je obrazovan, čovjek koji postaje unutarnji, hoće da on sam bude u svemu što čini.

§ 108.

Subjektivna volja kao neposredno za sebe i različita od volje koja bitkuje po sebi (§ 106, primj.) jest stoga apstraktna, ograničena i formalna. Subjektivitet, međutim, nije samo formalan nego kao beskonačno samoodredivanje volje sačinjava ono njeno *formalno*. Jer ono u tom svom prvom ispoljavanju u pojedinačnoj volji još nije postavljeno kao identično s pojmom volje, zato moralno stajalište jest stajalište *odnosa* i *trebanja* (das Sollen) ili *zahtjeva*. - A kako diferencija subjektiviteta isto tako sadržava određenje spram objektiviteta kao spoljašnjeg opstanka, to ovdje nastupa također i stajalište *svijesti* (§ 8) - uopće stajalište diferencije, *konačnosti* i *pojave* volje.

Ono moralno ponajprije nije već određeno kao ono što je suprotstavljeno nemoralnome, kao što pravo nije neposredno ono što je suprotstavljeno nepravu, nego opće stajalište moralnoga kao i nemoralnoga počiva na subjektivitetu volje.

Dodatak. Samoodredivanje se u moralitetu treba misliti kao čisti nemir i djelatnost koji još ne može doći do nikakvog *šta jest*. Tek u onom ćudorednom volja je identična sa pojmom volje i samo njega ima za svoj sadržaj. U onom moralnom volja se još drži prema onom što jeste po sebi; to je dakle stajalište diferencije, a proces ovog stajališta je identifikacija subjektivne volje sa njenim pojmom. Trebanje koje je stoga još u moralitetu, dostignuto je tek u onom običajnom, i to je ovo drugo prema kojemu subjektivna volja stoji u jednom odnosu, nešto dvostruko: jednom ono supstancijalno pojma, a zatim ono spoljašnje postojeće. Ako bi ono *dobro* bilo postavljeno i u subjektivnoj volji, onda ono time još ne bi bilo izvedeno.

§109.

To formalno sadržava po svom općem određenju ponajprije suprotstavljanje subjektiviteta i objektiviteta i djelatnosti koja se na to odnosi (§ 8) - čiji su momenti pobliže ovi: *opstanak* i *određenost* su u pojmu identični (usporedi § 104), a volja kao subjektivna sama je taj pojam - oboje valja, i to *za sebe,* razlikovati i postaviti kao identično. Određenost je u volji koja određuje sebe samu a/ ponajprije postavljanje *u njoj* s pomoću nje same; - oposebljavanje (specifikacija) sebe u sebi samoj, *sadržaj* koji ona sebi daje. Ovo je *prva* negacija i njena je formalna granica da bude samo nešto *postavljeno,* subjektivno. Kao *beskonačna refleksija* u sebe ta je granica za *nju samu* i ona β/ htijenje da ukine tu prepreku - *djelatnost* da se taj sadržaj prevede iz subjektiviteta u objektivitet uopće, u *neposredni opstanak*. *y/* Jednostavni *identitet* volje sa sobom u tom suprotstavljanju jest *sadržaj* koji u objema ostaje jednak sebi i koji je ravnodušan prema tim razlikama oblika, *svrha.*

• [uz§ 108/109]
Razlika subjektivne volje u njenim svrhama, naumima, interesima
kako ja to znam - i hoću.
§ 108. 109. Subjektivitet kao takav - tj. suprotnost - *posebna* volja.
Formalna određenja sadržaja. Subjektivna volja ima sadržaj - prije puka potreba - pored toga - ne pita se da li pravo - ali sada je *sadržaj* kao sadržaj volje, pa stoga bitan.
§ 109/113 *Postupak* treba da se odmah ovdje uzme

• [uz§ 109]
Ovdje se tek javlja sadržaj kao takav; -
Formalni *objektivitet* kao spoljašnjost uopće.
Volja
a/ *se određuje* - to je negacija njene neodređenosti - sadržaj ujedno bitan kao u njoj postavljen, subjektivno - ili prva negacija - još ne beskonačnost
β/ **Djelatnost**

γ/ Identitet - *svrha* jest: α/ sadržaj u meni *kao* subjektivno određen - predstava - β/ određen da bude objektivan - i da to isto ostane.

Sadržaj *tek* kao takav, kao ravnodušan spram oblika prevođenja - ali zatim također subjektiviteta - ukoliko je od toga razlučeno.

§ 110.

No taj identitet sadržaja dobiva bliže osebujno određenje na moralnom stajalištu, gdje sloboda, taj identitet volje sa sobom, jest za njega (§ 105).

a.) Sadržaj je za mene kao *moj* i tako određen da je on u svom identitetu ne samo kao moja *unutrašnja* svrha nego on također, ukoliko je dobio spoljašnji *objektivitet, sadržava za mene* moj subjektivitet.

• [uz§ 110]

a/ *Moj* sadržaj kao ja, supstancijalno, objektivno. [§ 110]

β/ *Suprotnost* - objektivitet pojma [§ 111]

γ/ Spoljašnje - subjektivitet drugoga. [§ 112]

a/ apstraktni identitet - spram subjektiviteta i *objektiviteta* uopće -

U izvjesnoj svrsi treba da ja, moje djelo [moj interes], tj. spoljašnjost, održi *namjeru* -

Dodatak. Sadržaj subjektivne ili moralne volje sadrži jedno vlastito određenje: on, naime, treba, ako je dostigao i formu objektiviteta, ipak neprestano sadržavati moj subjektivitet, a čin treba da važi samo ukoliko je on bio određen od mene, ukoliko je bio moj predložak, moja namjera. Ja u ospoljenju ne priznajem više nego što je ležalo u mojoj subjektivnoj volji, kao ono što je moje, i u stvari zahtijevam da ponovo vidim moju subjektivnu svijest.

§ 111.

b.) Sadržaj, premda on sadržava nešto posebno (to neka se uzme odakle mu drago), ima kao sadržaj volje koja je u svojoj određenosti u *sebe reflektirana,* a time sa sobom identična i opća, a) određenje u sebi samome da bude primjeren volji koja bitkuje po sebi ili da ima *objektivitet pojma,* β) time što je subjektivna volja, kao ona koja jest za sebe, ujedno još formalna (§ 108), to je samo *zahtjev* pa volja sadržava isto tako mogućnost da ne bude primjerena pojmu.

• [uz§ 111]

β/ *Bitna diferencija* i odnos prema *općem:*

Suprotnost onog objektivnog kao pojam* spram *posebnosti* - jedinstvo je zahtjev.

Objektivitet ovdje *općenitost* - istina -

§ 112.

Održavajući svoj subjektivitet u izvođenju svojih svrha (§ 110), ukidam ja *ujedno* u tome, kao njihovu objektiviranju, taj subjektivitet kao *neposredan,* dakle kao ovaj moj pojedinačni subjektivitet. No tako sa mnom identični spoljašnji subjektivitet jest volja drugih (§ 73). Sada je tlo *egzistencije* volje *subjektivitet* (§ 106), a volja drugih jest ujedno meni druga egzistencija koju dajem svojoj svrsi. - Izvođenje moje svrhe ima stoga u sebi ovaj identitet moje volje i volje drugih - ono se *pozitivno* odnosi spram volje drugih.

Objektivitet izvedene svrhe sadržava stoga u sebi tri značenja ili, štaviše, sadržava u jednome ova tri momenta: a) da je *spoljašnji* neposredni opstanak (§ 109), β) primjeren *pojmu* (§ 112), γ) *opći* subjektivitet. *Subjektivitet,* koji se *održava* u tom objektivitetu, jest taj da objektivna svrha treba da je *moja,* tako da se ja održavam u njemu kao *ova** (§ 110); β/ i γ/ subjektiviteta već se slažu s momentima β)

* Iznad toga: općega. - Bilj. njem. izd.

* Tj. kao svrha. - Bilj. prev.

i γ) objektiviteta. - Da su ta određenja tako, razlikujući se na moralnom stajalištu, ujedinjena samo u *protivurječje,* sačinjava pobliže ono *pojavno* ili *konačnost* ove sfere (§ 108) i razvoj ovog stajališta jest razvoj tih protivurječja i njihovih razrješenja koja, međutim, unutar tog stajališta mogu biti samo *relativna.*

• [uz] § 112: Objektivitet - je ovdje *opći subjektivitet* - Spoljašnji opstanak subjekta bitno ujedno volja drugih

- *Bitak za drugoga* - tj. subjektivna volja

Pretpostavka, materijal - *Drugi subjektivitet*

uvjetovano činjenje - stvaranje neke promjene opstanka, tj. određenost koja se odnosi na volju drugih -

Dodatak. Kod formalnog prava bilo je rečeno da ono sadrži samo zabrane, da strogo pravno djelovanje ima, dakle, samo negativno određenje s obzirom na volju. U onom moralnom, naprotiv, određenje moje volje je u odnosu na volju drugog pozitivno, to znači, subjektivna volja u onome šta realizira ima po sebi postojeću volju kao nešto unutarnje. Ovdje je prisutno jedno proizvođenje ili jedno mijenjanje postojanja, a ovo ima jedan odnos prema volji drugih. Pojam moraliteta je unutarnje držanje volje prema samom sebi. Ali ovdje nije samo *jedna* volja nego objektiviranje ujedno ima određenje u sebi da se pojedinačna volja u njemu ukida i upravo time su, dakle, tim što određenje jednostranosti otpada, dvije volje i jedno njihovo pozitivno određenje postavljeni su jedno na drugo. U pravu se ne radi o tome da li volja drugog nešto želi u odnosu na moju volju koja sebi daje postojanje u vlasništvu. U onom moralnom se, naprotiv, radi i o dobru drugoga, a ovaj pozitivni odnos može se pojaviti tek ovdje.

§113.

Ispoljavanje volje kao *subjektivne* ili *moralne* jest *djelovanje.* Djelovanje sadržava pokazana određenja a) da ga ja u njegovoj spoljašnjosti znam kao svojeg, ß) da bude bitni odnos spram pojma kao trebanja (das Sollen) i γ) spram volje drugih.

Tek ispoljavanje moralne volje jest *djelovanje. Opstanak* koji volja sebi daje u formalnom pravu jest u *neposrednoj stvari,* sam je neposredan i za sebe nema ponajprije nikakav *izričit* odnos spram pojma koji, kao još nesuprotstavljen subjektivnoj volji, nije od nje različit pa se još *pozitivno* odnosi spram volje drugih; pravna je zapovijed po svom temeljnom određenju samo *zabrana* (§ 38). Ugovor i nepravo započinju, doduše, da se odnose spram volje drugih - ali *suglasnost* koja se u onima ostvaruje temelji se na proizvoljnosti a, *bitni* odnos koji je u tome spram volje drugoga jest, kao pravni odnos, ono negativno, da se održi moje vlasništvo (po vrijednosti) i da se drugome ostavi ono njegovo. Naprotiv, strana zločinstva koja dolazi iz *subjektivne* volje, i to onako kako ono u njoj egzistira, dolazi tek ovdje u obzir. - Sudsko *djelovanje* (actio) koje mi se ne da imputirati prema svom sadržaju koji je određen propisima sadržaja sadržava samo neke momente pravog moralnog djelovanje, i to na *spoljašnji* način; da bude pravo moralno *djelovanje,* stoga je jedna strana koja je od *nje,* kao sudske, različita.

• [uz §113]

Pravo *neposredno činjenje* slobodne volje.

Moralitet htijenja kao nešto što ja *znam;* ono stoji u meni prije nego što je od mene postavljeno, *prije* ispoljavanja - teorijski.

Subjektivna volja -

a/ je § 110 beskonačna refleksija u sebi - da bude za nju u njoj, u njenom ispoljavanju u *sebe reflektirana* - odnos - prema *opstanku* uopće - da neka *svrha* - namjera - *naum* koji sam postigao.

β/ Suprotnost - *općenitost* - § 111 - Razlika u *namjeri* -

γ/ Opstanak - volja drugih - *Subjektivna* se volja ispoljava - ona se odnosi, pretpostavlja *ono drugo* - *u tome* je neposredno u *sebe reflektirana* - tj. to pretpostavljeno jesu *subjekti*

Čime se stvara promjena u *stanju* drugih, ili moja dobrobit, moje stanje - stanje nekog *subjekta.* U pravu samo opstanak *personalnosti.* Ovdje opstanak posebnosti -

a/ i β/ je formalno, γ/ reflektirano u meni kao određen sadržaj - ne apstraktna personalnost.

- Ono pretpostavljeno, određeno kao u sebi reflektirano - subjekt - posebni subjekt - tj. određeni subjekt - da li ja ili drugi subjekt - subjektivna posebnost - Posebnost je predmetnost - u pravu samo stvar* -

Posebno - u sebi reflektirano - uopće dobrobit - posebna volja - opstanak - u sebi reflektirana volja - Treba da važi

§114.

Pravo moralne volje sadržava tri strane:

a) *apstraktno* ili *formalno* pravo djelovanja da je, kako je ono izvršeno u *neposrednom* opstanku, njegov sadržaj uopće *moj,* da je on tako *predložak* subjektivne volje.

b) *Ono posebno* djelovanja jest njegov *unutami* sadržaj a) kako je *za mene* određen njegov opći karakter, što sačinjava *vrijednost* djelovanja, i ono po čemu on za mene važi - što sačinjava *namjeru;* β) njegov sadržaj, kao *moja posebna* svrha mog partikularnog subjektivnog opstanka - jest *dobrobit.*

c) Taj sadržaj kao ono *unutarnje* ujedno podignut u svoju *općenitost,* kao u *objektivitet* koji po sebi i za sebe bitkuje, apsolutna je svrha volje, *dobro,* u sferi refleksije sa suprotnošću *subjektivne* općenitosti, dijelom *zla,* dijelom *savjesti.*

• [uz§ 114]

Cjelina se kreće u suprotnostima: a/ što jest i β/ što je ona za mene i u meni.

a) *Predložak* - što *neposredno* jest i *kako* je taj *opstanak* za mene.

b) *Namjera, samo-refleksija* -

a) vrijednost stvari - *ono opće* - refleksija, predikat različit od *pojedinačnih [:]* Korisno, svrha -

*** [na rubu olovkom:] stupa u određenost, - u sebi reflektiranu određenost. - Bilj. njem. izd.**

β) *Apstraktna* refleksija u meni, formalno neodređeni subjektivitet, *interes* - spram *opstanka* - stvar -

γ) *Sadržaj* - moja posebnost - različita - spram prava - Ispunjen interes - je formalno jedinstvo - c) Apsolutna refleksija sadržaja i *pojedinačnosti* - onoga mojega, u mene -

a) Određenje *dobra* kao *dužnosti* - za mene -

β) njegova sadržaja *formalizam:* a) *zlo* β) *savjest* γ) *prijelaz*

b) Suprotnost *unutarnjega* i *spoljašnjega. (Namjera* i što je čin)

Spoljašnje - velika povezanost - općenito - Drugo nego pojedinačnost

Namjera je nešto *općenito,*

a) različito uopće od pojedinačnoga kao takvoga, djelovanja

β) *interes* da ja - formalna općenitost -

γ) sadržaj, određena posebnost, dobrobit, suprotnost spram općega - pravo,

c) Različitost postupka od predloška - njegova refleksija u sebe -

Odnos djelovanja spram općenitoga - *relativna* općenitost ono u sebe reflektirano djelovanja; otuda posebnost - i njeno podređivanje; što je namjera, također je pretpostavljeno; sadržaj namjere i predloška, tj. njemu svojstveno, može biti različito - podređeno - jedno općenitije nego drugo - *postavljeno* samo kao ono bitno. Određen sadržaj, ali ovdje samo nagoni, sklonosti -

Vrijednost djelovanja za mene -

a/ *Namjera* - može (biti) *različita* od apsolutne općenitosti -/ *kao oblik* i od neposrednog djelovanja -

γ/ Ova posebnost kao posebni *sadržaji* -

Predložak.

a) Znanje *neposrednih* okolnosti - *neposredni sud.*

b) Znanje *reflektirane* stvari, ne naprosto njene neposrednosti, a) njenog vlastitog kvalitativnog sadržaja, β) subjektivnog osebujnog sadržaja - γ) Suprotnost α i β *Sud refleksije.*

c) Znanje pojma *(sudpojma):* a) *neposrednog* dobra: tako je to zakonski određeno, β) *subjektivno* određenje dužnos-

ti iz mene; refleksija o dobru, γ) suprotnost α) i β), naime kao općenito, objektivno ili... [?] i posebnog dobra: αα) savjest uopće, kolizija, ββ) ono posebno volje u suprotnosti objektivnog dobra; γγ) *apstraktno* dobro i subjekt ono što određuje - Isto tako zlo αα) ono posebno spram objektivnoga kao apstraktnosti dobra...

Dodatak. Svako djelovanje da bi bilo moralno mora najprije biti saglasno sa mojim predloškom, jer pravo moralne volje je da u njenom postojanju jest priznato samo ono što je na unutarnji način postojalo kao predložak. Predložak pogađa samo ono formalno da je vanjska volja u meni također kao ono unutarnje. Tome nasuprot, u drugom momentu se pita o namjeri, to znači o relativnoj vrijednosti djelovanja u odnosu na mene; konačno, treći moment nije puko relativna nego opća vrijednost djelovanja, *dobro.* Prvi prekidi djelovanja je prekod onog što je predložak i postojanja onog što je navedeno, drugi prekid je između onoga što spoljašnje postoji kao opća volja i unutarnjeg posebnog određenja koje mu ja dajem; treći je, konačno, u tome daje namjera također i opći sadržaj. Dobro je namjera uzdignuta do pojma volje.

Prvi odsjek

PREDLOŽAK I KRIVNJA

§ 115.

Konačnost subjektivne volje u neposrednosti djelovanja sastoji se neposredno u tome što ona za svoje djelovanje ima neki *pretpostavljeni* spoljašnji sadržaj s raznolikim okolnostima. *Čin* postavlja neku promjenu u tom opstanku koji predleži, a volja je uopće za to *kriva* ukoliko u promijenjenom opstanku leži apstraktni predikat *onoga mojega.*

Neki događaj, neko proizašlo stanje *konkretna* je spoljašnja zbiljnost, koja zato ima u sebi neodredivo mnogo okolnosti. Svaki pojedinačni moment koji se pokazuje kao *uvjet, razlog, uzrok* neke takve okolnosti, pa je, prema tome, pridonio *ono svoje,* može se smatrati da je za to *kriv,* ili u najmanju ruku da *ima* krivnje za to. Stoga formalni razum kod nekog bogatog događaja (npr. francuske revolucije) izabira pri bezbrojnom mnoštvu okolnosti onu koju on hoće da ustvrdi kao onu koja bi bila kriva.

• [uz§ 115]

Intencija - Predložak različit od namjere.

Uračunljivost - djelovanja

Ono *objektivno* jest ono moje - posljedice -

Dvije strane objektiviteta - u pogledu djelovanja:

a) ono pretpostavljeno, koje on hoće da mijenja

β) ono promijenjeno samo, ono što je proizvedeno -

Djelotvorno prema proizvedenome - koje je, dakle, također u proizvodu - pa je bilo kao subjektivni razlog, u djelatnosti.

Krivica - što (je) razlog - razlog - kao djelatnost - kao ono koje je učinilo -

Dodatak. Može mi se uračunati ono što je postavljeno u moj predložak, a kod zločina se naročito radi o tome. Ali u krivici leži samo još posve spoljašnje prosuđivanje o tome da li sam nešto učinio ili nisam; a da sam zbog nečega kriv još ne znači da bi mi stvar mogla biti imputirana.

§ 116.

Moj vlastiti čin to, doduše, nije ako stvari kojih sam ja vlasnik i koje kao spoljašnje stoje i djeluju u raznolikim vezama drugima prouzrokuju time štetu (kao što to može biti slučaj i sa mnom samim kao mehaničkim tijelom ili kao živim). No ta šteta pada mi *više* ili *manje* na teret, jer su one stvari uopće moje, ali i po svojoj osebujnoj prirodi ipak više ili manje podvrgnute mojoj vlasti, pažnji itd.

• [UZ§ 116]

Heinecc [ius, Elementa Juris Civilis] § 1235. *Paupenes* est damnum sine injuria facidentis, datum nonnisi quadrupes pauperem facere dicitur.

§ 1229 filii familias *noxiam* infere dicuntur; noxia damnum quocunque privato servi delicto vel quasi delicto datum.[1]

Ovdje § 117 i 118. Dvije strane

α) Pretpostavljeni opstanak - kako sam ja to učinio onim mojim

ß) od mene promijenjeno, što sam ja proizveo.

- Smatrati da je puška nenapunjena - u nekom grmlju neko kretanje, tama - (smatrati) čovjeka za divljač

Natrči li tko na metak - *usmrćivanje,* ne umorstvo - Edip

§ 117.

Volja koja sama postupa ima u svojoj svrsi, koja je upravljenu na prisutan opstanak, *predstavu* o njegovim *okolnostima*. No zato što je ona, zbog te pretpostavke, konačna, predmetna je pojava za nju *slučajna* i može u sebi sadržavati nešto drugo nego u njenoj predstavi. Pravo je volje, međutim, da u svom *činu* prizna samo ono kao svoje djelovanje i da bude *kriva* samo za ono što ona zna o njegovim pretpostavkama u svojoj svrsi, što je od toga ležalo u njenom predlošku. - Čin se može *uračunati* samo kao *krivnja volje; - pravo znanja.*

Dodatak. Volja ima neko postojanje pred sobom, na koje ona djeluje; ali da bi ovo mogla ona mora imati njegovu predstavu, a istinska krivnja je samo u meni ukoliko prisutno postojanje leži u mom znanju. Volja, budući da ima jednu ovakvu

[1] § 1235. »*Siromaštvo* je kazna bez nepravde; već jedan konj, kaže se, može m'kog učiniti siromašnim«

ĺ 1229. »Potčinjeni, kaže se, prouzrokuju *krivnju;* Krivica je šteta naneseno bilo kojim privatnim deliktom ili kvazideliktom.«

pretpostavku, jest konačna ili štaviše, jer je konačna, ima jednu takvu pretpostavku. Ukoliko ja mislim umno i ukoliko hoću, ja nisam na ovom stajalištu konačnosti, jer predmet na kojem ja djelujem, nije nešto drugo protiv mene, ali konačnost po sebi ima stalnu granicu i ograničenost. Ja nasuprot sebi imam nešto drugo koje je samo nešto slučajno, nešto puko spoljašnje nužno i koje se sa mnom može složiti ili biti različito od tog. Ali ja sam samo ono što jest u odnosu na moju slobodu, a čin je samo krivica moje volje ukoliko ja o tom znam. Edip, koji ubija svoga oca a da to ne zna, ne može se optužiti kao oceubica; ali u starim zakonodavstvima, na ono subjektivno, na uračunljivost nije se polagala velika vrijednost kao danas. Zato su kod Starih nastajali azili da bi se time onaj koji je umakao pred osvetom zaštitio i prihvatio.

§ 118.

Djelovanje, premješteno dalje od spoljašnjeg opstanka što se po svojoj vezi razvija u spoljašnjoj nužnosti na sve strane, ima raznolike *posljedice*. Posljedice kao *lik* čija je *duša svrha* postupka jesu ono njegovo (ono što pripada djelovanju - ali istovremeno je on, kao svrha koja je postavljena u *spoljašnjost,* napustio spoljašnje moći, koje uz to vezuju nešto sasvim drugo nego što je on za sebe, pa ga odvode u udaljene strane posljedice. Isto je tako pravo volje da sebi *uračuna* samo ono prvo, jer samo one leže u njenom predlošku.

Što su *slučajne,* a što *nužne* posljedice, neodređeno je time što unutrašnja nužnost na konačnome stupa u opstanak kao *spoljašnja* nužnost, kao međusobni odnos pojedinačnih stvari, koje se kao samostalne sastaju međusobno ravnodušno i spoljašnje Načelo: kod djelovanja prezirati konzekvencije, i drugo: djelovanja prosuđivati po posljedicama i činiti ih mjerilom onoga što je pravo i dobro, oba su jednako apstraktni razum. Posljedice, kao vlastiti *imanentni* lik djelovanja, manifestiraju samo njegovu prirodu i nisu ništa drugo nego on sam; djelovanje ih stoga ne može poricati i prezirati. No obratno, pod posljedicama je isto tako obuhvaćeno ono što spolja zahvaća i što

slučajno pridolazi, što se ništa ne tiče prirode samog djelovanja. - Razvoj protivrječja koje sadržava *nužnost konačnog* jest u opstanku upravo preobraćanje nužnosti u slučajnost, i obratno. Djelovati znači stoga, s te strane, *predavati se* tom *zakonu*. U tome leži to da zločincu dobro dolazi ako njegovo djelovanje ima manje rđave posljedice, kao što dobro djelovanje mora pregoriti što nije imao nikakve ili da je imao malo posljedica, i da zločinstvu, iz kojega su se posljedice potpunije razvile, ove padaju na teret, - *Herojska* samosvijest (kao u tragediji Starih, Edipovoj itd.) nije iz svoje čistote još napredovala do refleksije razlikovanja čina i postupka, spoljašnjeg događaja, te nauma i znanja okolnosti, kao ni do razdvajanja posljedica, nego prihvaća krivnju u čitavom opsegu čina.

• [uz§ 118]

Prosuđivati neku radnju prema *posljedicama,* a/ Čovjek ne mora biti i suviše uznemiren i brižljiv s obzirom na posljedice - on ih može prevladati - brižljivi ljudi. - može ovo i toga slijediti -

β/ Također obazriv, premda samo da bi se izbjegao loš privid - u tome ne praviti nikakve bravure - prostodušno tisuću neprijatnosti.

Dolus indirectus

Predložak utvrđuje ono *pojedinačno,* ono što se uz to veže kao nešto drugo, što nije sadržano u naumu - Ja tako odbijam od sebe djelovanje kao nešto opće - Ono sasvim neposredno djelovanje - i njegova priroda -

Sve pojedinačno nije u spoljašnjoj povezanosti s drugim - nego je za sebe samo nešto opće.

- Konzekvencija zbog *načela,* - Robespierre - ropstvo - načelo i konkretno stanje - To nije jednostrani čin - nego pripada izvođenju međusobne samosvijesti. Obrazovanje - odgoj, okolnosti su konkretne - Gomilu razriješiti njenog reda - mora se *znati što se* radi - *Apstraktno* načelo.

Krivnja ili *nekrivnja* - u odnosu prema *zlu* - *i zla* prema krivnji. - *Trpljenje uopće,* - među ovima također i kazna - *kao jedna posljedica* uopće postupka - ili također *ne* - odnos, zahtjev povezanosti za trpljenje, s voljom nekog posebnog postupka ili općeg karaktera uopće - to više *nezasluženo.*

a/ Površno[:] Dobrome treba da je dobro - zlom loše - povezano je djelomice s pojmovima o providnosti - raspravljanje koje ne pripada ovamo - djelomice je na svijetu u ovoj općenitosti država priroda da čestiti pri svojoj osebujnosti približno nalazi plodove svoje marljivosti, radinosti i zadovoljenje za svoje talente itd., ali uvijek kao pojedinac. U tome također slučanost, - Koteriju - No *krivnja* i *nevinost* bliže volji - i *voljom* nekoga *drugoga* - (ne prirodom - nevin trpjeti zbog poplave, potresa) - nevin trpjeti voljom nekoga drugoga, komplikacijom okolnosti, koje se nalaze u volji - izaziva veliki interes, a/ *Neovlaštena* volja, grubost, strast - nije običajnosni interes - isto tako slučajna sila prohtjeva, osjetilne volje - svejedno da li spoljašnja priroda ili kao unutarnja slučajnost.

• [uz § 118 primj.]

Dramatski interes: a/ djelovanje - učinci kao rezultati volje, β/ obiju - jer obje su volje. - bitno - γ/ *supstancijalne* volje - opravdane; - to je primjereno ideji; dramatski ne prosto interesirati, ganuti - samilost, nego *bitni* interes - medu ljudima - kao zbiljskima, - postupanje. - Istinski interes ovdje nije nevino trpjeti, nego a/ čast volje onoga koji trpi; što se njemu događa njegovom krivicom - β/ što je učinio; u čemu je njegova krivnja, - uz to opravdana - ujedno supstancijalna volja - dakle, nevina; - po supstanciji - kriv po obliku - γ/ ne slučaj, nego αα/ volja nekoga drugoga - učinila je to preokretanje posljedica, koje su za subjekt zle, negativne; - β/ ili (je) za sebe već unaprijed položaj takav - tako se htjela žrtva za neku svrhu dobrovoljno na se preuzeti - ne nevino trpjeti - poći u opasnost - činiti dužnost - vojska - u αα/ volju drugoga - da bi bila bitna - istovremeno opravdana - Orest: kazna, povreda - Viša kolizija običajnosti moći... [??] - Orest - nije samo kaznio Egista nego i majku - ova spram njega (- čak spram Agamemnona) neizmjerno opravdana: ovo je običajnosno interersantno, jer je njena volja bitna - U modernoj »krivnji« niža, zla volja - kako u

njoj afirmativni interes? - Ono što treba jest jednostavno - da on bude obješen - što on neće - to je jedino mogući postupak pod takvim okolnostima - Zavađena braća, sudbina, - stara sudbina, unutarnje istinska običajnosna nužnost - moderni slučaj - slijepa nužnost. - Sudbina porodice, unutarnje divljaštvo stanja. Braća, žalost. Za djevojku, slučajno, ne običajnosna nužnost - i gruba uzavrelost, momentana u drugome, za ubojstvo - ono ostalo (majka) - vrlo nepotrebno ukrašavanje. U mod[erno doba] a/ Staleži [?] - protiv volje - nikakav vrijedni prizor; nesretno, ali ne tragično β/ Zla volja postaje kriva - i kažnjena; - Kriminalno pravo -

Drama. Djelovanja bitna.

Umjetnost - individualiteti] koji su *sve* to sami, što jesu - suprotnošću objašnjeno - moderna vremena - službenički i građanski odnosi - običaji - navike - je opći karakter - jedan što i drugi, čestit, ne kao njegov individualni karakter.

U službi moram činiti mnogo toga što činim zbog službe, zbog reda - (Imatrikulirati itd.; slušati ove i one kolegije, od početka se ne zna što je).

Stara umjetnost - slobodan individualitet] - *Sve* oni sami - sasvim od jednog komada - Dakle, ne upuštati se polovično u njena dramatska prikazivanja da netko nešto jest, čini, učinio je i također nije učinio - njegovu zbiljnost - bez njegove volje. - Oni hoće, dakle, da budu krivi za ono što su učinili i za ono što *trpe.*

Trpjeti, negativno, ne može se direktno htjeti.

No tako da su oni sami krivi za to trpljenje - tj. da ih samo dira - *njihov vlastiti čin*

Oni su pri tome plemeniti, herojski individualiteti - ne nevini uopće. Oni su nešto učinili čemu visoka opravdanost - Orest kažnjava oceubice - ali [ona] je [njegova] majka - neizmjerna povreda nečega isto tako beskrajno opravdanoga - nerastavljeno - Antigona iskazuje bratu posljednju počast - povređuje državnu zapovijed koja je isto tako beskonačno opravdana. Ne nevinost, ne svjesno, ne ono što se htjelo - Interes za njih da (su) oni a/ učinili β/ što je opravdano - ili što u najmanju ruku nije nedopušteno - [?]. Pri tome nesreća da se time povrijedilo nešto drugo - Edip - onaj koji zna -

Nevinost - ne tragična, u najmanju ruku ne herojska - sa sebe svaliti koliko je moguće.

Htio je - čast - da se ne *odvoji* od svog djela, spoljašnjosti - Htjeti se podvrći također i tome što iz toga slijedi - to preuzeti - Nesreća isto tako velika [?] tamo -

Nesretno, izmučeno - Obuzet ne *svojim djelovanjem,* nego svojom imovinom, tijelom, životom, porodicom, djecom, okolnostima, nepažljivošću, položajem - Ne *nužno,* tj. ne umno, ne preokretanjem samog njegova djelovanja - nego preokretanje samo u nepravom *mnjenju* drugih.

Pripada području prirodne grubosti i niskosti - nepravedna zla strast obuzima spoljašnje slabosti drugoga - ne njegove običajnosne slabosti, njegovo zločinstvo ili jednostranost njegove običajnosti - To nije uopće nikakav običajnosni odnos - Sasvim spoljašnji događaj - okolnosti koje stvaraju privid - Ljudi koji imaju zlu volju -

Nesreća prosto kao takva nema nikakvog običajnosnog interesa - kao nepravo, ni kazna nije puka zla.

Dramatski - je *čast* - čast da je *to* njegova stvar, koja je nikla iz njegove volje - *činjenje* i opravdano činjenje - moderno - slučajnost karaktera.

Prijelaz s predloška na namjeru: Djelovanje, ali ovaj u raznovrsnoj vezi, posljedicama - slučajnim ili nužnim - Takvo je prirodno događanje sa stajališta refleksije - No istina je ove zajedničke nužnosti i povezanosti *ono opće.* Ja koji mislim i ovo opće - što se iz sebe na sebe odnosi - to je *ono moje,* time prekinut, u sebe svedeno posljedice. - Refleksija ujedno suprotnost spram pojedinačnoga - čovjek u postupanju mora imati namjeru, ne samo predložak - jer je misaon.

Neposredni sadržaj djelovanja kao u sebi reflektiran.

Dodatak. U tome da ja priznajem samo ono što je bila moja predstava, leži prelaz ka namjeri. Samo to, naime, šta sam ja znao o okolnostima, može mi se uračunati. Ali, postoje nužne posljedice koje se vežu za svako djelovanje ako ja proizvodim samo i nešto pojedinačno, neposredno, a koje su utoliko ono

opće koje ono ima u sebi. Posljedice koje bi mogle biti spriječene ja doduše ne mogu predvidjeti, ali moram poznavati opću prirodu pojedinačnog čina. Stvar ovdje nije ono pojedinačno nego cjelina koja se ne odnosi na ono određeno posebnig djelovanja nego na njegovu opću prirodu. Prijelaz od predloška ka namjeri sada se sastoji u tome da ja trebam znati ne puko moju pojedinačnu radnju nego ono opće koje je s njom povezano. Nastupajući tako ono opće je ono što sam ja htio, moja *namjera.*

Drugi odsjek

NAMJERA I DOBROBIT

§119.

Spoljašnji je opstanak djelovanja mnogostruka veza, koja se može promatrati kao beskonačno razdijeljena u *pojedinačnosti,* a djelovanje tako da je *ponajprije dodimulo* samo *jednu takvu pojedinačnost.* No istina je *pojedinačnoga* ono *opće, određenost* djelovanja nije za sebe sadržaj koji je izoliran u spoljašnjoj pojedinačnosti, nego *opći* sadržaj koji u sebi sadržava mnogoliku vezu. Predložak, kao onaj koji *polazi* od nekoga *koji misli,* ne sadržava prosto pojedinačnost, nego bitno onu *opću* stranu - *namjeru.*

Namjera (Absicht) sadržava etimološki apstrakciju, djelomice oblik *općenitosti,* djelomice izdvajanje jedne *posebne* strane konkretne stvari. Nastojanje opravdavanja s pomoću namjere je izoliranje jedne pojedinačne strane uopće koja se tvrdi kao subjektivna bit djelovanja - Sud o nekom djelovanju kao spoljašnjem činu, još bez određenja njegove pravne ili nepravne strane, dodjeljuje tom djelovanju *opći* predikat da je ono palež, *umorstvo* itd. - *Pojedinačna* određenost spoljašnje zbiljnosti pokazuje ono što je njena priroda kao spoljašnju vezu. Zbiljnost je ponajprije dodirnuta samo na jednoj pojedinačnoj tački (kao: palež neposredno pogađa samo jednu malu tačku drveta, što daje samo rečenicu, a ne sud), ali opća priroda ove tačke sadržava njeno protezanje. U živome nije ono pojedinačno neposredno kao dio, nego kao organ u kojemu ono opće kao takvo sada egzistira, tako da se u slučaju umorstva ne povređuje jedan dio mesa, kao nešto pojedinačno, nego je u njemu povrijeđen čak život. To je s jedne strane subjektivna refleksija, koja ne poznaje logičku prirodu pojedinačnoga i općega pa se upušta u rascjepkavanje na pojedinačnosti i posljedice, a s druge je strane to priroda samo konačnog čina - da sadržava takva odvajanja slučajnosti. Iznalaženje *dolus indirectusa* ima svoj razlog u razmatranome.

• [uz §119]

23. XII 1824. (posljednji sat u ovoj godini)

Ovdje stupamo u ono određenije *moralnog područja.*

Diferencija, drugo kao neposredno djelovanje, ponajprije prosuđivanje (ali općenito kao predikat *refleksije).*

Ovdje *svrha,* kao određena *svrha* u suprotnosti spram *sredstva* u pravom smislu; - *formalno.*

a/ Predložak - subjektivitet uopće apstraktno *znanje* - *predstava* uopće, - kao u prirodi.

b/ *Namjera* - određenje postupka - na osnovu samosvijesti, na osnovu refleksije u sebi, na osnovu mojeg znanja o [?] meni.

Djelovanje neko činjenje (ne mehaničko kao u životinje - ne čisto pravno - sfera moje personalnosti -) kao na osnovu mene određeno, time kao nužno određenje. Sfera prava ne sadržava u svom principu nikakvu određenost, jer to je ono općenito slobode same personalnosti. Stoga nadležnost, dopuštenje - ili određenost, osposobljavanje sporedno - to se može učiniti, također dopustiti da se uzme u posjed, učini ugovor, nisam uz to vezan. U onom moralnom ja sebe vezujem, te nalazim sebe, vezan sam - Moralitet stajalište određenja. - Ono opće volje **mora biti određeno** - **Određenje** u prirodi volje. -

Tako sadržava radnja nešto pozitivno - neko prisiljavanje, koje je pozitivno zasnovano u znanju, određenje uz ovo ili ono ispoljavanje. - *Dužnost* - *Ja treba* da - u refleksiji razlikovanje, izbor. - Ja, ono posebno, razlučeno od *općega,* koje je ono *supstancijalno.* - Posebnost bitni momenat - dakle određenje - ali samo to određuje s pomoću onoga općega. -

Prosuđivanje djelovanja; određivanje njegova kao nečega općega; *red, klasa.*

Djelovanje (je) čin *misaonog* čovjeka - dakle općenitost u njemu - to (je) ono bitno.

a/ Namjera - kao takva uopće. Formalna razlika uopće - Ono opće bilo kojeg sadržaja koji još nije određen. - *Neposredni* sadržaj djelovanja kao u sebe reflektiran,

b/ određena suprotnost -

a/ aa/ *moj* (apsatraktni) *subjektivitet* - i ßß/ stvar uopće

β/ moj određeni, *konkretni* subjektivitet - dobrobit

γ/ ovo je reflektirano - opće - također dobrobit drugih

c/ Kolizija dobrobiti i prava, - općenitosti volje.

Namjera - općenitost je *stvar.*

Dodatak. Svakako je slučaj da u nekom djelovanju više ili manje mogu uticati i okolnosti: u nekom podmetanju požara ne može izbiti vatra ili se, na drugoj strani, ona može proširiti dalje nego što je to počinilac htio. Uprkos tome ovdje se ne treba praviti razlikovanje sreće ili nesreće, jer se čovjek djelujući mora baviti spoljašnošću. Stara uzrečica s pravom kaže: kamen koji je bačen iz ruke je đavolov. Time što djelujem ja samog sebe izlažem nesreći; ona, dakle, ima pravo na mene i jest postojanje moje vlastite volje.

§ 120.

Pravo je *namjere* da *opći* kvalitet djelovanja nije samo *po sebi* nego da ga je *upoznao* onaj koji djeluje i da ga je time već stavio u svoju subjektivnu volju; kao što je, obratno, pravo *objektiviteta* djelovanja, kako se može nazvati, da bude utvrđen subjektom kao *misaonim,* kao objektivitet koji se zna i koji se hoće.

To pravo na ovaj uvid donosi sa sobom potpunu ili smanjenu *uračunljivost* djece, budala, luđaka itd. u njihovim postupcima. - No kao što djelovanja po svom spoljašnjem opstanku u sebe uključuju slučajnosti posljedica, tako i *subjektivni* opstanak sadržava neodređenost koja se odnosi na moć i snagu samosvijesti i razboritosti - neodređenost koja ipak može doći u obzir samo u pogledu tupoglavosti, ludila itd. kao i dječje dobi, jer samo takva izrazita stanja ukidaju* karakter mišljenja i slobode volje, pa dopuštaju da se onaj koji postupa ne uzima po časti da je on misaon i volja.

• [uz§ 119/120]

Namjera pripada cjelokupnosti djelovanja. - U predlošku krivica - kao *razvoj posljedice* - nužnost posljedica jest priroda djelovanja, jer po sebi [?] općenito - *Krivo* ili *nevino* - *unutarnje* i spoljašnje djelovanja - razlikuje se. - *Krivnja* kao razvoj nužne posljedice sačinjava *prijelaz* na predložak. - Djelovanje se dijeli u posljedice - u pojedinačne spoljašnje i opće. - Ova je dioba a/ u postupku kao takvome, po samom predlošku, vid. gore, - β/ *različito* - ono unutrašnje i cjelina djelovanja; - Ono unutarnje jest namjera, a radnja sredstvo, svrha - Orest a/ ubija β/ osvećuje oca. - Ubojstvo, predložak; Sudac još pita: koja svrha, u kojem interesu? - čini se da je indiferentno - ono je dovoljno - ponajprije; da li zakletva, opća svrha;

Namjera subjektivna bitnost, čija je posljedica radnja. U a/ radnja ima posljedice, njihovu općenitost u sebi kao cjelinu, β/ on *sam jest* također *posljedica,* po određenju spoljašnjosti, koju ima na sebi. - γ/ Namjera, *poseb[na],* čiji sadržaj *αα/* Formalno, interes, ßß/* Sadržaj,

* U HofTmeisterovu izdanju stoji »aufhaben« (imati što), ali to je, vjerojatno, štamparska greška, jer i u Glocknerovu (str. 179) i u Lassonovu (str. 104) izdanju stoji, »aufheben« (ukinuti). Osim toga i smisao rečenice jasno govori da je riječ o ukidanju. - Bilj. prev.

* Ispod toga: Odavde nadalje iza Nove godine. - Bilj. njem. izd.

***sklonost, zadovoljavanje.* Ponajprije moja posebnost δ / Suprotnost spram prava** -,

Djelovanje se dijeli u općenitost i posebnost.

a/ Djelovanje po pojedinačnosti ima *prirodu uopće* - spolj[ašnjost], neposrednu općenitost. Mogućnost koja u tome leži - upravo sama mogućnost da se uz to povezuju slučajnosti.

β/ *Što* postižem pri djelovanju - njegov pobliži sadržaj - spoljašnja promjena; ne *spoljašnju* stvar učiniti mojom, - nego (promjena u odnosu prema volji drugoga) - ne stjecanje nekog vlasništva (može biti pri tome, ali ne kao stjecanje vlasništva, ono bitno), nego učiniti važećim kao *sadržaj* mojeg subjektiviteta - Jesti (uzeti u posjed i potrošiti) i *gladovati*(mor[alna?] je [?] strana); - nešto kao ono moje - Sadržaj nešto subjektivno: što ja postižem? tj. sebe zadovoljavam? - tj. moj posebni interes - § 121-122. Duša je radnje ono opće koje ja hoću -

αα/ Pobliže određenje - na osnovu moje prirodne posebnosti - Subjekt još ne općenito (dobar), još konkretno u sebi određen.

ββ/ Dobrobit, ukupnost mojeg subjektivnog posebnog zadovoljenja. Ljudi hoće da im bude dobro. - Dobrobit - volo - to je ono što je njihovo htijenje. U govoru tb tako povezano, dobrobit učinjena bitnom voljom.

vv/ Dobrobit - drugih. Znači prvenstveno moralno,

δδ/ Dobrobit u suprotnosti spram prava, posebno spram općega - Sloboda kao takva sama. Takva moralna svrha tiče se samo uvijek posebnoga.^

Dolus indirectus - *Opasnost* djelovanja - Život promašen, a/ Krađa, grabež, ranjavanje - jedan dio, ono· spoljašnje povrijeđeno - ne život, *beskonačni'*Opseg svega spoljašnjega. β/ ali opća priroda djelovanja - u društvu - čini čitavo društvo nesigurnim, povreduje čitav sklop; - moje vlasništvo ovdje nije pojedinačni posjed, potpis na mjenici nije samo crno na bijelome, nego je op[će] prirode u društvu. Moje vlasništvo ima *istu* garanciju kao sve vlasništvo u društvu - opći posjed, društveni posjed, sigurnost je posjedovanje kao opće važenje; - ova je opća egzistencija povrijeđena.

Prvo - djelovanje a/ **konkretno** - **uopće** ***ono moje***
Drugi oblik uračunljivosti β/ njena opća **priroda** ipak samo idući rod
Treći je *dobro* -

• [uz § 120 primjed.]

Slaboumni, djeca znaju sigurno da udaraju, da pale, ali ne da time ubijaju, mogu biti ubijeni - Ova je mogućnost ono opće djelovanja - U predlošku može biti samo prikladno da se udara - 100 puta kod tučnjava - stolica, vrč za pivo bačen u glavu - oružanom rukom - No pravo (je namjere *na misaonog* čovjeka da pozna prirodu djelovanja, da zna da je ono*) mogućnost ubojstva.

Ako i nije taj određeni postupak - ubojstvo - u ovom času svjesno opstojao u namjeri - on *zna* da to leži u takvom ponašanju.

b/ *Osebujni* sadržaj. - Dobro je apsolutni sadržaj -
Određena suprotnost: Moj je subjektivitet jednostavna, u sebi reflektirana posebnost. - Život, sastavljena posebnost. -

Djelovanje uopće nešto određeno - da određenost *proizlazi iz mene, od mene* - objektivno. Izvođenje djelovanja, izvođenje moje svrhe, koju sam sam odredio.

Umorstvo, paljenje, krađa - *opći predikati* - No rod djelovanja kao *spoljašnji opstanak* - ne moj sadržaj, moje kao takvo - To nastupa spoljašnje, izvan mene - Ja sam to *htio;* volja ima neki sadržaj, subjektivitet sam nije sadržaj - Paljenje zbog paljenja, ubijstvo zbog ubijstva? - Ja zadovoljan; to je moj sadržaj - Općenitost je *moj* oblik; ali još ne moj sadržaj. Spoljašnji postupak samo sredstvo.

Radnja *nas* se tiče *samo* po svom *sadržaju* - *Pobuda* - različita od njoj osebujnoga, ali spoljašnjega [?] - U užem smislu moralno.

* Tj. djelovanje. - Bilj. red.

§ 121.

Opći kvalitet djelovanja jest različit *sadržaj* djelovanja uopće, sveden na jednostavni oblik općenitosti. No subjekt kao u sebe reflektiran, dakle spram objektivne posebnosti ono *posebno,* ima u svojoj svrsi svoj vlastiti posebni sadržaj, koji je određivalačka duša djelovanja. To što je ovaj moment *posebnosti* onoga koji djeluje sadržan i izveden u djelovanju, sačinjava *subjektivnu slobodu* u njenom konkretnijem određenju, *pravo subjekta* da u djelovanju nađe svoje *zadovoljenje.*

Dodatak. Ja za mene, u mene reflektiran, još sam nešto posebno prema spoljašnosti moga djelovanja. Moja *svrha* sačinjava njen određujući sadržaj. Ubojstvo i požar, na primjer, kao ono opće još nisu moj pozitivni sadržaj, kao subjekta. Ako je neko počinio slične zločine onda se pitamo zašto ih je počinio. Nije se dogodilo ubojstvo radi ubojstva nego je pri tom bila još jedna pozitivna svrha. Ali ako bismo rekli da se ubojstvo dešava iz uživanja u ubojstvu, onda bi užitak već bio pozitivni sadržaj subjekta kao takvog, a čin je onda zadovoljenje njegove volje. Pokretački *razlog* nekog čina time je prije ono što nazivamo *moralnim,* a ovo utoliko ima podvostručeni smisao onog općeg u predlošku i onog posebnog namjere. U novija vremena naročito se pojavilo to da se kod radnji uvijek pita o pokretačkim razlozima, dok se inače samo pitalo: je li ovaj čovjek pošten, čini li on ono šta je njegova dužnost? Sada se hoće gledati po srcu, i pri tom se pretpostavlja prekid onog objektivnog u radnji i onog unutarnjeg, onoga subjektivnog pokretačkih razloga. Svakako treba promatrati određenje subjekta: on hoće nešto stoje zasnovano u njemu; on želi zadovoljiti svoje uživanje, postići zadovoljenje svoje strasti. Ali ono dobro i pravo ovdje također nije jedan puko prirodni nego kroz moju umnost postavljeni sadržaj; moja sloboda, učinjena sadržajem moje volje, čisto je određenje moje slobode same. Više moralno stajalište je stoga u tome da se u djelovanju nađe zadovoljenje a ne da se ostane kod prekida između samosvijesti čovjeka i objektiviteta čina, a ovaj način shvatanja ima svoje epohe u svjetskoj povijesti kao i u povijesti individua.

§ 122.

Po tome posebnome ima djelovanje za mene subjektivnu *vrijednost, interes.* Spram ove svrhe, *namjere po sadržaju,* ono neposredno djelovanje jest u svom daljem sadržaju sniženo na sredstvo. Ukoliko je takva svrha nešto konačno, može biti ponovo snižena na sredstva za dalju namjeru itd. u beskonačno.

§ 123.

Za sadržaj tih svrha ovdje opstoji samo a) formalna djelatnost sama - da je subjekt sa svojom *djelatnošću* pri onome što treba smatrati i unapređivati kao svoju svrhu; - za što se ljudi interesiraju ili treba da se interesiraju kao za ono svoje, za to će biti djelatni, β) Dalje, još apstraktna i formalna sloboda subjektiviteta ima, međutim, određeni sadržaj samo u svom *prirodnom subjektivnom opstanku,* potrebama, sklonostima, strastima, mnjenjima, domišljanjima itd. Zadovoljenje je tog sadržaja *dobrobit* ili *blaženstvo* u svojim posebnim određenjima i u općemu, svrhe konačnosti uopće.

Ovo kao stajalište *odnosa* (§ 108) na kojemu je subjekt određen u svojoj različitosti, dakle na kojemu važi kao *ono posebno,* jest mjesto gdje nastupa sadržaj prirodne volje (§ 11); ali on ovdje nije kakav je neposredno, nego taj je sadržaj, kao pripadan u sebe reflektiranoj volji, uzdignut do jedne *opće* svrhe, *dobrobiti* ili *blaženstva* (»Enciklop«, § 395 i dalje)[2] - stajališta mišljenja koje volju još nije shvatilo u njenoj slobodi, već koje *reflektira* o njenom sadržaju kao prirodnome i danome - kao npr. u Krezovo i Solonovo vrijeme.

• [uz§ 123]
Subjekt - u namjeri kao *jedan u sebi posebno* određen - *osebujni sadržaj.*
c/ Interes da sam ja pri tome bio, pri tome djelatan - Goethe: Plešemo već tri dana i tri noći - nitko nije mislio na revjestu -

[2] U 3. izdanju § 478 i dalje, - Bili. njem. izd.

Napoleonovi vojnici: pljačkanje, avancement - slava - častoljublje.

β/ Ja kao *konkretan subjekt.* - Samo kao takav egzistiram.

Ja sam

a/ formalna djelatnost - ali ideja kao takva apstrakcija nije ono što određuje, kao ono unutarnje nije određenje samo ono moje, nego *važi* također kao ono moje; u apstraktnom pravu sam ja samo personalnost - ovdje kao onaj koji *sebe* unutarnje određuje, na osnovu posebnosti onoga mojega. Ovdje, da je posebnost kao moja, počinje dioba po sadržaju; - *osebujni sadržaj* -

β/ moje zadovoljenje - u šta? apsolutne svrhe. - Zadovoljstvo - samo apsolutne svrhe, svrha -

Jer još formalno apstraktni subjektivitet - apstraktno određivanje, samo prihvaćanje na prirodni način opstojećih određenja. Ovaj je apstraktni subjektivitet isto što i Kantov praktički um. Ovo formalno nije ništa drugo nego interes, djelatnost subjektiviteta uopće. Autonomija je ono formalno samoodređenje. Heteronomija, nagoni - Samo praktički um utoliko različit, kao objektivni oblik općenitosti, to je formalnom identitetu svjesno određenje, ono što ja hoću treba da ima oblik *općenitosti za mene,* to znam kao takvo - određenje mojeg interesa, određenje npr. onog dopuštenog - Vlasništvo - nešto opće što ssbi ne protivurječi.

β/ Ovo određenje - čuvstva - kao ranije u tmu (ima) svoj osnov. Momenti njegova razvoja, ali još ne u obliku umnosti - to tek u običajnosti. - Ovo tek time što je subjektivitet napustio svoju jednostranost kao pojedinačnost koja sebe u sebi zna i postavlja jest kao moment -

Ovdje stoga sklonosti, nagoni, sadržaj - ali ne prosto na prirodni, grubi način - pustiti maha svojim nagonima, biti određen prohtjevima, sklonostima kao takvima - nevezan kao divljaci, surovi - nego da [se] ja držim kao u sebi reflektirano - formalna općenitost. - Ovi se nagoni ne odnose neposredno, nego na cjelinu, ponajprije *rjihovu* cjelinu - mišljenje koje reflektira, dobrobit, blažerstvo. - Znam o njima kao podređenima. Smetnje nagona, prirodnosti.

Dopušteno je -

a/ svoju dobrobit učiniti svrhom, tj. ovaj sadržaj kao takav, ne suprotno personalnosti; - (također *dužnost,* općenito nužna) - ali ne strogo pravo, jer ponajprije samo kao posebno uopće osjećaj, ljubav - ne uzdignuto do apsolutnosti, kao običajnosni sadržaj - prije se [to] može smatrati kao posebna stvar nagona - (tako država nad strogim pravom) - ali brak kao običajnosni odnos posebnost, u usporedbi s ličnošću, međutim, apsolutan.

β/ Dužnost - o tome kod dobra - Šuplje uzdizanje - za izvrsnost - Stoici

Baš ovaj je pri tom bio

Kao da bi se suprotnosti u međusobnom odnosu morale promatrati kao apsolutne suprotnosti - strogi moralni nazor.

Dodatak. Utoliko su određenja blaženstva zatečena, ona nisu nikakva prava određenja slobode koja je tek u njegovoj samosvrsi u dobru *sebi* istinita. Ovdje možemo postaviti pitanje: ima li čovjek pravo da sebi postavlja takve neslobodne svrhe koje počivaju samo na tome da je subjekt nešto živo? Ali nije slučajno da je čovjek nešto živo, nego je primjereno umu, i on utoliko ima pravo da svoje potrebe čini svojom svrhom. Nema ništa ponižavajuće u tome da neko živi, i njemu nije suprotstavljena nikakva viša duhovnost u kojoj bi se moglo egzistirati. Samo uzdizanje onoga što je zatečeno ka jednom stvaranju-iz-sebe, daje viši krug dobra, koja različitost međutim u sebi ne uključuje nikakvu nepodnošljivost obiju strana.

§ 124.

Budući da je i *subjektivno* zadovoljenje same individue (između ostaloga priznavanje njene časti i slave) sadržano u izvođenju svrha koje važe *po sebi i za sebe,* zato su oboje - kako zahtjev da se pojavi samo takva svrha koja se hoće i koja se postiže, tako i nazor kao da se objektivne i subjektivne svrhe međusobno isključuju u htijenju - prazna tvrdnja apstraktnog razuma. Jest, ona** postaje nečim zlim ako prelazi u to da tvrdi da

** Tj. prazna tvrdnja apstraktnog izuma. - Bilj. red.

je subjektivno zadovoljenje, budući da takvo opstoji (kao i *uvijek* u nekom izvršenom djelu), *bitna namjera* onoga koji postupa, a da je objektivna svrha nešto takvo što mu je bilo samo *sredstvo* za ono*. - Što subjekt *jest, jest* niz *njegovih* djelovanja. Ako su, pak, ta djelovanja niz bezvrijednih proizvoda, onda je subjektivitet htijenja isto tako bezvrijedan; ako je, naprotiv, niz njegovih čina supstancijalne prirode, tada je to i unutarnja volja individue.

Pravo *posebnosti* subjekta da se pokaže *zadovoljenim* ili, što je isto, pravo *subjektivne slobode,* čine prekretnicu i središte u razlici između *starog vijeka i modernog* vremena. To je pravo u svojoj beskonačnosti izraženo u kršćanstvu pa je učinjeno općim zbiljskim principom jednog novog oblika svijeta. Njegovim bližim likovima pripadaju ljubav, ono romantično, svrha vječnog blaženstva individue itd. - zatim moralitet i savjest, nadalje drugi oblici koji su se u onome što slijedi djelomice pokazali kao princip građanskog društva i kao momenti političkog uređenja, a djelomice nastupili su uopće u povijesti, posebno u povijesti umjetnosti, znanosti i filozofije. - Taj je princip posebnosti, pak, zacijelo jedan moment suprotnosti, te ponajprije, u najmanju ruku, *isto tako* identičan s onim općim, kao i različit od njega. Apstraktna refleksija fiksira, međutim, taj moment u njegovoj razlici i suprotstavljanju spram onoga općega, stvarajući tako nazor o moralitetu da ovaj perenira samo kao neprijateljska borba spram vlastitog zadovoljavanja - zahtjev.

»Da se s odvratnošću čini što dužnost nalaže«[3]

Upravo to shvaćanje stvara onaj psihološki nazor o povijesti koji sve velike čine i individue zna umanjiti i poniziti time da sklonosti i strasti, koje su u supstancijalnoj djelotvornosti također našle svoje zadovoljenje, kao i slavu i čast i druge posljedice, uopće posebnu stranu, koju je ono* prije toga dekretiralo kao nešto za sebe loše, pretvori

*** Tj. za subjektivno zadovoljenje. - Bilj. red.**

[3] Vidi Schillerov distih »Decisium« (»... Und mit Abscheu alsdann tun, wa. die Pflicht dir gebeut.«) - Bilj. njem. izd.

*** Tj. shvaćanje. - Bilj. red.**

u glavnu namjeru i djelotvornu pobudu djelovanja; - ono uvjerava, budući da su veliki postupci i djelovanje koje je opstojalo u nizu takvih djelovanja stvorili ono veliko u *svijetu,* a za *individuu koja djeluje* imali su posljedicu moći, časti i slave, njoj ne pripada ono veliko, nego sam ono posebno i spoljašnje, što je od njega palo na individuu; budući da je ono posebno posljedica, ono je bilo također i kao svrha, i to čak kao jedina svrha. - Takva se refleksija drži onoga subjektivnoga velikih individua u kojoj je sama, pa *previđa* u toj samostvorenoj taštini ono njihovo supstancijalno; - to je nazor »psihologijskih komornika za koje ne opstoje junaci, ne zato što potonji nisu junaci, već zato što su oni prvi samo komornici« *(»Fenomenologija duha,* str. 616).[4]

• [uz § 124]

Suprotnost - *a/* ne nužno - β/ kratko primijećeno: ne bitno, ne apsolutno, - u protivnosti, *aa./* ne odlične namjere i loši postupci ββ/ ne loše namjere i odlični postupci γγ/ ne odlične namjere i nikakva djelovanja - natezati se s namjerama u unutrašnjemu - ne zbiljnost individue - Namjera ne ostaje u unutrašnjemu, nego je *dana sa samim djelovanjem* - moralni je kvalitet djelovanja, tj. njegova *opća svrha;* Odnos spram svrhe, koja je u duhovnom carstvu po sadržaju opća; a/ Ubojstvo, da li (su se) spoljašnje okolnosti - β/ htjele; da li posljedice, tj. opći kvalitet djelovanja po svojoj *spoljašnjosti* - Povezanost *pojedinačnosti* s drugim okolnostima - γ/ subjektivna namjera, osveta ili pravednost; - *Svrha u svijetu slobode,* priroda prirode kao duhovna αα/ uzeta iz unutrašnjega - ββ/ *Opstanak,* postavljen u odnosu prema voljama drugih, tj. uopće zbiljnost u svijetu slobode. Namjera je postignuta, tj. ne samo kao *moja* nego također kao opća *stvar* u duhovnom tlu. - Ovdje više, drugačije tlo opstanka - sačinjava prirodu postupka kao zbiljskoga. Moj postupak djelatan na ovom tlu, kao i podvrgnut prosuđivanju. - Ja nisam svoju namjeru za sebe zadržao, nego je također objektivno postavio -

[4] Svezak 3. str. 489.

Razlikovanje razuma, što je **među mnogim** određenjima u nekom djelovanju namjera - ova određenost da je svrha - umjerenost se uzdiže - nema takve strasti. To je kao da se radi prosto o subjektivitetu, a ne o stvari.

Djelovanje znači postavljanje namjere, učiniti objektivnim, upravo, da to nije subjektivno -

Mnjenje, moć, mogućnost. - Djelovanje je zbiljnost. Ovdje važi posebnost, okolnosti, sve prednosti, štete podrijetla, talenta, karaktera - opseg činova, djelovanja - Mora se promatrati bez *zavisti.* Ja nisam bio ovaj, nisam ovaj. Ja sa svoje strane, u svojim odnosima moram biti zbiljski, što ja mogu - Što čovjek treba, to on može, Fichte - takve prazne opće riječi. Što svatko treba, kod svakoga je različito - Moralno ocjenjivanje ljudi - Prosuđivanje sebe i drugih, sebe u usporedbi s drugima i drugih u usporedbi sa sobom.

Supstancijalna priroda, to je stvar - ono objektivno, umno, nužno.

Bezvrijedni proizvodi. Vrijednost je ovdje karakter djelovanja - po njenoj unutarnjoj svrsi, duhovna zbiljnost, njeno načelo.

Namjera - ponajprije interes posebne volje - voljom postavljen duhovni sadržaj postupka - (Osveta) pravednost, sebičnost, opća svrha itd. - dakle s jedne strane *stvar;* - od toga zavisi priroda radnje; to po sebi i za sebe samo - duša, tijelo - duh postupka - je volja subjekta (imputaciia) - Djeca ne znaju da li pravo ili nepravo -

Proizvoljnost može radnju učiniti sredstvom - ako je ono supstancijalno radnje to postalo - ništa ne sačinjava *za mene* - O tome kasnije - Ono duhovno djelovanje mora imati apsolutnu vrijednost.

Dodatak. »In magnis voluisse sat est« ima tačan smisao da se treba htjeti nešto veliko; ali i ono veliko se mora moći izvesti: inače je to ništavno htijenje. Lovori pukog htijenja su suhi listovi koji se nikad nisu zelenili.

§ 125.

Ono subjektivno s posebnim sadržajem *dobrobiti* stoji, kao ono u sebe reflektirano, kao ono beskonačno, ujedno u odnosu spram onoga općega, spram volje koja po sebi bitkuje. Taj moment, ponajprije stvoren u toj posebnosti samoj, jest *dobrobit također* i *drugih* - u potpunom, ali sasvim praznom određenju dobrobit *svih.* Dobrobit *mnogih drugih* posebnih uopće jest tada također bitna svrha i pravo subjektiviteta. No kako, međutim, ono opće koje je različno od takvog posebnog sadržaja, a koje bitkuje *po sebi i za sebe,* ovdje sebe još nije dalje odredilo, osim kao *pravo,* one svrhe posebnoga mogu biti različite od njega, njemu primjerene, ali i ne.

• [uz§ 125]
S dobrobiti - onim dobrim - [dospjeli] smo u sasvim miran, u neku ruku privatno-građanski odnos - ne ono dobro nekog čovjeka, tj. što je primjereno njegovu određenju. - Blaženstvo - opstoji neka tipična dosada u tim riječima dobrobit i blaženstvo - jer tako neodređena, prazna refleksija.

§ 126.

Moja, kao i posebnost* drugih jest, međutim, samo pravo uopće ukoliko sam *slobodan.* Ona stoga sebe ne može tvrditi u protivurječnosti te svoje supstancijalne osnove; a namjera moje dobrobiti, kao i dobrobiti drugih - u kojem se slučaju ona posebno naziva moralnom namjerom - ne može opravdati *nepravni postupak.*

Poglavito je jedna iz izopačenih maksima našeg vremena, koja djelomice potječe iz pretkantovskog razdoblja dobrog srca i koja npr. sačinjava kvintesenciju poznatih dirljivih dramskih prikaza, da se kod *nepravnih* postupaka valja interesirati za takozvanu *moralnu namjeru* i da loše subjekte valja prikazati sa srcem koje bi imalo biti dobro,

* U posebnost β) slobodna apstraktna personalnost - Bilj. njem. izd.

tj. takvim koje hoće svoju vlastitu dobrobit, a možda i dobrobit drugoga; ali djelomice se ovo učenje, u povišenom liku, ponovo podgrijalo, pa je unutarnje oduševljenje i ćud, tj. *oblik* posebnosti kao takve, učinilo kriterijem onoga što je ispravno umno i odlično, tako da bi zločinstvo i misli koje ga vode, makar one bile i najpliće, najšupljije pomisli i najluđa mnjenja, bili ispravni, umni i odlični zato što dolaze iz *ćudi i oduševljenja;* pobliže vidi dolje § 140. primjed. - Uostalom, valja paziti na stajalište s kojega su ovdje razmotreni pravo i dobrobit, naime kao formalno pravo i posebna dobrobit pojedinca; takozvano *opće dobro, dobrobit* države, tj. pravo zbiljskog konkretnog duha, posve je druga sfera, u kojoj je formalno pravo isto tako podređen moment kao posebna dobrobit i blaženstvo pojedinca. Da je jedna od čestih pogrešaka apstrakcije, da privatno pravo i privatna dobrobit čini nečim što spram onoga općega države važi *po sebi* i za sebe, to je gore (§ 29) već primijećeno.

• [uz§ 126]

Dobrobit je cjelina - ono opće. Nagon a/ nešto pojedinačno] - β/ u nekoj cjelini. - Ova cjelina sama *moja* pojedinačnost - samo ono njeno opće.

Moja se dobrobit proširuje po sebi odmah u dobrobit drugih, jer moja dobrobit ne može opstojati bez dobrobiti drugih - tako sebično - ali ta općenitost dobrobiti sama svrha za sebe, jer [je] ona povezanost umna. Dobrobit drugih sa zapostavljanjem, žrtvovanjem moje - upravo ono *unutarnje* [,] posebno prelazi u karakter općenitosti - negaciju moje pojedinačnosti.

Opća ljubav prema ljudima - *ono opće* prazno - jer ljudi konkretno pojedinačni. - *Dobrobit* individua, ukoliko ja nju sebi mogu učiniti svrhom, nešto sasvim ograničeno, jer [je] u državi, običajnosnom stanju, zasnovana u onome objektivnome, a ne u subjektivnoim mnjenju.

To znači prvenstveno neko po sadržaju moralno djelovanje kao dobar za sebe. Što inače znači moralno ili moralni čovjek kao pravedan muž, koji hoće, tvrdi i čini pravo - vrši valjano svoje staleške i službeničke dužnosti - ovdje moralitet u smislu onoga formalnoga - to je po sebi pravo da čini to s određenom sviješću, da je to po sebi pravo - No dobrobit drugih nije po sebi meni apsolutno određena kao svrha - Sadržaj dobrobiti uopće (U državi nešto drugo - ali kod individue stvar slučajnosti, proizvoljnosti njezine vlastite posebne odluke) - To je *posebnost,* od mene razlučena posebnost, druga posebnost, - *Darežljivost,* koja ima što na pretek. - Drugo je činiti nekome drugome iskreno usluge; to ovdje *upravo nije vrijedno spomena.* No čim stvar stupi u refleksiju, ona je određena kao stvar izbora, jer je predmet ovdje bitno određen po svom određenju, kao ono posebno. - Moju dobrobit mogu zapostavljati - ništa po sebi i za sebe nužno - isto tako dobrobit drugih, i još više - jer ja treba da se ponajprije brinem za *svoju* dobrobit, isto tako drugi za svoju; -samo pošto oni to propuštaju, ne znaju, ukratko spoljašnja, slučajna nužda ili vlastita krivica, koju ja treba da otklonim.

Dobrobit je tek određena pomoć onoga partikularnoga, mnjenja - to je stvar svakoga pojedinoga, u što on stavlja svoju dobrobit.

Posebne svrhe, - posebnost uopće [naspram] općega uopće, po sebi i za sebe određenoga - prava.

Dobrobit je samo *sadržaj,* spram *prava;* - to ličnost kao takva - onaj interes posebnog individualiteta.

Dobrobit - tako mnogo oblikovana, mnogostruko preokretljiva -

Strogo pravo jednostrano - kao puka moralna svrha.

Parničenje - sakrivanje iza formalnog prava.

Općenito najbolje - ako je tako određena svrha države - isto tako proizvoljnost, dosjetljivost, despotizam.

Ljudi su *skloniji blagonaklonim* postupcima, darežljivost - nego npr. - da se plate dugovi - nepravo - ipak drugo nepravo nego npr. ono svetog Krispina - da se kradu kože - da bi se siromašnima napravile [cipele] - pripadao je u tamnicu. Dugovati - prevariti povjerenje - ipak nešto drugo nego krađa - Povjerenje drugih, moja vlastita namjera, proračun, mogućnost da se [dugovi] plate. - Povjerenje stavlja svoju stvar u mnjenje - on se sam prevario.

Za posebnu dobrobit povređuje se također i *pravo* - vidi idući §.

Posredovanje - u državi - oboje jednostrano - apstraktno;] što se može tako općenito kazati - a/ *Op[će]*-sadržaj dobrobiti, život, sam..[?] i *realitet* personalnosti.

Mnogo glupog govorkanja može biti ovdje ili ondje, često ništa dalje, često nada ili namjeravanje nekog velikog dobitka.

• [uz§126 primjed.]

Ono značajno pripada običajnosnom, općem životu - a pitanja koja se [odnose] na ove suprotnosti dobrobiti i prava - također prava u nuždi - tiču se samo slučajeva jedne veoma ograničene sfere; jer za takvu je vrlo malo preostalo. Veliki interesi čovjeka, njegov istiniti odnos, leže u sferi običajnosti - ovi moralni samo su otpaci.

Dodatak. Ovdje spada poznati odgovor koji je dat libelistu koji se ispričao jednim // *faut done que je vive: je n'en vois pas la necessite.*[5] Život nije nužno protiv onog višeg slobode. Kad sveti Krispin krade kožu za siromahe onda je radnja moralna i nepravna a time nevažeća.

§ 127.

Posebnost interesa prirodne volje, sažeta u svoj jednostavni totalitet, jest lični opstanak kao *život*. Ovaj u *posljednjoj opasnosti* i u koliziji s pravnim vlasništvom nekoga drugoga valja da traži *pravo u nuždi* (ne kao pravičnost nego kao pravo), budući da na jednoj strani stoji beskonačna povreda opstanka i u tome totalno bespravlje, a na drugoj strani samo povreda jednog pojedinačnog ograničenog opstanka slobode, pri čemu se ujedno priznaje pravo kao takvo i pravna sposobnost onoga koji je povrijeđen samo u *ovom* vlasništvu.

Iz prava u nuždi proističe dobročinstvo kompetencije da se dužniku od alata, ratarskog oruđa, odjeće, uopće njegove imovine, tj. od vlasništva vjerovnika, ostavi onoliko koliko se smatra da služi za mogućnost njegove ishrane - čak u skladu sa staleškim položajem.

[5] upor. Rousseau, *Emile* III, ed. Garnier 1964, str. 223.

• [uz § 127]

Život ima također istinsko *pravo* spram formalnog prava, tj. isto tako apsolutan moment. To je *posebnost,* po *sadržaju* u svom totalitetu - ne kao moja dobrobit samo neka refleksivna općenitost. - Dobrobit ne nešto za sebe zbiljsko.

Život, *beskonačni* način realiteta, *realna je strana* same ličnosti, *ono po sebi iza sebe određeno,* ne neko mnjenje [?].

Dobrobit apstraktna riječ - Dobrobit nije u »jednoj« stvari - ali život u »jednoj« okolnosti, »jednom« momentu. -

Fiat justitia, pereat mundus - prazna riječ.

Nužda je sveta riječ ako istinska - Cjelina stanja - Nužda neke cjeline - život - porodica.

Za drugu nuždu više ovlaštenje.

Pravo u nuždi - kao opstanak - naime opći, ne ograničen - već apstraktni opstanak kao takav; opstanak se svojim općim opsegom suprotstavlja pravu, formalno beskonačno, ali u svojem opstanku ograničeno. Oba opća momenta samog prava su u koliziji - Pobuna nužde života -

Dodatak. Život kao cjelokupnost svrhe ima pravo prema apstraktnom pravu. Ako se on, na primjer, krađom hljeba može produžiti, time je doduše povrijeđeno vlasništvo nekog čovjeka, ali bi bilo nepravo ovaj postupak smatrati običnom krađom. Ako čovjeku kojemu je ugrožen život ne bi bilo dopušteno da tako postupi da bi se održao, on bi se mogao odrediti kao čovjek lišen prava, a time što bi mu bio porečen život, njegova bi cijela sloboda bila negirana. Osiguranju života svakako pripada nešto mnogostruko, i ako gledamo u budućnost onda se moramo upustiti u ove pojedinosti. Ali nužno je samo živjeti *sada,* budućnost nije apsolutna i ostaje ostavljena sudu slučajnosti. Stoga samo nužda neposredne sadašnjosti može dati za pravo nekom nepravnom postupku, jer bi u samom njegovom propuštanju opet ležalo izvršenje jednog i to najvišeg neprava, naime, totalna negacija postojanja slobode, - ono *beneficium competentiae* ovdje ima svoje mjesto time što u srodničkim odnosima

ili u drugim odnosima bliskosti leži pravo da se zahtijeva da se pravu potpuno ne žrtvujemo.

§ 128.

Nužda otkriva isto tako konačnost i time slučajnost prava kao dobrobiti, apstraktnog opstanka slobode a da to nije kao egzistencija posebne osobe, te konačnost sfere posebne volje bez općenitosti prava. Njihova jednostranost i idealitet time su *postavljeni kako* su već u pojmu određeni u njima samima; pravo je već (§ 106) odredilo svoj *opstanak* kao posebnu volju, a subjektivitet u svojoj svestranoj posebnosti sam je opstanak slobode (§ 127) kao stoje on* po sebi, kao beskonačni odnos volje spram sebe, ono opće slobode. Oba momenta, po sebi tako integrirana u svoju istinu, svoj identitet, ali ponajprije još u međusobnom *relativnom* odnosu, jesu *dobro* kao *ispunjeno* po sebi i za sebe određeno opće, te *savjest* kao beskonačni subjektivitet koji u sebi zna i u sebi određuje sadržaj.

• [uz§ 128]

Pravo - mora imati života - Dobrobit uzdignuta do općenitosti - treba uzdizati - nekoga koji misli - prelazi na pravo - suprotnost i jedinstvo dolazi na vidjelo. -

Prijelaz -

a/ Prijelaz s prava u nuždi i pravo

Život - samo život koji ima *osoba* jest neko pravo - *Po sebi* - u pojmu nesuprotstavljen - naprotiv, na svom najvišem vrhu suprotnosti - sam uzdignut do identiteta - duh dolazi k sebi samome, vraća se - nalazi se - povlastica duha.

Pravo - opći pojam volje

Subjektivitet, posebnost - život

Oboje jednostrano - Ideja njihovo jedinstvo

β/ Oblik namjere kao *posebnog* sadržaja. - Za ono opće opći je sadržaj volje - duhovni - i pobliže određen - takav koji u sebi sadržava *opću* volju (pojam - personalnost) i ono posebno (moralitet) - Konkretna sloboda. -

* **[u rukopisu:]** subjektivitet. - Bilj. njem. izd.

Općenitost - St(rogo) pravo - u sebi određeno - posebnost.

Ponajprije *dobro* - pojam volje - što za sebe pravo i opstanak - posebnost - na svom r(ealnom) vrhuncu - kao ono opće volje - što je u njoj samoj određeno - i tako da je ova, određenost vlastita određenost subjekta -

Duhovna a/ općega β/ subjektivitet γ/ sadržaj s pomoću pojma.

Apstraktno je još ponajprije dobro - jer sämo apstraktno kao određenost.

Savjest - posebnost, koja zna svrhe, određuje, misli - neprihvaćena.

Niti svrha posebnosti za sebe - niti apstraktno pravo za sebe - nego *jedinstvo* obiju - apstraktno pravo - apstraktna *suprotnost* života, dobrobiti - i apstraktnog prava.

Duh shvaća ovo jedinstvo - shvaća sebe; teorijski prijelaz.

- Subjektivno,

a/ formalno znati apsolutno pravo, htjeti ono opće postupka, *moj* interes

β/ ali posebno htijenje - nerazumijevanje posebnosti; samo opća posebnost u slobodi.

Treći odsjek

DOBRO I SAVJEST

§ 129.

Dobro je ideja, kao jedinstvo *pojma* volje i *posebne* volje - u kojoj* su apstraktno pravo kao i dobrobit i subjektivitet znanja i slučajnost spoljašnjeg opstanka ukinuti kao *za sebe samostalni,* ali time po *svojoj biti* u njoj *sadržani i zadržani* - *realizirana sloboda, apsolutna konačna svrha svijeta.*

* **Tj. u ideji. - Bilj red.**

• [uz§ 129]

Ideja dobra ponajprije sama subjektivna ili formalna. - Dobro je ono *objektivno* (ili, štaviše, koje bi trebalo da bude objektivno).

Pojam volje pravo - personalnost - tj. subjektivni opstanak - ja, kako sam ja neposredna volja - *neposredna* posebna volja -

Ova neposredna posebna volja u blaženstvu, dobrobiti, - život - njena vlastita općenitost

Ako čovjek reflektira na svoju dobrobit, ne više - kao neposredna volja

Dodatak. Svaki stupanj je zapravo ideja, ali raniji stupnjevi je sadrže samo u apstraktnoj formi. Tako je, na primjer, Ja kao personalnost također već ideja ali u apstraktnom obliku. Ono dobro stoga je *dalje određena* ideja, jedinstvo pojma volje i posebne volje. To nije nešto apstraktno pravno, nego nešto sadržajno puno, čiji sadržaj sačinjava pravo kao i dobrobit.

§ 130.

Dobrobit u toj ideji ne važi za sebe kao opstanak pojedinačne posebne volje, već samo kao *opća* dobrobit, bitno kao *opće po sebi,* tj. po slobodi; - dobrobit nije neko dobro bez *prava.* Isto tako pravo nije neko dobro bez dobrobiti *(fiat justitia* ne treba imati za posljedicu *pereat mundus).* Time dobro, kao nužnost da bude zbiljsko s pomoću posebne volje i ujedno kao njena supstancija, ima *apsolutno pravo* spram apstraktnog prava vlasništva i posebnih svrha dobrobiti. Svaki od tih momenata, ukoliko se razlikuje od dobroga, važi samo ukoliko je njemu primjeren i njemu podređen.

• [uz§ 130]

a/ Formalno: znanje da (je) dobro b/ *Što je dobro ?* - Posebnost - kao u c/ *Ja* sam ono što odlučuje - znam a i određujem to iz svog subjektiviteta - [?]kao maloprije život).

§ 131.

Za *subjektivnu* je volju dobro isto tako ono upravo bitno, i ona ima samo vrijednost i dostojanstvo ukoliko mu je u svojem uvidu i namjeri primjerena. Ukoliko je dobro ovdje još ta *apstraktna ideja* dobra, utoliko subjektivna volja još nije postavljena kao prihvaćena u njemu i primjerena njemu; ona stoji tako u nekom *odnosu* prema njemu, i to u odnosu da dobro** za nju treba biti supstancijalno - da ga ona *treba* činiti svrhom i izvršavati - kao što je dobro, sa svoje strane, samo posredovanjem subjektivne volje, s pomoću kojega stupa u zbiljnost.

• [uz§ 131]

Još ne razvoj određenja - posebnost još *nije postavljena.* Subjektivitet kao takav još nije postavljen u *dobru,* dakle najprije *odnos* - relativan - Sadržaj doista neodređen - subjekt - time proizvoljnost. -

Odnos - Objektivitet spram... [?] subjektivne volje - beskonačna važnost razvoja.

Treba samo biti određen - u zbiljnost - Određenost još nije *postavljena* - Određenost je, međutim, kao beskonačna - istinski oblik - *subjektivitet* - Ja, ovaj, personalnost samo neposredno - stoga bez određenja, tj. slučajnost, spoljašnjost određenja

Dodatak. Dobro je istina posebne volje, ali volja je samo ono zbog čega se ona postavlja: ona nije dobra od iskona nego ono šta ona jest, može postati samo svojim radom. S druge strane je dobro bez subjektivne volje samo još apstrakcija bez realiteta, koji mu treba doći tek kroz nju. Razvitak duha sadrži, primjereno tome, tri stupnja: 1. daje ono dobro za mene, kao ono što se hoće, dobro posebne volje i da ja to isto znam, 2. da se kaže šta je dobro i da se razviju posebna određenja dobrog, 3. konačno određivanje dobrog po sebi, posebnost dobrog kao beskonačni, za sebe bivstvujući subjektivitet. Ovo unutarnje određivanje je savjest.

** [U priručnom primjerku:] treba da bude njegovo (dobro) subjektivne volje. - Bilj. njem. izd.

§ 132.

Pravo je *subjektivne volje* da ono što ona treba da prizna kao važeće *uvidi kao dobro* i da joj se neko djelovanje kao svrha koja stupa u spoljašnji objektivitet, prema njezinu znanju o njegovoj vrijednosti koju on ima u tom objektivitetu pripiše kao pravno ili nepravno, dobro ili rđavo, zakonito ili nezakonito.

Dobro je uopće bit volje u njenom *supstancijalitetu* i *općenitosti* - volja u njenoj istini - ono je stoga upravo samo u *mišljenju i s* pomoću *mišljenja.* Stoga tvrdnja da čovjek ne može spoznati istinito, nego da ima posla samo s pojavama - da mišljenje škodi dobroj volji, ove i slične predstave oduzimaju duhu kako intelektualnu tako i svu ćudorednu vrijednost i dostojanstvo. - Pravo da se ništa ne prizna što »ja« ne uvida kao umno jest najviše pravo subjekta, ali je svojim subjektivnim određenjem ujedno *formalno,* te *pravo* onoga *umnoga* kao objektivnoga na subjekt ostaje stoga nesumnjivo. - Zbog formalnog određenja uvid je isto tako sposoban da bude *istinit,* kao i da bude puko *mnjenje* i *zabluda.* Što individua dolazi do onog prava svog uvida, to po stajalištu još moralne sfere pripada njegovoj posebnoj subjektivnoj obrazovanosti. Ja mogu sebi postaviti zahtjev, pa to mogu smatrati kao subjektivno pravo u sebi, da »ja« uvidi obavezu iz dobrih razloga i da je zasniva na *uvjerenju,* i još više, da je spoznaje iz njenog pojma i prirode. No što ja za zadovoljenje svog uvjerenja zatijevam od dobroga, dopuštenoga i nedopuštenoga nekog postupka i time od njegove uračunljivosti u tom pogledu, nimalo ne povređuje *pravo objektiviteta.* - Ovo pravo uvida u *dobro* je različito od prava uvida (§ 117) u pogledu *postupka* kao takvoga; budući da je postupak promjena koja treba da egzistira u zbiljskom svijetu, dakle, koja u njemu hoće da bude priznata, pravo objektiviteta ima po ovome lik da postupak mora biti uopće primjeren onome što u tom svijetu *važi.* Tko želi postupati u ovoj zbiljnosti, *upravo* se time podvrgao njenim zakonima i priznao pravo objektiviteta. - Na isti način ne treba sudsko *uračunavanje* u *državi* kao objektivitetu umskog pojma da ostane pri onome što tko drži ili ne drži primjerenim svojem umu, pri subjektivnom uvidu u pravednost ili nepravednost, u dobro ili zlo i pri zahtjevima koje on postavlja za zadovoljenje svog uvjerenja. Na ovom objektivnom polju važi pravo uvida kao uvid u ono *zakonito* ili *nezakonito,* kao u *važeće* pravo, a on* se ograničava na svoje najbliže značenje, naime da bude *znanje* kao *poznanstvo* s onim što je zakonito i utoliko obavezno. Javnošću zakona i općim običajima oduzima država pravu uvida formalnu stranu i slučajnost za subjekt, što ih to pravo još ima sa sadašnjeg stajališta. Pravo subjekta da zna postupak u određenju *dobra* ili *zla,* zakonitoga ili nezakonitoga, ima kod djece, slaboumnih, ludih posljedicu da se i s te strane umanji ili ukine uračunljivost. Ipak se ne može utvrditi određena granica ovim stanjima i njihovoj uračunljivosti. No zaslijepljenost trenutka, razdraženost strasti, pijanstvo, uopće ono što se naziva jakošću osjetilnih pobuda (ukoliko je isključeno ono što zasniva pravo u nuždi, § 120) učiniti razlogom u uračunavanju i određenju samog *zločinstva* i njegove *kažnjivosti,* te takve okolnosti smatrati kao da je s pomoću njih oduzeta *krivnja* zločinca, znači ujedno s njime ne postupati po pravu i časti čovjeka (usporedi §§ 100, 119, primjed.), čija je priroda upravo to da bude bitno nešto općenito, a ne nešto apstraktno trenutno i osamljeno znanja. - Kao što palikuća ovu, poput palca veliku površinu drveta, koju je dodirnuo svjetlom, nije zapalio kao izoliranu, nego je u njoj upalio ono opće, kuću, tako on kao subjekt nije ono pojedinačno *ovog* trenutka ili ovaj izolirani osjećaj žestine osvete; tako bi on bio životinja s kojom bi se, zbog njene štetnosti i nesigurnosti, da bi se ukrotio njen napad bijesa, moralo bezobzirno postupati. - Da bi zločinac u trenutku svog postupka sebi morao *jasno predstaviti* nepravo i kažnjivost svog postupka, da bi mu se moglo uračunati kao zločinstvo - ovaj zahtjev, koji mu, čini se, hoće očuvati pravo njegova moralnog subjektiviteta, odriče mu, štaviše, unutarnju inteligentnu prirodu, koja u svojoj djelatnoj prisutnosti nije vezana uz wolfovsko-psihološki lik *o jasnim predstavama,* pa je samo u slučaju lu-

*** Tj. uvid. - Bilj. red**

dila tako poremećena da bi bila odijeljena od znanja i čina pojedinačnih stvari. - Sfera gdje one okolnosti dolaze u obzir kao razlozi za ublažavanje kazne jest druga sfera, a ne sfera prava, to je sfera *milosti.*

• [uz§ 132]

Odnos a/ znanje - dobro - kao određeno, prisutno, dano. Dobro kao utvrđeno. - Formalno - pretpostavljeno, kao po sebi i za sebe određeno - Vječni zakoni bogova - nepisano pravo - državni zakoni

Treća uračunljivost - Svi ovise o znanju - kao što zbiljnost za mene - jest u znanju, svijesti - teorijski - (inače samo životinja) - ne kako ja osjećam - nego *znam* - sloboda, subjektivitet u znanju - moj interes, međutim, *kako pribaviti* - povratak slobodi, pojmu.

a/ Dobro treba da bude subjektivno, moje znanje - Jer dobro je upravo to, imati subjektivitet kao takav u sebi, pri sebi imati njegov opstanak - Ja sam misaon - slobodan - u biću po sebi i za sebe treba da budem kod sebe - Uvjerenje *(je)* tako oblik, ono subjektivno - dobro po sebi i za sebe - ono supstancijalni temelj. Ovo formalno izolirano stajalište je uvida za sebe, vidi iduću stranu.

a/ Uvid u gledanje * formalnog prava sasvim spoljašnji - *Pravo - prinudno pravo - zapovjeđeno je ili zabranjeno - postavljeno* kao dobro - Kasnije priroda zakona

β/ *moralan* - je moj sadržaj - je dužnost ono posebno -

• [uz § 132 primjed.]

Znanje kao *po sebi - priznanje* uopće - ono ostalo pripada slučajnosti subjekta - vjerovanju. Ponajprije spram mnjenja, svaki svoj posebni uvid, - uvjerenje - jedinstvo, sklad, strana volja, strano dobro - da, sila -

Ja mogu biti u zabludi, ali zakoni, vladari također -

Pravo subjekta na uvid, uvjerenje - je formalno, jednostrano - Nešto može biti vrlo istinito a da to ipak neka

* »Ansehen« preveo je prevodilac sa »gledanje«, što je zacijelo pogrešno, ali cijela je rečenica u originalu nejasna, tako da bi bilo teško reći što je **Hegel** ovdje mislio pod »Ansehen«. - Primjedba red.

individua ne uviđa. Pravo subjektivnog uvida promatra se kao beskonačno, apsolutno, o čemu *jedino* treba ovisiti da li sam ja na nešto obavezan ili ne - tj. ne prosto spoljašnje, nego unutarnje - Sad mora a/ biti unesena mogućnost zablude - i brzo se pokazuje da je jedan uvjeren u ovo, a drugi u ono. - Dakle slučajnost uvida i uvjerenja, a ipak treba za mene - jer *(je)* za mene - to slučajno biti ono posljednje - ja säm tako nešto slučajno, što traje u svojoj slučajnosti. Dobro, sami osnovi, međutim, je ono u čemu treba da nestane slučajnost, nešto opće.

Uvid, uvjerenje - ono trajanje kao nešto slučajno - otkloniti - da bi se posebno uzdiglo u ono opće, tiče se obrazovanja; - Taština, oholost, druga raspoloženja - ne mogu se uvjeriti, dovesti k uvidu - to je ono najsublimnije, najlaskavije *-ja treba da slijedim samo svoj uvid* -

Obrazovanje, često početi sasvim ispočetka, s pomoću stege *učiti i naviknuti se,* svoj uvid smatrati onim slučajnim što ne važi, nije dovoljno - razum koji rezonira nesavladiv je - ili svojeglavost: ja upravo to ne uviđam - Ideja koja leži u osnovu one stege jest samo dobro, - ideja da pravo jest, važi. Moje uvjerenje koje odstupa od svega što važi ili koje još nije dotle došlo - samo je jedan autoritet - subjektivno zasnivanje na razlozima, - drugo, država, svijet također autoritet, ogroman autoritet - samo *moj* autoritet, suprotstavljam onome. Osjećaj *visine takvog* autoriteta spram mojega - je strahopoštovanje, poštovanje uopće - ovo nestaje spram onog subjektiviteta - bojazan pred općim, strah za svoju posebnost.

Što je sveto? - što ljude drži zajedno, bilo to makar samo lako, kao sita vijenac - što je najsvetije? što za vječnost duhove ujedinjuje i čini ih ujedinjenima* - zbiljski

[6] Ovdje i kasnije još jednom (vid. komentar uz § 142) smjera Hegel na Goetheove distihe 76. i 77. iz »Godišnja doba«:
Što je sveto? To je što mnogo duša povezuje
Povezivalo ih makar samo lako, kao sita vijenac.
Što je najsvetije? Ono što danas i vječno duhovi
Dublje i dublje osjećaju, uvijek čini samo jedinstvenijima.
Bilj. njem. izd.

supstancijalna sveza - u koju je upravo onaj subjektivitet koji sebe izolira, koji hoću sebi zadržavati, utonuo i apsolutno zadovoljan - tako beskrajno u sebi moćna da sam ja sam posve u njoj.

Prazna predstava, ja zavisim samo od svog uvjerenja i uvida - kao posebnoga - Oni razlozi, predstave jesu, pobliže promatrani, sami kao da su crpeni iz opće bujice predstave, pa ako oni doista leže tako izvan općevažećeg, oni su obrani sa smeća, nečistoće i pjene, koja pliva sasvim gore, dijete vremena, i to najpovršniji njegov lik. - Ionako, za ono što još pripada pozitivnome, supstancijalnome u meni i po meni, zahvaljujem ja sam ovoj supstancijalnoj vezi, onome svetome. Potpuno gruba, zajednička nesvjesnost o tome što sam ja, što je moja uvjerenost, osnov, uvid i tome slično.

Pravo subjektivne volje da ona *zna,* da je znala - mogla znati, - da je nešto dobro ili nije dobro - zakonski ili neispravno itd. - Ovdje je ostavljeno sasvim neodređeno kakve je vrste ovo znanje - Zahtijevam li ja - sa stajališta refleksije - da sam ja uvjeren iz osnova, imam uvid - to je moja stvar, koja je meni prepuštena - jer ja time sebe postavljam na partikularno stajalište. Može se samo poželjeti da ljudi poznaju osnove, dublje izvore prava - ali to objektivno nije nužno. Povjerenje, vjera, zdrav um, običaj je opći objektivni način utemeljenja.

§ 133.

Dobro se prema posebnom subjektu odnosi tako da jest ono *bitno* njegove volje, koja je time na to upravo *obavezana.* Budući da je *posebnost* različita od dobra i budući da pripada u subjektivnu volju, dobro ima prije svega samo određenje *opće apstraktne bitnosti - dužnosti;* zbog tog svog određenja *dužnost* treba da se čini *zbog dužnosti.*

>[uz § 133]
β/ Zakon, dobro - ovdje kao *iz mene* - posebni, vlastiti sadržaj - Stupanje u razliku -

a/ Bitnost - obaveza - dužnost
β/ Dužnost zbog dužnosti - ne zbog njenog posebnog sadržaja, nego jer (je) dužnost - Odvajanje sadržaja od bitnosti kao takve -

Dodatak. Ono bitno volje meni je dužnost; ako ja sada ništa ne znam nego da mi je ono dobro dužnost, onda ja ostajem još kod onog njenog apstraktnog. Ja moram činiti dužnost radi nje same, a to je moj vlastiti objektivitet u istinskom smislu, kojeg ja ostvarujem u dužnosti: time što je ja izvršavam ja sam kod sebe i slobodan sam. Zasluga i visoko stajalište *Kantove* filozofije u onom praktičnom bila je da se istakne ovo značenje duž-

§ 134.

Kako postupanje za sebe zahtijeva poseban sadržaj i određenu svrhu, a takve još ne sadržava apstrakcija dužnosti, nastaje pitanje: *što je dužnost?*Za ovo određenje, ponajprije, još ništa ne opstoji osim ovoga: činiti *pravo* i brinuti se za *dobrobit,* svoju vlastitu dobrobit i dobrobit u općem određenju, dobrobit drugih (vidi § 119).

• [uz§ 134]
a/ Formalni odnos - znanja - dobro ovdje kao neposredno - predmet -
β/ *Sadržaj* - posebnost - refleksija - dobro ne samo dano - voljom *postavljeno* - nikakve spoljašnje stvari kao prirodne stvari - od volje postavljene, subjekt, dužnosti bitne volje - ova moja volja - bitna volja sama - postaju vječno postavljenima, i nije pitanje *tko je onaj koji postavlja* - samo oblik (svejedno tko), nego upravo *princip: određenja* u bitnoj volji. Ovdje ono posebno, ali u apstraktnoj opećnitosti dobra ili dužnosti zbog dužnosti - samo predikat *dobra* - jest (ono) čime je to dobro - ono opće, lijepo kod Platona - posebno uspoređeno s općim - još ne posebnost koja po sebi samoj *jest* opća.
γ/ Određenja dobra - tj. pitanje - po posebnosti - nemoguće po pretpostavci apstraktne bitnosti.

Ova oba određenja spomenuta već gore u svojoj dijalektici - Pravo kojim dobrobit u osnovu - nepravo - dobrobit - heteronomija - spram čiste dužnosti - posebna stvar - eudemonija

Pravo - formalno - moralna dužnost tiče se uvjerenja - Refleksija u sebi - pretpostavlja dalje - stajalište kao neposrednu personalnost

Dodatak. Ovo je isto pitanje koje je postavljeno Isusu kad se od njega htjelo saznati šta se treba činiti da se dosegne vječni život; jer ono opće dobra, ono apstraktno, ne može se kao apstraktno ostvariti, ono za to mora sačuvati određenje posebnosti.

§ 135.

Ta određenja, međutim, nisu sadržana u određenju same dužnosti, nego, kako su oba uvjetovana i ograničena, donose upravo time prijelaz u višu sferu *neuvjetovanoga,* dužnosti. Dužnosti samoj - ukoliko je ona u moralnoj samosvijesti ono njeno bitno ili opće, kako se ono unutar sebe odnosi samo prema sebi - ostaje time samo apstraktna općenitost, (ona) ima *besadržajni identitet,* ono apstraktno *pozitivno,* neodređenost kao svoje određenje.

Koliko je bitno da se izdvoji čisto neuvjetovano samoodređenje volje kao korijen dužnosti, kako je, naime, spoznaja volje tek *Kantovom* filozofijom zadobila svoj čvrsti temelj i polazište s pomoću misli o beskonačnoj autonomiji volje (vidi § 133), toliko pridržavanje samo moralnog stajališta, koje ne prelazi u pojam običajnosti, snižava taj *dobitak* na *prazan formalizam,* a moralnu znanost na naklapanje o *dužnosti zbog dužnosti.* S tog stajališta nije moguća nikakva imanentna nauka o dužnosti; svakako, moguće je *spolja* unijeti neku građu i tako doći do *posebnih* dužnosti, ali iz onog određenja dužnosti kao *nedostatka protivurjetja* (ili kao) *formalne suglasnosti sa sobom,* koja nije ništa drugo do utvrđivanje *apstraktne neodređenosti,* ne može se prijeći na određenje posebnih dužnosti; te osim toga ako takav posebni sadržaj dolazi u obzir za postupanje, kriterij leži u onom principu da li je on dužnost ili nije. - Nasuprot tome, mogu se na ovaj način opravdati svi nepravni i nemoralni načini postupanja. - Dalji *Kantov* oblik, sposobnost da se jedan postupak predstavi kao *opća* maksima, donosi, doduše, *konkretniju* predstavu o nekom stanju, ali za sebe ne sadržava nikakav drugi princip nego onaj nedostatak protivurječja i formalni identitet. - Da nema nikakvog *vlasništva,* to za sebe isto tako ne sadržava nikakvu protivurječnost, kao ni to da ovaj ili onaj narod, porodica itd. ne egzistiraju, ili da uopće *ne živi nijedan čovjek.* Ako je inače za sebe utvrđeno i pretpostavljeno da vlasništvo i ljudski život treba da budu i da ih treba respektirati, onda je protivurječnost izvršiti krađu ili umorstvo; protivurječnost može proizaći samo u odnosu prema nečemu, tj. prema nekom sadržaju koji kao čvrsti princip unaprijed leži u osnovu. U odnosu prema takvom principu postupak je tek ili suglasan s njime ili je u protivurječju. No dužnost, koju treba htjeti samo kao takvu ne poradi nekog sadržaja, *formalni identitet,* jest upravo to da se isključi svaki sadržaj i određenje.

Dalje antinomije i obličja perenirantnog *»treba da«* (Sollen), u kojemu se samo vrti zgoljno moralno stajalište *odnosa* a da ih ne može razriješiti i prijeći preko onoga »treba da«, razvio sam u »Fenomenologiji duha«, str. 550 i dalje; usporedi »Encikl. filoz. znanosti«, § 420 i dalje[7].

Dodatak. Kada smo i ranije istakli stajalište *Kantove* filozofije koje je uzvišeno ukoliko postavlja primjerenost dužnosti umu, onda se ovdje mora otkriti nedostatak da ovom stajalištu nedostaje svaka raščlanjenost. Jer stav: gledaj da li tvoja maksima može biti postavljena kao opće načelo, bio bi vrlo dobar kad bismo mi već imali određene principe o tome šta činiti. Time što, naime, zahtijevamo od nekog principa da bi trebao moći biti i određenjem jednog općeg zakonodavstva, tada jedno takvo određenje već pretpostavlja neki sadržaj, a ako bi ovaj postojao onda bi primjena morala biti laka. Ali ovdje samo načelo još nije prisutno, a kriteriji da ne treba biti nikakve protivrječnosti, ne

[7] Fenomenologija sver. 3. 442 i dalje.; *Enciklopedija,* 3. izd. § 507 i dalje.

proizvodi ništa budući da tamo gdje nema ničega ne može postojati nikakvo protivrječje.

§ 136.

Zbog apstraktnog svojstva dobroga pada drugi moment ideje, *posebnost* uopće, u subjektivitet, koji je u svojoj u sebe reflektiranoj općenitosti apsolutna izvjesnost o sebi samome u sebi, ono što postavlja posebnost, što određuje i odlučuje - *savjest*.

Dodatak. O dužnosti se može govoriti vrlo uzvišeno, a ovo govorenje uzdiže čovjeka i širi njegovo srce, ali ako se ne napreduje ni do kakvog određenja, na koncu postaje dosadno: duh iziskuje jednu posebnost prema kojoj je on u pravu. Tome nasuprot savjest je ova dublja unutarnja usamljenost sa sobom, gdje je sve spoljašnje i svaka ograničenost iščezla, ova prolazna povučenost u samog sebe. Čovjek kao savjest više nije sputan svrhama posebnosti a ovo je time više stajalište, stajalište modernog svijeta koji je tek došao do ove svijesti, do ovog potonuća sebe. Prethodna čulnija vremena imaju pred sobom nešto spoljašnje i dato, bilo to religija ili pravo; ali savjest samu sebe zna kao mišljenje, kao i to da je ovo moje mišljenje koje je samo za mene ono što predstavlja dužnost.

§ 137.

Istinska savjest jest uvjerenje da se hoće ono što je *po sebi* i *za sebe* dobro; ona stoga ima čvrsta načela; a ta načela njoj su za sebe *objektivna* određenja i dužnosti. Različita od tog njenog sadržaja, istine, ona jest samo *formalna strana* djelatnosti volje, koja kao *ova* nema nikakav vlastiti sadržaj. No objektivni sistem ovih načela i dužnosti i ujedinjenje subjektivnog znanja s njime opstoje tek na stajalištu običajnosti. Ovdje, na formalnom stajalištu moraliteta, savjest je bez tog objektivnog sadržaja pa je za

sebe beskonačna formalna izvjesnost o sebi samoj, koja upravo stoga jest ujedno kao izvjesnost *ovog* subjekta.

Savjest izražava apsolutno ovlaštenje subjektivne samosvijesti, naime, znati *u sebi* i *iz sebe* što je pravo i dužnost, te ništa ne priznavati doli što ona tako zna kao dobro, i ujedno u tvrdnji da je ono što ona tako zna i hoće *uistinu* pravo i dužnost. Savjest je, kao to jedinstvo subjektivnog znanja i onoga što je po sebi i za sebe, svetinja, koju bi bilo drskost dirnuti. No je li savjest jedne određene *individue* primjerena toj ideji savjesti, je li ono što ona drži ili prikazuje *kao dobro* i zbiljski dobro, to se može spoznati samo iz *sadržaja* onoga što treba da bude dobro (Gutseinsollenden). Što je pravo i dužnost, jest kao ono po sebi i za sebe umno u određenjima volje, u biti ni *posebno* vlasništvo jedne individue, niti je u *obliku* osjećaja ili inače nekog pojedinačnog, tj. osjetilnog znanja, već bitno u obliku *općih,* misaonih određenja, tj. u obliku *zakona* i *načela.* Savjest je stoga podvrgnuta ovom sudu, da li je istinska ili ne, pa je njeno pozivanje samo na svoje sopstvo neposredno suprotno onome što ona želi biti; pravilo umnog općeg načina postupka koji važi po sebi i za sebe. Država stoga ne može priznati savjest u njenom vlastitom obliku, tj. kao *subjektivno znanje* kao što ni u znanosti ne važi subjektivno *mnjenje, uvjeravanje* i *pozivanje* na subjektivno mnjenje. Što u istinskoj savjesti nije različito, ipak se dade razlikovati, a to je određivalački subjektivitet znanja i htijenja, koji se može rastaviti od istinskog sadržaja, postaviti za sebe i sniziti do *oblika* i *privida.* Dvoznačnost u pogledu savjesti leži stoga u tome što se ona pretpostavlja u značenju onog identiteta subjektivnog znanja i htijenja i istinski dobroga, pa se ona tako tvrdi i priznaje kao ono sveto, a tako kao samo subjektivna refleksija samosvijesti u sebi, ona ipak isto tako zahtijeva pravo koje samom onom identitetu pripada samo zbog njegova umnog sadržaja koji važi po sebi i za sebe. U moralno stajalište, kako ga ova rasprava razlikuje od običajnosnoga, pripada samo formalna savjest; istinska je navedena samo zato da bi se dala njena razlika i da bi se odstranio mogući nesporazum, kao da bi ovdje, gdje se razmatra samo formalna savjest, bilo riječi o

istinskoj, koja je sadržana tek u običajnosnom uvjerenju, što dolazi tek u nastavku. Religiozna savjest ne pripada, međutim, uopće ovom krugu.

• [uz§ 137]

γ/ prema a/ odnos β/ sadržaj - γ/ *savjest* - ono što određuje -
αα/ savjest ββ/ dijalektički, zlo - [§ 132]. Pravo subjektivne volje - da bi znala što treba da je dobro - savjest - kao proizvoljnost, kao odlučujuća.

Pravo dužnosti, dobra, po savjesti - trebalo je da ti to znaš - apsolutno, ne samo spoljašnje okolnosti -
δ/ nikakav princip određenja kao subjektivitet - tj. objektivitet je *opća* posebnost (subjektivitet), određivanje, postavljanje razlike.

Savjest je dobro, kao ona koja određuje, koja hoće, koja se odlučuje. Dobro u identitetu s izvjesnošću sebe sama - ja - životnost. Ono najdublje najunutarnije, supstancijalno.

Izvjesnost sebe sama - kao izvjes[nost] znanja o dobru - *Bitak* i *postavljanje* - misterij slobode - da je to *njeno* samoodređenje - *po sebi* - pojam.

Istinska je savjest *formalna,* tj. pretpostavlja dužnosti - određeno dobro - izražava da sam ja njima primjeren, moj subjektivitet - da sam izvjesnost sebe samoga po sebi - meni su tako kao sigurna izvjesnost. Ja to ne mogu činiti.

Savjestan čovjek, koji čini svoje dužnosti - ali ih ne stvara tek iz sebe - *One su, vječne* - (nitko ne zna odakle su došle) - vječni zakoni bogova

Bitak - one su - različite od zakon[i]tosti.

Ovaj sistem dužnosti ovdje još ne opstoji, jer smo na stajalištu refleksije, koje, doduše, ima pred sobom ideju dobra, ali dobru oduzima određenost, - ili, štaviše, određenost je shvaćena još samo apstraktno.

Ovo je protiv moje savjesti, savjest to ne dopušta - postupam po savjesti - u koliziji koristi i dužnosti - takvu korist učiniti sebi ili tebi - korist na štetu nekoga drugoga - protiv savjesti - Korist za sebe ako nije protiv dužnosti i

nije nepravedna - bila bi za sebe, dakako, dopuštena - samo neko zlo - kao protiv prava i dužnosti -

Opstoje, dakako, kolizije gdje je dužnost protiv dužnosti - dobrobit protiv dobrobiti - izvanredni slučajevi - na takvim se rado zadržava cjepidlačka refleksija - djelomice zbog praznog cjepidlačarenja - Ja se ne znam odlučiti - Riješiti se svojih [?] sukrivaca *također dobro* - djelomice da bi sebi izmudrijala iz onog izvanrednog izuzetka opće odrješenje od dužnosti i prava. Ako ja kažem, pravo ti moraš respektirati - i koji opći stavak ove vrste - to je meni moguće suprotstaviti neku instanciju. - U izvanrednim slučajevima, gdje nestaje ono objektivno, - opće u *sebi* - a za *sve* slučajeve vrlo je različito - kao što je različita određenost ptica i riba - premda leteće ptice.

• [uz § 137 primjed.]

Opstoji apsolutno mjerilo savjesti - to je ono što ga ima sama savjest - Ja to nisam znao, moja mi savjest to nije rekla - upravo zla savjest - božanska savjest - Boga za svjedoka - Bog je bog istine - ne popuštati sebi samom - loša savjest - ovaj me se sud ne tiče - to je upravo *moja* savjest, jer ako načela prava itd. nisu u mojoj savjesti, to nemaju spram mene nikakva zahtjeva; Ja prihvaćam samo što zatičem u svojoj savjesti, inače nikakav izvor - savjest koja luta - Time čovjek napušta svoje dostojanstvo, supstancijalitet. Njegovo uvjeravanje ništa ne važi, ono je protiv njegove apsolutne časti - ako (je) tako kako on kaže - to njega valja ubiti kao štetnu životinju, čija priroda nije ništa drugo od zla i razorna - ili u najmanju ruku odstraniti iz društva - takve ono ne može da treba. - Vi ne treba također da mene potrebujete; Ja sam za sebe, samosvrha - Dobro neka tako bude - ali za tebe, *potrebovati* tj. stajati u pravnoj, običajnosnoj zajednici - ne prosto u ugovoru - a säm ugovor pretpostavlja povjerenje. Postupci, ispoljavanja ljudi takve su pojedinačnosti jednog spram drugoga da samo spram toga sigurni, mirni samo s pomoću općeg osiguranja, povjerenja, da su ozbiljno mišljeni, u najmanju ruku da su prostodušni. Mnoštvo ljudi prolazi ulicama, govorim s mnoštvom, pouzdajem se u to da me neće opljačkati, ubiti - idu prema meni, obučeni su (kod orijenta-

laca pretraživanja odijela). Kad bih ja pretpostavljao da bi oni bili savjesti koje lutaju, oni koji priznaju samo ono kao pravo što bi našli u svojoj subjektivnoj savjesti, tako da bi u tome našli suprotnost svemu što je pravedno i običajnosno, mada bih se ja osjećao lošije nego medu razbojnicima, jer o ovima znam da su razbojnici - oni, međutim, imaju spoljašnji izgled i sve načine izražavanja - čak religije, prava, dobra, savjesti -

Mnogi nesporazumi *sa strane* religije - stajališta kršćana - u njihovom prvom istupu - *Pravedniku nije dan nikakav zakon,* a/ Samo pravedniku - lako tako iskrivljeno - da svaki sebe odmah smatra već po sebi i za sebe pravednikom - i to time da on ne priznaje nikakav zakon, ovaj negativitet sačinjava pravednika; naprotiv β /ono što čini pravednik - jest sam zakon αα [on] mu nije *dan* - kao židovski zakoni - Policijske zakone itd. čini svaki pravednik - ljudi često nevoljko o tome da je to određeno, da je dan takav zakon - kao da bi u tom određivanju ležala pretpostavka da to oni ne treba da čine, da su (oni stoga) nepravedni, ββ/ Zakoni, opća su načela, svakako, ograničeni - utoliko više što je pozitivniji njihov sadržaj - jesti sveti kruh, subotom čupati klasje - ali u slučaju nužde - ne općenito - Veličanstvo savjesti - ali samo u izuzetnim slučajevima, tj. samo savjesno.

Što subjektivitet istinski može očistiti - njegovi su vlastiti čini, njegove posebnosti - učinjeno u sebi stvoriti neučinjenim - sebe apsolvirati - ne od dobra, zakona, nego od zla - ova beskonačna energija, veličanstvo savjesti, ja kao apstraktan, kao beskonačan, u kojemu nestaje ono konačno - ali samo ukoliko je ova izvjesnost identična s onim supstancijalnim, istinskim.

Dodatak. Ako govorimo o savjesti onda se lako može pomisliti da je ona za volju svoje forme, koja je ono apstraktno unutarnje, već po sebi i za sebe ono istinito. Ali savjest kao ono istinsko jest ovo određenje nje same da hoće ono što je po sebi i za sebe dobro i dužnost. Ali mi ovdje imamo posla tek sa apstraktno dobrim, a savjest je još bez onog objektivnog sadržaja, samo je tek beskonačna izvjesnost same sebe.

§ 138.

Taj subjektivitet, kao apstraktno samoodređenje i čista izvjesnost samo samoga sebe, *pretvara* u sebe isto tako sve *odredbe* prava, dužnosti i opstanka kao što je on *rasudivalačka* moć da za neki sadržaj samo iz sebe odredi što je dobro, kao što je ujedno moć kojoj isprva dobro, samo predstavljeno i koje *treba da bude,* zahvaljuje *zbiljnost.*

Samosvijest, koja je došla uopće do ove apsolutne refleksije u sebi, zna sebe u njoj kao takvu kojoj nijedno opstojeće i dano određenje ništa ne može i ne treba da naudi. Kao općenitiji lik u povijesti (kod Sokrata, stoika itd.) pojavljuje se pravac - da se *prema unutra* u sebi traži i iz sebe zna i određuje što je pravo i dobro - u epohama kad ono što u zbiljnosti i običaju važi kao pravo i dobro ne može zadovoljiti bolju volju. Ako joj je opstojeći svijet slobode postao nevjeran, onda ona sebe ne nalazi više u dužnostima koje važe, pa mora nastojati da u zbiljnosti izgubljenu harmoniju dobije samo u idealnoj unutrašnjosti. Budući da je tako samosvijest shvatila i stekla svoje formalno pravo, sada se radi o tome kakav je sadržaj što ga ona sebi daje.

• **[uz§ 138]**

Spoljašnji svijet njenog nastupanja -

Stajalište apstraktne savjesti, apstraktne subjektivne slobode u sebi.

To je glavno stajalište i bolest ovog vremena.

Razrješenje - strahopoštovanje spram opstojećega objektivnoga u običajima - refleksija - to se želi vidjeti samo u obliku da ja, ovaj, to hoću.

Potpuna nepostojanost onoga unutarnjega; samo spoljašnja sila, policija, zajednička povlastica.

Dodatak. Ako bliže posmatramo ovo iščezavanje i vidimo da u ovom jednostavnom pojmu nastaju sva određenja i iz njega ponovo moraju nastati, onda se ono najprije sastoji u tom da se sve što priznajemo kao pravo ili dužnost od misli može pokazati kao nešto ništavno, ograničeno i posve ne apsolutno. Tome nasuprot, subjektivitet, onako kako on sav sadržaj poništava u se-

bi, smije ga ponovo razviti. Sve što nastaje u običajnosti biva stvoreno kroz ovu djelatnost duha. S druge strane nedostatak ovog stajališta je u tome da je ono puko apstraktno. Ako ja moju slobodu znam kao supstanciju u sebi, onda sam bez činjenja i ne djelujem. Ali ako napredujem sa djelovanjima, ako tražim načela, onda posežem za određenjima, a zahtjev je onda da ona bude izvedena iz pojma slobodne volje. Ako je odatle pravo da pravo i dužnost iščeznu u subjektivitetu, onda je, s druge strane, nepravo ako se ovaj apstraktni temelj ponovo ne razvija. Samo u vremenima u kojima je zbiljnost prazna bezduhovna i držanja lišena egzistencija, individui može biti dopušteno da iz zbiljske životnosti pobjegne nazad u unutarnju životnost. Sokrat se pojavio u dobu propasti atinske demokratije: on je učinio da iščezne ono postojeće i pobjegao je u sebe da bi tamo tražio ono pravedno i dobro. A u našem dobu se manje ili više događa to da strah od postojećeg više nije prisutan i da čovjek hoće da ima ono važeće kao svoju volju, kao ono što je on priznao.

§ 139.

Samosvijest, u ispraznosti svih inače važećih određenja i u čistoj unutrašnjosti volje, isto je tako mogućnost da ono *po sebi i za sebe općenito,* kao *proizvoljnost* da *vlastitu posebnost* učini principom nad onim općim i da je postupkom realizira - da bude *zla.*

Savjest je, kao formalni subjektivitet, naprosto to da je spremna da se preobrati u *zlo.* Oboje, moralitet i zlo, ima svoj zajednički korijen u samoj svojoj izvjesnosti, koja za sebe bitkuje, za sebe zna i odlučuje.

Izvor zla uopće leži u misteriju, tj. u onome spekulativnome slobode, njenoj nužnosti da izađe iz *prirodnosti* volje i da bude spram nje *unutarnja.* To je ta prirodnost volje koja počinje da egzistira u onoj suprotnosti kao protivurječje sebi samoj i kao nepodnošljiva sa sobom, pa je tako ova *posebnost* same volje, koja se dalje određuje kao zlo. Posebnost je, naime, samo kao ono *dvostruko,* ovdje suprotnost prirodnosti spram unutrašnjosti volje, koja je u toj suprotnosti samo *relativan* i formalan bitak za sebe, što

svoj sadržaj crpe samo iz određenja prirodne volje, želje, nagona, sklonosti itd. O tim željama, nagonima itd., kaže se, pak, da mogu biti dobri ili također zli. *Međutim* budući da volja u tom određenju *slučajnosti* što ga oni imaju kao prirodni, pa time i oblik koji ona ovdje ima, posebnost, njih sama čini određenjem svog sadržaja, ona je suprotstavljena *općenitosti* kao onome unutarnje objektivnome, dobrome, koje ujedno s refleksijom volje u sebe i spoznavalačkom svijesti nastupa kao drugi ekstrem prema neposrednom objektivitetu, onome zgoljno prirodnome, pa je tako ta unutrašnjost volje zla. Čovjek je stoga *ujedno,* isto tako *po sebi* ili *od prirode* kao i svojom *refleksijom u sebe,* zao, tako da nije *za sebe zlo* ni priroda kao takva, tj. kad ona ne bi bila prirodnost volje koja ostaje u svom posebnom sadržaju, niti refleksija koja *ide u sebe,* spoznavanje uopće, kad se ne bi držala u onoj suprotnosti. - S tom stranom *nužnosti zla* isto je tako apsolutno sjedinjeno da je to zlo određeno kao ono što nužno *ne treba da bude,* tj. da ga treba ukinuti, *ne* to da ono prvo stajalište razdvajanja ne treba uopće da nastupi - ono sačinjava, štaviše, odvajanje neumne životinje od Čovjeka - nego da se ne zadrži na njemu i da se posebnost ne zadrži kao ono bitno spram općega, da se ono prevlada kao ništavno. Nadalje, kod te nužnosti zla ono je *subjektivitet* kao beskonačnost ove refleksije, koja tu suprotnost ima pred sobom i koja je u njoj; ako on ostane kod nje, tj. ako je zao, onda je on time za *sebe,* smatra sebe kao pojedinačnoga pa je sam ta proizvoljnost. Pojedinačni *subjekt* kao takav stoga je naprosto *kriv za svoje zlo.*

• [uz§ 139]

a/ Zlo kako moguće? - Izvor zla - kako ono tuđe, negativno dolazi u pozitivno, dobro? - Želi se vidjeti ovo negativno u dobru, njegovoj suprotnosti.

Stari nisu imali, nisu poznavali pitanje o iivoru zla; ne ovu apstrakciju dobra i zla (kao spoznaju dobra i zla) - doduše zlo, zločinstvo - ali u svojim konkretnim likovima ljudi i postupaka - ne tako neka suprotnost kako smo navikli - također ne dubina duha - dubina duh *u sebi,* tj. u svojoj čistoj apstrakciji, - svjetlo i tama - ne duh, ali tako

ponajprije samo afirmativno *za sebe* u svojoj slobodi spoznat [?]

β/ *Subjektivitet* - (sloboda - apsolutno mišljenje - oblik jedinstvo sa mnom samim, - svijest koja razlikuje), - koji sebi daje neki *osebujni* sadržaj - prije nagone, dobrobit - još ne spram ideje, spram dobra; - isti sadržaj, ukoliko se on zadržava spram dobra.

Apstraktna unutrašnjost ima neki predmet, određenje dvostruko: općenitost ili posebnost *jednu pored druge* - proizvoljnost -

Opstoji izbor - proizvoljnost - jer neodređen - ali ne samo između ovoga i onoga nego između *dobra i zla* - objekta volje.

Supstancijalno određenje - bitak volje po sebi i za sebe* - u svojem suprotstavljanju.

Čovjek misaona svijest - Mišljenje njegove biti - *općega* - njegove volje - izbor dobra i zla - uračunljivost s tog gledišta.

Biti *kriv* - kao ono moje - ako sam ja zao, to je apsolutno moja krivica, tj. objekt volje postavljen je po sebi i za sebe, s pomoću uma, izbora, odluke. To je subjektivno, tj. ja - to nitko drugi, ili drugo, nije počinio, ili htio, ili zaključio - nego ja - nikakva od drugoga dana predstava - ili sila - Apsolutni subjektivitet ne može se prisiliti -

• [uz § 139 primjed.]

Prirodna volja - ni dobra ni zla - nikakvi zli narodi [;] takozvani prirodni, nedužni narodi - rđavije nego zli -

Zlo je ono najgore - što apsolutno ne treba da postoji - Priroda još gora

Od prirode zao - tj. jer ono prirodno što je on ujedno volja, ovo je samo njenom odlukom.

Stari zavjet - zakon - za spoznaju zla - Zakon tek čini zlim

Nijedan čovjek nije zao, zlo zbog zla; - nego afirmativno - sklonost, svrha - svakako; ali ovo afirmativno prirodno -

*** Bitak po sebi i za sebe - das Anund-fürsichsein - Bilj. prev.**

Dodatak. Apstraktna izvjesnost koja sama sebe zna kao temelj svega ima mogućnost u sebi da hoće ono opće pojma, ali i mogućnost da neki posebni sadržaj učini principom i da ga realizira. Onome *zlom,* koje je ovo posljednje, time uvijek pripada apstrakcija izvjesnosti njega samog a *samo* čovjek, i to ukoliko on može biti i zao, jest dobar. Dobro i zlo su nerazdvojivi a njihova nerazdvojivost leži u tome da pojam sebi postaje predmetan a kao predmet ima neposredno određenje razlike. Zla volja hoće nešto što je suprotstavljeno općenitosti volje, a dobra volja, naprotiv, drži se primjereno svom istinskom pojmu. Teškoća kod pitanja kako volja može biti zla, najčešće dolazi otuda da se volja misli samo u pozitivnom odnosu prema samoj sebi i predstavlja kao nešto određeno, što je za nju, kao ono dobro. Ali pitanje o porijeklu zla ima sada jasniji smisao: kako u ono pozitivno ulazi ono negativno? Ako je u stvaranju svijeta Bog pretpostavljen kao ono apsolutno pozitivno, stvar možemo obrtati kako hoćemo, no ono negativno se ne treba spoznavati u ovom pozitivnom, jer ako se hoće prihvatiti jedno dopuštenje od strane Boga, onda je takav pasivan odnos nešto nedostatno i nešto što ništa ne kazuje. U mitološkoj religijskoj predstavi porijeklo zla se ne poima, to znači, jedno nije spoznato u drugom, nego postoji samo jedna predstava o jednom sljedovanju i naporednosti, tako da ono negativno izvana dolazi na ono pozitivno. Ali ovo ne može biti dovoljno misli koja iziskuje neki osnov i traga za jednom nužnošću i u onom pozitivnom želi shvatiti ono negativno kao ono što se samo ukorjenjuje. Rješenje, kako ga pojam shvata, sada je već sadržano u pojmu jer pojam, ili konkretnije rečeno, ideja, na sebi bitno ima to da sebe razlikuje i da sebe postavlja negativno. Ako se ostaje kod onog puko pozitivnog, to jest, kod čisto dobrog, koje treba biti dobro u svojoj izvornosti, onda je ovo prazno određenje razuma koji se čvrsto drži takvog apstraktnog i jednostavnog i time što postavlja pitanje uzdiže ga do nečeg teškog. Ali sa stajališta pojma pozitivitet se shvaća tako da je on djelatnost i razlikovanje od samoga sebe. Zlo, dakle, kao i dobro, svoje porijeklo ima u volji, a volja je u svom pojmu dobra kao i zla. Prirodna volja je po sebi protivrječnost, da sebe razlikuje od same sebe, da bude za sebe i da bude unutarnja. Ako bi se sada reklo da zlo sadrži bliže određenje u tome da je čovjek zao ukoliko je on prirodna volja, onda bi se ovo protivilo uobičajenoj predstavi koja upravo prirodnu volju misli kao ne-

dužnu i dobru. Ali prirodna volja je suprotstavljena sadržaju slobode, a dijete, neobrazovan čovjek, koji imaju prirodnu volju, podvrgnuti su nižem stupnju sposobnosti uračunljivosti. Ako sada govoriimo o čovjeku, onda ne mislimo na dijete nego na samosvjesnog čovjeka; ako se govori o dobru onda se misli na njegovo znanje. Ono prirodno je, svakako, po sebi prostodušno, niti je dobro niti zlo, ali ono prirodno koje se odnosi na volju kao slobodu i kao njeno znanje, sadrži određenje onog neslobodnog i stoga je zlo. Ukoliko čovjek hoće ono prirodno, ono više nije puko prirodno nego je ono negativno prema dobru, kao pojam volje. - Ali, ako bi se htjelo reći da bi čovjek, pošto zlo leži u pojmu i nužno je, bio bez krivice ako se toga dohvati: onda se može uzvratiti da je odluka čovjeka vlastiti čin, čin njegove slobode i njegove krivice. U religijskom mitu se kaže da je čovjek sličan Bogu u tome da posjeduje spoznaju dobra i zla, naukovanje Bogu prisutno u svemu, time što nužnost ovdje nije nikakva prirodna nužnost, nego je odluka upravo ukidanje ovog podvostručenog, dobrog i zlog. Budući da mi dobro kao i zlo stoji nasuprot, ja imam izbor između obojega, mogu se odlučiti za oboje, pa i jedno i drugo prihvatiti u moj subjektivitet. Priroda onog zlog je, dakle, da ga čovjek može htjeti ali ga ne mora nužno htjeti.

§ 140.

Budući da samosvijest zna iz svoje svrhe izvesti neku *pozitivnu* stranu (§ 135) koja je toj svrsi potrebna, jer pripada *konkretnog zbiljskog* postupanja, ona zbog takve strane, za volju neke *dužnosti i odlične namjere,* može tvrditi da je to za druge i za *nju samu* dobar postupak, čiji se *negativni* bitni sadržaj ujedno u njoj, kao u sebe reflektiranoj, dakle svjesnoj onoga općega volje, uspoređuje.* njome; - [za] *druge,* onda je to *licemjerstvo,* - [za][8] *sebe samu,* onda je to još viši vrhunac *subjektiviteta,* koji sebe *tvrdi kao ono aposolutno.*

Taj posljednji, najzamršeniji oblik zla, kojim se zlo obraća u dobro, a dobro u zlo, kojim svijest sebe zna kao ovu moć, a stoga kao apsolutnu - jest najviši vrhunac sub-

?*Umetnuto u priručnom primjerku. Bili. niem. izd.

jektiviteta u moralnom stajalištu, obliku u kojemu cvjeta zlo u naše vrijeme, i to s pomoću filozofije, tj. plitkosti misli, koja je jedan duboki pojam premjestila u taj lik, prisvojivši ime filozofije, isto tako kao što je zlo prisvojilo ime dobra. Želim u ovoj primjedbi ukratko navesti glavne likove tog subjektiviteta, koji su postali sasvim obični. Što se tiče

a) *licemjerstva,* u njemu su sadržani momenti

a) znanje istinski općega, bilo u obliku samo sjećaja *prava,* i *dužnosti,* bilo u obliku daljeg poznavanja i spoznaje o tome ; β) htijenje *posebnoga,* koje se protivi tome općemu, i to γ) kao posebno znanje obaju momenata, tako da je za samu hotilačku svijest samo njeno posebno htijenje određeno kao zlo. Ta određenja izražavaju *postupanje* sa *zlom* savješću, a još ne licemjerstvo kao takvo. - Bilo je vrijeme kad je postalo vrlo važnim pitanjem da li *je neka postupak samo utoliko zao* ukoliko se *događa* sa *zlom savješćui,* tj. s *razvijenom sviješću* upravo naznačenih momenata. - Pascal (Le Proviniales 4e lettre) izvlači vrlo dobro zaključak iz potvrđenog pitanja: »lis seront tous damnes ces demi-pecheurs, qui ont quelque amour pour la vertu. Mais pour ces franespecheurs, pecheurs endurcis, pecheurs sans melange, pleins et acheves, l'enfer ne les tient pas: ils ont trompe le diable ä force de s'y abandonner«.[9]* Subjektivno pravo

* Pascal navodi tu također Kristovo zauzimanje na križu za svoje neprijatelje: *„Oče, oprosti im jer ne znaju što čine'.* - suvišna molba ako okolnost da oni nisu znali što su učinili podjeljuje njihovu postupku kvalitet da nije zao, dakle, da mu ne treba opraštanje. Isto tako navodi on *Aristotelov* nazor (mjesto se nalazi Nikomahovoj Etici, III, 2.[1110 b27] koji razlikuje da li je ούχ είδώς ili άγνοών onaj koji djeluje; u onom slučaju neznanja postupa on *nedobmvoljno* (to se neznanje »odnosi na *spoljašnje okolnosti;* vidi gore §117) pa mu se ne "može uračunati djelovanje. O drugom slučaju, međutim, kaže *Aristotel:* »Ne spoznaje svaki nevaljanac što treba činiti i dopustiti, i upravo taj nedostatak (άμοετία) čini ljude nepravednima i uopće zlima. Nespoznaja izbora dobra i zla ne čini da je neko djelovanje nedobrovoljno (da se ne može uračunati), *već samo daje ono loše.«* Aristotel je, dakako, imao dublji uvid u vezu spoznaje i htijenja nego što je to postalo običnim u površnoj filozofiji, koja uči da su istinski prinicipi običajnosnog djelovanja *nespoznavanje, ćud* i *oduševljenje.*

9 »Svi će biti prokleti, ovi polugrešnici, koji prema vrlini imaju još neku ljubav. Ali oni općepoznati grešnici, okorjeli grešnici, grešnici bez primjese, potpuni i savršeni, te pakao više nema, oni su prevarili đavola time što se posve predaju« (prva rečenica se ne slaže sa originalom)

samosvijesti da zna postupak prema određenju kakav je on po sebi i za sebe dobar ili zao, ne mora se s apsolutnim pravom *objektiviteta,* tog određenja tako pomišljati u koliziji da se oba predstavljaju kao *rastavljivo ravnodušna* i *slučajna* jedno spram drugoga, koji je odnos stavljen u osnov poglavito i kod pređašnjih pitanja o *djelotvornoj milosti.* * Zlo je prema formalnoj strani ono najvlastitije individue, budući da je ono upravo njezin subjektivitet, koji sebe postavlja upravo posebno za sebe pa je time upravo njezina krivnja (vidi § 139 i primjedbu uz pređašnji §), a prema objektivnoj strani čovjek je, po *svom pojmu* kao duh, ono umno opće, pa ima apsolutno u sebi određenje općenitosti, koja sebe zna. Stoga to znači da se s njime ne postupa po časti njegova pojma, kad bi se strana dobra i time određenje njegova zlog djelovanja kao zloga odijelila od njega i kad mu se ne bi pripisivalo kao zlo. Koliko se određeno ili u kojem se stupnju jasnoće ili tame svijest onih momenata u njihovoj različitosti *razvila* do nekog *spoznavanja* i koliko je zlo djelovanje izvršeno manje ili više s *formalnom* zlom savješću, to je sporednija strana, koja se tiče više empirijskoga.

b) No zlo i djelovati sa zlom savješću još nije *licemjerstvo;* ovome pridolazi još formalno određenje neistinitosti da se *zlo* prije svega tvrdi kao dobro *za druge* i da se čovjek spolja uopće pravi dobar, savjestan, pobožan itd., što je na taj način samo vještina prijevare *drugih.* Zao čovjek, međutim, može nadalje u svom ostalom činjenju dobra ili pobožnosti, uopće u *dobrim razlozima,* za sebe samoga naći ovlaštenje za zlo preokrećući ga s pomoću njih za sebe u dobro. Ta mogućnost leži u subjektivitetu, koji kao apstraktni negativitet zna sva određenja kao podvrgnuta njemu i kao takva koja dolaze iz njega. Ovoj privremenoj mjeri valja

c) ponajprije pribrojiti onaj lik koji je poznat kao *probabilizam.* On je stvorio princip da je neko djelovanje dopušteno i da savjest u tom može biti sigurna, a za koji svijest

* [u rukopisu:] *Djelotvorna milost* - čovjek apsolutno pasivan; milost ni je čovjeku nešto imanentno.

zna pronaći *bilo kakav* dobar razlog, pa makar to bio samo *autoritet* nekog teologa, sve ako drugi teolozi i odustaju od njegova suda, čak i u toj predstavi još opstoji ispravna svijest da takav razlog i autoritet daje samo *probabilitet,* premda je to dostatno za sigurnost savjesti; u tome se priznaje da je dobar razlog samo takve kakvoće da pored njega može biti drugih, u najmanju ruku isto tako dobrih razloga. Pri tome valja također još spoznati ovaj trag objektiviteta da to treba biti razlog koji određuje. No kako je odluka o dobru ili zlu postavljena na mnogo *dobrih razloga,* pod kojim su obuhvaćeni i oni autoriteti, a tih je razloga tako mnogo i tako suprotnih, zato se u tome nalazi ujedno i to da nije ovaj objektivitet stvari, nego da je *subjektivitet* onaj koji ima da odlučuje - strana kojom su proizvoljnost i samovolja učinjene onim što odlučuje o dobru i zlu, pa je potkopana običajnost, kao i religioznost. No da je to vlastiti subjektivitet u koji pada odluka, to još nije izraženo kao princip: naprotiv se, kao što je primijećeno, neki razlog prikazivao kao ono što odlučuje; probabilizam je utoliko još lik licemjerstva.

d) Idući je viši stupanj da se dobra volja treba sastojati u tome *što ona hoće dobro;* to htijenje *apstraktno dobroga* treba da dostaje, štaviše, treba da bude jedini zahtjev da bi bilo dobro. Budući da djelovanje kao *određeno* htijenje ima neki sadržaj, a apstraktno *dobro,* međutim, ništa ne određuje, posebnom je subjektivitetu pridržano da mu dade njegovo određenje i ispunjenje. Kao što je u probabilizmu - za onoga koji sam nije učeni reverend Pere - autoritet jednog takvog teologa po kojemu se može supsumirati neki određeni sadržaj pod [u][10] opće određenje *dobroga,* tako je ovdje svaki subjekt neposredno stavljen u tu čast da apstraktnom dobru dade sadržaj ili, što je isto, da neki sadržaj supsumira pod ono opće. Taj sadržaj je na postupku kao konkretnom uopće jedna strana, kakvih on ima više, strane koje mu, možda, mogu dati čak predikat zločinačkog i rđavog djelovanja. No ono moje subjektivno određenje dobra jest od mene u djelovanju *znano dobro, do-*

[10] umetnuto u rukopisu

bra namjera (§ 114). Time nastupa suprotnost određenja; po jednome od njih djelovanje je dobar, po drugima, međutim, zločinački. Čini se da je time kod zbiljskog postupka također nastalo pitanje *da li je namjera i zaista dobra*. No da je dobro *zbiljska namjera,* to, pak, ne može biti samo uopće, nego mora moći čak uvijek biti slučaj sa stajališta gdje subjekt ima apstraktno dobro kao odredbeni razlog. Što je takvim djelovanjem koje se, s druge strane, određuje kao zločinačko i zlo, povrijeđeno od dobre namjere, također je, dakako, dobro, pa se čini da se radi o tome koja je među tim stranama *najhitnija.* No ovo objektivno pitanje ne pripada ovamo, ili, štaviše, to je subjektivitet same svijesti čija odluka jedino sačinjava ono objektivno. *Bitno i dobro* ionako su istoznačni; prvo je isto takva apstrakcija kao i drugo; dobro je ono što je u pogledu volje bitno, a ono bitno u tom pogledu treba da je to da je neko djelovanje za mene određeno kao dobro. Supsumcija, međutim, bilo kojeg sadržaja pod dobro proizlazi za sebe neposredno iz toga što se to apstraktno dobro, budući da nema gotovo nikakva sadržaja, sasvim reduciralo samo na to da znači uopće nešto *pozitivno* - nešto što bilo u kojem pogledu važi i štc po svojem neposrednom određenju može također da važi kao bitna svrha; - npr. činiti dobro siromasima, brinuti se za sebe, za svoj život, za svoju porodicu itd. Nadalje, kao što je dobro apstrakcija, tako je dakle i ono loše nešto besadržajno što dobiva svoje određenje od mog subjektiviteta; i s te strane također proizlazi moralna svrha da se mrzi i iskorjenjuje to neodređeno loše. - Krađa, kukavičluk, umorstvo itd. uopće kao djelovanje koje je izvršila subjektivna volja, a imaju neposredno određenje da budu *zadovoljenje* jedne takve volje, dakle nešto *pozitivno* a da bi se djelovanje učinilo dobrim, stoji samo do toga da se ta pozitivna strana zna kao moja namjera u njemu, a ta je strana *bitna* za određenje djelovanja da je ono dobro zato što je ja znam u svojoj namjeri kao ono dobro. Na ovaj su način, zbog pozitivne strane svog sadržaja, učinjeni dobrom namjerom i time dobrim djelovanjem: krađa da bi se siromasima učinilo dobro, krađa, bijeg iz bitke zbog dužnosti prema svom životu, da bi se čovjek brinuo za svoju porodicu (možda uz to još i siromašnu)

- umorstvo iz mržnje i osvete tj. da bi se zadovoljio samoosjećaj svog prava, prava uopće, i osjećaj rđavosti drugoga, njegova neprava spram mene ili spram drugih, spram svijeta ili uopće *naroda,* uništenjem tog lošeg čovjeka, koji u sebi ima ono loše samo čime se, u najmanju ruku, daje prilog svrsi iskorjenjivanja lošega. Dovoljna je *najmanja* obrazovanost razuma da bi se, kao što su učinili oni učeni teolozi, za svako djelovanje našla neka pozitivna strana i time dobar razlog i namjera. - Tako se reklo da zapravo nitko nije *zao,* jer nitko ne želi zlo poradi zla, tj. ne ono *čisto negativno* kao takvo, nego hoće uvijek nešto *pozitivno,* dakle s tog stajališta neko dobro. U ovom je apstraktnom dobru nestala razlika između *dobrog* i *zlog* i sve zbiljske dužnosti; stoga prosto htjeti dobro i pri nekom djelovanju imati dobru namjeru, to je taj način, štaviše, zlo, ukoliko se dobro hoće samo u toj apstrakciji, pa se time njegovo *određenje* prepušta proizvoljnosti subjekta.

Uz ovo mjesto ide i zloglasno načelo: *svrha posvećuje sredstvo.* - Onako za sebe, taj je izraz, prije svega, trivijalan i ne kaže ništa. Čovjek isto tako neodređeno može odvratiti da sveta svrha, zacijelo, posvećuje sredstvo, ali nesveta ga svrha ne posvećuje. Ako je svrha ispravna, onda su i sredstva, to je, utoliko tautološki stav ukoliko je sredstvo upravo ono što nije ništa za sebe, nego što je zbog nečega drugoga imajući u tome, u svrsi, svoje određenje i vrijednost - *ako je, naime, uistinu sredstvo.* - No onim se načelom ne misli prosto formirani smisao, nego se pod njim razumijeva nešto određenije, naime, da je dopušteno, štaviše, da je i dužnost da se za dobru svrhu upotrijebi kao sredstvo nešto što za sebe nije upravo nikakvo sredstvo da se povrijedi nešto što je za sebe sveto, dakle da se zločinstvo učini sredstvom jedne dobre svrhe. Pri onom načelu lebdi pred očima, s jedne strane, neodređena svijest o dijalektici onoga pozitivnoga što se prije toga opazilo u pojedinačnim pravnim ili običajnosnim određenjima, ili onakvih isto tako neodređenih općih načela kao što su: *ne treba* da *ubijaš,* ili *treba da se brineš za svoju dobrobit, za dobrobit svoje porodice.* Sudovi, ratnici imaju ne samo pravo nego i dužnost da ubijaju ljude, ali tu je *tačno određeno*

zbog kojih je kvaliteta ljudi i pod kojim okolnostima to dopušteno i dužnost.* Tako se mora također moja dobrobit, dobrobit moje porodice zapostaviti višim svrhama i time sniziti na sredstva. No što se označuje kao zločinstva, nije tako neodređeno ostavljena općenitost koja bi još podlijegala dijalektici, nego ima već svoje određeno objektivno ograničenje. Ono, pak, što se suprotstavlja takvom određenju u svrsi koja treba da zločinstvu oduzme njegovu prirodu, sveta svrha, nije ništa drugo do *subjektivno mnjenje* o tome što je dobro i bolje. To je isto što se događa u tome da htijenje ostaje pri apstraktno dobrome, da je, naime, ukinuta svaka po sebi i za sebe bitkujuća i važeća određenost dobroga i lošega, prava i neprava, pa da se to određenje pripisuje čuvstvu, predstavljanju i proizvoljnosti individue. - *Subjektivno* je *mnjenje,* konačno, i izričito iskazano kao pravilo prava i dužnosti, budući da

e) *uvjerenje,* koje *nešto smatra za pravo,* treba da bude ono čime se određuje običajnosna priroda nekog djelovanja. Dobro koje se hoće nema još nikakva sadržaja, princip uvjerenja sadržava, pak, tu bližu okolnost da supsumcija nekog djelovanja pod određenje dobroga pripada *subjektu.* Time je potpuno nestao i privid nekog običajnosnog objektiviteta. Takvo učenje povezano je neposredno s onom često spominjanom filozofijom koja sebe tako naziva i poriče spoznatljivost *istinitoga*** - a ono istinito hotilačkog duha, njegova umnost, ukoliko on sebe ozbiljuje, jesu običajnosne zapovijedi. Budući da jedno takvo filozofiranje prikazuje spoznaju istinitoga kao praznu, krug spoznavanja koji je samo ono prividno kao pretjeranu taštinu, ono mora i ono prividno u pogledu postupanja da učini principom i da ono običajnosno, prema tome, postavi time u individuin *vlastiti* nazor o svijetu i njeno *posebno uvjerenje.* * Degradacija u koju je tako utonula filozofija pojavljuje se, dakako, pred svijetom, ponajprije, kao najiindiferentniji događaj, koji se desio samo dokonom školskom brbljanju, ali takav se nazor nužno unosi u nazor običajnosnoga kao u jedan bitni dio filozofije, pa se tek tada u zbiljnosti i za sebe pokazuje što je u onim nazorima. - Proširenjem nazora da je subjektivno uvjerenje ono čime se jedino određuje običajnosna priroda nekog djelovanja, dogodilo se da se nekad mnogo govorilo, a da se danas još malo govori o *licemjerstvu;* jer kvalificiranje zla kao licemjerstva ima kao osnov da su izvjesni postupci *po sebi* i *za sebe* prestupak, opačina i zločinstvo, da ih onaj tko ih izvršava nužno zna kao takve ukoliko on načelo i spoljašnja djelovanja pobožnosti i pravičnosti zna i priznaje upravo u vidu u kojemu ih zloupotrebljava. Ili u pogledu zla uopće važila je pretpostavka da je dužnost spoznati dobro i znati ga razlikovati od zla. U svakom je slučaju, međutim, važio apsolutni zahtjev da čovjek ne izvršava nikakva poročna i zločinačka djelovanja te da mu se oni moraju kao takvi uračunati ukoliko je čovjek, a ne stoka. No ako se dobro srce, dobra namjera i subjektivno uvjerenje proglašavaju kao ono što djelovanjima daje njihovu vrijednost, onda više nema licemjerstva i uopće zla, jer što tko čini, to on zna učiniti nečim dobrim s pomoću refleksije dobrih namjera i motiva, a dobro je po momentu njegova *uvjerenja.*** Tako nema više zločinstva i poroka po sebi i za sebe, a na mjesto gore navedenog (str. 143 i d.) potpuno slobodnog, okorjelog, nepomućenog griješenja stupila je svijest o potpunom opravdanju s pomoću namjere i uvjerenja. Moja namjera dobroga u mom djelovanju i moje uvjerenje o tome daje on dobar *čini ga dobrim.* Ukoliko je riječ o prosuđivanju i suđenju djelovanje, to se s pomoću ovog principa može učiniti samo prema namjeri i uvjerenju onoga koji postupa, po svojoj *vjeri* da se treba osuditi - ne u onom smislu u kojemu *Krist,* zahtijeva vjeru

* [u rukopisu:] dužnosti - bitno kao sistem - objektivno potvrđivanje
** [u rukopisu:] filozofski oblik. - Bilj. njem. izdav.
* [u rukopisu:] načela. - Bilj. njem. izd.

** »Da se on osjeća potpuno *uvjerenim,* u to ni najmanje ne sumnjam. No koliko ljudi započinje iz tako osjećanog uvjerenja najgora bezakonja. Ako, dakle, taj razlog uopće može da ispriča, onda uopće nema *više nikakva razumnog suda o dobrim i zlim, časnim i podlim odlukama; ludost* ima tad ista prava kao um, ili um tada uopće nema više nikakva prava, nikakva ugleda, njegov je glas besmislica; *samo tko ne sumnja, jest u istini.*

Grozi mi se od posljedica takve tolerancije, koja bi bila isključivo na korist bezumlja.«

Fr. *H.Jacobi* grofu Holmeru. Eutin, 5. augusta 1800, o mijenjanju vjere grofa Stolberga *(Brennus,* Berlin, august 1802)

u *objektivnu* istinu, tako da za onoga koji ima lošu vjeru, tj. neko uvjerenje koje je po svom *sadržaju zlo,* ispada također i loš sud, tj. primjeren ovom zlom sadržaju, nego po vjeri u smislu *vjernosti uvjerenju* da li je čovjek u svom postupanju ostao *vjeran uvjerenju,* formalnoj subjektivnoj vjernosti, koja jedino sadržava ono što je primjereno dužnosti. Kod ovog principa uvjerenja, budući da je ono ujedno određeno kao nešto *subjektivno,* mora se, doduše, nametnuti i pomisao o mogućnosti *zablude,* u čemu, prema tome, leži pretpostavka zakona koji po sebi i za sebe bitkuje. No *zakon ne* djeluje, djeluje samo zbiljski čovjek, a vrijednost ljudskih djelovanja može po onom principu zavisiti samo od toga koliko je on onaj zakon primio u *svoje uvjerenje.* No ako, prema tome, nisu djelovanja ona koje valja po onom zakonu prosuđivati, tj. uopće mjeriti po njima, onda se ne može uvidjeti čemu još treba da bude i da služi onaj zakon. Takav je zakon snižen na samo *spoljašnje slovo,* na doista prazne riječi, jer je on tek mojim uvjerenjem *učinjen zakonom,* nečim što me obavezuje i veže. - Da takav zakon ima za sebe autoritet boga, države, također i autoritet tisućljeća u kojima je bio sveza u kojoj su se povezivali i opstojali ljudi i sve njihovo djelovanje i sudbina - autoriteti koji u sebi obuhvaćaju bezbroj *uvjerenja individua* - i da »ja«, nasuprot tome, postavlja *autoritet* mog *pojedinačnog* uvjerenja - kao moje subjektivno uvjerenje važenje je njegovo samo autoritet - ovo, prije svega, čudesno, vlastito uobražavanje odstranjeno je samim principom koji subjektivno uvjerenje čini pravilom - Ako se, doduše, po višoj inkonzekvenciji koju unose um i savjest, koji se ne dadu protjerati s pomoću plitke znanosti i rđave sofisterije, priznaje *mogućnost neke zablude;* onda je pogreška time, da su zločinstvo i zlo uopće zablude, reducirana na svoju najmanju mjeru. Jer *griješiti je ljudski* - tko se nije zabunio u ovome ili onome, da li sam jučer u podne jeo kelj ili kupus te u bezbroj stvari nevažnih i važnih? No razlika između ovoga važnoga i nevažnoga otpada ako je riječ samo o subjektivitetu uvjerenja i ostajanju kod njega. Međutim, ona viša nekonzekvencija o mogućnosti zablude, koja dolazi iz prirode stvari, zaista se u obratu da je loše uvjerenje samo zabluda mijenja u drugu nekonzekvenciju nepoštenja; jednom bi uvjerenje imalo biti ono nä što je postavljeno ono običajnosno i čovjekova najviša vrijednost, pa se time proglašava najvišim i najsvetijim, a drugi puta ono o čemu riječ nije ništa drugo doli zabluda, moja uvjerenost u nešto neznatno i slučajno - doista nešto spoljašnje, što me može *zadesiti ili ovako ili onako.* Uistinu je moja uvjerenost nešto vrlo neznatno ako ne mogu spoznati ništa istinito; tako je svejedno *kako* ja mislim, pa mi za mišljenje ostaje ono prazno dobro, apstraktum razuma. - Po tom principu ovlaštenja na osnovu razloga uvjerenja proizlazi uostalom - da to još spomenemo - konzekvencija za način djelovanja drugih protiv mog djelovanja, da *posve pravo čine u tome šta po svom* vjerovanju i uvjerenju moja djelovanja drže za *zločinstva;* - konzekvencija pri kojoj ne samo da nemam nikakve prednosti nego sam, naprotiv, samo sa stajališta slobode i časti snižen u odnos neslobode i nečasti, naime da u pravednosti, koja je po sebi također ono moje, iskusim samo strano subjektivno uvjerenje i da mislim kako u izvršavanju pravednosti sa mnom postupa samo neka spoljašnja sila.

f) Konačno, najviši oblik u kojemu ovaj subjektivitet sebe potpuno shvaća i izražava jest lik koji su imenom, posuđenim od *Platona,* nazvali *ironija;* jer samo je ime uzeto od *Platona, koji* ga je upotrebljavao na *Sokratov* način, što ga je primijenio u jednom ličnom razgovoru spram uobražavanja neobrazovane i sofističke svijesti, *u* svrhu ideje istine i pravednosti, ali ironički postupao je samo s onom sviješću, a ne sa samom idejom. Ironija se tiče samo držanja u razgovoru prema *osobama;* bez osobnog pravca bitno je kretanje misli dijalektika, a *Platon* bio je tako daleko od toga da ono dijalektično za sebe, ili čak ironiju, uzme kao ono posljednje i kao ideju samu, da je, naprotiv, stalno prelaženje misli potpuno subjektivnog mnjenja utopio u supstancijalitet ideje i završio ga.*

* Moj pokojni kolega, profesor *Solger,* tumačio je, doduše, izraz *ironije;* koji je gospodin Fried, pl. *Schlegel* upotrebljavao u ranijem razdoblju svoje spisateljske karijere i koji je uzdigao do onog subjektiviteta što zna samoga sebe kao ono najviše, ali njegov bolji smisao, koji je dalek od takvog određenja, i njegov filozofski uvid u tome je obuhvatio i zadržao redovito samo stranu **onog**

pravog dijalektičkog, uzbuđenog pulsa spekulativnog promatranja. No ja to ne nalazim posve jasnim niti se mogu suglasiti s pojmovima koje on razvija još u svom posljednjem sadržajnom radu, jednoj iscrpnoj *Krida predavanja* gospodina *Augusta Wilhelma pl. Schlegela od dramskoj umjetnosti i literaturi* (Wiener Jahrb. sv. VII, str. 90 i dalje). - »Istinita *ironija«,* kaže Solger na str. 92, »polazi od gledišta da čovjek sve dotle dok živi u ovom sadašnjem svijetu može svoje određenje, u najvišem smislu riječi, ispuniti samo u ovom svijetu. Sve čime vjerujemo da samo *prelazimo konačne svrhe* jest *tašto i prazno* uobražavanje.... I ono najviše opstoji za naše postupanje samo u *ograničenom konačnom liku.«* Ispravno shvaćeno, to je platonski i veoma istinito rečeno prema onome što se tu prije toga spominje o praznom teženju za (apstraktnim) beskonačnim. No da ono najviše postoji u ograničenom, *konačnom liku* poput običajnosnoga - a običajnosno bitno postoji, kao zbiljnost i postupak - to je vrlo različito od toga da bi bilo *konačna svrha;* lik, oblik konačnoga ne oduzima sadržaju, onome običajnosnome ništa od njegova supstancijaliteta i beskonačnosti koju ima u samome sebi. Dalje se kaže: »I upravo zbog toga je to (ono najviše) u *nama tako ništavo* kao i ono najmanje i *propada nuž no s nama i našim ništetnim smislom,* jer uistinu ono opstoji samo u Bogu, a u ovom propadanju preobražava se to kao nešto božansko, u čemu mi ne bismo imali udjela kad ne bi opstojala neposredna prisutnost toga božanskoga, koja se očituje upravo u nestajanju naše zbiljnosti: raspoloženje oak. kojemu je to u samim ljudskim događajima jasno, jest tragična ironija«. Nećemo se obazirati na samovoljno ime ironije; ali nešto ne jasno leži u tome da je to ono *najviše* što *propada* s našom ništavošću i da se tek u nestajanju naše zbiljnosti očituje - ono božansko, kao što se ovdje, str. 91 također kaže: »mi vidimo kako junake zbunjuje ono najplemenitije i najljepše u njihovima mišljenjima, ne samo s obzirom na uspjeh nego i s obzirom na njihov izvor i njihovu vrijednost, štaviše, mi se uzdižemo na propasti samoga onoga najboljega.« Da tragična propast najviših običajnosnih likova može interesirati (pravedna propast otvorenih pravih hulja i zločinaca, kakav je npr. junak u modernoj tragediji »Krivica«[11], ima, doduše, kriminalno-juristički interes, ali ne i interes za istinitu umjetnost o kojoj je ovdje riječ), uzdizati i sa samom sobom pomiriti samo utoliko ukoliko takvi likovi jedan protiv drugoga nastupaju s jednako opravdanim različitim običajnosnim moćima, koje po nesreći dolaze u *koliziju,* pa su tako sada svojim suprotstavljanjem protiv nečega običajnosnoga *krivi,* iz čega pravo i nepravo obojice, a time istinita običajnosna ideja pročišćena i trijumfirajući nad tom *jednostranošću,* dakle izmirena, proizlazi u nama, da to, prema tome, nije ono *najviše* u nama što propada, pa se mi ne *uzdiž emo propašću najboljega,* nego, naprotiv, trijumfom *istinitoga* - da je to istinski čisto običajnosni interes antikne tragedije (u romantičnoj doživljava to određenjejoš Jednu dalju modifikaciju), to sam izveo u *»Fenomenologiji duha«* (str. 404 i d., por. 683. i d.)[12]. Običajnosna ideja, međutim,, *bez one nesreće kolizije* i propasti individua koje su obuhvaćene tom nesrećom jest u običajnosnom svijetu *zbiljska i prisutna,* a da se ono najviše u *svojoj zbiljnosti ne* prikazuje kao *nešto ništavno,* to je ono za čim teži i što uzrokuje realna običajnosna egzistencija, država, i što u njoj ima, promatra i zna običajnosna samosvijest i shvaća misaono spoznavanje.

[11] 0d Adolfa Müllnera 1816. - Bilj. njem. izd.

[12] svez. 3. stra. 343. npr. 533 i dalje - Bilj. njem. izd.

Vrhunac subjektiviteta koji sebe shvaća kao ono posljednje, vrhunac koji ovdje još treba razmotriti, može biti samo taj: *znati* sebe još kao ono zaključivanje i odlučivanje o istini, pravu i dužnosti što u predašnjim oblicima po sebi već opstoji. On se, dakle, sastoji u tome da se dobro zna ono običajnosno objektivno, ali se ne udubljuje u njegovu ozbiljnost, i da se ne postupa na osnovu njega zaboravljajući i odričući se samoga sebe, nego da se u pogledu toga ujedno isto drži o sebi i da se sebe zna kao ono što tako hoće i zaključuje, a što *isto tako* može i drukčije htjeti i zaključiti. - Vi uzimate zakon doista i ozbiljno kao da bitkuje po sebi i za sebe, »ja« sam također pri tome i u tome, ali također još i dalje nego »vi«, ja sam također i iznad toga, pa to mogu učiniti *ovako ili onako.* Ono vrsno nije stvar, nego sam »ja« ono vrsno pa sam nad zakonom i stvari*gospodar ja, koji se s time, kao po svojoj volji, *samo igra* u toj ironičnoj svijesti, u kojoj ja dopuštam da propadne ono najviše, *uživam samo sebe.* - Taj lik nije samo *ispraznost* cijelog običajnosnog *sadržaja* prava, dužnosti, zakona - zlo, i to u sebi posve opće zlo - nego on dodaje i oblik, *subjektivnu* ispraznost, da same sebe znamo kao tu ispraznost svog sadržaja i da u tom znanju *sebe* znamo kao ono apsolutno. U »Fenomenologiji duha«, str. 605. i dalje[13] - gdje se može usporediti čitav odsjek c) *savjest,* naročito s obzirom na prijelaz u jedan, tamo uostalom drukčije određen, viši stupanj uopće - obradio sam koliko ova apsolutna samodopadljivost ne ostaje osamljena služba božja samome sebi, nego ukoliko može stvoriti i nešto poput *općine,* čija je povezanost i supstancija možda i međusobno uvjeravanje o samosvijesti, dobrim namjerama, radovanje toj međusobnoj čistoći, ali poglavito krijepljenje divotom tog znanja i izricanja sebe i divotom tog čuvanja i njegovanja, ukoliko su s razmotrenim stupnjem srodni obrati: ono što se bilo nazvalo *lijepom dušom,* plemenitiji subjektivitet koji izgara u ispraznosti svakog objektiviteta, a time u nezbiljnosti samoga sebe, te, nadalje, drugi likovi.

*** [u rukopisu :1 Virtuoznost - genijalnost - majstor onog običajnog**

[13] svez. 3. str. 481 i dalje.

• [UZ§ 140]

a/ Zlo i dobro

β/ Odnos - tako da se dobro učini prividom. To je privid, po sebi, jer još apstraktan, samo nešto postavljeno.

- samo nešto postavljeno, ne za sebe, što samo sebe drži, istinski supstancijalno - jer besadržajno, neodređeno u sebi. Samo je ono konkretno u sebi savršeno -

No sadržaj mora biti; dakle proizvoljno -

γ/ Načini tog privida

αα/ Prohtjev; bilo koji sadržaj - zao, prostodušan -

ββ/ Sadržaj kao osnov; - Reflektiran; tj. posebnom sadržaju dano određenje dobra - ali ovo određenje kao besadržajno, apstraktno afirmativno.

Objekt znači ovdje prosto apstraktno - nešto pozitivno - biće - ono što mene zadovoljava.

/Savjest *postupa* -/ Određenje dobra - u zlu - je caput mortuum onoga pozitivnoga, bića - što sebi ne protivurječi, jer je svako određenje, oposebljavanje - iščezlo je oposebljavanje je uzeto samo iz moje proizvoljnosti - Ja ne priznajem nikakav objektivni sadržaj, sadržajno određenje - samo objektivitet, dobro, formalno, uopće.

Apsolutna sofistika - stoga dobro, jer sam ja uvjeren - tj. moja teorijska, reflektirana *suglasnost* sa sobom - moje zadovoljenje u meni iz razloga - ovo pozitivno - Nikakav drugi objektivitet osim ovog samoodređenja - i to apstraktnog - bezodređenost, otuda sva određenja samo mojom *proizvoljnošću.*

Ironija je svijest o tome - Sokrat: ponajprije primati predstave protivnika, ostavljati - ništa njima direktno ne suprotstaviti, nego ih, zaključcima, priznatim istinama, pomoću njih samih, dovesti u zabunu - oštro - više u zabunu ali zapravo u sebi razriješiti - Ono objektivno ironije je dijalektika, ali samo negativan rezultat -

Ovdje dijalektika negativiteta u obliku apsolutnog idealiteta svega objektivnoga (Fichteova filozofija) - Refleksija spram postupanja, spram zakona, dužnosti, božanskoga, vječnoga - to ima sadržaj, određenje samo s pomoću mojeg subjektiviteta - Ja sam uvjeren i znati - ovo uvjerenje je moja proizvoljnost - A ovo znanje leži neposredno u uvjerenosti - jer osnovi su postavljeni kao ono prosto

relativno itd. time što je moja uvjerenost učinjena kriterijem, tj. da stvar važi samo s pomoću mojeg subjektiviteta - nikakvo biće -

• [uz § 140, vidi § 140, odjelj. a]

a/ Zna čovjek da čini zlo kad čini zlo.

αα/ Zlo uopće

αα/ Sebičnost, strast - istrajavanje u sebi sa žrtvovanjem, povredom prava, dobra

β) ima *neku svrhu, važi* mu nešto kao svrha - što to nije, kao afirmativno, vara o tome - Zao karakter kao zao pas –

γ/ Čovjek stoji apsolutno pod tim sudom - jer duh, um - Drukčije kao neznanje spoljašnjih okolnosti - Ono [je] stvar njegove volje -

δ/ time nije kazano da bi onaj tko je to znao da (je) zlo time prestao biti zao; to znaju mnogi da (je) zlo, a ipak su to, čine to isto - iz *znanja* ne slijedi činjenje - Dakako, može on to zadržati protiv svog vlastitog uvjerenja i savjesti - premda on to također zna, ipak krivo, da op čak protiv dobra zadržava - smatra svrhom.

ββ/ sa zlom savješću - ne sačinjava tako bitnu razliku - samo gore - uopće vrlo općenit izraz - nešto smatrati zlim - ipak prirodno važenje, pribaviti važenje - spoljašnja zbiljnost kao istinska, po sebi.

a/ Zlo subj. b/ Nez en haut* - dooro - licemjerstvo

c/ Svrha *dobro* kao *osnov* d/ *Dobro* samo - proizvoljnost

e/ Uvjerenje - subjektivni oblik f/ Ironija - svijest apsolutnog subjektiviteta,

a/ Zlo, protivurječje u samome sebi

b/ Protivurječje spram postavljenog dobra, protivurječje posebnog spram dobra po sebi; o subjektu kao prividu, licemjerstvo kao supsumcija u c/ itd., čak *ispod* u meni postavljenog dobra - refleksija c/ Zid kao *afirmativno,* tj. kao dobro postavljeno ili inkozekvencija.

d/ Dobro kao apstraktno goli *predikat,* pod to *može se* sve

*** Nez en naut (franc.) — s visoka. - Prim. lek.**

supsumirati - u subjektu - *osnovu;* u svojoj posebnosti ova veza *slučajna* - po sadržaju -
e/ moja *umnost* sama, kao subjektivno *uvjerenje,* što treba da ima vrijednost - Refleksija o posebnome - *Indiferentnost* posebnog sadržaja, koji nije po sebi. Svijest slučajnosti.

Uz c/ objektivna supsumcija; sadržaj *treba* da bude *dobar;* da se meni kao dobar pojavi; *za mene,* u mom znanju - kao da bi *zlo* bilo *samo* kao protivurječje spram u *meni postavljenog* dobra, ne spram dobra *po sebi;* - *d/* Ono posebno nije u njemu samome dobro; samo *ono dobro je* dobro. Oblik koji važi za druge, ne za mene, prijevara - e/ također subjektivna *veza* sama u koju zapada subjekt. - f/ Ironija,
b/ Licemjerstvo - za druge - Dobro kao privid - sredstvo - Pod licemjerstvom razumijeva se, međutim, i nekonzekvencija u sebi samome; - Pobožnost ne ozbiljnost; može, svakako, biti ozbiljnost; bez konkretne refleksije - apstraktna, pobožnost. Dri tome barbari - ono zlo,
c/ za sebe samo - *spoljašnji razlog* - probabilizam - određeno u nekome *drugome* - može još biti *po sebi* određen

• [uz § 140 odjelj. c]
Zlo - *Obrat,* po sebi
c/ Licemjerstvo - za sebe sama - *spoljašnja* volja - *razlog* - pozitivno - probabilizam. Otuda danas nikakva licemjerstva, jer se po sebi zlo zna kao dobro, refleksijom određeno kao dobro. Ovo (je) *afirmacija.* Početna pretpostavka: to je dobro, - ili, štaviše, tek: Ja sam dobar ukoliko se to *za mene* pojavljuje kao dobro; - oprostivo, dopustivi grijesi - također znan samo privid -

Sofistika, po sebi - naime subjekt po svojoj posebnosti je *apsolutna svrha;* ne uzima u obzir *dobro* kao takvo; nije mu ta apstrakcija predmet - Tek su Sokrat i Platon postavili takve ideje - našto probabilizam itd. namjerava pod to supsumirati, uz to povezati *ono posebno;* naprotiv obrazovana sofistika. Sve uz bilo koju svrhu - koja je kod mnogih sofista bila dobra, kod drugih sebičnost, ili ono obrazovanje uopće za državne svrhe, - što je ono dobro, pod bilo kojim okolnostima. Dakle sofistika djelomice obrazovanje uopće (koje je zajedničko s modernim zlom), djelomice, međutim, oblik nepristranog zla uopće -

Još ne ovaj odnos volje koji pred sobom ima dobro i [to] bi bio kao refleksija na dobro.

Razlog treba da bude ono odlučujuće, ono što ovlašćuje. Po *sadržaju,* neki razlog -

• [uz§ 140. odjelj. d.]
određenje dobra - bez sadržaja
d/ Za sebe sama, unutarnje, učiniti onim dobrim - Najprije mnjenje, tvrđenje - *hoće se dobro* - i ovo apstraktno - ovo mnjenje, navođenje - da je glavna stvar ili ono jedino; bilo bi dostatno imati dobru volju - ne da li je ona po sebi dobra - nego ja to *mnijem.* Razlog, sadržaj je prepušten mojoj proizvoljnosti. - Bitno dobro ono afirmativno. - Da li se neko određenje može smatrati kao afirmativno, te (je) rod u njemu, ono dobro.

Koje dobro valja preferirati? - Ono preferirano apsorbira druga - koja se inače također mogu afirmativno odrediti - Kolizija.

• [uz§ 140 odjelj. e.]
Posebni sadržaj nije povezan s općim s pomoću samog sebe. Mora se znati ova *obmana;* kao da bismo mi znali što je dobro ako *Qe)* dobro kao dobro zbog dobra -

Po sebi je d/ određeno s pomoću subjekta: - u e/ to *postavljeno* -
e/ Prosto stvar mnjenja - prije toga u isto vrijeme ostalo, neriješeno da li je objektivno dobro ili ne - Ovdje *uvjerenje* jedino samo ono objektivno.
Nikakva načela.

• [uz § 140, fusnota o Jacob iju]
Jacobi sam otkriva vjeru, [da] *neposredno* znanje u mojem umu i iz mojeg uma, te da je vjera i ono vjerovano - No doći k *ovom* umu samo predaja, neposredno znanje

Uvjerenje - ima također oblik razloga - treba da se samo pozovem na savjest - Franc[uzi(?)] Napoleon **u Beču**

divlja životinja - ubojica - tj. ne priznaje ono opće, načela - prava, običajnosti - nikakvo zajedničko tlo s njime -

• [uz§ 140, odjelj. f.]
Još uvijek dovde - subjektivna čestitost
f/ Znanje da ovaj princip - nije ozbiljnost za objektivno dobro - ironija - da je to sama loša proizvoljnost - uvjerenje, jer subjektivno ovisi sasvim o meni - a/ Taština - odolijevanje β/ Čežnja za objektivitetom - u drugi ekstrem - Postati katoličkim.

Dodatak. Predstava može ići dalje i zlu volju, sebi preokrenuti u privid dobrog. Ako ona ono zlo i po njegovoj prirodi ne može preokrenuti, ona mu ipak može dati privid, kao da je on dobro. Jer svako djelovanje ima nešto pozitivno, a time što se određenje dobrog prema zlom isto tako reducira na ono pozitivno, onda ja djelovanje, u odnosu na moju namjeru, mogu odrediti kao dobro. Dakle, ne samo u svijesti nego i sa pozitivne strane ono zlo stoji u vezi sa dobrim. Izdaje li samosvijest djelo* vanje kao dobro samo za druge, onda je ova forma *licemjerstvo;* ali ako se djelovanje samo za sebe može odrediti kao dobro, onda je to još viši duh subjektiviteta koji sebe zna kao ono apsolutno, za kojeg je ono dobro i zlo, po sebi i za sebe, iščezlo i koje za dobro može izdati ono što hoće i može. Ovo je stajalište apsolutne sofisterije koja se nameće kao zakonodavka i razliku dobrog i zlog stavlja u odnos prema svojoj samovolji. Što se sada tiče licemjerstva, njemu, na primjer, pretežno pripadaju religiozni licemjeri (licemjeri *Tartuffe-a),* koji se podvrgavaju svim ceremonijama i žele za sebe biti pobožni, ali, na drugoj strani čine sve što hoće. Danas se manje govori o licemjerima, jer, s jedne strane, ova optužba izgleda isuviše teška, s druge strane, pak, licemjerstvo je više ili manje iščezlo u svom neposrednom obliku. Ova gola laž, ovo skrivanje dobrog, sada je postalo isuviše providno, kao da ga se ne bi trebalo prozirati, a razdvajanje u kojemu se na jednoj· strani čini dobro a na drugoj zlo, više ne postoji otkad je dodatno obrazovanje suprotstavljena određenja učinilo kolebljivim. Finiji oblik, naprotiv, koji je licemjerstvo sada primilo, jeste oblik *prpbabilizma,* koji sadrži to da se neki prestup nastoji predočiti kao nešto dobro za vlastitu savjest. On se može

pojaviti samo tamo gdje je ono moralno i dobro određeno nekim vanjskim autoritetom, tako da postoji jednako mnogo autoriteta kao i razloga da se ono zlo određuje kao dobro. Kazuistički teolozi, posebno jezuiti, obradili su ove slučajeve savjesti i umnožili ih do u beskonačnost.

Time što su sada ovi slučajevi dovedeni do najviše suptilnosti, nastaju mnoge kolizije a suprotnosti dobrog i zlog postaju tako neodređene da se oni u odnosu na pojedinačnost dokazuju kao preokrenuti u suprotnost. Ono šta se zahtijeva samo je ono *vjerovatno (Probable)* to znači, približno dobro koje se može poduprijeti bilo kojim razlogom ili bilo kojim autoritetom. Ovo stajalište ima, dakle, vlastito određenje da sadrži nešto apstraktno a konkretan sadržaj se postavlja kao nešto nebitno, koji štaviše ostaje prepušten pukom mnjenju. Tako, dakle, neko može počiniti zločin i zahtijevati dobro: kada se, na primjer, ubije neki nevaljalac, kao pozitivna strana može se prikazivati to da smo se suprotstavili zlu i da se zlo htjelo umanjiti. Dalji napredak probabilizma je sada u tome da se on više ne tiče autoriteta i tvrdnje nekog drugog, nego subjekta samog, to znači, *njegovog* uvjerenja i da samo kroz *njega* nešto može postati dobro. Ono što je ovdje manjkavo jeste da se to ovdje odnosi samo na uvjerenje i da više nema nikakvog prava po sebi i za sebe, za koje bi ovo uvjerenje bilo samo forma. Svakako nije svejedno da li ja nešto činim iz navike i običaja ili prožet njihovom istinom, ali objektivna istina je također različita od mog uvjerenja; jer uvjerenje nipošto nema razliku dobrog i zlog, budući da uvjerenje stalno jest uvjerenje, a loše bi bilo samo ono u šta nisam uvjeren. Time što je ovo stajalište sada više stajalište, stajalište koje briše zlo i dobro, onda se tome dodaje da je ovo više također izloženo zabludi i utoliko ono sa svoje visine ponovo postaje slučajnim i izgleda da više ne zaslužuje nikakvu pažnju. Ova forma sada je *ironija,* svijest da se sa takvim principom uvjerenja nije 'dospjelo daleko i da u ovom najvišem kriteriju vlada jedino samovolja. Ovo stajalište je zapravo proisteklo iz Fichteove filozofije koja ono Ja izgovara kao apsolut, to znači kao apsolutnu izvjesnost, kao opće jastvo koje kroz dalji razvitak napreduje do objektiviteta. O Fichteu se zapravo ne može' reći da je on u onom praktičnom samovolju subjekta učinio principom, ali je kasnije u smislu posebnog jastva kod *Friedricha v. Schlegela,* samo ovo posebno uspostavljeno kao bog, u *vezi* sa dobrim i li-

jepim, tako da je ono objektivno dobro samo jedna tvorevina moga uvjerenja, da samo kroz mene dobiva postojanost i da mu ja, kao gospodar i majstor, mogu dopustiti da se pojavi i da iščezne. Time što se ja držim prema nečemu objektivnom ono je za mene ujedno iščezlo, i ja tako lebdim nad jednim čudovišnim prostorom proizvodeći i razarajući likove. Ova najviša tačka subjektiviteta može nastati samo u jednom dobu visokog obrazovanja gdje je ozbiljnost vjerovanja propala, a svoju bit ima samo još u taštini svih stvari.

Prijelaz iz moraliteta u običajnost

§ 141.

Za *dobro* kao ono supstancijalno općenito slobode, ali još *apstraktno,* stoga su se isto tako *zahtijevala* određenja uopće i njihov princip, ali kao s njime *identična,* kao što se za *savjest,* samo apstraktni princip određivanja, zahtijeva općenitost i objektivitet njenih određenja. Oboje, svako tako za sebe uzdignuto do totaliteta, postaje nečim neodređenim što *treba* da je određeno. - No integracija obaju relativnih totaliteta do apsolutnog identiteta već je *po sebi* izvršena time što je upravo ovaj subjektivitet koji za sebe lebdi u svojoj ispraznosti, subjektivitet *čiste izvjesnosti* samoga sebe *identičan s apstraktnom općenitošću* dobroga; - time *konkretni* identitet dobra i subjektivne volje, njegova istina jest *običajnost.*

U logici se podrobnije razjašnjava takav prijelaz pojma. Ovdje samo toliko, da priroda onoga ograničenoga i priroda onoga konačnoga, - a takvi su ovdje apstraktno dobro, koje samo *treba da bude,* i isto tako apstraktni subjektivitet, koji samo *treba da bude dobar* - *u sebi samima* imaju svoju suprotnost, dobro svoju zbiljnost, a subjektivitet (moment *zbiljnosti* običajnosnoga), ono dobro, ali da oni kao jednostrani još nisu *postavljeni* kao ono što su po *sebi.* To postavljanje postižu u svom negativitetu, u tome što oni sebe, kako se *jednostrano,* da ni jedan ne treba da ima u sebi ono Što je *po sebi* u njima - dobro bez subjektiviteta i određenja, a ono odredilačko, subjektivitet, bez onoga što bitkuje po sebi - kao totaliteti za sebe konstituiraju, sebe ukidaju i time snižavaju na momente - na momente *pojma* koji postaje očit kao njihovo jedinstvo i koji je upravo tom postavljenošću svojih momenata dobio *realitet* pa je sada, dakle, kao *ideja* - pojam koji je svoja određenja razvio u realitet pa ujedno jest u njihovu identitetu kao njihova bit koja *bitkuje po sebi.* - Opstanak slobode, koji je neposredno bio kao *pravo,* određen je u refleksiji samosvijesti kao dobro; ono treće, ovdje u svom prijelazu kao istina ovog dobra i subjektiviteta, stoga je isto tako istina tog subjektiviteta i prava. - Ono *običajnosno* jest subjektivno uvjerenje, ali prava koje po sebi bitkuje; - da je ova ideja *istina* pojma slobode, to ne može biti nešto pretpostavljeno, uzeto iz osjećaja ili bilo čega drugoga, nego - u filozofiji samo nešto što je *dokazano.* Ta njegova dedukcija sadržana je samo u tome da se pravo i moralna samosvijest pokazuju sami po sebi i da se u tome vraćaju kao u svoj *rezultat.* - Oni koji vjeruju da se mogu u filozofiji osloboditi dokazivanja i deduciranja pokazuju da su još daleko i od prve misli o onome što je filozofija, pa inače, doduše, mogu da govore, ali u filozofiji nemaju prava da učestvuju oni koji hoće da govore bez pojma.

• [uz§ 141]

Dobro - i savjest: oblici - *savjest* kao određenje - *Zasebitost*,* beskonačni oblik bez sadržaja, djelatnost, idealitet, nemir, ništa ne imati i puštati postojanim - *dobro po sebi* biće, vječno, nepromjenljivo - beskonačni sadržaj bez oblika, stoga nikakav sadržaj.

• [uz § 141 primjed.]

Dobro apstraktna *posebitost*** iščezava s pomoću subjek[tiviteta], idealiziranja*** svake određene dužnosti - postaje čistom apstrakcijom; određivanje - prelazi u subjektivitet. Ovaj što sebe apstraktno izolira nema kao

*** Zasebitost — Fürsich. - Bilj. prev.**
*** * .Posebitost = .Ansich. - Bilj prev.**
*** * * Iznad toga: Subjektivitet je sam pojam. - Bilj. njem. izd.**

određenje nikakvu posebitost, ima samo proizvoljnost - upravo ona *hoće* da bude neodređena - ovo (Je) njen vrhunac.

Ova je neodređenost, međutim, štaviše, prptivnost proizvoljnosti - to je ono sebi samome jednako*, ono opće volje - Time što se ona tako spoznala, ona napušta subjektivitet - štaviše, pojam volje. Sebi tako predstaviti, jest općenitost koja sebe tako misli**

a/ Pobijanje - Odakle ona crpe određenje za postupanje? Za postupanje, zbiljnost, mora se odrediti - Ništa kao proizvoljnost. - Slučajnost, - ili ako to treba biti *dobro, općenito,* onda je ono *objektivno,* po sebi i za sebe, vječno - ne samo nešto *postavljeno,* od *mene,* s pomoću mene, što sam ja *na ironičan način samo tako bio učinio.* - Ono istinito nije ništa ironično.

β/ dijalektički prijelaz:, apstraktni subjektivitei volie je *po sebi* ono općenito, dobro, biće - po sebi*** - mnjenje - Ja činim u sebi što mi se prohtije, što ja, *ovaj,* hoću - duh svijeta supstancija - ponižavanje, stvar se mora zbiti, - ne priznavati nikakvu stvar; ja sam mnogo više ispunjena, određena, opća stvar. *Oslobođen od stvari.* -
Dobro ima ovu apsolutnu ironiju na taj božanski subjektivitet. U tome leži apsolutno određenje, - naime subjektivitet je odredbena djelatnost uma - ali samo ta strana - on je uman samo u svom neprotivurječnom jedinstvu s općim - njegova određenja samo istinska unutar tla općenitosti - ne neko određivanje proizvoljnosti - Dobro dobiva svoja određenja momentom subjektiviteta. Ovaj je istinski u jedinstvu s općenitim. Subjektivitet određen kao općenito dobar, kao objektivan, tj. bitkujući po sebi, ali ako je ironičan prema tome - povlači sebe, naime, ono opće, ono po sebi.

a. S identitetom subjektiviteta i dobra nestaje jednostranost obaju.
a/ Dobro jest
aa/ ne apstraktni subjektivitet, beskonačno određivanje
ββ/ ne konačno - nego *sistem* -

* Ono sebi samu.ne jednako - aas Sichselbstgleiche. - Bilj. prev.
** Po-sebi-biće = das Ansichseiende. - Bilj. prev.
***Ispod toga: Moja određenja padaju u stvar. - Bilj. njem. izd.

β/ Subjektivitet - ono što određuje
αα/ nije spram dobra,
ββ/ ne supsumira naprosto ovo ili ono, nego
γγ/ kao *sistem* primjeren pojmu*
b. Pravo i moralitet, sloboda također oposebljavanje - opstanak - Ono što određuje spoljašnje i u volji (posebni sadržaj) -
c. Povijesna primjedba
Sloboda u svojoj bitnoj *općenitosti* sama predmet. Ne gubiti iz vida *bitnu* volju, slobodu - *Određenje* prava - prelazi u subjektivitet uopće.

Osvrt - razlika *ideje* slobodne volje, koja [?] se u *sebi* trne, i *običajnosnoga* -

Mi smo samo kod iste ideje - oboje jedno te isto, nikad iznad toga, nikad to ne gubimo -

- No razlikujemo obje strane u njihovu određenju.

Običajnost je ideja kao *zbiljski* život - Istina - posebitost i zasebitost - sada je *predmet* samosvijesti - *kao nama* od početka.

Tome da se ideja tako shvaća, tako određuje, pripada da subjektivitet ne bude samo shvaćen općenito nego u potpunom određenju, kako je on *postavljen* kao identičan s onim općim.

Subjektivitet - vraćanja u sebe -
a/ Znanje što neposredno - β/ Opća priroda p[ostupanja] -

γ/ Opća priroda po svom *pojmu* - dobro.

Subjektivitet... /\ Nagon, prirodna je volja osobna volja ove ili one stvari - s potpunom ravnodušnošću interesa - Subjektivitet je, svakako, naum, znanje okolnosti - namjera je samoodređenje iz kategorije dobra - jest iz uvjerenja - sve to načini subjektiviteta.

No jedan način subjektiviteta po kojemu je [on] *postavljen* kao apsolutan, naime kao identičan s dobrim - Izbor između dobra i zla - Oblik bitka - je sama općenitost - Oblik bitka ili opstojnosti je svijest - i određenost pojma - Ono daje oblikovanja koja smo vidjeli - ovo određenost

* [Ispod toga:] Moja određenja padaju U stvar. - Bilj. njem. izd.

pojma. Strogo pravo α/ Sloboda β/ Posebnost, spoljašnji sadržaj, ovo [?] za sebe izjednačiti [?]

Tako shvaćen, pojam slobode ima kao svoju egzistenciju samosvijest - subjektivitet, i to takav za koji je, obrnuto, njegova određenost samo ono opće, onaj za sebe bitkujući pojam. - Ja - način mojeg opstanka, ono opće. - Obrnuto, ono opće - način njegova opstanka samosvijest - ali što je sebi samo unutar općenitoga - *živi,* tj. jest zbiljski, jedinstvo unutarnjega i spoljašnjega - da se ne može više reći - Što je unutarnje i spoljašnje - Dobro je bez života - bez subjektiviteta, kojemu je ono u biti apsolutna svrha - Samosvijest, duhovno bez života, koja je samo prirodna, ima kao svoje određenje svoje nagone - ili samo svoju osobitost - apstraktno dobro -

Gdje se pravo - tj. privatno pravo - upotrebljava - takvo još stanje nije običajnosno. Tome pripada da je subjektivitet, posebnost određena kao opća, - to (je) zbiljnost - Svi načini zbiljnosti samo su posljedice toga - jer (je) subjektivitet onaj koji ozbiljuje.

Dodatak. Objema principima koje smo do sada posmatrali, apstraktnom dobru kao i savjesti, nedostaje ono što im je suprotno: apstraktno dobro isparava se u nešto posve bez snage, u šta ja mogu unijeti svaki sadržaj, a subjektivitet duha ne postaje manje besadržajan time što se gubi njegovo objektivno značenje. Stoga se može javiti čežnja za jednim objektivitetom u kojemu se čovjek radije unižava do sluge i do potpune ovisnosti, da bi samo umakao muci praznine i negativiteta. Kada su u novije vrijeme neki protestanti prešli u katoličku crkvu, to se dogodilo jer su našli da je njihov interes besadržajan pa su posegli za nečim čvrstim, za jednim uporištem, jednim autoritetom, premda ono što ih je održalo nije bila čvrstina misli. Jedinstvo subjektivnog i dobrog koje objektivno po sebi bivstvuje, jest *običajnost* i u njoj se dogodilo ono po pojmu mišljeno pomirenje. Jer ako je moralitet forma volje uopće po stvari subjektiviteta, onda običajnost nije samo subjektivna forma i samoodređenje volje nego to da se njen pojam, naime sloboda, ima za sadržaj. Ono pravno i ono moralno ne može egzistirati za sebe, oni moraju ono običajno imati za načelo i za nosioca, jer pravu nedostaje moment subjektiviteta kojeg moral, opet, ima samog za sebe, i tako oba

momenta za sebe nemaju nikakvu zbiljnost. Samo ono beskonačno, ideja, jest zbiljsko: pravo egzistira samo kao ogranak jedne cjeline, kao biljka koja puže na jednom po sebi i za sebe čvrstom stablu.

TREĆI DIO

OBIČAJNOST

§ 142.

Običajnost je *ideja slobode* kao živo dobro koje u samosvijesti ima svoje znanje, a s pomoću njegova postupanja i svoju zbiljnost, kao što postupanje ima svoju po sebi i za sebe bitkujuću podlogu i pokretačku svrhu u običajnom bitku - *pojam slobode* koji je postao *opstojećim svijetom i prirodom samosvijesti.*

• [uz§ 142]
22. I 1823; 14. I 1825.
Formalna razlika. Ponajprije ideja. Interes čistog subjektiviteta i općenitosti volje.
Razlika posljedice - zbiljnost i pojam - jer se u pojmu počinje s *mislima* - ovaj ponajprije *apstraktno* - posebitost i zasebitost.
Odnos prava i moraliteta prema običajnosti.
a/ Shvatiti običajnost, tj. njene momente - kao njeno jedinstvo
β/ Ovi momenti ranije za sebe
αα/ u svojim oblikovanjima -
ββ/ u ovo određenje prelaze -
a/ Sistem oposebljavanja dobroga - iz samog pojma koji je onaj koji se razvija, ne supsumcija - *čvrsti temelj*Jedinstvo, § 144/5. -

β/ Subjektivitet je dalje u određenju samosvijesti - *Jest znanje* a/ *jest* običajnostan β/ kao svijest odnos prema dužnostima: αα/ one *jesu,* supstancijalno, ββ/ daje potvrdu za ovo.

γ/ običaj, *navika,* § 151.
a/ Duh nekog naroda αα/ Subjekt ßß/kao svijet - γ/ *Običaj* - a/ empirijska *općenitost,* odnos *mnogih* individua, oblik *konkretnog* subjekta, naime a) dužnost - u općem obliku b/ u *spoljašnje* svjesnom načinu, - kao *opostojeći* duh, prema kojemu opstoji odnos - tj. znano u drugim ljudima -

Ä. Što je *običajnost?* Da je moja volja *postavljena* kao primjerena pojmu - da je ukinut njen subjektivitet - dakle a/ Pravo, pravo predmet volje β/ Subjektivitet, priznanje onog objektivnog, pojam.

Suglasnost (volja kao u sebi opća) - da ja - koji mislim - tj. kao ono opće - hoću opće - i jesam ovo htijenje općega - U empirijskom - *brak, država* - jedine su velike običajnosne cjeline - one (su) supstancije - a) Suglasnost u *ljubavi* ß/ s *osjećajem* - slobodnog subjektiviteta, postupati u smislu takve cjeline, tj. onog općeg - ne posebni nagoni, interesi - jedno-bitak* onoga jednoga -

Jednostavno formalno određenje - sloboda: - Apstrakcija a/ opća volja i β/ beskonačno identična sa *sobom - ovu* imati u tome, - mišljenje.

Sveto što povezuje duhove, bilo to makar samo lako kao sita vijenac; ono najsvetije što (je) unutarnje mišljeno - vječno duhove čini ujedinjenima -

Samo dvije strane, lorme
Trojako određenje: a/ pojam, β/ subjektivitet kao moja volja, γ/ subjektivitet - kao opći bitak - priroda, običaj -
Supstancijalno jedinstvo; opća volja, viša nego *porodica, država - stalež, stanje* - biće, Bog, penati -

*** Jedno-bitak = Einessein. - Bilj. prev.**

§ 143.

Budući da je znanje to jedinstvo pojma volje i njenog opstanka, koji je posebna volja, opstoji svijest o razlici tih momenata ideje, ali tako da je sada svaki za sebe sam totalitet ideje pa mu je ona podloga i sadržaj.

§ 144.

a) Objektivno običajnosno, koje stupa na mjesto apstraktnog dobra, jest *konkretna* supstancija po subjektivitetu kao spas *beskonačnom obliku*. Ona otuda postavlja u sebi *razlike,* koje su time određene pojmom, pa po tome običajnosno ima čvrst *sadržaj,* koji je za sebe nuždan, te opstojanje uzdignuto nad subjektivno mnjenje i nahođenje jesu *po sebi i za sebe* bitkujući *zakoni* i uredbe.

• [uz§ 144]

Razlike: a/ Zakonsko određenje sadržaja, β/ razlika od samosvijesti - Individualne dužnosti - *priroda stvari*

Dodatak. U cjelini običajnosti prisutan je i objektivni kao i subjektivni moment: ali oba su samo forme istog. Dobro je ovdje supstancija, to znači, ispunjenje onog objektivnog subjektivitetom. Ako se običajnost posmatra sa objektivnog stajališta, onda se može reći da običajni čovjek sebe nije svjestan. U ovom smislu navještava Antingona da niko ne zna dokle sežu zakoni: da su oni vječni. To znači da su oni po sebi i za sebe bivstvujuće određenje koje teče iz prirode stvari. Ali ne manje ovo supstancijalno ima i svijest, premda joj pripada uvijek samo položaj jednog momenta.

§ 145.

Da je ono običajnosno *sistem* tih određenja ideje, to sačinjava njegovu *umnost.* Ono je na taj način sloboda ili po sebi i za sebe bitkujuća volja kao ono objektivno, krug nužnosti čiji su

momenti *običajnosne moći,* koje upravljaju životom individua, imajući u njima kao svojim akcidencijama svoju predstavu, pojavni lik i zbiljnost.

Dodatak. Pošto običajna određenja sačinjavaju pojam slobode, ona su supstancijalitet ili opća bit individua, koje se prema tome drže samo kao nešto akcidentalno. Objektivnoj običajnosti, koja je sama ono postojano i moć, kroz koju se upravlja životom individua, - svejedno je da li individua postoji. Običajnost je stoga narodima predstavljena kao vječna pravednost, kao po sebi i za sebe bivstvujući bogovi, prema kojima tašto držanje individua ostaje samo jedna lelujava igra.

§ 146.

β) Supstancija sebe zna u ovoj svojoj *zbiljskoj samosvijesti* i time je objekt znanja. Za subjekt imaju običajnosna supstancija, njeni zakoni i sile, s jedne strane, kao predmet odnos da *oni jesu,* u najvišem smislu samostalnosti - apsolutan, beskonačno čvršći autoritet i moć kao bitak prirode.

Sunce, Mjesec, brda, rijeke, uopće okolni objekti prirode *jesu,* oni za svijest nemaju autoritet da samo uopće *jesu* nego također da imaju posebnu prirodu, koju svijest uvažava pa se prema njoj upravlja u svom držanju prema tim prirodnim objektima, svojem bavljenju njima i upotrebi njih. Autoritet je običajnosnog zakona beskonačno viši, jer stvari prirode prikazuju umnost na posve *spoljašnji i pojedinačni* način pa je kriju pod likom slučajnosti.

• [uz§ 146]

Subjekt αα/ *jest* običajnostan - stoji u jedinstvu - *jest* primjeren - ββ/ svijest a/ odnosa prema dužnostima, one *jesu,* čvrsto - γγ/ daje dokaza - opstoji u tome - volja *-duh-*

[Običajni zakoni] jesu - isto tako *po sebi* - kao što egzistiraju - božanske moći - oblik, božja zapovijed, autoritet ili vječna umna određenja - ravnodušno.

§ 147.

S druge strane, one nisu subjektu nešto *strano,* nego im daje *svjedočanstvo duha* o njima kao o svojoj *vlastitoj biti,* u kojoj on ima svoj *samoosjećaj,* živeći u njemu kao svom od sebe nerazličnom elementu - odnos koji je neposredno još više identičan nego sama *vjera i povjerenje.*

Vjera i povjerenje pripadaju početnoj refleksiji, te pretpostavljaju neku predstavu i razliku; - kao što bi npr. bilo *različito* vjerovati u pogansku religiju i biti poganin. Onaj odnos ili, štaviše, jednakost bez odnosa, u kojoj je običajnosno zbiljski život samosvijesti, može, svakako, prijeći u odnos vjere i uvjerenja i u odnos koji je posredovan *daljom refleksijom,* u uvid s pomoću razloga koji mogu otpočeti i od nekih posebnih svrha, interesa i obzira, od straha i nade ili od povijesnih pretpostavki. No *adekvatna spoznaja* toga pripada misaonom pojmu.

• [uz §147]
Sloboda - u umnim zakonima - Spram dužnosti - porodica
Pravo subjekta
Tako oni *jesu* - tako oni *žive*

Grci nisu imali *nikakve savjesti* - spram *običaja* - Hidarnes je govorio lakedemonskim poslanicima da ostanu kod njega, da budu prijatelji njegova kralja i tako veliki i sretni kao on [oni odvratiše:] »Tvoj savjet je dobar i u skladu s tvojim *iskustvom.* Da si okušao sreću koju mi uživamo, ti bi nam savjetovao da za to žrtvujemo sve svoje. Kod Kserksa, još jasnije, kako bismo ovdje mogli živjeti, napustiti svoju zemlju, zakone i takve ljude da smo, da bismo za njih umrli, poduzeli tako dug put?« - Iz Herodota, VII, c. 135 i dalje'.

1 Vrlo slobodno citirani pasaž je kod Lassona kao i kod Hoffmeistera očigledno pogrešno naveden: »Hydaspes« umjesto Hydarnes; »....pridodati. Kod Xerxesa, ne [!] jasnije, kako bismo mogli...«; konačno »c. 129« umjesto c. 135 i dalje. Bilj. njem. izd.

Ne mogu položiti *račun,* nikakvu *savjest,* nikakvo *uvjerenje* - ne *razlozima* - izbor, odobravanje - identično sa mnom postavljeno - Uvjerenju pripada, mene prije subjektivno - učiniti praznim - neodređeno - kao da je nešto drugo naspram mene postavilo sadržaj - postpuno posredovanje - ne neposredno čuvstvo i bitak - /premda ovaj leži u osnovi i upravo čini osnove, na koje ja svodim stvar/ - također ne *čuvstvo* - nego bitak, tako ja *jesam* - uvid, ja sam svjestan ovog posredovanja, ove povezanosti.
Svatko ima ovo *iskustvo,* život u sebi samome -
Nasuprot tome može on sebe postaviti - ali ne iz sebe izaći - *iskočiti iz kože* - Goethe:

§ 148.

Kao ova supstancijalna određenja, ona su za individuu *dužnosti* obavezne za njezinu volju - za individuu, koja se razlikuje od njih kao ono subjektivno i u sebi neodređeno ili posebno određeno, koja time stoji u odnosu prema njima kao prema onome svome supstancijalnome.

Etička *nauka o dužnostima** tj. kakva je ona *objektivno,* a ne kako treba da se shvati u praznom principu moralnog subjektiviteta, koji, naprotiv, ništa ne određuje (§ 134) - jest otuda sistematski razvoj kruga običajnosne nužnosti, koji slijedi u ovom *trećem dijelu.* Različitost ovog prikaza od oblika neke *nauke o dužnostima* leži samo u tome što u onome što slijedi običajnosna određenja proizlaze kao nužni odnosi, što se pri tome ostaje i što se za svako određenje ne dodaje još završna rečenica: *tako je ovo određenje za čovjeka dužnost*** - Nauka o dužnostima, ukoliko nije filozofska znanost, uzima svoju građu iz odnosa kao opstojećih i prikazuje njihovu vezu s vlastitim predstavama, s općenito iznenađenim načelima i mislima, svrhama, nagonima, osjećajima itd., pa može kao razloge pridodati dalje posljedice svake dužnosti s obzirom na

* [u rukopisu:] *Etički* - umjesto moralno - običajnosno
** Dužnost - je **pravo, opstanak,** *njegove* volje

druge običajnosne odnose, kao i na dobrobit i mnjenje. No imanentna i konzekventna nauka o dužnostima ne može biti ništa drugo doli razvoj *onih odnosa* koji su s pomoću ideje slobode nužni i stoga *zbiljski* u svom cijelom opsegu, u državi.

§ 149.

Kao *ograničenje* može se dužnost koja obavezuje pojaviti samo spram neodređenog subjektiviteta ili apstraktne slobode i spram nagona prirodne ili moralne volje, koja svoje neodređeno dobro određuje na osnovu proizvoljnosti. Individua se, štaviše, u dužnosti *oslobađa* dijelom od ovisnosti pod kojom stoji u zgoljnom prirodnom nagonu, kao i od potištenosti u kojoj je ona kao subjektivna posebnost u moralnoj refleksiji onoga »treba da« (Sollen) i onoga što se može, a dijelom neodređenog subjektiviteta, koji ne dolazi do opstanka, i objektivne određenosti postupanja, pa ostaje u *sebi* i ostaje kao nezbiljnost. U dužnosti oslobađa sebe individua do supstancijalne slobode.

Dodatak. Dužnost ograničava samo samovolju subjektiviteta i udara protiv apstraktnog dobra kojeg se subjektivitet čvrsto drži. Kada ljudi kažu, mi hoćemo da budemo slobodni, onda to najprije znači samo to da hoćemo da budemo apstraktno slobodni, a svako određenje i rasčlanjenost u državi važi za jedno ograničenje ove slobode. Dužnost utoliko nije ograničenje slobode nego samo njene apstrakcije, to znači neslobode: ona je dospijevanje do biti, dobivanje afirmativne slobode.

§ 150.

Običajnosno, ukoliko se reflektira na individualnom, prirodom određenom karakteru kao takvome, jest *vrlina,* koja je - ukoliko ne pokazuje ništa osim jednostavne prikladnosti individue dužnostima onih odnosa kojima pripada - *ispravnost.*

Što bi čovjek morao činiti, koje su to dužnosti što ih treba da ispunjava da bi bio krepostan, lako je kazati u jednoj običajnosnoj zajednici - on ne treba da radi ništa drugo nego što mu je u njenim odnosima naznačeno, izrečeno i poznato. Ispravnost je ono općenito što se od njega može zahtijevati dijelom pravno, dijelom po uobičajenosti, No ona/se za moralno stajalište lako pojavljuje kao nešto što je podređenije, iznad čega bi čovjek još više morao zahtijevati od sebe i drugih, jer prohtjev da se bude nešto *posebno* ne zadovoljava se onim što bitkuje po sebi i za sebe i što je uopće; on nalazi tek u *izuzetku* svijest o osebujnosti. - *Različite strane* ispravnosti mogu se tako nazvati *vrlinama,* jer su one isto tako - premda u usporedbi s drugima ne posebno - vlasništvo *individue.* No govorenje o *ovoj* vrlini graniči lako s praznom deklamacijom, jer se time govori o nečemu apstraktnome i neodređenome, kao što se također takvo govorenje sa svojim razlozima i prikazima obraća individui kao proizvoljnosti i subjektivnom nahođenju. U opstojećem običajnosnom stanju, čiji su odnosi potpuno razvijeni i ozbiljeni, ima *prava vrlina* svoje mjesto i zbiljnost samo u izvanrednim okolnostima i kolizijama onih odnosa; - u istinskim kolizijama, jer moralna refleksija može sebi svuda stvoriti kolizije i sebi pridati svijest o nečemu posebnome i o pridonesenim *žrtvama.* U neobrazovanom stanju društva i zajednice javlja se stoga više oblik vrline kao takve, jer je ovdje običajnosno i njegovo ozbiljenje više individualno nahođenje i osebujna genijalna priroda individue, kao što su stari posebno predicirali vrlinu *Herkulu.* I u starim državama, budući da u njima običajnost još nije došla do tog slobodnog sistema samostalnog razvoja i objektiviteta, morala je vlastita genijalnost individua biti ona koja je nadoknadila taj nedostatak. Nauka o vrlinama, ukoliko ona nije puka nauka o dužnostima, dakle posebnost koja obuhvaća ono što se osniva na prirodnoj određenosti karaktera, bit će, prema tome, neka *duhovna povijest prirode.*

Budući da su vrline ono običajnosno u primjeni na posebno, a po toj subjektivnoj strani nešto neodređeno, u njihovo određenje ulazi ono kvantitativno više ili manje; stoga njihovo promatranje dovodi nedostatke ili poroke,

koji stoje nasuprot, kao kod *Aristotela,* koji posebnu vrlinu po svom pravom smislu određuje kao sredinu između onoga *previše* i *onoga premalo.* - Isti sadržaj koji poprima oblik *dužnosti* i zatim *vrlina* jest i onaj koji ima oblik *nagona* (§ 19, bilj.)· I oni imaju isti sadržaj kao svoj temelj, ali kako on u njima pripada neposrednoj volji i prirodnom osjećaju i kako još nije *izobražen* do određenja običajnosti, nagoni imaju sa sadržajem dužnosti i vrlina zajednički samo apstraktni predmet, koji kao neodređen u sebi samome ne sadržava za njih granice dobra ili zla - ili su oni po apstrakciji pozitivnoga dobri, i obratno, po apstrakciji negativnoga *zli* (§ 18).

• [uz § 150]

Daljna energija posebnog talenta - Aristokracija - Svi Atenjani kreposni - Aristokrat izvanredan talent - Prigoda da se postupa za cjelinu -

Grčka vrlina - kao *umjetničko djelo* - sjaj prirodne jedinstvenosti - ono običajnosnoi ujedno kao karakter, ćud, sklonost, nagon - identično s posebnom ličnošću.

Tako hrabrost, osobna odvažnost, uvijek - kod vojskovođa, vladara, više *snage* razuma, duha, smišljenosti, odlučnosti. Ali dužnost jednog posebnog staleža. Naprotiv, već hrabrost *koja zna* - ne pojavljuje se više tako kao vrlina.

Vrline -posebne strane, koje su više ili manje ravnodušne.

Umjerenost, štedljivost, darežljivost - više prepuštene proizvoljnosti - *posebna* sklonost -

Posljedice sitničave sebičnosti, nerazboritosti s obzirom na bitne ciljeve.

Dodatak. Ako neki čovjek čini ovo ili ono običajno, onda on upravo nije krepostan, ali, krepostan je svakako onda ako je ovaj način ponašanja neka stalnost njegovog karaktera. Vrlina je više običajna virtuoznost i ako se danas ne govori mnogo o vrlini kao takvoj, onda to ima svoj razlog u tome da običajnost više nije toliko forma neke posebne individue. Posebno su Francuzi onaj narod koji najčešće govori o vrlini jer je kod njih individua više stvar njene vlastitosti i jednog prirodnog načina djelovanja. Nijemci, naprotiv, više su misleći i kod njih isti sadržaj dobiva formu općenitosti.

§ 151.

No u jednostavnom *identitetu* sa zbiljnošću individua pojavljuje se ono običajnosno kao njihov opći način postupanja - kao *običaj** - njihova *navika* kao *druga priroda,* koja je postavljena na mjesto prve prosto prirodne volje pa je duša koja prožima njihov opstanak, značenje i zbiljnost, duh čija je supstancija tek tako duh koji živi i opstoji kao svijet.

• [uz §151]

Jedinstvo a/ kao supstancija, β/ kao običaj u pojedinačnoj svijesti ili svijesti uopće, γ/ svijet - kao *bitak,* egzistencija

Svijest ove suglasnosti

a/ kao duh, Bog - osoba

β/ Sadašnjost - jest kao [?] u drugoj svijesti apstraktno - svrha subjektivne svijesti s općenitosti. Subjekt je bitno *ovaj,* osoba - s te strane empirijska općenitost, γ/ *Svijet* αα/ Običaj - mnogih individua - a/ Odnos subjekta prema subjektu (ne kao u apstraktnom pravu) - stvar samo potreba i tako također ugovor slučajan - β/ moralna vrijednost - moralitet - *pravo subjektivne* samosvijesti ono unutrašnje postupka - tlo, subjektivni odnos spram drugih, ali vrijednost, okretanje u sebe - Ovdje *svijest* suglasnosti - identitet - svijest ne u meni (moralna refleksija), nego kao bitkujuća, tj. izvan mene - moja suglasnost izvan mene - suglasnost individua.

Običajnost, običaj je § 147 kao *duh* - a/ apsolutni sadržaj, β/ sloboda, dokaz duha.

Savjest, refleksija, moralitet nije duh, kao tupa nevinost također ne. - a/ Tamo subjekt određujući sebe u sebi

*** »Erscheint das Sittliche, als die allgemeine Handlungsweise derselben - als *Sitte...*«. I ovdje se vidi zašto smo se pri prijevodu kategorija »die Sittlichkeit«, »das Sittliche«, odlučili za termine običajnost, običajnosno. - Bilj. prev.**

samom - po dobrom, dužnosti - apstraktna refleksija - razum - ne kao *živo* dobro - identitet - subjektivitet pojavljuje se kao *proizvoljnost* izbora. - β/ Ovdje bez svijesti o *općoj* svrsi - ili (Kinezi) ono običajnosno učinjeno jurističkim - spoljašnjim zakonom.

Običaj - ἤθος - stari nisu ništa znali o savjesti - Riemer: ἤθος jon. ζθός - *navika,* upotreba - (osobito stan kod Herodota) porijeklo ljudi - *običaj-* da li *obitavališta?* - Navika, karakter, izraz lica - U stilu i deklamaciji ηθιχος ono karakteristično - način bitka i života -

ββ/ Spoljašnja zbiljnost. - Ako su loši zakoni, onda također i običaji.

Dodatak. Kao što priroda ima svoje zakone, kao što životinje, drveće, sunce, izvršavaju svoj zakon, tako je običaj ono što pripada duhu slobode. Ono šta pravo i moral još nisu to jeste običaj, naime jest duh. Jer u pravu posebnost još nije posebnost pojma nego samo prirodne volje. Isto tako na stajalištu moraliteta samosvijest još nije duhovna svijest. Pri tom se radi samo o vrijednosti subjekta u samom sebi, to znači da subjekt, što se određuje prema dobru protiv zla, još ima formu samovolje. Ovdje, naprotiv, na običajnom stajalištu volja jest kao volja duha i ima jedan supstancijalni, sebi odgovarajući sadržaj. Pedagogija je umijeće da se čovjek napravi običajnim: ona promatra čovjeka kao prirodnog i pokazuje put da ga preporodi, da preobrazi njegovu prvu prirodu u jednu drugu, duhovnu, tako da ovo duhovno u njemu postaje *navikom.* U njoj iščezava suprotnost prirodne i subjektivne volje, borba subjekta je prekinuta, i onom običajnom utoliko pripada navika, kao što pripada i filozofskom mišljenju, budući da ono iziskuje da je duh obrazovan protiv samovoljnih pomisli i da su one razbijene i prevladane, čime umno mišljenje ima slobodan put. Čovjek umire i iz navike, to znači, ako se u životu posve navikao, ako je duhovno i fizički otupio a suprotnost subjektivne svijesti i duhovne djelatnosti iščezla, jer, čovjek je djelatan samo ukoliko nešto nije postigao i hoće sebe producirati i učiniti važećim u odnosu na to. Ako je ovo postignuto, iščezava djelatnost i životnost, a odsustvo interesa koje tada nastupa, jest duhovna ili fizička smrt.

§152.

Običajnosni je supstancijalitet na taj način došao do svog *prava,* a ovo do svog *važenja,* naime, da je u tom supstancijalitetu nestala [je] svojeglavost i vlastita savjest pojedinaca, koja bi bila za sebe i sačinjavala suprotnost spram njega, budući da običajnosni karakter ono nepokretno opće, ali koje je u svojim određenjima otvoreno za zbiljsku umnost, zna kao svoju pokretačku svrhu, pa spoznaje svoje dostojanstvo, a isto tako i svako opstojanje posebnih svrha, kao na njemu osnovano, imajući ga zaista u njemu. Subjektivitet je sam apsolutni oblik i egzistentna zbiljnost supstancije, a razlika subjekta od nje kao njegova predmeta, svrhe i moći jest samo ujedno isto kao neposredno iščezla razlika oblika.

Subjektivitet, koji sačinjava tlo egzistencije za pojam slobode (§ 106), pa se s moralnog stajališta još razlikuje od tog svog pojma, jest u onome običajnosnome njegova egzistencija koja je njemu adekvatna.

• [uz §152]
Pravo - opstanak ovog pojma -
Prava - privatna prava - ličnost
Pravo - samosvijesti - *znajuće* čak **u onome što** je **običajnosno -**

§ 153.

Pravo individua na njihovo *subjektivno određenje* za *slobodu* ispunjava se u tome što one pripadaju običajnosnoj zbiljnosti, što je *izvjesnost* njihove slobode u takvom objektivitetu *istinita,* a one u običajnosme *zbiljski* imaju *svoju vlastitu* bit, svoju *unutarnju* općenitost (§ 147).

Na pitanje nekog oca o najboljem načinu kako da svog sina odgoji običajnosno, odgovorio je jedan pitagorovac (i drugima se to pripisuje*): *Ako ga učiniš građaninom države s dobrim zakonima.*

*** [u rukopisu:] Sokratu. - Bilj.njem. izd.**

• **[UZ§ 153]**

tu postiče čovjek *svoje* određenje - *određenje* čovjeka uopće: što treba da bude čovjek? - Posebno određenje individue -

Treba da obrazuje svoju maštu, svoje misli, svoje mišljenje - također svoju volju, svoju estetsku moć - sin svog vremena - u velikom mnoštvu - ostaje u tome

Dodatak. Pedagoški pokušaji da se čovjeka izvuče iz općeg života savremenosti i da ga se izobrazi na selu *(Rousseau* u *Emilu)* bili su uzaludni jer ne može uspjeti da se čovjeku otuđe zakoni svijeta. Ako se i obrazovanje omladine mora odvijati u samoći, onda se ne smije vjerovati da miris duhovnog svijeta konačno ne isparava kroz ovu usamljenost i da je moć svjetskog duha isuviše slaba da bi sebi potčinila ove udaljene dijelove. Tek u tome da je građanin jedne dobre države, individua dolazi do svoga prava.

§ 154.

Pravo individue na njenu *posebnost* isto je tako sadržano u običajnosnom supstancijalitetu, jer je posebnost spolja pojavni način u kojemu egzistira običajnosno.

§ 155.

U ovom identitetu opće i posebne volje poklapaju se tako *dužnost i pravo,* pa čovjek s pomoću običajnosnoga ima utoliko prava ukoliko ima dužnosti, a dužnosti ukoliko ima prava. U apstraktnom pravu imam »ja« pravo, a netko drugi dužnost spram ovoga - u onome moralnome *treba* da je objektivno i ujedinjeno s dužnostima samo pravo mog vlastitog znanja i htijenja, kao i moje dobrobiti.

• [uz§ 155]

Dužnosti su veze koje obvezuju, odnosi prema supstancijalnoj običajnosti - ali ova je *moja* bit, opstoji s pomoću mene samoga - Njen opstanak, tj. njeno pravo da ja nju, njen opstanak poštujem, moja *dužnost* - također je moje *pravo,* to je *opstanak* moje slobode.

Sto se ljudima nameće kao dužnost, treba da se za nešto dogodi, - ne samo pri tome imati direktno ili indirektno njihovu povlasticu - nego za *ono nešto* u čemu je *njihovo* dostojanstvo, *slobodu,* čiji je opstanak stoga *njihov* opstanak - njihovo *pravo.*

Ne prosto: Drugi imaju prava, ja sam njima jednak, osoba sam kao i oni, ja treba da imam dužnosti spram njihova prava - kao njima jednak treba da ja imam na osnovu tih dužnosti također prava - povezanost *uspoređivanjem.*

Apsolutno posredovanje, opstanka onoga supstancijalnoga, prava supstancijalnoga, tj. moje dužnosti - mojim *opstankom,* tj. mojim pravom - i obratno.

Različitost prava i dužnosti - odnosi se na posebno - razlika staleža, službe. Formalni odnos u posebnome.

a/ Što ja pružam, za to dobivam nešto *specifično* drugo - ali *vrijednost* kao *dužnost,* pravo nekoga drugoga, obaveza - sredstvo - a ja pri tome svrha.

β/ Identični sadržaj - po supstanciji - pravo i dužnost da se pripada državi, pravo, p[rirodni] *opstanak* kao individua - dužnost - brak - Ja sam opstanak, obavezan.

Dodatak. Rob ne može imati dužnosti a samo slobodan čovjek ih ima. Ako bi na jednoj strani bila sva prava a na drugoj sve dužnosti, cjelina bi se raspala jer je samo identitet temelj kojeg smo ovdje utvrdili.

§ 156.

Običajnosna supstancija, kao ona koja sadržava samosvijest što za sebe bitkuje ujedinjenju sa svojim pojmom, *zbiljski je* duh jedne porodice i jednog naroda.

Dodatak. Ono običajno nije apstraktno kao dobro, nego u intenzivnom smislu zbiljsko. Duh ima zbiljnost a njene akcidencije su individue. U običajnom su stoga moguća uvijek samo

dva gledišta: ili da se polazi od supstancijalnosti ili automatski postupa i uspinje do pojedinačnosti kao temelja: ovo posljednje gledište je bezduhovno jer vodi samo jednom spajanju, ali duh nije ništa pojedinačno nego je jedinstvo pojedinačnog i općeg.

§ 157.

Pojam ove ideje jest samo kao duh, kao ono što sebe zna i što je zbiljsko, budući da je on objektiviranje samoga sebe, kretanje s pomoću oblika svojih momenata.

On je otuda:

A. Neposredni ili *prirodni* običajnosni duh - porodica. Taj supstancijalitet prelazi u gubitak svog jedinstva, u podvojenost i u stajalište onoga relativnoga, pa je tako

B. *građansko društvo,* veza članova kao *samostalnih pojedinaca* u jednoj, prema tome, *formalnoj općenitosti,* s pomoću njihovih *potreba,* te pravnim *uređenjem* kao sredstvom sigurnosti osoba i vlasništva i *spoljašnjim redom* za njihove posebne i opće interese, koja *spoljašnja država*

C. sebe uzima natrag i skuplja u svrhu i zbiljnost supstancijalnoga općega i njemu posvećenog javnog života - u *državni ustav.*

• [uz § 157]

Razlika između porodice i države

a/ Slobodne, samostalne osobe koje se za sebe brinu - rob, za kojega se brine gospodar ili država

β/ Za njih je ono op[će], svrha, domovina, zakoni, država kao neko opće, kao ono što naređuje subjektivitetu, i to kao *zakon* - Poštovanje zakona - ne ljubav ili strah - zakon nije subjektivna volja - jednakost za sve i ono zajedničko između onih koji zapovijedaju i koji slušaju - što je za ove dužnost, također je ograničavanje, pravo za njih - ne slučajna volja, proizvoljnost - nego čvrsto, granica koju ne smije prekoračiti onaj koji je nameće.

γ/ Dioba posla - Svi momenti supstancijalnoga i njegove djelotvornosti sačinjavaju vlastita tijela i sisteme zakona i djelotvornosti.

Sistem - oposebljavanje običajnosnoga, tj. ono običajnosno postavljeno u s[vojim] odr[eđenjima] - oblici - Svaki oblik - razlika - je čitav rod, ideja; a/ neposredna volja; prirodna volja, sloboda - da se bude kod sebe - negacijom *prirodne* volje, tj. ono prvo je prirodno

b/ Refleksija - pravo, moralitet, aps[traktni] moment - Padanje u posebnost - nesvjesna supstancija - Nužnost, veza -

Partikularnom /apstraktnom/ oblik općenitosti - samo *oblik* - *obrazovanje* samostalnost *osobe* - Izvan prirodnog jedinstva - suglasnost se čini tek u za - sebe - bitku dvaju bića -

c/ Država treće a/ Samostalnost individua - β/ Ujedinjenje u zakonima - jedinstvo kao znano, svjesno, jako izrečeno, mišljeno jedinstvo - tj. kao sloboda kao takva -

Prvi odsjek

PORODICA

158.

Porodica ima, kao *neposredni supstancijalitet* duha, svoje jedinstvo, koje sebe *osjeća, ljubav,* kao svoje određenje, tako da opstoji *uvjerenje* da se ima samosvijest svog individualiteta u *tom jedinstvu* kao u bitnosti koja po sebi i za sebe bitkuje, da bi se u njemu bilo ne kao osoba za sebe, nego kao *član.*

• [uz §158]

Oblik osjećanja - uopće

Uvjerenje - je unutrašnjost

Dodatak. Ljubav znači uopće svijest moga jedinstva sa nekim drugim tako da nisam izoliran za sebe nego svoju samosvijest dobivam samo kao ukidanje moga bitka za sebe, i kroz Mene - znanje kao jedinstvo mene sa drugim i drugog sa mnom. Ali ljubav je osjećanje, to znači, običajnost u formi onog prirodnog; u državi je više nema: budući da smo svjesni jedinstva kao zakona, budući da sadržaj mora biti uman i ja ga moram znati. Prvi moment u ljubavi je da ja neću da budem samostalna osoba za mene i da, kad bih to bio, osjećao bih sebe manjkavim i nepotpunim. Drugi moment je da ja sebe dobijam u drugoj osobi, da u njoj važim, šta ona opet postiže u meni. Ljubav je stoga najčudovišnija protivurječnost koju razum ne može riješiti jer ne postoji ništa tvrđe od ovog punktualiteta samosvijesti koji biva negiran a kojeg ja ipak trebam imati kao afirmativnog. Ljubav je ujedno stvaranje i rastvaranje protivrječnosti: kao razrješenje ona je običajno jedinstvo.

§ 159.

Pravo koje pripada pojedincu na temelju jedinstva porodice, a što je prije svega sam njegov život u tom jedinstvu, ispoljava se samo utoliko u obliku *prava,* kao apstraktnog momenta *određene pojedinačnosti,* ukoliko porodica prelazi u raspadanje, a oni koji treba da budu kao članovi postaju u svojem uvjerenju i zbiljnosti kao samostalne osobe, pa što su oni kao određeni moment sačinjavali u porodici, sada dobivaju u izdvajanju, dakle samo po spoljašnjim stranama (imovina, alimentacija, troškovi odgoja itd.).

• [uz§ 159]

Apstraktno strogo pravo - *Snaga supstancijalnog* jedinstva - uvjerenje - povjerenje, stega - Pravo na ljubav drugo nego na strogo pravo - ovo samo ukoliko su oni kao osobe i što utoliko svakome posebno, tj. kad istupa, pripada njegovu udjelu - u diobi - Pravo se tiče samo stvari ili izvršavanja stvari - Članovi moraju egzistirati.

Bračno pravo - Odnos spram spoljašnjosti - tek pod pretpostavkom - na izdvajanje; Obzir na moguće izdvajanje - ili pravo protiv izdvajanja - razrješavanje - to je pravo samog *braka* ne individualnih osoba kao takvih -

Pravo na ljubav ne [može] se učiniti važećim - jer prirodno osjećanje kao vlastito raspoloženje; - u državi što treba da bude izvršeno zahtijeva se također u obliku strogog prava - bez i protiv raspoloženja - tj. jer opća svrha, opća određenja također apstrakcija od posebnosti - hladno, tj. bez čuvstva, ćudi - ne svi bez ćudi, raspoloženja -

Dodatak. Pravo porodice se zapravo sastoji u tom da njen supstancijalitet treba da ima postojanje; ono je, dakle, pravo protiv spoljašnjosti i protiv istupanja iz ovog jedinstva. Ali, tome nasuprot, ljubavi je, opet, osjećanje, nešto subjektivno, prema kojemu se jedinstvo ne može učiniti važećim. Ako se, dakle, zahtijeva jedinstvo, onda je to moguće samo u odnosu na takve stvari koje su po svojoj prirodi spoljašnje i ne uslovljavaju se osjećanjem.

§ 160.

Porodica se dovršava u trima stranama:

a) u liku svog neposrednog pojma kao *brak,*

b) u spoljašnjem opstanku, *vlasništvu i dobru* porodice i brizi za to;

c) u *odgoju* djece i razrješenju porodice.

• [uz§ 160]

Brak i odgoj djece -

a/ U sebe zatvorena porodica

b/ Spoljašnji opstanak osobe. Izdržavanje.

c/ Razrješenje - u pravcu samostalnosti - ili više porodica - drugi princip međusobno samostalnih.

A. *Brak*

§ 161.

Brak sadržava, kao *neposredno običajnosni odnos, pravo,* moment *prirodnog* života, i to kao supstancijalni odnos - život u njegovu totalitetu, naime kao zbiljnost *roda* i njegov proces (vidi Encikl. filozof, znan., § 167 i dalje, te 288 i dalje.[2]) A u samosvijesti se, *drugo,* samo *unutarnje* ili po *sebi* bitkujuće, i upravo time u svojoj egzistenciji samo spoljašnje *jedinstvo* prirodnih spolova preobraća u *duhovno,* u samosvjesnu ljubav.

• [uiz§ 161]
Nuž[no] pravo - braka - u običnim prirodama
- Brak - Suglasnost u svom *neposrednom* opstanku u njemu samome - *identitet* interesa, svrha -
a/ puko fizički, prirodni, životinjski spolni nagon - ne opravdanje braka - Venus vaga
β/ Sporazum - o vlasništvu - upotrebi - kao spoljašnja stvar
Rod - jer običajnostan - opća priroda
- Ova prirodna strana samo iz ljubavi, *posljedica* na osnovu raspoloženja - ne ono supstancijalno - prirodna *suglasnost* -
Duhovnost mijenja određenje -

Dodatak. Brak je bitno običajni odnos. Ranije je, posebno u najvećem broju prirodnih prava, brak posmatran samo sa fizičke strane, prema onome šta je po prirodi. Tako je on posmatran samo kao odnos spolova a svaki put prema ostalim određenjima braka ostaje zatvoren. Ali isto tako je sirovo brak poimati kao puki građanski ugovor, predstava koja se javlja još kod Kanta, gdje se, dakle, podnosi uzajamna samovolja nad individuama a brak postaje unižen do forme jedne uzajamne ugovorne upotrebe. Treća predstava koju isto tako treba odbaciti je ona koja brak stavlja samo u ljubav, jer ljubav, koja je osjećanje, u svakom pogledu dopušta slučajnost, oblik koji ono obi-

[2] **3. izd. § 220 i dalje., 366 i dalje.**

čajno ne smije imati. Brak se stoga treba bliže odrediti tako da je on pravna običajna ljubav, čime iz njega iščezava ono prolazno, ćudljivo i puko subjektivno.

§ 162.

Kao subjektivno ishodište braka može se pojaviti više *posebna sklonost* obiju osoba što stupaju u taj odnos, ili *briga* i pripravljanje roditelja itd.; ali objektivno je ishodište slobodni pristanak osoba, i to pristanak na to da *sačinjavaju jednu osobu* i da napuste svoju prirodnu pojedinačnu ličnost u onom jedinstvu koje je, s obzirom na to, samoograničenje, ali i njihovo oslobođenje, budući da one u njemu postižu svoju supstancijalnu samosvijest.

Objektivno određenje, dakle običajnosna dužnost, jest da se stupi u stanje braka. Kakvo je spoljašnje ishodište, to je po svojoj prirodi slučajno i zavisi poglavito od obrazovanosti refleksije. Ekstremi su u ovome: jedan, da početak čini priprava dobronamjernih roditelja, a u osobama koje se međusobno određuju za sjedinjenje ljubavi otuda što su određene za to da se upoznaju nastaje nagnuće - drugi, da se nagnuće najprije javi u osobama kao u *ovima* beskonačno partikulariziranima. - Onaj ekstrem, ili uopće put u kojemu odluka za ženidbu čini početak, a nagnuće ima za posljedicu, tako da je pri stvarnoi ženidbi oboje sjedinjeno, može se sam smatrati više običajnosnijim putem. - U drugom ekstremu to je *beskonačno posebna* osebujnost koja pribavlja važenje svojim pretenzijama, pa je povezana sa subjektivnim principom modernog svijeta (vidi gore § 124, bilj.) - No u modernim dramama[3] i drugim umjetničkim prikazima gdje ljubav spolova sačinjava osnovni interes, element prožete hladnoće koji nalazimo u njima dovodi se u vatru prikazane strasti s pomoću potpune slučajnosti koja je povezana s njome, naime time da se cijeli interes prikazuje kao da se osniva samo na *ovima,* što zacijelo može biti od beskonačne važnosti za *ove,* ali to nije po *sebi.*

[3] **A: »die«**

• **[UZ §162]**

Brak

a/ Identitet svrha, interesa - svijest suglasnosti - ljubav - ne ističe jednu određenu svrhu -

β/ posebno određenje - živjeti u toj suglasnosti, sve dijeliti, zajednički se brinuti - osjetilna strana - uživanje - imovina, zajedničko upravljanje i upotreba - rađati djecu - također i kad su brakovi neplodni - pomoć u dnevnom i čitavom životu, zajednička briga, užitak - međusobno razumijevanje i čvrsto određenje koje razlikuje u jednome ili drugome.

γ/ *Suglasnost* - ono osjetilno dolazi [k određenju] ljubavi, jer - prirodnost - *životnost* - prirodno različiti spol. Život se može u sebi samome razlučeno postaviti - ja.

δ/ doživotna veza - duhovna - općenitost.

Sto hoće muškarac, što djevojka? - Ova muža; - onaj ženu. - Ona ga voli, zašto? Jer će on postati njen muž, jer treba da je učini ženom; - ona treba da od njega kao muža dobije svoje dostojanstvo, vrijednost, radost, sreću kao *supruga* - a ta je da postaje žena. - *Ljubav* - ona spoznaje ovaj interes za nju u mužu - ovo je prvenstveno *osjećaj djevojke.* Muškarac zbog veće tvrdokornosti, samostalnosti izvan braka a/ djelomice za nj još ravnodušnije, kako steći ženu, - β/ djelomice - naprotiv, isto tako svojeglaviji, izbirljiviji -

O tom supstancijalnom dalji partikulariteti. Zašto se oženio on [njome], ili se ona udala za njega? - Zbog tog *posebnog* svojstva - prirodna ljepota, ljupkost, dražest - prijaznost spram muža - imovina, stalež - upravo ovaj posebni karakter -

Kod izbora radi se *o sreći* čitavog života - Svakako - ali određenje: sreću i nesreću dijeliti - Upravo brak treba da stoji iznad sreće i nesreće. No sreća jednoga *s pomoću* drugoga - Sreća u braku kao takvom, ovisno o karakteru - Mogućnost, ovisnost ove suglasnosti - od *posebnog* karaktera. Inače sreća.

Slučajnost poznanstva - Nada da se svidi - sasvim pojedinačna crta - zgoda - Ako posebnost toliko preteže - tada je dobar brak o tome ovisan - Ovo *posebno* sačinjava posebnu zaljubljenost - U braku susreću se - općenito muž i žena - navikavanje - čak na brak - je nužno.

• [uz § 162 primjed.]

Strastvena ljubav i brak su nešto dvojako -

a/ Strast - čitava njegova samosvijest, sve strane njegova bića samo ovo i samo u ovome odzvanja - i u posjedu ove jedne *slučajne* osobe.

β/ Brak (je) zatim osnova na kojoj se - time što je ono privatno postiglo svoje pravo, interes za individualnu ličnost - vrši - djelatnost. Zajedništvo životne svrhe uopće.

Dodatak. Kod naroda kod kojih se na ženski spol obraća neznatna pažnja, roditelji raspolažu brakom prema svojoj samovolji ne pitajući individue a ove to trpe budući da posebnost osjećanja još ne predstavlja nikakav zahtjev. Djevojci se radi samo o muškarcu a njemu o nekoj ženi uopće. U drugim stanjima ono određujuće mogu biti obziri na imovno stanje, koneksiju, političke svrhe. Ovdje se može postupati veoma nemilosrdno budući da se brak čini sredstvom za druge svrhe. U modernim vremenima se, naprotiv, kao jedino važno smatra subjektivno ishodište, *zaljubljenost.* Ovdje se zamišlja da svako mora čekati dok ne otkuca njegov čas u kojemu svoju ljubav može pokloniti samo određenoj individui.

§ 163.

Običajnosno braka sastoji se u svijesti o ovom jedinstvu kao supstancijalnoj svrsi, time u ljubavi, povjerenju i zajedništvu cijele individualne egzistencije - u kojem je uvjerenju i zbiljnosti prirodni nagon snižen na modalitet jednog momenta prirode koji je upravo u svom zadovoljenju određen da nestane i da se istakne duhovna veza u *svom pravu* kao ono supstancijalno, a time kao ono što je uzvišeno iznad slučajnosti strasti i vremenski posebnog nahođenja kao ono po *sebi* nerazrješivo.

Da brak nije *odnos* nekog ugovora o njegovu bitnom temelju, primijećeno je gore (§ 75), jer on je upravo to da

treba poći od stajališta ugovora, od ličnosti koja je samostalna u svojoj pojedinačnosti, *da bi* se ugovor *ukinuo.* Identificiranje ličnosti, po kojemu je porodica *jedna osoba* a njeni članovi akcidencije [su] (supstancija je, međutim, bitno odnos samo akcidencija prema[4] njoj - vidi Enciklop. filozof, znanosti, 98[5], jest običajnosni duh koji je za sebe - lišen raznolikih spoljašnjosti, što su u njegovu opstanku, kao u *ovim* individuama i interesima pojave, koji su određeni u vremenu i na raznolike načine - kao lik istaknut za predstavu, kao što su se štovali *penati* itd., te uopće sačinjava ono u čemu leži *religiozni* karakter braka i porodice, *pijetet.* Dalja je jedna apstrakcija ako je ono božansko, ono supstancijalno, rastavljeno od njegova opstanka, pa su se tako također i osjećaj i svijest duhovnog jedinstva fiksirali krivo kao takozvana *platonska ljubav,* to je rastavljanje povezano sa samostanskim nazorom, po kojemu se moment prirodnog života određuje kao ono upravo *negativno,* pa mu se time, upravo ovim rastavljanjem, daje za sebe beskonačna važnost.

• [uz § 163]

Brak je sveza *svjesnih,* onih koji reflektiraju.

a/ Čitav život, ne momentana veza.

β/ Skrb, pregled opsega posljedica, pretpostavka djece,

γ/ Platonska ljubav - *protiv* osjećaja. - Moment prirodnosti - Ono najviše ova *duhovna* suglasnost - Duh važi kao ono najviše, na način egzistencije duha: znanost, država, umjetnost.

Dodatak. Brak se razlikuje od *konkubinata* time da se u konkubinatu poglavito radi o zadovoljavanju prirodnog nagona dok je on u braku potisnut. Stoga se u braku bez stida govori o prirodnim događajima koji bi u vanbračnim odnosima izazvali osjećaj stida. Ali zato na brak *po sebi* treba paziti kao na neraskidiv; jer svrha braka je običajna i stoji tako visoko da se sve drugo prema njoj pojavljuje nenasilno i njoj potčinjeno. Brak ne treba biti ometan strašću jer mu je ona podređena. Ali on je neraskidiv samo *po sebi,* jer, kako kaže Krist: samo radi tvrdoće

[4] A: »od«. Promjena po Lassonu
[5] 3. izd. § 150

vašeg srca razvod je dopušten.[6] Pošto brak sadrži moment osjećanja, on nije apsolutan nego kolebljiv i u sebi ima mogućnost razvrgavanja. Ali zakonodavstva moraju ovu mogućnost otežati u najvećoj mjeri i podržavati pravo običajnosti protiv proizvoljnosti.

§ 164.

Kao što stipulacija ugovora već za sebe sadrži istinski prijelaz vlasništva (§ 79), tako svečano objavljivanje pristanka na običajnosnu vezu braka i njeno odgovarajuće priznanje i potvrda po porodici i zajednici - (da s obzirom na to nastupa *Crkva,* dalje je određenje, koje se ovdje neće izvoditi) - sačinjava formalno *zaključivanje* i *zbiljnost* braka, tako da je ta veza konstituirana kao običajnosna samo *prethođenjem* te ceremonije kao izvršenja onoga *supstancijalnoga* s pomoću *znaka* jezika, kao najduhovnijeg opstanka duhovnosti (§ 78). Time je osjetilni moment, koji pripada prirodnom životu, postavljen u svoj običajnosni odnos kao posljedica i akcidentalnost koja pripada spoljašnjem opstanku običajnosne veze, koja može biti također iscrpena samo u obostranoj ljubavi i pomoći.

Ako se pita za to što bi se moralo smatrati *glavnom svrhom* braka da bi se iz toga mogla crpsti ili prosuditi zakonska određenja, onda se pod tom glavnom svrhom razumije koja bi se od pojedinačnih strana njegove zbiljnosti morala uzeti kao bitnija od drugih. No nijedna strana za sebe ne sačinjava čitav opseg njegova po sebi i za sebe bitkujućeg sadržaja, običajnosnoga, pa može nedostajati jedna ili druga strana njegove egzistencije bez povrede biti braka. - Ako se *zaključivanje braka* kao takvo, kao svečanost, čime se izriče i *konstituira* bit te veze kao običajnosnoga što je uzdignuto iznad *slučajnosti* osjećaja i *posebne sklonosti,* uzima kao *spoljašnja formalnost* i takozvana puka *građanska zapovijed,* onda ništa ne preostaje tom aktu doli da ima otprilike svrhu izgradnje i potvrđivanja građanskog odnosa, ili da bude, čak, puka pozitivna

[6] upor. Matija 19, 8; Marko 10,5.

proizvoljnost neke građanske ili crkvene zapovijedi, koja je ne samo sporedna za prirodu braka nego koja također - ukoliko duša zbog zapovijedi pridaje neku vrijednost tom formalnom zaključivaniu i ukoliko se smatra kao prethodni uvjet međusobnog potpunog podavanja - također prlja' moralno shvaćanje ljubavi, pa se, kao nešto strano, protivi prisnosti tog jedinstva. Takvo mnjenje, budući da ima pretenziju da dade najviši pojam slobode, prisnosti i savršenstva ljubavi, niječe, štaviše, ono običajnosno ljubavi, više suzdržavanje i zapostavljanje pukog prirodnog nagona, što je već na prirodni način sadržano u *sramu,* pa je određenom duhovnom sviješću uzdignuto do *čistote* i *stege.* Pobliže je onim nazorom odbačeno običajnosno određenje koje se sastoji u tome da se svijest iz svoje prirodnosti i subjektiviteta pribira u misao supstancijalnoga, i umjesto da za sebe još uvijek zadrži ono slučajno i proizvoljnost osjetilnog nagnuća, oduzima toj proizvoljnosti sponu i predaje je supstancijalnome obavezujući se penatima, a osjetilni moment od onoga istinskoga i običajnosnoga i priznanja sveze kao običajnosne snižava samo na *uvjetovani.* Drskost i razum, koji je potpomaže, jest ono što ne može shvatiti spekulativnu prirodu supstancijalnog odnosa, a njoj, međutim, odgovaraju običajnosna neiskvarena duša, kao i zakonodavstva kršćanskih naroda.

• [uz § 164]

Suglasnost *svjesnih* - *opstanak*
a/ u govoru - obavezno za volje
β/ običajnosno, kao duhovno, tako izrečeno i razlikovano takvim opstankom.

Kod prostog ugovora nema nikakve razlike da li je stipulacija ili neposredno predavanje. Ovdje je, međutim, onim izražen njegov duhovni karakter. Duhovno jedinstvo ono prvo -

• [uz § 164 primjed.]

Sofistika - kao *dokaz* - zahtijeva - ljubav vjeruje - duhovna svijest - Djevojka predaje svoju čast - muškarac

' Lasson: »verunreinige«, Bilj. njem. izd.

ne - Jer muškarac ima još drugo područje svoje običajnosne djelotvornosti, u državi - djevojka ne - nego njena običajnost egzistira bitno u bračnom odnosu - Nejednako, sa strane muškarca ne ovaj dokaz - Ljubav - može učiniti različitije zahtjeve nego brak -

U ljubavi kao takvoj - sve je u jednom - nerazlučeno - osjetilno i običajnosno. Ali upravo brak utvrđuje odnos da je ono osjetilno samo kao posljedica - U pristajanju na brak priznaje djevojka također ovo - *Lucinde*

Dodatak. Da je ceremonija zaključenja braka suvišna i da je formalnost koja bi mogla biti napuštena jer je ljubav ono supstancijalno, i da čak ovom svečanošću gubi na vrijednosti, tvrdi *Friedrich von Schlegel* u *Lucindi,* kao i jedan njegov sljedbenik u pismima jednog neimenovanog (Lübeck i Leipzig 1800).[8] Čulno predavanje se tamo predstavlja kao ono što je zahtijevano za dokaz slobode i iskrenosti ljubavi, argumentacija koja nije strana zavodnicima. O odnosu muškarca i žene treba primijetiti da djevojka u čulnom predavanju gubi svoju čast što nije slučaj kod muškarca koji ima još jedno drugačije polje svoje običajne djelatnosti nego što je porodica. Određenje djevojke postoji bitno samo u odnosu braka; Zahtjev je dakle da ljubav sačuva lik braka i da različiti momenti koji su u ljubavi dobiju istinski umni uzajamni odnos.

§ 165.

Prirodna određenost obaju spolova dobiva s pomoću svoje umnosti *intelektualno i običajnosno* značenje. To je značenje određeno razlikom u kojoj se običajnosni supstancijalitet kao pojam po sebi samome cijepa, da bi iz nje zadobilo svoju živost kao konkretno jedinstvo.

[8] Fr. Schleiermacher, Vertraute Briefe über Friedrich Schlegels »Lucinde«.

• **[UZ§ 165]**

Cid, str. 30
Tajna je - moć žena
Na naša muška srca,
Ta tajna leži u njima
Duboko skrivena, Gospodu Bogu,
Vjerujem, samom neistraživa. /To pak baš ne./
Ako bude onog velikog dana,
Koji će jednom pretražiti sve greške,
Bog pretresati srca žena,
Naći će on ili sve
Krivim ili jednako nevinim;
Tako je zamršeno njihovo srce.*

Žena - dječja priroda - pojavljuje [se] kao nekonzekventna - raspoloženje, slučajnost - ali kod muškarca načela -

Muškarac - snaga - u sebi diferentan - svojeglavost - i općenitost

§ 166.

Ono *jedno* stoga je ono duhovno, kao ono što sebe razdvaja u osobnu samostalnost koja bitkuje za sebe i u znanje i htijenje *slobodne općenitosti,* samosvijest pojmovne misli i htijenje

* Prijevod pjesme učinjen je doslovno, bez ikakvih poetskih pretenzija, a u Hegelovim marginama pjesma je ovako zapisana:
Das Geheimnis ist-der Weiber,
Macht auf unsre Mannerherzen,
Dies Geheimnis steckt in ihnen
Tief verborgen, Gott dem Herrn,
Glaub ich, selber unerforschlich. /Das nun **eben nicht./**
Wenn an jenem grossen Tage,
Der einst aufsucht alle Fehle,
Gott der Weiber Herzen sichtet,
Findet er entweder alle
Sträflich oder gleich unschuldig;
So verflochten ist ihr Herz.
Bilj. prev.

objektivne konačne svrhe; - ono *drugog* ono duhovno koje se održava u slozi kao znanje i htijenje supstancijalnoga u obliku konkretne *pojedinačnosti* i *osjećaja;* - ono prvo u odnosu prema spolja nešto moćno i djelatno; ovo drugo pasivno i subjektivno. Mužu je stoga i zbiljski supstancijalni život u državi, znanosti i slično, te inače u borbi i radu sa spoljašnjim svijetom i sa sobom samim, tako da on samo iz svog razdvajanja zadobiva samostalnu slogu sa sobom, *čiji* mirni zor i osjećajnu subjektivnu običajnost ima u porodici, u kojoj *žena* ima svoje supstancijalno određenje, a u tom *pijetetu* svoje običajnosno uvjerenje.

Pijetet je stoga, u jednom od svojih najuzvišenijih prikaza, izrečen u *Sofoklovoj Antigoni,* prvenstveno kao zakon žene, pa je prikazan kao zakon osjećajnog subjektivnog supstancijaliteta, unutrašnjosti, koja još nije postigla svoje potpuno ozbiljenje, kao zakon starih bogova, podzemlja, kao vječni zakon, o kojemu nitko ne zna odakle se pojavio, i u suprotnosti spram javnog zakona, zakona države; - suprotnost koja je najviša običajnosna i stoga najviša tragična, pa je ovdje u ženstvenosti i muževnosti individualizirana; usporedi »Fenomenologiju duha«, str. 383. i dalje, 417. i dalje.[9]

• [uz § 166]
Biljka, životinja -
Nerazdvojen individualitet.
U sebi razliku, razdvojenost i općenitost.
Znanost, umjetnost, poezija.
Gdje žene i mladost upravljaju državom, država upropaštena. Streme subjektivitetu - ove osobe -
Mnjenje o općemu - ne ono objektivno. Entuzijazam - Ideali, Shiller.

Dodatak. Žene svakako mogu biti obrazovane ali za više znanosti, filozofiju i izvjesne produkcije umjetnosti, koje iziskuju nešto opće, one nisu stvorene. Žene mogu biti dosjetljive, imati ukus i ljupkost, ali nemaju ideale. Razlika između muškarca i žene je razlika životinje i biljke: životinja više odgovara karakteru muškarca, biljka više karakteru žene, jer je ona više mir-

[9] **Bd. 3, str. 328 i dalje, 351 i dalje**

no razvijanje koje održava neodređenije jedinstvo osjećanja prema svom principu. Ako žene stoje na vrhu vlasti onda je država u opasnosti, jer one ne djeluju prema zahtjevima općenitosti nego prema slučajnim sklonostima i mnijenju. Obrazovanje žena se dešava, ne zna se kako, ujedno kroz atmosferu predstave, više kroz život nego sticanjem znanja, dok muškarac svoj položaj postiže samo tekovinom misli i mnogim tehničkim nastojanjima.

§ 167.

Brak je bitno *monogamija,* jer je ličnost *neposredna* isključiva *pojedinačnost,* ona koja se stavlja i predaje u taj odnos, čija istina i *prisutnost (subjektivni oblik supstancijaliteta)* proizlazi, dakle, samo iz međusobnog *nepodijeljenog* predavanje te ličnosti; ova stiče svoje pravo da u *drugome* bude svjesna sebe same samo ukoliko je drugi kao osoba, tj. kao atomna pojedinačnost u ovom identitetu.

Brak, a bitno monogamija, jedan je od apsolutnih principa na kojima počiva običajnost neke zajednice; osnivanje braka navodi se stoga kao jedan od momenata božanskog ili herojskog utemeljivanja država.

• [uz§ 167]

Položaj žene - je *domaćica* - tako kao *ova* osoba - prirodnost - i to trajni odnos. *Više* žena - podređenost - nejednakost - volja muža, davanje prvenstva, u redu - ali volja - odnos ukazivanja *naklonosti* - djeca, nekoj drugoj ženi dana prednost - *Ono posebno* preferirano - proizvoljnost - pribavljanje važnosti u posebnosti spram davanja prvenstva.

Žene na Orijentu upravljaju, ne brinu se za domaćinstvo, nego ropkinje - *Domaćinstvo* patrijarhalno, monarhijsko - Gospodarenje, određivanje, nadgledanje - sastavljeno od pojedinačnosti - Više konkubina - povezuju se uz fizički odnos - ne priznavanje. Jedna žena domaćica -

Dva ekstrema:

a/ mnogoženstvo - žene ropkinje; - moraju se udvarati mužu

β/ viteštvo - beskonačno uzdizanje žene - idealitet - religija -

Slobodna, nepodijeljena ljubav - čast personalnosti. - Muž po svojem individualitetu - ženu kao *sebi jednaku poštivati* i postaviti - ne više - kao u viteštvu da mu je žena gotovo religija - zbog nje - sebi stvoriti - borbu, beskonačne pustolovine, junaštvo - ili *galanterija* u modernim državama - intrige - Žena se odnosi prema ličnosti - a ne prema onom po sebi i za sebe općenitom države -

Jednakost, ista prava i dužnosti - Muž ne treba da više važi nego žena - ne niže - u ropstvu - ili mnogoženstvu zadržava još svoj individualitet za druge -

Beskonačno važno - ili zajedničko političkom stanju - Spram stanja Zakona koji se tiču porodice - Gdje je rastava braka sasvim laka - kao u vrijeme Cicerona - element raspadanja države - Ako je rastava apsolutno zabraijena, katolički brak - moment *uvjerenja* - refleksije ne zadovoljava - *običajnosna* - *božanska* veza - Viši i niži staleži - kod ovog uvjerenja samo supstancijalni odnos.

Objektivitet individualiteta a/ u despotskom odnosu ne objektivan - otuda ne običajnostan - tiranski - proizvoljnost - ostaje u sebi zatvoren, nije ju istinski kao *posebnu* napustio - *zadržava* sebe u *sebi* - β/ U viteštvu i galanteriji samo kao posebni *individualitet* objektivno - ne nešto više - sluga svoga posebnog individualiteta.

§ 168.

Budući da je, nadalje, ta sebi samoj beskonačno vlastita ličnost obih spolova, ona iz čijeg slobodnog predavanja proizlazi brak, on mora biti zaključen ne unutar već *prirodno-identičnog,* poznatog i u svakoj pojedinačnosti prisnog kruga, u kojemu individue međusobno nemaju sebi samoj svojstvenu ličnost, nego su iz odijeljenih porodica i izvorno su različite ličnosti. Brak među *krvnim rođacima* stoga je suprotan pojmu po kojemu je brak običajnosni postupak slobode, a ne sveza neposredne prirodnosti i njenih nagona, dakle suprotan je i istinskom prirodnom osjećaju.

Ako se brak sam promatra ne kao utemeljen u *prirodnom pravu,* već prosto kao utemeljen u prirodnom spolnom nagonu i kao proizvoljan ugovor, a isto tako ako se za monogamiju navode spoljašnji razlozi, čak iz fizičkih odnosa broja muškaraca i žena, i isto tako, ako se za zabranu braka medu krvnim rođacima navode samo tamni osjećaji: onda je tome osnov obična predstava o prirodnom stanju i prirodnosti prava, te nedostatak u pojmu umnosti i slobode.

• [uz§ 168]
Povlačenje sebe u sebe
Novu porodicu osnivati iz početka -
Što se daje, mora biti cjelina, za sebe bitkujuća individua - samostalna pojedinačnost; što je već sjedinjeno, ne daje sebe -

Spol - prirodna razlika - Duh potpune krvne različitosti

Sjedinjenje najrazdvojenijega ne *nalazi* se - duhovno osjećajno sjedinjenje - sastoji se od priopćenja, nalaženja tek sebe, od beskonačno mnogo pojedinačnosti - Što je već poznato, ne zanima, to se već posjeduje - tek sebi otkriti - razumjeti - iznenaditi -

Braća i sestre - *bespolni* odnos - ne svjesno, *živo* jedinstvo, koje me *stavlja* u prisnost

Dodatak. Ponajprije je brak između krvnih srodnika već protivstavljen osjećaju stida, ali ovo podozrenje je opravdano u pojmu stvari. Ono što je, naime, već sjedinjeno ne može biti sjedinjeno tek kroz brak. Sa strane puko prirodnog odnosa je poznato da spolna općenja unutar jedne porodice životinja daju lošije plodove, jer ono što se treba sjediniti mora biti nešto što je prethodno razdvojeno; Snaga rađanja kao duha je utoliko veća ukoliko su veće suprotnosti iz kojih se ona ponovo proizvodi. Prisnost, poznanstvo, navika zajedničkog čina ne mora biti prije braka: ona treba da se pronađe tek u njemu a ovo nalaženje ima utoliko veću vrijednost ukoliko je bogatije i ukoliko više dijelova ima.

§ 169.

Porodica ima kao osoba svoj spoljašnji realitet u *vlasništvu,* u kojemu njena supstancijalna ličnost opstoji samo kao u *imovini.*

B. Imovina porodice

§ 170.

Porodica nema samo vlasništvo nego za nju kao *opću* i *postojanu* osobu *nastupa* potreba i *određenje* jednog posjeda koji *ostaje* i koji je *siguran, imovine.* U apstraktnom vlasništvu proizvoljni moment posebne potrebe pukog *pojedinca* i sebičnost požude mijenja se ovdje u brigu i stjecanje za *zajedništvo,* u *običajnosno.*

Uvođenje čvrstog vlasništva javlja se u vezi s uvođenjem braka u kažama o osnivanju država, ili u najmanju ruku društvenog uljuđenog života. - U čemu se inače sastoji ona imovina i koji je istinski način njezina utvrđivanja, pokazuje se u sferi građanskog društva.

• [uz§ 170]
Jedna osoba - ne posebna ovdje u pogledu odnosa osobe prema vlasništvu - međusobno predstavljena samo kao vlasništvo osoba -
Čovjek - individua je *nešto* - objekt - kao porodica
Običajnosno vlasništvo -
Za porodicu respekt - skrb - u službi - može se dopustiti da se individua brine za sebe, ali za porodicu čovjek se zauzima, - najbolje preporuka za unapređivanje itd., otac porodice - ne prosto, jer mnogi koji su njime zbrinuti, nego - njegov interes, njegova svrha, njegova svijest nije sebična - ne *pojedinac* kao takav - nego nešto opće.
Sprečavanje, prekidanje prohtjeva - pojedinačnost - Pijetao ne jede ništa sam - traži kokoške i piliće - dirljivo -

§ 171.

Porodicu, kao pravnu osobu, spram drugih treba da zastupa muž kao njena glava. Nadalje, njemu prvenstveno pripada stjecanje prema spolja, briga za potrebe, kao i dispozicija i upravljanje porodičnim imutkom. Taj je imutak zajedničko vlasništvo, tako da nijedan član porodice nema posebnog vlasništva, ali svaki ima svoje pravo na ono zajedničko. Ovo pravo i ona dispozicija koja pripada glavi porodice mogu, međutim, doći u koliziju, budući da je u porodici još ono neposredno običajnosnog uvjerenja (§ 158) otvoreno oposebljavanju (Besonderung) i slučajnosti.

• [uz§ 171]
Glavno određenje *zajedništvo* - Ovo ovdje umno i bitno, što ono nije među samostalnima.

§ 172.

Brakom se konstituira nova *porodica,* koja je nešto za sebe *samostalno* spram *loza* ili kuća iz kojih je proizašla; veza s njima temelj je prirodno krvno srodstvo, a novoj porodici običajnosna ljubav. Vlasništvo neke individue stoji otuda također u bitnoj vezi s njenim bračnim odnosom, a samo u daljoj vezi s njenom lozom ili kućom.

Bračni ugovori, ako u njima leži ograničenje zajedništva dobara bračnih drugova, određivanje stalnog pravnog zastupnika žene i sl., imaju utoliko smisla ukoliko su upravljeni na slučaj diobe braka prirodnom smrću, rastavom i si. te ukoliko su pokušaji osiguranja, čime u takvom slučaju različnim članovima ostaje njihov udio u onome zajedničkome.

• [uz§ 172]
Istinski odnos u općemu - zajednišvo dobara. Žena i muž sačinjavaju potpuno samostalnu porodicu. Žena napušta oca i majku i postaje privržena mužu - kao što Biblija ovo je doista.

Rimski odnos loš - povratak ženine imovine njenoj porodici - ako je ona odmah imala djecu -

No konačnost - mogućnost diobe - slučajnost, posebnost - muž rasipnik, muž ili žena se odvaja -

Dodatak. U mnogim zakonodavstvima je utvrđen širi krug porodice, i on se smatra bitnom vezom, dok se druga veza sa svake posebne porodice, naprotiv, smatra nevažnom. Tako je u starom rimskom pravu žena u labavom braku, u bližem odnosu prema njenim srodnicima nego prema djeci i mužu a u vremenima feudalnog prava je održanje onog *splendor familiae* činilo nužnim da su u to uračunati muški članovi i da kao glavna stvar vrijedi cjelina porodice, dok je novoformirana, naprotiv, iščezla. Uprkos tome, svaka nova porodica je ono bitnije prema široj vezi krvnoga srodstva, a bračni drugovi i djeca obrazuju jedinstveno jezgro u suprotnosti prema onome što se u izvjesnom smislu također naziva porodicom. Imovinski odnos individua stoga mora imati bitniju povezanost sa brakom nego sa širim krvnim srodstvom.

C. Odgoj djece i razrješenje porodice

§ 173.

U djeci postaje *jedinstvo* braka - koje je kao supstancijalno samo *prisnost i nastrojenost,* a kao egzistentno u oba subjekta razdvojeno - kao samo *jedinstvo jedna za sebe* bitkujuća *egzistencija* i *predmet,* što ga oni ljube kao svoju ljubav, kao svoj supstancijalni opstanak. - Po prirodnoj strani pretpostavka *neposredno* opstojećih osoba - kao roditelja - postaje ovdje *rezultatom* - tok koji se odvija u beskonačnom progresu pokoljenja koja sebe stvaraju i pretpostavljaju - način kako u konačnoj prirodnosti jednostavni duh penata prikazuje svoju egzistenciju kao rod.

Dodatak. Između muškarca i žene odnos ljubavi još **nije** objektivan; jer ako je osjećanje također supstancijalno jedin-

stvo, onda ono još nema nikakvu predmetnost. Nešto takvo roditelji tek postižu u njihovoj djeci u kojoj pred sobom imaju cjelinu sjedinjenja. Majka u djetetu voli muža a on u njemu suprugu; u njemu oboje imaju svoju ljubav. Dok je imovina jedinstvo samo u nekoj vanjskoj stvari, ono je u djeci u nečemu duhovnom u kojemu su roditelji voljeni i koji vole.

§ 174.

Djeca imaju pravo da budu *othranjena* i *odgojena* iz zajedničke porodične imovine. Pravo roditelja na *usluge* djece kao usluge temelji se ha onome zajedničkome porodične brige uopće i ograničava se time. Isto se tako pravo roditelja nad *proizvoljnošću* djece određuje svrhom da se ona drže u stezi i odgajaju. Svrha kazni nije pravednost kao takva, nego je subjektivne, moralne prirode, zastrašivanje slobode, koja je još obuzeta u prirodi, te uzdizanje onoga općega u njihovu svijest i njihovu volju.

• [uz§ 174]

Stega - pomoću autoriteta i osjetilnosti - Stega - na području osjetilne prirode, prirodne volje - neposredrtb susretanje na ovom putu ovisnosti - Moć roditelja o koj'oj je ta strana ovisna - Moć ujedno prožeta običajnosnim motivom - Um svijetli ujedno kroz mutno i u njemu pogađa umnu samostalnost - s time se povezuje djetetova duša - Moć, pojava običajnosne moći - u načinu moći nad ovisnošću djeteta -

Upravo ovaj autoritet, ovo čuvstvo njihove podređenosti - Nesamostalnost - Potreba duhovne svijesti spram njegove prirodne egzistencije - Želja da se bude velik u kojoj se djeca odgajaju.

Dodatak. Ono što čovjek treba da bude to on nema iz instinkta nego to mora tek steći. Na tome se zasniva pravo djeteta da bude odgajano. Isto tako je sa narodima u patrijarhalnim vladavinama: ovdje se ljudi hrane iz magacina i ne smatraju se samostalnim i punoljetnim. Poslovi koji se mogu zahtijevati od

djece mogu zato imati samo svrhu odgoja i na to se odnose: ona ne moraju htjeti da budu nešto za sebe jer je uopće najneobičajniji položaj robovski položaj djece. Glavni moment odgoja je stega, koja ima smisao slamanja samovolje djeteta da bi se time iskorijenilo ono puko čulno i prirodno. Ovdje se ne mora misliti da se na kraj izađe tek samo sa dobrotom; jer upravo neposredna volja djeluje prema neposrednim pomislima i prohtjevima a ne prema razlozima i predstavama. Ako se djeci predoče razlozi onda se djeci prepušta da li će dopustiti da oni važe i zato se sve stavlja u njihovu proizvoljnost. Na to da roditelji sačinjavaju ono opće i bitno, priključuje se potreba poslušnosti djece. Ako nije zadovoljen osjećaj podređenosti, koji kod djece proizvodi čežnju da odrastu, onda nastaje brzopletost i naduvenost.

§ 175.

Djeca su *po sebi* slobodna, a život je neposredni opstanak samo te slobode, ona stoga ne pripadaju ni drugima ni roditeljima kao stvari. Njihov *odgoj* ima, s obzirom na porodični odnos, *pozitivno* određenje: da se običajnost u njima dovede do neposrednog *osjećaja,* koji je još bez suprotnosti, i da duša u tome, kao u temelju običajnosnog života, svoj prvi život proživi u ljubavi, povjerenju i poslušnosti - ali zatim, s obzirom na isti odnos, *negativno* određenje da se djeca iz prirodne neposrednosti, u kojoj se izvorno nalaze, uzdignu do samostalnosti i slobodne ličnosti, a time do sposobnosti da istupe iz prirodnog jedinstva porodice.

• [uz§ 17**8]**

Ropski položaj rimske djece jedna je od institucija koja ovo zakonodavstvo najviše kalja, a to vrijeđanje običajnosti u njenom najunutarnjijem i najnježnijem životu jedan je od najvažnijih momenata za razumijevanje svjetskopovijesnog karaktera Rimljana i njihova pravca prema pravnom formalizmu. - Nužnost da se bude odgojen opstoji u djeci kao vlastito čuvstvo da u sebi, kakva jesu, budu nezadovoljna - kao nagon, pak, da se pripada svijetu odraslih, koji ona naslućuju kao nešto više, to je želja da se odraste. Pedagogija igre uzima već ono dječje samo kao

nešto što bi po sebi vrijedilo, daje to tako djeci, pa snižava njima i sebi samoj ono ozbiljno na djetinjast oblik, što ga i sama djeca malo poštuju. Dok ona tako teži da ih u nedovršenosti, u kojoj se ona osjećaju, predstavi, naprotiv, kao dovršena i da ih u tome načini zadovoljnima, dotle njihovu pravu i vlastitu bolju potrebu smeta i onečišćuje, pa prouzrokuje dijelom nezainteresiranost i tupost za supstancijalne odnose duhovnog svijeta, dijelom prezir ljudi, jer su se oni njima kao djeci sami predstavili kao djetinjasti i prezrivi, a zatim taštinu i uobraženost, koja se naslađuje vlastitom osobitošću.

• [uz §175]

- da su djeca uživala ljubav roditelja, da su u njoj živjela, - lošim roditeljima oduzeti djecu da bi se bolje odgajila, (oduzeti) upropašćavanju - No ljubav je roditelja prema djeci jedinstvena - prirodna veza - prirodno jedinstvo - Dijete pije na majčinim grudima - prima sve od nje, bez zahvalnosti, bez svijesti - Ovo jedinstvo s ljudima tako osjećajno - tj. u subjektivitetu kao *ovome* doživljeno, navika - Osjećaj ljubavi - ova *suglasnost* s ljudima učinjena prirodom - Običajnosni elementi položeni u subjekt, u njemu kao ovom hvataju korijen -

Strogo pravo - i dužnost - *Subjekt* prema ličnosti - sloboda - i građanin države.

Dodatak. Kao dijete čovjek mora biti okružen ljubavlju i povjerenjem roditelja a ono umno mora se u njemu pojaviti kao njegov najvlastitiji subjektivitet. U prvo vrijeme je važan pretežno majčin odgoj, jer običajnost mora u dijete biti usađena kao osjećanje. Potrebno je primjetiti da u cjelini djeca manje vole roditelje nego roditelji djecu jer djeca idu ususret samostalnosti i jačaju, imaju dakle roditelje iza sebe, dok roditelji u djeci posjeduju objektivnu predmetnost njihove veze.

§ 176.

Budući da je brak samo neposredna običajnosna ideja, **imajući, prema tome,** svoju objektivnu zbiljnost u prisnosti subjektivne nastrojenosti i osjećaja, zato u tome ieži prva slučajnost njegove egzistencije. Kao što ne može biti prisile da se stupi u brak, isto tako ne opstoji inače samo pravno pozitivna veza koja bi mogla subjekte održati zajedno kad nastanu oprečna i neprijateljska uvjerenja i postupci. Potreban je, međutim, treći običajnosni autoritet, koji utvrđuje pravo braka, običajnosnog supstancijaliteta, spram pukog mnjenja takvih uvjerenja i spram slučajnosti pukog privremenog raspoloženja itd., te koji to [raspoloženje] razlikuje od totalnog otuđenja, pa to otuđenje konstatira da bi se tek u tom slučaju mogao *rastaviti brak*.

• [uz§ 176]

Razrješenje porodici a) običajnosno β) nužno

a) slučajnost uvjerenja

β) punoljetnost djece

γ) prirodno - smrću - nasljedstvo

Razrješenje *ove pojedinačne* porodice nastupa opće, dalje, *krvno* srodstvo - Gdje je ova pojedinačna razriješena - (a) nikakva opća više ne opstoji - kamo s imovinom?

Osvijestiti ono običajnosno, religiozno, pridržavanje ovoga spram mnjenja i slučajnog raspoloženja

Dodatak. Budući da brak počiva samo na subjektivnom slučajnom osjećanju, on može biti razvrgnut. Država, naprotiv, nije podvrgnuta razdvajanju jer počiva na zakonu. Brak svakako *treba* biti neraskidiv, ali to ovdje ostaje samo pri *trebanju.* Ali time što je on nešto običajno on ne može biti raskinut samovoljom nego samo običajnim autoritetom, pa bio on crkva ili sud. Ako se dogodilo totalno otuđenje, kao na primjer brakolomstvom, onda i religijski autoritet mora dopustiti razvod braka.

§ 177.

Običajnosno razrješenje porodice jest u tome da djeca, odgojena do slobodne ličnosti, budu priznata u *punoljetnosti* kao pravne osobe i da budu sposobna da imaju djelomice vlastito slobodno vlasništvo, djelomice da osnuju vlastite porodice - si-

novi kao starješine, a kćeri kao žene - da osnuju porodicu u kojoj je sada njihovo supstancijalno određenje, spram kojega odstupa njihova prva porodica kao samo prvi temelj i polazište, a još manje ima ikakva prava apstraktum loze.

§ 178.

Prirodno razrješenje porodice smrću roditelja, osobito muža, ima za posljedicu *nasljedstvo* u pogledu imovine; po svojoj biti stupanje u vlastiti posjed *po sebi* zajedničkog imanja - stupanje koje s daljim stupnjevima srodstva i u stanju raspadanja građanskog društva, što osamostaljuje osobe i porodice, postaje utoliko neodređenije ukoliko se više gubi misao jedinstva i ukoliko svaka porodica napušta pređašnje porodične odnose osnivajući novu samostalnu porodicu.

Pomisao da se kao razlog nasljedstva smatra okolnost da smrću imovina postaje *dobro bez gospodara* i da kao takvo pripada onome koji ga sebi prvi prisvoji, a to će zaposjedanje zacijelo izvršiti *većinom* rođaci kao *obično* najbliža okolina, pa se taj obični slučaj zatim, radi reda, pozitivnim zakonima uzdiže do pravila - ta pomisao ne uzima u obzir prirodu porodičnog odnosa.

• [uz § 178]

Heinec [cius] Ant. [tiquitatum Romanorum liber I] p. 530., liberum olim erat, filios uti occidere, ita exheredare.[10]

Nasljedstvo. Kao *prijelaz vlasnitšva* na drugi individuum *apstraktno - može prijeći samo voljom - Fichte: primus occupans* - Pravo djece da budu od toga ishranjena, odgojena, samo toliko koliko je za to nužno, ne imovina - No ukoliko već odgojena - pretpostavljati *volju* roditelja ili rođaka otet) mogu htjeti nepravo - ßß) kod daljih rođaka uopće ne pretpostavljati apsolutni razlog nasljedstva - Naslijeđeno pravo nesretni kapital - Sve neuređeno a) apsolutni odnos - brak i djeca - zajedničko imanje

[10] **»Slobodnima je nekad priličilo da svoju djecu razbaštine kao i da ih ubiju.«**

β) - ako već ovaj odnos nije apsolutan - međusobna spoljašnjost - žena još pripada svojoj porodici - imovina muža ili žene pripada porodici - Samostalna osoba za sebe.

Ako (je) nasljedstvo *stjecanje* bez gore određenih vrsta - isto tako bez rada - pojavljuje se stjecanje kao slučajnost prosto spoljašnjih odnosa - u patrijarhalnom odnosu jednostavno - ali iznad toga odnosi spoljašnje -

Patrijarhalni] princip održavanja porodice, - njihova položaja i sjaja - unesen u građansko društvo, državu - αα) građansko društvo - princip imovina - svaka porodica samostalno - imovinu samo kapital sebi steći *radom, djelatnošću* ßß) Država - važenje, imovina - u vezi i s pomoću veze sa zajednicom - apsolutna veza - ne porodice - članovi porodice u ovim povezanostima, svrhe - uvjerenje, najviša svrha razdvojeni - tada *slučajni* dobitak - iz *prirodnog* - tj. bez značenja one svrhe - odnosa.

Uvjerenje, ljubav samo u povezanosti porodice koja zajedno živi - Bila bi to spoljašnja povezanost bez duše i uvjerenja - slučajni dobitak - ujaka [?] naslijediti u istočnoj Indiji -

Osnova *testamenta* - razriješenost - razdvojenost porodične veze.

a) kod Rimljana već od rođenja nikakav običajnosni odnos - Cicero - jedna žena za drugom, bogatija, Dos, ljepša - glupa ponovno otjerana.

β) ali dalje - namjesto ove čitave slučajnosti kao spoljašnje, prirodne - ona subjektivne proizvoljnosti - Ja ne mogu zapovijedati za budućnost.

αα) dakako apstraktno

ßß) No ja nisam povrijeđen neizvršavanjem - Pravo osoba neposredni opstanak ako nisu međusobno priznate.

§ 179.

Tim raspadanjem nastaje sloboda za proizvoljnost individua da se dijelom njihova imovina uopće upotrijebi više po nahođenju, mnjenjima i svrhama pojedinačnosti, dijelom da se, umjesto porodice odredi, tako reći, krug prijatelja, znanaca itd..

pa da se ta izjava s pravnim posljedicama nasljedstva dade u *testamentu.*

U stvaranje takvog kruga, u kojemu bi ležalo običajnosno ovlaštenje volje za dispoziciju imovinom, ulazi, poglavito, ukoliko to dovodi sa sobom već odnos prema testiranju, toliko slučajnosti, proizvoljnosti, hotimičnosti za sebične svrhe itd. da je običajnosni moment nešto vrlo maglovito. Priznavanje ovlaštenja proizvoljnosti da se testira postaje, pak, mnogo lakše povodom za povredu običajnosnih odnosa i za podla nastojanja i isto toliko zavisnosti, kao što također daje priliku i ovlaštenje ludoj proizvoljnosti i podmuklosti da uz takozvana dobročinstva i poklone, za slučaj smrti u kojemu moje vlasništvo ionako prestaje biti moje, veže uvjete taštine i gazdinskog mučenja.

• [uz§ 179]

Amicis omnia communia. - Apstraktno darivanje - još neizvršeno, onaj koji ostavlja u testamentu ostaje još da uživa i čak u sposobnosti da slobodno raspolaže - posljednja *volja* ima samo utoliko *obavezatnosti* koliko se (dopušta), tj. društvo hoće dopustiti da važi - spoljašnji opstanak - ne s pomoću sebe samog - opstanak

Užasu formalnosti pravo je područje izlaganja u majstorstvu oko testamenta - Ograničiti klauzulama - Engleski sudovi - sasvim moralno prosuđivanje što je posljednja volja -

Da volja -

Jer slučajnost - proizvoljnost - to *bi, moglo,* bilo bi *moguće* - slučajnost valja spoznati iz njenih veza - Njene okolnosti, takve i takve - što više takvih, utoliko je vjerojatnije - nijedna okolnost ne čini stvar nužnom - također je slučajna

Ako o takvim formalnostima opstoji ovisna zbiljnost ove važeće volje, učinjena je ponovo nečim slučajnim druge vrste - Ja treba da sve ispunim što im se prphtjelo zahtijevati -

Stavljati uvjete nasljeđivanja

180.

Princip da članovi porodice postaju samostalne pravne osobe (§ 177) dopušta da unutar kruga porodice nastupi nešto od ove proizvoljnosti i razlike prirodnih nasljednika, ali to se može dogoditi samo veoma ograničeno, da se ne bi povrijedio temeljni odnos.

Puka direktna pokojnikova proizvoljnost ne može se učiniti principom za *pravo* da se *testira,* da se *ostavlja u testamentu,* naročito ne ukoliko ona stoji nasuprot supstancijalnom pravu porodice čija bi samo ljubav, štovanje spram njenog nekadašnjeg člana poglavito mogla biti ona koja bi nakon njegove smrti uvažila njegovu proizvoljnost. Takva proizvoljnost ne sadržava za sebe ništa što bi trebalo više respektirati od samog porodičnog prava; naprotiv. Ostalo važenje neke dispozicije posljednje volje bilo bi samo u proizvoljnom priznanju drugih. Takvo joj se važenje, naročito, može priznati samo utoliko ukoliko porodični odnos u kojemu je ona, apsorbirana postaje dalji i nedjelotvorniji. No nedjelotvornost tog odnosa, gdje on zbiljski opstoji, pripada neobičajnosnome, a prošireno važenje one proizvoljnosti spram jednog takvog odnosa sadržava u sebi slabljenje njegove običajnosti. - No učiniti tu samovolju unutar porodice glavnim principom reda nasljeđivanja, pripadalo je prije spomenutoj okrutnosti i neobičajnosti rimskih zakona, po kojima je otac mogao i prodati sina, te ako su ga drugi oslobodili, vraćao se u vlast oca, pa je tek nakon trećeg oslobođenja od ropstva bio zaista slobodan - po kojima sin uopće nije *de jure* bio punoljetan i pravna osoba pa je kao vlasništvo mogao posjedovati samo ratni plijen, *peculium castrense,* a kad je onom trostrukom prodajom i otpuštanjem izašao iz očeve vlasti, nije s onima koji su još ostali u porodičnom ropstvu nasljeđivao bez stavljanja u testament; - isto tako da žena (ukoliko nije u brak *stupila* kao u ropski odnos, in *manum conveniret,* in *mancipio esset,* nego kao *matrona)* nije pripadala toliko porodici koju je sa svoje strane udajom osnovala i koja je sada zaista *njena* koliko, naprotiv, onoj iz koje je potekla, pa je otuda bila isto tako isključena iz naslje-

đivanja imovine *zaista njenih* kao što ovi nisu nasljeđivali od nje kao žene i majke. - Da je ono neobičajnosno takvih i drugih prava kraj osjećaja umnosti koji se nadalje budio putem njegovanja pravosuđa, npr. s pomoću izraza: o *bonorum possessio* (da je od ovoga opet različito *possessio bonorum,* pripada takvim znanjima koja čine učenog jurista) mjesto *hereditas,* Akcijom da se *filia* prekrsti u *filius,* bilo mimoiđeno, već je gore primijećeno (§ 3, bilj.) kao žalosna nužnost za suca da se ono umno *na prepreden način* prokrijumčari protiv loših zakona, bar s nekim posljedicama. S tim je povezana strašna nestabilnost najvažnijih institucija i nesređeno zakonodavstvo spram izbijanja zla, koje odatle proizlazi. - Kakve je neobičajnosne posljedice ovo pravo proizvoljnosti imalo pri pravljenju testamenta kod Rimljana, dovoljno je poznato iz povijesti te Luciana i drugih opisa. - U prirodi samog braka, kao neposredne običajnosti, leži miješanje supstancijalnog odnosa, prirodne slučajnosti i unutarnje proizvoljnosti; - ako se sada proizvoljnosti zbog ropskog odnosa djece i drugih spomenutih i inače s time povezanih određenja, naposljetku i zbog lakoće rastave braka kod Rimljana priznaje prednost spram prava supstancijalnoga, tako da je čak *Ciceron* - a koliko li toga lijepoga on nije napisao o Honestum i Decorum u svojim Officiis i svagdje drugdje! - spekulirao da otpravi svoju ženu kako bi mirazom nove žene platio svoje dugove - onda je kvarenju običaja utrt zakonski put, ili su, naprotiv, zakoni njegova nužnost.

Institucija nasljednog prava za *održavanje* i *sjaj* porodice s pomoću *supstitucija i porodičnih Fideikomisa* - bilo da su kćeri isključne iz nasljedstva u korist sinova ili ostala djeca u korist starijeg sina, ili opće dopuštanjem da nastupi nejednakost - povređuje djelomice princip slobode vlasništva (§ 62), a djelomice ona počiva na proizvoljnosti, koja po sebi i za sebe nema nikakva prava da se prizna - pobliže na misli da se hoće održati *ova* loza ili kuća, a ne *isto tako ova* porodica. No nije ova kuća ili loza, nego *porodica kao takva* jest ideja koja ima takvo pravo, te se slobodom imovine i jednakošću nasljednog prava održava običajnosno obličje isto tako, kako se, štaviše, porodice suprotnošću održavaju. - U takvim institucijama, kao

u rimskima, uopće je krivo shvaćeno pravo braka (§ 172) da je on potpuno osnivanje jedne vlastite zbiljske porodice i da spram toga ono što znači porodica uopće, *stirps,* * *gens,* postaje samo apstrakcija, koja se s generacijama sve više udaljuje i sve manje ozbiljuje (§ 177). Ljubav, običajnosni moment braka, kao ljubav osjećaj je prema zbiljskim prisutnim individuama, a ne prema apstrakciji. - Da se razumska apstrakcija pokazuje svjetskopovijesnim principom Rimskog Carstva, vidi dolje § 356. - A da visoka politička sfera dovodi pravo prvorodstva i stalne glavnice ipak ne kao proizvoljnost nego nužno iz ideje države, o tome dolje, § 306.

• [uz§ 180]

Rimski odnos

• [uz § 180 primjed.]

Htjeti učiniti porodicu nezavisnom od svih spoljašnjih slučajnosti - U patrijarhalnom stanju čak promjene u sretnim prilikama - ovdje treba za to upotrijebiti zakonodavstvo u kojemu je upravo slobodna ličnost - (punoljetnost) - princip.

Leno - posjed nikakve vrste - također porodi[čni posjed] fidejkomisarno - vlasništvo kneževske porodice jedna je od karika lanca s pomoću kojega je nastala država kao država - beskonačno važno -

a/ Vlasništvo

β/ Neotuđivost

γ/ Majorat - nedjeljivost -

Žena služi, za upotrebu je mužu i da bi se širila porodica, - ako je on mrtav, izgubljena je njena korist, njeno mjesto - oskudno, ovisi o milosti njegovih sinova; ako ona ima samo kćeri, ne sinove - zajedničko siromaštvo, *nju nije zbrinuo.* - Teški odnosi, sestre, udovice, ostavljene na milost i nemilost teškoj, neobičajnosnoj sudbini - nije *zbrinuo* žensku porodicu - *Žena nije* supruga

a/ stalna nepunoljetnost - od pokoljenja do pokoljenja

β/ Isključivanje kćeri; - Kćeri - nejednakost s braćom -

* Stirps (lat.) — deblo, pleme, porodica. - Bilj. prev.

kćeri kojima je potrebna pomoć - jednaka sposobnost - da se posjeduje vlasništvo - Atena, Sparta - Ima iz starine svoj izvor gdje su plemićke kćeri
a/ našle sklonište i zbrinjavanje u domovima β/ u udajama bile ograničene na njihov stalež, i tako muževima njihova staleža nisu bile slobodne nikakve druge nego ovakve ženidbe djevojkama bez imovine γ/ Običaji uopće patrijarhalno - djelomice nemilosrdnost, nešto poput sudbine - djelomice - posjednik dobra (ima) manje potreba i svrha da za njih potroši ne kao trgovac, nego kao otac svoje porodice, da potroši sa svojima -

Teški odnosi, a/ Sestre siromašne β/ Žena u blagostanju - u oskudnim okolnostima nakon smrti svog muža, njeno stanje nema ništa osim dostojanstva, matrona.

Dodatak. Kod Rimljana je u ranijim vremenima otac mogao razbaštiniti svoju djecu kao što ih je mogao i ubiti; kasnije oboje nije više bilo dopušteno. Ova nedosljednost onog neobičajnog i njegovog pretvaranja u običajnost nastojala se dovesti u sistem a ostajanje pri tom sačinjava ono teško i pogrešno u našem nasljednom pravu. Testamenti se svakako mogu dopustiti ali pri tom gledište mora biti to da ovo pravo samovolje nastaje sa razilaženjem i udaljavanjem članova porodice ili postaje veće, a da se takozvana *porodica prijateljstva,* koju stvara testament, može pojaviti samo u nedostatku bliže porodice braka ili djece. Sa testamentom je uopće povezano nešto neprijateljsko i neprijatno, jer ja se u njemu izjašnjavam ko su oni prema kojima sam naklon. Ali naklonost je proizvoljna; ona na ovaj ili onaj način može biti iznuđena pritvornošću, može biti povezana za ovaj ili onaj glupavi razlog, pa se može zahtijevati da se neko ko je određen testamentom podvrgne najvećim niskostima. U Engleskoj gdje su uopće udomaćene mnoge čudne navike, za testament su povezane mnoge glupave pomisli.

Prijelaz porodice u građansko društvo

§ 181.

Porodica se razdvaja na prirodan način, a uglavnom principom ličnosti, *u mnoštvo* porodica, koje se međusobno odnose kao samostalne konkretne osobe i stoga spoljašnje. Ili momenti koji su povezani u jedinstvu porodice kao u običajnosnoj ideji, koja je još u njenom pojmu, moraju od njega biti otpušteni u samostalan realitet; - stupanj *diferencije.* Izraženo ponajprije apstraktno, to daje određenje *posebnosti,* koja se, doduše, odnosi na *općenitost,* tako da je ova - ali još samo *unutarnji* - osnov i stoga na formalan način, koji se samo pričinja u posebnome. Taj refleksioni odnos prikazuje otuda ponajprije gubitak običajnosti ili, budući da je ona nužno *prividna* (Enciklopedija filozof, znan., § 64 i dalje, § 81 i dalje)[11] sačinjava to *pojavni svijet* običajnosnoga, *građansko društvo.*

Proširenje porodice kao njeno prelaženje u drugi princip jest u egzistenciji dijelom njeno mirno proširenje u jedan narod - *naciju,* koja time ima zajedničko prirodno podrijetlo, dijelom skupljanje razasutih porodičnih zajednica, bilo s pomoću vladajuće sile, ili dobrovoljnog ujedinjenja, koje je uvedeno s povezivajućim potrebama i uzajmičnim djelovanjem njihova zadovoljavanja.

Dodatak. Općenitost ovdje ima za ishodišnu tačku samostalnost posebnosti, pa izgleda da je time na ovom stajalištu izgubljena običajnost, jer za svijest je zapravo identitet porodice ono prvo, božansko i ono što nalaže dužnost. Ali sada se javlja odnos da ono posebno treba da bude ono što je prvo za mene odredujuće, a time je običajno određenje ukinuto. Ali ja sam u tome zapravo samo u zabludi, jer time što vjerujem da ostajem pri onom posebnom, općenitost i nužnost povezanosti ipak ostaje ono prvo i bitno: ja sam dakle uopće na stupnju privida i time mi moja posebnost ostaje ono odredujuće, to znači svrha da time služim općenitosti koja zapravo zadržava posljednju moć nada mnom.

[11] **3. izd. § 112 i dalji; 131 i dalji. Bilj. njem. izd.**

Drugi odsjek

GRAĐANSKO DRUŠTVO

§ 182.

Konkretna osoba, koja je sebi svrha kao *posebna,* kao cjelina potreba i pomiješanost prirodne nužnosti i proizvoljnosti, *jedan je princip* građanskog društva - ali posebna osoba, kao bitno u vezi s drugom takvom posebnosti, tako da se svaka posredovana s pomoću druge i ujedno naprosto samo oblikom *općenitosti, drugim principom,* čini važećom i zadovoljava.

Dodatak. Građansko društvo je razlika koja stupa između porodice i države, premda njegovo obrazovanje slijedi kasnije nego obrazovanje države; jer kao diferencija ono pretpostavlja državu koju ono mora imati pred sobom kao nešto samostalno da bi postojalo. Stvaranje građanskog društva pripada uostalom modernom svijetu koji svim određenjima ideje tek dopušta da se pojavi njeno pravo. Ako se država predstavlja kao jedinstvo različitih osoba, kao jedinstvo koje je samo zajedništvo, onda se time misli samo određenje građanskog društva. Mnogi od novih učitelja državnog prava ne mogu to dovesti ni do kakvog drugog nazora o državi. U građanskom društvu svako je sebi svrha, sve drugo mu je ništa. Ali bez odnosa prema drugima on ne može postići opseg svojih svrha; ovi drugi su zato sredstvo za svrhu onog posebnog. Ali posebna svrha kroz odnos prema drugom daje sebi formu općenitosti i zadovoljava se tako što ujedno zadovoljava dobrobit drugog. Budući da je posebnost vezana za uslov općenitosti, ona je cjelina tla posredovanja gdje se oslobađaju sve pojedinosti, sve nakane, sve slučajnosti rođenja i sreće, gdje se izlivaju valovi svih strasti, kojima može upravljati samo još um koji ih obasjava. Posebnost ograničena općenitošću, sama je mjera kroz koju svaka posebnost zahtijeva svoju dobrobit.

§ 183.

Sebična svrha u svom ozbiljenju, uvjetovana tako općenitošću, osniva sistem svestrane zavisnosti da su subzistencija i dobrobit pojedinca, te njegov pravni opstanak isprepleteni u subzistenciji, dobrobiti i pravu svih, na tome osnovani i samo u toj povezanosti zbiljski i osigurani. - Taj se sistem može ponajprije promatrati kao *spoljašnja država - država iz nužde i razumska država.*

§ 184.

Ideja u toj razdvojenosti podjeljuje *momentima osebujan opstanak, - posebnosti* pravo da sebe razvije i raširi na sve strane, a općenitosti pravo da sebe pokaže kao temelj i nužni oblik posebnosti, kao moć nad njom i kao njenu posljednju svrhu. - Sistem običajnosti koja je izgubljena u svoje ekstreme jest ono što sačinjava apstraktni moment *realiteta* ideje, koja je ovdje samo kao *relativni totalitet i unutarnja nužnost* u toj spoljašnjoj *pojavi.*

Dodatak. Ovdje je ono običajno izgubljeno u svojim ekstremima a neposredno jedinstvo porodice se raspalo u jedno mnoštvo. Realitet je ovdje spoljašnjost, rastvaranje pojma, samostalnost postojećih momenata koji su postali slobodni. Budući da su se u građanskom društvu posebnost i općenitost raspali, oni su ipak uzajamno povezani i uslovljeni. Pošto izgleda da jedno ima posla upravo sa onim drugim koje mu je suprotstavljeno a samo zamišlja da može biti tako što se od onog drugog drži podalje, svako ipak ima ono drugo za svoj uslov. Tako, na primjer, mnogi smatraju plaćanje poreza povredom njihove posebnosti, smatraju ga nečim njima neprijateljskim, što povređuje njihovu svrhu; ali ukoliko se to *pričinja* istinitim, utoliko se posebnost svrhe ne može zadovoljiti bez onog općenitog, pa neka zemlja u kojoj se ne plaćaju nikakvi porezi, ne bi se ni smjela odlikovati osnaženjem posebnosti. Moglo bi se isto tako činiti da se općenitost bolje drži ako na sebe privlači snage posebnosti, kao što je to, na primjer, izvedeno u Platonovoj državi; ali

ovo je ponovo samo jedan privid, jer su oboje samo pomiješani jedno sa drugim i preokrenuti jedno u drugo. Zahtijevajući moju svrhu ja zahtijevam ono općenito a ovo opet zahtijeva moju svrhu.

§ 185.

Posebnost za sebe, s jedne strane kao zadovoljenje svojih potreba koje se svestrano ispoljava, zadovoljenje slučajne proizvoljnosti i subjektivnog nahođenja, razara u svojim užicima sebe samu i svoj supstancijalni pojam; s druge strane, kao beskonačno izazvana, a u potpunoj zavisnosti od spoljašnje slučajnosti i proizvoljnosti, kao i moću općenitosti ograničena, ona je slučajno zadovoljenje nužne kao i slučajne potrebe. Građansko društvo pruža u ovim suprotnostima i njihovu isprepletanju prizor isto tako raspuštenosti, bijede i zajedničkog fizičkog i običajnosnog propadanja.

Samostalni razvoj posebnosti (usporedi § 124, bilj.) jest moment koji se u starim državama pokazuje kao nastupajuće propadanje običaja i kao posljednji razlog njihove propasti. Ove države, izgrađene dijelom na patrijarhalnom i religioznom principu, dijelom na principu duhovne, ali jednostavne običajnosti - uopće na *izvornom* prirodnom nazoru, nisu mogle izdržati njegovu razdvojenost i beskonačnu refleksiju samosvijesti u sebi, pa su podlegle toj refleksiji kako se počela pojavljivati, po uvjerenju, a zatim po zbiljnosti, jer je njihovu još jednostavnom principu nedostajala istinski beskonačna sila koja leži samo u onom jedinstvu što dopušta da se *suprotnost* uma *razvije do svoje potpune snage,* pa ju je nadvladao, te· u. njoj tako sebe održava i nju u *sebi zajedno drži. - Platon* u svojoj državi prikazuje supstancijalnu običajnost u njenoj idealnoj *ljepoti i istini,* ali on nije mogao s principom samostalne posebnosti, koji je u njegovo vrijeme prodro u grčku običajnost, nikako drukčije izaći na kraj nego da mu suprotstavi svoju samo supstancijalnu državu i da ga potpuno isključi sve do njegovih početaka što ih on ima u *privatnom vlasništvu* (§ 46, bilj.) i *porodici,* a zatim u njegovu daljem razvoju kao vlastita proizvoljnost i izbor staleža itd. Ovaj nedostatak poriče također veliku *supstancijalnu* istinu njegove države, pa se ona zbog njega smatra obično sanjarijom apstraktne misli, onim što se često običava nazivati čak *idealom.* Princip *samostalne,* u *sebi beskonačne ličnosti* pojedinca, subjektivne slobode, koji se pojavio unutrašnje u *kršćanskoj* religiji, a spoljašnje - stoga povezan s apstraktnom općenitošću - u *rimskom* svijetu, ne stiče svoje pravo u onom samo supstancijalnom obliku zbiljskog duha. Ovaj je princip povijesno kasniji od grčkog svijeta i isto je tako filozofska refleksija koja se spušta do ove dubine kasnija od supstancijalne ideje grčke filozofije.

Dodatak. Posebnost za sebe je ono što je pretjerano i bezmjerno, a forme ovog pretjerivanja same su bezmjerne. Čovjek kroz svoju predstavu i refleksiju proširuje svoje požude koje nisu nikakav zatvoren krug kao instinkt životinje, i vodi ih u lošu beskonačnost. Ali isto tako je na drugoj strani oskudica i nevolja nešto bezmjerno, a zamršenost ovog stanja može se harmonično riješiti samo kroz državu koja njime ovladava. Ako je Platonova država htjela isključiti posebnost, onda se time ništa ne može pomoći jer bi takva pomoć protivrječila beskrajnom pravu ideje da se ono posebno dopusti kao slobodno. U kršćanskoj religiji poglavito je rođeno pravo subjektivnosti, kao beskonačnost bitka za sebe, a pri tom cjelovitost ujedno mora sadržavati moć da posebnost stavi u harmoniju sa običajnim jedinstvom.

§ 186.

No princip posebnosti, upravo time što se on za sebe razvija do totaliteta, prelazi u *općenitost,* pa ima samo u njoj svoju istinu i pravo svoje pozitivne zbiljnosti. Ovo jedinstvo, koje zbog samostalnosti obaju principa s ovog stajališta razdvojenosti (§ 184) nije običajnosni identitet, upravo zbog toga nije kao *sloboda,* nego kao *nužnost* da se *posebno* uzdigne do *oblika općenitosti,* te da u tom obliku traži i ima svoje opstojanje.

§187.

Individue su kao građani ove države *privatne osobe,* koje imaju svoj vlastiti interes za svoju svrhu. Kako se ta svrha javlja posredovanjem općega, što im se tako *pojavljuje* kao *sredstvo,* to je one mogu dostići samo ukoliko same svoje znanje, htijenje i činjenje određuju na opći način, čineći sebe *karikom* lanca ove povezanosti. Interes ideje u tome što ne leži u svijesti ovih članova građanskog društva kao takvoga, jest *proces* da se njihova pojedinačnost i prirodnost uzdigne prirodnom nužnošću, kao i proizvoljnošću potreba, do *formalne slobode* i formalne *općenitosti znanja i htijenja,* da se u njihovoj posebnosti *obrazuje* subjekti vitet.

Povezano je, s jedne strane, s predstavama o nedužnosti prirodnog stanja, o prostodušnosti običaja neobrazovanih naroda, a s druge strane, sa smislom koji potrebe, njihovo zadovoljavanje, užitke i ugodnosti partikularnog života itd. smatra *apsolutnom* svrhom kad se *obrazovanje* ondje smatra nečim samo *spoljašnjim,* nečim što pripada upropaštavanju, a ovdje kao puko *sredstvo* za one svrhe; jedan kao i drugi nazor pokazuje nepoznavanje prirode duha i svrhe uma. Duh ima svoju zbiljnost samo po tome što sebe u sebi samome razdvaja, pa u prirodnim potrebama i u povezanosti ove spoljašnje nužnosti postavlja sebi ovu granicu i konačnost, te ih upravo time što *on sebe* unosi u *njih* prevladava i u tome zadobiva svoj *objektivni* opstanak. Umna svrha stoga nije ni ona prirodna prostodušnost običaja niti užici kao takvi koji se postižu obrazovanjem u razvoju posebnosti, nego da se *prirodna prostodušnost* - tj. dijelom pasivna nesebičnost, dijelom sirovost znanja i volje, tj. *neposrednost i pojedinačnost,* u što je duh utonuo, ukloni i da prije svega ova njena spoljašnjost dobije umnost za *koju je sposobna,* naime *oblik općenitosti, razumnost.* Samo je na taj način duh u ovoj *spoljašnjosti* kao takav *udomaćen i kod sebe.* Njegova sloboda tako u njoj opstoji, a on u tom elementu, koji je po sebi stran njegovu određenju za slobodu, opstoji *po sebi,* ima posla samo s onim čemu je utisnut njegov pečat i što je od njega proizvedeno. Upravo time *oblik općenitosti* dolazi u misli

za sebe do egzistencije - oblik koji je jedino element dostojan egzistencije ideje. - Obrazovanje je stoga u svom apsolutnom određenju *oslobađanje i rad* višeg oslobađanja, naime apsolutno prolazište ne više do neposrednog, prirodnog, nego duhovnog, isto tako uzdignutog do lika općenitosti beskonačno subjektivnog supstancijaliteta običajnosti. - To je oslobađanje u subjektu *težak rad* protiv pukog subjektiviteta vladanja, protiv neposrednosti požude kao i protiv subjektivne taštine osjećaja proizvoljnosti nahođenja. To što je ovaj rad težak, sačinjava jedan dio nenaklonosti koji na nj pada. S pomoću tog rada obrazovanja, međutim, događa se da subjektivna volja sama u sebi dobiva *objektivitet,* u kojemu je ona, sa svoje strane, jedino dostojna i sposobna da bude *zbiljnost* ideje. - Isto tako taj oblik općenitosti, do kojega se razradila i uzdigla posebnost, čini ujedno razumnost da posebnost *postaje* istinski *bitak za sebe* pojedinačnosti, a time što on općenitosti daje sadržaj, koji je ispunjava, i njeno beskonačno samoodređenje, sam je u običajnosti kao onaj koji beskonačno za sebe bitkuje, slobodni subjektivitet. To je stajalište ono koje pokazuje *obrazovanje* kao imanentni moment onoga apsolutnoga i beskonačnu vrijednost obrazovanja.

Dodatak. Kao obrazovane ljude možemo razumjeti ponajprije takve koji mogu činiti sve ono što čine i ostali.[12] i koji svoju partikularnost ne izokreću, dok se kod neobrazovanih pokazuje upravo ovo, tim što se ponašanje ne upravlja prema općim svojstvima predmeta. Isto tako onaj ko je neobrazovan može druge ljude u odnosu sa njima vrijeđati tim što se ne ustručava i nema nikakve refleksije za osjećanja drugih. On druge ne želi povrijediti ali njegovo ponašanje nije u saglasnosti sa njegovom voljom. Obrazovanje je dakle dotjerivanje posebnosti da se ponaša po prirodi stvari. Kada istinska originalnost proizvodi stvar, ona zahtijeva istinsko obrazovanje, dok se preobražava u neistinite neukusnosti koje padaju na pamet neobrazovanima.

[12] očigledno oštećeno mjesto; možda se treba nadopuniti ovako: »koji [sve] mogu učiniti [predmetom svijesti]...« Bilj. njem. izd.

§ 188.

Građansko društvo sadržava tri momenta:

A. Posredovanje *potrebe* i zadovoljavanje *pojedinca* njegovim radom i radom i zadovoljavanjem potreba *svih ostalih* - sistem *potreba*.

B. Zbiljnost onoga što je u tome sadržano kao općenito *slobode,* zaštita vlasništva pravosuđem.

C. Predostrožnost spram slučajnosti koja zaostaje u onim sistemima i briga oko posebnog interesa kao nečega *zajedničkoga* s pomoću *policije i korporacije.*

A. Sistem potreba

189.

Posebnost, ponajprije kao ono određeno spram onoga općega volje uopće (§ 60), jest *subjektivna potreba* što svoj objektivitet, tj. *zadovoljavanje,* postiže posredovanjem a) spoljašnjih stvari koje su, međutim, isto tako *vlasništvo* i proizvod drugih potreba i *volja* i β) djelatnošću i radom kao onim što posreduju između obje strane. Kako je njena svrha zadovoljavanje subjektivne *posebnosti, a u vezi* s potrebama i slobodnom proizvoljnošću drugih pribavlja važenje *općenitosti,* to je ovaj sjaj umnosti u ovoj sferi konačnosti *razum,* strana na koju se dolazi u promatranju i koja čini ono što izmiruje unutar same ove sfere.

Ekonomija države je znanost koja s ovih gledišta ima svoje ishodište a zatim treba da izloži odnos i kretanje masa u njihovoj kvalitativnoj i kvantitativnoj određenosti i isprepletenosti. - To je jedna od znanosti koja je, kao na svom tlu, nastala u novije vrijeme. Njen razvoj pokazuje interesantnost kako *misao* (vidi Smith, Say, Ricardo[11]) iz beskonačnog mnoštva pojedinačnosti, koje su isprva leža-

[11] *Adam Smith,* Inquiry into the pature and cause of the wealth of nations, 1776. - *Jean Baptiste Say,* Traite'd 'economie politique, 1803. - *David Ricardo,* On **the** principles of political economy and taxation, 1817. - Bilj. njem. izd.

le pred njom, iznalazi jednostavne principe stvari, razum, koji je u njima djelotvoran i koji njima upravlja. - Kao što je to, s jedne strane, ono što izmiruje da se u sferi potreba spozna taj sjaj umnosti što leži i što je djelotvorno u stvarima, tako je to, obratno, ono polje gdje razum subjektivnih svrha i moralnih mnjenja otkriva svoje nezadovoljstvo i moralnu mrzovolju.

Dodatak. Postoje izvjesne opće potrebe kao što su jelo, piće, odjeća itd., a kako će one biti zadovoljene potpuno ovisi od slučajnih okolnosti. Tamo ili ovdje tlo manje ili više plodno, godine su različite po rodnosti, jedan čovjek je marljiv drugi lijen; ali ova zbrka proizvoljnosti iz sebe proizvodi opća određenja a ovo što je prividno razoreno i bezmisaono, drži jedna nužnost koja nastupa od sebe. Predmet je državne ekonomije da se pronađe ovo nužno, predmet je jedne nauke koja čini čast misli, jer u masi slučajnosti ona pronalazi zakone. Zanimljivo je vidjeti kako se posebne sfere grupiraju, imaju uticaj na druge i od njih bivaju podstaknute ili ometene. Ovo prožimanje, u koje se najprije ne vjeruje jer izgleda da je sve prepušteno samovolji pojedinca, vrijedno je pamćenja prije svega i ima sličnost sa planetnim sistemom koji očima uvijek pokazuje samo nepravilna kretanja ali čiji se zakoni ipak mogu spoznati.

a) Vrsta potrebe i zadovoljavanja

§ 190.

Životinja ima ograničen krug sredstava i načina zadovoljavanja svojih isto tako ograničenih potreba. *Čovjek* i u toj zavisnosti dokazuje ujedno svoje uzdizanje iznad nje i svoju općenitost, ponajprije *pomnogostručavanjem* potreba i sredstava, a zatim *raščlanjivanjem* konkretne potrebe i *razlikovanjem* njenih pojedinih dijelova i strana koji postaju različnim *partikulariziranim,* a na taj način *apstraktnijim potrebama.*

Predmet je u pravu osoba, na moralnom stajalištu *subjekt,* u porodici *član porodice,* u građanskom društvu

uopće *građanin* (kao bourgeois) - ovdje, sa stajališta potreba (usporedi § 123, bilj.), to je konkretnost *predstave* što se zove *čovjek;* tek je, dakle, ovdje, i zapravo samo ovdje, riječ o *čovjeku* u tom smislu.

Dodatak. Životinja je nešto partikularno, ona ima svoj instinkt i ograničeno sredstvo zadovoljenja koje se ne može prestupiti. Postoje insekti koji su vezani za određene biljke, druge životinje koje imaju širi krug, koje mogu živjeti u različitim klimatima; ali, uvijek se javlja nešto ograničeno u poredenju sa krugom kojeg ima čovjek. Potreba stanovanja i odijevanja, nužnost da se hrana ne ostavlja u sirovom stanju nego da se adekvatna pripravlja i da se razori njena prirodna neposrednost, čini da to čovjek ne posjeduje lagodno kao životinja, što, kao duh, ne smije ni imati na lagodan način. Razum koji shvata razlike, u ove potrebe unosi mnogostrukost, pa time što ukus i korisnost postaju kriteriji prosuđivanja, onda i same potrebe time bivaju obuhvaćene. To na koncu nije više potreba nego mnijenje koje se mora zadovoljiti, pa upravo u obrazovanje spada to da se ono što je konkretno, rastavi u svoje posebnosti. U raznolikosti potrebe leži upravo jedno sprečavanje požuda, jer ako čovjek upotrebljava mnogo, onda poriv prema nečemu što one iziskuju nije toliko jak, a to je znak da nužda uopće nije tako moćna.

§191.

Isto se tako ***dijete*** i pomnogostručuju *sredstva* za partikularizirane potrebe i uopće načini njihova zadovoljavanja - koji ponovo postaju relativne svrhe i apstraktne potrebe - pomnogostručavanje koje ide u beskonačnost, što je u upravo istoj mjeri *razlikovanje* ovih određenja i *prosuđivanje* prikladnosti sredstava za njihove svrhe - *profinjenosti.*

Dodatak. To što Englezi zovu *comfortable,* nešto je posve neiscrpno i nešto što napreduje do beskonačnosti, jer svaka udobnost ponovo pokazuje svoju neudobnost, pa ovi pronalasci nemaju kraja. Neka potreba stoga nije proizvedena niti od onih koji je imaju na neposredan način nego je, štaviše, proizvedena pomoću onih koje svojim nastankom traže neki dobitak.

§ 192.

Potrebe i sredstva postaju kao realni opstanak *bitak* za *druge* čijim je potrebama i radom zadovoljenje međusobno uvjetovano. Apstrakcija koja postaje kvalitet potreba i sredstava (vidi predašnji §) postaje također određenje međusobnog odnosa individua jedne spram druge; ova općenitost kao *priznatost* jest moment koji ih u njihovoj partikularizaciji i apstrakciji čini *konkretnima,* kao *društvene,* potrebama, sredstvima i načinima zadovoljavanja.

Dodatak. Time da se moram ravnati prema drugim, ulazi ovdje forma općenitosti. Od drugih dobivamo sredstvo zadovoljenja, pa prema tome moram prihvatiti njihovo mnijenje. Ali ja sam ujedno prinuđen da proizvedem sredstvo zadovoljenja za druge. Dakle, jedno je povezano sa drugim i od njega zavisi. Utoliko sve partikularno postaje nečim društvenim; u načinu odijevanja, u vremenu za jelo leži izvjesna konvencija koja se mora prihvatiti jer u ovim stvarima nije vrijedno napora htjeti pokazati svoj uvid, nego je najpametnije u tome postupati kao ostali.

§193.

Ovaj moment postaje tako posebno svrhovno određenje za sredstva za sebe i njihova posjedovanja, kao i za vrstu i način zadovoljavanja potreba. On sadržava, dalje, neposredno zahtjev *jednakosti* u tome s drugima; potreba ove jednakosti, s jedne strane, i ono sebe-činiti-jednakim (Sich-gleich-machen), oponašanje, kao i, s druge strane, potreba u tome isto tako opstojeće *posebnosti,* da su isticanjem sebe učini važećom, postaje sama zbiljski izvor pomnogostručavanja potreba i njihova proširivanja.

§ 194.

Budući da u društvenoj potrebi, kao povezanosti neposrednih ili prirodnih i duhovne potrebe *predstave,* preteže ova

posljednja kao ono što je općenito, zato u ovom društvenom momentu leži strana *oslobađanja* da se stroga prirodna nužnost potrebe sakriva, pa se čovjek prema *svojem,* i to općem *mnjenju* i samo nužnosti, koju je sam napravio, umjesto samo prema spoljašnjoj slučajnosti, odnosi prema unutrašnjoj, prema *proizvoljnosti.*

Predstava kao da je čovjek u nekom takozvanom prirodnom stanju, gdje bi on imao samo takozvane jednostavne prirodne potrebe i za njihovo zadovoljavanje potrebovao sredstva kakva mu je neposredno pribavljala slučajna priroda, da je s obzirom na potrebe živio u *slobodi* - još bez obzira na moment oslobađanja koje leži u radu, o čemu kasnije - neistinito je mnjenje, jer prirodna potreba kao takva i njeno neposredno zadovoljavanje bili bi samo stanje u prirodu utonule duhovnosti, te time surovosti i neslobode, a sloboda leži samo u refleksiji duhovnoga u sebe, njegovu razlikovanju od prirodnoga i njegovu refleksu na prirodno.

§ 195.

To je oslobađanje *formalno,* budući da posebnost svrha ostaje osnovni sadržaj. Pravac društvenog stanja na neodređeno pomnogostručivanje i specificiranje potreba, sredstava i užitaka koje, kao i razlika između prirodnih i obrazovanih potreba, nema granica - *luksuz* - isto je tako beskonačno povećavanje ovisnosti i nužde koje ima posla s materijom što pruža beskonačni otpor, naime, sa spoljašnjim sredstvima posebne vrste, da budu vlasništvo slobodne volje, pa tako ima posla s onim apsolutno teškim.

Dodatak. Diogen u svom cijelom ciničkom liku zapravo je samo proizvod atenskog društvenog života, a ono što ga je determiniralo bilo je mnijenje protiv kojega je njegovo držanje uopće djelovalo. On stoga nije nezavisan nego je samo nastao pomoću ovog društva, i sam je jedan nepristojan proizvod luksuza. Tamo gdje se on na jednoj strani nalazi na svojoj visini, tu je također jednako velika i nevolja i odbačenost na drugoj strani, a tada je cinizam proizveden kao suprotnost prefinjenosti.

b) Vrsta rada

§ 196.

Posredovanje da se *partikulariziranim* potrebama pripremi i stekne isto tako primjereno *partikularizirano* sredstvo jest *rad,* koji od prirode neposredno isporučeni materijal specificira za te raznolike svrhe s pomoću mnogostrukih procesa. To formiranje daje, pak, sredstvu vrijednost i njegovu svrsishodnost, tako da se čovjek u svojoj potrošnji odnosi prvenstveno prema *ljudskim* produkcijama, pa su takvi napori ono što on troši.

Dodatak. Neposredni materijal kojeg nije potrebno posebno obrađivati, sasvim je neznatan: samo se zrak mora pribaviti tako što ga zagrijavamo; samo se voda može piti onakva kakva se nalazi. Ljudski znoj i ljudski rad pribavljaju čovjeku sredstvo potrebe.

§ 197.

U raznolikosti određenja i predmeta koji interesiraju razvija se *teorijsko obrazovanje;* ne razvija se samo raznolikost predstava i znanja nego također i pokretnost i brzina predstavljanja i prelaženja s jedne predstave na drugu, shvaćanje isprepletenih i općih sveza itd. - obrazovanje razuma uopće, a time i jezika. - *Praktično obrazovanje* radom sastoji se u potrebi koja sebe stvara i *navici zaposlenosti* uopće, zatim *ograničenju svog djelovanja,* djelomice prema prirodi materijala, ali djelomice naročito prema proizvoljnosti drugih i u navici objektivne djelatnosti i *općevrijednih* vještina, navici koja se stiče tom stegom.

Dodatak. Barbarin je lijen i razlikuje se od obrazovanog čovjeka u tome što on u tuposti nešto namjerava u potaji, jer se praktično obrazovanje sastoji baš u navici i u potrebi zaposlenosti. Onaj ko je nespretan kad hoće izmišlja uvijek nešto novo jer nije gospodar svog vlastitog čina, dok se spretnim može nazvati radnik koji proizvodi stvar onakvu kakva ona treba da bude i koji u svom subjektivnom činu ne nalazi nikakav prezir prema svrsi.

§ 198.

Ono opće i objektivno u radu leži, međutim, u *apstrakciji,* koja uzrokuje specifikaciju sredstava i potreba, a time ujedno specificira proizvodnju i stvara *podjelu radova.* Rad pojedinčev postaje podjelom *jednostavniji,* a time postaje veća vještina u njegovu apstraktnom radu, kao i količine njegovih proizvoda. Ova apstrakcija vještine i sredstva upotpunjuje ujedno *ovisnost i uzajamnu povezanost* ljudi za zadovoljavanje ostalih potreba do potpune nužnosti. Apstrakcija proizvođenja čini rad, nadalje, sve više *mehaničkim,* a time na koncu podobnim da čovjek može od njega odstupiti, a da na njegovo mjesto može stupiti *mašina.*

c) Imovina

§ 199.

U ovoj ovisnosti i uzajamnosti rada i zadovoljavanja potreba preobraća se *subjektivna sebičnost u prilog zadovoljavanju potreba svih drugih* - u posredovanje posebnog s pomoću općega kao dijalektičko kretanje, tako da upravo time što svaki za sebe stječe, proizvodi i uživa, proizvodi i stječe za užitak ostalih. Ova nužnost, što leži u svestranoj isprepletenosti ovisnosti svih, sada je za svakoga *opća, stalna imovina* (vidi § 170), koja za nj sadržava mogućnost da s pomoću obrazovanja i vještine u tome učestvuje da bi bio osiguran za svoju subzistenciju - kao što ovo stjecanje, posredovanjem njegova rada, održava i proširuje opću imovinu.

§200.

Mogućnost učestvovanja u općoj imovini, *posebna* imovina, *uvjetovana* je, međutim, djelomice neposrednim vlastitim osnovom (kapital), djelomice vještinom, koja je, sa svoje strane, opet sama uvjetovana imovinom, a zatim slučajnim okolnostima, kojih mnogolikost stvara *različitost u razvoju* već *za sebe nejednakih* prirodnih tjelesnih i duhovnih dispozicija - različitost koja se u ovoj sferi posebnosti javlja u svim pravcima i na svim stupnjevima, pa joj je s ostalom slučajnošću i proizvoljnošću nužna posljedica *nejednakost imovine i vještine* individua.

U ideji sadržanom objektivnom *pravu posebnosti* duha koje od prirode - elementa nejednakosti - postavljenu nejednakost ljudi u građanskom društvu ne samo da ne ukida nego je proizvodi iz duha, pa je uzdiže do nejednakosti vještine, imovine i same intelektualne i moralne obrazovanosti - suprotstaviti zahtjev *jednakosti,* pripada praznom razumu, koji tu svoju apstrakciju i svoje *»treba da«* (das Sollen) uzima kao realno i umno. Ova sfera posebnosti koja sebi zamišlja opće, u tom samo relativnom identitetu s općim zadržava u sebi kako prirodnu tako i proizvoljnu posebnost, a time ostatak prirodnog stanja. Nadalje, sistemu ljudskih potreba i njihovu kretanju imanentni um jest ono što ga raščlanjuje u organsku cjelinu razlika; vidi idući §.

§201.

Beskonačno raznovrsna sredstva i njihovo isto tako beskonačno isprepleteno kretanje u međusobnoj proizvodnji i razmjeni *sabiru* se s pomoću općenitosti, koja se nalazi u njihovu sadržaju, i *razlikuju* se u *općim masama, tako* da se čitav sklop izgrađuje u *posebne sisteme* potreba, njihovih sredstava i radova, vrsta i načina zadovoljavanja, te teorijske i praktične izobrazbe - u sisteme kojima su dodijeljene individue - do različitosti *staleža.*

Dodatak. Način sudjelovanja u općoj imovini prepušten je svakoj posebnosti individua, a opća različitost uposebljavanja građanskog društva jest nešto nužno. Ako je prva osnova države porodica, onda su staleži druga. Ovo je za nju veoma važno jer privatne osobe, premda samožive, imaju nužnost da se okrenu prema drugima. Ovdje je, dakle, korijen kojim se sebičnost povezuje sa onim općim, sa državom, čija briga mora biti to da ova povezanost bude uspješnija i čvršća.

§202.

Staleži se određuju prema *pojmu* kao *supstancijalni* ili neposredni stalež, refleksivni ili *formalni,* a zatim kao *opći* stalež.

§203.

a) *Supstancijalni* stalež ima svoju imovinu u prirodnim proizvodima nekog tla koje on obraduje - tla koje je sposobno da bude isključivo privatno vlasništvo, te zahtijeva ne samo neodređeno trošenje nego i objektivno uređivanje. Spram nadovezivanja rada i stjecanja na *pojedine* stalne prirodne epohe i zavisnosti dobitka od promjenljive kakvoće prirodnog procesa, svrha potrebe čini sebe *predostrožnošću* za budućnost, ali s pomoću svojih uvjeta zadržava način, subzistancije koja je manje posredovana refleksijom i vlastitom voljom, i u tome uopće supstancijalno uvjerenje neposredne običajnosti, koja počiva na porodičnim odnosima i povjerenju.

S pravom se pravi početak i pravo osnivanje država postavljalo u uvođenje *zemljoradnje* pokraj uvođenja *braka,* budući da onaj princip dovodi sa sobom uređivanje tla i time isključivo privatno vlasništvo (usporedi § 170, primjed.), pa da skitnički život divljaka, koji svoju subzistenciju traži u skitnji, dovede do mira privatnog prava i do sigurnosti zadovoljavanja potrebe. S time se povezuje ograničenje ljubavi spolova na brak, a s ovime proširenje te veze do *trajnog,* u sebi općeg saveza, proširenje potrebe do *porodične brige* i proširenje posjeda do *porodičnog dobra.* Osiguranje, učvršćenje, trajanje zadovoljenja potreba itd. - karakteri, čime se ove institucije ponajprije preporučuju, nisu ništa drugo do oblici općenitosti i oblikovanja kako sebi umnost, apsolutna konačna svrha, pribavlja važenje u tim predmetima. - Što za ovu materiju može biti interesantnije od onoga što nam je dao moj vrlo uvaženi prijatelj, gospodin *Creuzer,* u tumačenjima koja su isto tako puna duha kao i učena, naročito u *četvrtom svesku* svoje *Mitologije i simbolike" o agronomskim* svečanostima, slikama

[14] **Friedrich Creuzer, *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen,* 4 sveska, 1810/12**

i svetištima Starih koji su postali svjesni uvođenja zemljoradnje i s time povezanih institucija kao božanskih čina, pa im tako posvetlili religiozno štovanje.

Da supstancijalni karakter ovog staleža sa strane zakona privatnog prava, posebno pravosuđa, kao i sa strane pouke i obrazovanja, također i religije, povlači za sobom modifikacije, ne s obzirom na *supstancijalni sadržaj,* nego s obzirom na *oblik i razvoj refleksije,* dalja je posljedica, koja se dešava i s obzirom na druge staleže.

Dodatak. U našem dobu ekonomija se pokreće i na reflektirajući način, kao neka fabrika, i tada poprima karakter drugog staleža koji je suprotan njegovoj prirodnosti. Međutim, ovaj prvi stalež će sve više sadržavati način patrijarhalnog života i njegovo supstancijalno raspoloženje. Ovdje čovjek sa neposrednim osjećajem prihvata ono što je dato i prihvaćeno, za što je zahvalan Bogu i živi u vjerskom povjerenju da će ova dobrobit potrajati. Ono što dobija njemu je dovoljno; on troši jer mu se vraća. Ovo je jednostavno pomišljanje koje nije usmjereno na sticanje bogatstva; možemo ga nazvati *staroplemićkim,* koje troši ono što jest. U ovom staležu priroda je glavna stvar a vlastita marljivost je, naprotiv, ono podređeno, dok je kod drugog staleža upravo um ono bitno a prirodni proizvod se može posmatrati samo kao materijal.

§204.

b) *Zanatlijski stalež* ima kao svoj posao *uređivanje* prirodnog proizvoda pa je za sredstva svoje subzistencije upućen na svoj *rad,* na *refleksiju* i razum, kao i bitno na posredovanje s potrebama i radovima drugih. Što on uradi i uživa, treba da zahvali prvenstveno *sebi samome,* svojoj vlastitoj djelatnosti. - Njegov se posao opet, kao rad za pojedinačne potrebe na konkretni način i na zahtjev pojedinaca, diferencira na *obrtnički stalež* - ali kao apstraktna zajednička masa rada za pojedinačne potrebe neke općenitije potrebe, u *tvomičarski stalež* - i kao posao me-

dusobne razmjene pojedinačnih sredstava, poglavito s pomoću općeg sredstva razmjene, novca, u kojemu je apstraktna vrijednost svih roba zbiljska, na *trgovački stalež.*

Dodatak. Individua u staležu zanatlija upućena je na sebe, a ovaj samoosjećaj najuže zavisi od zahtjeva nekog pravnog stanja. Smisao za slobodu i poredak je zato nastao poglavito u gradovima. Prvi stalež, naprotiv, mora malo misliti säm: ono što on stiče dar je nečeg stranog, prirode; ovaj osjećaj zavisnosti kod njega je nešto prvo, a s time se lako povezuje i to da se podnosi i ono šta god da dođe od ljudi. Prvi stalež je stoga više sklon potčinjenosti, drugi više slobodi.

§205.

c) *Opći stalež* ima kao svoj posao *opće interese* društvenog stanja; on stoga mora biti oslobođen direktnog rada za potrebe bilo s pomoću privatne imovine, bilo na taj način da mu država, koja zahtijeva njegovu djelatnost, nadoknađuje štetu, tako da privatni interes nalazi svoje zadovoljenje u njegovu radu za ono opće.

§206.

Stalež, kao posebnost koja je sebi postala objektivna, dijeli se tako, s jedne strane, prema pojmu u svoje opće razlike. S druge strane, kojem posebnom staležu pripada *individua,* na to imaju utjecaja narav, rođenje i okolnosti, ali posljednje i bitno određenje leži u *subjektivnom mnjenju i posebnoj proizvoljnosti,* koja sebi u ovoj sferi daje svoje pravo, svoju zaslugu i svoju čast, tako da se ono što se u njoj dešava *unutrašnjom nužnošću* ujedno javlja *posredovanjem proizvoljnosti* pa ima za subjektivnu svijest lik da je djelo njene volje.

I u ovom se pogledu pokazuje u pogledu principa posebnosti i subjektivne proizvoljnosti razlika u političkom životu Istoka i Zapada, te antiknog i modernog svijeta. Razdioba cjeline u staleže stvara se kod onih, doduše, *objektivno po sebi,* jer je *po sebi* umna; ali pri tome princip subjektivne posebnosti ne dobiva istovremeno svoje pravo, jer je npr. dodjeljivanje individua staležima prepušteno vladarima, kao u *platonskoj* državi (De Republica, III, [415] str. 320, ed. Bip, T. VI), ili *pukom* rođenju, kao u *indijskim kastama.* Neprihvaćena tako u organizaciji cjeline i u njoj nepomirena, subjektivna se posebnost stoga, budući da se ona također javlja kao bitan moment, pokazuje kao nešto neprijateljsko, kao upropaštavanje društvenog poretka (vidi § 185, primjed.), bilo na taj način da ga ona ruši, kao u grčkim državama ili rimskoj republici, bilo tako da je ona, ako ima vlast ili se održava kao religiozni autoritet - unutarnja pokvarenost i potpuna degradacija, kao što je to u neku ruku bio slučaj kod *Lakedemonjana,* a sada najpotpunije kod *Indijaca.* - No objektivnim poretkom održana u primjerenosti njemu, a ujedno u svom pravu, subjektivna posebnost postaje principom cjelokupnog oživljavanja građanskog društva, razvoja misaone djelatnosti, zasluge i časti. Priznanje i pravo da se ono što je u građanskom društvu i državi nužno s pomoću uma, ujedno događa *posredovanjem proizvoljnosti* jest pobliže određenje onoga što se naročito u općoj predstavi zove *sloboda* (§121).

§207.

Individua daje sebi zbiljnost samo ukoliko stupi u *opstanak* uopće, dakle u *određenu posebnost,* ograničavajući se time *isključivo* na jednu od *posebnih* sfera potrebe. Običajnosno je uvjerenje stoga u ovom sistemu *čestitost i staleško učenje* da sebe, i to iz vlastitog određenja, treba s pomoću svoje djelatnosti, marljivosti i vještine učiniti članom jednog od momenata građanskog društva i kao takav se održati, pa da se samo s pomoću ovog *posredovanja* s općim valja brinuti za sebe, kao što time valja biti *priznat* u svojoj predstavi i predstavi drugih. - *Moralitet* ima svoje osebujno mjesto u ovoj sferi, gdje vlada refleksija [individue] o svom djelovanju, svrha posebnih potreba i dobrobiti - te slučajnost u njihovu zadovoljavanju čini dužnošću također i slučajnu i pojedinačnu pomoć.

Da se individua ponajprije (tj. osobito u mladosti) opire predstavi da se valja odlučiti za poseban stalež smatrajući to ograničenjem svog općeg određenja i *pukom spoljašnjom* nužnošću, leži u apstraktnom mišljenju koje ostaje u općemu i time nezbiljskome pa ne spoznaje da za to da bi *opstojao* pojam uopće stupa u razliku pojma i njegova realiteta, a time u određenost i posebnost (v. § 7) pa da ona samo na taj način može steći zbiljnost i običajnosni objektivitet.

Dodatak. To da bi čovjek morao biti *nešto* mi razumijemo da on pripada određenom staležu; jer nešto tako znači da je on tada nešto supstancijalno. Čovjek bez staleža je puka privatna osoba i ne stoji u zbiljskoj općenitosti. S druge strane, pojedinac se u svojoj posebnosti može držati za ono opće i smatrati da ako bi ušao u neki stalež, predao bi se nečem nižem. Pogrešna je predstava da se nešto, ako dobija postojanje koje mu je potrebno, time ograničava i iznevjerava.

§208.

Princip ovog sistema potreba ima kao vlastitu posebnost znanja i htijenja općenitost koja *po sebi i za sebe* bitkuje, općenitost *slobode samo apstraktno,* dakle kao *pravo vlasništva* u sebi koje, međutim, ovdje više nije samo *po sebi* nego je u svojoj važećoj zbiljnosti, kao *zaštita vlasništva* pravosuđem.

B. Pravosuđe

§209.

Ono *relativno* uzajamnog odnosa potreba i rada za njih ima ponajprije svoju *refleksiju u sebi,* uopće u beskonačnoj ličnosti, (apstraktnom) *pravu.* No ta sfera relativnoga, kao *obrazovanje,* sama je ono što pravu daje *opstanak* da bude kao nešto opće *priznato, znano* i željeno pa da posredovanjem toga znanoga i željenoga ima važenje i objektivnu zbiljnost.

Da se »ja« shvaća kao *opća* osoba, u čemu su *svi* identični, pripada obrazovanju, *mišljenju* kao svijest pojedinca u obliku općenitosti. *Čovjek vrijedi tako jer je čovjek,* a ne jer je Židov, katolik, protestant, Nijemac, Talijan itd. Ova svijest, *kojoj važi misao,* beskonačno je važna - a samo je tada nedostatna ako se, poput *kozmopolitizma,* fiksira na to da se suprotstavi konkretnom državnom životu.

Dodatak. S jedne strane kroz sistem partikularnosti pravo postaje krajnje nužno kao zaštita za posebnost. Ako dolazi i iz pojma onda ono ipak stupa u egzistenciju, jer je nužno za potrebe. Imati misao prava znači biti obrazovan za mišljenje a ne više zadržavati se u puko čulnom; predmeti se moraju prilagoditi formi općenitosti i sebe isto tako usmjeriti u volju prema nečemu općenitom. Tek nakon što su ljudi pronašli raznovrsne potrebe a njihovo privređivanje se zaplelo u zadovoljavanje, mogu se obrazovati zakoni.

§210.

Objektivna zbiljnost prava jest da dijelom bude za svijest, da se uopće *zna,* dijelom da ima moć zbiljnosti i da *važi,* te da se time zna također kao ono *opće važeće.*

a) Pravo kao zakon

§211.

Što je *po sebi* pravo, *postavljeno* je u njegovu objektivnom opstanku, tj. određeno s pomoću misli za svijest i kao **ono što jest** i važi kao pravo, *poznato,* zakon; a pravo je ovim **određenjem** *pozitivno* pravo uopće.

Nešto postaviti kao *opće* - tj. to kao opće dovesti svijesti - jest, kao što je poznato, *mišljenje,* (usporedi gore § 13, primjed., i § 21, primjed.); time što ono tako sadržaj vraća u njegov najjednostavniji oblik, daje mu njegovu posljednju *određenost.* Ono što je pravo dobiva tek time što postaje zakonom ne samo oblik svoje općenitosti nego i svoju istinsku određenost. Stoga kod predstave o zakonodavstvu ne treba imati pred sobom samo taj jedan moment da se na taj način izriče nešto kao pravilo koje važi za sve; nego unutarnji bitni moment ispred onoga drugoga jest *spoznaja sadržaja* u njegovoj *određenoj općenitosti.* Sama *običajna prava* - budući da samo životinje imaju svoj zakon kao instinkt, dok ga samo ljudi imaju kao običaj - sadržavaju moment da jesu i da se znaju kao *misli.* Razlika između njih i zakona sastoji se samo u tome što se ona znaju samo na subjektivan i slučajan način, pa su stoga za sebe neodređenija, a općenitost misli mutnija. Osim toga poznavanje prava s ove ili one strane i uopće jest slučajno vlasništvo malobrojnih. Obmana je da ona zbog svog oblika, što opstoje kao *običaji,* imaju prednost da prijeđu u *život* (- danas se, uostalom, najviše upravo tamo govori *o životu* i o *prijelazu u život* gdje opstoji okovanost u najmrtviju građu i najmrtvije misli -), jer važeći zakoni jedne nacije time što su napisani i sakupljeni ne prestaju biti njeni" običaji. Ako običajna prava dođu dotle da budu sabrana i sastavljena, što se uskoro mora dogoditi kod jednog naroda koji je samo donekle postigao neku obrazovanost, onda je ta zbirka *zakonik,* koji će se dakako, budući je puka zbirka, odlikovati svojom *neubličenošću,* neodređenošću i nepotpunošću. On se naročito time razlikuje od pravog takozvanog zakonika što ovaj pravne principe misaono shvaća i izriče u njihovoj *općenitosti,* a time u njihovoj određenosti. *Zemaljsko pravo Engleske,* ili opće pravo, sadržano je, kao što je poznato, u *statutima* (formalni zakoni) i u takozvanom *nepisanom zakonu;* ovaj nepisani zakon, uostalom, isto je tako napisan, a njegovo znanje može i mora se steći samo čitanjem (mnogo svezaka koje ispunjava). No kakva neizmjerna pometnja leži i u tamošnjem pravosuđu, isto kao i u stvari, opisuju njegovi poznavaoci. Oni osobito zapažaju okolnost da su suci, budući da je taj nepisani zakon sadržan u decizijama sudišta i sudaca, na taj način stalno *zakonodavci* i da su na autoritet svojih prethodnika, koji nisu ništa učinili do izricali nepisani zakon, isto tako upućeni kao i neupućeni, jer oni sami imaju nepisani zakon u sebi, a stoga imaju pravo da sude o pređašnjim odlukama da li jesu ili nisu u skladu s njime. - Protiv slične pometnje, koja je mogla nastati u kasnijem rimskom pravosuđu iz autoriteta svih mogućih poznatih pravnih savjetnika, našao je jedan car oštrouman izgovor, koji nosi ime *citirani zakon,* a uveo je neku vrstu kolegijalne ustanove među *davno umrlim* pravnim učenjacima, s većinom glasova i predsjednikom (vidi *Rim. pravna povijest*[1799] gosp. Hugoa, § 354). - Jednoj obrazovanoj naciji ili njenom jurističkom staležu odreći sposobnost da napravi zakonik[16] - jer ne može biti riječ o tome da se napravi sistem novih zakona po njegovu sadržaju, nego da se spozna, tj. *misaono* shvati, opstojeći zakonski sadržaj u njegovoj određenoj općenitosti - s dodatkom primjene na posebno - bila bi jedna od najvećih uvreda koja bi se mogla učiniti jednoj naciji ili onom staležu.

" A: »njegovi« Bilj. njem. izd.

Dodatak. Sunce kao i planete također imaju svoje zakone ali oni ih ne znaju; barbarima upravljaju nagoni, običaji, osjećaji, ali oni toga nisu svjesni. Kroz to da je pravo postavljeno i znano, otpada sva slučajnost osjećanja, mnijenja, forma osvete, sućuti, tvrdoglavosti, i tek tako pravo doseže svoje istinsko određenje i dolazi do svoje časti. Tek njegovanjem shvatanja postajemo sposobni za općenitost. Posve je nužno da kod primjene zakona postoje kolizije gdje razum suca ima svoje mjesto, jer bi inače upravo izvođenje bilo nešto posve mašinsko. Ako se došlo do toga da se kolizije otklone time da se mnogo prepusti nahođenju suca, onda je ovaj izlaz daleko lošiji, jer kolizije pripadaju mislima, mislećoj svijesti i njenoj dijalektici; ali puka odluka preko suca bila bi samovolja. Za običajno pravo se u pravilu kaže da je ono životno, ali ova životnost, to jest identitet određenja sa subjektom, još ne sačinjava bit stvari; pravo mora misleći

[16] Aluzija na spis *Vom Berufe unserer Zeit Cur Gesetzgebung und Rechtswissenschah,* Friedriche Karla von Savignyja, Heidelberg 1814

postati svjesno, mora biti sistem u sebi samom i samo kao takvo može važiti kod obrazovanih nacija. Kada se u najnovije doba narodima osporava poziv zakonodavstva, onda ovo nije samo poruga nego sadrži i ono neukusno da se u beskrajnom mnoštvu postojećih zakona nema povjerenja čak ni u sposobnost pojedinaca da ih dovedu u konzekventan sistem, dok upravo sistematiziranje, to jest uzdizanje u ono opće, jest beskrajna težnja vremena. Isto tako su se zbirke decizija koje se nalaze u *Corpus iuris,* smatrale za odličan zakonik koji je napravljen u najopćenitijem smislu, jer se u takvim decizijama još uvijek zadržava izvjesna posebnost i jedno povijesno sjećanje kojeg se ne želimo riješiti. Kako su opake takve zbirke dovoljno pokazuje praksa engleskog prava.

§212.

U ovom identitetu *bitka po sebi i postavljenosti* obavezuje kao pravo samo ono što je *zakon.* Budući da postavljenost sačinjava stranu tubitka** u koju može ući također ono slučajno vlastite volje i druge posebnosti, zato ono što je zakon može biti u svom sadržaju još različito od onoga što je po sebi pravo.

U pozitivnom je pravu otuda ono što je zakonito izvor spoznaje onoga što je *pravo,* ili zapravo što *pripada pravu;* - pozitivna pravna znanost utoliko je historijska znanost, koja kao svoj princip ima autoritet. Sto se, uostalom, još može dogoditi, stvar je razuma i tiče se spoljašnjeg reda slaganja, konzekvencije, dalje primjene i tome slično. Ako se razum upušta u prirodu same stvari, onda teorije, npr. kriminalnog prava, pokazuju što ono Čini sa svojim rezoniranjem na osnovu razloga. - Budući da pozitivna znanost, s jedne strane, nema samo pravo nego i nužnu dužnost da isto tako historijske tokove, kao i primjene i pojedinosti danih pravnih određenja u svim pojedinačnostima deducira iz njihovih pozitivnih podataka i da pokaže njihove konzekvencije, zato se ona, s druge strane, ne smi-

**** Riječ *»Dasein«* smo ovdje ipak morali, budući da je smisleno povezana s riječju *Sein* (bitak), prevesti, kao i u § 217, sa *tubitak.* - Bilj. prev.**

je bar apsolutno začuditi, ako to i smatra ubačenim pitanjem u njezin posao, ukoliko sada pita da li je po svim tim dokazima neko pravno određenje *umno.* - Usporedi o *razumijevanju* § 3, primj.

§213.

Time što stupa u opstanak u obliku postavljenosti, pravo i po *sadržaju* kao *primjena* stupa u odnos prema *materiji* snošaja i vrsta vlasništva i ugovora beskonačno upojedinjenih i isprepletenih u građanskom društvu - nadalje, običajnosnih snošaja koji se osnivaju na ćudi, ljubavi i povjerenju, ili ovih samo utoliko ukoliko sadržavaju stranu apstraktnog prava (§ 159); moralne strane i moralne zapovijedi, koje se tiču volje po njenom najvlastitijem subjektivitetu i posebnosti, ne mogu biti predmet pozitivnog zakonodavstva. Dalju građu daju prava i dužnosti što proističu iz samog pravosuđa, iz države itd.

Dodatak. U višim odnosima braka, ljubavi, religije, države, predmet zakonodavstva mogu postati samo one strane koje su po svojoj prirodi sposobne da imaju spoljašnjost po sebi. Međutim, u tome zakonodavstva različitih naroda prave veliku razliku. Kod Kineza, na primjer, postoji državni zakon da čovjek svoju prvu ženu treba da voli više nego druge žene koje ima. Ako se dokaže da čini suprotno, onda ga se kažnjava batinanjem. Isto tako se u starijim zakonodavstvima nalaze mnogi propisi o vjernosti i poštenju, koji su neprimjereni prirodi zakona jer padaju u ono što je posve unutarnje. Samo kod prisege, gdje su stvari prepuštene savjesti, čestitost i vjernost se moraju uzeti u obzir kao ono supstancijalno.

§214.

No osim primjene na ono *posebno,* postavljenost prava sadržava u sebi *primjenljivost* na *pojedinačan slučaj.* Time ona stupa u sferu neodređenoga, onoga *kvantitativnoga* (kvantitativnoga za sebe, ili kao određenje vrijednosti prilikom razmjene

kvalitativnoga za drugo kvalitativno). Pojmovna određenost daje samo opću granicu unutar koje još ima vrludanja. No ono se mora, radi ozbiljenja, prekinuti čime nastupa, unutar one granice, slučajna i proizvoljna odluka.

U tom *zaoštravanju* općega ne samo do posebnoga nego i do upojedinjenosti, do *neposredne primjene,* poglavito leži *ono čisto pozitivno* zakona. Ne može se umno odrediti niti odlučiti primjenom neke određenosti koja proizlazi iz pojma da li bi bila pravedna za neki prijestup tjelesna kazna od četrdeset udaraca ili četrdeset udaraca manje jedan, ili novčana kazna od pet talira, i četiri talira i dvadeset i tri itd. groša, ili kazna zatvora od jedne godine ili tri stotine šezdeset i četiri dana itd., ili jedne godine i jednog, dva ili tri dana. Pa ipak je već nepravednost jedan udarac više, jedan talir ili groš, jedna sedmica, jedan dan zatvora više ili manje. - Sam je um onaj koji priznaje da slučajnost, protivurječje i privid imaju svoju, ali *ograničenu,* sferu i pravo, pa se ne trudi da takva protivurječja dovede do izravnanja i pravednosti; ovdje opstoji samo još interes *ozbiljenja,* interes da uopće bude određeno i odlučeno, bilo to na koji god način (unutar jedne granice). To odlučivanje pripada formalnoj izvjesnosti samoga sebe, apstraktnom subjektivitetu, koji se posve može držati samo toga da on, *unutar one granice,* samo prekida i utvrđuje da bi bilo utvrđeno - ili također da može ostati pri takvim osnovama određenja kao što je *okrugli* broj ili broj četrdeset manje jedan. - Što zakon ne utvrđuje tu posljednju određenost, koju zahtijeva zbiljnost, nego prepušta sucu da odluči, ograničavajući ga samo minimumom i maksimumom, ne čini ništa na stvari, jer je svaki taj minimum i maksimum samo jedan takav okrugli broj, pa to ne ukida da sudac onda iskazuje takvo konačno, čisto pozitivno određenje, nego mu to priznaje kao nužno.

Dodatak. U zakonima i u pravosuđu bitno postoji jedna strana koja sadrži slučajnost a koja leži u tome da je zakon jedno opće određenje koje treba biti primjenjeno na pojedinačni slučaj. Ako bi se htjeli izjasniti protiv ove slučajnosti onda bismo izgovorili jednu apstrakciju. Ono kvantitativno neke kazne ne može se, na primjer, učiniti adekvatnim nikakvom pojmovnom određenju, a ono što se također određuje po ovoj je strani uvijek neka proizvoljnost. Ali ova proizvoljnost i sama je nužna; i kada se protiv nekog zakonika odatle uopće argumentira da on nije potpun, onda se previđa upravo strana na kojoj se ne može dosegnuti jedno ispunjenje i koje se stoga mora uzeti onakvom kakva jest.

b) Opstanak zakona

§215.

Obaveznost spram zakona uključuje od strana prava samosvijesti (§ 132 sa primjed.) nužnost da zakoni budu *opće objelodanjeni.*

Objesiti zakone tako visoko, kao što je činio Dionizije Tiranin, da ih nijedan građanin nije mogao čitati - ili ih ukopati u opsežni aparat učenih knjiga, zbirki sudova i mnjenja, običaja itd. što odstupaju od decizija, te još k tome na stranom jeziku, tako da je znanje važećeg prava pristupačno samo onima koji su učeno tome prionuli - jedno je te isto nepravo. Vladari koji su svojim narodima dali, premda samo neoblikovanu, zbirku, kao Justinijan, ali još više neko *zemaljsko pravo* kao uređen i određen zakonik, postali su ne samo najveći njihovi dobročinitelji, pa su ih oni sa zahvalnošću slavili, nego su time izvršili i velik *akt pravednosti.*

Dodatak. Juristički stalež koji ima posebna znanja zakona, često ga smatra svojim monopolom pa onaj ko nije od zanata ne treba da sudjeluje u govoru. Tako su fizičari uzeli za zlo Goetheovo učenje o bojama jer nije pripadao zanatu a uz to je bio i pjesnik. Ali kao što neko ne treba da bude obućar da bi znao da li mu cipele pristaju, isto tako nije potrebno da pripada zanatu da bi imao znanje o predmetima koji su od općeg interesa. Pravo se odnosi na slobodu, na ono najdostojnije i najsvetije u čovjeku, što on sam mora znati ukoliko to za njega treba da bude obavezujuće.

§216.

Za javni zakonik valja, s jedne strane, zahtijevati *jednostavna* opća određenja a, s druge, priroda *konačne građe* vodi ka beskonačnim daljim određenjima. Opseg zakona treba da je, s jedne strane, gotova zatvorena cjelina a, s druge, on je neprekinuta potreba novih zakonskih određenja. Kako ova antinomija, međutim, pripada u *specijaliziranje* općih načela, što čvrsto dalje traju, zato time ostaje neokrnjeno pravo na gotov zakonik, kao na to da su ta opća jedinstvena načela za sebe, različita od svog specijaliziranja, razumljiva i postavljiva.

Jedan je glavni izvor zapletenosti zakonodavstva, doduše, taj ako u prvobitne institucije, koje sadržavaju nepravo, dakle koje su tako prosto historijske, s vremenom prodre ono umno, po sebi i za sebe pravo, kao što je gore (§ 180, primjed.) primijećeno kod rimskih institucija, kod starog lenskog prava itd. No bitno je uvidjeti da sama priroda konačne građe donosi sa sobom da kod nje primjena također po sebi i za sebe umnih, u sebi općih određenja vodi progresu u beskonačno. - Zahtijevati od zakonika savršenost, da on treba da bude gotov, nesposoban za neko dalje određivanje - zahtjev koji je naročito *njemačka* bolest - te s razloga što nije mogao postati tako savršen, ne dopustiti da dođe do nečega takozvanoga nesavršenoga, tj. do zbiljnosti - osniva se na nepoznavanju prirode" konačnih predmeta, kao što je privatno pravo, u kojemu je takozvana savršenost *pereniranje približavanja,* i na nepoznavanju razlike između umnoopćega i razumnoopćega i njihova *primjenjivanja* na građu konačnosti i pojedinačnosti, koja ide u beskonačno. - Les plus grand ennemi *du bien* c'est le *mieux*[17] - jest izraz istinski zdravog ljudskog razuma spram onoga praznoga, koji rezonira i reflektira.

Dodatak. Potpunost znači potpunu sabranost sveg pojedinačnog što pripada jednoj sferi, a u ovom smislu ni jedna nauka i znanje ne može biti potpuno. Ako se kaže da je filozofija ili neka znanost nepotpuna, onda je prihvatljivo shvatanje da se mora čekati dok se ona ne proširi jer može nedostajati ono najbolje. Ali na ovaj način neće ništa napredovati, niti će geometrija koja se smatra završenom doći do novih određenja, niti filozofija koja ima posla sa općom idejom, ali ipak može biti sve više specijalizirana. Opći zakoni su inače uvijek bile deset zapovijedi; zato sada, budući da jedan zakonik ne može biti savršen, odmah izgleda kao neka apsurdnost ako se ne donese zakon koji glasi »Ne trebaš ubijati«. Svaki zakonik bi mogao biti još bolji, to bi mogla tvrditi dokona refleksija, jer se ono najveličanstvenije, najljepše, može zamisliti još veličanstvenijim, višim i ljepšim. Ali neko veliko stablo grana se sve više i više a da stoga ne postaje novim stablom: ipak bi bilo ludo zbog novih grana koje bi mogle izrasti, ne htjeti posaditi nikakvo stablo.

[17] A. »le Meilleur«

§217.

Kao što u građanskom društvu pravo *po sebi* postaje zakonom, tako i prethodno *neposredno i apstraktno* opstojanje mojeg pojedinačnog prava prelazi u značenje priznatosti kao - opstojanje u egzistentnoj općoj volji i znanju. Stjecanja i postupci oko vlasništva moraju stoga biti poduzeti i opremljeni *formom* koju im daje ono opstojanje. Vlasništvo se, dakle, osniva na *ugovoru* i na *formalnostima* koje ga čine sposobnim za dokaz i pravomoćnim.

Prvotne, tj. neposredne vrste stjecanja i titule (§ 54 i dalje) zapravo otpadaju u građanskom društvu, pa se javljaju samo kao pojedinačne slučajnostijli ograničeni momenti. Djelomice čuvstvo, koje ostaje[18] pri subjektivnom, djelomice refleksija, koja se drži apstrakcije svojih bitnosti, koja zanemaruje formalnosti, što ih mrtvi razum sa svoje strane ponovo može zadržati spram stvari i povećati ih u beskonačno. - Uostalom, u toku obrazovanja leži da se od osjetilne i neposredne forme nekog sadržaja dugim i teškim radom dopre do forme njegove misli, a time do jednostavnog izraza, koji mu je prikladan, jer u stanju nekog tek započetog pravnog obrazovanja svečanosti i formal-

[18] A: »ostaje trajno« Bilj. njem. izd.

nosti su vrlo zamršene i važe više kao sama stvar nego kao znak; otuda je u rimskom pravu i bilo zadržano mnoštvo određenja, a posebno izraza sa svečanosti, umjesto da su se nadomjestila misaonim određenjima i njima adekvatnim izrazom.

Dodatak. Zakon je pravo, postavljen kao ono što je bilo po sebi. Ja nešto posjedujem, imam vlasništvo koje sam uzeo kao ono što je bez gospodara: to sada mora biti priznato i postavljeno još i kao ono što je moje. U društvu se stoga u odnosu na vlasništvo javljaju *formalnosti:* kao znak za priznavanje drugih stavljaju se granični kamenovi otvaraju se knjige hipoteka, popisi vlasništva. U građanskom društvu vlasništvo najčešće počiva na ugovoru čije su formalnosti čvrste i određene. Prema takvim formalnostima možemo se gnušati i misliti da one postoje samo zato da bi vlastima donosile novac; formalnosti se čak mogu smatrati nečim uvredljivim i znakom nepovjerenja, zato što više ne vrijedi stav: jedan čovjek jedna riječ; ali ono što je bitno u formi jeste to da ono šta je pravo po sebi, također jest i postavljeno po sebi. Moja volja je umna, ona važi, a ovo važenje treba biti priznato od drugog. Ovdje dakle mora otpasti moja subjektivnost i subjektivnost drugog, a volja mora postići.sigurnost, čvrstinu i objektivnost, što može dobiti samo kroz formu.

§218.

Time što su vlasništvo i ličnost u građanskom društvu zakonski priznati i važeći, zločinstvo nije više samo povreda nečega *subjektivno-beskonačnoga,* nego *opće* stvari, koja u sebi čvrsto i snažno egzistira. Time nastupa gledište *opasnosti* postupka za društvo, čime se, s jedne strane, pojačava veličina zločinstva, ali, s druge, ona moć društva koja je postala sigurna u samu sebe snižava spoljašnju *važnost* povrede i dovodi stoga veću blagost u njegovu kažnjavanju.

Da su u *jednom* članu društva svi drugi povrijeđeni, ne mijenja prirodu zločinstva po njegovu pojmu, nego po strani spoljašnje *egzistencije,* strani povrede, koja sada pogađa predstavu i svijest građanskog društva, a ne samo opstanak neposredno povrijeđenoga. U herojska vremena (vidi tragedije Starih) nisu se smatrali građani povrijeđeni zločinstvima koje su članovi kraljevskih kuća međusobno izvršavali. - Budući da se zločinstvo, *po sebi* beskonačna povreda, mora odmjeriti kao *opstojanje* po kvalitativnim i kvantitativnim razlikama (§ 96), što je sada bitno određeno kao *predstava i svijest o važenju zakona,* zato je *opasnost za građansko društvo* jedno određivanje njegove veličine, ili također *jedno* od njegovih kvalitativnih određenja. - No taj je kvalitet, ili veličina, promjenljiv sa *stanjem* građanskog društva, i u njemu leži opravdanje da se isto tako krađa nekoliko sua ili jedne repe kazni smrću, kao da se blago kazni krađa koja iznosi stostruku ili još više takvih vrijednosti. Gledište opasnosti za građansko društvo, ukoliko se čini da ono otežava zločinstva, jest, štaviše, prvenstveno ono što je smanjilo njihovo kažnjavanje. Kazneni kodeks pripada stoga naročito svom vremenu i stanju građanskog društva u njemu.

Dodatak. Okolnost da zločin počinjen u društvu izgleda veći a uprkos tome se kažnjava blaže, izgleda da sebi protivrječi. Ali ako bi, s jedne strane, za društvo bilo nemoguće ostaviti zločin nekažnjenim, jer bi on onda bio uspostavljen kao pravo, onda, budući da je društvo sigurno u samo sebe, zločin ipak jest uvijek samo jedna pojednost spram njega, nešto nečvrsto i izolirano. Kroz čvrstinu samog društva zločinstvo zadržava položaj nečega puko subjektivnog koje izgleda da je nastalo ne iz svjesnog htijenja nego iz prirodnih poticaja. Ovim shvatanjem zločinstvo zadržava blaži položaj pa stoga i kazna postaje blaža. Ako je društvo po sebi još kolebljivo, tada se kažnjavanjem mora dati primjer, jer je sama kazna primjer naspram primjera zločina. Ali u društvu koje je u sebi čvrsto, ova postavljenost zločinstva kao zakona tako je slaba da se po tom mora mjeriti i ukidanje ove postavljenosti zločinstva. Dakle, oštre kazne po sebi i za sebe nisu ništa nepravedno nego stoje u odnosu sa stanjem vremena: neki kriminalni kodeks ne može važiti za sva vremena a zločinstva su prividne egzistencije koje za sobom mogu vući manje ili veće odbijanje.

c)Sud

§219.

Pravo, koje je u obliku zakona počelo da opstoji, jest za sebe, stoji samostalno nasuprot *posebnom htijenju i mnjenju* o pravu, pa ima da pribavi sebi važenje kao ono *općenito*. Ova *spoznaja i ozbiljenje* prava u posebnom slučaju, bez subjektivnog osjećaja posebnog interesa, pripada javnoj vlasti, *sudu*.

Historijski postanak suca i suda moglo je imati oblik patrijarhalnog odnosa ili sile ili slobodnog izbora; za pojam stvari to je sporedno. Uvođenje pravosuđa od strane knezova i vlada smatrati pukom stvari *proizvoljne ljubeznosti* i milosti, kao što to čini gospodin pl. *Haller* (u svojoj knjizi Restauracija znanosti o državi[19], pripada nepromišljenosti koja ništa ne sluti o tome da je kod zakona i države riječ o tome da su njihove institucije uopće kao umne po sebi i za sebe nužne, te da oblik kako su nastale i kako su uvedene nije ono o čemu je riječ pri razmatranju njihova umnog temelja. - Drugi je ekstrem ovog nazora surovost da se pravosuđe, kao u vrijeme prava jačega, smatra nečuvanim nasiljem, potlačenošću slobode i despotizmom. Pravosuđe valja smatrati isto tako dužnošću kao i pravom javne vlasti, što se ne osniva na nekom nahođenju individua da time neku vlast opunomoći ili ne.

§220.

Pravo spram zločinstva u obliku *osvete* (§ 102) samo je pravo *po sebi,* ne u obliku prava, tj. nije u svojoj egzistenciji pravedno. Mjesto oštećene stranke nastupa ono oštećeno *opće* koje u sudu ima osebujnu zbiljnost pa preuzima progonjenje i kažnjavanje zločinstva, što time prestaje biti samo *subjektivna* i

[19] Carl Ludwig von Haller, *Restoration der Staatwissenschaft oder Theorie des natürrlich-geselligen Zustands,* uer Chimäre des *künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt,* 6 svezaka, Winterthur 1816*- 34. - Bilj. njem. izd.

slučajna odmazda s pomoću osvete, pa se pretvara u istinsko izmirenje prava sa samim sobom, u *kaznu* - u objektivnom pogledu kao zadovoljenje, zakona koje se ukidanjem zločinstva ponovo uspostavlja i *koji se time kao važeći ozbiljuje, a.* u subjektivnom pogledu zločinca, kao njegova *zakona,* koji on *zna,* koji *važi* i za njega i za *njegovu zaštitu,* u čijem izvršenju nad njim on sam nalazi zadovoljenje pravednosti, samo djelo *onoga svojega.*

§221.

Član građanskog društva ima *pravo da bude u sudu,* kao i *dužnost* da *se stavi pred sud,* pa da svoje osporavano pravo uzme samo od suda.

Dodatak. Pošto svaka individua ima pravo da bude u sudu, ona mora poznavati i zakone jer joj ovo ovlašćenje inače ne bi ništa pomoglo. Ali induvidua ima i dužnost da stane pred sud. U feudalnom stanju moćnik lesto nije izlazio pred sud, sud se pozivao i smatralo se da je nepravo suda da moćnika zove pred sebe. Ali ovo su stanja koja protivrječe onome šta treba da bude sud. U novije doba knez mora u privatnim stvarima priznati sudove a u slobodnim državama njihovi procesi se obično gube.

§222.

Pred sudovima pravo dobiva određenje da mora biti *dokažljivo. Pravni postupak* stavlja stranke u položaj da svojim dokaznim sredstvima i pravnim razlozima pribave važenje, a suca da se upozna sa stvari. Ti *koraci sami su prava,* njihov se tok mora, prema tome, zakonski odrediti, pa sačinjavaju također bitan dio teorijske pravne znanosti.

Dodatak. Čovjeka može uzbuniti to da zna da ima neko pravo koje mu se osporava kao nedokazivo; ali pravo koje imam ujedno mora biti utvrđeno: ja ga moram moći prikazati, dokazati i samo time da ono što je po sebi bivstvujuće jest također i utvrđeno, ono može da važi u društvu.

§223.

Rascjepkavanju tih postupaka u sve više pojedinačne postupke i njihova prava, što u sebi nema granica, suprotstavlja se pravni postupak, *po sebi* već sredstvo, kao nešto *spoljašnje* svojoj svrsi. - Time što strankama pripada pravo da prođu kroz takav opsežni formalizam, koji je *njihovo* pravo, to njima, budući da on isto tako može biti učinjen nečim što je zlo i čak oružjem neprava, valja sudski staviti u dužnost - da bi se zaštitile stranke i samo pravo kao susptancijalne stvari, o kojima se vodi, spram pravnog postupka u njegove zloupotrebe - da se podvrgnu jednostavnom sudu (izabranom sudu, pomirbenom sudu) i pokušaju izravnanja, prije nego što pristupe onome.

Pravičnost sadržava krnjenje formalnog prava koje se zbiva iz moralnih ili drugih obzira i odnosi se ponajprije na *sadržaj* pravnog spora. *Sudište pravičnosti* imat će, međutim, značenje da ono odlučuje o pojedinačnom slučaju, a da se ne drži formaliteta pravnog postupka i naročito dokaznih sredstava, kako se zakonski mogu shvatiti, kao i da odlučuje po[20] vlastitom interesu pojedinačnog slučaja kao *ovoga,* a ne u interesu zakonske dispozicije koju valja učiniti općenitom.

§224.

Kao što javno objavljivanje zakona potpada pod pravo subjektivne svijesti (§ 215), tako potpada i mogućnost da se zna *ozbiljenje* zakona u posebnom slučaju, naime da se zna tok spoljašnjih postupaka, pravnih osnova itd., jer je taj tok po sebi jedna opće važeća stvar, pa se slučaj po njegovu posebnom sadržaju tiče doduše samo interesa stranki, ili opći sadržaj tiče se prava u njemu, a njegova se odluka tiče interesa sviju; *-javnost oravosuđa.*

Međusobne deliberacije* članova suda o osudi što treba da padne jesu izjave još posebnih mnjenja i nazora, dakle po svojoj prirodi ništa javno.

[20] A: »također«

* Lat., dogovaranja, rasuđivanje, premišljanja. - Bilj. prev.

Dodatak. Javnost pravosuđa uzima upravo čovječnost za ono što je pravo i valjano. Jak razlog protiv toga vječno je bila gospodstvenost izvršilaca pravde koji se ne žele pokazati svakom i sebe smatraju utočištem prava u koje laici ne treba da prodru. Ali pravu naročito pripada povjerenje koje građani imaju prema njemu, a ova strana je ono šta traži javnost pravosuđa. Pravo javnosti počiva na tome da je svrha suda pravo koje *kao* jedna općenitost također spada u nadležnost općenitosti ali tada i na tome da građani stiču uvjerenje da se pravo zbiljski i presuđuje.

§225.

U poslu izricanja presude kao primjeni zakona na *pojedinačni slučaj* razlikuju se *dvije strane, pravo,* spoznaja slučaja po njegovoj *neposrednoj pojedinačnosti,* da li opstoji ugovor itd., da li je izvršen postupak koji oštećuje i tko je bio njegov počinitelj, a u *kaznenom* pravu refleksija kao određenje postupka po njegovu *supstancijalnom,* zločinačkom karakteru (§ 119, bilj.) - *drugo,* supsumacija slučaja pod *zakon* ponovnog uspostavljanja prava, pod čime se u kaznenom pravu razumije kazna. Odluke o ove obje različite strane različite su funkcije.

U rimskom sudskom ustrojstvu javljalo se razlikovanje ovih funkcija u tome što je pretor odlučivao u *slučaju* da se stvar odnosi ovako ili onako i što je on za istraživanje tog odnosa postavljao posebnog judexa**. - Karakteriziranje postupka po njegovu određenom zločinačkom kvalitetu (da li je npr. ubojstvo ili umorstvo) iest u engleskom pravnom postupku prepušteno mišljenju ili proizvoljnosti tužioca, a sud ne može prihvatiti nikakvo drugo određenje ako on ono karakteriziranje smatra neispravnim.

** Judex (lat.) = sudac. - Bilj. prev.

§226.

Napose vođenje čitavog toka istraživanja, zatim pravnih postupaka stranaka koji su sami prava (§ 222), a onda i druga strana pravne izjave (vidi predašnji §) jesu posao svojstven jurističkom sucu, za kojega se, kao za organ zakona, slučaj mora pripraviti do mogućnosti supsumpcije, tj. uzdignuti iz njegova pojavnog empirijskog svojstva do priznate činjenice i do opće kvalifikacije.

§227.

Prva strana, *spoznaja* slučaja u njegovoj *neposrednoj* pojedinačnosti i njegovo kvalificiranje, ne sadržava za sebe izricanje osude. Ona je spoznaja kakva pripada *svakom obrazovanom čovjeku.* Ukoliko je za kvalifikaciju postupka bitan subjektivni moment uvida i namjere onoga što postupa (vidi II dio), a dokaz se ionako ne tiče predmeta uma ili apstraktnog razuma, nego samo pojedinačnosti, okolnosti i predmeta osjetilnog zora i subjektivne izvjesnosti, te stoga u sebi ne sadržava nikakvo apsolutno subjektivno određenje, utoliko je ono posljednje u odluci *subjektivno uvjerenje* i savjest (animi sententia), kao što je doduše s obzirom na dokaz koji se osniva na izjavama i uvjeravanjima drugih, *zakletva,* subjektivno, ali posljednje potvrđivanje.

Kod predmeta o kojemu je riječ glavna je stvar uočiti prirodu *dokazivanja* do kojega ovdje stoji i razlikovati ga od spoznavanja i dokazivanja druge vrste. Dokazati umno određenje, kakvo je sam pojam prava, tj. spoznati njegovu nužnost, zahtijeva drukčiju metodu nego dokaz geometrijskog poučka. Kod geometrijskog je poučka, nadalje, figura određena razumom i apstraktno već napravljena primjereno zakonu; ali kod empirijskog sadržaja, kakva je neka *činjenica,* građa je spoznavanja dani osjetilni zor i osjetilna subjektivna izvjesnost, te izricanje i uvjeravanje o toj izvjesnosti - u čemu je pak djelatno zaključivanje i kombiniranje iz takvih izjava, svjedočanstava, okolnosti i si. Objektivna istina, koja proizlazi iz takve građe i njoj primjerene metode - koja, pri pokušaju da je za sebe objektivno odredi, vodi do polovičnih *dokaza* i u daljoj istinskoj konzekvenciji, koja ujedno u sebi sadržava formalnu nekonzekvenciju, do *izvanrednih kazni* - ima sasvim drugi smisao nego istina jednog umnog određenja ili postavke čiju je građu sebi razum već apstraktno odredio. Pokazati pak, da valja spoznati takvu empirijsku istinu jednog događaja u pravom jurističkom određenju suda, jer da u ovome leži svojstveni kvalitet za to i time isključivo pravo *po sebi* i nužnost, sačinjavalo je glavno gledište u pitanju koliko valja formalnim jurističkim sudištima pripisati sud o faktu kao o pravnom pitanju.

Dodatak. Ne postoji ni jedan razlog da se prihvati da juristički sudac sam treba da utvrdi stanje stvari, budući da je to stvar svakog općeg obrazovanja, a ne samo jurističkog: prosuđivanje stanja stvari polazi od empirijskih okolnosti, od svjedočanstva o radnjama i tome sličnih opažanja, ali tada opet od činjenica iz kojih se može zaključiti o djelovanju, a koje ga čine vjerojatnim ili nevjerovatnim. Ovdje treba da se stekne *izvjesnost,* nikakva istina u višem smislu, koja je nešto posve vječno; ova izvjesnost ovdje je subjektivno uvjerenje, savjest, a pitanje je: koju formu treba da dobije ova izvjesnost u sudu- Zahtjev priznanja sa strane zločinca, koji se obično nalazi u njemačkom pravu, ima istinu u tome da se time daje zadovoljenje pravu subjektivne samosvijesti; jer to šta govori sudac ne mora biti različito u samosvijesti, i tek ako je zločinac priznao, u presudi protiv njega nema ničeg stranog. Ali ovdje se javlja teškoća u tome da zločinac može poricati, a time se ugrožava interes pravednosti. Ako sada opet treba da važi subjektivno uvjerenje suca, onda se ponovo javlja izvjesna krutost u tome što se čovjek više ne promatra kao slobodan. Posredovanje je sada u tome da se zahtijeva da presuda o krivici ili nedužnosti treba da se donese iz duše zločinca, - *porota.*

§228.

Pravo samosvijesti stranke u sudskoj je presudi s te strane što je ta presuda *supsumcija* kvalificiranog slučaja pod *zakon,*

očuvano s obzirom na *zakon* time da je zakon poznat, pa je time zakon same stranke, a s obzirom na *supsumciju,* da je pravni postupak javan. No s obzirom na odluku o *posebnom,* subjektivnom i spoljašnjem *sadržaju* stvari, čija spoznaja pada u one prve strane naznačene u § 225, nalazi ono pravo svoje zadovoljenje u *povjerenju* prema subjektivitetu onoga koji odlučuje. To povjerenje temelji se naročito na jednakosti stranke s njime po njenoj posebnosti, staležu i si.

Pravo samosvijesti, moment *subjektivne slobode,* može se smatrati supstancijalnim gledištem u pitanju o nužnosti javnog pravosuđa i takozvanih *porota.* Na to se gledište reducira ono bitno što se u obliku *korisnosti* može navesti za te institucije. Prema drugim obzirima i razlozima o ovim ili onim prednostima ili štetnostima može biti prepirke ovako i onako - oni su, kao svi razlozi rezoniranja, sekundarni i neodlučujući, ili pak uzeti iz drugih, možda viših sfera. Da bi pravosuđe po sebi mogli dobro vršiti čisto juristički sudovi, možda bolje nego druge institucije, o toj se mogućnosti utoliko ne radi, premda bi se ta mogućnost dala uzdići do vjerojatnosti, štaviše, čak do nužnosti, ukoliko je to, s druge strane, uvijek *pravo samosvijesti,* koja zadržava pri tome svoje zahtjeve i nalazi ih nezadovoljenima. - Ako je znanje prava po kakvoći onoga što sačinjavaju zakoni u svom opsegu, nadalje znanje toka sudskih postupaka i mogućnost da se pravo prati, *vlasništvo* jednog staleža koji je sebe učinio isključivim također i s pomoću terminologije koja je za one o čijem je pravu riječ strani jezik, onda članovima građanskog društva, koji su za subzistenciju upućeni na *svoju djelatnost, svoje vlastito znanje i htijenje,* ostaje *strano* ne samo ono najličnije i najvlastitije nego i ono što je u tome supstancijalno i umno *pravo,* pa su stavljeni pod *tutorstvo,* čak u neku vrstu ropstva spram takvog staleža. Ako oni, doduše, imaju pravo da na sudu budu prisutni tjelesno, *s nogama* (in judicio *stare),* onda je to malo ako ne treba da budu prisutni *duhovno,* sa svojim vlastitim znanjem, a pravo koje oni stječu ostaje za njih spoljašnjom *sudbinom.*

§229.

U pravosuđu vraća se građansko društvo, u kojemu se ideja izgubila u posebnosti i razdvojila u diobi unutrašnjega i spoljašnjega, svojem *pojmu,* jedinstvu po sebi bitkujućeg općega sa subjektivnom posebnošću, ali ova u pojedinačnom slučaju, a ono u značenju *apstraktnog prava.* Ozbiljenje tog jedinstva u proširenju na cijeli opseg posebnosti, ponajprije kao relativnog ujedinjenja sačinjava određenje *policije,* a u ograničenom ali konkretnom totalitetu *korporaciju.*

Dodatak. U građanskom društvu općenitost ja samo nužnost: u odnosu potreba, samo pravo kao takvo jest ono što je Čvrsto. Ali to pravo jedan puko omeđeni **krug,** odnosi se samo na zaštitu onoga što ja imam; pravu kao takvom dobrobit je nešto spoljašnje. U sistemu potreba ova dobrobit je ipak jedno bitno određenje. Ono općenito, dakle, koje je najprije samo pravo proširilo se nad cijelo polje posebnosti. Pravednost je ono stoje veliko u građanskom društvu: dobri zakoni daju državi da cvjeta a slobodno vlasništvo je temeljni uslov njenog sjaja; ali time što sam potpuno zapleten u posebnost ja moram zahtijevati pravo da se u ovom sklopu zahtijeva i moia posebna dobrobit. Treba se uzeti u obzir moja dobrobit, moja posebnost, a **to** se događa uz pomoć policije **i pomoću korporacije.**

C. Policija i korporacija

§230.

U *sistemu potreba* subzistencija i dobrobit svakog pojedinca jest kao *mogućnost,* čija je zbiljnost uvjetovana njegovom proizvoljnošću i prirodnom posebnošću isto tako kao i objektivnim sistemom potreba; pravosuđem je poništena *povreda* vlasništva i ličnost. No *u posebnosti zbiljsko* pravo sadržava kako to da su *ukinute slučajnosti* prava jedne ili druge svrhe i da je isposlovana nesmetana *sigurnost osoba i vlasništva,* tako i to da

je *osiguranje* subzistencije i dobrobiti pojedinca - da je *posebna dobrobit određena i ozbiljena kao pravo.*

a) Policija

§231.

Moć koja osigurava ono opće ostaje ponajprije, ukoliko je posebna volja još princip zä jednu ili drugu svrhu, djelomice ograničena na *krug slučajnosti,* a djelomice je *spoljašnji red.*

§232.

Osim zločinstva, koje opća vlast treba sprečavati ili dovesti do sudskog postupka - osim slučajnosti kao proizvoljnosti zla - dopuštena proizvoljnost za sebe pravnih postupaka i privatne upotrebe vlasništva također se spoljašnje odnosi spram drugih pojedinaca, kao i spram ostalih javnih upriličavanja neke zajedničke svrhe. Po toj općoj strani postaju privatni postupci slučajnost koja istupa ispod moje sile, pa može služiti ili služi drugima na štetu ili nepravo.

§233.

To je, doduše, *samo mogućnost* štete, ali da stvar ništa ne šteti, nije kao slučajnost također ništa više od mogućnosti; to je strana *neprava* koja je u takvim postupcima i time posljednji razlog policijskog krivičnog pravosuđa.

§234.

Odnosi spoljašnjeg opstanka padaju u razumsku beskonačnost; stoga nema *po sebi* nikakve granice što je štetno a što

ne, također ni s obzirom na zločinstvo, što je sumnjivo ili nije sumnjivo, što treba zabraniti ili nadzirati, ili poštedjeti od zabrana, nadzora i sumnje, istrage i polaganja računa. Pobliža određenja daju običaji, duh ostalog uređenja, svagdašnje stanje, opasnost trenutka itd.

Dodatak. Ovdje se ne mogu postaviti nikakva čvrsta određenja niti povući apsolutne granice. Sve je ovdje lično; javlja se subjektivno mnijenje, a duh uređenja, opasnosti vremena, treba da saopšte bliže okolnosti. U ratnim vremenima, na primjer, može se štetnim smatrati nešto što inače nije štetno. Kroz ove slučajnosti i preko samovoljnih ličnosti policija postaje nešto *mrsko.* U vrlo obrazovanoj refleksiji ona se može usmjeriti na to da sve moguće uvuče u svoju oblast jer se u svemu da naći neki odnos kroz koji nešto može postati štetno. U tome policija može posao obavljati vrlo pedantno i ometati uobičajeni život individua. Ali ovdje se ne može povući objektivna granična linija o tome koja je to neprilika.

§235.

S neodređenim pomnogostručavanjem i prepletanjem dnevnih potreba u pogledu *dobavljanja i razmjene sredstava* za njihovo zadovoljavanje, na čije se nesmetane mogućnosti svaki oslanja, kao i u pogledu istraživanja i raspravljanja o tome, koja valja po mogućnosti što više skratiti, nameću se strane što su od zajedničkog interesa, a, ujedno, za sve posao *jednoga* - i sredstva i pripreme koje mogu biti za zajedničku upotrebu. Ti *opći poslovi* i *opće korisne* pripreme pospješuju nadzor i predostrožnost javne moći.

§236.

Različiti interesi proizvođača i potrošača mogu međusobno kolidirati, pa ako se ispravni odnos, doduše, sam od sebe uspostavlja u *cjelini,* izjednačavanje potrebuje također i reguliranje, koje stoji iznad obaju i koje se poduzima svjesno. Pravo na

takvo reguliranje onoga pojedinačnoga (npr. procjenjivanje artikala najopćenitijih životnih potreba) leži u tome da se javnim izlaganjem robe, koja je od sasvim opće i svakodnevne upotrebe, ne nudi toliko jednoj individui kao takvoj, nego njoj kao općoj, publici, čije pravo da ne bude prevarena i istraživanje robe, kao opći posao, može zastupati i za nj se brinuti neka javna vlast. Posebno su, međutim, nužni opća predostrožnost i rukovođenje uslijed ovisnosti velikih industrijskih grana o spoljašnjim okolnostima i dalekim kombinacijama, što ih u njihovoj povezanosti ne mogu sagledati individue koje su upućene i vezane uz onu sferu.

Spram slobode obrta i trgovine u građanskom društvu drugi je ekstrem zbrinjavanje, kao i određenje rada svih, s pomoću javnog upriličenja - kao otprilike i stara izrada piramida i druga čudovišna egipatska i azijska djela, koja su za javne svrhe bila stvorena, bez posredovanja rada pojedinca njegovom posebnom proizvoljnošću i njegovim posebnim interesom. Ovaj interes poziva onu slobodu protiv višeg reguliranja, ali, ukoliko je on više slijepo udubljen u sebičnu svrhu, utoliko mu je više potrebno takvo reguliranje da bi bio vraćen općemu i da bi se shvatile i ublažile opasne trzavice i trajanje razmaka, u kojemu bi trebalo da se izravnaju kolizije na putu nesvjesne nužnosti.

Dodatak. Policijski nadzor i predostrožnost imaju svrhu da posreduju individuu sa općom mogućnošću koja postoji za dostizanje individualnih svrha. Ona mora da vodi brigu o uličnom osvjetljenju, mostogradnji, taksaciji dnevnih potreba kao i o zdravlju. Ovdje su sada vladajuća dva glavna nazora. Jedna tvrdi da policiji pripada nadzor nad svim, drugi, da policija ovdje nema ništa da određuje jer se svako ravna prema potrebama drugog. Pojedinac svakako mora imati pravo da na ovaj ili onaj način zaradi svoj kruh, ali na drugoj strani i publika treba da zahtijeva pravo da ono što je potrebno bude postignuto na valjan način. Obje strane se trebaju zadovoljiti a sloboda radinosti ne smije biti od one vrste da bude ugroženo ono što je općenito bolje.

§237.

Ako, dakle, individue imaju mogućnosti učestvovanja u općoj imovini i ako im je ona osigurana javnom moći, onda ta mogućnost, bez obzira što ta sigurnost mora ostati nepotpuna, još sa subjektivne strane ostaje podvrgnuta slučajnostima, i to utoliko više ukoliko više pretpostavlja uvjete vještine, zdravlja, kapitala itd.

§238.

Porodica je ponajprije supstancijalna cjelina, kojoj pripada predostrožnost prema ovoj posebnoj strani individue, kako u pogledu sredstava i vještina da bi se iz opće imovine moglo [nešto] za sebe steći tako i [u pogledu] njene subzistencije i zbrinjavanja u slučaju da nastupi nesposobnost. No građansko društvo trga individuu iz ove veze, otuđuje međusobno njene članove i priznaje ih kao samostalne osobe; ono supstituira, nadalje, spoljašnju neorgansku prirodu i očinsko tlo, na kojemu je pojedinac imao svoju subzistenciju, onim svojim, te podvrgava opstojanje čak čitave porodice zavisnosti od njega, slučajnosti. Tako je individua postala *čedo građanskog društva,* Koje od nje isto tako zahtijeva kao što ona na nj ima prava.

Dodatak. Porodica svakako treba da brine za kruh pojedinca ali je ona u građanskom društvu nešto podređeno i postavlja samo temelj; ona više nema tako obuhvatnu djelotvornost. Građansko društvo je, štaviše, čudovišna moć koja čovjeka privlači k sebi i od njega zahtijeva da radi za nju i da sve čini preko nje i njenim posredstvom. Ako čovjek na taj način treba da bude član građanskog društva, onda on isto tako ima prava i zahtjeve prema njoj, kao što ih je imao u porodici. Građansko društvo mora štititi svoga člana, braniti njegove interese, kao što je pojedinac dužan poštovati zakone građanskog društva.

§239.

Ono u tom karakteru *opće porodice* ima dužnost i pravo, spram *proizvoljnosti* i slučajnosti *roditelja,* da nadzire i utječe na *odgoj* ukoliko se on odnosi na sposobnost da se postane članom društva, naročito ako treba da ga dovrše ne roditelji, sami nego drugi - također se utoliko za to mogu izvršiti zajedničke pripreme da vrše taj nadzor i utjecaj.

Dodatak. Granica između prava roditelja i građanskog društva ovdje se teško može povući. Roditelji obično drže da u vezi s odgojem imaju potpunu slobodu i da mogu činiti sve što uopće mogu. Pored sve javnosti odgoja, glavna pozicija obično dolazi od roditelja, pa su oni oni koji vrište na učitelje i službenike, jer se roditeljska proizvoljnost postavlja protiv njih. Uprkos tome društvo ima pravo da prema svojim provjerenim nazorima pri tom postupi tako da roditelje prisili da djecu šalju u školu, da ih cijepe protiv boginja itd. U ovo spadaju sporovi koji u Francuskoj postoje između zahtjeva slobodne nastave, to znači između samovolje i roditelja i nadzora države.

§240.

Na isti način ima ono dužnost i pravo da one koji su rasipnošću uništili sigurnost svoje subzistencije i subzistencije svoje porodice uzme pod starateljstvo i da mjesto njih izvršava svrhu društva i njihovu svrhu.

Dodatak. U Ateni je postojao zakon da svaki građanin mora položiti račun o tome od čega živi; sada imamo shvatanje da se ovo nikoga ne tiče. Svaka individua je svakako, s jedne strane za sebe ali s druge strane je i član u sistemu građanskog društva i utoliko svaki čovjek ima pravo da od njega zahtijeva subzistenciju, ona ga mora štititi i od samog sebe. To nije samo umiranje od gladi, o čemu treba da se radi, nego šire stajalište da se ne treba dopustiti da nastaje ološ. Pošto je građansko društvo dužno da ishranjuje individue, ono ima pravo da ih podstiče da brinu za svoju subzistenciju.

§241.

No isto tako kao proizvoljnost mogu i slučajne, fizičke okolnosti i okolnosti koje leže u spoljašnjim odnosima (§ 200) upropastiti individue do *siromaštva,* stanja koje, im ostavlja potrebe građanskog društva i koje ih - time što im je ono ujedno oduzelo prirodna sredstva za život (§ 217) i ukinulo dalju povezanost porodice kao loze (§ 181) - naprotiv više ili manje lišava svih prednosti društva, sposobnosti stjecanja vještina i obrazovanja uopće, također i pravosuđa, brige za zdravlje, često čak i utjehe religije itd. Opća vlast preuzima mjesto porodice kod *siromašnih,* isto tako u pogledu njihove neposredne nestašice, kao i lijene nastrojenosti, zlobe i drugih poroka što izviru iz takvog položaja i osjećaja neprava.

§242.

Ono subjektivno siromaštva i uopće nužde svake vrste, kojoj je već u svom prirodnom krugu izvrgnuta svaka individua, zahtijeva i *subjektivnu pomoć* isto tako u pogledu *posebnih* okolnosti, kao i *naravi i ljubavi.* Ovdje je mjesto gdje moralitet kraj svih općih priprema nalazi dosta posla. No kako to pomaganje za sebe i u svom djelovanju ovisi o slučajnosti, društvo teži za tim da u nuždi i pomoći iznađe i pripremi ono opće, te da onu pomoć učini nepotrebnom.

Slučajnost milostinje zaklada, kao i paljenja kandila pred ikonama itd., nadopunjuje se javnim sirotinjskim ustanovama, bolnicama, uličnom rasvjetom itd. Milosrđu još dovoljno preostaje da za sebe djeluje, pa je to neispravan nazor ako ono tu pomoć nužde hoće da zadrži samo *posebnosti* duše i *slučajnosti* svog moralnog shvaćanja i znanja, pa da se osjeća oštećeno i povrijeđeno *obaveznim* općim odredbama i zapovijedima. Javno stanje treba, naprotiv, smatrati utoliko savršenijim ukoliko individui manje preostaje da radi za sebe po svom posebnom mnjenju, u usporedbi s onim što je uređeno na opći način.

§243.

Ako se građansko društvo nalazi u nesmetanoj djelatnosti, onda je ono unutar samoga sebe u *progresivnom porastu pučanstva* i *industrije.* - *Uopćavanjem* sveze ljudi usljed njihovih potreba i uopćavanjem načina da se za te potrebe spreme i pridonesu sredstva, povećava se, na jednoj strani, *nagomilavanje bogatstva* - jer se iz ove dvostruke općenitosti izvlači najveći dobitak - kao što se, na drugoj strani, povećava *upojedinjavanje i ograničenost* posebnog rada i time *zavisnost i nužda* klasa koja je vezana uz taj rad, s čime je povezana nesposobnost osjećaja i uživanja daljih sposobnosti, a naročito duhovnih prednosti građanskog društva.

§244.

Opadanje velike mase ispod mjere izvjesnog načina subzistencije, koji se za jednog člana društva sam po sebi regulira kao nuždan - i time do gubitka osjećaja prava, čestitosti i časti da se opstoji vlastitom djelatnošću i radom - dovodi do stvaranja *ološa,* što opet ujedno donosi sa sobom da se na lakši način u malo ruku koncentriraju nesrazmjerna bogatstva.

Dodatak. Najniži način subzistencije, subsistencija ološa nastaje sama od sebe: ovaj minimum je ipak veoma različit kod različitih naroda. U Engleskoj i najsiromašniji vjeruje da ima svoje pravo; to je nešto drugačije od onoga kako su u drugim zemljama time zadovoljni siromasi. Bijeda po sebi nikoga ne čini ološem: on se određuje tek kroz osjećanje koje se povezuje sa siromaštvom, kroz unutarnju pobunu protiv bogatih, protiv društva, vlasti itd. Nadalje, s tim je povezano da čovjek koji je upućen na slučajnost postaje lakouman i prezire rad, kao na primjer lazaroni u Napulju. Time u svjetini nastaje zlo, da ona nema poštovanja da svoju subzistenciju ostvari svojim radom, a ipak ostvarenje svoje subsistencije postavlja kao svoje pravo. Naspram prirode ni jedan čovjek ne može tvrditi neko pravo, ali u stanju društva oskudica odmah dobiva formu neprava koje je učinjeno ovoj ili onoj klasi. Važno pitanje kako ukloniti siromaštvo, jest pitanje koje poglavito pokreće i muči moderna društva.

§245.

Ako se bogatijoj klasi nametne direktni teret, ili ako u drugom javnom vlasništvu (bogate bolnice, zadužbine, samostani) opstoje direktna sredstva što bi masu koja se primiče siromaštvu trebala da održe u stanju njenog urednog načina života, onda bi i bez posredovanja rada bila osigurana subzistencija onih koji oskudijevaju, što bi bilo protiv principa građanskog društva i osjećanja njegovih individua o njihovoj samostalnosti i časti; - ili, ako bi dolazila posredovanjem rada (uz to prigodno), onda bi se povećalo mnoštvo proizvoda, u čijem se obilju, a nedostatku odgovarajućih potrošača koji sami proizvode, upravo i sastojalo zlo, koje se na oba načina samo povećava. Time se pokazuje da pri *preobüju bogatstava* građansko društvo *nije dovoljno bogato,* tj. da mu vlastito bogatstvo nedostaje da otkloni prekomjernost siromaštva i stvaranje ološa.

Ove se pojave mogu uvelike studirati na primjeru *Engleske,* kao i pobliže posljedice koje su imale takse za sirotinju, neizmjerne zaklade i isto tako bezgranično privatno dobročinstvo, a prije svega pri tome također" ukidanje korporacija. Kao najdirektnije sredstvo ovdje se (naročito u Škotskoj) spram siromaštva - kao i posebno spram zbacivanja stida i časti, subjektivnih baza društva, i spram lijenosti i rasipnosti itd, odakle proizlazi ološ - pokušalo da se siromasi prepuste svojoj sudbini i da se upute na javno prosjačenje.

§246.

Ovom svojom dijalektikom građansko društvo prerasta sebe, prije svega *ovo određeno* društvo, da bi izvan sebe u drugim

narodima koji zaostaju za njim po sredstvima što ih ono ima na pretek, ili uopće po umješnosti itd., potražilo potrošača i time potrebna sredstva za subzistenciju.

§247.

Kako je za princip porodičnog života uvjet zemlja, čvrsto *tlo i zemljište,* tako je za industriju more onaj element koji je oživljava prema spolja. U pomami za stjecanjem, time što ona to stjecanje izlaže opasnosti, uzdiže se ujedno nad njega i miješa učvršćivanje na grudi zemlje i na ograničenim krugovima građanskog života, njegove užitke i prohtjeve s elementom tečnosti, opasnosti i propasti. Tako ona, nadalje, s pomoću tog najvećeg medija povezivanja, dovodi udaljene zemlje u vezu prometa, pravnog odnosa koji uvodi ugovor, u kojemu promet sebi ujedno nalazi najveće sredstvo izgradnje, a trgovina svoje svjetsko-historijsko značenje.

Da rijeke *nisu prirodne granice,* kao kakve su u novije vrijeme trebale da važe, nego da one, a isto tako i mora, štaviše povezuju ljude i da je netačna misao kad *Horacije* kaže (Carm. I, 3):

——*abscidit*
Prudens Oceano dissociabili
,——Terras,[21]

ne pokazuju samo doline rijeka koje su nastanjene jednim plemenom ili narodom nego npr. i ostali odnosi Grčke, Jonije i Velike Grčke - Bretanje i Britanije, Danske i Norveške, Švedske, Finske, Livonske itd. - a posebno također i suprotnost slabe povezanosti stanovnika obale sa stanovnicima iz unutrašnjosti zemlje. - Kakva obrazovna sredstva, međutim, leže u povezanosti s morem, za to neka se uporedi odnos prema moru onih nacija u kojima je procvala umješnost s onima koje su sebi uskratile brodarenje pa su, kao Egipćani, Indijci, u sebi otupjeli i utonuli u najodvratnije i nasramnije predrasude; - i kako sve velike nacije, koje u sebi teže za višim, teže za morem.

[21] »... jedan mudri Bog razdvojio je kopna od negostoljubivog mora...«. - Bilj. njem. izd.

§248.

Ova proširena veza pruža također sredstvo za *kolonizaciju,* na koju - sporadičku ili sistematsku - biva nagnano izgrađeno građansko društvo i pomoću koje ono djelomice jednom dijelu svog stanovništva na novom tlu pribavlja povratak k porodičnom principu, a djelomice sebi samome pribavlja novu potrebu i polje svoje radinosti.

Dodatak. Građansko društvo je nagnano na to da osnuje kolonije. Priraštaj stanovništva već za sebe ima ovo dejstvo; ali ako proizvodnju premašuje potreba za potrošnjom, posebno onda nastaje mnoštvo koje ne može postići zadovoljenje potreba svojim radom. Sporadična kolonizacija se posebno zbiva u Njemačkoj. Kolonisti odlaze u Ameriku, Rusiju, ostaju bez veze sa svojom domovinom i ne donose joj nikakve koristi. Druga vrsta kolonizacije, potpuno različita od prve, jeste sistematska. Nju svjesno podstiče država reguliranjem valjanih načina provođenja. Ovaj način kolonizacije se mnogostruko događao kod Starih a naročito kod Grka kod kojih teški rad nije bio stvar građanina čija se djelatnost, štaviše, okretala javnim stvarima. Ako je sada stanovništvo poraslo toliko da je nastala potreba brige za njega, onda se omladina šalje u novu oblast koja je dijelom posebno odabrana a dijelom prepuštena slučaju nalaženja. U novijim vremenima kolonijama se nije priznalo pravo jednako pravu stanovnika zemlje matice, pa su iz ovog stanja nastali ratovi i konačno emancipacije, kako pokazuje povijest engleskih i španskih kolonija. Oslobođenje kolonija se samo po sebi pokazuje kao najveća korist za matičnu zemlju, kao što je puštanje robova na slobodu najveća korist za gospodara.

§249.

Policijska predostrožnost ozbiljuje i održava ponajprije ono opće što je sadržano u posebnosti građanskog društva kao

spoljašnji red \ *ustanova* za zaštitu i sigurnost masa od posebnih svrha i interesa, koji opstoje u ovome općemu, kao što ona kao više upravljanje nosi predostrožnost prema interesima (§ 246) što vode izvan tog društva. Budući da po ideji sama posebnost ono opće, što je u njenom imanentnom interesu, čini svrhom i predmetom svoje volje i svoje djelatnosti, zato se *običajnosno* kao ono imanentno *vraća* u građansko društvo; to sačinjava određenje korporacije.

b) Korporacija

§250.

Zemljoradnički stalež ima u supstancijalitetu svog porodičnog i prirodnog života u sebi samome neposredno svoje konkretno općenito, u kojemu on živi; *opći stalež* ima u svom određenju općenito za sebe kao svrhu svoje djelatnosti i kao svoje tlo. Sredina između obaju, obrtnički stalež, upućena je bitno na *posebno,* pa joj je stoga osobito svojstvena korporacija.

§251.

Rad građanskog društva raspada se po prirodi svoje posebnosti na različite grane. Budući da takvo po sebi jednako posebnosti počinje egzistirati kao zajedničko u zadruzi, zato na svoju posebnost upravljena, *sebična* svrha ujedno sebe shvaća i djeluje kao opće, a član građanskog društva, po svojoj *posebnoj vještini,* član je korporacije, čija je opća svrha time sasvim *konkretna* i nema drugog opsega do onoga koji leži u zanatu, vlastitom poslu i interesu.

§252.

Korporacija ima po tom određenju, pod nadzorom opće moći, pravo da se brine za svoje vlastite unutar sebe uključene

interese, da članove uzima po objektivnom svojstvu njihove vještine i čestitosti u broju koji sebe određuje općim sklopom i da za svoje pripadnike snosi brigu spram posebnih slučajnosti, kao i za obrazovanje do sposobnosti da se njoj dodijele - uopće da se zauzima za njih kao *druga* porodica, a ovaj položaj ostaje neodređeniji za opće; od individua i njihove posebne potrebe udaljenije građansko društvo.

Zanatlija se razlikuje od nadničara, kao i od onoga koji je spreman za jednu pojedinačnu slučajnu službu. Majstor, ili onaj koji to želi postati član je zadruge ne za pojedinačnu slučajnu zaradu nego za *čitav* opseg, ono opće njegove posebne subzistencije. - *Privilegiji,* kao prava jedne, u korporaciji obuhvaćene grane građanskog društva, i pravi privilegiji po svojoj etimologiji time se međusobno razlikuju što su ovi potonji izuzeci od općih zakona po slučajnosti, a oni prvi samo zakonski učinjena određenja, koja leže u *prirodi posebnosti* neke bitne grane samog društva.

§253.

U korporaciji ima porodica ne samo svoje čvrsto tlo kao *sposobnošću* uvjetovano *osiguranje* subzistencije, čvrstu *imovinu,* nego je oboje također *priznato,* tako da član jedne korporacije svoju valjanost da *je* on *nešto,* i svoje pošteno izdržavanje i napredovanje, nije prisiljen prikazati s pomoću nekih daljih *spoljašnjih* pokazivanja. Tako je isto priznato da on pripada jednoj cjelini koja je sama član općeg društva i da ima interese i nastojanja za nesebičnu svrhu te cjeline; - on tako u *svojem staležu* ima *svoju čast.*

Institucija korporacije odgovara utoliko svojim osiguranjem imovine uvođenju zemljoradnje i privatnog vlasništva u jednoj drugoj sferi (§203, primj.). - Ako valja podizati tužbe na luksuz i rasipnost zanatlijskih klasa, s čime je povezano stvaranje ološa (§ 244), onda pri drugim uzrocima (npr. posao, koji postaje sve više mehanički) - ne valja previdjeti *običajnosni* razlog kako on u gornjemu leži.

Ako nije član jedne ovlaštene korporacije (a korporacija je ovlaštena samo kao zajednica), pojedinac je bez *staleške* časti, reduciran svojim izoliranjem na sebičnu stranu zanata, njegova subzistencija i uživanje nije ništa *stalno*. On će time tražiti da *svoje priznanje* stekne spoljašnjim izlaganjima svog uspjeha u svojem zanatu, izlaganjima koja su bezgranična} jer ne živi primjereno svojem staležu, budući da stalež ne egzistira * jer *egzistira* u građanskom društvu samo ono zajedničko što je zakonski konstituirano i priznato - nema, dakle, nikakvog njemu primjerenog općeg načina života. - U korporaciji pomoć koju prima sirotinja gubi ono svoje slučajno, kao i ono svoje što s nepravom ponižava, a bogatstvo u svojoj dužnosti spram svoje zadruge gubi oholost i zlobu, koju ono može pobuditi, i to oholost u svom vlasniku, a zlobu u drugima - čestitost zadobiva svoje istinsko priznanje i čast.

§254.

U korporaciji leži samo utoliko ograničenje takozvanog *prirodnog prava* da se obavlja svoja vještina i time stekne što se dade steći ukoliko je ona u tome *određena za umnost,* naime oslobođena, priznata, osigurana od vlastitog mnjenja i slučajnosti, vlastite opasnosti, kao i opasnosti za druge, te ujedno uzdignuta do svjesne djelatnosti za zajedničku svrhu.

§255.

Pored *porodice* sačinjava *korporacija* drugi, ü građanskom društvu zasnovani *običajnosni* korijen države. Prva sadržava momente subjektivne posebnosti i objektivne općenitosti u *supstancijalnom* jedinstvu; druga, međutim, ove momente, koji su ponajprije u građanskom društvu podijeljeni na posebnost - u sebi što se reflektira - posebnost potrebe i uživanja i *apstraktnu* pravnu općenitost, ujedinjuje na *unutarnji* način, tako da je u tom ujedinjenju posebna dobrobit kao pravo i ozbi» ljena.

Svetinja braka i čast u korporaciji dva su momenta oko kojih se kreće dezorganizacija građanskog društva.

Dodatak. Ako su u novije vrijeme ukinute korporacije, smisao je toga da pojedinac treba da brine za sebe. Ali ako se može ovo i dodati, onda se kroz korporaciju ne mijenja obaveza pojedinca da stvori svoj prihod. U našim modernim državama građani imaju samo ograničen udio u općim poslovima države; nužno je pak da se običajnim ljudima dopusti, izvan njihove privatne svrhe, jedna opća djelatnost. Ono opće koje mu moderna država uvijek ne pruža, on nalazi u korporaciji. Ranije smo vidjeli da individua, brinući za sebe, u građanskom društvu radi i za druge. Ali ova nesvjesna nužnost nije dovoljna: ona postaje svjesnom mislećom običajnošću tek u korporaciji. Nad njom svakako mora biti viši nadzor države, jer bi ona inače okoštala, bila bi u sebe zatvorena, potonula bi u bijedno esnafstvo. Ali po sebi i za sebe korporacija nije nikakav zatvoren esnaf: ona je, štaviše, pravljenje običajnim zanata koji stoji pojedinačno, i njegovo primanje u krug u kojemu on dobija snagu i dostojanstvo.

§256.

Svrha korporacije kao ograničena i konačna ima svoju istinu - kao i u policijskom spoljašnjem uređenju opstojeće dijeljenje i njegov relativni identitet - u po sebi i za sebe *općoj svrsi* \ njenoj apsolutnoj zbiljnosti; sfera građanskog društva prelazi otuda u *državu.*

Grad i selo - prvi kao sjedište građanskog obrta, refleksije koja u sebi nestaje i upojedinjuje, drugo pak kao sjedište običajnosti koja se osniva na prirodi - individua koja u odnosu prema drugim pravnim osobama posreduju svoje samoodržavanje i porodica sačinjavaju oba još idealna momenta uopće iz kojih država *proizlazi* kao njihov zbiljski *osnov.* - Taj razvoj neposredne običajnosti kroz razdvajanje građanskog društva sve do države koja se pokazuje kao njihov istinski osnov, i samo takav razvoj jest *znanstveni dokaz* pojma države. - Budući da se u toku znanstvenog pojma država javlja kao *rezultat* time što se

Ako nije član jedne ovlaštene korporacije (a korporacija je ovlaštena samo kao zajednica), pojedinac je bez *staleške* časti, reduciran svojim izoliranjem na sebičnu stranu zanata, njegova subzistencija i uživanje nije ništa *stalno*. On će time tražiti da *svoje priznanje* stekne spoljašnjim izlaganjima svog uspjeha u svojem zanatu, izlaganjima koja su bezgranična-, jer ne živi primjereno svojem staležu, budući da stalež ne egzistira » jer *egzistira* u građanskom društvu samo ono zajedničko što je zakonski konstituirano i priznato - nema, dakle, nikakvog njemu primjerenog općeg načina života. - U korporaciji pomoć koju prima sirotinja gubi ono svoje slučajno, kao i ono svoje što s nepravom ponižava, a bogatstvo u svojoj dužnosti spram svoje zadruge gubi oholost i zlobu, koju ono može pobuditi, i to oholost u svom vlasniku, a zlobu u drugima - čestitost zadobiva svoje istinsko priznanje i čast.

§254.

U korporaciji leži samo utoliko ograničenje takozvanog *prirodnog prava* da se obavlja svoja vještina i time stekne što se dade steći ukoliko je ona u tome *određena za umnost,* naime oslobođena, priznata, osigurana od vlastitog mnjenja i slučajnosti, vlastite opasnosti, kao i opasnosti za druge, te ujedno uzdignuta do svjesne djelatnosti za zajedničku svrhu.

§255.

Pored *porodice* sačinjava *korporacija* drugi, ti građanskom društvu zasnovani *običajnosni* korijen države. Prva sadržava momente subjektivne posebnosti i objektivne općenitosti u *supstancijalnom* jedinstvu; druga, međutim, ove momente, koji su ponajprije u građanskom društvu podijeljeni na posebnost - u sebi što se reflektira - posebnost potrebe i uživanja i *apstraktnu* pravnu općenitost, ujedinjuje na *unutarnji* način, tako da je u tom ujedinjenju posebna dobrobit kao pravo i ozbiljena.

Svetinja braka i čast u korporaciji dva su momenta oko kojih se kreće dezorganizacija građanskog društva.

Dodatak. Ako su u novije vrijeme ukinute korporacije, smisao je toga da pojedinac treba da brine za sebe. Ali ako se može ovo i dodati, onda se kroz korporaciju ne mijenja obaveza pojedinca da stvori svoj prihod. U našim modernim državama građani imaju samo ograničen udio u općim poslovima države; nužno je pak da se običajnim ljudima dopusti, izvan njihove privatne svrhe, jedna opća djelatnost. Ono opće koje mu moderna država uvijek ne pruža, on nalazi u korporaciji. Ranije smo vidjeli da individua, brinući za sebe, u građanskom društvu radi i za druge. Ali ova nesvjesna nužnost nije dovoljna: ona postaje svjesnom mislećom običajnošću tek u korporaciji. Nad njom svakako mora biti viši nadzor države, jer bi ona inače okoštala, bila bi u sebe zatvorena, potonula bi u bijedno esnafstvo. Ali po sebi i za sebe korporacija nije nikakav zatvoren esnaf: ona je, štaviše, pravljenje običajnim zanata koji stoji pojedinačno, i njegovo primanje u krug u kojemu on dobija snagu i dostojanstvo.

§256.

Svrha korporacije kao ograničena i konačna ima svoju istinu - kao i u policijskom spoljašnjem uređenju opstojeće dijeljenje i njegov relativni identitet - u po sebi i za sebe *općoj svrsi* i njenoj apsolutnoj zbiljnosti; sfera građanskog društva prelazi otuda u *državu.*

Grad i selo - prvi kao sjedište građanskog obrta, refleksije koja u sebi nestaje i upojedinjuje, drugo pak kao sjedište običajnosti koja se osniva na prirodi - individua koja u odnosu prema drugim pravnim osobama posreduju svoje samoodržavanje i porodica sačinjavaju oba još idealna momenta uopće iz kojih država *proizlazi* kao njihov zbiljski *osnov.* - Taj razvoj neposredne običajnosti kroz razdvajanje građanskog društva sve do države koja se pokazuje kao njihov istinski osnov, i samo takav razvoj jest *znanstveni dokaz* pojma države. - Budući da se u toku znanstvenog pojma država javlja kao *rezultat* time što se

nadaje kao *istinski* osnov, zato se ono *posredovanje* i onaj privid isto tako ukidaju u *neposrednost*.

U zbiljnosti je stoga *država* naprotiv uopće *ono prvo,* unutar kojega se porodica tek izgrađuje do građanskog društva, a ideja države same jest ona koja dirimira u ta oba momenta; u razvoju građanskog društva zadobiva običajnosna supstancija svoj *beskonačni oblik,* koji u sebi sadržava oba momenta; 1. beskonačno *razlikovanje* do po-sebi-bitkujućeg *bitka u sebi* samosvijesti i 2. oblik *općenitosti,* koji je u stvaranju, oblik *misli,* kojim je duh sebi u *zakonima* i *institucijama,* njegovoj *pomišljenoj volji,* objektivan i zbiljski kao *organski* totalitet.

Treći odsjek

DRŽAVA

§257.

Država je zbiljnost običajnosne ideje - običajnosni duh kao *očigledna* sama sebi jasna, supstancijalna volja, koja o sebi misli i sebe zna, pa to što ona zna i ukoliko ona to zna također i izvršava. U *običaju* ima ona svoju neposrednu, a u *samosvijesti* pojedinca, u njegovu znanju i djelatnosti svoju posrednu egzistenciju, kao što i ova* s pomoću uvjerenja u njoj, kao svojoj biti, svrsi i proizvodu svoje djelatnosti, ima svoju *supstancijalnu slobodu*.

Penati su unutarnji, *niži bogovi,* narodni duh (Atena) - božansko što sebe *zna i hoće; pijetet* je osjećaj i običajnost koja se unosi u osjećaj - *politička vrlina* htijenja po sebi i za sebe pomišljene svrhe.

*** Tj. samosvijest pojedinca. - Bilj. red.**

§258.

Država kao zbiljnost supstancijalne volje, koju** ona ima u posebnoj *samosvijesti,* uzdignutoj do njene općenitosti, jest ono po sebi i za sebe *umno*. To supstancijalno jedinstvo jest apsolutna nepokretna samosvrha, u kojemu sloboda dolazi do svojeg najvišeg prava, kao što ta konačna svrha ima najviše pravo spram pojedinca, čija je *najviša dužnost* da budu članovi države.

Ako se država zamijeni građanskim društvom i ako se njeno određenje stavlja u sigurnost i zaštitu vlasništva i osobne slobode, onda je *interes pojedinaca kao takvih* krajnja svrha u kojoj su oni ujedinjeni, a iz toga isto tako slijedi da je biti član dražve nešto proizvoljno. - No ona se sasvim drukčije odnosi prema individui; budući daje ona objektivni duh, zato sama individua ima objektivitet, istinu i običajnost samo ukoliko je njen član. *Ujedinjenje* kao takvo samo je istinski sadržaj i svrha, pa je određenje individua da žive općim životom; njihovo dalje posebno zadovoljavanje, djelatnost, način držanja ima taj supstancijalitet i opću važnost kao svoju polaznu tačku i rezultat. - Umnost opstoji, apstraktno uzeto, uopće u jedinstvu općenitosti i pojedinačnosti, koje sebe prožimaju, a ovdje konkretno, po sadržaju, u jedinstvu objektivne slobode, tj. opće supstancijalne volje i subjektivne slobode kao individualnog znanja i njegove volje, koja traži posebne svrhe - pa stoga, po obliku, u postupanju koje sebe određuje prema *zamišljenim,* tj. *općim* zakonima i načelima. - Ova je ideja po sebi i za sebe vječni i nužni bitak duha. - Sto pak jest ili koje je bilo historijsko postanje države, ili, štaviše, svake posebne države, njenih prava i određenja, da li je ponajprije proizašla iz patrijarhalnih odnosa, iz straha i povjerenja, iz korporacije itd., i kako se to na Čemu se osnivaju takva prava shvatilo i učvrstilo u svijesti kao božansko, pozitivno pravo i ugovor, navika i tako dalje, ne tiče se ideje države same, nego je, s obzirom na znanstveno spoznavanje o kojemu je ovdje jedino riječ, kao pojava

**** Naime zbiljnost. - Bilj. prev.**

historijska stvar; s obzirom na autoritet neke zbiljske države, ukoliko on ulazi u razloge, oni su uzeti iz oblika prava koja važe u njoj. - Filozofsko promatranje ima posla samo s onim što je od svega toga unutrašnje, s *pomišljenim pojmom.* U pogledu istraživanja ovog pojma bila je *Rousseauova* zasluga što je princip koji je ne samo po svojem obliku (kao otprilike socijalni nagon, božanski autoritet) nego i po sadržaju *misao,* i to *mišljenje* samo, naime *volju* postavio kao princip države. No time što je on volju shvaćao samo u određenom obliku *pojedinačne* volje (kao kasnije i Fichte), a opću volju ne kao ono po sebi i za sebe umno volje, nego samo kao ono *zajedničko,* što proizlazi iz ove pojedinačne volje kao *svjesne:* zato ujedinjenje pojedinaca u državi postaje *ugovorom,* koji ima tako za temelj njihovu hotimičnost, mnjenje i proizvoljno, izričito pristajanje, a zatim slijede dalje, prosto razumske konzekvencije, koje razaraju ono božansko što po sebi i za sebe bitkuje i njegov apsolutni autoritet i veličanstvo. Došavši do vlasti, te su apstrakcije zbog toga proizvele, dakako, s jedne strane prvi, otkad znamo za ljudski rod, čudesni prizor da ustav jedne velike zbiljske države započne sasvim ispočetka i od *misli* prevratom svega opstojećega i danoga, i da mu *hoće* da dade kao bazu samo ono *tobože umno,* s druge strane, budući da su to samo bezidejne apstrakcije, one su taj pokušaj učinile najstrašnijim i najoštrijim događajem. - Protiv principa pojedinačne volje valja podsjetiti na osnovni pojam da je objektivna volja ono po sebi u svom *pojmu* umno, spoznali je i htjeli je u svom nahođenju pojedinci ili ne: - da ono suprotno, znanje i htijenje, subjektivitet slobode, koji[22] je *jedino* zadržan u onom principu, sadržava samo *jedan,* a time jednostran moment *ideje umne* volje, koja je to samo time što je isto tako *po sebi* kao što je *za sebe.* - Druga opreka misli da se država shvati u spoznaji kao nešto po sebi umno jest da se *spoljašnjost* pojave, slučajnosti nužde, potrebnosti zaštite, snage, bogatstva itd. ne uzimaju kao momenti historijskog razvoja, nego kao *supstancija* države. Ovdje je također pojedinačnost

[22] **A: »koji« (su).** Lasson i **Hoffmeister:** »ono suprotno, znanje i htijenje, **subjektivitet slobode, koji...«**

individua koja sačinjava princip spoznaje, ali čak ni *misao* ove pojedinačnosti, nego, naprotiv, empirijske pojedinačnosti po svojim slučajnim svojstvima, snazi i slabosti, bogatstvu i siromaštvu itd. Takva pomisao da se previdi po sebi i za sebe *beskonačno* i *umno* u državi i da se *misao protjera* iz shvaćanja njene unutarnje prirode zacijelo se nikada nije pojavila tako .čisto kao u *»Restauraciji znanosti o državi«"* gospodina pl. *Hallera - čisto,* jer u svim pokušajima da se shvati bit države - bili principi koliko mu drago jednostrani ili površni - sama ta namjera da se država *pojmi,* dovodi sa sobom misli, opća određenja; ali ovdje se svjesno ne samo odustalo od umnog sadržaja, koji je država, i od oblika misli, nego se na jedno i na drugo juriša sa strastvenom žestinom. Jedan dio, kako uvjerava gospodin pl. Haller, proširenog djelovanja njegovih načela zahvaljuje ta *Restauracija,* dakako, okolnosti da se on znao u prikazu riješiti *svih* misli i da je tako bez misli u *jednom* komadu znao držati cjelinu; jer na ovaj način otpada zamršenost i smetnja, koji slabe dojam nekog prikaza, u kojemu je sa slučajnim pomiješano opominjanje na supstancijalno, s prosto empirijskim i spoljašnjim sjećanje na opće i umno, pa se tako u sferi oskudnog i besadržajnog prisjeća onoga višega, beskonačnoga. - Taj je prikaz stoga također *konzekventan,* jer kako se umjesto supstancijalnoga uzima sfera slučajnoga kao bit države, zato se konzekvencija pri takvom sadržaju sastoji upravo u potpunoj nekonzekvenciji jedne besmislenosti, koja bez osvrtanja neprestano teče i koja se, u protivnome od onoga što je upravo odobrila, isto tako dobro osjeća*.

[21] Fusnota ". str. 348.

* Navedena je knjiga zbog označenog karaktera originalne vrste. Zlovolja piščeva mogla bi za sebe imati nešto plemenito ukoliko se on ražestio na malo prije navedene krive teorije, koje potječu naročito od *Rousseaua,* a uglavnom na pokušaj njihova realiziranja. No gospodin pl. Haller, da bi se spasio, bacio se u nešto protivno, što je potpuni nedostatak misli i pri čemu zbog toga ne može biti riječi o nekom sadržaju; - naime, u najžešću mržnju spram svih *zakona, zakonodavstva, svakog formalno i zakonski određenog prava.* Mržnja prema *zakonu, zakonski* određenom *pravu* jest šibolet po kojemu se očituju i po kojemu se nepogrešivo mogu spoznati u tome što su fanatizam, slaboumnost i licemjerstvo dobrih namjera, obukli se oni u što im drago. - Originalnost, **kao** što je **ova** halerovska, uvijek je pažnje vrijedna pojava, pa ću za one svoje čitaoce koji još ne poznaju knjigu navesti ponešto za ogled. Pošto je gosp. **pl. Haller (str. 242 i da-**

se realizira kao samostalna moć u kojoj su pojedinačne individue samo momenti: da država postoji, to je kretanje Boga u svijetu, njegov osnov je moć uma koji se ozbiljuje kao volja. U ideji države ne moraju se u vidu imati posebne države, ne posebne institucije, štaviše, mora se posmatrati ideja za sebe, ovaj zbiljski bog. Svaka država, - smatrali je mi, prema zakonima koje ima, lošom, prepoznali mi u njoj ove ili one nedostatke, - uvijek ima, osobito ako pripada obrazovanim državama našeg doba, bitne momente svoje egzistencije u sebi. Ali pošto je lakše pronaći nedostatke nego shvatiti ono afirmativno, lako se zapada u grešku da se zaborave pojedine strane unutarnjeg organizma same države. Država nije nikakvo umjetničko djelo, ona stoji u svijetu a time u sferi samovolje, slučaja, zablude; rđavo ponašanje ja mogu defigurirati po mnogim stranama. Ali najružniji čovjek, zločinac, bolesnik i bogalj, još je uvijek živući čovjek; ovo afirmativno, život, postoji uprkos nedostataka, a ovdje se radi o ovom afirmativnom.

§259.

Ideja države ima

a) *neposrednu* zbiljnost, pa je individualna država kao organizam koji se odnosi na sebe - *ustav* ili *unutarnje državno pravo;*

b) ona prelazi u *odnos* pojedinačne države prema drugim državama - *spoljašnje državno pravo;*

c) ona je opća ideja kao *rod* i apsolutna moć spram individualnih država, duh koji sebi u procesu *svjetske povijesti* daje svoju zbiljnost.

Dodatak. Država kao zbiljska bitno je individualna država a osim toga i posebna država. Individualitet se treba razlikovati od posebnosti: on je moment same ideje države, dok posebnost pripada povijesti. Države kao takve su nezavisne jedna od druge a odnos, dakle, može biti samo spoljašnji, tako da nešto treće što povezuje mora biti iznad njih. Ovo treće sada je duh koji sebi daje zbiljnost u svjetskoj povijesti i jest njihov apsolutni sudac. Mnoge države mogu, doduše kao savez u neku ruku obrazovati sud za druge, mogu se uspostaviti savezi kao, na primjer, Sveta alijansa, ali su oni uvijek samo relativni i ograničeni, kao vječni mir. Svejedini apsolutni sudac koji uvijek važi i protiv onog posebnog, jest po sebi i za sebe bivstvujući duh koji se u svjetskoj povijesti prikazuje kao ono općenito i kao djelatni rod.

A. Unutarnje pravo države

§260.

Država je zbiljnost konkretne slobode; a *konkretna sloboda* **sastoji se u tome da osobna pojedinačnost i njeni posebni interesi isto tako imaju svoj potpuni *razvoj i priznanje svog prava* (u sistemu porodice i građanskog društva), kao što s pomoću samih sebe djelomice *prelaze* u interes općega, a djelomice sa znanjem i voljom priznaju to opće kao svoj vlastiti *supstancijalni duh,* pa su za nj *djelatni* kao za svoj *konačni cilj,* tako da ni ono opće ne važi i ne izvršava se bez posebnog interesa, znanja i htijenja, niti individue žive kao privatne** osobe samo za ovo potonje, a da im htijenje nije ujedno u općemu i za opće, imajući djelatnost koja je svjesna te svrhe. Princip modernih država ima tu nečuvenu snagu i dubinu da daje da se princip subjektiviteta dovrši do *samostalnog ekstrema* osobne posebnosti, a istovremeno može ga *vratiti u supstancijalno jedinstvo* i da tako u njemu održi samo to jedinstvo.

Dodatak. Ideja države u novije vrijeme ima osobenost da država nije ozbiljenje slobode po subjektivnoj proizvoljnosti nego po pojmu volje, to jest, po svojoj općenitosti i božanskosti. Nesavršene države su one u kojima je ideja države još skrivena i gdje njena posebna određenja nisu došla do slobodne samostalnosti. U državama klasične starine svakako se već nalazi općenitost, ali partikularitet još nije bio odriješen i oslobođen i za općenitost, to znači, još nije vraćen općoj svrsi cjeline. Bit nove države je to da je ono općenito povezano sa punom slobodom posebnosti i dobrobiti individua, da se, dakle, interes porodice i građanskog društva mora sabrati u državi, ali da općenitost svrhe ne može napredovati bez vlastitog znanja i htijenja posebnosti koja mora sačuvati svoje pravo. Ono općenito mora biti

se realizira kao samostalna moć u kojoj su pojedinačne individue samo momenti: da država postoji, to je kretanje Boga u svijetu, njegov osnov je moć uma koji se ozbiljuje kao volja. U ideji države ne moraju se u vidu imati posebne države, ne posebne institucije, štaviše, mora se posmatrati ideja za sebe, ovaj zbiljski bog. Svaka država, - smatrali je mi, prema zakonima koje ima, lošom, prepoznali mi u njoj ove ili one nedostatke, - uvijek ima, osobito ako pripada obrazovanim državama našeg doba, bitne momente svoje egzistencije u sebi. Ali pošto je lakše pronaći nedostatke nego shvatiti ono afirmativno, lako se zapada u grešku da se zaborave pojedine strane unutarnjeg organizma same države. Država nije nikakvo umjetničko djelo, ona stoji u svijetu a time u sferi samovolje, slučaja, zablude; rđavo ponašanje ja mogu defigurirati po mnogim stranama. Ali najružniji čovjek, zločinac, bolesnik i bogalj, još je uvijek živući čovjek; ovo afirmativno, život, postoji uprkos nedostataka, a ovdje se radi o ovom afirmativnom.

§259.

Ideja države ima

a) *neposrednu* zbiljnost, pa je individualna država kao organizam koji se odnosi na sebe - *ustav* ili *unutarnje državno pravo;*

b) ona prelazi u *odnos* pojedinačne države prema drugim državama - *spoljašnje državno pravo;*

c) ona je opća ideja kao *rod* i apsolutna moć spram individualnih država, duh koji sebi u procesu *svjetske povijesti* daje svoju zbiljnost.

Dodatak. Država kao zbiljska bitno je individualna država a osim toga i posebna država. Individualitet se treba razlikovati od posebnosti: on je moment same ideje države, dok posebnost pripada povijesti. Države kao takve su nezavisne jedna od druge a odnos, dakle, može biti samo spoljašnji, tako da nešto treće što povezuje mora biti iznad njih. Ovo treće sada je duh koji sebi daje zbiljnost u svjetskoj povijesti i jest njihov apsolutni sudac. Mnoge države mogu, doduše kao savez u neku ruku obrazovati sud za druge, mogu se uspostaviti savezi kao, na primjer, Sveta alijansa, ali su oni uvijek samo relativni i ograničeni, kao vječni mir. Svejedini apsolutni sudac koji uvijek važi i protiv onog posebnog, jest po sebi i za sebe bivstvujući duh koji se u svjetskoj povijesti prikazuje kao ono općenito i kao djelatni rod.

A. Unutarnje pravo države

§260.

Država je zbiljnost konkretne slobode; a *konkretna sloboda* sastoji se u tome da osobna pojedinačnost i njeni posebni interesi isto tako imaju svoj potpuni *razvoj i priznanje svog prava* (u sistemu porodice i građanskog društva), kao što s pomoću samih sebe djelomice *prelaze* u interes općega, a djelomice sa znanjem i voljom priznaju to opće kao svoj vlastiti *supstancijalni duh,* pa su za nj *djelatni* kao za svoj *konačni cilj,* tako da ni ono opće ne važi i ne izvršava se bez posebnog interesa, znanja i htijenja, niti individue žive kao privatne osobe samo za ovo potonje, a da im htijenje nije ujedno u općemu i za opće, imajući djelatnost koja je svjesna te svrhe. Princip modernih država ima tu nečuvenu snagu i dubinu da daje da se princip subjektiviteta dovrši do *samostalnog ekstrema* osobne posebnosti, a istovremeno može ga *vratiti u supstancijalno jedinstvo* i da tako u njemu održi samo to jedinstvo.

Dodatak. Ideja države u novije vrijeme ima osobenost da država nije ozbiljenje slobode po subjektivnoj proizvoljnosti nego po pojmu volje, to jest, po svojoj općenitosti i božanskosti. Nesavršene države su one u kojima je ideja države još skrivena i gdje njena posebna određenja nisu došla do slobodne samostalnosti. U državama klasične starine svakako se već nalazi općenitost, ali partikularitet još nije bio odriješen i oslobođen i za općenitost, to znači, još nije vraćen općoj svrsi cjeline. Bit nove države je to da je ono općenito povezano sa punom slobodom posebnosti i dobrobiti individua, da se, dakle, interes porodice i građanskog društva mora sabrati u državi, ali da općenitost svrhe ne može napredovati bez vlastitog znanja i htijenja posebnosti koja mora sačuvati svoje pravo. Ono općenito mora biti

potvrđeno na djelu, ali subjektivitet na drugoj strani biti posve živo razvijen. Kao raščlanjena i istinski organizirana država se treba posmatrati samo kroz to da oba momenta postoje u njihovoj snazi.

§261.

Spram sfera privatnog prava i privatne dobrobiti, porodice i građanskog društva, država je, s jedne strane, *spoljašnja* nužnost i njihova viša moć, čijoj su prirodi podvrgnuti i od koje zavise njihovi zakoni, kao i njihovi interesi; ali, s druge strane, ona je njihova *imanentna* svrha, pa joj je snaga u jedinstvu njene opće konačne svrhe i posebnog interesa individua, u tome da oni utoliko imaju spram nje *dužnosti* ukoliko istovremeno imaju prava (§ 155).

Već je gore u § 3, primjed., primijećeno da je misao o zavisnosti napose i privatnopravnih zakona od određenog karaktera države i filozofski nazor da se dio promatra samo u svom odnosu prema cjelini, uzeo na oko naročito *Montesquieu* u svom glasovitom djelu *Duh zakona,* pokušavajući da to u pojedinostima i izvede. - Budući da je *dužnost* ponajprije držanje *spram* nečega što je za mene *supstancijalno,* po sebi i za sebe opće, a pravo, naprotiv, opstanak uopće toga supstancijalnoga, dakle strana njegove *posebnosti* i moje *posebne* slobode, zato se oboje na formalnim stupnjevima pojavljuje podijeljeno na različite strane ili osobe. Država, kao ono običajnosno, kao prožimanje supstancijalnoga i posebnoga, sadržava da je moja obavezatnost spram onoga supstancija'noga ujedno opstanak moje posebne slobode, tj. da su u njoj dužnost i prava *ujedinjeni u jednoj te istoj vezi.* No kako, nadalje, u državi različiti momenti ujedno dolaze do svog *osebujnog* obličja i realiteta, a time ponovo nastupa razlikovanje prava i dužnosti, to su oni time što su *po sebi,* tj. formalno identični, ujedno po *svom sadržaju različiti.* U onome privatnome i moralnome nedostaje *zbiljska* nužnost veze pa je, prema tome, opstojeća samo apstraktna jednakost sadržaja; što je u tim apstraktnim sferama jednome pravo, treba da bude pravo i drugome, a *što* je jednome dužnost, treba da

bude dužnost i drugome. Onaj apsolutni identitet dužnosti i prava zbiva se samo kao jednaki identitet *sadržaja,* u određenju da je ovaj sadržaj sam posve općenit, naime, princip dužnosti i prava, osobna sloboda čovjekova. Robovi nemaju stoga nikakve dužnosti, jer nemaju prava; i obratno (ovdje nije riječ o religioznim dužnostima). - No u konkretnoj ideji, koja se razvija u sebi, razlikuju se njeni momenti, a njena određenost postaje ujedno različiti sadržaj; u porodici nema sin prema ocu prava *istog sadržaja* kao što ima dužnosti, a građanin spram vladara i vladavine nema prava *istog sadržaja* kao što ima dužnosti. - Onaj pojam ujedinjenja dužnosti i prava jest jedno od najvažnijih određenja i sadržava unutarnju snagu država. - Apstraktna strana dužnosti ostaje kod toga da posebni interes treba previdjeti i izagnati kao nebitan, čak kao nedostojan moment. Konkretno promatranje, ideja, pokazuje moment posebnosti isto tako bitnim, a prema tome, njegovo zadovoljenje upravo nužnim; individua mora u svom ispunjavanju dužnosti na bilo koji način naći svoj vlastiti interes, svoje zadovoljenje ili račun, a iz njegova odnosa u državi mora mu izrasti neko pravo, čime opća stvar postaje *njegova vlastita posebna* stvar. Posebni interes uistinu ne treba da se stavlja na stranu ili čak suzbija, nego ga treba staviti u suglasnost s onim općim, čime se održava on sam i ono opće. Individua, po svojim dužnostima podanik, nalazi kao građanin u njihovu ispunjenju zaštitu svoje osobe i vlasništva, uzimanje u obzir svoje posebne dobrobiti i zadovoljenje svoje supstancijalne biti, svijest i samoosjećaj da je član ove cjeline, a u tom izvršavanju dužnosti kao djela i poslova za državu ova se održava i opstoji. Po apstraktnoj strani bio bi interes onoga općega samo taj da se njegovi poslovi, djela koja ono zahtijeva, izvršavaju kao dužnosti.

Dodatak. U državi je po srijedi jedinstvo općenitosti i posebnosti. U starim državama subjektivna svrha je uopće bila jedno sa htijenjem države, u modernim vremenima, naprotiv, zahtijevamo vlastiti nazor, vlastito htijenje i savjest. Stari nisu imali ništa u ovom smislu, ono posljednje njima je bila državna volja. Dok u azijatskim despotijama individua u sebi nema nikakvu

unutarnjost i nikakvo opravdanje, u modernom svijetu čovjek hoće da bude poštovan u svojoj unutarnjosti. Povezanost dužnosti i prava ima podvostručene strane u tome da ono šta država iziskuje kao dužnost, jest neposredno pravo individue pošto nije baš ništa drugo nego organizacija pojma slobode. Određenja individualne volje su kroz državu dovedena do objektivnog postojanja i tek kroz nju dolaze do svoje istine i ozbiljenja. Država je jedini uslov postizanja posebne svrhe i dobrobiti.

§262.

Zbiljska ideja, duh, koji se sam razdvaja u dvije idealne sfere svog pojma, porodicu i građansko društvo, kao i svoju konačnost, da bi iz njihova idealiteta za sebe bio beskonačni zbiljski duh, da dodjeljuje, dakle, tim sferama materijal ove svoje konačne zbiljnosti, individue kao *mnoštvo,* tako da se to dodjeljivanje u pojedincu pojavljuje *posredovanjem* okolnosti, proizvoljnosti i vlastitog obzira njegova određenja (§ 185. i primjed.).

Dodatak. U Platonovoj državi subjektivna sloboda još ne važi jer vlast individuama još dodjeljuje poslove. U mnogim orijentalnim državama ovo dodjeljivanje se događa rođenjem. Subjektivna sloboda koja se mora uzeti u obzir, zahtijeva međutim slobodni izbor individua.

§263.

U ovim sferama, u kojima njegovi momenti*, pojedinačnost i posebnost, imaju svoj neposredni i reflektirani realitet, duh je kao njihova objektivna općenitost što u *njih sjaji,* kao moć onoga umnoga u nužnosti (§ 184), naime, kao u prеđašnjemu razmotrene *institucije.*

* Tj. momenti duha. - Primj. red.

Dodatak. Država kao duh razdvaja se u posebna određenja svoga pojma, u posebne načine postojanja. Ako hoćemo navesti primjer iz pnrode onda je to nervni sistem koji osjeća na osebujan način: apstraktni je moment biti kod sebe i u tome imati identitet samoga sebe. Analiza osjeta sada, pak, pokazuje dvije strane i dijeli se tako da se razlike pojavljuju kao cijeli sistemi: prvi je apstraktno osjećanje, ono držanje kod samoga sebe, prigušeno kretanje u sebi, reprodukcija, unutarnje samohranjenje, produciranje i probava. Drugi moment je da ovaj bitak kod samoga sebe ima moment diferencije, ima nasuprot sebe ono izlaženje vani. Ovo je iritabilitet, ono izlaženje osjeta vani. Ovo sačinjava vlastiti sistem, a postoje niže životinjske klase koje su obrazovale samo ovo a ne duševno jedinstvo osjeta u sebi. Ako ove prirodne odnose uporedimo sa odnosima duha, onda se porodica može povezati sa senzibilitetom a građansko društvo sa iritabilitetom. Ono treće je država, nervni sistem za sebe, organizam u sebi; ali on je živ samo ukoliko su oba momenta, ovdje porodica i građansko društvo, u njemu razvijeni. Zakoni koji njima upravljaju jesu institucije onoga umnog koje u njima šija. Ali, temelj, posljednja istina ovih institucija jeste duh koji im je opća svrha i svjesni predmet. Porodica je doduše i običajna, samo svrha nije kao znana; u građanskom društvu je, naprotiv, razdvajanje ono što je određujuće.

§264.

Individue mnoštva, budući da su one same duhovne prirode i time sadržavaju u sebi dvostruki moment, naime ekstrem *pojedinačnosti,* koja *za sebe* zna i hoće, te ekstrem *općenitosti,* koja zna i hoće ono supstancijalno, pa stoga dolaze do prava ovih obiju strana samo utoliko ukoliko su isto tako zbiljske i kao privatne osobe i kao supstancijalne osobe - postižu u onim sferama dijelom neposredno ono prvo, dijelom ovo drugo na taj način da oni u institucijama, kao onome po sebi bitkujućemu općemu svojih posebnih interesa, imaju svoju bitnu samosvijest, a dijelom da one njima pružaju na opću svrhu upravljen posao i djelatnost u korporaciji.

§ 265.

Te institucije u *posebnome* sačinjavaju *ustav,* tj. razvijenu i ozbiljenu umnost, pa su zato čvrsta baza države, kao i povjerenja i nastrojenosti individua prema njoj te kameni temeljci javne slobode, jer je u njima posebna sloboda realizirana i umna, pa time u njima samima *po sebi* opstoji ujedinjenje slobode i nužnosti.

Dodatak. Već je ranije primijećeno da svetost braka i institucije, u čemu se građansko društvo pojavljuje kao običajno, sačinjava čvrstinu cjeline, to znači, da je ono opće ujedno stvar svakog, kao onog posebnog. Ono o čemu se radi jeste to da se zakon uma i posebne slobode prožimaju i da moja posebna svrha postaje identična sa onim općim, inače država stoji u zraku. Samoosjećaj individua sačinjava njihovu zbiljnost a njihova čvrstina je identitet onih dviju strana. Često se govorilo da je svrha države sreće građana; to je svakako istina: ako njima nije dobro, njihova subjektivna svrha nije zadovoljena; ako ne nalaze da je posredovanje ovog zadovoljenja država kao takva, onda ona stoji na slabim nogama.

§266.

No duh nije sebi objektivan i zbiljski samo kao ova nužnost i kao carstvo pojave nego kao njihov *idealitet* i kao ono njihovo unutarnje; tako je ta supstancijalna općenitost *sama sebi* predmet i svrha, a time je isto tako ona nužnost sebi u *liku* slobode.

§267.

Nužnost u idealitetu je razvoj ideje unutar nje same; ona je kao subjektivni supstancijalitet političko *uvjerenje,* a kao objektivni, za razliku od onoga, *organizam* države, prava *politička* država i *njen ustav.*

Dodatak. Jedinstvo slobode koja sebe hoće i zna, jest najprije kao nužnost. Ono supstancijalno ovdje je sada kao subjektivna egzistencija i individua; ali drugi način nužnosti je organizam, to znači, duh je proces u samom sebi, raščlanjuje se u sebi, postavlja razlike u sebi kroz koje sačinjava svoje kruženje.

§268.

Političko *uvjerenje, patriotizam* uopće, kao izvjesnost koja je *istinita* (puka subjektivna izvjesnost ne proizlazi iz *istine,* pa je samo mnjenje), te htijenje koje je postalo *navikom* samo je rezultat u državi opstojećih institucija, u kojima umnost *zbiljski* egzistira, kao što se ona, postupanjem koje je njima prikladno, potvrđuje. - Ovo je uvjerenje uopće *povjerenje* (koje može prijeći u manje ili više obrazovani uvid) - svijest da je moj supstancijalni i posebni interes u interesu i svrsi nekoga drugoga (ovdje države) sačuvan i sadržan kao u odnosu prema meni kao pojedincu - čime taj drugi za mene upravo nije više neposredno drugi, pa sam »ja« u ovoj svijesti slobodan.

Pod patriotizmom često se razumijeva samo raspoloženje za *izvanredne* žrtve i postupke. On je, međutim, u bitnosti uvjerenje koje je u običnim stanjima i životnim odnosima naviklo da zajednicu zna kao supstancijalni temelj i svrhu. Ova svijest, koja se pri običnom životnom toku sačuvala u svim odnosima, upravo je ona na kojoj se zatim osniva i raspoloženje za neobične napore. No kako su ljudi često radije velikodušni nego pravedni, to se oni lako uvjeravaju da imaju onaj izvaredni patriotizam da bi sebi tu istinsku nastrojenost uštedjeli ili da bi opravdali njezin nedostatak. Ako se nadalje *nastrojenost* smatra onim što za sebe može učiniti početak i proizaći iz subjektivnih predstava i misli, onda se nastrojenost zamjenjuju s mnjenjem, jer je ono uz taj nazor lišeno svog istinskog temelja objektivnog realiteta.

Dodatak. Neobrazovani ljudi uživaju u rezoniranju i kuđenju jer pokuda je laka ali je teško poznavati dobro i njegovu

unutarnju nužnost. Početničko obrazovanje uvijek počinje sa kuđenjem, potpuno obrazovanje, pak, u svakom vidi ono pozitivno. U religiji je isto tako skoro rečeno da je ovo ili ono sujevjerje, ali je beskrajno teže pojmiti istinu o tome. Pojavna politička nastrojenost treba se, dakle, razlikovati od onog što ljudi istinski hoće, jer oni zapravo hoće stvari iznutra ali se drže za pojedinosti i uživaju u taštini onoga htijenja razumjeti - bolje. Ljudi imaju povjerenje u to da država mora postojati i da se samo u njoj može ostvariti posebni interes, ali navika čini nevidljivim ono na čemu počiva naša cijela egzistencija. Ako neko noću izlazi na ulicu siguran, ne pada mu na pamet da bi to moglo biti drugačije jer je navika sigurnosti postala drugom prirodom i upravo se ne razmišlja o tome da je ovo djelo posebnih institucija. Često se pomišlja da je država povezana sa nasiljem; ali ono što je postojano sämo je temeljni osjećaj poretka kojeg imaju svi.

§269.

Svoj posebni određeni *sadržaj* uzima nastrojenost iz različitih strana organizma države. Taj *organizam* jest razvoj ideje u njene razlike i njihovu objektivnu zbiljnost. Te razlučene strane tako su *različite vlasti* i njihovi poslovi i djelatnosti, čime se neprestano na *nužni* način, i to time što su one određene *prirodom pojma, proizvodi i održava* ono opće time što je ono isto tako pretpostavljeno njegovoj proizvodnji; - ovaj organizam je *politički ustav.*

Dodatak. Država je organizam, to znači, razvitak ideje prema njenim razlikama. Ove različite strane jesu različite vlasti i njihovi poslovi i djelatnosti, čime se ono opće neprestano proizvodi na nužan način i sebe održava tako što je pretpostavljeno baš u svojoj produkciji. Ovaj organizam je političko uređenje; ono vječno proizlazi iz države, kao što se kroz nju održava. Ako se oboje raspada, ako se različite strane oslobađaju, onda nije postavljeno jedinstvo koje ih proizvodi. Njima pristaje bajka o stomaku i ostalim organima. Priroda organizma je ta da ako svi dijelovi ne prelaze u identitet, ako se jedan postavlja kao samostalan, sve mora propasti. Sa predikatima, načelima itd., ne stiže se daleko u prosuđivanju države koja mora biti shvaćena kao organizam, kao što je kroz predikate jednako malo shvaćena priroda Boga, čiji život ja, štaviše, moram opažati u samome sebi.

§270.

Da je svrha države opći interes kao takav, a u tome, kao svojoj supstanciji, održanje posebnih interesa, jest: 1. njena *apstraktna zbiljnost* ili supstancijalitet; ali ovaj je 2. njena *nužnost* kad se on dirimira u pojmovne *razlike* njene djelatnosti koje su po onom supstancijalitetu isto tako zbiljska *čvrsta* određenja, sile itd.; i 3. ali upravo je taj supstancijalitet duh koji je *prošao kroz oblik obrazovanja,* duh koji sada zna i hoće. Država stoga *zna* što hoće, i zna to u svojoj *općenitosti,* kao *mišljeno;* ona djeluje i postupa stoga po znanim svrhama, poznatim načelima i po zakonima koji to nisu samo *po sebi* nego i za svijest; te isto tako, ukoliko se njeni postupci odnose na opstojeće okolnosti i odnošaje, po njihovu određenom poznavanju.

Ovdje je mjesto da se dotaknemo *odnosa države prema religiji,* jer se u novije vrijeme tako često ponavlja da je religija temelj države i jer se to tvrdi također i s pretenzijom kao da bi s njome bila iscrpena znanost države - a nijedna tvrdnja nije više podesna da proizvede tako mnogo zbrke, štaviše, da zbrku uzdigne čak do uređenja države, do oblika koji bi trebalo da ima spoznaja. Prije svega može se činiti sumnjivim da se religija preporučuje i traži poglavito i za razdoblja javne bijede, rastrojenosti i ugnjetavanja, pa da se na nju upućuje kao utjehu zbog *nepravde* i kao *nadu* za naknadu *gubitka.* Ako se onda, nadalje, smatra uputstvom religije da se bude ravnodušan spram svjetskih interesa, toka i poslova zbiljnosti, a država je, međutim, duh *koji stoji u svijetu:* onda se čini da upućivanje na religiju ili nije podesno da interese i posao države uzdigne do bitne ozbiljne svrhe, ili se, s druge strane, čini da u državnoj upravi sve valja prikazati kao stvar ravnodušne proizvoljnosti, bilo da se samo govori kao da su u državi svrhe strasti, nepravedne sile itd., ono što vlada, ili da takvo upućivanje na religiju hoće dalje da vrijedi samo za se-

be, i da zahtijeva određivanje i rukovanje pravom. Kao što bi se smatralo porugom kad bi se sav osjećaj protiv tiranije odbacio time što potlačeni nalazi svoju utjehu u religiji, isto tako ne treba zaboraviti da religija može poprimiti oblik koji ima za posljedicu najsurovije robovanje pod okovima predrasude i degradaciju čovjeka ispod životinje (kao kod Egipćana i Indijaca koji poštuju životinje kao svoja viša bića). Ta pojava može, u najmanju ruku, upozoriti na to da ne treba govoriti o religiji sasvim oćenito i da je spram nje, kakva je u izvjesnim likovima, naprotiv potrebna moć koja spašava i koja se zauzima za pravo uma i samosvijesti. - No bitno određenje o odnosu religije i države nameće se samo ukoliko se podsjetimo njenog pojma. Religija ima kao svoj sadržaj apsolutnu istinu, a time pada u nju i ono najviše uvjerenja. Kao zor, čuvstvo, predstavljajuća spoznaja koja se bavi bogom kao bezgraničnim temeljem i uzrokom, o kojemu sve ovisi, sadržava ona zahtjev da se i shvati u tom odnosu i da u njemu postigne njegovu potvrdu, opravdanje, uvjerenje. Država i zakoni, kao i dužnosti, zadobivaju u ovom odnosu za svijest najviše obistinjenje i najvišu obaveznost; jer čak država, zakoni i dužnosti u svojoj su zbiljnosti nešto određeno, što prelazi u višu sferu kao u svoj temelj (Enciklop. filozof, znanosti [1817], § 453)." Stoga religija sadržava također mjesto koje u svim promjenama i u gubitku zbiljskih svrha, interesa i posjeda pruža svijest o nepromjenljivome i najvišoj slobodi i zadovoljstvu.* Ako sad religija tako sačinjava *temelj* što sadržava ono običajnosno uopće i pobliže prirodu države kao božansku volju, onda je to ujedno samo *temelj* što ona jest, a ovdje je ono u čemu se obje razilaze. Država je božanska volja kao prisutan duh, koji se *razvija* u zbiljski lik i *organizaciju svijeta.* - Oni koji žele ostati kod oblika religije spram države drže se kao oni koji misle da u spoznaji imaju ono pravo, samo ako uvijek ostanu pri *biti* i ako od te apstrakcije ne idu dalje do opstanka, ili kao oni (vidi gore § 140, primjed.) koji hoće samo *apstraktno dobro,* pa pridržavaju za samovolju da ona odredi što je dobro. Religija je odnos prema apsolutnome u *obliku čuvstva, predstave, vjere,* a u njezinu centru koji sadržava sve, jest sve samo kao nešto akcidentalno, također i kao nešto što nestaje. Ako se tako tog oblika čvrsto držimo i u pogledu države da je on i za nju ono što bitno određuje i važi, onda je ona, kao organizam koji je razvijen do opstojećih razlika, zakona i ustanova, izvrgnut? na milost i nemilost kolebanju, nesigurnosti i poremećenju. Ono objektivno i opće, zakoni, umjesto da budu određeni kao opstojeći i važeći, dobivaju određenje nečega negativnoga spram onog oblika, koji obavija sve ono određeno i koji upravo time postaje ono subjektivno, a za vladanje ljudi proizlazi posljedica: pravedniku nije dan nikakav zakon; budite pobožni, pa možete inače činiti što god vas volja - možete se prepustiti vlastitoj proizvoljnosti i strasti, a druge, koji od toga trpe nepravdu, možete uputiti na utjehu i nadu religije, ili još gore, odbaciti ih i prokleti kao nereligiozne. Ukoliko, međutim, to negativno držanje ne ostane samo unutarnje uvjerenje i nazor, nego se obrati zbiljnosti pa u njoj počinje važiti, nastaje religiozni *fanatizam,* koji, kao i politički, progoni sve državne ustanove i zakonski red kao granice koje stješnjavaju i koje su neprimjerene onome unutarnjemu, beskonačnosti duše, smatrajući, prema tome, privatno vlasništvo, brak, odnose i poslove građanskog društva itd. nedostojnima ljubavi i slobode čuvstva. No kako se ipak mora odlučiti za zbiljski opstanak i postupanje, to nastupa isto što i kod subjektiviteta volje uopće, koji sebe zna kao ono apsolutno (§ 140), da se odlučuje na osnovu subjektivne predstave, tj. *mnjenja i nahođenja proizvoljnosti.* - Ali istinito spram ovoga istinitoga, koje se obavija u subjektivitet osjećaja i predstavljanja, jest ogromno prekoračivanje unutarnjega u spoljašnje, mašte uma u realitet, oko čega je radila čitava svjetska povijest i s pomoću kojega je rada obrazovano čovječanstvo zadobi-

" 3. izdanie. § 553 Bilj. njem, izd.

* *Religija* ima poput *spoznaje i znanosti* za svoj princip vlastiti oblik, različit od oblika države. Oni stoga ulaze u državu, djelomice u odnosu *sredstva* obrazovanja i uvjerenja, djelomice ukoliko su bitno *samosvrhe,* s te strane da imaju spoijašnji opstanak. U oba pogleda principi se države na njih *primjenjuju;* u potpunoj konkretnoj raspravi o državi moraju se razmotriti one sfere, kao umjetnost, puki prirodni odnosi itd., također u vezi i položaju koje oni imaju u državi; ali ovdje, u ovoj raspravi, gdje se princip države u svojoj *vlastitoj sferi* provodi po svojoj ideji, može se samo uzgred govoriti o njihovim principima i *primjeni* prava države na njih.

lo zbiljnost i svijest umnog opstanka, državnih ustanova i zakona. Od onih koji *traže Gospodina* - pa se u svom neobrazovanom mnjenju uvjeravaju da *neposredno* imaju sve, mjesto da sebi nametnu posao da svoj subjektivitet uzdignu do spoznaje istine i do znanja objektivnog prava i dužnosti - može proizaći samo razaranje svih običajnosnih odnosa, ludorija i odvratnost, - nužne konzekvencije uvjerenja religije koja ostaje isključivo kod svojeg oblika, pa se tako okreće protiv zbilje i istine koja opstoji u obliku onoga općega, zakona. No nije nužno da to uvjerenje tako ide do ozbiljenja; ono sa svojim negativnim stajalištem, na svaki način, može ostati i kao nešto unutarnje, pokoravati se uredbama i zakonima te ostati pri odanosti i uzdisanju ili preziranju i željenju. Ne snaga, nego slabost učinila je u naše vrijeme religioznost *polemičkom* vrstom pobožnosti, bilo da je povezana s pravom potrebom, ili samo i s nezadovoljenom taštinom. Svakako je - namjesto da se vlastito mnjenje svlada radom studija i vlastito htijenje podvrgne stezi, pa da se ono tako uzdigne do slobodne poslušnosti - najjeftinije odreći se spoznaje objektivne istine, sačuvati čuvstvo potištenosti i time uobraženosti, pa zahtijevati gotovo sve od pobožnosti da bi se prozrela priroda zakona i državnih uređenja i sudilo o njima, te navelo kakvi bi trebali i morali biti, i to zato što to dolazi iz pobožna srca, na nepogrešiv i nepovrediv način; jer time što namjere i tvrdnje religiju čine osnovom, ne može im se ništa zamjeriti ni zbog njihove plitkoće ni zbog njihove nepravednosti. Ukoliko je, međutim, religija, ako je istinska, bez takvog negativnog i po'emičkog pravca spram države, pa je, naprotiv, priznaje i potvrđuje, utoliko ona, nadalje, ima za sebe svoje *stanje* i svoje *ispoljavanje.* Posao njenog kulta sastoji se u *postupanjima i učenju;* ona treba za to *imanja i vlasništvo,* kao i individue posvećene *službi* zajednice. Time nastaje odnos države i crkvene zajednice. Određenje je tog odnosa jednostavno. U prirodi je stvari da država ispunjava dužnost da ukazuje svaku potporu zajednici za njenu religioznu svrhu i osigura zaštitu, štaviše, budući da je religija moment koji nju integrira kao ono najdublje uvjerenje, ona treba da zahtijeva od svih svojih pripadnika da se drže jedne crkvene zajednice - uostalom, bilo koje,

jer se država ne može upuštati u sadržaj, ukoliko se on odnosi na ono unutarnje predstave. Država, koja je u svojoj organizaciji izgrađena, pa je stoga snažna, može se u tome vladati utoliko liberalnije, te potpuno previđati pojedinosti koje bi u nju dirale pa i u sebi izdržavati zajednice (pri čemu to, dakako, zavisi od broja) koje religiozno čak i ne priznaju direktne dužnosti spram nje, time što, naime, članove te zajednice prepušta građanskom društvu s njegovim zakonima pa je zadovoljna s pasivnim ispunjavanjem direktne dužnosti spram nje koje je posredovano možda preobražajem i razmjenom.* - Ukođenija, ali to leži u prirodi te strane isto tako spram drugih sasvim građanskih postupaka (vidi gore § 234). Ukoliko se religiozno zajedništvo individua uzdigne do zajednice, korporacije, stoji ona uopće pod policijskim vrhovnim nadzorom države. - No samo *učenje* ima svoje područje u savjesti, stoji u pra-

* O kvekerima, anabaptistima itd. može se reći da su samo aktivni članovi građanskog društva, a kao privatne osobe stoje samo u privatnom saobraćaju prema drugima, pa su čak u ovom odnosu oprošteni od zakletve; direktne dužnosti spram države ispunjavaju oni na pasivan način, pa se uglavnom pristaje da je jedna od najvažnijih dužnosti, koju oni direktno osporavaju, da se država brani od neprijatelja, ispuni zamjenom s pomoću drugih poslova. Spram takvih sekta država u pravom smislu pokazuje *toleranciju,* jer kako ne priznaju dužnosti spram nje, one ne mogu zahtijevati pravo da budu njeni članovi. Kad su se jednom u sjeveroameričkom Kongresu jače pozabavili ukidanjem ropstva crnaca, jedan je delegat iz južnih provincija tačno odvratio: »Priznajte vi nama crnce, mi ćemo vam priznati kvekere.« - Samo inom svojom snagom može država previdjeti i trpjeti takve anomalije pa se pri tome prepustiti osobito moći običaja i unutarnje umnosti svojih institucija da će one, ukoliko država u tome ne pribavi strogo važenje svojim pravima, smanjiti i svladati razliku. Koliko god se možda imalo formalnog prava protiv *Židova* u pogledu podjeljivanja'i samih građanskih prava, budući da bi oni sebe trebali smatrati ne samo kao posebnu religioznu stranku nego i kao pripadnike tuđeg naroda, toliko je vika koja se podigla s ovog i drugih gledišta previdjela da su oni prvenstveno *ljudi* i da to nije samo neki površni, apstraktni kvalitet (§ 209, primjed.) nego da u tome leži to da s pomoću priznatih građanskih prava, štaviše, nastaje *samoosjećaj* da u građanskom društvu važe kao *pravne osobe,* a iz tog beskonačnog, od svega drugoga slobodnog korijena zahtijevamo izjednačenje načina mišljenja i uvjerenja. Naprotiv bi se odvajanje koje se predbacuje Židovima održalo, pa bi s pravom postalo krivnjom i prijekorom državi koja ih isključuje; jer bi država time porekla svoj princip, objektivnu instituciju i njenu moć (usporedi § 268, primjedba na koncu). Tvrdnja o tom isključivanju, pošto je mislila da u najvišem stupnju ima pravo, pokazala se i u iskustvu kao najluđa, postupak vlada, naprotiv, kao ono mudro i vrijedno.

vu subjektivne slobode samosvijesti - sfere unutrašnjosti koja kao takva ne sačinjava područje države. Ipak i država ima jedno učenje, jer njene ustanove i ono što u državi važi liko, međutim, crkvena zajednica posjeduje *vlasništvo* i vrši ostale *postupke* kulta, imajući za to u službi individue, prelazi *ona* iz onoga unutarnjega u svjetovno, a time na područje države, pa se tako postavlja *neposredno* pod njene *zakone.* Zakletva, ono običajnosno uopće, kao i odnos braka dovode, doduše, sa sobom unutarnje prožimanje i uzdizanje *uvjerenja,* koje s pomoću religije zadobiva svoju najdublju potvrdu. Budući da su običajnosni odnosi bitno odnosi *zbiljske umnosti,* zato valja u njima prije svega utvrditi prava te umnosti, kojima se pridružuje crkvena potvrda kao samo unutarnja, apstraktnija strana. U pogledu daljih izjava, koje polaze od crkvene ujedinjenosti, u *učenju* ono unutarnje više preteže ono spoljašnje nego u *postupcima* kulta i drugih s time povezanih ponašanja, gdje se *pravna* strana u najmanju ruku odmah za sebe pojavljuje kao stvar države; (crkve su sebi, dakako, prisvojile također izuzimanje svojih službenika i njihova vlasništva od vlasti i sudske nadležnosti države, čak sudsku nadležnost nad svjetovnim osobama u predmetima u kojima - kao što su stvari rastave braka, stvari zakletve itd. - religija konkurira). - *Policijska* je strana, s obzirom na takve postupke, dakako, neodre - uopće kao pravno, ustav itd., bitno opstoji u obliku *misli* kao zakon, a kako ona nije mehanizam, nego je umni život samosvjesne slobode, sistem običajnosnog svijeta, zato je *uvjerenje,* a zatim i njegova svijest u *načelima,* bitan momenat u zbiljskoj državi. Učenje crkve nije opet prosto nešto unutarnje savjesti, nego je kao učenje, naprotiv *izjava,* i ujedno izjava o nekom sadržaju koji je najuže povezan s običajnosnim načelima i zakonima države ili se neposredno tiče njih samih. Država i crkva ovdje se, dakle, direktno *poklapaju* ili su *jedna protiv druge.* Različitost obaju područja crkva može dovesti do oštre suprotnosti da ona, koja u sebi sadržava apsolutni sadržaj religije, promatra *duhovno* uopće, time pak i običajnosni element kao svoj dio, a državu kao mehanički aparat za neduhovne, spoljašnje svrhe, sebe kao carstvo božje ili u najmanju ruku kao put ili predvorje za to, a

državu kao carstvo svijeta, tj. onoga promjenljivoga i konačnoga, pa sebe na taj način shvaća kao samosvrhu, a državu samo kao puko *sredstvo,* S ovom pretenzijom povezuje se zatim u pogledu naučavanja zahtjev da država u tome dopusti crkvi ne samo potpunu slobodu nego da bezuvjetno poštuje njeno naučavanje kao naučavanje ma kakvo ono bilo, jer to određenje pripada samo njoj. Kao što država dolazi do te pretenzije iz širokog razloga da je duhovni element uopće njezino vlasništvo, a kako *znanost* i spoznaja uopće također stoje na tom području izgrađujući se za sebe, kao i crkva, u totalitet vlastitog principa, tako se zatim za znanost koja smatra da s još većim pravom stupa i na mjesto same crkve, zahtijeva ona ista neovisnost o državi, koja samo kao sredstvo treba da se brine za nju kao samosvrhu. - Za ovaj je odnos, uostalom, svejedno da li su individue i predstojnici koji se posvećuju službi zajednice dotjerali do egzistencije koja je izdvojena iz države, tako da su samo ostali članovi podvrgnuti državi, ili da li inače stoje u državi, pa je njihovo crkveno određenje samo strana njihova staleža koju oni drže odvojeno od države. - Ponajprije valja primijetiti da je takav odnos u vezi s predstavom o državi, po kojoj ona svoje određenje ima samo u zaštiti i sigurnosti života, vlasništva i proizvoljnosti svakoga, ukoliko ne povređuje život, vlasništvo i proizvoljnost drugoga, pa se država tako smatra samo kao ustanova nužde. Element ovoga višega duhovnoga, po sebi i za sebe istinitoga, na taj je način kao subjektivni religiozitet ili kao

teorijska znanost postavljena s one strane države koja, kao *laik* po sebi i za sebe, ima samo da respektira, a tako ono pravo običajnosno posve ispada iz nje. Da su opstojala povijesna vremena i stanja barbarstva kad je svaka viša duhovnost imala svoje sjedište u crkvi, dok je država bila samo svjetovna vladavina nasilja, proizvoljnosti i strasti, a ona apstraktna suprotnost glavni princip zbiljnosti (vidi § 358), to pripada povijesti. No suviše je slijep *i* plitak postupak da se ovaj položaj označi kao istinski primjeren ideji. Razvoj je te ideje, naprotiv, kao istinu pokazao to da je duh, kao slobodan i uman, po sebi običajnosan, a istinska ideja *zbiljska* umnost pa da je to ona koja egzistira kao država. Nadalje je isto tako proizišlo iz te ideje da običaj-

nosna *istina* u ideji za *misaonu* svijest, kao *sadržaj* prerađen u oblik *općenitosti,* opstoji kao *zakon* - da država uopće *zna* svoju svrhu, da je spoznaje i da je s određenom sviješću i po načelima pokazuje djelom. Kao što je gore primijećeno, religija ima pak ono istinito kao svoj općeniti predmet, ali kao *dani* sadržaj koji u svojim osnovnim određenjima nije spoznat mišljenjem i pojmovima; isto je tako odnos individua prema ovom predmetu obaveza koja se osniva na autoritetu, *svjedočanstvo vlastitog* duha i srca u kojemu je sadržan moment slobode jest *vjera i osjećaj.* - Filozofski je uvid ono što spoznaje da crkva i država ne stoje u suprotnosti *sadržaja* istine i umnosti, nego u razlici oblika. Ako stoga crkva prelazi na *naučavanje* (ima i bilo je također crkava koje su imale samo kult te drugih kod kojih je on bio glavna stvar, a naučavanje i obrazovanje svijest samo sporedne stvari) pa se njihovo naučavanje tiče *objektivnih načela* misli običajnosnoga i umnoga, onda ona u tom očitovanju neposredno prelazi na područje države. Prema njenom *vjerovanju* i njenom autoritetu nad običajnosnim, pravom, zakonima, institucijama, prema njenom *subjektivnom uvjerenju,* država je, naprotiv, ona koja *zna;* u njenom principu sadržaj bitno ne ostaje kod oblika čuvstva i vjerovanja, nego pripada određenoj misli. Kao što se sadržaj koji po sebi i za sebe bitkuje, javlja u liku religije kao poseban sadržaj, kao učenja što su svojstvena crkvi kao religioznoj zajednici, tako ona ostaju izvan područja države (u protestantizmu nema ni svećenstva, koje bi bilo isključivi čuvar crkvenog učenja, jer u njemu nema *laika).* Budući da se običajnosna načela i državni poredak uopće odvlače na područje religije pa se ne samo dadu nego i treba da se postave u odnos prema njoj, zato taj odnos, s jedne strane, daje religioznu potvrdu državi; s druge strane državi ostaje pravo i oblik samosvjesne, objektivne umnosti, pravo da joj pribavi važenje i da protiv tvrdnja koje proizlaze iz subjektivnog lika istine, kakvim se god *uvjeravanjem i autoritetom* ona obavijala, odgovori tvrdnjama. Budući da je princip njenog oblika kao ono općenito u bitnosti misao, zato se također zbilo da je *s njene strane* proizašla sloboda mišljenja i znanosti (a jedna je crkva, šta više, spalila *Đordana Bruna,* dok je *Galileju* dala

da na koljenima moli oproštenje zbog *prikaza kopernikovskog Sunčeva sistema* itd.*

Na njenoj strani ima stoga svoje mjesto također i *znanost;* jer znanost ima isti element oblika kao i država, njoj je svrha *spoznavanje,* i to misaone *objektivne* istine i umnosti. Misaono spoznavanje može, doduše, iz znanja također pasti u mnjenje i rezoniranje na osnovu razloga pa se, obraćajući se običajnosnim predmetima i organizaciji države, postaviti u *protivurječje* spram njihovih načela, i to možda također s istim pretenzijama kao što crkva čini za ono njoj svojstveno, da u svom mnjenju i uvjerenju bude slobodna kao u umu i pravu subjektivne samosvijesti. Princip tog subjektiviteta znanja gore je (§ 140, primjed.) bio razmotren; ovamo pripada samo primjedba da, s jed-

* *Laplace,* Darstellung des Weltsystems[Exposition du Systeme du monde, Paris 1796] V knjiga, 4. gl.: »Kad je Galilej objavio otkrića (kod kojih mu je teleskop bio od pomoći, svjetlosne pojave Venere itd.), pokazao je on ujedno da su ona neporecivo dokazala kretanje Zemlje. No predstavu je tog kretanja skup kardinala proglasio heretičkom, a *Galilej,* njen najpoznatiji branilac, pozvan pred Inkviziciju i prisiljen da je opozove kako bi izmakao strogom zatvoru. - Kod tog čovjeka od duha strast je za istinom jedna od najsnažnijih strasti. *Galilej,* uvjeren na osnovu svojih vlastitih promatranja u kretanje Zemlje, dugo je vremena mislio na novo djelo, u kojemu je odlučio da razvije sve dokaze za to kretanje. No da bi ujedno izmakao progonu, čija bi žrtva morao biti, izabrao je on sredstvo da ih prikaže u obliku dijaloga između tri osobe: vidi se, dakako, da je prednost bila na strani branitelja kopernikanskog sistema; ali kako se Galilej nije između njih odlučio dajući prigovorima Ptolomejevih pristalica toliko važnosti koliko je to samo bilo moguće, zato je dakako smio očekivati da neće biti ometan u uživanju mira, što su ga zaslužili njegova visoka starost i njegovi radovi. U svojoj sedamdesetoj godini bio je ponovo pozvan pred Tribunal Inkvizicije; zatvorili su ga u zatvor, gdje se zahtijevalo drugo opozivanje njegovih mišljenja pod prijetnjom kazne što je određena za heretika, koji je ponovo otpao. Dana mu je na potpis ova formula zakletve odricanja: »Ja *Galilej,* što sam se u svojoj sedamdesetoj godini našao osobno pred sudom, klečeći i upravljajući oči na sveto Evanđelje, što ga svojim rukama dotičem, zaklinjem se da proklinjem prokletstvom, s čestitim srcem i istinitom vjerom besmislenost, lažnost i heretičnost učenja o okretanju Zemlje itd.« Kakav je to bio trenutak vidjeti časnog starca, poznatog po dugom životu, posvećenom samo istraživanju prirode, kako protiv uvjerenja svoje vlastite savjesti, na koljenima poriče zakletvom istinu, koju je dokazao s uvjerljivom snagom! Sud Inkvizicije osudio ga je na doživotni zatvor. Godinu dana nakon toga bio je, na zalaganje vojvode od Firence, oslobođen. - Umro je 1642. Njegov gubitak žalila je Evropa koja je bila prosvijećena njegovim radovima i rasrđena zbog osude koju je donio omraženi Tribunal protiv jednoga tako velikog čovjeka.« [njemački prevod od 1797]

nosna *istina* u ideji za *misaonu* svijest, kao *sadržaj* prerađen u oblik *općenitosti,* opstoji kao *zakon* - da država uopće *zna* svoju svrhu, da je spoznaje i da je s određenom sviješću i po načelima pokazuje djelom. Kao što je gore primijećeno, religija ima pak ono istinito kao svoj općeniti predmet, ali kao *dani* sadržaj koji u svojim osnovnim određenjima nije spoznat mišljenjem i pojmovima; isto je tako odnos individua prema ovom predmetu obaveza koja se osniva na autoritetu, *svjedočanstvo vlastitog* duha i srca u kojemu je sadržan moment slobode jest *vjera i osjećaj.* - Filozofski je uvid ono što spoznaje da crkva i država ne stoje u suprotnosti *sadržaja* istine i umnosti, nego u razlici oblika. Ako stoga crkva prelazi na *naučavanje* (ima i bilo je također crkava koje su imale samo kult te drugih kod kojih je on bio glavna stvar, a naučavanje i obrazovanje svijest samo sporedne stvari) pa se njihovo naučavanje tiče *objektivnih načela* misli običajnosnoga i umnoga, onda ona u tom očitovanju neposredno prelazi na područje države. Prema njenom *vjerovanju* i njenom autoritetu nad običajnosnim, pravom, zakonima, institucijama, prema njenom *subjektivnom uvjerenju,* država je, naprotiv, ona koja *zna;* u njenom principu sadržaj bitno ne ostaje kod oblika čuvstva i vjerovanja, nego pripada određenoj misli. Kao što se sadržaj koji po sebi i za sebe bitkuje, javlja u liku religije kao poseban sadržaj, kao učenja što su svojstvena crkvi kao religioznoj zajednici, tako ona ostaju izvan područja države (u protestantizmu nema ni svećenstva, koje bi bilo isključivi čuvar crkvenog učenja, jer u njemu nema *laika).* Budući da se običajnosna načela i državni poredak uopće odvlače na područje religije pa se ne samo dadu nego i treba da se postave u odnos prema njoj, zato taj odnos, s jedne strane, daje religioznu potvrdu državi; s druge strane državi ostaje pravo i oblik samosvjesne, objektivne umnosti, pravo da joj pribavi važenje i da protiv tvrdnja koje proizlaze iz subjektivnog lika istine, kakvim se god *uvjeravanjem i autoritetom* ona obavijala, odgovori tvrdnjama. Budući da je princip njenog oblika kao ono općenito u bitnosti misao, zato se također zbilo da je *s njene strane* proizašla sloboda mišljenja i znanosti (a jedna je crkva, šta više, spalila *Đordana Bruna,* dok je *Galileju* dala

da na koljenima moli oproštenje zbog *prikaza kopernikovskog Sunčeva sistema* itd.*

Na njenoj strani ima stoga svoje mjesto također i *znanost;* jer znanost ima isti element oblika kao i država, njoj je svrha *spoznavanje,* i to misaone *objektivne* istine i umnosti. Misaono spoznavanje može, doduše, iz znanja također pasti u mnjenje i rezoniranje na osnovu razloga pa se, obraćajući se običajnosnim predmetima i organizaciji države, postaviti u *protivurječje* spram njihovih načela, i to možda također s istim pretenzijama kao što crkva čini za ono njoj svojstveno, da u svom mnjenju i uvjerenju bude slobodna kao u umu i pravu subjektivne samosvijesti. Princip tog subjektiviteta znanja gore je (§ 140, primjed.) bio razmotren; ovamo pripada samo primjedba da, s jed-

* *Laplace,* Darstellung des Weltsystems[Exposition du Systeme du monde, Paris 1796] V knjiga, 4. gl.: »Kad je Galilej objavio otkrića (kod kojih mu je teleskop bio od pomoći, svjetlosne pojave Venere itd.), pokazao je on ujedno da su ona neporecivo dokazala kretanje Zemlje. No predstavu je tog kretanja skup kardinala proglasio heretičkom, a *Galilej,* njen najpoznatiji branilac, pozvan pred Inkviziciju i prisiljen da je opozove kako bi izmakao strogom zatvoru. - Kod tog čovjeka od duha strast je za istinom jedna od najsnažnijih strasti. *Galilej,* uvjeren na osnovu svojih vlastitih promatranja u kretanje Zemlje, dugo je vremena mislio na novo djelo, u kojemu je odlučio da razvije sve dokaze za to kretanje. No da bi ujedno izmakao progonu, čija bi žrtva morao biti, izabrao je on sredstvo da ih prikaže u obliku dijaloga između tri osobe: vidi se, dakako, da je prednost bila na strani branitelja kopernikanskog sistema; ali kako se Galilej nije između njih odlučio dajući prigovorima Ptolomejevih pristalica toliko važnosti koliko je to samo bilo moguće, zato je dakako smio očekivati da neće biti ometan u uživanju mira, što su ga zaslužili njegova visoka starost i njegovi radovi. U svojoj sedamdesetoj godini bio je ponovo pozvan pred Tribunal Inkvizicije; zatvorili su ga u zatvor, gdje se zahtijevalo drugo opozivanje njegovih mišljenja pod prijetnjom kazne što je određena za heretika, koji je ponovo otpao. Dana mu je na potpis ova formula zakletve odricanja: »Ja *Galilej,* što sam se u svojoj sedamdesetoj godini našao osobno pred sudom, klečeći i upravljajući oči na sveto Evanđelje, što ga svojim rukama dotičem, zaklinjem se da proklinjem prokletstvom, s čestitim srcem i istinitom vjerom besmislenost, lažnost i heretičnost učenja o okretanju Zemlje itd.« Kakav je to bio trenutak vidjeti časnog starca, poznatog po dugom životu, posvećenom samo istraživanju prirode, kako protiv uvjerenja svoje vlastite savjesti, na koljenima poriče zakletvom istinu, koju je dokazao s uvjerljivom snagom! Sud Inkvizicije osudio ga je na doživotni zatvor. Godinu dana nakon toga bio je, na zalaganje vojvode od Firence, oslobođen. - Umro je 1642. Njegov gubitak žalila je Evropa koja je bila prosvijećena njegovim radovima i rasrđena zbog osude koju je donio omraženi Tribunal protiv jednoga tako velikog čovjeka.« [njemački prevod od 1797]

ne strane, država može biti beskonačno ravnodušna spram *mnjenja* - upravo ukoliko je to samo mnjenje, subjektivni sadržaj i stoga, naduvalo se bilo koliko, nema u sebi prave sile i snage - isto kao što slikar koji se na svojoj paleti drži triju osnovnih boja može biti ravnodušan spram *školske mudrosti* o sedam osnovnih boja. No s druge strane, mora država uzeti u zaštitu objektivnu istinu i načela običajnosnog života spram tog *mnjenja* loših načela, ukoliko je ono postalo općim opstankom koji nagriza zbiljnost, bez obzira koliko formalizam bezuvjetnog subjektiviteta[26] uzima za svoj osnov znanstveno polazište same naučne ustanove države htio uzdići i okrenuti u pretenziji neke crkve protiv nje,* kao što u cjelini država spram crkve, koja iziskuje bezgranični i bezuvjetni *autoritet,* treba obratno da učini važećim formalno pravo samosvijesti na[27] vlastiti uvid, uvjerenje u ono i uopće mišljenje o onome što treba da važi kao objektivna istina.

Može se još spomenuti *jedinstvo države i crkve,* određenje koje se također u novije vrijeme mnogo pretresalo i postavljalo kao najviši ideal. Ako je njihovo bitno jedinstvo jedinstvo istine načela i uvjerenja, onda je isto tako bitno da je tim jedinstvom počela *posebno* da *egzistira razlika* između njih u obliku svijesti. U orijentalnom despotizmu opstoji ono tako često željeno jedinstvo crkve i države, ali time ne opstoji država - ne samosvjesno, duha jedino dostojno obličje u pravu, slobodnoj običajnosti i organskom razvoju. - Da bi, nadalje, država, kao običajnosna zbiljnost duha *koji sebe zna,* počela da opstoji, nužno je njeno razlikovanje od oblika autoriteta i vjerovanja; ali ta razlika nastupa samo ukoliko crkvena strana u sebi samo počinje da se dijeli; samo je, tako država nad *posebnim* crkvama zadobila *općenitost* misli, princip njihova oblika, pa ga dovodi do egzistencije. Da bi se to spoznalo, mora se znati ne samo što je općenitost *po sebi* nego što je njena *egzistencija.* Otuda je utoliko pogrešno da bi bilo ili da je bilo za državu odvajanje crkve nesreća, jer je država

26 A: »subjektivitet, koji...«
* Protiv države. - Bilj. red.
27 A: »an«

samo s pomoću odvajanja mogla postati ono što je njeno određenje, samosvjesna umnost i običajnost. Isto je tako to ono najsretnije Što se crkvi moglo desiti za njenu vlastitu slobodu i umnost i što se moglo desiti *misli* za njenu slobodu i umnost.

Dodatak. Država je zbiljska a njena se zbiljnost sastoji u tome da se interes cjeline realizira u posebne svrhe. Zbiljnost je uvijek jedinstvo općenitosti i posebnosti, rastavljenost općenitosti u posebnost koja se pojavljuje kao samostalna, premda se nosi i održava samo u cjelini. Ukoliko, ovo jedinstvo ne postoji, nije nešto *zbiljsko,* premda bi *egzistencija* mogla biti prihvaćena. Loša država je ona koja puko egzistira; bolesno tijelo također egzistira ali nema istinski realitet. Ruka koja je zakržljala još izgleda kao ruka i egzistira a da zbiljski ne postoji; istinska zbiljnost je nužnost: ono sto je zbiljsko u sebi je nužno. Nužnost rzse sastoji u tome da je cjelina derimirala u razlike pojma i da 0V0 derimirano predstavlja jedno čvrsto i postojano određenje koje nije mrtvo nego se uvijek proizvodi u razlaganju. Savršenoj državi bitno pripada svijest, mišljenje; država stoga zna šta hoće i to zna kao nešto mišljeno. Budući da znanje svoje mjesto ima u državi, *ovdje* ga ima i znanost a ne u crkvi. Uprkos tome u novijim vremenima se mnogo govorilo o tome da se država treba odvojiti od religije. Država je razvijeni duh i svoje momente iznosi na svjetlo svijesti; kroz to da ono što leži u ideji stupa u predmetnost, država se pojavljuje kao nešto konačno i tako se pokazuje kao jedna oblast svjetovnosti, dok se religija pokazuje kao oblast beskonačnosti. Time država izgleda kao ono što je podređeno a budući da ono što je konačno ne može postojati za sebe, to onda znači da ono ima potrebu za crkvom kao osnovom. Kao konačno ono nema nikakvog opravdanja i tek kroz religiju ono postaje sveto i pripadno onom beskonačnom. Ali ovo posmatranje stvari u najvećoj je mjeri jednostrano. Država je svakako bitno svjetska i konačna, ima posebne svrhe i posebne vladavine, ali to da je država svjetska, samo je jedna strana, i samo bezduhovnom opažanju država je puko konačna. Jer, država ima oživljujuću dušu a ovo oživotvorenje je subjektivitet koji je upravo stvaranje razlika, ali, s druge strane, i održavanje u jedinstvu. U religijskom carstvu također postoje razlike i konačnosti. Kaže se da je Bog trojedin: tu su dakle tri određenja

čije je jedinstvo tek duh. Ali ako se odavde božanska priroda shvati konkretno, onda je to slučaj samo kroz razlike. U božjem carstvu pojavljuju se konačnosti kao i u onom svjetskom, a da je svjetski duh, to znači država, samo konačan, jest jednostrano shvatanje jer zbiljnost nije ništa neumno. Loša država je svakako samo svjetska i konačna ali umna država je beskonačna u sebi. Drugo ja kad se kaže da država svoje opravdanje treba da uzme iz religije. Kao i u religiji ideja je duh u unutarnjosti ćudi, ali ista ideja je ona koja sebi daje zbiljnost u državi i sebi u znanju i htijenju pribavlja postojanje i zbiljnost. Ako se sada kaže da bi se država morala temeljiti na religiji, to može značiti da ona mora počivati na umnosti i iz nje proizilaziti. Ali ovaj stav se može krivo razumjeti tako kao da bi ljudi čiji je duh vezan nekom neslobodnom religijom, time bili najskloniji poslušnosti. Kršćanska religija je, pak, religija slobode. Ona se svakako može izokrenuti na taj način da se kao slobodna preokreće na neslobodnu, pošto je zarobljena praznovjerjem. Ako sada ovo znači da individue moraju imati religiju da bi njihov vezani duh u državi tim više mogao biti podčinjen, onda je to loši smisao stava; misli li se da ljudi trebaju uvažavati državu, ovu cjelinu čiji su oni ogranci, onda se to svakako događa kroz filozofski uvid u njenu bit; ali ukoliko on nedostaje onda tome može voditi i religiozna nastrojenost. Tako država može imati potrebu za religijom i vjerom. Ali država se bitno razlikuje od religije time da ono šta ona zahtijeva, ima oblik pravne dužnosti i time da je svejedno u kojoj vrsti ćudi se ona ispunjava. Polje religije je, naprotiv, unutarnjost, i kao što bi država, ako bi se pozivala na religiozni način, ugrozila pravo unutarnjosti, tako se crkva, koja djeluje kao država i koja nameće kazne, izvrgava u tiransku religiju. Treća razlika koja je s time povezana, jeste da je sadržaj religije skriven i ostaje skriven, a time su ćud, osjećanje i predstava, tlo na kojem on ima svoje mjesto. Na ovom tlu sve ima formu subjektiviteta, a država, naprotiv, ozbiljuje i svojim određenjima daje čvrsto postojanje. Ako bi se sada religiozitet htio učiniti važećim u državi, onako kako je uobičajen, da bude na njenom tlu, on bi oborio organizaciju države, jer u državi razlike imaju širinu uzajamne razdvojenosti; u religiji, naprotiv, sve se uvijek odnosi na totalitet. Ako bi sada ovaj totalitet htio zahvatiti sve odnose države, on bi bio fanatizam; on bi htio u svakoj posebnosti imati cjelinu a to ne bi mogao drugačije nego razaranjem onog posebnog, jer fanatizam je samo u tome da se ne dopuste posebne razlike. Ako se kaže *»da pobožnima nije dat nikakav zakon«* onda ovo nije ništa drugo nego iskaz onog fanatizma. Jer pobožnost, ondje gdje stupa na mjesto države, ne može izdržati ono određeno i razara ga. S tim je jednako u vezi i to ako pobožnost dopušta da odlučuje savjest, unutarnjost, i nije određena *razlozima.* Ova unutarnjost se ne razvija prema razlozima i ne polaže nikakav račun. Ako dakle pobožnost treba da važi kao zbiljnost države, onda su svi zakoni rastureni a zakonodavan je subjektivni osjećaj. Ovaj osjećaj može biti puka samovolja, a da li je samovolja mora se spoznati samo na osnovu radnji; ali ukoliko oni postaju radnjama, zapovijestima, oni dobivaju oblik zakona, što upravo protivrječi onom subjektivnom osjećaju. Bog koji je predmet ovog osjećaja mogao bi se također učiniti onim određujućim, ali Bog je opća ideja a u ovom osjećaju je ono neodređeno koje u njemu nije sazrelo da odredi ono što u državi postoji kao razvijeno. Upravo to da je u državi sve čvrsto i osigurano, jeste šansa protiv samovolje i pozitivnog mnijenja. Religija kao takva ne smije, dakle, biti ono što upravlja.

§271.

Politički ustav jest *pravo:* organizacija države i proces njenog organskog života u *odnosu prema sebi samoj,* u kojemu ona svoje momente razlikuje unutar same sebe pa ih razvija u *opstojanje.*

Drugo, ona je kao individualitet *isključno.* Jedno, koje se time odnosi prema *drugima,* dakle svoje određenje okreće *spram spolja* i po ovom određenju postavlja svoje opstojeće razlike unutar sebe samoga u njihovu *idealitetu.*

Dodatak. Kao što je iritabilitet u živom organizmu samom, po jednoj strani nešto unutarnje, ono što pripada organizmu kao takvom, tako je ovdje odnos prema spoljašnjosti jedan pravac u unutarnjost. Unutarnja država kao takva jest civilna vlast, pravac prema vani militarna vlast, ali koja je u državi određena strana u njoj samoj. Da se sada obje strane nalaze u rav-

noteži, to sačinjava glavnu stvar u nastrojenosti države. Katkada je civilna vlast posve ugašena i počiva samo na militarnoj vlasti, kao u doba rimskih careva i pretorijanaca; katkada, kao u modernim vremenima, vojna vlast proizilazi samo iz civilne vlasti, ako su svi građani dužni da budu pod oružjem.

I. Unutarnje uređenje za sebe

§272.

Ustav je uman ukoliko država svoju djelotvornost u sebi *razlikuje* i određuje *po prirodi pojma,* i to tako da je *svaka* od tih *vlasti* sama u sebi *totalitet* time što u sebi djelotvorno ima i sadržava druge momente, te što oni, budući da izražavaju razliku pojma, ostaju upravo u svom idealitetu i sačinjavaju samo *individualnu* cjelinu.

U ustavu je, kao i u samom umu, u novije vrijeme ugledalo svjetlo svijeta bezbroj brbljarija, a u Njemačkoj su to učinili najbljutavije oni koji su bili uvjereni da najbolje razumiju što je ustav, isključujući čak sve druge, a prije svega vlade, pa su smatrali da imaju za to neodbacivo ovlaštenje, jer je trebalo da religija i pobožnost budu temelj svih tih njihovih plitkosti. Nije čudo da je to brbljanje imalo za posljedicu da su umnim ljudima postale odvratne riječi um, prosvijećenost, pravo itd., kao i ustav i sloboda; i valjalo se stidjeti još učestvovanja u razgovoru o političkom ustavu. No čovjek se od te prezasićenosti, u najmanju ruku, može nadati tome da postaje općenitije uvjerenje da filozofska *spoznaja* takvih predmeta ne može proizaći iz rezoniranja, iz svrha, razloga i koristi, a još mnogo manje iz ćudi, ljubavi i oduševljenja, nego samo iz pojma i da bi se oni koji božansko smatraju nepojmljivim a spoznaju istinitoga ništavnim poslom morali uzdržati da učešća u razgovoru. Što oni iz svoje ćudi i svojeg oduševljenja proizvode u pogledu neprobavljivih brbljarija ili okrepe, u najmanju ruku ne može imati pretenzije na filozofsku pažnju.

Od predstava koje kurziraju valja spomenuti u vezi s § 269 one o *nužnoj diobi vlasti* države, nadasve važno određenje koje se s pravom, ukoliko je, naime, bilo shvaćeno u svom pravom smislu, moglo smatrati kao garancija javne slobode - predstava o kojoj, međutim, upravo oni koji misle da valja govoriti iz oduševljenja i ljubavi ništa ne znaju i ništa ne žele znati; - jer u njoj upravo leži moment *umne određenosti.* Princip diobe vlasti sadržava, naime, bitni moment *razlike, realne* umnosti; ali kako to apstraktni razum shvaća, leži u tome dijelom krivo određenje međusobne *apsolutne samostalnosti* vlasti, dijelom jednostranost da njihov međusobni odnos treba shvatiti kao negativan, kao međusobno *ograničavanje.* U ovom razgovoru postaje to neprijateljstvom, strahom od svake što jedna proizvodi protiv druge kao protiv nekog zla, s određenjem da joj se suprotstavi i da se tim protivuutezima prouzrokuje opća ravnoteža, ali ne živo jedinstvo. Samo *samoodređenje* pojma u sebi, ne neke druge svrhe i koristi, jest ono što sadržava apsolutno postanje različitih vlasti pa je samo zbog toga državna organizacija kao ono što je u sebi umno i odraz vječnog uma. - Kako se *pojam,* a zatim na konkretan način ideja sami po sebi određuju i time apstraktno postavljaju svoje momente općenitosti, posebnosti i pojedinačnosti, valja spoznati iz logike - dakako ne one uobičajene. Uopće uzimati ono negativno za polazište, te htijenje zla i nepovjerenje spram ovoga uzimati kao prvo, pa iz te pretpostavke, koje [kao uslov njihove] djelotvornosti potrebuju samo uzajamne prepreke,[28] karakterizira po misli *negativni razum,* a po uvjerenju nazor ološa (vidi gore § 244). Sa *samostalnošću* vlasti, npr. kako su one bile nazvane - *egzekutivne i zakonodavne* vlasti - neposredno je postavljeno, kako se to također u velikome vidjelo, rušenje države, ili ukoliko se država bitno održava, borba da jedna vlast sebi podvrgava drugu, čime ona ponajprije prouzrokuje jedinstvo, kakvo god ono inače bilo, spašavajući samo tako ono bitno, opstojanje države.

Dodatak. U državi se ne mora htjeti ništa osim onog što je izraz umnosti. Država je svijet koji je sebi napravio duh; on stoga ima određeni tok koji bivstvuje po sebi i za sebe. Koliko čes-

[28] Lasson: »da se jedinstvo pojmi samo kao djelatnost međusobnih prepreka«.

to se ne govori o mudrosti boga u prirodi; ali ne mora se vjerovati da je fizički prirodni svijet nešto više nego svijet duha, jer kao što je duh uzvišen iznad prirode tako je država uzdignuta iznad fizičkog života. Država se zato mora poštovati kao nešto zemaljsko-božansko i mora se uvidjeti da ako je teško pojmiti prirodu, neuporedivo teže je shvatiti državu. Od najveće je važnosti da smo u novijim vremenima općenito stekli određene nazore o državi i da smo se veoma zaposlili govorenjem i pravljanjem ustava. Ali s time još nije gotovo; nekoj umnoj stvari je potrebno da pribavi i um nazora, da se zna šta je bitno i da ono što nam pada u oči uvijek ne sačinjava ono bitno. Tako državne vladavine svakako moraju biti različite, ali svaka mora po sebi obrazovati cjelinu i u sebi sadržavati i druge momente. Kada se govori o različitoj djelotvornosti vlasti, ne mora se pasti u čudovišnu zabludu da se ovo razumije tako kao da bi svaka vlast trebala za sebe postojati apstraktno, budući da se vlasti, štaviše, trebaju razlikovati samo kao momenti pojma. Ako, naprotiv, razlike postoje apstraktno po sebi, onda je jasno da dvije samostalnosti ne mogu sačinjavati jedinstvo ali svakako moraju proizvesti borbu, čime se ili narušava cjelina ili se putem vlasti ponovo uspostavlja jedinstvo. Tako je u francuskoj revoluciji zakonodavna vlast čas gutala takozvanu egzekutivnu, čas egzekutivna zakonodavnu, pa je ovdje možda neukusno postavljati moralni zahtjev harmonije. Jer ako se stvar baca na ćud onda se svakako uštedio svaki trud; ali ako je običajni osjećaj također nužan, onda on ne treba iz sebe određivati vladavine država. Ono o čemu se radi jest, dakle, to da budući da su određenja vlasti po sebi cjelina, sve one u egzistenciji sačinjavaju cijeli pojam. Ako se obično govori o tri vlasti, zakonodavnoj, egzekutivnoj i sudskoj, onda prva odgovara općenitosti, druga posebnosti, ali sudska nije ono treće pojma, jer njena pojedinačnost leži izvan onih sfera.

§273.

Politička država cijepa se tako u supstancijalne razlike:

a) vlast da se odredi i utvrdi ono opće - *zakonodavna* vlast;

b) supsumcija *posebnih* sfera i pojedinačnih slučajeva pod* opće - *upravna vlast;*

c) subjektivitet kao posljednja voljna odluka - kneževska vlast, u kojoj su različite vlasti obuhvaćene u individualno jedinstvo, koje je, dakle, vrhunac i početak cjeline - *konstitucionalna monarhija.*

Izgradnja države u konstitucionalnu monarhiju jest djelo novijeg svijeta, u kojemu je supstancijalna ideja dobila beskonačan oblik. *Povijest* tog produbljivanja duha svijeta u sebi, ili što je isto, ta slobodna izgradnja, u kojoj ideja svoje momente - a to su samo njeni momenti - otpušta iz sebe kao totalitete, sadržavajući ih upravo time u idealnom jedinstvu pojma u kojemu opstoji realna umnost - povijest ovog istinskog lika običajnosnog života stvar je opće svjetske povijesti.

Stara razdioba uređenja u *monarhiju, aristokraciju i demokraciju* ima za svoj temelj *još nepodijeljeno supstancijalno jedinstvo,* koje još nije došlo do svojeg *unutarnjeg razlikovanja* (razvijene organizacije u sebi) i time do *dubine i konkretne umnosti.* Stoga je za ono stajalište starog svijeta ova razdioba istinita i ispravna; jer razlika, kao u onom još supstancijalnom jedinstvu što u sebi nije napredovalo do apsolutnog razvoja, bitno je *spoljašnja* i pojavljuje se ponajprije kao razlika *broja* (Enciklop. filozof, znan. § 82") onih u kojima treba da bude imanentno ono supstancijalno jedinstvo. Ovi su oblici, koji na taj način pripadaju različitim cjelinama, u konstitucionalnoj monarhiji sniženi do momenata; monarh *je jedan;* s upravnom vlašću nastupaju *neki,* a sa zakonodavnom vlašću *mnoštvo* uopće. No takve prosto kvantitativne razlike, kao što je rečeno, samo su površne i ne naznačuju pojam stvari. Isto tako nije bilo podesno kad se u novije vrijeme tako mnogo govorilo o demokratskom, aristokratskom elementu u *monarhiji,* jer ta određenja, koja se pri tome misle, upravo

* U Hoffmeisterovu izdanju (str. 235) stoji namjesto »pod« (unter) »i« (und), ali radi se, vjerojatno, o štamparskoj grešci, jer bi »und« u ovom kontekstu bilo besmisleno, a i u Lassonovu (str. 221) i u Gloknerovu (str. 371) izdanju na tom mjestu stoji »unter«. - Op. prev.

[29] 3 izdanje, § 132 - Bilj. njem. izd.

ukoliko su u *monarhiji,* nisu više nešto demokratsko i aristokratsku. - Ima predstava o uređenjima gdje je odozgo postavljena samo *apstrakcija države* što vlada i zapovijeda, a ostavlja se neodlučnim i smatra kao sporedno da li na vrhu te države stoji *jedan,* ili *više* njih, ili *svi.* - »Svi ti oblici«, kaže tako *Fichte* u svom Prirodnom pravu[10], 1. dio, str. 196. »jesu, ako postoji samo jedan eforat (to je trebala biti protuteža što ju je on iznašao protiv najviše vlasti), u skladu s pravom i mogu proizvesti i održati opće pravo u državi.« - Takav nazor (kao i onaj iznalazak eforata) potječe iz ranije napomenute plitkoće pojma o državi. Pri jednom sasvim jednostavnom stanju društva imaju te razlike, dakako, malo ili nikakvo značenje, kao što *Mojsija* u svom zakonodavstvu za slučaj da narod traži kralja nije dodao dalje nikakve izmjene institucija, nego samo zapovijed za kralja da ne treba da bude mnogobrojno njegovo konjaništvo, njegove žene, te njegovo zlato i srebro (5. Mojsijeva knjiga, 17, 16 i dalje). - Može se, uostalom, u jednom smislu, svakako kazati da su također za ideju ona tri oblika ravnodušna (uključujući i *monarhijski,* u ograničenom smislu, naime u koji se postavlja *pored aristokratskoga i demokratskoga),* ali u suprotnom smislu, jer svi zajedno nisu primjereni ideji u njenom razvoju, te ova ni u jednome od njih ne bi mogla postići svoje pravo i zbiljnost. Stoga je postalo sasvim uzaludno koji bi medu njima bio najbolji; - o takvim oblicima može se govoriti samo historijski.- Inače se, međutim, mora i u ovoj stvari, kao i u tako mnogo drugih, priznati duboki *Montesquieuov* pogled u njegovu čuvenu navođenju principa tih oblika vladavine[31] ali ovo se navođenje, da bi se priznala njegova ispravnost, ne smije krivo razumjeti. Kao što je poznato, on navodi kao princip *demokracije krepost,* jer doista počiva takvo uređenje na *uvjerenju* kao samo supstancijalnom obliku, u kojemu umnost volje, koja po sebi i za sebe bitkuje, u njemu još egzistira. No kad Montesquieu dodaje da je *Engleska* u sedamnaestom stoljeću dala lijep prizor da se pokažu kao nemoćni napori za podizanje demokracije, jer da je nedostajala vrlina u vođa - te kad on, nadalje, dodaje da jača slavoljublje onih čija je ćud za to podobna te gramzljivost svih kad krepost nestane u republici, pa da onda država, opći plijen, ima svoju snagu u moći nekih individua i u raspuštenosti svih - onda treba na to primijetiti da u jednom izgrađenijem stanju društva i u razvoju i oslobađanju moći *posebnosti* nije dovoljna krepost poglavara države, pa je potreban drugi oblik umnog zakona nego što je oblik uvjerenja, kako bi time cjelina imala snagu da se zajedno drži i da se dopusti snagama razvijene posebnosti da pruže svoje pozitivno kao i svoje negativno pravo. Isto tako treba odstraniti krivo razumijevanje, kao da bi time što je u demokratskoj republici uvjerenje kreposti supstancijalni oblik, u monarhiji ovo uvjerenje bilo proglašeno nepotrebnim ili čak uvjerenjem koje valja odbaciti, te uz to kao da bi krepost i *zakonski određena* djelotvornost u jednoj *raščlanjenoj* organizaciji bile međusobno suprotstavljene i nepomirljive. - Da je u *aristokraciji* princip *umjerenost,* donosi sa sobom ovdje započeto odvajanje javne moći i privatnog interesa, što se ujedno tako neposredno dodiruju da je to uređenje u sebi na pragu da neposredno postane najsurovije stanje tiranije ili anarhije (neka se pogleda rimska povijest) i da se uništi. - Odatle što Montesquieu *čast* spoznaje kao princip *monarhije,* već se po sebi nameće da on ne razumije patrijarhalnu ili uopće antiknu monarhiju, niti onu koja se razvila do objektivnog ustava, nego *feudalnu monarhiju,* i to ukoliko su odnosi njenog unutarnjeg državnog prava utvrđeni u pravnom privatnom vlasništvu i privilegijama individua i korporacija. Budući da se u ovom uređenju državni život osniva na privilegiranoj ličnosti čijem je nahođenju prepušten velik dio onoga što mora biti učinjeno za opstojanje države, ono objektivno tih izvršavanja nije postavljeno u *dužnost,* nego u *predstavu i mnjenje,* pa je tako ono što državu održava, umjesto dužnosti, sama *čast.*

Drugo se pitanje lako ukazuje: *tko treba da stvori ustav?* Ovo se pitanje čini jasno, ali se ipak pri pobližem razmatranju odmah pokazuje besmislenim. Jer ono pretpostavlja da ne opstoji nikakav ustav i da je, prema tome, na

[30] ***Grundlage des Nutunechts,* 1796 (§ 16)**

[31] ***De l'esprit des lois* I, 1. III**

okupu samo neka puka atomistička gomila individua. Kako gomila, da li s pomoću sebe ili drugih, da li s pomoću dobra, misli ili sile, dolazi do ustava, moralo bi njoj ostati prepušteno, jer s gomilom pojam nema nikakva posla. - Ako ono pitanje međutim, pretpostavlja već opstojeći ustav, onda *stvaranje* znači samo promjenu, a sama pretpostavka jednog ustava sadržava neposredno da se promjene mogu zbiti samo na ustavotvoran način. - No uopće je upravo bitno da se ustav, premda je proizašao u vremenu, *ne* smatra *kao nešto stvoreno;* jer on je, naprotiv, biće po sebi i za sebe, koje stoga valja smatrati kao ono božansko i postojano, te iznad sfere onoga što je stvoreno.

Dodatak. Princip novijeg svijeta uopće je sloboda subjektiviteta da se sve bitne strane koje su prisutne u duhovnom totalitetu, razvijaju dolazeći do svoga prava. Polazeći od ovog stajališta jedva se može postaviti uzaludno pitanje koja je forma bolja, monarhija ili demokratija. Može se samo reći da su jednostrane forme svih državnih uređenja koje nisu u stanju da u sebi podnesu princip slobodnog subjektiviteta i koje ne znaju da odgovore jednom izobraženom umu.

§274.

Budući da je duh samo onako zbiljski kako sebe zna i budući da je država kao duh jednog naroda ujedno zakon *koji prožima sve njene odnose,* običaj i svijest njenih individua, zato ustav nekog određenog naroda uopće zavisi od načina i obrazovanosti njegove samosvijesti; u tome leži njegova subjektivna sloboda i prema tome, zazbiljnost ustava.

Jednom narodu htjeti a priori dati neki, premda po njegovu sadržaju više ili manje uman ustav - ta pomisao predviđa upravo moment po kojemu bi on bio nešto više nego stvar misli. Svaki narod ima stoga ustav koji mu je primjeren i koji mu pripada.

Dodatak. U svom ustavu država mora prožeti sve odnose. Napoleon je, na primjer, htio Špancima a priori dati ustav, što

je, pak, išlo dosta loše. Jer ustav nije neka puka tvorevina: on je rad stoljeća, ideja i svijest onog umnog, ukoliko je ono razvijeno u jednom narodu. Stoga ni jedan ustav puko ne stvaraju subjekti. Ono što je Napoleon dao Špancima bilo je umnije od onoga što su imali ranije a oni su to ipak odbacili kao nešto njima strano, budući da još nisu za to obrazovani. Narod prema svom ustavu mora imati osjećaj svog prava i svoga stanja, on inače može postojati kao nešto spoljašnje ali nema nikakvog značaja i nikakve vrijednosti. U pojedincu se, naravno, često može nalaziti potreba i čežnja za boljim ustavom, ali nešto je posve drugo da je cijela masa prožeta jednom takvom predstavom, i to slijedi tek kasnije. Sokratov princip moraliteta, unutarnjost, u njegovim je danima [bio] proizveden ali njegovom postajanju općom samosviješću pripada vrijeme.

a) Kneževska vlast

§275.

Kneževska vlast sadržava tri momenta totaliteta u sebi (§ 272), *općenitost* ustava i zakona, savjetovanje kao odnos *posebnoga* spram općega i moment posljednje *odluke* kao *samoodređenja* u koje se sve ostalo vraća i odakle uzima početak zbiljnosti. To apsolutno samoodređenje sačinjava princip razlikovanja kneževske vlasti kao takve, što ga ponajprije valja razviti.

Dodatak. Počinjemo sa kneževskom vlašću, to znači sa momentom pojedinačnosti jer ona sadrži tri momenta države kao totalitet u sebi. Ja je, naime, ono najpojedinačnije i najopćenitije. U prirodi je također najprije nešto pojedinačno, ali realitet, ne-idealitet, razdvajanje, nije ono što bivstvuje po sebi, nego različite pojedinačnosti postoje jedna pored druge. U duhu je, naprotiv, sve ono različito samo kao idealno, kao jedinstvo. Država je tako, kao ono duhovno, izlaganje svih svojih momenata ali je pojedinačnost ujedno duševnost i oživljujući princip, suverenitet koji u sebi sadrži sve razlike.

§276.

1. Osnovno je određenje političke države supstancijalno jedinstvo kao *idealitet* njenih momenata, u kojemu su

a) posebne vlasti i njihovi poslovi isto tako ukinuti kao i održani i samo tako održani ukoliko nemaju nikakvog nezavisnog ovlaštenja, nego samo takvo i toliko koliko je određeno u ideji cjeline - ukoliko polaze od njene moći pa su njeni članovi kao jednostavnog sopstva onog supstancijalnog jedinstva.

Dodatak. Sa ovim idealitetom momenata je isto kao i sa životom organskog tijela: on je u svakoj tački, u svim tačkama postoji samo jedan život i u tome nema nikakve protivrječnosti. Odvojena od toga svaka tačka je mrtva. To je također idealitet svih pojedinačnih staleža, vlasti i korporacija, toliko koliko su oni pozvani da postoje i da budu za sebe. S time je kao i sa stomakom u onom organskom koji sebe stavlja i za sebe ali ujedno biva ukinut i sakrificiran i prelazi u cjelinu.

§277.

β) Posebni poslovi i djelotvornosti države su kao njeni bitni momenti *njoj svojstveni pa.* su uz individue s pomoću kojih se vrše i pokazuju vezani ne po njihovoj neposrednoj ličnosti, nego samo po njihovim općim i objektivnim kvalitetima, a stoga su povezani s posebnom ličnošću kao takvom na spoljašnji i slučajan način. Državni poslovi i vlasti ne mogu stoga biti *privatno vlasništvo.*

Dodatak. Djelatnost države je povezana za individue; ali one nisu ovlašćene na prirodan način da se brinu za poslove nego po njihovom objektivnom kvalitetu. Sposobnost, spretnost, karakter pripada posebnosti individue: ona mora biti odgojena i obrazovana za neki posebni posao. Zato neka služba ne može biti niti prodana niti naslijeđena. U Francuskoj su se parlamentarna mjesta nekada mogla prodavati, u Engleskoj armiji oficirski položaji mogu se prodavati još i danas u izvjesnoj mjeri, ali to je bilo povezano ih je još povezano i sa srednjovjekovnim ustavom izvjesnih država koji sad postepeno iščezava.

§278.

Ova oba određenja, da posebni poslovi i vlasti države nisu ni ζ sebe ni u posebnoj volji individua samostalni i čvrsti, nego da imaju svoj posljednji korijen u jedinstvu države kao svom jednostavnom sopstvu, sačinjavaju *suverenitet države.*

To je suverenitet prema *unutra,* on ima još i drugu stranu, onu *prema spolja* (vidi dolje). U negdašnjoj *feudalnoj monarhiji* bila je država suverena, dakako, prema spolja, ali prema unutra ne samo da monarh nije bio suveren nego ni država nije bila suverena. Djelomice su bili (uspoređi § 273 primjedba) posebni poslovi i vlasti države i građanskog društva obuhvaćeni u nezavisnim korporacijama i zajednicama, pa je cjelina bila stoga više agregat nego organizam, a djelomice bili su oni privatno vlasništvo individua, pa je stoga ono što je trebalo da oni čine s obzirom na cjelinu postavljeno u njihovo mnjenje i nahođenje. - *Idealizam* koji sačinjava suverenitet jest isto određenje po kojemu animalnom organizmu njegovi takozvani *dijelovi* nisu dijelovi, nego udovi, organski momenti, pa je njihovo izoliranje i opstojanje -za-sebe bolest (vidi EnciKloD. filozof, znan., § 293);[32] isti princip koji se u apstraktnom pojmu volje (vidi idući §, primjed.) javio kao negativitet koji se odnosi na sebe, a na taj način kao općenitost *koja sebe određuje u pojedinačnost* (§ 7), u kojoj je svaka posebnost i određenost ukinuta, apsolutni osnov koji sam sebe određuje; da bi se ona shvatila, mora se uopće vladati pojmom npnoga što je supstancija i istinski subjektivitet pojma. - Budući da je suverenitet idealitet svakog posebnog ovlaštenja zato je vrlo blizu krivo razumijevanje koje je isto tako vrlo uobičajeno, da se to ovlaštenje smatra pukom moći i praznom proizvoljnošću, a suverenitet istoznačnim s despotizmom. No despotizam označuje uopće stanje nezakonitosti, gdje posebna volja kao takva, bila ona jednog monarha ili jednog naroda (ohlokracija), važi kao zakon ili, štaviše, umjesto zakona, dok naprotiv, suverenitet u zakonskom, konstitucionalnom stanju sačinjava moment

[32] **3. izd. §371. Bilj. njem. izd.**

idealiteta posebnih sfera i poslova, da, naime takva sfera nije nešto nezavisno, nešto što je samostalno u svojim svrhama i načinima djelovanja i što se samo u sebe udubljuje, nego da je u tim svrhama i načinima djelovanja određena i ovisna o *svrsi cjeline* (koja je općenito nazvana neodređenim izrazom *dobrobit* države). Ovaj idealitet javlja se na dvostruki način. - U *mirnom* stanju nastavljaju posebne sfere i poslovi put zadovoljavanja svojih posebnih poslova i svrha, pa je to djelomice način nesvjesne *nužnosti* stvari, po kojoj njihova sebičnost *prelazi* u prilog međusobnom održavanju i održavanju cjeline (vidi § 183), ali djelomice je *direktno djelovanje* odozgo ono što ih isto tako neprestano vraća k svrsi cjeline i prema tome i ograničava (vidi: upravna vlast § 289), kao što ih i prisiljava da direktno rade za održavanje; ali u *stanju* nužde, bilo unutarnje ili spoljašnje, suverenitet jest onaj u čiji se jednostavni pojam utapa organizam koji ondje postoji u svojim posebnostima, pa je suverenitetu povjeren spas države uz žrtvovanje onoga što je inače opravdano, gdje, dakle, onaj idealizam postaje svoja osebujna zbiljnost (vidi dolje § 321).

§ 279.

2. Suverenitet, ponajprije samo *opća* misao ovog idealiteta, egzistira samo kao samom sebi izvjestan *subjektivitet* i kao apstraktno, te utoliko neosnovano *samoodređenje* volje, u kojemu leži ono posljednje odluke. To je ono individualno države kao takve, koja je sama u tome *jedna*. Subjektivitet je, međutim, u svojoj istini samo kao *subjekt,* ličnost samo kao *lice,* a u ustavu koji je uznapredovao do realne umnosti ima svaki od triju momenata pojma svoje *za sebe zbiljsko* odvojeno obličje. Stoga moment cjeline koji apsolutno odlučuje nije individualitet uopće, nego *jedna* individua, *monarh.*

Imanentni razvoj jedne znanosti, *izvođenje njenog čitavog sadržaja* iz jednostavnog *pojma* (- inače jedna znanost, u najmanju ruku, ne zaslužuje ime filozofske znanosti -) pokazuje ono osebujno da se jedan te isti pojam - ovdje volja koja je isprva, jer je to početak, apstraktna - održava, a svoja određenja, i to isto tako samo s pomoću sebe samoga, zgušnjava dobivajući na taj način konkretan sadržaj. Tako je to osnovni moment ponajprije u neposrednom pravu apstraktne personalnosti, koji se dalje razvio s pomoću svojih različitih oblika subjektiviteta, a ovdje u apsolutnom pravu, državi, potpuno konkretnom objektivitetu volje, on je *personalnost države,* njena *izvjesnost sebe same* - ovo potonje što sve posebnosti ukida u jednostavnom sopstvu, raskida s odmjeravanjem razloga i protorazloga, između kojih se uvijek može kolebati, te ih s pomoću onoga: *»Ja« hoću, rješava,* započinjući svaki postupak i zbiljnost. - Personalnost i subjektivitet uopće, ima, međutim, nadalje, kao ono što se beskonačno odnosi spram sebe, upravo samo *istinu,* i to svoju najbližu neposrednu istinu, kao osoba, subjekt što bitkuje, a biće* za sebe jest isto tako upravo *jedno.* Personalnost je države zbiljska samo kao jedno lice, *monarh.* Personalnost izražava pojam kao takav, lice sadržava ujedno njegovu zbiljnost, a pojam je samo s tim određenjem *ideja,* istina. - Neka takozvana *moralna* osoba, društvo, zajednica, porodica, bila ona ne znam kako u sebi konkretna, ličnost je samo kao moment, apstraktno u sebi; ona u tome nije dospjela do istine svoje egzistencije. No država je upravo taj totalitet u kojemu momenti pojma postaju zbiljnost po svojoj vlastitoj istini. - Sva ova određenja već su raspravljena za sebe i u svojim oblikovanjima u čitavom toku** ove rasprave, ali ovdje ih ponavljamo zato što se ona, doduše, lako priznaju kao posebna oblikovanja, ali se ponovo ne spoznaju i ne shvaćaju upravo ovdje gdje dolaze u svojem istinskom položaju, ne pojedinačno nego po svojoj istini, kao *momenti* ideje. - Pojam monarha stoga je najteži pojam za rezoniranje, tj. za refleksivno razumsko promatranje, jer ono ostaje u pojedinačnim određenjima, a stoga, zatim, i poznaje samo razloge, konačna gledišta i *izvođenje* iz razloga. Tako ono,

* U originalu: »... für sich seindes Subjekt, und das für sich Seinde...« *Das Seinde* prevodio sam stalno sa *biće,* pa sam ga tako ostavio i u ovom kontekstu, premda na ovom mjestu ne pokazuje dovoljnu smislenu i jezičku povezanost sa subjektom što »za sebe *bitkuje«.* - Bilj. prev.

** U prvom izdanju (i kod Lassona - str. 229, ali ne i kod Glocknera - str. 382) mjesto »tok« *(Verlauf)* stoji *»Vorlauf«* (izmak, preticanje). - Bilj. prev.

zatim, prikazuje dostojanstvo monarha kao nešto što je izvedeno ne samo po svom obliku nego i po svom određenju; naprotiv, njegov je pojam da on ne bude nešto izvedeno, nego upravo *ono što iz sebe započinje.*

Stoga se s time najbliže slaže predstava da se pravo monarha valja smatrati kao osnovano na božanskom autoritetu, jer je u tome sadržano ono njegovo bezuvjetno. No poznato je kakva su se kriva razumijevanja uz to povezala, i zadaća je filozofskog razmatranja da se pojmi upravo ovo božansko.

Suverenitet naroda može se izreći u smislu da je narod uopće *spram spolja* nešto samostalno i da sačinjava posebnu državu, kao narod Velike Britanije, ali da narodi Engleske ili Škotske, Irske ili Venecije, Genove, Ceylona itd. nisu više suvereni narodi otkada su prestali imati za sebe vlastite knezove ili vrhovne vlade. - Može se tako kazati i o *suverenitetu prema unutra* da on rezidira u *narodu* ako se samo uopće govori o *cjelini,* potpuno isto onako kao što je prije (§ 277, 278) pokazano da *državi* pripada suverenitet. No suverenitet naroda, uzet kao u *suprotnosti spram suvereniteta koji egzistira u monarhu,* jest obični smisao u kojemu se u novije vrijeme počelo govoriti o suverenitetu naroda - u toj suprotnosti suverenitet naroda pripada zbrkanim mislila kojima u osnovu leži pusta predstava o narodu. *Taj* narod, uzet bez svog monarha i bez raščlanjenosti cjeline koja je s time upravo nužno i neposredno povezana, jest bezoblična masa - koja više nije država i kojoj više ne pripada *nijedno* od određenja što opstoje samo u cjelini u *sebi oblikovanoj,* - suverenitet, uprava, sud, vlast, staleži ili bilo što drugo. Time što se takvi momenti, koji se odnose na neku organizaciju, državni život, pojavljuju u jednom narodu, prestaje on biti ta neodređena apstrakcija što se u zgoljnoj općoj predstavi zove *narodom.* - Ako se pod suverenitetom naroda razumije oblik *republike,* i to određene demokracije (jer se pod republikom shvaćaju ostale raznolike empirijske mješavine, koje ionako ne pripadaju filozofskom razmatranju), onda je djelomice gore (kod § 273, u bilješci) rečeno ono što je potrebno, a djelomice ne može, spram razvijene ideje, biti više riječi o takvoj predstavi. - U jednom narodu

koji nije predstavljen ni kao patrijarhalno *pleme* ni u ne razvijenom stanju, u kojemu su mogući oblici demokracije ili aristokracije (vidi ov. primj.), niti inače u nekom proizvoljnom i neorganskom stanju, nego koji se umišlja kao u sebi razvijen, istinski organski totalitet, u tom je narodu suverenitet kao ličnost cjeline, a ova u realitetu koji je primjeren njenom pojmu kao *osoba monarha.*

Na malo prije zabilježenom stepenu, na kojemu je učinjena razdioba uređenja u demokraciju, aristokraciju i monarhiju, na stajalištu supstancijalnog jedinstva koje još u sebi ostaje, koje još nije došlo u sebi do svog beskonačnog razlikovanja i produbljenja, ne istupa moment posljednje *voljne odluke što sama sebe određuje* kao imanentan organski moment države za sebe u *vlastitu zbiljnost.* Uvijek mora, doduše, također i u onim neizgrađenim oblicima države, ili kao u monarhijama koje onamo pripadaju, ili kao što se uzdiže u aristokracijama, a naročito u demokracijama, u državnicima, vojskovođama, biti za sebe opstojeći individualni vrhunac, slučajnošću i posebnom potrebom *okolnosti;* jer svaki postupak i zbiljnost ima svoj početak i svoje izvođenje u odlučujućem jedinstvu jednog vođe. No uključen u dalje valjano sjedinjenje vlasti, mora takav subjektivitet odlučivanja biti djelomice slučajan po svom nastanku i nastupanju, a djelomice uopće podređen; stoga nije negdje drugdje nego s one strane takvih uvjetovanih vrhova moglo ležati nepomiješano, čisto odlučivanje, fatum koji odlučuje spolja. Kao moment ideje moralo je to početi da egzistira, ali hvatajući korijena izvan ljudske slobode i njenog kruga koji obuhvaća država. - Ovdje leži podrijetlo potrebe da se *posljednja odluka* o velikim stvarima i za važne momente države potraži od *proročišta, demona* (kod *Sokrata),* iz utrobe životinja, hrane i leta ptica itd. - odluka koju ljudi, ne shvaćajući još dubinu samosvijesti i ne došavši još iz čistote supstancijalnog jedinstva do tog bitka za sebe - još nisu imali snage da vide *unutar* ljudskog bitka. - U *demonu* Sokratovu (usporedi gore § 138) možemo vidjeti početak da se volja, koja se prije toga premještala samo s *one strane* sebe same, premjestila u sebe spoznavši sebe unutar sebe - početak slobode koja *sebe zna,* i time istinske slobode. Ova realna

sloboda ideje, budući da je ona upravo to, da se dade svakom momentu umnosti njegova vlastita, prisutna *samosvjesna* zbiljnost, jest ona što prema tome, funkciji svijesti dodjeljuje izvjesnost koja određuje sebe samu i koja sačinjava vrhunac u pojmu volje. No ovo posljednje samoodređenje može samo utoliko pasti u sferu ljudske slobode ukoliko ima položaj vrhunca, koji je *za sebe izdvojen* i uzvišen *nad svako oposebljavanje i uvjet,* jer samo tako ono je po svom pojmu zbiljsko.

Dodatak. U organizaciji države, ovdje to znači u konstitucionalnoj monarhiji, pred sobom ne moramo imati ništa drugo nego nužnost ideje u sebi: sva druga gledišta moraju iščeznuti. Država se mora posmatrati kao velika arhitektonska građevina, kao hijeroglif uma koji se pokazuje u zbiljnosti. Sve što se, dakle, odnosi samo na korisnost, spoljašnost itd., treba da se isključi u filozofskom razmatranju. Pretstava lako poima da država koja je volja koja sebe određuje i koja je savršena volja, sada jest ono posljednje sebe-odlučivanje. Ono što je teže jeste da se ovo »ja hoću« shvati kao ličnost. Time se ne želi reći da monarh smije djelovati samovoljno: štaviše, on je važan za konkretni „sadržaj savjeta, a ako je konstitucija čvrsta onda on više nema šta da čini nego da potpiše svoje ime. Ali ovo *ime* je važno: to je vrh iznad kojeg se ne može izaći. Moglo bi se reći da je organsko raščlanjivanje već prisutno u lijepoj demokraciji Atene, ali mi isto tako vidimo da su Grci posljednju odluku uzimali iz posve spoljašnjih pojava, iz proročanstava, iz utroba žrtvenih životinja, iz krila ptica, i da su se držali prirode kao moći koja objavljuje i izgovara šta je ljudima dobro. U ovom dobu samosvijest još nije došla do apstrakcije subjektiviteta, još nije došla do-, tie da o onome o čemu treba odlučiti sam, čovjek mora izgovoriti jedno »ja hoću«. Ovo »ja hoću« sačinjava veliku razliku starog i modernog svijeta i tako svoju vlastitu egzistenciju mora imati u velikoj građevini države. Ali ovo određenje se posmatra nažalost samo kao spoljašnje i proizvoljno.

§280.

Ovo posljednje sopstvo državne volje je u toj svojoj apstrakciji jednostavna i otuda *neposredna pojedinačnost,* u sa-

mom njenom pojmu leži određenje *prirodnosti,* monarh je stoga bitno kao *ova* individua apstrahiran od svakog drugog sadržaja, a ta je individua na neposredan prirodni način, po prirodnom *rođenju,* određena za čast monarha.

Ovaj prijelaz od pojma čistog samoodređenja u neposrednost bitka i time u prirodnost čisto je spekulativne prirode, njegova spoznaja pripada stoga logičkoj filozofiji. To je, uostalom, u svemu onaj isti prijelaz koji je uopće poznat kao priroda volje i proces da se sadržaj iz subjektiviteta (kao predstavljene svrhe) prevede u opstanak (§ 8). No osebujni oblik ideje i prijelaza koji se ovdje promatra jest *neposredno preobraćanje* čistog samoodređenja (jednostavnog pojma samoga) u jedno *Ovo* [ein Dieses] i prirodni opstanak, bez posredovanja *posebnog* sadržaja - (svrhe u postupanju). - U takozvanom *ontološkom dokazu o opstanku boga* isto preobraćanje apsolutnog pojma u bitak jest ono što je u novije vrijeme sačinjavalo dubinu ideje, a što se u najnovije vrijeme prikazuje kao ono *nepojmljivo* - čime se, međutim, budući da je istina samo jedinstvo pojma i opstanka (§ 23), odustalo od spoznavanja *istine.* Time što svijest razuma nema tog jedinstva u sebi i što ostaje pri *rastavljanju* obaju momenata istine, priznaje ona možda u ovom predmetu još neku *vjeru* u ono jedinstvo. No time što se smatralo da predstava monarha sasvim pripada običnoj svijesti, razum ovdje utoliko više ostaje pri svom rastavljanju i posljedicama koje iz toga proističu, svojoj pameti što rezonira te poriče onda da je moment posljednje odluke u državi *po sebi iza sebe* (tj. u umnom pojmu) povezan s neposrednom prirodnošću; odatle ponajprije slijedi *slučajnost* te veze, a otuda što se apsolutna različitost onih momenata tvrdi kao ono umno slijedi, nadalje, neumnost takve veze, tako da se uz to povezuju i druge konzekvencije što narušavaju ideju države.

Dodatak. Kada se često protiv monarha tvrdi da ono što ide preko njega zavisi od slučajnosti, kao što se događa u državi, budući da monarh može biti loše obrazovan, budući da možda nije vrijedan da stoji na njenom vrhu i da je besmisleno da jedno takvo stanje egzistira kao umno, - onda ovdje baš nije ništavna pretpostaka da se radi o posebnosti karaktera. U jednoj

savršenoj organizaciji radi se samo o vrhu formalnog odlučivanja, i jednom monarhu treba samo jedan čovjek koji kaže »Da« i koji stavlja tačku na I; jer vrh treba biti takav da posebnost karaktera nije ono što je od značaja." Ono šta monarh još ima u ovoj posljednjoj odluci jest nešto što, pripada partikularitetu kojega se to ne smije ticati. Svakako mogu postojati stanja u kojima ovaj partikularitet nastupa sam, ali tada država još nije potpuno izobražena ili još nije dobro konstruirana. U nekoj dobro uređenoj monarhiji, zakonu samom pripada objektivna strana, a monarh mu treba pridodati samo ono subjektivno »Ja hoću«.

§281.

Oba momenta u svojem nepodijeljenom jedinstvu, posljednje bezrazložno sopstvo volje i time tako bezrazložna egzistencija, kao određenje prepušteno *prirodi* - ova ideja onog proizvoljnošću *nepokrenutoga* sačinjava *veličanstvo* monarha. U tom jedinstvu leži *zbiljsko jedinstvo* države, koje je samo tom svojom unutarnjom i *spoljašnjom neposrednošću* izuzeto iz mo,-gućnosti da bude povučeno u sferu posebnosti, njene proizvoljnosti, svrha i nazora da bude izuzeto iz borbe fakcijä protiv fakcijä oko prijestolja, te slabljenja i razbijanja državne sile.

Pravo koje se stječe rođenjem i nasljedno pravo sačinjavaju temelj *legitimiteta,* ne kao temelj pukog pozitivnog pava, nego ujedno u ideji. - Da je čvrsto utvrđenim nasljeđivanjem prijestolja, tj. prirodnom sukcesijom, onemogućena borba stranaka u slučaju upražnjenosti prijestolja, jest strana koja je s pravom odavna učinjena važećom za njegovu nasljednost. Ova je strana ipak samo posljedica, a učinjena *razlogom,* povlači veličanstvo u sferu rezoniranja pa ona njemu, čiji je karakter ova bezrazložna neposrednost i posljednji bitak-u-sebi [Insichsein], ne daje za njegovo obrazloženje njemu imanentnu ideju države, nego nešto *izvan njega,* jednu od njega različitu misao, možda dobrobit *države* ili *naroda.* Iz takvog određenja može, dakako, slijediti s pomoću terminusa mediusa nasljednost, ali ono dopušta druge mediuse terminuse i time druge zaključke - pa valja samo imati na umu kakvi su se zaključci izvukli iz te *dobrobiti* (salut du peuple). - Stoga i *smije samo* filozofija misaono razmatrati to veličanstvo, jer svaki drugi način istraživanja, a ne onaj spekulativni beskonačne, u sebi samoj zasnovane ideje ukida po sebi i za sebe prirodu veličanstva. Lako se pričinja da je *izborna država najprirodnija* predstava, tj. ona je najbliža plitkosti misli; budući monarh treba da se brine za stvar i interese naroda, zato bi također moralo biti prepušteno izboru naroda kome on želi staviti u dužnost brigu za svoju dobrobit, i samo iz tog stavljanja u dužnost nastaje pravo upravljanja. Ovaj nazor, kao i predstave o monarhu kao najvišem činovniku države, predstave o ugovornom odnosu između njega i naroda itd. polazi od volje kao *nahođenja,* njnjenja i proizvoljnosti *mnogih* - od određenja koje, kao što je odavna razmotreno, u građanskom društvu važi kao prvo ili, štaviše, sebe samo želi učiniti važećim, ali nije ni princip porodice, a još manje države, pa uopće stoji nasuprot ideji običajnosti. - Da je izborna država, naprotiv, najlošija institucija, proizlazi za rezoniranje već iz *posljedica* koje se za nju, uostalom, pojavljuju samo kao nešto moguće i vjerojatno, ali uistinu bitno leže u ovoj instituciji. Po prirodi odnosa, naime, da je u izbornoj državi *partikularna* volja ona koja posljednja odlučuje, ustav postaje *izbornom* kapitulacijom, tj. državne vlasti na diskreciju partikularne volje, odakle proizlazi pretvaranje posebnih državnih vlasti u privatno vlasništvo, slabljenje i gubljenje suverentiteta države, a time njeno unutarnje raspadanje i spoljašnje rušenje.

Dodatak. Ako želimo shvatiti ideju monarha, onda se ne možemo zadovoljiti time da kažemo da je Bog postavio kraljeva, jer je on napravio sve pa i ono najlošije. 1 sa gledišta koristi

[33] U drugom izdanju ovo mjesto glasi: »U jednoj potpunoj organizaciji države, radi se samo o vrhu formalne odluke i o prirodnoj čvrstini protiv strasti. Stoga se sa nepravom od monarha zahtijeva objektivno svojstvo: on treba samo da kaže Da i da stavi tačku na I. Jer vrh treba da bude takav da posebnost karaktera nije ono što je značajno. Ovo određenje monarha je umno jer je primjereno pojmu; ali budući da se ono teško može shvatiti, često se događa da se ne uviđa umnost monarhije. Monarhija mora u samoj sebi biti čvrsta, i šta monarh...«

se ne dolazi daleko pa se uvijek nanovo mogu pokazivati nedostaci. Jednako malo pomaže ako monarha posmatramo kao pozitivno pravo. Da imam vlasništvo jest nužno ali ovaj posebni posjed je slučajan pa se onda javlja i pravo da jedan mora stajati na vrhu, ako se pravo posmatra kao apstraktno i pozitivno. Ali ovo pravo postoji po sebi i za sebe kao potreba koja se osjeća i kao potreba stvari. Monarsi se baš ne odlikuju tjelesnom snagom ili duhom, a ipak milioni dopuštaju da oni njima vladaju. Ako sada kažemo da su ljudi dopustili da se upravlja protiv njihovih interesa, svrha, namjera, onda je ovo besmisleno jer ljudi nisu tako glupi: to je njihova potreba, to je unutarnja moć ideje koja ih same na to prisiljava protiv njihove prividne svijesti i održava u ovom odnosu. Ako tako monarh nastupa kao vrh i kao dio ustava, onda se mora reći da jedan narod koji je pokoren, u ustavu nije identičan sa knezom. Ako se u nekoj provinciji, kojom se zavladalo u ratu, dogodi ustanak, onda je to nešto drugo nego pobuna u nekoj dobro organiziranoj državi. Oni koji su porobljeni, ustankom nisu protiv njihovih kneževa, oni ne vrše nikakav zločin protiv države, jer sa gospodarom oni nisu u sklopu ideje, nisu u unutarnjoj nužnosti ustava, - postoji samo ugovor a nikakav državni savez. »Je ne'suis pas votre prince, je suis votre maitre«, odvratio je Napoleon izaslanicima Erfurćana.

§ 282.

Iz suvereniteta monarha proističe *pravo pomilovanja* zločinaca, jer samo njemu pripada ozbiljenje moći duha da učinjeno pretvori u neučinjeno te da u opraštanju i zaboravljanju poništi zločinstvo.

Pravo pomilovanja jedno je od najviših priznanja veličanstva duha. - To pravo pripada, uostalom, primjenama ili refleksima određenja više sfere na jednu prethodnu. - Isto takvim primjenama pripadaju, međutim, posebne znanosti, koje svoj predmet treba da rasprave u njegovu empirijskom opsegu (usporedi § 270, primjed.). - Takvim primjenama pripada također da se povrede države uopće, ili suvereniteta, veličanstva ili ličnosti vladara, supsumiraju pod pojam zločinstva, s kojim smo se prije (§§ 95 do 102) *sreli,* i to da se odrede kao najviša zločinstva, [kao i] posebni način postupanja [protiv njih] ltd.*.

Dodatak. Pomilovanje je oprost kazne koje ipak ne ukida pravo. Ono štaviše, ostaje a pomilovani je i sada kao i prije zločinac; milost ne kazuje da on nije počinio nikakav zločin. Ovo ukidanje kazne može se dogoditi kroz religiju jer se ono što se dogodilo može od duha u duhu učiniti onim što se nije dogodilo. Ali ukoliko se ovo događa u svijetu, ono svoje mjesto ima samo u veličanstvu i može pripadati samo bezrazložnoj odluci.

§283.

Ono *drugo* što je sadržano u kneževskoj vlasti moment je *posebnosti* ili određenog sadržaja i njegove supsumcije pod opće. Ukoliko to počne posebno da egzistira, najviši savjetodavni položaj i individue su ono što monarhu donose na odlučivanje sadržaj tekućih državnih poslova ili zakonskih određenja - koja postaju nužna iz opstojećih potreba - s njihovim *objektivnim* stranama, razlozima odluke, zakonima koji se na to odnose, okolnostima itd. Odabiranje individua za ovaj posao, kao i njihovo odstranjivanje, budući da one imaju posla s neposrednom osobom monarha, pada u njegovu neograničenu proizvoljnost.

§284.

Ukoliko je *ono objektivno* odluke, poznavanje sadržaja i okolnosti, zakonski i ostali odredbeni razlozi, jedino sposobno za *odgovornost,* tj. za dokazivanje objektiviteta i ukoliko otuda može pripasti savjetu koji se razlikuje od monarhove lične volje kao takve, ovi su savjetodavni položaji ili individue podložni sa-

* Sva tri standardna izdanja razlikuju se u završetku ove rečenice. Hoffmeister (str. 250) umjesto »Verfahrungsart« (način postupanja) stavlja »Verfahrensart«. On, kao i Lasson (str. 235), dodaje riječi koje su stavljene u uglate zagrade »sowie« (kao i) i »dagegen« [protiv njih]. Tih umetnutih riječi nema u Glocknerovu izdanju (str. 392). - Bilj. prev.

mo odgovornosti; ali vlastito veličanstvo monarha, kao posljednji odlučujući subjektivitet, uzvišeno je nad svaku odgovornost za upravne postupke.

§285.

Treći moment kneževske vlasti tiče se onoga po sebi i za sebe općega koje u subjektivnom pogledu opstoji u *savjesti monarha,* a u objektivnom u *cjelini ustava i u zakonima;* kneževska vlast pretpostavlja, utoliko druge momente, kao što i svaki od ovih pretpostavlja nju.

§286.

Objektivna garancija kneževske *vlasti,* pravne sukcesije prema nasljednosti prijestolja itd., leži u tome da isto tako kao što ova sfera ima svoju zbiljnost izdvojenu iz drugih momenata određenih s pomoću uma, imaju i druga za sebe osebujna prava i dužnosti svojih određenja. Svaki član, održavajući se za sebe, održava u umnom organizmu upravo time druge u njihovoj osebujnosti.

Da se monarhijsku uređenje uzdiglo do nasljednosti prijestolja, utvrđene prvorodstvom, tako da je ono time svedeno na patrijarhalni princip iz kojega je historijski proizašlo, ali u višem određenju kao apsolutni vrhunac organski razvijene države, to je jedan od kasnijih rezultata povijesti, koji je za javnu slobodu i umno uređenje najvažniji, premda se, kao što je prije rečeno, možda poštivao, ali se često najmanje razumijeva. Negdašnje puke feudalne monarhije, kao i despocije, pokazuju stoga u povijesti tu mijenu pobuna, nasilja vladara, unutarnjih ratova, propasti kneževskih individua i dinastija, te unutarnju i spoljašnju opću pustoš i razaranje što iz toga proizlazi, jer je u takvom stanju dioba državnog posla, budući da se njihov dio prenosi na vazale, paše itd., samo mehanička, pa nije

razlika u određenju i obliku, nego je samo razlika u većoj ili manjoj vlasti. Tako održava i stvara svaki dio, time što sebe održava, *samo sebe,* te u tome ne ujedno druge, pa ima za nezavisnu samostalnost sve momente potpuno u sebi samome. U organskom odnosu, u kojemu međusobno stoje članovi a ne dijelovi, svaki održava druge time što on ispunjava *svoju vlastitu* sferu; svakome je za *vlastito* samoodržavanje supstancijalna svrha i proizvod isto tako održanje *drugih* članova. Garancije za koje se pita, bilo za učvršćenje nasljednosti prijestolja, kneževske vlasti uopće, za pravednost, javnu slobodu itd., jesu osiguranja s pomoću *institucija.* Kao *subjektivne* garancije mogu se smatrati ljubav naroda, karakter, zakletve, vlast itd., ali čim se govori o *ustavu,* riječ je o objektivnim garancijama, institucijama, tj. o organski ukrštenim momentima, koji se međusobno uvjetuju. Tako su javna sloboda uopće i nasljeđivanje prijestolja međusobne garancije i stoje u apsolutnoj vezi, jer je javna sloboda umni ustav, a nasljeđivanje vladarske vlasti, kako je pokazano, moment koji leži u njegovu pojmu.

b) Upravna vlast

§287.

Od odluke različno je izvođenje i primjena kneževskih odluka, uopće produžavanje i održavanje u istom stanju onoga što je već odlučeno, opstojećih zakona, ustanova, zavoda za zajedničke svrhe i si. Ovaj posao *supsumcije* uopće obuhvaća u sebi *upravna vlast,* pod kojom su isto tako obuhvaćene i *sudske* i *političke* vlasti, koje se neposredno odnose na ono posebno građanskog društva, te čine važećim opći interes u tim svrhama.

§288.

Zajednički *posebni* interesi koji pripadaju građanskom društvu, ležeći izvan po sebi i za sebe bitkujuće općenitosti sa-

me države (§ 256), imaju svoju upravu u korporacijama (§ 251) zajednica i ostalih zanimanja i staleža, te njihovih poglavarstava, starješina, upravitelja i tome slično. Ukoliko su ti poslovi, za koje se oni brinu, s jedne strane, *privatno vlasništvo i interes* tih *posebnih* sfera, pa se s te strane njihov autoritet osniva također na povjerenju njihovih staleških drugova i građanstva, a s druge strane moraju ti krugovi biti podređeni višim interesima države, utoliko će za popunjenje tih mjesta proizaći općenito miješanje izbora tih interesenata i neke više potvrde tih određenja.

§289.

Pridržavati se *općeg interesa države* i pridržavati se onoga *zakonskoga* u tim posebnim pravima, te svoditi ih na ono, zahtijeva staranje s pomoću poslanika upravne vlasti, egzekutivnih *državnih činovnika* i viših savjetodavnih, utoliko kolegijalno konstituiranih nadleštava, koja se sastaju u najvišim vrhovima, koji se dotiču monarha.

Kako je građansko društvo poprište individualnog privatnog interesa svih protiv svih, tako ovdje opstoji konflikt tog interesa sa zajedničkim posebnim poslovima, te konflikt ovih poslova zajedno s onim interesom protiv viših gledišta i naredaba države. Duh korporacije, koji se stvara u ovlaštenju posebnih sfera, prelazi u sebi samome ujedno u duh države time što mu je država sredstvo održavanja posebnih svrha. Ovo je tajna patriotizma građana s te strane što oni državu znaju kao svoju supstanciju, jer ona održava njihove posebne sfere, njihovo ovlaštenje i autoritet, kao i njihovo blagostanje. U duhu korporacije, budući da on *neposredno* sadržava *ukorijenjenost posebnoga u opće,* jest utoliko dubina i snaga države što ih ona ima u *uvjerenju.* Upravljanje poslovima korporacije s pomoću njihovih vlastitih predstojnika - budući da oni, doduše, poznaju i imaju pred sobom svoje vlastite interese i poslove, ali nepotpunije vezu udaljenijih uvjeta i opća gledišta - bit će često nevjesto, osim što tome pridonose dalje okolnosti, npr. bliži privatni dodiri i ina jednakost predstojnika onima koji treba da im budu podređeni, njihova raznovrsnija ovisnost itd. No ova vlastita sfera može se smatrati kao prepuštena momentu *formalne slobode,* gdje vlastito spoznavanje, zaključivanje i izvođenje, kao i male strasti i uobražavanja imaju svoje poprište da se pokažu - i to utoliko više ukoliko je za ono općenitije države manje važan sadržaj posla, koji se time kvari, manje dobro, mučnije obavlja itd. te ukoliko mučno ili glupo staranje za takav tričav posao po sebi više stoji u direktnom odnosu prema zadovoljenju i mnjenju o sebi što se iz toga crpe.

§290.

U poslu upravljanja nalazi se istovremeno *podjela rada* (§ 198). *Organizacija* oblasti ima utoliko formalnu, ali tešku zadaću da se odozdo gdje je građanski život *konkretan* ovaj upravlja na konkretan način, ali da je taj posao podijeljen na svoje *apstraktne* grane, s kojima postupaju posebne oblasti kao različita središta, čija se djelotvornost prema dolje, kao i u najvišoj upravnoj vlasti, ponovo stapa u konkretan pregled.

Dodatak. Glavna tačka o kojoj se radi u upravnoj vlasti je podjela poslova: ona se tiče prijelaza od onog općenitog u ono posebno i pojedinačno a njene poslove treba razdvojiti na različite ogranke. Ali ono što je teško jest to da se oni prema gore i prema dolje ponovo spajaju. Jer, policijska i sudska vlast, na primjer, se doduše razilaze ali se ponovo susreću u nekom poslu. Izvještaj koji se ovdje primjenjuje često se sastoji u tome da se imenuje državni kancelar, predsjednik vlade, ministarski savjet, da bi se time pojednostavila vrhovna uprava. Ali time također sve će opet polaziti odozgo i od ministarske vlasti a poslovi će, kako se kaže, biti centralizirani. Sa ovim je povezana najveća lakoća, brzina, djelotvornost za ono šta se treba događati za opće državne interese. Ova uprava bila je uvedena u francuskoj revoluciji, razrađena u Napoleona i danas još postoji u Francuskoj. Tome nasuprot, Francuskoj nedostaju korporacije i komune, to znači krugovi u kojima se susreću posebni i opći interesi. U srednjem vijeku ovi su krugovi svakako dobili isuviše veliku

samostalnost, bili su države u državi i ponašali su se kruto kao za sebe postojeće korporacije; ali ako ovo i ne mora biti slučaj, ipak se može reći da u zajednicama leži jedinstvena snaga države. Ovdje vlada udara na opravdane interese koje mora respektirati i ukoliko administracija takvim interesima može biti samo korisna, ali ih mora i nadzirati, individua nalazi zaštitu ostvarenja svojih prava, pa se tako njen partikularni interes povezuje sa održanjem cjeline. Od izvjesnog vremena organizacija je uvijek postavljana odozgo a ovo organiziranje je bilo glavno nastojanje, ali ono niže, ono masovno cjeline je manje ili više lako pušteno kao neorgansko; a ipak je od najveće važnosti da to postane organskim, jer samo tako je ono moć, vlast, inače je samo gomila, mnoštvo raspršenih atoma. Opravdana vlast postoji samo u organskom stanju posebnih sfera.

§291.

Poslovi su upravljanja *objektivne,* za sebe po svojoj supstanciji već odlučene prirode (§ 287), pa treba da se izvode i ozbiljuju s pomoću *individua.* Između poslova upravljanja i individua ne opstoji nikakva neposredna prirodna veza, individue stoga nisu određene za njih prirodnom ličnošću i rođenjem. Kao njihovo određenje za te poslove objektivni je moment spoznaja i dokaz njihove sposobnosti - dokaz koji državi osigurava njenu potrebu i kao jedini uvjet ujedno svakom građaninu osigurava mogućnost da se posveti općem stanju.

§292.

Subjektivna strana, da se *ova* individua između više njih - kojih, budući da ovdje ono objektivno ne leži u genijalnosti (kao npr. u umjetnosti), nužno ima neodređeno *više,* među kojima davanje prvenstva nije ništa apsolutno odredljivo - izabere i imenuje za neki položaj i opunomoći za vođenje jednog posla, ova veza individue i službe, kao dviju za sebe međusobno uvijek slučajnih strana, pripada kneževskoj vlasti, kao i najsuverenijoj državnoj vlasti koja odlučuje.

§293.

Posebni poslovi države koje monarhija predaje oblastima sačinjavaju jedan dio *objektivne* strane suvereniteta, koji se nalazi u monarhu; njihova određena *razlika* isto je tako dana prirodom stvari; pa kako je djelatnost oblasti ispunjavanje dužnosti, tako je njihov posao također pravo koje je uzeto iz slučajnosti.

§294.

Individua koja je suverenim aktom (§ 292) vezana uz jedan službeni poziv upućena je na svoje ispunjavanje dužnosti, ono supstancijalno svog odnosa, kao na uvjet ove veze u kojoj individua *kao posljedicu* tog supstancijalnog odnosa nalazi imovinu i osigurano zadovoljstvo svoje posebnosti (§ 264), te oslobođenje svojeg spoljašnjeg položaja i službene djelatnosti od ine subjektivne ovisnosti i utjecaja.

Država ne računa na samovoljna, proizvoljna djela (npr. pravosuđe što su ga vršili vitezi lutalice), upravo zato što su proizvoljna i samovoljna, pridržavajući za sebe izvođenje djela po subjektivnim nazorima, isto kao i proizvoljno neizvršavanje i izvođenje subjektivnih svrha. Drugi ekstrem prema vitezu lutalici bio bi u pogledu državne službe ekstrem *državnog sluge,* koji bi bio vezan uz svoju službu prosto po nuždi, bez istinske dužnosti i isto tako bez prava. - Državna služba zahtijeva, štaviše, žrtvovanje samostalnog i proizvoljnog zadovoljavanja subjektivnih svrha dajući upravo time pravo da se ono nađe u djelu koje je primjereno dužnosti, ali samo u njemu. U tome leži s te strane povezanost općeg i posebnog interesa, koja sačinjava pojam i unutarnju čvrstoću države (§ 260). - Službenički odnos također nije nikakav *ugovorni* odnos (§ 75), premda opstoji dvostruka suglasnost i izvršavanje obiju strana. Službenik nije pozvan za neko pojedinačno izvršavanje službe kao opunomoćenik, nego stavlja u ovaj odnos glavni interes svoje duhovne i posebne egzistencije. **Isto**

tako nije to po svom kvalitetu spoljašnja, samo posebna stvar koju bi on imao da izvršava i koja bi njemu bila povjerena, *vrijednost je* jedne takve stvari kao ono unutarnje različita od njene spoljašnjosti pa se još ne povređuje pri neizvršavanju stipuliranoga (§ 77). No ono što državni službenik treba da izvršava jest, onako kako je to neposredno, vrijednost po sebi i za sebe. Nepravo neizvršavanjem ili pozitivnom povredom (postupak koji je suprotan službi, a to su i jedno i drugo) stoga je povreda samog općeg sadržaja (uspor. § 95, negativno beskonačni sud), a stoga prijestup ili također zločinstvo. - Osiguranim zadovoljavanjem posebnih potreba otklonjena je spoljašnja nevolja, koja može izazvati da se sredstva za to potraže na račun službene djelatnosti i dužnosti. U općoj državnoj vlasti nalaze oni koji su opunomoćeni za njene poslove zaštitu spram druge subjektivne strane, spram privatnih strasti onih kojima se upravlja i čiji se privatni interes itd. naprotiv vrijeđa pridavanjem važnosti onome općemu.

§295.

Osiguranje države i upravljača spram zloupotrebe vlasti od strane oblasti i njihovih činovnika leži, s jedne strane, neposredno u njihovoj hijerarhiji i odgovornosti a, s druge strane, u ovlaštenju zajednica, korporacija, s pomoću kojih se sprečava miješanje subjektivne proizvoljnosti u vlast, koja je povjerena činovnicima, te s pomoću kojih se u pojedinačnom ponašanju nedovoljna kontrola odozgo dopunjava odozdo.

U ponašanju i obrazovanju činovnika nalazi se tačka gdje zakoni i odluke uprave dotiču pojedinačnost, dobivajući važenje u zbiljnosti. To je, dakle, mjesto od kojeg zavisi zadovoljstvo i povjerenje građana prema upravi, kao i izvršavanje ili slabljenje i sprečavanje njenih namjera s te strane da osjećaj i uvjerenje, *vrstu i način* izvođenja isto tako lako visoko cijene koliko i sam sadržaj onoga što treba da se izvede, sadržaj koji već za sebe može sadržavati teret. U neposrednosti i ličnosti tog doticaja leži da kontrola odozgo s te strane postiže nepotpunije svoju svrhu, koja također u zajedničkim interesu činovnika kao staleža koji se zbija protiv potčinjenih i protiv pretpostavljenih, može naći teškoće, čije otklanjanje - naročito kod uglavnom inače još nesavršenih institucija - zahtijeva i opravdava više miješanje suvereniteta (kao npr. *Fridrika* II u ozloglašenom slučaju Müllera Arnolda).

§296.

No da nestrastvenost, pravednost i blagost ponašanja postane *običajem,* stoji u vezi djelomice s direktno *običajnosnim* i misaonim obrazovanjem,* koje s onim što uvježbavanje takozvanih znanja o predmetima te sfere - potrebna poslovna vježba, zbiljski rad itd. - ima u sebi mehaničkoga, održava ravnotežu; *veličina* je države glavni moment kojim se isto tako slabi važnost porodičnih i drugih privatnih veza, kao što i osveta, mržnja i druge takve strasti postaju nemoćnije i time tuplje; u bavljenju s velikim interesima, koji opstoje u velikoj državi, propadaju za sebe te subjektivne strane i stvara se navika općih interesa, nazora i poslova.

§297.

Članovi uprave i državni činovnici sačinjavaju glavni dio *srednjeg staleža,* kojemu pripada obrazovana inteligencija i pravna svijest mase jednog naroda. Da taj srednji stalež ne zauzme izolirani položaj neke aristokracije, i da obrazovanje i vještina ne postanu sredstvom proizvoljnosti i gospodstva, postiže se institucijom suvereniteta odozgo prema dolje i pravima korporacije odozdo prema gore.

Tako se nekad pravosuđe, čiji je objekt vlastiti interes svih individua, pretvorilo u instrument dobitka i gos-

* U originalu...*Sitte...* hängt mit *der...sittlichen.* Ovdje je također vidljivo zašto sam »sittlich« prevodio kao *običajnosno,* a ne, kako je kod nas uobičajeno, *ćudoredno,* ili čak, što je suprotno Hegelovu shvaćanju tog pojma a prema tome i neispravno, *moralno.* - Bilj. prev.

podarenja time što se poznavanje prava sakrilo u učenost i strani jezik, a poznavanje pravnog postupka u zamršeni formalizam.

Dodatak. U srednjem staležu kojemu pripadaju državni službenici, jest svijest države i istaknuto obrazovanje. Stoga on čini i njen temeljni stub u odnosu na pravičnost i inteligenciju. Država u kojoj ne postoji srednji stalež, stoga još ne stoji ni na kakvom visokom stupnju. Tako je, na primjer, u Rusiji koja ima jednu robovsku masu i drugu koja vlada. Jedan od glavnih interesa države jest da se obrazuje ovaj srednji stalež, ali ovo se može dogoditi samo u organizaciji koja je onakva kakvu smo je vidjeli, naime pomoću ovlaštenja posebnih krugova koji su relativno nezavisni, i kroz jedan svijet službenika čija se samovolja lomi na onima koji su ovlašteni na taj način. Djelovanje prema općem pravu i navika ovog djelovanja je posljedica suprotnosti koju obrazuju za sebe samostalni krugovi.

c) Zakonodavna vlast

§298.

Zakonodavna vlast tiče se zakona kao takvih ukoliko potrebuju dalje određivanje, te unutarnjih poslova koji su po svom sadržaju posve općeniti. Ova je vlast sama dio ustava, koji joj je pretpostavljen, a utoliko po sebi i za sebe leži izvan njenog direktnog određivanja, ali se dalje razvija u usavršavanju zakona i u progresivnom karakteru općih upravnih poslova.

Dodatak. Ustav mora po sebi i za sebe biti na čvrstom tlu na kojemu stoji zakonodavna vlast i on stoga ne mora biti tek sačinjen. Ustav dakle *jest,* ali on isto tako bitno *postaje,* to znači, on napreduje u obrazovanju. Ovo napredovanje jedno je mijenjanje koje je neupadljivo i nema formu promjene. Kad je, na primjer, imovina kneževa i njihovih porodica u Njemačkoj najprije bila privatno dobro i kada se, pak, bez borbe i otpora pretvorila u državno dobro, to znači u državnu imovinu, to je došlo otuda što su kneževi osjetili potrebu nedjeljivosti dobara i što su zahtijevali garanciju za nju od pokrajina i pokrajinskih skupština i tako je upleli u način postojanja imovine nad kojom sad više nisu imali dispoziciju. Na sličan način je ranije car bio sudac i lutao je carstvom izričući pravo. Kroz puko prividno napredovanje obrazovanja postalo je krajnje nužno da car sve više i više ovu sudačku službu prepušta drugima, pa se tako napravio prelaz sudske vlasti od osobe kneza na kolegije. Tako je, dakle, dalje obrazovanje nekog stanja prividno mirno i neprimjetno. Nakon dugog vremena ustav na ovaj način dolazi do jednog posve drugog stanja nego ranije.

§299.

Ovi se predmeti u pogledu individue određuju pobliže s dvije strane: a) kakvu korist one imaju s pomoću države i što imaju da uživaju i β) što one njoj treba da čine. Pod onim su obuhvaćeni privatnopravni zakoni uopće, prava zajednica i korporacija i sasvim općenite ustanove, te indirektno (§ 298) cjelina ustava. No ono što treba da se čini može se samo time što se to reducira na *novac* kao egzistentnu opću *vrijednost* stvari i djela, odrediti na pravedan način i ujedno tako da *posebni* poslovi i službe koje može da izvrši pojedinac idu posredovanjem njegove proizvoljnosti.

Što je predmet općeg zakonodavstva i što treba da bude prepušteno određenju administrativnih oblasti i reguliranju uprave uopće, dade se, doduše, općenito tako razlikovati da u prvo pripada samo ono što je po sadržaju posve općenito, zakonska određenja, a u drugo posebnost, te vrsta i način *egzekucije.* No to razlikovanje nije potpuno određeno već zbog toga što zakon, da bi bio zakon a ne puka zapovijest uopće (kao: »ne ubij«, uspor. s bilj. k § 140, s. 131. itd.), mora u sebi biti *određen;* ali što je on određeniji, utoliko se njegov sadržaj više približava sposobnosti da se takav kakav jest izvrši. Međutim, određenje koje bi išlo tako daleko ujedno bi zakonima dalo empirijsku stranu koja bi u zbiljskom izvršavanju morala biti podvrgnuta promjenama, što bi naškodilo karakteru zakona. U samom organskom jedinstvu državnih vlasti leži da je to

jedan duh koji utvrđuje ono opće, te da ga on dovodi i izvodi do njegove određene zbiljnosti. - U državi prije svega može udariti u oči da od mnogih vještina, dobara, djelatnosti, talenata i beskonačno raznolikih živih *moći,* koje u njima leže i koje su ujedno povezane s uvjerenjem, država ne zahtijeva neko direktno izvršavanje, nego traži za sebe samo *jednu moć,* onu što se javlja kao *novac.* - *Djela* koja se odnose na obranu države od neprijatelja pripadaju tek dužnosti idućeg odjeljka. No uistinu novac nije *posebna* moć pored drugih, nego je on njihova općenitost, ukoliko one sebe proizvode u spoljašnjost opstanka, u kojoj se mogu shvatiti kao *stvar.* Samo na ovom najspoljašnijem vrhuncu moguća je *kvantitativna* određenost i time pravednost i jednakost *djela.* - *Platon* daje u svojoj Državi da starješine dodjeljuju individue posebnim staležima i da im određuju njihove *posebne* poslove (uspor. § 185. bilj.); u feudalnoj monarhiji morali su vazali isto tako izvršavati neodređene službe, ali također u njihovoj *posebnosti,* npr. sudsko zvanje itd.; radovi na Orijentu, u Egiptu za ogromne arhitekture itd. isto su tako *posebnog* kvaliteta itd. Tim odnosima nedostaje princip *subjektivne slobode* da je supstancijalno činjenje individue, koja je u takvim poslovima, po svom sadržaju, ionako posebnost, posredovano njenom *posebnom voljom;* - pravo koje je moguće samo s pomoću zahtjeva izvršavanja u obliku opće vrijednosti i koje je osnov što je prouzrokovao taj preobražaj.

Dodatak. Dvije strane ustava odnose se na prava i poslove individua. Što se tiče poslova, oni se gotovo svi reduciraju na novac. Vojna dužnost sada je gotovo jedini lični posao. U ranijim vremenima ono konkretno individua daleko više se uzimalo u obzir a one su pozivane na rad prema njihovoj umješnosti. Kod nas država *kupuje* ono što joj treba a ovo se najprije može pojaviti kao apstraktno, mrtvo i bezdušno, pa može izgledati kao da bi država pala budući da se zadovoljava apstraktnim poslovima. Ali u principu nove države leži to da je sve što individua čini, posredovano njenom voljom. Ali pravednost jednakosti može daleko bolje biti ostvarena novcem. Onaj ko je talentiran bio bi inače više oporezovan nego onaj ko talenta nema, kada bi se radilo o konkretnoj sposobnosti. Sada je, pak, upravo

time na vidjelo stavljen respekt pred subjektivnom slobodom da se nekoga može uzeti u onome u čemu on može biti uzet.

§300.

U zakonodavnoj su vlasti kao totalitetu prije svega djelotvorna dva druga momenta: *monarhijski,* kao onaj kojemu pripada najviša odluka - *upravna vlast* kao savjetodavni moment, s konkretnim poznavanjem i pregledom cjeline u njenim mnogostrukim stranama i zbiljskim načelima, koja su se u tome ustalila, kao i s poznavanjem potreba poglavito državne vlasti, - konačno *staleški* element.

Dodatak. Pogrešnim shvatanjima države pripada i to da se član vlade, kao što čini konstituirajuća skupština, želi isključiti od zakonodavnih tijela. U Engleskoj ministri moraju biti članovi parlamenta a ovo je ispravno utoliko što članovi vlade trebaju stajati u vezi a ne u suprotnosti sa zakonodavnom vlašću. Predstava takozvane nezavisnosti vlasti u sebi nosi temeljnu zabludu nezavisne vlasti ipak trebaju ograničavati jedna drugu. Ali kroz ovu nezavisnost ukida se jedinstvo države, koje treba zahtijevati prije svega.

§301.

Staleškom je elementu određenje da opća stvar ne samo *po sebi* nego i *za sebe,* tj. da u njoj dođe do egzistencije moment *formalne slobode,* javna svijest kao *empirijska općenitost* nazora i misli mnogih.

Izraz: *mnogi* οἱπολλοί označuje empirijsku općenitost ispravnije nego onaj uobičajeni: *svi.* Jer ako će se reći da se po sebi razumije kako se prije svega pod tim *svi,* u najmanju ruku, nije mislilo na djecu, žene itd., onda se time još više po sebi razumije da nije trebalo upotrebljavati sasvim određen izraz: *svi,* gdje je riječ još o nečemu sasvim neodređenome. - Uopće kruži tako neizrecivo mnogo

neispravnih i krivih predstava i izreka o narodu, ustavu i staležima da bi bila uzaludna muka htjeti ih prikazati, raspraviti i ispraviti. Predstava koju prosta svijest prije svega obično ima pred sobom o nužnosti ili korisnosti konkurencije staleža otprilike je prvenstveno ta da bi poslanici iz naroda, ili čak narod, *najbolje morali razumjeti* ono što njemu najbolje služi, i da on nesumnjivo ima najbolju volju za to najbolje. Što se tiče prvoga, to je mnogo više slučaj da riječ narod, ukoliko se njome označuje poseban dio članova jedne države, izražava dio *koji ne zna što hoće.* Znati što se hoće, te, još više, što hoće po sebi i za sebe bitkujuća volja, um, jest plod dublje spoznaje i uvida, što upravo nije stvar naroda. - Jamstvo, koje u staležima leži za ono opće najbolje i za javnu slobodu, ne nalazi se, kad se malo razmisli, u njegovu posebnom uvidu - jer najviši državni činovnici imaju nužno dublji i sveobuhvatniji uvid u prirodu ustanova i potreba države, kao i veću vještinu i naviku za te poslove, pa *mogu* bez staleža činiti ono najbolje, kao što također na staleškim skupštinama neprestano moraju činiti najbolje - nego ono leži djelomice, dakako, u nekom dodatku uvida poslanika, poglavito u djelovanje činovnika koji stoje podalje od nadzora viših mjesta i naročito u prijekim i specijalnim potrebama i oskudicama što ih imaju pred sobom u konkretnom zoru, a djelomice da se u onom djelovanju što ga dovodi sa sobom cenzura mnogih, i to javna cenzura koju treba očekivati, već unaprijed upotrijebi najbolji uvid u poslove i planove, koje treba predočiti pa da se urede u skladu samo s najčistijim motivima - prinuda, koja je isto tako djelotvorna za same članove staleža. No što se tiče posebno *dobre volje* staleža za ono opće dobro, već je gore (§ 272, primjed.) primijećeno da pripada nazoru ološa, stajalištu onoga negativnoga uopće, da se kod uprave pretpostavlja zla ili manje dobra volja; - pretpostavka koja bi ponajprije, ako bi trebalo da se na nju odgovori u istom obliku, imala za posljedicu rekriminaciju da su staleži, budući da proizlaze iz pojedinačnosti, privatnog stajališta i posebnih interesa, skloni da upotrijebe svoju djelatnost za te interese na štetu općih interesa, jer su, naprotiv, drugi momenti državne vlasti već za sebe postavljeni na stajalište države i posvećeni općoj

svrsi. Što se, prema tome, uopće tiče *garancije* koja naročito treba da leži u staležima, i svaka druga državna institucija dijeli to s njima da bude garancija javne dobrobiti i umne slobode, a medu njima opstoje insititucije kao što su suverenitet monarhov, nasljednost prijestolja, sudsko ustrojstvo itd., u kojima ta garancija leži još u mnogo jačem stupnju. Osebujno pojmovno određenje staleža valja stoga tražiti u tome što u njima subjektivni moment opće slobode, vlastiti uvid i vlastita volja sfere, koja je u ovom prikazu nazvana građanskim društvom, počinje *egzistirati u odnosu prema državi.* Da je ovaj moment određenje ideje razvijene do totaliteta, ova unutarnja nužnost, koja se ne smije zamijeniti sa spoljašnjom nužnošću i korisnošću, slijedi, kao svuda, iz filozofskog gledišta.

Dodatak. Položaj uprave prema staležima ne treba biti bitno neprijateljski, a vjera u nužnost ovog neprijateljskog odnosa tužna je zabluda. Uprava nije nikakva partija kojoj je suprotstavljena druga, tako da bi obje trebale mnogo izgubiti i iscrpiti se, a ako neka država dođe u jedno takvo stanje onda je to nesreća i ne može se računati kao zdravlje. Nadalje, poreze koje odobravaju staleži ne treba smatrati poklonom koji se daje državi, nego oni se odobravaju kao ono najbolje samih onih koji daju pristanak. Ono šta sačinjava osebujni značaj staleža jeste da država time stupa u subjektivnu svijest naroda i da počinje sudjelovati u njoj.

§302.

Promatrani kao *posredni* organ, staleži stoje, s jedne strane, između uprave uopće i, s druge strane, naroda razlučenoga u posebne sfere i individue. Njihovo određenje zahtijeva od njih isto tako *smisao i uvjerenje države i uprave,* kao i *interesa posebnih* krugova i *pojedinaca.* Taj položaj ima ujedno značenje posredništva, koje je zajedničko sa organiziranom upravnom vlasti, da se ni kneževska vlast ne pojavi *izolirana* i time kao puka vladarska moć i proizvoljnost, niti da se izoliraju posebni interesi zajednica, korporacija i individua, ili još više, da pojedinci ne bi došli do toga da predstavljaju *mnoštvo* i *gomilu,* a time

do neorganskog mnjenja i htijenja i puke masovne vlasti protiv organske države.

Najvažnijim logičkim uvidima pripada da jedan određeni moment koji, stojeći u suprotnosti, ima položaj ekstrema prestaje to biti time što je on ujedno *sredina pa je organski* moment. Kod predmeta koji se ovdje promatra utoliko je važnije da se istakne ova strana, jer najčešćim, ali najopasnijim predrasudama pripada da se staleži predstavljaju s gledišta *suprotnosti* spram vlade, kao da bi to bio njihov bitni položaj. Organski, tj. primljen u totalitet, staleški se element pokazuje samo s pomoću funkcije posredovanja. Time je sama suprotnost snižena na privid. Kad se ona ne bi, ukoliko se pojavljuje, ticala samo površine, nego kad bi zbiljski bila supstancijalna suprotnost, tada bi država počela propadati. Znak da protivurječje nije ove vrste, proizlazi po prirodi stvari na taj način ako se njegovi predmeti ne tiču bitnih elemenata državnog organizma, nego specijalnih i sporednijih stvari, a strast, koja se ipak vezuje uz taj sadržaj, postaje strančarstvom zbog prosto subjektivnog interesa, možda zbog viših državnih položaja.

Dodatak. Ustav je bitno sistem posredovanja. U despotskim državama gdje postoje samo kneževi i narod, narod djeluje, ako djeluje, kao razarajuća masa protiv organizacije. Ali nastupajući organski, gomila svoje interese prožima na način koji je primjeren pravu i poretku. Ako, naprotiv, ovo sredstvo ne postoji, onda će ono sebe - iskazivanje mase uvijek biti divlje. U despotskim državama despot stoga poštuje narod, a njegov bijes pogađa uvijek samo okolinu. U njoj narod također plaća samo male dažbine koje se u jednoj ustavnoj državi daju vlastitom sviješću naroda. Ni u jednoj zemlji se ne plaćaju tolike dažbine kao upravo u Engleskoj.

§303.

Općem staležu, koji se pobliže daje na službu upravljanja, neposredno je određenje da ono opće ima za svrhu svoje bitne

djelatnosti; u staleškom elementu zakonodavne vlasti dolazi *privatni stalež* do *političkog značenja* i djelotvornosti. On se stoga pri tome ne može pojaviti ni kao puka nerazlučena masa niti kao mnoštvo razriješeno o njegove atome, nego kao ono *što on već jest,* naime *stalež* koji je različit s obzirom na supstancijalni odnos i koji se osniva na posebnim potrebama i radu kojim se one namiruju (201 i dalje). Samo se tako u tom pogledu istinski vezuje ono u državi zbiljsko *posebno* uz opće.

To se ne slaže s jednom drugom uobičajenom predstavom da bi se privatni stalež, budući da se u zakonodavnoj vlasti uzdiže do učešća u općoj stvari, morao kod toga pojaviti u obliku *pojedinaca,* bilo to da biraju zamjenike za tu funkciju, bilo da čak svaki treba da kod toga dade jedan glas. Ovaj atomistički, apstraktni nazor nestaje već u porodici, kao i građanskom društvu, gdje se pojedinac pojavljuje samo kao član nečega općega. A država je bitno organizacija takvih članova koji su *za sebe krugovi,* i u njoj ne treba nijedan momenat da se pokaže kao neorgansko mnoštvo. *Mnogi* kao pojedinci, što se rado razumijeva pod narodom, jesu dakako neki *skup,* ali samo kao *mnoštvo* - neoblikovana masa, čije bi gibanje i djelanje upravo time bilo samo elementarno, bezumno, divlje i strašno. Čim se u pogledu ustava još čuje kako on govori o *narodu,* toj neorganskoj cjelokupnosti, može se već unaprijed znati da se mogu očekivati samo općenitosti i krive deklamacije. - Predstava koja u onim krugovima već opstojeće zajednice - gdje one stupaju u ono političko, tj. na stajalište *najviše konkretne općenitosti* - opet razrješuje u mnoštvo individua upravo time rastavlja međusobno građanski i politički život, pa stavlja ovaj, tako reći, u zrak, jer bi njegova baza bila samo apstraktna pojedinačnost proizvoljnosti i mnjenja, dakle ono slučajno, a ne jedan po sebi i za sebe *čvrsti i opravdani* temelj. - Premda su u predstavama takozvanih teorija *staleži građanskog* društva uopće i *staleži* u političkom* značenju daleko razdvojeni, jezik je ipak još zadržao to sjedinjenje, koje je prije i onako opstojalo.

*** Misle se staleži i skupština. - Bilj. prev.**

§304.

Razliku staleža, koja opstoji već u pređašnjim sferama, sadržava političko-staleški element ujedno u svom vlastitom određenju. Njegov isprva apstraktni položaj, naime položaj *ekstrema empirijske općenitosti* spram *kneževskog ili monarhijskog principa uopće* - u kojemu** jedino leži *mogućnost suglasnosti,* a prema tome isto tako *mogućnost neprijateljskog* suprotstavljanja - taj apstraktni položaj postaje samo na taj način umnim odnosom *(zaključkom,* usporedi bilj. uz § 302) što njegovo *posredništvo* počinje da egzistira. Kako sa strane kneževske vlasti upravna vlast (§ 300) već ima to određenje, tako mora također sa strane staleža jedan njihov moment biti okrenut prema određenju da bitno egzistira kao moment sredine.

§305.

Jedan od staleža građanskog društva sadržava princip koji je za sebe podoban da se konstituira u taj politički odnos, naime u stalež prirodne običajnosti, čija je baza porodični život, i s obzirom na subzistenciju, zemljišni posjed, te tako s ovim zajedničko, s obzirom na njegovu posebnost, htijenje, koje na sebi počiva, i prirodno određenje, koje u sebi sadržava kneževski element.

§306.

Za politički položaj i značenje on se pobliže kosntituira ukoliko je njegova imovina isto tako nezavisna od državne imovine kao i od nesigurnosti zanata, od požude za dobitkom i promjenljivosti posjeda uopće - kako od blagonaklonosti upravne moći tako i od blagonaklonosti gomile, pa čak ukoliko je i protiv vlastite proizvoljnosti utvrđena time da za to određenje pozvani članovi tog staleža nemaju pravo drugih građana, dijelom

** Tj. u apstraktnom položaju. - Bilj. red.

da slobodno disponiraju cijelim svojim vlasništvom, dijelom da ga po jednakosti ljubavi prema djeci znadu kao prijelazno na njih; - imovina postaje tako *neotuđivo,* majoratom opterećeno nasljedno dobro.

Dodatak. Ovaj stalež ima htijenje koje postoji više za sebe. U cijelosti se stalež posjednika dobara razlikuje na njegov obrazovani dio i na seljački stalež. Uz to, objema staležima je suprotstavljen stalež zanata kao ovisan od potrebe i upućen na nju, i opći stalež kao bitno ovisan od države. Sigurnost i čvrstina ovog staleža može biti još uvećana institucijom majorata koja je, pak, poželjna samo u političkom pogledu jer je s time za političku svrhu povezana jedna žrtva, da bi prvorođeni mogao nezavisno da živi. Utemeljenje majorata leži u tome da država ne treba da računa samo na puku mogućnost uvjerenja nego na nešto što je nužno. Uvjerenje sada svakako nije povezano sa imovinom ali relativno nužna povezanost je u tome da onaj ko ima samostalnu imovinu nije ograničen vanjskim okolnostima i tako može nastupati neometano i raditi za državu. Ondje gdje u tome nedostaju političke institucije, ustanovljavanje i potpomaganje majorata nije ništa drugo nego lanac koji je stavljen slobodi privatnog prava kojoj mora pristupiti ili politički smisao ili koja ide ususret svom poništenju.

§307.

Pravo ovog dijela supstancijalnog staleža na taj je način, doduše, s jedne strane utemeljeno na prirodnom principu porodice, ali ovaj je ujedno teškim žrtvama preokrenut za *političku svrhu,* čime je ovaj stalež bitno upućen na djelatnost za tu svrhu, i zbog toga također, bez slučajnosti nekog izbora, *rođenjem* pozvan i *ovlašten* za to. Time on ima čvrsti supstancijalni položaj između subjektivne proizvoljnosti ili slučajnosti obaju ekstrema, i kako on (vidi pređašnji §) u sebi nosi usporedbu momenta kneževske vlasti, tako, uostalom, s drugim ekstremom također dijeli iste potrebe i ista prava, te tako postaje ujedno oslonac prijestolja i društva.

§304.

Razliku staleža, koja opstoji već u pređašnjim sferama, sadržava političko-staleški element ujedno u svom vlastitom određenju. Njegov isprva apstraktni položaj, naime položaj *ekstrema empirijske općenitosti* spram *kneževskog ili monarhijskog principa uopće* - u kojemu** jedino leži *mogućnost suglasnosti,* a prema tome isto tako *mogućnost neprijateljskog* suprotstavljanja - taj apstraktni položaj postaje samo na taj način umnim odnosom *(zaključkom,* usporedi bilj. uz § 302) što njegovo *posredništvo* počinje da egzistira. Kako sa strane kneževske vlasti upravna vlast (§ 300) već ima to određenje, tako mora također sa strane staleža jedan njihov moment biti okrenut prema određenju da bitno egzistira kao moment sredine.

§305.

Jedan od staleža građanskog društva sadržava princip koji je za sebe podoban da se konstituira u taj politički odnos, naime u stalež prirodne običajnosti, čija je baza porodični život, i s obzirom na subzistenciju, zemljišni posjed, te tako s ovim zajedničko, s obzirom na njegovu posebnost, htijenje, koje na sebi počiva, i prirodno određenje, koje u sebi sadržava kneževski element.

§306.

Za politički položaj i značenje on se pobliže kosntituira ukoliko je njegova imovina isto tako nezavisna od državne imovine kao i od nesigurnosti zanata, od požude za dobitkom i promjenljivosti posjeda uopće - kako od blagonaklonosti upravne moći tako i od blagonaklonosti gomile, pa čak ukoliko je i protiv vlastite proizvoljnosti utvrđena time da za to određenje pozvani članovi tog staleža nemaju pravo drugih građana, dijelom

** Tj. u apstraktnom položaju. - Bilj. red.

da slobodno disponiraju cijelim svojim vlasništvom, dijelom da ga po jednakosti ljubavi prema djeci znadu kao prijelazno na njih; - imovina postaje tako *neotuđivo,* majoratom opterećeno nasljedno dobro.

Dodatak. Ovaj stalež ima htijenje koje postoji više za sebe. U cijelosti se stalež posjednika dobara razlikuje na njegov obrazovani dio i na seljački stalež. Uz to, objema staležima je suprotstavljen stalež zanata kao ovisan od potrebe i upućen na nju, i opći stalež kao bitno ovisan od države. Sigurnost i čvrstina ovog staleža može biti još uvećana institucijom majorata koja je, pak, poželjna samo u političkom pogledu jer je s time za političku svrhu povezana jedna žrtva, da bi prvorođeni mogao nezavisno da živi. Utemeljenje majorata leži u tome da država ne treba da računa samo na puku mogućnost uvjerenja nego na nešto što je nužno. Uvjerenje sada svakako nije povezano sa imovinom ali relativno nužna povezanost je u tome da onaj ko ima samostalnu imovinu nije ograničen vanjskim okolnostima i tako može nastupati neometano i raditi za državu. Ondje gdje u tome nedostaju političke institucije, ustanovljavanje i potpomaganje majorata nije ništa drugo nego lanac koji je stavljen slobodi privatnog prava kojoj mora pristupiti ili politički smisao ili koja ide ususret svom poništenju.

§307.

Pravo ovog dijela supstancijalnog staleža na taj je način, doduše, s jedne strane utemeljeno na prirodnom principu porodice, ali ovaj je ujedno teškim žrtvama preokrenut za *političku svrhu,* čime je ovaj stalež bitno upućen na djelatnost za tu svrhu, i zbog toga također, bez slučajnosti nekog izbora, *rođenjem* pozvan i *ovlašten* za to. Time on ima čvrsti supstancijalni položaj između subjektivne proizvoljnosti ili slučajnosti obaju ekstrema, i kako on (vidi pređašnji §) u sebi nosi usporedbu momenta kneževske vlasti, tako, uostalom, s drugim ekstremom također dijeli iste potrebe i ista prava, te tako postaje ujedno oslonac prijestolja i društva.

§308.

U drugom dijelu staleškog elementa pripada *pokretna* strana *građanskog društva,* koja može, spoljašnje zbog mnoštva njegovih članova, ali bitno zbog prirode njihova određenja i zaposlenja, nastupiti s amo s pomoću *poslanika.* Ukoliko su ovi opunomoćeni od građanskog društva, neposredno je jasno da građansko društvo to čini *kao ono što ono jest* - dakle ne kao atomistički raščlanjeno na pojedince, koji se ne okupljaju bez daljeg održanja na jedan čas samo za neki pojedinačni i privremeni akt, nego kao raščlanjeno u svoje ionako konstituirane zadruge, općine i korporacije, koje na taj način dobivaju političku vezu. U njihovu ovlaštenju za takvo izaslanstvo, koje saziva kneževska vlast, kao i u ovlaštenju prvog staleža da se pojavi (§ 307), nalazi egzistencija staleža i njihove skupštine konstituiranu, osebujnu garanciju.

Da *svaki* pojedini treba da učestvuje u vijećanju i rješavanju u općim poslovima države, jer su oni svi članovi države, a njeni su poslovi poslovi *svih,* u kojima oni imaju *pravo* da budu sa svojim znanjem i voljom - ta predstava, koja je *demokratski* element bez *ikakvog umnog oblika* htjela postaviti u državni organizam, koji je to samo s pomoću takvog oblika, tako je bliska zato što ona ostaje pri *apstraktnom* određenju da se bude član države, a površno mišljenje drži se apstrakcije. Umno promatranje, svijest ideje, jest *konkretno,* pa se utoliko poklapa s istinskim *praktičkim* smislom, koji sam nije ništa drugo nego umni smisao, smisao ideje - ali koji ipak ne valja zamijeniti pukom poslovnom rutinom i horizontom neke ograničene sfere. Konkretna je država u *svoje posebne krugove raščlanjena cjelina;* član države jest član jednog takvog *staleža;* samo u tom svom objektivnom određenju može on u državi doći u obzir. Njegovo opće određenje uopće sadržava dvostruki moment, da bude *privatna osoba,* te, kao *onaj koji misli,* da bude isto tako svijest i htijenje onoga *općega;* ova svijest i htijenje, međutim, samo tada nisu prazni, nego *ispunjeni* i zbiljski *živi* ako su ispunjeni posebnošću - a ova je posebni stalež i određenje; ili: individua jest rod, ali ona ima svoju *imenentnu* opću *zbiljnost* kao *najbliži* rod. - Svoje zbiljsko i živo određenje za *ono opće* postiže ona otuda ponajprije u svojoj sferi korporacije, općine itd. (§ 251), pri čemu joj je ostalo otvoreno da svojom vještinom stupi u svaku korporaciju za koju se osposobi, pod što spada također i opći stalež. Druga pretpostavka, koja leži u predstavi da *svi* treba da učestvuju u državnim poslovima, pretpostavka da se, naime, *svi razumiju u te poslove,* jest isto tako neslana kao što se ona, bez obzira na to, često može čuti. No u javnom je mnjenju (vidi § 316) svakome otvoren put da ispolji i traži pravo za svoje subjektivno mišljenje o općemu.

§309.

Budući da se izaslanstvo šalje za savjetovanje i rješavanje o *općim* poslovima, smisao mu je da se, s pomoću povjerenja, odrede za nj takve individue koje se bolje razumiju u te poslove nego poslanici, kao i to da ne traže pravo za posebni interes jedne općine, korporacije, protiv općeg interesa, nego uglavnom za ovaj potonji. Stoga nije njihov odnos da budu mandatari koji su opunomoćeni ili koji prenose instrukcije, utoliko manje ukoliko je određenje zbora da bude živa skupština, koja se međusobno obavještava i uvjerava, te zajednički savjetuje.

Dodatak. Ako se uvodi reprezentacija onda u tome leži to da se pristajanje ne treba dogoditi preko svih nego preko opunomoćenika, jer pojedinac više ne konkurira kao beskonačna osoba. Reprezentacija se temelji na povjerenju; ali povjerenje je nešto drugo nego kad *ja* kao *ovaj* dajem svoj glas. Majoritet glasova je isto tako protivan načelu da u onom šta me mora obavezivati, ja kao ovaj trebam biti prisutan. Povjerenje prema nekom čovjeku imamo tako što se njegov uvid smatra takvim da on sa mojom stvari postupa kao sa svojom stvari po svom najboljem znanju i savjesti. Princip pojedinačne subjektivne volje, dakle, otpada, jer se povjerenje tiče stvari, načela nekog čovjeka, njegovog ponašanja, njegovog djelovanja njegovog konkretnog smisla uopće. Zato se radi o tome da onaj ko stupa u staleški element, ima jedan karakter, jedan uvid ijednu volju koja odgo-

vara njegovoj zadaći da bude pozvan općim poslovima. Ne radi se, naime, o tome da individua dolazi do riječi kao apstraktno pojedinačna, nego da se njeni interesi učine važećim u jednoj skupštini u kojoj se razmatra ono općenito. Da bi izaslanik ovo ispunio i prenio, potrebna je garancija birača.

§310.

Garancija svojstava i uvjerenja, koja odgovaraju toj svrsi - jer nezavisna imovina zahtijeva svoje pravo već u prvom dijelu staleža - pokazuje se kod drugog dijela, koji proizlazi iz pokretnog i promjenljivog elementa građanskog društva, naročito po *zbiljskom* vođenju poslova u poglavarskim ili državnim službama stečenom i *djelom* potvrđenom uvjerenju, vještini i poznavanju ustanova i interesa države te time obrazovanom i iskušanom *poglavarskom razumijevanju i razumijevanju države.*

Subjektivno mnjenje po sebi lako nalazi zahtjev takve garancije ako je, s obzirom na takozvani narod, učinjen nepotrebnim, štaviše, možda čak utvrdljivim. No država ima kao svoje određenje ono što je objektivno, a ne subjektivno mnjenje i njegovo samopovjerenje; individue mogu za nju biti samo ono što je kod njih objektivno spoznatljivo i iskušano, a ona kod ovog dijela staleškog elementa utoliko više treba da pazi ukoliko ovaj ima svoj korijen u interesima i poslovima koji su upravljeni na ono posebno, gdje slučajnost, promjenljivost i proizvoljnost imaju svoje pravo da se pokažu. - Spoljašnji uvjet, izvjesna imovina, pojavljuje se, uzeta prosto za sebe, kao jednostrani ekstrem spoljašnjosti spram drugoga, isto tako jednostranoga samo subjektivnog povjerenja i mnjenja birača. Jedan, kao i drugi sačinjava u svojoj apstrakciji kontrast spram konkretnih svojstava, koja su potrebna za savjetovanje o državnim poslovima i koja su sadržana u određenjima što su naznačena u § 302. - Ionako je pri izboru za poglavarstvene i druge službe zadruga i općina svojstvo imovine već sfera gdje je ona mogla izvršiti svoje djelovanje, naročito ako se neki od tih poslova vrše besplatno, a direktno s obzirom na staleški posao ako članovi ne primaju plaću.

§311.

Izaslanstvu koje polazi od građanskog društva nadalje je smisao da poslanici poznaju njegove potrebe, teškoće, posebne interese i da njima samima pripadaju. Budući da ono po prirodi građanskog društva polazi od njegovih različitih korporacija (§ 308), a jednostavni način ovog toka nije smetan apstrakcijama i atomističkim predstavama, izaslanstvo ispunjava neposredno ono gledište, a biranje je ili uopće nešto suvišno, ili se reducira na neznatnu igru mnjenja i proizvoljnosti.

Sam po sebi pokazuje interes da se među poslanicima nalaze individue za svaku posebnu veliku granu društva, npr. za trgovinu, za tvornice itd., koje ju temeljito poznaju pa joj sami pripadaju; - u predstavi praznog neodređenog biranja prepuštena je ta važna okolnost samo slučajnosti. Svaka takva grana ima, međutim, spram druge isto pravo da bude reprezentirana. Ako se poslanici smatraju kao reprezentanti, onda to ima organski umni smisao samo u tom slučaju ako nisu *reprezentanti pojedinaca,* nego mnoštva, *reprezentanti* jedne od bitnih *sfera* društva, reprezentanti njegovih velikih interesa. Time reprezentiranje također nema više to značenje da jedan bude *na mjestu nekoga drugoga,* nego je sam interes u svom reprezentantu *zaista prisutan,* kao što je reprezentant tu za svoj vlastiti objektivni element. - O biranju s pomoću mnogo pojedinaca može se još primijetiti da nužno, naročito u velikim državama, nastupa *ravnodušnost* spram davanja svog glasa, koji u mnoštvu ima neznatan učinak, pa se oni koji imaju pravo glasa, ma kako im veličali i visoko pripisivali to pravo, ne pojavljuju na glasanju - tako da iz takve institucije, naprotiv, slijedi suprotnost njenog određenja, a izbor pada u vlast malobrojnih, jedne stranke, dakle posebnog, slučajnog interesa, koji je upravo trebalo neutralizirati.

§312.

Od dvije strane koje su sadržane u staleškom elementu (§§ 305, 308) iznosi svaka na vijećanje posebnu modifikaciju, a kako osim toga jedan moment ima osebujnu funkciju posredovanja unutar tih sfera, i to između onih koje egzistiraju, to za taj moment proizlazi i odvojena egzistencija, staleška se skupština tako dijeli u *dvije komore.*

§313.

Tim razdvajanjem ne samo da zrelost odluke s pomoću većine *instancija* postaje sigurnija pa se odstranjuje slučajnost raspoloženja momenta, kao slučajnost koja može da primi odluku većinom broja glasova, nego staleški element naročito manje dolazi u priliku da stoji direktno nasuprot upravi, ili u slučaju da se posrednički moment također nalazi na strani drugog staleža, važnost se njegova nazora utoliko pojačava ukoliko se pojavljuje kao nestranačkiji, a suprotnost tog staleža kao neutralizirana.

§314.

Budući da institucija staleža nije određenje da se s pomoću nje o poslu države *po sebi* najbolje posavjetuje i zaključuje s koje strane oni sačinjavaju samo neki priraštaj (§ 301), nego kako se njihovo različno određenje sastoji u tome da u njihovu suznanju, suradnji i suodlučivanju o općim poslovima, s obzirom na članove građanskog društva koji ne učestvuju u upravi, postigne svoje pravo moment formalne slobode, zato prije svega moment *općeg* znanja dobiva svoje proširenje *javnošću* staleških raspravljanja.

§315.

Otvaranje te prilike za upoznavanje ima tu općenitiju stranu da *javno mnjenje* tako tek dolazi do *istinskih misli* i do uvida u stanje i pojam države i njezine poslove, a tek na taj način do *sposobnosti da o tome razumnije sudi;* zatim da također upozna i poštuje poslove, talente, vrline i okretnost državnih oblasti i činovnika. Kao što ti talenti u takvoj javnosti dobivaju snažnu priliku za razvoj i poprište visoke časti, tako je ona opet lijek spram uobraženosti pojedinaca i gomile, te sredstvo obrazovanja za njih, i to jedno od najznatnijih.

Dodatak. Javnost staleških skupština jedan je veliki pozorišni prizor koji izvrsno obrazuje građane a narod u njemu najčešće upoznaje ono istinito svojih interesa. U pravilu vlada pretstava da svi već znaju šta bi bilo dobro za državu i da to u staleškoj skupštini samo dolazi do riječi, ali se uistinu događa upravo suprotno: tek tu se razvijaju vrline, talenti, spretnosti, koje treba da služe kao obrasci. Takve skupštine su svakako opterećujuće za ministre koji sami moraju biti spremni na vic i obdareni rječitošću da bi predusreli napade koji su ovdje usmjereni protiv njih; ali javnost je ipak najveće sredstvo obrazovanja za državne interese uopće. U jednom narodu gdje se ovo zbiva, pokazuje se jedna posve drugačija životnost u odnosu na državu u kojoj nema staleške skupštine ili koja nije javna. Tek upoznavanjem svakog od njihovih koraka, skupštine su povezane sa onom Širinom *javnoga* mnijenja, pa se pokazuje da je ono što neko kod kuće sa svojom ženom ili prijateljima uobražava, nešto drugačije od onoga šta se događa u velikoj skupštini gdje jedna visprenost proždire drugu.

§316.

Formalno, subjektivna sloboda da pojedinci kao takvi imaju i ispoljavaju svoje *vlastite* sudove, mnjenja i savjete o općim poslovima javlja se u zajedništvu, koje se zove *javno mnjenje.* Ono po sebi i za sebe opće, *supstancijalno i istinito* vezano je u tome sa svojom suprotnošću, onim za sebe *osebujnim i po-*

sebnim mnjenja mnogih; ta je egzistencija stoga opstojeće protivurječje sebi samoj, spoznavanje kao *pojava:* bitnost isto tako neposredno kao i nebitnost.

Dodatak. Javno mnijenje je neorganski način kako se ono što misli i hoće jedan narod, može spoznati. Ono što se zbilja čini važećim u državi, svakako se mora postići na organski način, a ovo je slučaj u ustavu. Ali u svim vremenima javno mnijenje je bila velika moć a to je posebno u našem vremenu u kojemu princip subjektivne slobode ima ovu važnost i značaj. Ono šta sada treba da važi više ne važi pomoću sile, manje kroz naviku i običaje, ali svakako kroz uvid i razloge.

§317.

Javno mnjenje sadržava stoga u sebi vječne supstancijalne principe pravednosti, istinski sadržaj i rezultat čitavog ustava, zakonodavstva i općeg stanja uopće, u obliku *zdravog ljudskog razuma,* kao običajnosne osnove koja prolazi kroz sve u liku predrasuda, kao što sadržava i istinske potrebe i ispravne tendencije zbiljnosti. - Ujedno kao što ovo unutrašnje stupa u svijest, dolazeći do predstave u općim stavovima, djelomice za sebe, djelomice u svrhu konkretnog rezoniranja o događajima, propisima i odnosima države, te o osjećanim potrebama, tako nastupa čitava slučajnost mnjenja, njegovo neznanje i preokretanje, krivo poznavanje i prosuđivanje. Budući da se pri tome radi o svijesti *o osebujnosti* nazora i poznavanja, to je neko mnjenje to osebujnije što je lošiji njegov sadržaj; jer ono loše jest ono u svom sadržaju posve posebno i osebujno, dok je umno, naprotiv, po sebi i za sebe opće, a osebujnost ono u čemu mnjenje *sebi nešto uobražava.*

Stoga ne valja smatrati za različitost subjektivnih nazora ako se jednom kaže:

Vox populi, vox dei;

a drugi put (kod Ariosta,* npr.):

*** Ili kod Goethea [»Poslovice«]**
Zuschlagen kann die Masse,
Da ist sie respektabel;
Urteilen gelingt ihr miserabel.

.Doslovan prijevod:
Udarati zna masa
Tu je ona respektabilna
Suđenje joj jadno uspijeva.

Che'l Volgare ignorante ogn' un riprenda
E parli piu di quel che meno intenda.[34]

Oboje leži osobito u javnom mnjenju; budući da su u njemu tako neposredno ujedinjeni istina i beskonačna zabluda, to se ili jedno ili drugo ne uzima istinski *ozbiljno.* Čini se da je teško razlikovati što se uzima ozbiljno; a tako će i doista biti ukoliko se držimo *neposrednog ispoljavanja* javnog mnjenja. Budući da je, međutim, supstancijalitet ono njegovo unutarnje, samo se on uzima istinski ozbiljno; ali on se ne može iz njega spoznati, nego se upravo zato što je supstancijalitet spoznaje samo iz sebe i sam za sebe. Koliko se god u ono što se misli unijelo strasti i kako se god ozbiljno tvrdilo ili napadalo i osporavalo, to nije nikakav kriterij za ono o čemu se doista, radi; ali ovo mnjenje bi se najmanje dalo složiti u tome da njegova ozbiljnost nije ništa ozbiljno. - Jedan je veliki duh[35] postavio pitanje za javni odgovor: *da li je dopušteno varati narod.* Moralo se odgovoriti da se narod ne da prevariti u pogledu svojeg supstancijalnog temelja, *biti,* i određenog karaktera svog duha, ali u pogledu načina kako on duh zna i kako po tom načinu prosuđuje svoje postupke, događaje itd. - biva *od samoga sebe* prevaren.

Dodatak. Princip modernog svijeta zahtijeva da se, ono što svako treba da prizna, njemu pokazuje kao nešto opravdano. Ali osim toga svako još hoće da ima pravo iznijeti svoje mišljenje i imati uspjeha. Ako je on izvršio svoju dužnost, to znači održao riječ, onda on po ovom zadovoljenju svoga subjektiviteta čak puno podnosi. U Francuskoj se sloboda govora uvijek činila daleko manje opasnom nego šutnja, jer šutnja proizvodi strah da ćemo ono što imamo protiv neke stvari zadržati u sebi, dok rasuđivanje sadrži izlaz i zadovoljenje prema onoj strani na kojoj, uostalom, stvar lakše može razvijati svoj tok.

[34] *Orlando furioso* XXVIII, 1: »Da narod neznalica kudi svakog /I najčešće govori o onome u šta se najmanje razumije«. - Prim. njem. izd.

[35] Fridrih Veliki.; Nagradno pitanje Berlinske akademije 1778, koje je podstakao d'Alamber

§318.

Javno mnjenje zaslužuje stoga da se isto tako *poštuje* kao i da se *prezire,* ovo potonje zbog njegove konkretne svijesti i ispoljavanja, ono prvo zbog njegova bitnog osnova, koji se, više ili manje pomućen, u onom konkretnom samo pričinja. Budući da javno mnjenje u sebi nema mjerilo razlikovanja ni sposobnosti da supstancijalnu stranu u sebi uzdigne do određenog znanja, nezavisnost od njega prvi je formalni uvjet za nešto veliko i umno (u zbiljnosti kao i u znanosti). Ovo može, sa svoje strane, biti sigurno da će se javno mnjenje kasnije s njime pomiriti, priznati ga i učiniti jednom od svojih predrasuda.

Dodatak. U javnom mnjenju je sve, i ono loše i ono istinito, ali, naći u njemu ono istinito stvar je velikog čovjeka. Onaj ko kaže i ispunjava ono što njegovo vrijeme hoće i iskazuje, veliki je čovjek vremena. On čini ono što je unutarnje i bit vremena, on je ozbiljuje, - i ko ne razumije da javno mnjenje, onako kako ga ovdje-ondje čuje, nije za prezir, nikad neće postići ono veliko.

§319.

Sloboda javnog priopćivanja (čije je sredstvo, *štampa,* ispred drugoga usmenog govora, ima prednost po dalekosežnom doticanju, dok, naprotiv, zaostaje iza njega po živosti) - zadovoljavanje onog zajedljivog nagona da se kaže i da se kazalo svoje mnjenje direktno je zaštićeno policijskim i pravnim zakonima i propisima, koji njegove pretjeranosti djelomice sprečavaju, a djelomice kažnjavaju; indirektno je, pak, zaštićeno u neškođenju koje se naročito osniva na umnosti uređenja, čvrstoći uprave, a zatim također i javnosti staleških skupština - na ovome posljednjemu, ukoliko se u tim skupštinama izriče valjan i obrazovan uvid u interese države a prepušta drugima da kažu ono manje značajno, oduzima im se uglavnom mnjenje da bi takvo kazivanje bilo od osobite važnosti i učinka: ali nadalje u ravnodušnosti i preziru spram plitkog i pakosnog govorenja u koje se nužno uskoro srozava.

Definirati slobodu štampe kao slobodu da se govori i piše *što se hoće,* bilo bi paralelno tome kao da se sloboda uopće označi kao sloboda *da se čini što se hoće.* - Takvo govorenje pripada još sasvim neobrazovanoj sirovosti i površnosti predstavljanja. Uostalom, po prirodi stvari nije nigdje slučaj da se formalizam tako uporno drži i da se tako malo dade poučiti kao u ovoj materiji. Jer predmet je ono najprolaznije, najposebnije, najslučajnije mnjenja u beskonačnoj raznolikosti sadržaja i obrata; iznad direktnog pozivanja na krađu, umorstvo, bunu itd. leži umjetnost i obrazovanje očitovanja, koje se za sebe pojavljuje kao posve opće i neodređeno, ali dijelom ujedno skriva jedno sasvim određeno značenje, a dijelom povezano je s konzekvencijama koje nisu doista izražene i za koje ne samo da se ne može odrediti to da li su ispravno izvedene nego ni to da li je u onom izjavljivanju trebalo da budu sadržane. Ova neodredljivost građe i oblika ne da da zakoni o tome postignu onu određenost koja se zahtijeva od zakona, pa čini od suda, budući da ovdje prijestup, nepravda, povreda imaju najposebniji *najsubjektivniji* lik, ujedno posve *subjektivnu* odluku. Osim toga je povreda upravljena na misli, mnjenje i volju drugih i oni su element u kojemu se ona ozbiljuje; ali ovaj element pripada slobodi drugih, i otuda ovisi o njima da li je postupak, koji oštećuje, zbiljski čin. - Spram zakona može se stoga isto tako pokazati njihova neodređenost kao što se za izjavu mogu iznaći obrati i oblikovanja izraza, čime se zaobilaze zakoni ili tvrdi da su sudačka odluka subjektivan sud. Nadalje se može nasuprot tome, ako se izjavljivanje smatra *činom* koji povređuje, ustvrditi da to nije čin, nego isto tako samo *mnjenje i mišljenje* kao samo *kazivanje;* tako se u jednom dahu iz pukog subjektiviteta sadržaja i oblika, iz *beznačajnosti i nevažnosti* pukog mnjenja i kazivanja, zahtijeva njegova *nekažnjivost,* pa se upravo za ovo mnjenje kao za moje, i to *najduhovnije* vlasništvo, i za kazivanje kao za izjavljivanje i upotrebljavanje ovog mog vlasništva zahtijeva *visoko poštovanje i pažnja!* - Ono supstancijalno, međutim, jest i ostaje da su zločinstva greške s najraznolikijim stupnjevima: povreda časti individua uopće, kleveta, pogrda, preziranje uprave, njenih službenika i činov-

nika, naročito kneževe osobe, ruganje zakonima, pozivanje na pobunu itd. Veća neodredljivost što je takvi postupci dobivaju elementom u kojemu su izjavljeni ne ukida onaj njihov supstancijalni karakter, pa ima stoga samo za posljedicu da *subjektivno* tlo na kojemu su oni izvršeni određuje i *prirodu i lik reakcije;* ovo tlo prijestupa upravo je ono koje u reakciji, bilo ona određena kao policijsko sprečavanje ili kao naročita kazna, čini subjektivitet nazora, slučajnost i si. nužnošću. Formalizam je ovdje, kao i uvijek, prionuo uz to da iz *pojedinačnih* strana koje pripadaju spoljašnjoj pojavi i iz apstrakcija koje on odatle crpe mudrovanjem ukloni supstancijalnu i konkretnu prirodu stvari. - *Znanosti* ipak, budući da se one, ako su, naime, inače znanosti, isto tako ne nalaze na tlu mnjenja i subjektivnih nazora, kao što se ni njihovo prikazivanje ne sastoji u umijeću obrata, aluzija, polovičnih izraza i skrivanja, nego u nedvosmislenom, određenom i otvorenom izražavanju značenja i smisla - ne potpadaju pod kategoriju onoga što sačinjava javno mnjenje (§ 316). - Uostalom, budući da su inteligencija, načela, mnjenja *drugih,* kako je maloprije primijećeno, element u kojemu nazori i njihove izjave kao takvi postaju *izvršen postupak* i počinju zbiljski da egzistiraju, ova strana postupka, njeno istinsko djelovanje i *opasnost* za individue, društvo i državu (usporedi § 218), zavisi i od kakvoće tog tla, kao što je iskra bačena na hrpu baruta od sasvim drukčije opasnosti nego bačena na čvrstu zemlju, gdje netragom nestaje. - Kako otuda znanstvena izjava ima svoje pravo i svoje osiguranje u svojoj građi i sadržaju, nepravo izjave također može postati osigurano, ili u najmanju ruku biti podnošeno u preziranju u koje je ono sebe prebacilo. Jedan dio takvih, za sebe također zakonski kažnjivih prijestupa može doći na račun one *Nemezine** vrste koju je prisiljena da vrši unutarnja nemoć, što se osjeća pritisnuta nadmoćnim talentima i vrlinama, kako bi spram takve nadmoći došla do same sebe i vlastitoj ništavnosti ponovo pribavila samosvijest, kao što su rimski vojnici svojim imperatorima u trijumfalnom ulasku, za surovu službu i poslušnost, a naročito zato što

*** Nemeza - božica osvete. - Bilj. prev.**

se njihovo ime nije ubrajalo u onu čast, porugljivim pjesamama izigravali bezazleniju Nemezu, pa su se s njima stavljali u neku vrstu ravnoteže. Ona loša i pakosna Nemeza lišava se svog efekta preziranjem pa se time, kao i publika koja sačinjava jedan krug oko takvog posla, ograničava na beznačajnu zluradost i vlastito prokletstvo, što ga ima u sebi.

§320.

Subjektivitet koji se kao razrješenje opstojećeg državnog života *najspoljašnjije* pojavljuje u mnjenju i rezoniranju, koje hoće da učini važećom svoju slučajnost i koje upravo tako sebe ruši, istinski je zbiljan u svojoj protivnosti, *subjektivitetu* kao identičnom sa supstancijalnom voljom, koji sačinjava pojam kneževske vlasti i koji, kao *idealitet* cjeline, još nije do sada stekao svoje pravo i počeo da opstoji.

Dodatak. Subjektivitet smo već jednom posmatrali kao vrh države u monarhu. Druga strana je ona u kojoj se subjektivitet pokazuje samovoljno u javnom mnjenju kao spoljašnjoj pojavi. Subjektivitet monarha po sebi je apstraktan, ali on treba biti nešto konkretno i kao takvo idealitet koji se izliva preko cjeline. Država mira je tamo gdje postoje sve grane građanskog života, ali ovo postojanje imaju jedna pored druge i jedna izvan druge, proizilazeci iz ideje cjeline. Ovo proizilaženje mora doći do *pojave* i kao idealitet cjeline.

//. Suverenitet prema vani

§321.

Suverenitet prema unutra je taj idealitet utoliko ukoliko su momenti duha i njegove zbiljnosti, države, *razvijeni* u svojoj *nužnosti* i ukoliko *opstoje* kao njegovi *članovi.* No duh kao u

slobodi *beskonačno negativni* odnos prema *sebi je* upravo tako bitno *bitak-za-sebe.* [Für-sich-sein], koji je opstojeću razliku u *sebe primio,* pa je time isključiv. Država ima u ovom određenju *individualitet* koji je bitno kao individua, a u suverenu je kao zbiljska neposredna individua (§ 279).

322.

Individualitet kao isključivi bitak-za-sebe pojavljuje se *kao odnos prema drugim državama,* od kojih je svaka samostalna spram drugih. Budući da u toj samostalnosti bitak-za-sebe zbiljskog duha *opstoji,* on je prva sloboda i najviša čast njihova naroda.

Oni koji govore o željama neke ukupnosti, koja sačinjava jednu više ili manje samostalnu državu, te ima vlastiti centar - o željama da se izgubi ovo središte i njegova samostalnost da bi s nekim drugim sačinjavala jednu cjelinu, znaju malo o prirodi ukupnosti i samoosjećaju koji ima narod u svojoj nezavisnosti. - Prva vlast u kojoj države povijesno nastupaju jest zato ova samostalnost uopće, premda je i sasvim apstraktna pa nema nikakav dalji unutarnji razvoj; stoga pripada ovoj izvornoj pojavi da na njenom vrhu stoji individua, patrijarh, plemenski poglavar itd.

§323.

U *opstanku* pojavljuje se tako ovaj *negativni* odnos države spram sebe kao odnos nečega *drugoga* prema nečemu *drugome* i kao da bi ono negativno bilo nešto *spoljašnje.* Egzistencija ovog negativnog odnosa ima stoga lik nekog događaja i isprepletenosti sa slučajnim događajima koji dolaze *spolja.* No ona je njegov najviši *vlastiti* moment - njegova zbiljska beskonačnost, kao idealitet svega konačnoga u njemu - strana u kojoj supstancija, kao apsolutna moć spram svega pojedinačnoga i posebnoga, spram života, vlasništva i njegovih prava, kao i spram daljih krugova, dovodi njihovu ništenost do opstanka i svijesti.

§ 324.

Ovo određenje, kojim su interes i pravo pojedinca postavljeni kao moment koji nestaje, jest ujedno *ono pozitivno,* naime, njihova ne slučajnog i promjenljivog, nego *po sebi i za sebe bitkujućeg* individualiteta. Ovaj odnos i njegovo priznanje otuda je njihova supstancijalna dužnost - dužnost da se, už opasnosti i žrtvovanje svog vlasništva i života, bez obzira na njihovo mnjenje i na sve ono što je po sebi obuhvaćeno u opsegu života - održi ovaj supstancijalni individualitet, nezavisnost i suverenitet države.

Veoma je pogrešno kad se pri zahtijevanju tog žrtvovanja država promatra samo kao građansko društvo, a kao njena konačna svrha samo *osiguranje života i vlasništva* individua; jer to se osiguranje ne postiže žrtvovanjem onoga što treba da se *osigura;* - naprotiv. - U naznačenome leži običajnosti *moment rata,* koji ne valja smatrati kao apsolutno zlo i kao puku spoljašnju slučajnost, koja, prema tome, ima sama svoj slučajni razlog u bilo čemu; u strastima vlastodržaca ili naroda, u nepravednostima itd., uopće u nečemu što ne treba da bude. Onome što je od prirode slučajno događa se ono slučajno, i upravo ta sudba upravo jest, prema tome, nužnost, kao što uopće pojam i filozofija čine da gledište puke slučajnosti iščezne, pa u njoj, kao *prividu,* spoznaju njenu bit, nužnost. *Nužno* je da se ono konačno, posjed i život, *postavlja* kao ono slučajno, jer je to pojam onoga konačnoga. Ova nužnost ima, s jedne strane, lik prirodne sile, a sve konačno je smrtno i prolazno. No u običajnosnom biću, državi, oduzeta je prirodi ova sila, a nužnost je uzdignuta do djela slobode, do nečega običajnosnoga; - ona prolaznost postaje *prelaženjem, koje se želi,* a negativitet, koji leži u osnovu, supstancijalnim vlastitim individualitetom običajnosne biti. - Rat kao stanje u kojemu ispraznost prolaznih dobara i stvari postaje ozbiljna, ispraznost koja inače običava biti neka spasonosna fraza, jest na taj način moment u kojemu idealitet *posebnoga dobiva svoje pravo* i postaje zbiljnost; - on ima više značenje da s pomoću njega, kao što sam to jednom dru-

gom prilikom" izrazio, »država održava običajnosno zdravlje naroda« u njihovoj indiferenciji spram učvršćivanja konačnih određenja, kao što kretanje vjetrova čuva more od truleža u koji bi ga stavilo trajno mirovanje, kao što bi i narode stavio u nj trajni ili čak vječni mir«. - Da to je to, uostalom, *samo* filozofska ideja, ili kao što se običava drukčije izraziti, opravdanje *providnosti,* a da je za zbiljske ratove potrebno još jedno drugo opravdanje, o tome kasnije. - Da su jedan te isti idealitet onaj koji ü ratu dolazi na vidjelo kao da u nekom slučajnom odnosu leži prema spolja, i onaj po kojemu su unutrašnje državne moći organski momenti cjeline, javlja se u povijesnoj pojavi, između ostaloga, u liku da su sretni ratovi spriječili unutrašnje nemire i učvrstili unutrašnju državnu moć. Pojave koje upravo ovamo pripadaju jesu: da narodi koji ne žele podnijeti ili koji se boje suvereniteta prema unutra bivaju od drugih podjarmljeni, pa su se s toliko manje uspjeha i časti potrudili za svoju nezavisnost što su manje mogli doći prema unutra do prvog uređenja državne vlasti (njihova je sloboda umrla od straha pred umiranjem); - da države koje nemaju garancije svoje samostalnosti u svojoj oružanoj moći, nego u drugim pogledima (kao npr. države koje su prema susjedu nesrazmjerno male), mogu opstojati uz unutarnje uređenje koje za sebe ne bi jamčilo ni mir spram unutra ni spram spolja itd.

Dodatak. U miru se građanski život više širi, sve sfere se učauruju a to je za dugi period jedno propadanje ljudi; njihove partikularnosti postaju sve čvršće i okoštavaju. Ali zdravlju pripada jedinstvo tijela, a ako dijelovi u sebi postaju kruti, onda je smrt tu. Vječni mir se često zahtijeva kao ideal u koji bi čovječanstvo moralo dospjeti, *Kant* je tako predlagao jedan savez vladara koji bi trebalo izgladiti sporove država, a Sveta alijansa je imala namjeru da bude otprilike takav institut. Samo država je individua a u individualitetu je bitno sadržana negacija. Ako se, dakle, jedan broj država i učini porodicom, onda ovo udruženje kao individualitet mora sebi kreirati jednu suprotnost i proizvesti neprijatelja. Narodi iz ratova ne izlaze samo ojačani

**** U: *»O znanstvenim obradama prirodnog prava«* svez. 2, tamo lako odstupanje od doslovnog teksta. - Bilj. njem. izd.**

nego nacije koje su u sebi nesnošljive, ratom prema vani dobivaju mir u onom unutarnjem. Kroz rat je vlasništvo svakako ugroženo, ali ova *realna* nesigurnost nije ništa drugo nego kretanje koje je nužno. Sa propovjedaonice čujemo kako se mnogo govori o nesigurnosti, taštini i nepostojanosti vremenskih stvari, ali svako pri tom misli, ma kako bio pogođen: ja ću ipak zadržati ono moje. Ali ako ova nesigurnost sada zbiljski dolazi do riječi u formi husara sa sjajnim sabljama, i ako je to ozbiljno, onda se ona ganuta okrepa duše koja je sve pretskazala, okreće tome da baci kletvu na osvajače. Ali uprkos tome, ratovi se vode tamo gdje leže u prirodi stvari; države ponovo provaljuju a govorkanje postaje nijemo pred ozbiljnim ponavljanjima povijesti.

§325.

Budući da je žrtvovanje za individualitet države supstancijalni odnos svih i time *opća dužnost,* ono ujedno sämo, kao *jedna strana* idealiteta spram realiteta posebnog opstojanja, postaje jednim posebnim odnosom, pa je njemu posvećen jedan vlastiti stalež, *stalež hrabrosti.*

§326.

Međusobne razmirice između država mogu imati kao predmet bilo koju *posebnu* stranu njihova odnosa; *posebni* dio koji je posvećen obrani države i ima svoje glavno određenje za te razmirice. Ukoliko, međutim, država kao takva, njena samostalnost, dođe u opasnost, dužnost poziva sve njene građane na njenu obranu. Ako je tako cjelina postala moć, pa je iz svog unutarnjeg života u sebi istrgnuta prema napolje, onda time obrambeni rat prelazi u osvajački rat.

Da oružana sila države, *redovna vojska,* i određenje za posebni posao njene obrane postane *staležom,* jest ista nužnost kojom drugi posebni momenti, interesi i poslovi, postaju brakom, zanatskim, državnim, trgovinskim itd., staležima. Rezoniranje koje, vrludajući po razlozima amo-

tamo, razmatra veću prednost ili veću štetnost uvođenja redovne vojske, a mnjenje se rado odlučuje za ovo potonje, jer je teže shvatiti pojam stvari nego pojedinačne i spoljašnje strane, a zatim, jer se interesi i svrhe posebnosti (troškovi sa svojim posljedicama, većim nametima itd.) u svijesti građanskog društva više cijene nego ono što je po sebi i za sebe nužno, što na taj način važi samo kao sredstvo za one interese i svrhe posebnosti.

§327.

Hrabrost je za sebe formalna *vrlina,* jer je ona najviša apstrakcija od svih posebnih svrha, posjeda, užitka i života u slobodi, ali. ona je ova negacija na *spoljašnji zbiljski način,* pa pospoljavanje, *kao ispunjenje,* nije po sebi samome duhovne prirode, ne može unutarnje uvjerenje biti ovaj ili onaj razlog, pa ni njegov zbiljski rezultat također ne može biti *za sebe,* nego samo za druge.

Dodatak. Vojnički stalež je stalež općenitosti kojemu pripada odbrana države i koji ima dužnost da do egzistencije dovede idealitet po sebi, to znači da sebe žrtvuje. Hrabrost je svakako različita. Odvažnost životinje, razbojnika, hrabrost radi časti, viteška hrabrost, još nisu prave forme. Istinska hrabrost obrazovanih naroda je spremnost na žrtvovanje u službi države, tako da individua čini samo jednog među mnogima. Ne lična odvažnost nego uključivanje u ono općenito jeste ono što je ovdje važno. U Indiji je pet stotina ljudi pobijedilo dvadeset hiljada koji nisu bili sposobni, ali koji nisu bili raspoloženi da djeluju povezano u jedinstvu sa drugim.

§328.

Sadržaj hrabrosti kao uvjerenje leži u istinski apsolutnoj konačnoj svrsi, *suverenitetu* države; - *zbiljnost* te konačne svrhe, kao djelo hrabrosti, postaje posredovanjem predanosti osobne zbiljnosti. Taj lik sadržava stoga oštrinu najviših suprot-

nosti: *odricanje* samo, ali kao *egzistenciju* slobode; najvišu *samostalnost bitka za sebe,* čija je egzistencija ujedno u *mehaničnosti* nekog *spoljašnjeg reda i službe* - potpunu poslušnost i odbacivanje vlastitog mnjenja i rezoniranja, dakle *odsutnost vlastitog* duha, i najintenzivniju opsežnu trenutnu *prisutnost* duha i odlučnosti - najneprijateljskije, a pri tome najosobnije postupanje protiv individua, pri potpuno ravnodušnom, štaviše, dobrom raspoloženju spram njih kao individua.

Staviti život na kocku, dakako da je više nego samo bojati se smrti, ali po tome je to puko negativno, i nema stoga za sebe nikakvog određenja i vrijednosti; - ono pozitivno, svrha i sadržaj, daje tek značenje toj odvažnosti; razbojnici, ubojice, sa svrhom koja je zločinstvo, pustolov sa svrhom koju je u svom mnjenju sebi stvorio itd. imaju također onu odvažnost da stave život na kocku. - Princip modernog svijeta, *misao* i ono *opće,* dao je hrabrosti viši lik, tako da se čini da je njeno ispoljavanje mehaničkije i kao da nije čin ove *posebne* osobe, nego samo kao čin *člana* cjeline - isto tako da se ona ne pričinja kao upravljena protiv pojedinih osoba, nego protiv neprijateljske cjeline uopće, dakle osobna odvažnost pričinja se kao neosobna. Onaj je princip zato pronašao *vatreno oružje,* pa nije neko slučajno pronalaženje tog oružja izmijenilo prosto osobni lik hrabrosti u apstraktniji.

§329.

Spoljnja je usmjerenost države u tome što je ona individualni subjekt. Njen odnos prema drugima pripada *kneževskoj vlasti,* kojoj stoga neposredno i jedino pripada da zapovijeda oružanom moći, da održava odnose s drugim državama putem poslanika itd., da zaključuje rat i mir i druge ugovore.

Dodatak. U gotovo svim evropskim zemljama individualni vrh je kneževska vlast koja se brine za odnose prema vani. Tamo gdje su staleški ustavi može se postaviti pitanje, ne bi li rat i mir trebali zaključivati staleži, a u svakom slučaju, da li će oni zadržati svoj uticaj naročito u pogledu novčanih sredstava. U

Engleskoj, na primjer, ne može se voditi nikakav nepopularan rat. Ali ako se misli da su kneževi i kabineti podređeni strasti više nego skupštine, i stoga teže da odluku o ratu i miru stave u ruke skupština, onda se mora reći da često cijele nacije više nego njihovi kneževi mogu biti oduševljene i ostrašćene. U Engleskoj je narod više puta navaljivao na rat i u izvjesnoj mjeri prinudio ministre da ga vode. *Pittova* popularnost došla je otuda što je on znao pogoditi ono što je nacija tada htjela. Tek kasnije je rashlađivanje ovdje proizvelo svijest o tome da je rat bio beskoristan i nepotreban i da je započet bez proračuna sredstava. Država, osim toga nije u odnosu samo sa *jednim* nego sa mnogim; a ozbiljenja odnosa postaju tako delikatna da se mogu obavljati samo sa vrha.

B. Spoljašnje pravo države

§330.

Spoljašnje pravo države polazi od *odnosa* samostalnih **država; ono** što u njemu jest *po sebi i za sebe* dobiva stoga oblik **onoga** ***»treba da«*** (Sollen), jer na *različitim suverenim voljama počiva* da **je** ono zbiljsko.

Dodatak. **Države nisu** privatne osobe **nego** potpuno **samostalni totaliteti po** sebi, pa se tako njihov odnos postavlja **drugačije nego puko moralni** i privatnopravni. Često se države **žele imati privatnopravno** i **moralno,** ali **kod** privatnih osoba položaj **je takav** da **one** iznad sebe imaju sud koji realizira ono **što je prvo po** sebi. Sada doduše neki državni odnos treba biti **pravan** i po sebi, **ali** u svjetovnosti ono po sebi bivstvujuće treba **da ima** i **vlast. Budući da** sada ne postoji nikakva vlast koja **odlučuje protiv države** što **je** pravo po sebi, i koja ozbiljuje ovu **odluku, onda se u** ovom odnosu mora uvijek ostati kod trebanja. **Odnos država je odnos** samostalnosti koje se međusobno stipuliraju; **ali ujedno stoje iznad** ovih stipulacija.

§331.

Narod kao država je duh u svojoj supstancijalnoj umnosti i neposrednoj zbiljnosti, stoga apsolutna moć na *zemlji;* neka je država, dakle, spram druge u suverenoj samostalnosti. Da bude kao takva *za drugu,* tj. da bude od nje *priznata,* jest njeno prvo apsolutno pravo. No to je pravo ujedno samo formalno, pa je zahtjev tog priznanja države, prosto što je ona država, apstraktan. Da li je ona tako doista nešto što po sebi i za sebe bitkuje, zavisi od sadržaja, ustava, stanja, a priznanje kao ono koje sadržava identitet obaju počiva isto tako na nazoru i volji druge.

Kao što pojedinac nije zbiljska osoba bez relacije prema drugim osobama (§ 71 i inače), isto tako ni država nije zbiljska individua bez odnosa prema drugim državama (§ 322). Legitimitet jedne države i pobliže njene kneževske vlasti, ukoliko je država okrenuta prema vani, s jedne je strane odnos koji se odnosi sasvim *prema unutra* (jedna država ne treba da se miješa u unutrašnje poslove druge države) - a s druge strane, mora se on isto tako bitno upotpuniti priznavanjem drugih država. No to priznanje zahtijeva garanciju da država također treba da priznaje druge koje nju treba da priznaju, tj. da će ih poštivati u njihovoj samostalnosti, a utoliko njima ne može biti ravnodušno što se zbiva u njenoj unutrašnjosti. Čak se postavlja pitanje, npr. kod nomadskog naroda, uopće kod takvoga koji stoji na nižem stupnju kulture, ukoliko se on može smatrati državom. Religiozno gledište (nekad kod židovskog naroda, muhamedanskih naroda) može sadržavati još jedno dublje suprotstavljanje, što ne dopušta opći identitet koji pripada priznavanju.

Dodatak. Kad je Napoleon prije mira kod *Campoformia* rekao: »Francuska Republika ne treba nikakvo priznavanje, kao što ni Sunce nema potrebu da bude priznato«, onda u ovim riječima ne leži ništa više nego upravo snaga egzistencije koja već sa sobom nosi jamstvo priznavanja a da ono i nije izgovoreno.

§332.

Neposredna zbiljnost u kojoj se države jedna spram druge specificira se u mnoge odnose, čije određenje proizlazi iz obostrane samostalne proizvoljnosti, pa time ima formalnu prirodu *ugovora* uopće. *Građa* je tih ugovora ipak beskonačno manje raznolika nego u građanskom društvu, u kojemu pojedinci u najmnogostrukijem pogledu stoje u međusobnoj ovisnosti, dok su, naprotiv, samostalne države cjeline koje se prvenstveno u sebi zadovoljavaju.

§333.

Načelo je *međunarodnog prava,* kao *općeg* prava koje po sebi i za sebe treba da važi između država, za razliku od posebnog sadržaja pozitivnih traktata, da treba da se *održavaju traktati* na kojima se osnivaju međusobne obaveze država. No kako njihov odnos ima kao princip njihov suverenitet, one su utoliko u prirodnom stanju jedna spram druge, a njihova prava nemaju svoju *zbiljnost* u jednoj općoj volji, koja se konstituira u moć nad njima, nego u njihovoj posebnoj volji. Ono opće određenje ostaje stoga pri onome *»treba da«* (Sollen) pa stanje postaje izmjenjivanje odnosa koji je u skladu s traktatima i njegova ukidanja.

Između države ne opstoji nikakav pretor nego, u najbolju ruku, izabrani sudac i posrednik, a ovaj također slučajno, tj. po posebnim voljama. *Kantova* predstava nekog *vječnog mira* putem saveza država, koji izravnava svaki spor, i koji kao moć, priznata od svake pojedine države, otklanja svaku nesložnost, pa time onemogućuje odluku ratom, pretpostavlja *suglasnost* država, koja bi se osnivala na moralnim, religioznim ili drugim temeljima i obzirima, uopće uvijek na posebnim suverenim voljama, a na taj način ostala bi opterećena slučajnostima.

§334.

Stoga se spor država, ukoliko posebne volje ne nađu sporazum, može odlučiti samo *ratom.* No koje povrede - koje mogu lako i mnogo puta nastupiti na svom vrlo širokom području i pri mnogostranim odnosima svojih pripadnika - valja smatrati određenim raskidom ugovora ili povredom priznanja i časti, ostaje nešto *po sebi* neodredljivo, jer jedna država svoju beskonačnost i čast može staviti u svaku od svoje pojedinačnosti, pa je utoliko više sklona toj razdražljivosti ukoliko se jedan snažni individualitet dugim unutarnjim mirom više nagoni na to da sebi potraži i stvori građu djelovanja prema napolje.

§335.

Osim toga ne može država kao ono duhovno uopće ostati pri tome da želi voditi računa samo *o zbiljnosti* povrede, nego tome pridolazi *predstava* jedne takve povrede kao *opasnosti* koja prijeti od jedne druge države, s povezivanjem i opadanjem većih ili manjih vjerodostojnosti, naslućivanja namjera itd. kao uzrok razdorima.

§336.

Time što su države u svojem odnosu samostalnosti jedna spram druge kao *posebne* volje i što se na tome osniva važenje samog traktata, dok je *posebna volja* cjeline, *po svom sadržaju,* njena *dobrobit* uopće, zato je ovo najviši zakon u njenom držanju prema drugima, utoliko više što je ideja državne uprave to da je u njoj ukinuta suprotnost prava, kao apstraktne slobode, i ispunjavajućeg posebnog sadržaja, dobrobiti, a prvo priznanje država (§331) odnosi se na njih kao *konkretne* cjeline.

§337.

Supstancijalna dobrobit države je njena dobrobit kao *posebne* države u njenom posebnom interesu i stanju, te isto tako u osebujnim spoljašnjim okolnostima s posebnim odnosom traktata; upravljanje je time *posebna mudrost,* a ne opća providnost (usporedi § 324, primjedba) - kao što svrha u odnosu prema drugim državama i princip za pravednost ratova i traktata nije opća (filantropska) misao, nego zbiljski povrijeđena ili ugrožena dobrobit u *svojoj određenoj posebnosti.*

Svojevremeno se mnogo govorilo o suprotnosti morala i politike i o zahtjevu da ova druga treba da bude u skladu s prvim. Ovamo pripada samo da se o tome općenito primijeti da dobrobit neke države ima sasvim drugo opravdanje nego dobrobit pojedinca, a običajnosna supstanicija, država, nema svoj opstanak, tj. svoje pravo, neposredno u apstraktnoj, nego u konkretnoj egzistenciji, te da samo ta konkretna egzistencija može biti princip njenog postupanja i ponašanja, a ne jedna od mnogih općih misli, koje se smatraju moralnim zapovijedima. Nazor o tobožnjem nepravu, što ga politika uvijek ima u toj tobožnjoj suprotnosti, osniva se još mnogo više na plitkosti predstava o moralitetu, o prirodi države i njenim odnosima prema moralnom gledištu.

§338.

U tome da se države kao takve međusobno priznaju ostaje *također i u ratu,* stanju bespravlja, sile i slučajnosti, neka *veza* u kojoj one, bitkujući po sebi i za sebe, jedna za drugu važe, tako da je u samom ratu rat određen kao nešto što treba da bude prolazno. On sadržava time međunarodno pravno određenje da se u njemu odredi mogućnost mira, tako npr. da se poštuju poslanici, i uopće da se on ne vodi protiv unutarnjih institucija i mirnog porodičnog i privatnog života, ne protiv privatnih osoba.

Dodatak. Noviji ratovi zato se vode ljudski a osoba nije u mržnji naspram osobe. Lična neprijateljstva se najviše javljaju u predstražama, ali u vojsci kao vojsci, neprijateljstvo je nešto neodređeno koje uzmiče pred dužnošću, koju svako poštuje u drugom.

§339.

Inače se međusobni odnosi u ratu (npr. da se zarobljava), te ono što u miru neka država priznaje pripadnicima druge države u pravima za privatno ophođenje, itd., prvenstveno osniva na *običajima* nacija kao unutarnjoj općenitosti ponašanja koja se održava pod svim okolnostima.

Dodatak. Evropske nacije obrazuju jednu porodicu po općem principu njihovog zakonodavstva, njihovim običajima, njihovom obrazovanju, i tako se po ovome modificira narodnopravno ponašanje u jednom stanju u kojemu je inače uzajamno nanošenje zla ono vladajuće. Odnos država prema državama je kolebljiv: ne postoji pretor koji vrši pomirenje; viši pretor je samo opći i po sebi i za sebe bivstvujući duh, svjetski duh.

§340.

Međusobnom odnosu država, jer one u tome jesu kao *posebne,* pripada vrlo burna igra unutarnje posebnosti strasti, interesa, svrha, talenata i vrlina, sile, neprava i poroka, kao i spoljašnje slučajnosti, koji se pojavljuju najvećim dimenzijama - igra u kojoj se sama običajnosna cjelina, samostalnost države, izlaže slučajnosti. Principi su *narodnih duhova,* zbog svoje posebnosti u kojoj su kao egzistencijalne individue objektivno zbiljske i samosvjesne - uopće ograničeni, a njihove su sudbine i djela u svojem međusobnom odnosu pojavna dijalektika konačnosti tih duhova, iz koje *opći* duh, *duh svijeta,* proizvodi isto tako sebe kao neograničenoga kao što upravo on svoje pravo - a njegovo je pravo najviše - na njima vrši u *svjetskoj povijesti* kao u *posljednjem sudu.*

C. Svjetska povijest

§341.

Elementi opstanka *općeg duha,* koji je u umjetnosti zor i slika, u religiji čuvstva i predstava, u filozofiji čista slobodna misao, jest u *svjetskoj povijesti* duhovna zbiljnost u svom potpunom opsegu unutrašnjosti i spoljašnjosti. Ona je sudište, jer u njenoj po sebi i za sebe bitkujućoj *općenitosti* jesu *ono posebno,* penati, građansko društvo i duhovi naroda u svojoj raznolikoj zbiljnosti samo kao *ono idealno,* a kretanje duha u tom elementu jest da to prikaže.

§342.

Svjetska povijest, nadalje, nije puki sud njegove* *moći,* tj. apstraktna i bezumna nužnost neke slijepe sudbine, nego, jer je duh po sebi i za sebe um, a bitak-za-sebe uma u duhu jest znanje, ona je sama iz *pojma* njegove slobode nuždan razvoj *momenata* uma i time njegove samosvijesti i njegove slobode - izlaganje i *ozbiljenje općeg duha.*

§343.

Povijesti je duha njegov *čin,* jer on je samo ono što čini, a njegov čin jest da sebe, i to ovdje kao duh, učini predmetom svoje svijesti, da sebe, izlažući se za sebe, samoga shvati. Ovo je shvaćanje njegov bitak i princip, a *dovršavanje* nekog shvaćanja ujedno je njegovo oposebljavanje i njegov prijelaz. Duh koji, formalno izraženo, *iznova* shvaća ovo shvaćanje, i što je isto, koji iz oposebljavanja ide u sebe, duh je višeg stupnja prema sebi nego što je bio u onom prvom shvaćanju.

*** Tj. duha. - Bilj. prev.**

Ovamo pripada pitanje *o perfektibilitetu i odgoju ljudskog roda.* Oni koji su tvrdili taj perfektibilitet nešto su naslućivali o prirodi duha, o njegovoj prirodi da je IvöSi οεαυτόν zakon njegova bitka, pa da je shvaćajući što on *jest* viši lik nego onaj koji sačinjava njegov bitak. A onima koji odbacuju tu misao duh je ostao prazna riječ, kao i povijest - površna igra *slučajnih,* takozvanih *samo mehaničkih* težnja i strasti. Ako oni pri tome izrazima *providnost i plan* providnosti također izražavaju vjeru u neko više upravljanje, onda to ostaju neispunjene predstave, jer i izričito smatraju plan providnosti nečim njima nespoznatljivim i nepojmljivim.

§344.

Države, narodi i individue u tom poslu svjetskog duha podižu u svom *posebnom određenom principu,* koji u njihovu *uređenju i cijeloj širini* njihova *stanja* ima svoje izlaganje i zbiljnost koje su svjesni, a zadubeni u njen interes, oni su ujedno nesvjesno oruđe i članovi onog unutarnjeg posla, u kojem nestaju ti likovi, ali duh po sebi i za sebe priređuje i izrađuje sebi prijelaz u svoj idući viši stupanj.

§345.

Pravednost i vrlina, nepravo, sila i porok, talenti i njihova djela, male i velike strasti, krivnja i nevinost, divota individualnog i narodnog života, samostalnost, sreća i nesreća država i pojedinaca imaju u sferi svjesne zbiljnosti svoje određeno značenje i vrijednost, pa nalaze u tome svoj sud i svoju pravednost, ali koja je ipak nepotpuna. Svjetska povijest spada izvan ovih gledišta; u njoj onaj nužni moment ideje svjetskog duha, koji je sadašnji njen stupanj, dobiva svoje *apsolutno pravo,* a narod koji u njemu živi i njegova djela dobivaju svoje izvršavanje i sreću i slavu.

§346.

Budući da je povijest oblikovanje duha u obliku događaja, neposredne prirodne zbiljnosti, stupnjevi razvoja opstoje kao *neposredni prirodni principi,* a ovi su, budući da su prirodni principi, kao mnoštvo, kao jedan izvan drugoga, dakle nadalje tako da *jednom narodu* pripada *jedan od njih* - njegova *geografska i antropološka* egzistencija.

§347.

Na onaj narod kojemu takav moment pripada kao *prirodni* princip preneseno je njegovo izvršavanje u toku samosvijesti svjetskog duha koja se razvija. Ovaj je narod u svjetskoj povijesti *vladajući za.* tu epohu - a *on može* (§ 346) u *njoj samo jednom činiti epohu.* Spram ovog njegova apsolutnog prava, da bude nosilac sadašnjeg razvojnog stupnja svjetskog duha, bespravni su duhovi drugih naroda pa u svjetskoj povijesti, kao oni čija je epoha prošla, ništa više ne znače.

Specijalna povijest jednog svjetskohistorijskog naroda sadržava dijelom razvoj njegova principa od njegova dječjeg skrivenog stanja do njegova procvata, gdje sada, došavši do slobode običajnosne samosvijesti, *zahvaća* u opću povijest - dijelom također razdoblje raspadanja i propadanja; - jer tako se označuje u njemu nastajnje jednog višeg principa kao samo onoga negativnoga njegova vlastitoga. Time se nagovještava prijelaz duha u onaj princip i na taj način svjetske povijesti na neki *drugi narod* - razdoblje počev od kojega je onaj narod izgubio apsolutni interes, pa on tada viši princip, doduše, također pozitivno prima u sebe i unosi sebe u nj, ali se u njemu, kao nečemu prihvaćenome, ne drži s imanentnom živošću i svježinom - možda gubi svoju samostalnost, možda se također nastavlja ili dalje vuče kao posebna država ili krug država pa se, prema slučaju, nateže u raznolikim unutarnjim pokušajima i spoljašnjim borbama.

§348.

Na čelu svih postupaka, dakle i onih svjetskohistorijskih, stoje *individue* kao subjektiviteti koji ozbiljuju ono supstancijalno (§ 279, primjedba). Kao ovim živostima supstancijalnog čina svjetskog duha i tako neposredno identičnima s njime, *on* je za njih same skriven i nije im objekt i svrha (§ 344); oni također nemaju njegovu *čast* i hvalu u svom suvremenom svijetu, niti u javnom mnjenju potomstva, nego kao formalni subjektiviteti imaju samo kod tog mnjenja svoj udio kao *besmrtnu slavu.*

§349.

Narod prije svega još nije država, a prijelaz porodice, horde, plemena, gomile itd. u stanje države sačinjava u njoj *formalno* realiziranje ideje uopće. Bez te forme njemu kao običajnosnoj supstanciji, koja je to *po sebi,* nedostaje objektivitet da u zakonima kao zamišljenim određenjima općenito i općevažeće opstoji i za druge, pa se zato ne priznaje, njegova samostalnost, bez objektivne zakonitosti i za sebe čvrste umnosti samo formalna, nije suverenitet.

Također i u običnom predstavljanju ne zovemo patrijarhalno stanje ustavom niti narod u tom stanju državom, pa ni njegovu nezavisnost suverenitetom. Otuda pred početak zbiljske povijesti pada s jedne strane bezinteresna potmula nevinost, a s druge strane hrabrost formalne borbe priznanja i osvete (usporedi § 331 i str. 66).

§350.

Apsolutno je pravo ideje da nastupa u zakonskim određenjima i objektivnim institucijama, polazeći od braka i zemljoradnje (vidi § 203, primjed.), bilo da se oblik ovog ozbiljenja ideje pojavljuje kao božansko zakonodavstvo i dobročinstvo, bi-

§346.

Budući da je povijest oblikovanje duha u obliku događaja, neposredne prirodne zbiljnosti, stupnjevi razvoja opstoje kao *neposredni prirodni principi,* a ovi su, budući da su prirodni principi, kao mnoštvo, kao jedan izvan drugoga, dakle nadalje tako da *jednom narodu* pripada *jedan od njih* - njegova *geografska i antropološka* egzistencija.

§347.

Na onaj narod kojemu takav moment pripada kao *prirodni* princip preneseno je njegovo izvršavanje u toku samosvijesti svjetskog duha koja se razvija. Ovaj je narod u svjetskoj povijesti *vladajući za.* tu epohu - a *on može* (§ 346) u *njoj samo jednom činiti epohu.* Spram ovog njegova apsolutnog prava, da bude nosilac sadašnjeg razvojnog stupnja svjetskog duha, bespravni su duhovi drugih naroda pa u svjetskoj povijesti, kao oni čija je epoha prošla, ništa više ne znače.

Specijalna povijest jednog svjetskohistorijskog naroda sadržava dijelom razvoj njegova principa od njegova dječjeg skrivenog stanja do njegova procvata, gdje sada, došavši do slobode običajnosne samosvijesti, *zahvaća* u opću povijest - dijelom također razdoblje raspadanja i propadanja; - jer tako se označuje u njemu nastajnje jednog višeg principa kao samo onoga negativnoga njegova vlastitoga. Time se nagovještava prijelaz duha u onaj princip i na taj način svjetske povijesti na neki *drugi narod* - razdoblje počev od kojega je onaj narod izgubio apsolutni interes, pa on tada viši princip, doduše, također pozitivno prima u sebe i unosi sebe u nj, ali se u njemu, kao nečemu prihvaćenome, ne drži s imanentnom živošću i svježinom - možda gubi svoju samostalnost, možda se također nastavlja ili dalje vuče kao posebna država ili krug država pa se, prema slučaju, nateže u raznolikim unutarnjim pokušajima i spoljašnjim borbama.

§348.

Na čelu svih postupaka, dakle i onih svjetskohistorijskih, stoje *individue* kao subjektiviteti koji ozbiljuju ono supstancijalno (§ 279, primjedba). Kao ovim živostima supstancijalnog čina svjetskog duha i tako neposredno identičnima s njime, *on* je za njih same skriven i nije im objekt i svrha (§ 344); oni također nemaju njegovu *čast* i hvalu u svom suvremenom svijetu, niti u javnom mnjenju potomstva, nego kao formalni subjektiviteti imaju samo kod tog mnjenja svoj udio kao *besmrtnu slavu.*

§349.

Narod prije svega još nije država, a prijelaz porodice, horde, plemena, gomile itd. u stanje države sačinjava u njoj *formalno* realiziranje ideje uopće. Bez te forme njemu kao običajnosnoj supstanciji, koja je to *po sebi,* nedostaje objektivitet da u zakonima kao zamišljenim određenjima općenito i općevažeće opstoji i za druge, pa se zato ne priznaje, njegova samostalnost, bez objektivne zakonitosti i za sebe čvrste umnosti samo formalna, nije suverenitet.

Također i u običnom predstavljanju ne zovemo patrijarhalno stanje ustavom niti narod u tom stanju državom, pa ni njegovu nezavisnost suverenitetom. Otuda pred početak zbiljske povijesti pada s jedne strane bezinteresna potmula nevinost, a s druge strane hrabrost formalne borbe priznanja i osvete (usporedi § 331 i str. 66).

§350.

Apsolutno je pravo ideje da nastupa u zakonskim određenjima i objektivnim institucijama, polazeći od braka i zemljoradnje (vidi § 203, primjed.), bilo da se oblik ovog ozbiljenja ideje pojavljuje kao božansko zakonodavstvo i dobročinstvo, bi-

lo kao sila i nepravo; - ovo pravo jest *pravo heroja* na osnivanje država.

§351.

Iz istog se određenja događa da civilizirani narodi druge narode koji za njima zaostaju u supstancijalnom momentu države (stočarski lovačke narode, zemljoradnički oba itd.) smatraju za barbare i da s njima postupaju kao s barbarima, sa sviješću o nejednakom pravu, a njihovu samostalnost smatraju nečim formalnim.

Otuda u ratovima i sporovima koji proizlaze u takvim odnosima moment da su to borbe priznanja u pogledu jednog određenog sadržaja sačinjava oznaku koja im daje značenje za svjetsku povijest.

§352.

Konkretne ideje, duhovi naroda, imaju svoju istinu i određenje u konkretnoj ideji kako je ona *apsolutna općenitost* - u svjetskom duhu, oko čijeg prijestolja stoje kao izvršitelji njegova ozbiljavanja, kao svjedoci i ukrasi njegove veličanstvenosti. Budući da je on kao duh samo kretanje svoje djelatnosti, za sebe treba apsolutno da zna i da time svoju svijest treba da oslobodi od oblika prirodne neposrednosti i da dođe k samome sebi, zato ima *četiri principa* oblikovanja te samosvijesti u toku njenog oslobađanja - četiri *svjetskohistorijska carstva.*

§353.

U *prvome* kao *neposrednom* očitovanju princip mu je lik *supstancijalnog* duha kao identitet, a lik u kojemu pojedinačnost ostaje uronjena u svoju bit i za sebe neopravdana.

Drugi je princip znanje tog supstancijalnog duha, tako da je on pozitivni sadržaj i ispunjenje i *bitak - za sebe,* kao živi njegov *oblik lijepi* običajnosni individualitet.

Treći je produbljivanje u sebe znajućeg bitka - za - sebe do *apstraktne općenitosti* i time do beskonačne *suprotnosti* spram objektiviteta koji je, na taj način, isto tako napušten od duha.

Princip *četvrtog* oblikovanja jest preobraćanje ove suprotnosti duha da u svojoj unutrašnjosti primi svoju istinu i konkretnu bit, pa da u objektivitetu bude kod kuće i izmiren, a budući da je taj duh, koji se *vratio* k svom prvom supstancijalitetu, iz *beskonačne* suprotnosti vraćeni duh, on treba da proizvodi i zna tu svoju istinu kao misao i svijet zakonite zbiljnosti.

§354.

Prema ta četiri principa *četiri* su svjetska historijska carstva: 1. *orijentalno, 2. grčko,* 3. *rimsko,* 4. *germansko.*

§ 355.

1. Orijentalno carstvo

Prvo je carstvo nazor o svijetu koji polazi od patrijarhalne prirodne cjeline, koji je neizdiferenciran, supstancijalan, u kojemu je svjetovno upravljanje teokracija, vladalac također veliki svećenik ili bog, državni ustav i zakonodavstvo ujedno religija, kao što su i religiozne i moralne zapovijedi, ili, štaviše, navike isto tako državni i pravni zakoni. U sjaju ove cjeline bespravno propada individualna ličnost, spoljašnja je priroda neposredno božanska ili neki ukras boga, a povijest zbiljnosti poezija. Razlike koje se razvijaju u različne strane običaja, upravljanja i države postaju, namjesto zakona, kraj jednostavnog običaja, nezgrapne opširne, praznovjerne ceremonije - slučajnosti osobne vlasti i proizvoljnog vladanja, a raščlanjivanje u staleže - prirodna postojanost kasta. Orijentalna je država stoga živa samo u svom kretanju, koje - jer u njoj samoj nije ništa stalno, a što je

postojano, okamenjeno je - ide prema napolje i postaje elementarnim bijesom i pustošenjem; unutarnji je mir privatni život i utapanje u slabost i iznemoglost.

Moment još *supstancijalne, prirodne duhovnosti* u stvaranju države, koji je kao *oblik* u povijesti svake države apsolutno polazište, istaknut je i pokazan povijesno kod posebnih država, a ujedno s dubokim smislom i učenošću u spisu: *»O propasti* prirodnih država, Berlin, 18, 12. (od g. dr Stuhra) pa je time utrt put umnom promatranju povijesti ustava i povijesti uopće. Princip subjektiviteta i samosvjesne slobode tamo je pokazan i u germanskoj naciji, pa ipak, time što rasprava ide samo do propasti prirodnih država, taj se princip samo i vodi dotle gdje se on dijelom pojavljuje kao nemirna pokretljivost, ljudska proizvoljnost i propadanje, a dijelom u svom posebnom liku kao *ćud,* pa se nije razvio do objektiviteta *samosvjesnog* supstancijaliteta, do organske *zakonitosti.*

§356.

2. Grčko carstvo

Ovo carstvo ima ono supstancijalno jedinstvo konačnoga i beskonačnoga, ali samo kao misteriozni, u tamno sjećanje, u spilje i slike tradicije potisnut osnov, koji je iz duha što sebe razlikuje proizveden u individualnu duhovnost i u prirodno svjetlo znanja, te umjeren i preobražen u ljepotu i slobodu i vedru običajnost. Time se u ovom određenju otvara sebi princip osobnog individualiteta, više ne kao u sebi samome zaokupljen, nego sadržan u svom idealnom jedinstvu; - djelomice se, stoga, raspada cjelina u krug posebnih narodnih duhova, s jedne strane, posljednja voljna odluka nije još stavljena u subjektivitet samosvijesti, koja bitkuje za sebe, nego u usku moć, koja je viša i izvan nje (usporedi § 279, primjedba), a s druge strane posebnost koja pripada potrebi još nije prihvaćena u slobodu, nego je isključena u ropstvo.

§357.

3. Rimsko carstvo

U ovom carstvu dovršava se razlikovanje do beskonačnog raskida običajnosnog života u ekstreme *osobne* privatne samosvijesti i *apstraktne općenitosti.* Suprotstavljanje, počevši od supstancijalnog nazora aristokracije protiv principa slobodne ličnosti u demokratskom obliku, razvija se prema onoj strani do praznovjerstva i do utvrđivanja hladne gramžljive vlasti, a prema ovoj strani do pokvarenosti svjetine, pa se raspadanje cjeline završava u općoj nesreći i smrti običajnosnog života, u čemu individualiteti naroda umiru u jedinstvu nekog Panteona, svi pojedinci snižavaju se na privatne osobe i *na jednake,* s formalnim pravom koje time drži na okupu samo apstraktna proizvoljnost što sebe goni u čudovišnost.

§358.

4. Germansko carstvo

Iz tog gubitka sebe samoga i svog svijeta, te njegove beskrajne boli, za što se smatralo da je spreman narod *izraelski,* u sebe potisnuti duh shvaća u ekstremu svog apsolutnog *negativiteta, prekretnici* koja bitkuje po sebi i za sebe, *beskonačni pozitivitetove* svoje unutrašnjosti, princip jedinstva božanske i ljudske prirode, pomirenje objektivne istine i slobode, koje su se pojavile unutar samosvijesti i subjektiviteta, pa se prenosi na nordijski pricnip *germanskih naroda* da on izvrši to pomirenje.

§359.

Unutrašnjost principa, kao još apstraktno izmirenje i razrješenje svake suprotnosti, unutrašnjost, koja egzistira u osjećaju kao vjera, ljubav i nada, razvija svoj sadržaj da ga uzdigne do zbiljnosti i samosvjesne umnosti, do *svjetovnog* carstva koje polazi od ćudi, vjernosti i zajednice slobodnih, te koje je u ovom

svom subjektivitetu isto tako carstvo za sebe bitkujuće grube proizvoljnosti i barbarstva običaja - nasuprot nekom onostranom svijetu, nekom *intelektualnom* carstvu, čiji je sadržaj, svakako, ona istina njegova duha, ali kao još *nepomišljena* obavljena je u barbarstvo predstava, pa se, kao duhovna moć nad zbiljskom ćudi, odnosi spram nje kao neslobodna strašna sila.

§360.

Dok ono duhovno - u teškoj borbi tih carstava koja su u razlici što je ovdje dobila svoju apsolutnu suprotnost, a ujedno se korijene u *jednom* jedinstvu - egzistenciju svog neba, u zbiljnosti i predstavi, degradira na zemaljsku ovostvarnost i na običnu svjetovnost, dok ono svjetovno, naprotiv, svoj apstraktni bitak-za-sebe uzdiže do misli i principa umnog bitka i znanja, do umnosti prava i zakona, dotle se *po sebi* suprotnost izgubila u lik bez srži. Sadašnjost je odbacila svoje barbarstvo i nepravnu proizvoljnost, a istina svoju onostranost, tako da je istinsko pomirenje postalo objektivno, koje *državu* razvija u sliku i u zbiljnost uma u kojoj samosvijest nalazi zbiljnost svog supstancijalnog znanja i htijenja u organskom razvoju, kao što u religiji nalazi osjećaj i predstavu te svoje istine kao idealne bitnosti, ali u *znanosti* slobodnu, shvaćenu spoznaju te istine kao jedne te iste u svojim manifestacijama koje se nadopunjavaju, u *državi, prirodi i idealnom svijetu.*

POSEBNI LIST ZA FILOZOFIJU PRAVA

(Harvard-Univ. bibl, USA)

a) Što je *pravo,* znati, to - *zakoni*
β) Znak. su *stari,* žilavi - malo se tko ovjekovječio time što zakonodavci njihova naroda -
Granitno postolje, crte života naroda - *Oni jesu,* i nitko ne zna otkada - *božanski* autoritet - *dani* -
γ) Kasnije pitanje, što je *po sebi pravo* [?]
Studirati a) teorijski - tj. u *mišljenju* -
Umno pravo - tj. mišljenje i u *sebi nužno* - ovo na polju, u regiji mišljenja - apsolutna svrha - Što je svetije od prava kr(alja) - Relativni zakoni gospodara -
Je li um(no) da kralj rođ(enjem)
Pozitivno - Što ljudi sami *uviđaju,* pravo - i da to *oni* hoće, pri tom da je njihova volja - Histor. - Duh istjerati instinktivno, krtica -
Prirodno pravo spram društva i države - tj. *pojam* ne dopire tako daleko; iz spoljašnjega; *Priroda pojedinačna* volja. umjet. - proizvoljnost - *poštuje* ljude *božanski.*
Zakoni a) *jesu* misli
β) priroda vlada životom ljudi.
γ) Sloboda - *spram* njih - Plat, stvar - Ind. - nt. spram svog roda -
δ/ *Pozit.,* Mogućnost, *Jedan* um, *Jedno* pravo - kako? suprotnost - *treba* da bude, odnos volje
ε/ Filoz(of) danas *spram svakog* autoriteta - Ne kao filozofija prirode *zasfnivaj to* što *jest* - egzistira

samo volja po sebi -
Dijete, crnac, Indijac

teorijski interes, nego *praktički*
djelomice izmiriti sa sadašnjošću, *djelomice* prosuditi -

b/ *teorij. Jedan* zakon [?]
Sumnja u *bitak zakona.*
Upravo mnogovrsno
αα) *Bitak* odakle -
onaj njegova *duha* iz njegova duha
β β) samovolja:

Dodatak

I. HEGEL ALTENSTEINU

10. oktobra 1820.

(Skica)'

S dopuštenjem Vaše Preuzvišenosti pokorno Vam podnosim priloženi primjer[ak] jednog spisa *{Grundlinien der Philosophie des Rechts]* kojeg sam upravo izdao... Njegovo pojavljivanje ima bit[no] određenje u upotrebi za moja služb[ena] predavanja koja držim na ovd[ašnjem] univerzitetu] o ovom dijelu filoz[ofije]... ovaj spis Vašoj Preuzvišenosti ne treba prije svega samo prezentirati, nego najusrdnije želim da ga Vaša Vis[ost] smatra dokazom moje službene djelatnosti i pokušajem da se ono što je izloženo vrati spoznavanju] pojma, i da ga izvoli najnaklonije primiti. Otisak ovog spisa sa sobom ujedno nosi i to da ja na ovaj način pružam izvještaj o opsegu onih načela koja izlažem o posto[jećem] predmetu, - polaganje računa Vašoj Preuzvišenosti, koje ja u istinskoj slobodi filozofiranja, koja u kralj[evskim] pokrajinama i pod visokim Vodstvom Vaše Preuzvišenosti uživa jednu veoma pravednu zaštitu i [jednu veoma] zadivljujuću potporu, ja kao jav[no] izabrani učitelj na kra[ljevskom] univerzitetu, smatram svojom dužnošću.

Neka Vaša Preuzvišenost na moje ukazivanje gleda sa onom blagonaklonošću na koju su ova znanstvena nastoja-

[1] *Briefe* II, S. 237 f. - Karl Sigmund Franz Freiherr von Altenstein (1770-1840), od 1817 pruski ministar za kulturu, nastavu i medicinarstvo, pozvao je Hegela 1818 na Berlinski univerzitet u čijem osnivanju je on sudjelovao i ponovo se založio za njega i njegovu filozofiju.

nja navikla da joj se okreće, i sa blagošću za koju barem radi svrhe i želje prilikom pisanja, smijem vjerovati da je mogu zahtijevati radi nepotpunosti izvedbe. Vašoj Preuzvišenosti ukazujem duboko poštovanje kojim ima čast da budem...

2. HEGEL HARDENBERGU

Sredinom oktobra 1820

(Skica)[2]

Čast mi je da Vašoj kneževskoj Svjetlosti pokorno mogu uručiti jedan primjerak udžbenika o prirodnom pravu i znanosti o državi - i pod naslovom »Filozofija prava« kojeg sam dao u štampu.

Predstaviti Vašoj Svjetlosti jednu filozofsku raspravu i to o ovom predmetu, za mene bi najprije moglo izgledati kao neskromnost i mnjenje, da bi kao ono što svoje neposredno određenje ima samo za školu, moglo biti dostojno pogleda Vaše Svjetlosti; ali ujedno sam se morao sjetiti najšire blagonaklone brige Vaše Svjetlosti koju uživaju sva znanstvena nastojanja bez obzira na predmet. Znao sam da u prikazivanju jednog predmeta, o kojemu mi moja službena obaveza nalaže da govorim, glavna svrha jest znanstvena obrada i teorijska forma, - da moje znanstveno nastojanje ide dotle da od filozofije odvoji ono što ovo ime krivo uzurpira, i štaviše, da dokaže saglasnost filozofije sa onim načelima koja priroda države uopće potrebuje, ali najneposrednije, saglasnost sa onim što je pod njegovom [Njegovog kraljevskog visočanstva] presvijetlom vladavinom i pod mudrim vodstvom Vaše Svjetlosti Pruska država, zbog čega mi samom, .upravo mora činjti posebno zadovoljstvo da joj pripadam, imala sreću da dijelom dobije, a dijelom još treba da dobije.

[2] Briefe II s. 241. - Karl August Fürst von Hardenberg (1750-1822), pruski ministar i državni kancelar.

Moja rasprava prema tome treba da bude jedan pokušaj da ono šta u jednoj tako velikoj djelatnosti pred nama leži i čije plodove uživamo, poimajući shvatimo u njegovim glavnim crtama. Vjerujem da ne pretpostavljam suviše kad smatram da filozofija držeći se u položaju ovog njenog osebujnog posla, time također opravdava zaštitu i blagonaklonost koja joj u dio pada od države, i da bi ona u svom, premda ograničenom, krugu djelovanja koji seže do onog unutarnjeg čovjeka, mogla postati neposrednim unapređenjem blagorodnih namjera vlasti.

Pri ovoj pomisli vjerujem da ću se moći ispričati uručenjem jednog spisa koji se odnosi na predmet u kojem genij i bogati život Vaše Svjetlosti ima svoj najhitniji element, Vašoj Visosti iskazati moje najdublje poštovanje i Vašu Svjetlost smjeti zamoliti da Vašom blagonaklonošću nađe mjesto u biblioteci Vaše Svjetlosti.

Vašoj Svjetlosti najponizniji
G.W.F. Hegel
redovni profesor filozofije
na ovd. Kralj, univerz.

3. ALTENSTEIN HEGELU

24. august 1821

(fragment)[3]

... Budući da u ovom djelu kao i u Vašim predavanjima, sa ozbiljnošću koja priliči znanosti dospjevate do toga da se shvati ono suvremeno i zbiljsko i da se pojmi ono umno u prirodi i povijesti, Vi, kako mi se čini, filozofiji dajete jedini pravi položaj prema zbiljnosti, a tako će Vam najsigurnije uspjeti da Vaše slušaoce sačuvate od pogubnog mnjenja koje ono postojeće zapostavlja *a da ga nije spoznalo,* a posebno u odnosu na državu uživa u samovoljnom postavljanju besadržajnih ideala...

[3] Karl Rosenkranz, *Hegels Leben,* Berlin 1844, str. 337.

4. HEGEL ALTENSTEINU

3. jula 1922.

(Izvod)[4]

[...] Daljnji razvitak mojih vanjskih odnosa ja sam sa istim bezuslovnim povjerenjem, kojim sam slijedio časni poziv Vaše Ekselencije u Kraljevsku državnu službu, s punim poštovanjem prepustio Vašoj mudroj ocjeni. Pri opsežnosti poziva, kojeg sam spoznao kao poziv moga života, jedva da mogu misliti na neko njegovo drugo proširenje nego što je ono koje se samo od sebe priključuje na dovršenje mojih započetih znanstvenih djela, i da mojim znanstvenim nastojanjima dam jednu širu djelotvornost i da ih usmjerim na širu publiku. Za ovaj rad za čiji je sretni ishod posebno potrebna sloboda i vedrina duha, ne moram se posebno plašiti, niti ubuduće biti pomućen ili ometen brigama vanjske vrste, nakon što me je Vaša Ekselencija Vašim milostivim obećanjima u ovom pogledu potpuno umirila i pribavila mnogostruke nedvosmislene dokaze uvjeravanja koje me ohrabruje da eventualne zebnje najviših državnih vlasti pred filozofijom, koje lako mogu biti podstaknute naopakim nastojanjima u njoj, mojoj javnoj djelatnosti kao učitelja nisu samo ostale strane nego da također, na mom djelu nisam radio bez priznanja i uspjeha, koje studentskoj omladini pomaže da dođe do ispravnih pojmova a mene čini dostojnim povjerenja Vaše Ekselencije i Kraljevskih vlasti[...]

[4] *Briefe II,* str. 317. - Hegel je 6. juna 1822. od Altensteina tražio poboljšanje svojih primanja a 25. juna od njega dobio obećanje za »izvanrednu nagradu« od 600 talira, na čemu mu se on u ovom pismu zahvaljuje.

5. HEGELOVA REAKCIJA NA NAPAD HALEŠKIH *ALLGEMEINEN LITERA TURZEITUNG*

(1822)[5]

a. Hegelov ekscerpt

Allgemeine Literaturzeitung, februar 1822, Nr. 40, str. 316 i 17. - Naše prikaze zaključujemo dvjema napomenama (prvo, predavanje vrlo dosadno) - drugo, autor sebi dozvoljava (Predgovor, str. XI [ovdje str. 12] jaku zajedljivost protiv gospodina Friesa,kojeg naziva vojskovođom plitkosti i za dokaz navodi mjesto jednog govora: 'U narodu u kojemu bi vladao pravi zajednički duh, svakom bi radu oko javnih poslova dolazio život odozdo iz naroda, živa bi se društva, nerazdvojivo povezana svetim lancem prijateljstva, posvetila svakom pojedinačnom djelu narodnog obrazovanja i narodske službe.' - Mi dodajemo da jedno tumačenje koje ide prema onom što je loše može ove riječi naći kao sumnjive, pa ipak one dopuštaju i jedno bezazleno tumačenje s kojim se složio sam autor ako drugačije stoji prema svojim gore navedenim riječima o javnom mnjenju, str. 323 [ovdje § 317 i dalje]. Nije li to u zdravom razumu pravi duh zajednice? Pa zašto namjerno birati loše tumačenje i sumnjičiti riječi ? Gospodin Fries, koliko znamo, nema sreće, a ponašanje autora prema njemu liči na porugu i namjerno ponižavanje jednog bez daljnjeg smjernog čovjeka. Jedno takvo ponašanje *nije plemenito* a recenzent ipak želi prećutati prava imena i njihov izbor prepustiti čitaocima. - O javnom mnjenju, kako god da je ono značajno, ne može se tvrditi: »ono sadrži ... ljudskog razuma, str. 232 [isto]. Ne može li javno mnjenje promašiti i nije li često griješilo? Ovo priznaje sam autor Ariostovom i Goetheovom izrekom, ali kako da se istinski zdravo javno mnjenje uvijek razlikuje od bolesnog ili uopće postoji, to se rješava vrlo nedostatno, str. 324 [ovdje, isto].

* U februaru 1822. haleške *Allgemeine Literaturzeitung* su donijele jednu recenziju *Filozofije prava,* čiji je kraj Hegel ekcerpirao. Ekscerpt kojeg je Rosenkranz djelimično ponovo naveo sačuvan je (Harvardska biblioteka) a izdao ga je Hoffmeister *(Berliner Schriften,* str. 750 i dalje) (a). O Hegelovom demaršu kod Altensteina i njegovoj reakciji izvještava Rosenkranz u *Hegels Leben,* str. 336 i dalje, (b).

b. Rosenkranzov izvještaj

Budući da Hegel u svojoj objektivnom raspoloženju zaista nije mislio na lično ponižavanje, on je bio posve izvan sebe. Prepisao je zaključak recenzije i u svom neraspoloženju je išao tako daleko da je u jednom opširnom pismu[6] od ministarstva za nastavu tražio zaštitu od ove, kako je to nazvao, denuncijacije. Bio je tako slab da smatra odvratnim da jedan pruski službenik može biti osumnjičen na taj način, u listu kojeg potpomaže darežljivost pruske vlade i koji se štampa u samoj Pruskoj. On je jamčio da ni najmanje nije mislio na Friesa kao privatnog čovjeka nego samo na njegova pogubna načela. Štaviše, on je u onoj kritici stranke koja je vjerovala da je privilegirana i koja je navikla da vodi glavnu riječ, htio ministarstvu dati primjer kuda bi mogla voditi *isuviše velika* sloboda štampe!

No, ministar *Altenstein* 24. augusta 1821. izjavio je Hegelu u vezi sa njegovom Filozofijom prava: [...][7]. Kada je Hegel napravio ovaj zahtjev, Altenstein je doduše bio dovoljno zabrinut da redakciji haleških *Literaturzeitung* preporuči strožiju cenzuru recenzija koje se primaju u novinu, pod *prijetnjom opoziva* takvog priloženog ovlašćenja u slučaju da se ne uzme u obzir. »Ali u vezi s tim«, pisao je Altenstein Hegelu 26. jula, »ministarstvo se moralo ograditi, pošto potpuno priznaje ispravnost Vašeg uvjerenja, da Vas, ukoliko želite tražiti zadovoljštinu za lični napad usmjeren protiv Vas u recenziji o kojoj je riječ, uputi na *sud* ili da s obzirom na *publiku* napravite jedno *objašnjenje.«*

[6] To pismo nije sačuvano

[7] **Slijedi gore** navedeni fragment, Nr 3.

6. HEGELOV ODGOVOR NA RECENZIJU *FILOZOFIJE PRA VA* KOJU JE NAPISAO GUSTAV HUGO

(april 1921)[8]

Prikaz moje knjige *Grundriss der Rechtsphilosophie u Göttingener Gelehrten Anzeigen,* Nr 61 o.g. kojeg je potpisao Hugo, slučajno sam uzeo u obzir i na znanje, posredstvom jednog prijatelja; ali pošto se on ni na koji način ne upušta u stvar koja je obrađena u ovoj knjizi, šta onda da pričam sa takvim htijenjem i potpunim ne-znanjem koje se prepoznaje u ovoj recenziji? Ali i pored toga, kao što se izvještava na strani 605, da »koliko god se znanost ne stiče spavajući, toliko malo se razumije pozitivno pravo već i radi toga *što se kolegi sa jurističkog fakulteta želi nauditi«,* čitalac će sam bez upozorenja i prijekora sa moje strane; znati ocijeniti mudrost primjedbe ili nedostojnosti jedne insinuacije i jednog ogovaračkog soja; pa i gospodin Hugo još uvijek misli da je sposoban da za tu insinuaciju nađe odgovarajuću kvalifikaciju (a u tome se može prepoznati nešto *pozersko).* Gospodin Hugo je ipak u najmanju ruku poznat kao pozitivno-pravni učenjak i historičar; - s njegovom *Filozofijom prava,* kaže on doslovno u recenziji, on kod filozofa prolazi rđavo; - navodi u ovom prikazu iz mog spisa zato za sebe moraju imati pretpostavku da su učinjeni tačno i savjesno, kako to priliči jednom historičaru i pravniku, štaviše, ne samo njemu nego čovjeku od prava i običaja i obrazovanom čovjeku; budući da se oni ne odnose ni na kakve filozofske predmete, onda bi za ispravno shvatanje bilo potrebno samo uobičajeno obrazovanje razuma, nikakvo filozofsko, koje gospodin Hugo nigdje ne pokazuje. Gospodin Hugo mi prebacuje da se sprdam sa njegovom Teorijom prava, *prepisivanjem mjesta* u kojima sam sam samo drugim pismom označio ono što je neprilično; Gospodin Hugo time priznaje da sam ih ja tačno izdvojio. Ali ja mu ujedno dajem da razmisli o tome na šta on uopće pristaje ako prihvata da se doslovnim prepisom onoga što on kaže (vidi prethodno) to izvrgava sprdnji. Ali, nadalje, on bi mi posve uštedio trud oko ovog odgovora da je izvolio da u onom šta mu za njegov prikaz iz moje knjige izgleda vrijedno pažnje, da sam prepiše mjesta a mene pusti da govorim o onom što sam rekao. Tako ne bih bio potaknut da među čitaocima *Göttingener Gelehrten Anzeigen* vidim one koji možda po sebi i za sebe od jednog profesora filozofije inače ne očekuju izopačenosti i neukusnosti, a koji bi se mogli čuditi da ja, prema uvjeravanju gospodina Hugo-a, u svom spisu tvrdim »da nedosljednost i budalaštinu rimskih pravnika treba smatrati jednom od njihovih najvećih vrlina«, - da ja vjerujem »da onaj ko se divi rimskim pravnicima, taj smatra da je rimsko pravo zadovoljilo najviše zahtjeve uma«, - *»da ja mojim filozofskim protivnicima* pripisujem krivicu zloupotrebe stava: onaj ko vjeruje da čini pravo, čini (u savjesti) pravo« (u parentezu pomaknutu savjest, čitalac će i bez toga prepoznati kao zaslugu za stav koja pripada gospodinu Hugu); - kako stvar inače stoji sa savješću koja je stavljena u parentezu, o tome je, uostalom, gospodin Hugo mogao naći poneko razjašnjenje u mom spisu, - da sam Ciceronu uzeo za zlo njegov prijeki pogled na filozofe - da se čitaoci uvjere da bez obzira na autoritet gospodina Huga, takvo što neće naći u mojoj knjizi.

Berlin, aprila 1921. *Hegel*

[8] Gustav Hugo, profesor rimskog prava u Göttingenu, 16. aprila 1921. godine je u *Göttingeaschen Gelehrten Anzeigen,* 61. svezak, str. 601-607, objavio zajedljivu recenziju Hegelovog djela u kojemu je i sam bio napadnut (upor. paragraf 3). Hegel je odgovorio jednim objašnjenjem koje se pojavilo u maju 1821 i haleškim *Allgemeinen Literaturzeitung,* Nr. 122, pod naslovom »Mješoviti prikazi«. - Hugova recenzija sa Hegelovim odgovorom, ponovo je postala pristupačna zahvaljujući Hansu Henningu Ritteru: Hegel - Studien, Bd 5, Bonn 1969, i dalje.

NAPOMENA NJEMAČKE REDAKCIJE UZ 7. SVEZAK

1. U usmenom dodatku uz § 408 *Enciklopedije* (koji vjerovatno potječe iz jednog predavanja iz 1825 ili 1828) u vezi sa napredovanjem od onog apstraktnog ka onom konkretnom u *Filozofiji duha,* Hegel upućuje na odgovarajući metod u *Filozofiji prava.* Ovaj pasaž (svezak 10, str. 170 i dalje) može da važi kao rezime razvojnog toka kojeg Hegel slijedi u *Osnovnim crtama Filozofije* ***prava*** i **zato ga ovdje navodimo:**

6. HEGELOV ODGOVOR NA RECENZIJU *FILOZOFIJE PRA VA* KOJU JE NAPISAO GUSTAV HUGO

(april 1921)[8]

Prikaz moje knjige *Grundriss der Rechtsphilosophie u Göttingener Gelehrten Anzeigen,* Nr 61 o.g. kojeg je potpisao Hugo, slučajno sam uzeo u obzir i na znanje, posredstvom jednog prijatelja; ali pošto se on ni na koji način ne upušta u stvar koja je obrađena u ovoj knjizi, šta onda da pričam sa takvim htijenjem i potpunim ne-znanjem koje se prepoznaje u ovoj recenziji? Ali i pored toga, kao što se izvještava na strani 605, da »koliko god se znanost ne stiče spavajući, toliko malo se razumije pozitivno pravo već i radi toga *što se kolegi sa jurističkog fakulteta želi nauditi«,* čitalac će sam bez upozorenja i prijekora sa moje strane; znati ocijeniti mudrost primjedbe ili nedostojnosti jedne insinuacije i jednog ogovaračkog soja; pa i gospodin Hugo još uvijek misli da je sposoban da za tu insinuaciju nađe odgovarajuću kvalifikaciju (a u tome se može prepoznati nešto *pozersko).* Gospodin Hugo je ipak u najmanju ruku poznat kao pozitivno-pravni učenjak i historičar; - s njegovom *Filozofijom prava,* kaže on doslovno u recenziji, on kod filozofa prolazi rđavo; - navodi u ovom prikazu iz mog spisa zato za sebe moraju imati pretpostavku da su učinjeni tačno i savjesno, kako to priliči jednom historičaru i pravniku, štaviše, ne samo njemu nego čovjeku od prava i običaja i obrazovanom čovjeku; budući da se oni ne odnose ni na kakve filozofske predmete, onda bi za ispravno shvatanje bilo potrebno samo uobičajeno obrazovanje razuma, nikakvo filozofsko, koje gospodin Hugo nigdje ne pokazuje. Gospodin Hugo mi prebacuje da se sprdam sa njegovom Teorijom prava, *prepisivanjem mjesta* u kojima sam sam samo drugim pismom označio ono što je neprilično; Gospodin Hugo time priznaje da sam ih ja tačno izdvojio. Ali ja mu ujedno dajem da razmisli o tome na šta on uopće pristaje ako prihvata da se doslovnim prepisom onoga što on kaže (vidi prethodno) to izvrgava sprdnji. Ali, nadalje, on bi mi posve uštedio trud oko ovog odgovora da je izvolio da u onom šta mu za njegov prikaz iz moje knjige izgleda vrijedno pažnje, da sam prepiše mjesta a mene pusti da govorim o onom što sam rekao. Tako ne bih bio potaknut da među čitaocima *Göttingener Gelehrten Anzeigen* vidim one koji možda po sebi i za sebe od jednog profesora filozofije inače ne očekuju izopačenosti i neukusnosti, a koji bi se mogli čuditi da ja, prema uvjeravanju gospodina Hugo-a, u svom spisu tvrdim »da nedosljednost i budalaštinu rimskih pravnika treba smatrati jednom od njihovih najvećih vrlina«, - da ja vjerujem »da onaj ko se divi rimskim pravnicima, taj smatra da je rimsko pravo zadovoljilo najviše zahtjeve uma«, - *»da ja mojim filozofskim protivnicima* pripisujem krivicu zloupotrebe stava: onaj ko vjeruje da čini pravo, čini (u savjesti) pravo« (u parentezu pomaknutu savjest, čitalac će i bez toga prepoznati kao zaslugu za stav koja pripada gospodinu Hugu); - kako stvar inače stoji sa savješću koja je stavljena u parentezu, o tome je, uostalom, gospodin Hugo mogao naći poneko razjašnjenje u mom spisu, - da sam Ciceronu uzeo za zlo njegov prijeki pogled na filozofe - da se čitaoci uvjere da bez obzira na autoritet gospodina Huga, takvo što neće naći u mojoj knjizi.

Berlin, aprila 1921. *Hegel*

[8] Gustav Hugo, profesor rimskog prava u Göttingenu, 16. aprila 1921. godine je u *Göttingeaschen Gelehrten Anzeigen,* 61. svezak, str. 601-607, objavio zajedljivu recenziju Hegelovog djela u kojemu je i sam bio napadnut (upor. paragraf 3). Hegel je odgovorio jednim objašnjenjem koje se pojavilo u maju 1821 i haleškim *Allgemeinen Literaturzeitung,* Nr. 122, pod naslovom »Mješoviti prikazi«. - Hugova recenzija sa Hegelovim odgovorom, ponovo je postala pristupačna zahvaljujući Hansu Henningu Ritteru: Hegel - Studien, Bd 5, Bonn 1969, i dalje.

NAPOMENA NJEMAČKE REDAKCIJE UZ 7. SVEZAK

1. U usmenom dodatku uz § 408 *Enciklopedije* (koji vjerovatno potječe iz jednog predavanja iz 1825 ili 1828) u vezi sa napredovanjem od onog apstraktnog ka onom konkretnom u *Filozofiji duha,* Hegel upućuje na odgovarajući metod u *Filozofiji prava.* Ovaj pasaž (svezak 10, str. 170 i dalje) može da važi kao rezime razvojnog toka kojeg Hegel slijedi u *Osnovnim crtama Filozofije* ***prava*** i **zato ga ovdje navodimo:**

»... Time što ovo napredovanje od nečeg apstraktnog ka onome što po mogućnosti sadrži isto ono konkretno, ipak nema izgled jedne pojedinačne i zato sumnjive pojave, možemo se sjetiti da se u filozofiji prava mora odvijati slično napredovanje. I u ovoj znanosti mi počinjemo sa nečim *apstraktnim,* naime, sa *pojmom volje,* zatim napredujemo ka ozbiljenju još *apstraktne,* volje nastaje u jednom *vanjskom* postojanju, ka sferi *formalnog prava,* potom prelazimo ka volji koja se iz vanjskog postojanja *reflektira u sebe,* ka oblasti *moraliteta,* i napokon, kao treće, dolazimo do običajne volje koja *oba ova apstraktna* momenta *ujedinjuje* u sebi i koja je zato *konkretna.* U sferi same *običajnosti,* tada ponovo počinjemo od nečeg *neposrednog,* od *prirodnog,* nerazvijenog oblika, kojeg običajni duh ima u porodici, zatim dolazimo do *udvajanja* običajne supstancije koje nastaju u *građanskom društvu* i napokon dospijevamo do *jedinstva* i *istine* onih obiju jednostavnih formi običajnog duha koje je prisutno u *državi.* - Iz ovog toka našeg posmatranja ipak ni najmanje ne slijedi da mi običajnost činimo nečim što je vremenski *kasnije* od prava i moraliteta, niti da bismo porodicu i građansko društvo htjeli objasniti kao nešto što u zbiljnosti *prethodi* državi. Šta više, mi znamo vrlo dobro da je običajnost *temelj* prava i moraliteta, kao i da porodica i građansko društvo sa svojim dobro uređenim razlikama već *pretpostavljaju* prisutnost države. U *filozofskom razvitku* onog običajnog mi ipak ne možemo početi sa *državom* budući da u njoj ono sebe razvija do svoje *najkonkretnije forme,* a *početak je,* naprotiv, na nužan način nešto *apstraktno.* Iz ovog razloga i ono moralno mora se posmatrati *prije* onog običajnog, premda se ono u izvjesnoj mjeri na ovom pojavljuje kao neka bolest...«

2. Hegelove *Osnovne crte filozofije prava* koje na naslovnom listu nose broj godine 1821, faktički su se pojavile već u oktobru 1820. u knjižari Nicolai u Berlinu. Drugi naslov - *Prirodno pravo i znanost o državi u nacrtu. Za upotrebu za svoja predavanja* - označava svrhu djela: ono je kao i *Enciklopedija,* trebalo da služi kao »knjiga za predavanja« koja u predavanju »treba da svoje nužno objašnjenje dobije u usmenom predavanju« (predgovor za *Enciklopediju,* 1927). Predavanja bi prema prilici bila paragrafi ali ne i primjedbe koje su im priključene ,(na štampanoj strani obilježeno uvučenim dijelom teksta), koje su u *Filozofiji prava* ponekad postale široki ekskursi.

Već u svom prvom berlinskom semestru (zima 1818/19) Hegel je pored predavanja iz Enciklopedije držao kolegij o »prirodnom pravu i znanosti o državi«, kojeg je ponovio u narednom semestru, ovoga puta sa dodatkom »ili filozofija prava«. Slijedila su tri predavanja (uvijek u zimskom semestru koji je trajao od oktobra do marta i uvijek pet sati u sedmici): 1821/22. »Prirodno pravo i znanost o državi ili filozofija prava po udžbeniku«; 1822/23. »Prirodno i državno pravo ili filozofija prava po udžbeniku«; 1824/25. »Prirodno i državno pravo«. Od 1925/26. Hegel nije više sam čitao o filozofiji prava nego je predavanja prepustio svom učeniku Eduardu Gansu, koji je nastojao Hegelovo učenje učiniti plodnim za pravnu znanost, ali ga je uporeďujući izlagao liberalno i »iz njegovih (Hegelovih) principa izvlačio zaključke u pogledu na Poljsku i Belgiju, koji se mogu smatrati revolucionarnim«, kako je Hegelu prijavio »neko čija upozorenja on nije smio prepustiti vjetru« (upor. A. D. B., Bd. XI, str 271 i dalje, i *Briefe,* bd. III, str 472). Arnold *Ruge (Aus früherer Zeit,* Bd. IV, Berlin 1867, str 431 i dalje) izvještava da je Hegel jednog dana kao gost bio kod prestolonasljednika a ovaj mu je izjavio: »Skandalozno je da nam prof. Gans sve studente pravi republikancima. Vaša predavanja o Vašoj filozofiji prava, gospodine profesore, posjećuju stotine studenata, a dovoljno je poznato da on Vašem prikazu daje potpuno liberalnu, čak republikansku formu. Zašto sami ne vodite kolegij?« Hegel se opravdao neznanjem i za slijedeći semestar stavio u izgled svoje vlastito predavanje.

Kako god da je bilo: on je za zimu 1830/31. najavio predavanje o filozofiji prava ali je odustao »zbog slabosti« svog učenika Micheleta. U slijedećem zimskom semestru (1831/32) on je htio - možda opomenut sa visokog mjesta, kojemu se navala studenata na Gansove kolegije učinila sumnjivom - održati predavanje ponovo sam. Zato je došlo do nesporazuma sa Gansom: ovaj je, kaže Rosenkranz, *{Hegels Leben,* str 421) »na oglasnoj tabli Univerziteta oglasio svoj zimski kolegij, sa dodatkom u kojemu je studentima prava preporučio kao vrlo korisna Hegelova predavanja o materiji koja se u njima nalazi. Ovome se Hegel usprotivio kao-tutorstvu koje mu nipošto nije potrebno. U jednoj karti upućenoj Gansu on je sa gnjevnom žestinom

zahtijevao hitno povlačenje oglasa.« Karta nosi datum 12. novembra 1831. i glasi:

»Na avanturističko sredstvo, kako to želim da nazovem, na koje ste cijenjeni profesore spali, čime Vi pomenutu okolnost konkurencije prenosite na studente, i dopuštate sebi da im preporučite moja predavanja, moglo mi se učiniti da sam odgovoran da sa svoje strane pravim javni oglas da bi kod kolega i studenata stvorio privid, koji me stavlja u glupo svjetlo, kao da za takav Vaš oglas i rekomendaciju mojih predavanja poticaj dajem ja, kako ste me Vi u Vašoj karti, iskrivljavanjem mojih izraza, gotovo htjeli razumjeti. Nada da barem onaj ko me poznaje takav postupak ne stavlja na moj račun, i briga da ću Vam dati priliku za nove nespretnosti, podstiče me da svoje gledanje na Vaš oglas objasnim ne jednim takvim nego samo ovim redovima.

Vaš najodaniji Hegel«

Dva dana kasnije - on je očigledno održao samo dva ili tri sata predavanja - Hegel je bio mrtav. Ali neposredno prije toga on je razgovarao sa Gansom i pomirio se. (Upor. W. Dorow, *Denkschriften und Briefe zu Charakteristik der Welt und Literatur,* Bd. IV, Berlin 1840, str. 142 i dalje i *Briefe,* Bd III, str. 355 i dalje, 472.)

3. Eduard Gans je bio onaj ko je od »Društva prijatelja preminulog« bio ovlašten za izdavanje *Filozofije prava* unutar *Djela.* Ona se pojavila 1833. kao VIII svezak (2. izdanje 1840). Kao i u slučaju *Enciklopedije* Hegelov tekst se preko usmenih »dodataka« na temelju bilježaka sa predavanja i na osnovu vlastoručnih Hegelovih bilješki uvećao - zadaća koje se Gans sasvim slobodno prihvatio: izabirajući, grabeći, stilizirajući i sigurno ne »bez interesa«. On u svome predgovoru doduše uvjerava: »Ono što je u dodacima sadržano dao je Hegel, a ja to u slučaju potrebe mogu dokazati iz mojih izvora: nema niti jednog moga izvođenja niti iskrivljavanja navedenog.« Ali on na-

stavlja: »Samo stilski poredak, veze rečenica a katkada isto tako izbor riječi potiču od mene.«

Izvori koji su bili osnovica njegovog rada bili su osim vlastoručnih Hegelovih bilješki uz § 1 do § 180 (vidi dolje), jedna Hothova teka iz 1822/23. (neposredni zajednički spis) i jedna od Hauptmanna v. Griesheima iz 1824/25. (naknadna izrada). Oba dodatka su sačuvana i čekaju kritičku ediciju (koju je Hoffmeister bio najavio još za 1956).

Lasson i Hoffmeister podvrgavaju Gansov rad na redakciji uništavajućoj kritici: »nepotpuno« ili »proizvoljno« izabrano, »dovodi u zabludu« ili »pogrešno« navedeno. Oba primjera koja navodi Hoffmeister svakako su malo uvjerljiva: 1. U dodatku za § 187 (ovdje str. 223) čitamo: »Pod obrazovanim ljudima možemo najprije razumjeti takve koji mogu napraviti sve šta drugi čine«. Kad za ovu očigledno nejasnu rečenicu ne bi učinili odgovornim jednog od njemu tako sumnjivih editora *Djela,* onda Hoffmeister sigurno ne bi bio zbunjen oko smislenog razjašnjenja... - Dodatak uz § 176 (ovdje str. 309) počinje: »Budući da brak počiva samo na subjektivnom slučajnom osjećanju, onda on može biti razvrgnut...« - jedno »posve ne-Hegelovo shvatanje braka«, kako prekorijeva Hoffmeister. On bi trebao čitati dalje. On bi trebao biti prilično svjestan izvornog značenja od »weil« (»solange als«) koje je u Hegelovo vrijeme još bilo uobičajeno. Može biti da je Gans ovdje redigirao »liberalnije« nego što je Hegel naučavao, - isuviše liberalno svakako za Hoffmeistera kojemu »s jedne strane (ostaje) zagonetka kako je jedan Hegelov lični učenik mogao dati da se štampaju takve rečenice, ali s druge strane i da su takve rečenice ili »dodaci« ostali neosporeni preko jednog stoljeća u pogledu apologije Hegela (Predgovor za 4. izdanje *Filozofije prava,* 1955).

Nadalje, Lasson i Hoffmeister prigovaraju da je Gans upotrijebio veoma malo iz Hegelovih vlastoručnih bilješki u njegovom priručnom primjerku. To su prema Gansu »samo pojedine riječi, koje su, tamo gdje sklop nije bio jasan, mogle biti proizvoljno protumačene ili pogrešno označene. Ipak, u slučajevima gdje su bile sigurno upotrijebljene, zgodno su poslužile. Ovo posljednje Hoffmeister osporava okolišno. U vezi sa drugim on primjećuje: »svaki čitalac (ovih bilješki) već će na prvi pogled ustanoviti da one nikako ne sadrže 'samo pojedine riječi'; a što se tiče mogućnosti da ih se tumači proizvoljno ili da ih se po-

grešno označi, jedan neposredni Hegelov učenik zapravo bi bio dužan da isključi ovu mogućnost.« (str X). Koliko ju je isključio sam Hoffmeister, ilustrirano je jednim primjerom (vidi str 216. fusnota 1 uz dodatak za paragraf 147). Redakcija, rado priznaje da su ovdje poneko značenje i poneki odnos ostali nejasni.

Priručni Hegelov primjerak je na sreću sačuvan (u posjedu Pruske Državne biblioteke, *Libr. impr. germ. c. not. oct.* 126); radi se o prvoj polovini *Filozofije prava* (do § 180), koja je povezana u karton. Jedna Hegelova bilješka olovkom na posljednjoj strani upućuje knjigovesca da knjigu pregradi bijelim papirom i »da završi do srijede, 24. oktobra prijepodne« - misli se na 24. oktobar 1821, iz čega se može zaključiti da je Hegel u torn semestru svoja predavanja o filozofiji prava počeo 25. oktobra i da je 1831. godine 24. oktobar padao u srijedu. Unošenja u pregrađeni primjerak su trostruke vrste: u jasnom latiničnom pismu zapisana poboljšanja i proširenja teksta; zatim, dijelom u latinskom dijelu u njemačkom pismu na praznim listovima napisane bilješke, posve različite vrste i čitljivosti, koje očito potječu iz zimskih semestara 1822/23. i 1824/25, kako pokazuju prigodni navodi datuma. Priređivanje ovih često neuredno pisanih primjedbi uz pojedine paragrafe, nije uvijek lako, jer se Hegel nije bezuslovno držao misaonog toka paragrafa a naravno niti datog slobodnog prostora. Postoji doduše direktno uspostavljanje veze sa brojevima paragrafa a i podpodjela pomoću (grčkih ili latinskih) slova katkada slijedi štampani tekst, ali je u pravilu posve neovisna od toga.

U svakom slučaju imamo Hegelove primjedbe uz njegovu *Filozofiju prava,* koje mogu važiti kao međučlan između samog teksta i usmenih razjašnjenja, zahvaljujući Lassonovom i Hoffmeisterovom trudu oko dešifriranja u relativno pouzdanoj formi. Lasson ih je prvi put publicirao u *Hegel-Archiv* Bd. II, sveska 2 (1914) i Bd. III, sveska 1/2 (1916), zatim kao svezak 124 b Filozofske biblioteke (1930); Hoffmeister ih je donio u bitno poboljšanom obliku teksta u dodatku za svoje izdanje Filozofije prava od 1955, (Filozofska biblioteka, svezak 124 a).

4. Ovo izdanje *Filozofije prava* donosi tekst 1820 (naslovni list 1821) prvoga tiska koji se pojavio (A); jasne štamparske greške su prećutno popravljene, ostale korekture su izvršene pri-

mjereno općim editorskim principima. Dragocjenu pomoć pri tom su predstavljala *Bollandova* (1902), *Lassonova* (1911 i 1930) i *Hoffmeisterova* (1955) izdanja.

Gansovo izdanje (Werke Bd. VIII, 1833) koje dopušta izravnavajuće zahvate u Hegelov tekst i briše mnoge od uputa na *Fenomenologiju* i *Enciklopediju,* moglo je poslužiti kao predložak samo za usmene »dodatke« (W). Ovi dodaci koje je Bolland preuzeo od Gansa, Lasson uputio u Dodatak a Hoffmeister potpuno isključio, moraju, sve dok nisu objavljene bilješke Hotha i Griesheima, važiti kao neporeciva, premda problematična proširenja Hegelovog teksta.

Između originalnog teksta i dodataka uključene su Hegelove vlastoručne primjedbe uz paragrafe 1 do 180, složene u petitu i obilježene posebnim znakom (•). Time se ovo izdanje razlikuje od svih ostalih. Kao predložak je služilo Hoffmeisterovo izdanje čiji je tekst pomoću prigodnih proširenja u uglastim zagradama i zahvatima u interpunkciju približen glavnom cilju ovog izdanja, jednom što je moguće čitljivijem tekstu, - svakako odustajanjem od pokušaja da se nejasna mjesta interpretiraju, U nekim slučajevima problematičan ostaje redoslijed bilješki i njihovo priređivanje paragrafima (vidi gore), ali to je problematika koja se dobrim dijelom temelji u stvari i ovdje je svjesno istaknuta, dok je zaobiđena Lassonovim i Hoffmeisterovim postupkom da ove primjedbe štampaju jednu iza druge i da u pravilu navode samo strane originala pored kojih stoje primjedbe.

O općim editorskim principima informira Pogovor redakcije u 20. svesku. Ovdje samo par napomena:

- Ortografija i interpunkcija su sasvim normalizirani i modernizirani;
- Manje izmjene (na primjer, korekture očiglednih štamparskih grešaka) izvršene su prećutno, važnije su pokazane u fusnotama;
- Citati su (koliko je to moguće) provjereni i (ukoliko je nužno) korigirani; kod većih odstupanja (Hegel je volio da citira slobodno) citati nisu popravljani nego je jednostavno umjesto dvostrukih navodnika stavljeno (>...<);

- Dodaci redakcije, koji su prije svega zamišljeni kao pomoć u čitanju, stoje u uglastim zagradama ([...]); primjedbe redakcije nalaze se u fusnotama ispod crte; upute na druge sveske ovog izdanja označene su strelicom (—•).

RJEČNIK NEKIH GLAVNIJIH TERMINA

Abischt = namjera
Anderssein = drugo-bitak
Anlage = sposobnost, sklonost
Ansich = posebitost
Ansichseiende — biće po sebi
Ansichsein = bitak-po-sebi
Anundfürsichsein = bitak po sebi i za sebe
aufheben = ukinuti (prevladati) - (vidi »Riječ prevodioca«
Aussereinander m jednovandrugost
Ausserlichmachen = ospoljavanje
Äusserung = ispoljavanje, izjava
Ausserlichkeit — spoljašnjost
Aussersichsein = bitak-izvan-sebe
Besonderung = oposebljavanje, specifikacija
Besitzergreifung = uzeti u posjed
Besitznahme = zaposjesti
Besonderheit = posebnost
Dasein = opstanak, tu-bitak
Ding an sich = stvar po sebi
Einessein = jedno-bitak
Einsicht = uvid
Entäusserung = otuđenje
Erbrecht = nasljedno pravo
Ergreifung = prisvajanje, zaposjedanje
Erscheinung = pojava
Formhaftigkeit = oblikovanost
Fürsich = zasebitost
Fürsichsein = bitak-za-sebe
Gegenstand = predmet
Gesetzgebung = zakonodavstvo
Gesetzsein = zakonitost
Gesetzgebende Gewalt =zakonodavna vlast
Gesetztsein =postavljenost
Gesetztwerden = postavljanje
Gesinnung = uvjerenje, raspoloženje
Gestalt = **lik**
Gestaltung = oblikovanje, obličje
Gewohnheitsrecht = običajno pravo, pravo navike
Gewordenheit = postalost
Grund = temelj, osnov, razlog
Insichsein = *bitak-u-sebi*
Ichheit — jastvo
Persönlichket = ličnost
Regierungsgewalt - upravna vlast
Sachlichkeit — stvarnost
Schein — sjaj, privid
Sein — bitak
Seiende — biće
Seiend — bitkujući

Sein - Sollen m bitak »treba da« (imperativ)
Selbst — sopstvo, vlastitost
Selbstzweck — samosvrha
sinnlich - osjetilan
Sitte = običaj
Sittlichkeit — običajnost (vidi »Riječ prev.«)
sittlich = običajnostan
Sollen — »treba da« (imperativ)
Veräusserung = pospoljavanje
Vernunft — um
vernünftig = uman
Verstand — razum
Verfasung — ustav, uređenje
Verwirklichung — ozbiljenje
verwirklichen - ozbiljiti
Vorsatz = naum, odluka
Vorstellung — predstava
Werden — bivanje, postajanje
Wesen « bit. biće
Wesenheit = bitnost
Willkür = proizvoljnost
wirklich = zbiljski
das Wirkliche = zbiljsko
Wirklichkeit = zbiljnost
Wohl m dobrobit
Zwang m prisila

RIJEČ PREVODIOCA

Hegelov je jezik njemu i njegovoj stvari gotovo svagdje potreban, pa tako i čitaocu koji želi da upozna najduže putovanje što do sada opstoji.

E. Bloch

Ovaj je prijevod izrađen na temelju najnovijeg kritičkog Hoffmeisterova izdanja Hegelove »Filozofije prava« /Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1955/. Uza sve to što izdanje ima i niz štamparskih grešaka /tako npr. na str. 32, 45, 124, 218, 235. itd./, kao i nekih drugih nedosljednosti, smatrali smo ipak da upravo ovo izdanje - rađeno na osnovu novijih ozbiljnih ispitivanja i korigiranja Hegelova teksta, koje je poduzeo izdavač - prije svega valja uzeti u obzir pri prevođenju. /Uz niz drugih razloga to je valjalo učiniti i zbog Hegelovih vlastoručnih margina, koje su ovdje kritički preispitane i objavljene kao često dragocjeni dodaci za razumijevanje teksta/. Kod bilježaka ispod teksta, kao i samog prijevoda, često smo se služili i Glocknerovim /Stuttgart, 1938/ i Lassonovim /Leipzig, 1921/ izdanjem, ali uza sva odstupanja od Hoffmeistera, ili navođenja bilježaka iz ostalih izdanja, to smo uvijek i posebno označili. Johannes Hoffmeister, na žalost, nije doživio čitavo izdanje Hegelove »Filozofije prava« /zajedno s »Dodacima«/, pa vjerojatno zbog njegove smrti nismo ni do danas dobili drugu knjigu, u kojoj nam izdavač obećava sasvim novu preradu dodataka koje su Hegelovi učenici zapisali uz predavanja iz Filozofije prava. Kad ta, druga knjiga izađe iz štampe, otpočet će i njezino prevođenje na naš jezik.

U ovoj kratkoj napomeni neću se zadržavati na svim, ponegdje gotovo nepremostivim, zaprekama pred kojim se našao svaki onaj koji je htio da upozna i do konca razumije bilo koji Hegelov tekst. Ipak bih želio naglasiti da su teškoće razumijeva-

nja Hegelova jezika i stila, da su teškoće njegova načina pisanja i izražavanja ujedno teškoće ulaženja u bit same njegove filozofije. Kad Hegelov jezik ponegdje krši uobičajena pravila pisane riječi, on to čini prije svega stoga što želi iskazati nešto što još nije izrečeno, za što, dakle, nauka o jeziku i nije iznašla primjerena pravila. Kako »riječ daje mislima njihov najdostojniji i najistinitiji opstanak« /Enz., § 462. dod./ - a misli su u sebi toliko neizmjerno bogate, raznolike, antitetički i stvaralački suprotstavljene, te nadređene uobičajenoj refleksiji i mnjenju - to je kompleksna riječ filozofova - često površnom čitaocu potpuno nerazumljiva - samo njihov najadekvatniji izraz, »najduhovniji opstanak duhovnoga« /Fil. pr., § 164/, »najistinitiji opstanak«. Zato je, mislim, pogrešan put negacija Hegela zbog »njegova nerazumljivog jezika i stila« /što u posljednje vrijeme nije samo »argument« upravljen protiv Hegela/, jer, kako je jednom duhovito primijetio njemački filozof Ernst Bloch, »još nikada nije bilo poštena mislioca koji bi umjetno, dakle namjerno, nešto učinio teškim«. Hegel je, uostalom, i sam svojedobno pisao protiv takvog jezičkog nadmudrivanja i zamršenosti pseudofilozofskih pisaca što »plitkosti daju privid dubokoumna govora«. /Iz pisma J. H. Voss./ Nije riječ, dakle, o izrazu, stilu i jeziku, koji bi za sebe bio nepremostivo težak i koji bi zahtijevao poseban dugotrajni i strpljiv studij, riječ je, prije svega, *o filozofiji* samoj, čiji duboki unutarnji smisao ne može uvijek otkriti čitalac koji nije naviknut na Hegelov način *mišljenja.*

Posebnu pak teškoću čini provođenje te misli u naš jezički izraz. Pa ipak, ne bih htio preuveličavati i zamršavati probleme tamo gdje oni objektivno i nisu možda potpuno nerješivi. Hegelova »Filozofija prava« pripada ipak u *relativno* ne tako teško prevodive filozofove spise* Uza sve to, potrebno je istaći kako sam u toku prevođenja nailazio na probleme specifične za Hegelova djela, koje sam vrlo teško mogao riješiti našom filozofskom terminologijom i našim uobičajenim načinom izražavanja, te, prije svega, načinom mišljenja. Zato je jezik i ostao ponegdje »nedotjeran«, »grub«, izvan naših normi i lingvističkih zahtjeva, a misao se čini kompleksnom do konfuznosti i neshvatljivosti. Nastojeći, međutim da budem što razumljiviji /vršeći i poneka jezička i stilska pojednostavljivanja rečenica/, pokušao sam da to nigdje ne učinim na račun krnjenja originalne Hegelove misli. Tako sam i u nizu bilježaka ispod teksta bio često prisiljen da objasnim poneku riječ ili uputim na izraz u originalu, u namjeri da tekst, koliko je god moguće više, približim našem čitaocu. Daleko sam, međutim, od toga da ovaj prijevod smatram onom transpozicijom, onim približavanjem Hegelovoj izvornoj filozofiji koju je objektivno i maksimalno moguće postići na našem jeziku, pa ne mislim s tim mogućnostima identificirati svoje subjektivne napore, traženja i rezultate.

* Naglašavam *relativno,* jer su, npr., predavanja iz »Estetike«, »Filozofije povijesti« i »Povijesti filozofije« nesumnjivo lakše pisana djela, a teža je, po mom mišljenju, djelomice npr. »Fenomenologija duha«, te samo u izvjesnom smislu i u nekim poglavljima i »Znanost logike«.

Pri svemu tome valja još imati u vidu da Hegelove margine, koje su objavljene uz kritičko Hoffmeisterovo izdanje, nisu bile namijenjene štampi, a sam izdavač, koji se godinama bavio studijem Hegelovih djela, na nekoliko je mjesta stavio znak pitanja gdje mu je smisao teksta ostao potpuno nerazumljiv. Margine nisu uopće pisane kao gotove, stilski i jezičko zaokružene cjeline, jezik je ne samo nedotjeran, nego se uopće ne drži čak ni elementarnih gramatičkih i pravopisnih pravila, rečenice su vrlo često nedovršene i na mnogim mjestima gotovo potpuno nejasne asocijacije te samo nabacane kao mimogredne bilješke, pa ih je tako valjalo i prevesti. Možda će njihov smisao ipak ponegdje biti jasniji kad se objave »Dodaci«, jer sam i uspoređivanjem s »Dodacima« Eduarda Gansa /Leipzig, 1921/, mogao ponegdje uočiti smisao ovih Hegelovih, inače na mnogim mjestima potpuno nerazumljivih, bilježaka.

Kako je uz prijevod dan i rječnik, a uz to je i u bilješkama ispod teksta upućeno na neke jezičke i smislene korijene riječi, to se ovdje neću zadržavati na pitanjima svih upotrijebljenih termina.

Htio bih ipak vrlo ukratko obrazložiti upotrebu riječi »običajnost« za njemački izraz »Sittlichkeit«, jer, koliko mi je poznato, tako se ovaj fundamentalni Hegelov termin do sada nije kod nas prevodio. /Prevođen je ponajviše kao »ćudorednost« ili »običaj«, a ponegdje i »moralnost«./ Potreba takvog prevođenja vidljiva je donekle i iz samog konteksta i bilježaka, koje nastoje ukratko upozoriti na određena mjesta i jezičku povezanost s drugim terminima (vidi bilješke uz tekst iz »Predgovora«, zatim uz §§ 33 /konac/, 151. i 296/. Ovdje je prije svega nužna povezanost s riječju *običaj* /Sitte/, a zatim i s *obitavati,* jer η$οξ

što bi donekle bilo adekvatno latinskom mos/ znači, među ostalim, i mjesto gdje se *obitava,* čovjekov stan, mjesto dostojno čovjeka, u kojemu je čovjek ono što jest. /Vidi npr. veliki Grčko-njemački rječnik K. Schenkela, str. 349./ »Sittlichkeit« se kod Hegela nikako ne bi moglo - zbog sasvim određenog značenja koje taj termin ima u njegovoj filozofiji - prevesti kao »moralitet«, a isto tako ne i prosto kao »običaj«, a riječ ćudorednost, čini mi se, ni jezičko ni smisleno ne izražava dovoljno onaj najviši stupanj Hegelove filozofije prava u kojemu je ukinuto i prevladano kako apstraktno pravo tako i moralitet i koji znači završetak i krunu čitave »filozofsko-pravne« /dosta »etičke«/ zamisli, mjesto gdje čovjek tek sebi dostojno obitava, primjereno svom određenju i gdje doista »postaje ono što jest«.

Siguran sam, međutim, da izraz običajnost također ima svojih slabosti /osobito kad se upotrebljava adverbijalno/, ali nakon, dugog traženja i savjetovanja s drugima, ipak sam se za nj odlučio, jer nisam našao adekvatnije *naše* riječi. /Inače bi, možda, da smo se zadovoljili stranim terminom, bilo tu riječ najbolje prevesti sa »etičnost«./

Na koncu bih još htio upozoriti da sam glagol »aufheben« prevodio uglavnom kao »ukidati«, premda to zacijelo sasvim jasno ne izriče dvostruki smisao te riječi, koja - kako na jednom mjestu u »Logici« kaže sam Hegel - »označuje koliko očuvati, *zadržati,* toliko u isto vrijeme prestati, učiniti kraj« /str. 93/. »Aufheben« nisam također prevodio kao »prevladati« /kako to čine neki naši autori/, izuzev neka posebna mjesta gdje je to kontekst nalagao. Mislim, naime, da »prevladati« ne samo da također ne izražava potpuno smisao te riječi nego bismo »aufheben« tako mogli identificirati sa u ovom kontekstu vrlo čestim glagolom »überwinden«, što sam, mislim, s više prava prevodio kao »prevladavati«.

Druge termine ne bi imalo smisla ovdje posebno obrazlagati, jer su se oni većinom i do sada tako prevodili, a nadam se da će i sam tekst, bar u većini slučajeva, dovoljno opravdati njihovu primjenu, pa da će tako i ovaj prijevod donekle pomoći da se »upozna najduže putovanje koje do sada opstoji«.

D. G.

Zagreb, XII 1959.

NAPOMENA UZ PONOVLJENO I DOPUNJENO IZDANJE

Osnovu za ovo ponovljeno i dopunjeno izdanje Hegelove *Filozofije prava* predstavlja Hoffmeisterovo izdanje (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts.* Mit Hegels eigenhändigen Randbemerkungen in seinem Handexemplar der Rechtsphilosophie, Verlag von Velix Meiner in Hamburg, 1955, vierte Auflage), koje je u prevodu Danka Grlića kod nas objavljeno u biblioteci »Logos« (Veselin Masleša, Sarajevo 1964). Uz saglasnost redakcije biblioteke u pripremi ovog drugog izdanja izvršena je dopuna prvog izdanja iz 1964. na osnovu Suhrkampovog izdanja ovog djela u inoviranoj redakciji Hoffmeisterovog predloška. (Hegel, Werke: in 20. Bd; 7. Bd., *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse,* mit Hegels eigenhändigen Notizen und den mündlichen Zusätzen, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1970). Dopune drugog izdanja na našem jeziku slijede ovu njemačku redakciju a odnose se prije svega na prevod *dodataka* (novi tekst) uz odgovarajuće paragrafe, zatim na novu kompoziciju teksta te na usklađivanje interpunkcijskih detalja prvog izdanja sa novom njemačkom redakcijom teksta.

Potrebno je, dakle, u vidu imati slijedeće promjene u odnosu na naše prvo izdanje:

1. U drugom izdanju su prevedeni i priključeni odgovarajućim paragrafima »Dodaci«.
2. Hegelove vlastoručne margine iz njegovog priručnog primjerka ukomponirane su u tekst neposredno poslije glavnog teksta pripadnih paragrafa.

3. Fusnote su usklađene sa pomenutim njemačkim izdanjem i numerirane.

Označene zvjezdicom, opremljene su odgovarajućom napomenom o tome da li potječu od njemačkog izdavača, prevodioca ili redaktora prevoda. Ovdje su sve fusnote u kojima prevodilac ili redaktor daju odgovarajuća objašnjenja, zadržane u obliku u kojemu su date u prvom izdanju na našem jeziku. Fusnote njemačkog izdavača su prema potrebi usklađene sa najnovijom redakcijom.

4. Priprema obnovljenog izdanja nije se odvijala bez teškoća i nedoumica. Redaktor i prevodilac dodataka je nastojao da uz puno uvažavanje prevoda Danka Grlića, koliko god je moguće izbjegne nesklad između prevoda prvog izdanja i jezika prevoda novoprevedenih dodataka. Pored toga, bilo je, vjerujem, neophodno da se mjestimično izvrši poneka prevodilačka izmjena, koja je, nadam se, legitimna. Riječ je prije svega o pojmovima *Vorsatz* i *Absicht* (u prvom izdanju prevedeni kao *naum* i *namjera)*. Čini mi se da je ovdje nivelirana razlika sadržana u njemačkom jeziku, pa je zato *Vorsatz* sada prevedeno kao *predložak,* premda su legitimne i druge mogućnosti. Slične dileme se javljaju u pojmovnom paru *Person* i *Persönlichkeit* (u prvom izdanju prevedeno kao *ličnost* i *osoba)*. Iz istih razloga kao i u prethodnom primjeru *Persönlichkeit* smo izmijenili u *personalnost.* Izmjena je izvršena i u prevodu pojma *Handlung* (u prvom izdanju prevedeno kao *postupak)* koji je ovdje mjestimično izmijenjen u *djelovanje.*

No, otvorenim pitanjima prevodilačkih rješenja obavještava nas Danko Grlić u svojoj bilješci »Riječ prevodioca« kao i u »Rječniku glavnih termina«.

Sulejman Bosto

BILJEŠKA O PISCU I DJELU

Georg Wilhelm Friedrich Hegel je onaj veliki filozof koji tek u novije doba počinje da biva poznat našoj široj filozofskoj javnosti po svojim djelima. Poslije tzv. »Male logike«, »Filozofije povijesti«, »Fenomenologije duha«, i »Estetike« našoj prevodnoj filozofskoj literaturi se, evo, priključuje i »Filozofija prava« kao bitan element Hegelovog grandioznog »sistema uma«.

U istoriji filozofije malo je tako velikih a toliko osporavanih filozofa kao što je Hegel. Međutim, sasvim je izvjesno da nema toliko osporavanih djela u cijelom Hegelovom filozofskom sistemu kao što je »Filozofija prava«. Protivrječne, a najčešće negativne ocjene o cjelokupnoj Hegelovoj filozofiji izricane su većinom na osnovu *političkih* ideja koje je Hegel izložio u svojoj »Filozofiji prava« (Grundlinien der Philosophie des Rechts) koja je prvi put objavljena 1821. godine u Berlinu.

Slično Danteu i Hegel živi u jednoj velikoj prelomnoj epohi (kraj osamnaestog i prve decenije devetnaestog vijeka) kada se jasno ocrtava propast feudalnog društva i konačna, politička pobjeda buržoazije. Kao mladić Hegel doživljava francusku revoluciju, a sa ovom revolucijom i njegova prva filozofija predstavlja radikalnu kritiku postojećeg društva, uključujući i hrišćansku religiju. Francuska revolucija je za Hegela bila »veličanstveno rađanje sunca«, doba u kome se »čovjek postavio na misli« i spoznao »da misao treba da upravlja duhovnom realnošću«. Pa ipak, njemački liberali (posebno Rudolf Haym u svojim »Vorlesungen über Hegel und seine Zeit«, 1857) nazvaše starog berlinskog profesora »filozofskim diktatorom nad Njemačkom«, koji je filozofiju pretvorio u »naučno stanište duha pruske reakcije«. Ovu ocjenu su prihvatili docnije i mnogi koji su sebe smatrali marksistima, i to ne samo u doba Staljina već i

mnogo ranije, još za života Marxova, Ali i sam Marx je bio, kao što je poznato, oštar kritičar Hegelove filozofije prava o čemu nam svjedoče brojni spisi među koje treba pomenuti u prvom redu rukopis »Kritika Hegelove filozofije državnog prava« koju je »Logos« već objavio u svojim prvim izdanjima.

Ovdje nije mjesto da ulazimo u stare polemike. Dovoljno je da ocrtamo problem i uzgred pomenemo neke momente koje treba uzeti u obzir pri donošenju sopstvenog stava o **Hegelu.** Naime, Hegel nije bio samo savremenik francuske revolucije već i Napoleona i pruskih ratova za oslobođenje. Neki pisci (npr. Joachim Ritter u svojoj raspravi »Hegel und die französische Revolution«, Köln und Opladen, 1957) misle da su Napoleonovi ratovi za Hegela uvijek bili revolucionarni ratovi.

Napoleon nije samo osvajač već i tvorac moderne države. Prema tome, moguća je hipoteza da možda nije pruski karlsbadski režim inspirisao Hegela za njegovu koncepciju države i teoriju birokratije koliko Napoleonova džinovska evropska politička tvorevina u kojoj produžuje svoj život francuska revolucija.

Ako je Hegel svojoj političkoj filozofiji odredio zadatak da spozna vrijeme i savrernenost (tj. istoriju u momentu njenog zbivanja), ako je spoznaja onog što jest (bivstva) za njega istodobno i spoznaja uma (»filozofija je obuhvatila svoje vrijeme u mislima«) i, dalje, ako su francuska revolucija i Napoleon »zbiljsko pomirenje boga sa svijetom«, onda Hegelova filozofija može da bude samo teorijski izraz političke realnosti njegovog vremena i to realnosti koja u 1821. godini ima empirijski svoj najviši oblik u konstitucionalnoj monarhiji.

Sam Hegel je jedanput kazao da filozofija izgleda običnom razumu kao nešto postavljeno »naopačke« (umgekehrt). I kada Hegel označava državu oličenjem božanstva (duha, slobode) na zemlji a pojedincu određuje podređen položaj, onda se lako može zaboraviti sva duhovna i politička tradicija na kojoj Hegel gradi svoju političku filozofiju: tradicija antičkog polisa (Platonovo i Aristotelovo učenje), Rousseauov »Društveni ugovor« itd. Saglasno svom učenju izraženom u »Logici« Hegel odbacuje koncepciju da pojedinačno kao pojedinačno može biti umno, jer je za njega umno samo ono što je univerzalno, opšte. Ali on ne odbacuje uopšte pojedinačno već samo želi da ga, u smislu cjelokupne istorije, »pomiri« sa opštim ili, tačnije, da ga smjesti u opšte. Kao protestantski mislilac on nastoji da sjedini

neartikulisano individualno htijenje rođeno u građanskom društvu (»beskrajnu slobodu ličnosti«) sa paganskim antičkim duhom polisa (zajednice), da poveže sadašnjost sa prošlošću. Reakcija liberala izgleda da nastaje u onom momentu kada oni pojedinačnost uzdižu na univerzalistički nivo, a egoizam poistovjećuju sa slobodom.

U kritici Hegelove filozofije prava Marx ima *posebno* mjesto u odnosu na liberale. Prepiska sa Engelsom povodom shvatanja W. Liebknechta to jasno pokazuje. Za Marxa je Hegel »interpretator moderne države«. On se sa Hegelom slaže ukoliko Hegel u ideji države vidi ostvarenje slobode. Ali Hegelov pojam države je više identičan sa *zajednicom* i zato protivrječi savremenoj empirijskoj manifestaciji ove zajednice koju Marx naziva »iluzornom« i daje joj kvalifikativ političkog otuđenja. Hegel prenosi dijalektiku *gospodara* i *sluge* iz »Fenomenologije duha« u »Filozofiji prava« i u birokratiji nalazi i slugu i gospodara u isto vrijeme (»opšti stalež«). Odavde nastaje Marxova kritika Hegelove političke filozofije koja državi suprotstavlja zajednicu, birokratiji univerzalnu klasu - proletarijat, a ratovima među narodima, kao manifestaciji političke volje, socijalističku revoluciju i klasnu borbu. Može se zato reći da je čitava Marxova politička koncepcija izgrađena u dijalogu sa Hegelom kao najvišim naučnim tumačem moderne države. Međutim, nije samo učenje o državi važno za izgradnju Marxove teorije već i prvi dijelovi »Filozofije prava«, osobito odjeljak o građanskom društvu i Hegelova filozofija rada. Upravo iz ovih dijelova knjige (kao i iz »Fenomenologije duha«) nikli su prvi Marxovi teorijski podsticaji za *kritiku* političke ekonomije i građanskog društva koji su docnije razvijeni i produbljeni na izvornom ekonomskom materijalu, ali su zadržali trajni pečat Hegelovog dijalektičkog mišljenja.

Zato objavljivanje »Filozofije prava« ima u našoj sredini prvorazredan značaj kao događaj koji može označiti novu plodnu etapu kako u izučavanju odnosa Marxa prema Hegelu, tako i u proučavanju bogate problematike dijalektičkog mišljenja bez koga jedva da se može ozbiljno zamisliti istinska socijalistička kulturna revolucija i praksa.

Dr Ljubomir TADIČ

SADRŽAJ

Predgovor 7
Uvod. Pojam filozofije prava, volje, slobode i prava § 1—32 -20
Podjela. § 33 75
PRVI DIO: *Apstraktno pravo (§* 34. do 104) 80
Prvi odsjek: Vlasništvo (§41. do §71) 90
A. Zaposjedanje (§ 54. do 58) 107
B. Upotreba stvari (§ 59. do 64) 115
C. Otuđivanje vlasništva (§ 65. do 70) 128
Prijelaz od vlasnika k ugovoru (§71) 139
Drugi odsjek: Ugovor (§ 72. do 81) 142
Treći odsjek: Nepravo (§ 82. do 104) 158
A. Nepristrano nepravo (§ 84. do 86) 161
B. Prijevara (§ 87. do 89) 162
C. Prisila i zločinstvo (§ 90. do 103) 164
Prijelaz od prava u moralitet (§ 104) 183
DRUGI DIO: *Moralitet (* 105. do 141) 188
Prvi odsjek: Predložak i krivnja (§ 115. do 118) 200
Drugi odsjek: Namjera i dobrobit (§ 119. do 128) . . . 208
Treći odsjek: Dobro i savjest (§ 129. do 140) 227
Prijelaz od moraliteta u običajnost(§ 141) 266

TREĆI DIO: *Običajnost*(142. do 360) 272
Prvi odsjek: Porodica (§ 158. do 181) 287
A. Brak(§ 161. do 169) 290
B. Imovina porodice (§ 170. do 172) 303
C. Odgoj djece i razrješenje porodice (§ 173. do 180) 305
Prijelaz porodice u građansko društvo (§ 181) 317
Drugi odsjek: Građansko društvo (§ 182. do 256) 318
A. Sistem potreba (§ 189. do 208) 324
a) *Vrsta potrebe i zadovoljavanja* (§ 190. do 195) . 325
b) *Vrsta rada*(196. do 198) 329
c) *Imovina* (§ 199. do 208) 330
B. Pravosuđe (§ 209. do 229) 336
a) *Pravo kao zakon* (§ 211. do 214) 337
b) *Opstanak zakona*® 215. do 218) 343
c)Sud (§219.do229) **348**
C. Policija i korporacija (§ 230. do 256) 355
a) Policija® 231. do 249) 356
b) *Korporacija* ® 250. do 256) 366
Treći odsjek: Država (§257. do 360) 370
A. Unutarnje pravo države (§ 260. do 329) 377
I. *Unutarnje uređenje za sebe*® 272. do 320) . . . 398
a)Kneževska vlast(§275.do286) **405**
b) *Upravna vlast* (287. do 297) 419
c) *Zakonodavna vlast*® 298. do 320) 426
II. *Suverenitet prema vani*(§ 321. do 329) 447
B. Spoljašnje pravo države (§ 330. do 340) 454
C. Svjetska povijest (§341. do 360) 460
Poseban list za filozofiju prava 469
Dodatak: 470
1. Hegel Altensteinu, 10. oktobra 1820. (skica) 470
2. Hegel Hardenbergu, sredina oktobra 1820. (skica) 471
3. Altenstein Hegelu, 24. august 1821. (fragment) 472
4. Hegel Altensteinu, 3. juli 1822. (izvod) 473
5. Hegelova reakcija na napad haleških *Allgemeine Literaturzeitung* (1922) 474
6. Hegelov odgovor na recenziju *Filozofije prava* koju je napisao Gustav Hugo (April 1821) 476
Napomena njemačke redakcije uz 7. svezak 477
RJEČNIK NEKIH GLAVNIJIH TERMINA 485
RIJEČ PREVODIOCA 487
NAPOMENA UZ PONOVLJENO I DOPUNJENO IZDANJE 491
BILJEŠKA O PISCU I DJELU 493

G. W. F. Hegel

OSNOVNE CRTE FILOZOFIJE PRAVA

2. izdanje

1989.

Izdavači

SOUR »Veselin Masleša«,

OOUR Izdavačka djelatnost,

SOUR »Svjetlost«,
OOUR Izdavačka djelatnost,
Sarajevo

Za izdavače

Radoslav Mijatović
Gavrilo Grahovac

Tehnički urednik

Salih Ahmethodžić

Korektor
Fatima Cicvara

Štampa
NIŠRO »Oslobođenje«
Sarajevo
OOUR Štamparska djelatnost

Tiraž: 2000 primjeraka

ISBN 86-21-00312-0